ULUSLARARASI

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

XI

15-16-17 EKİM 2021

BİLDİRİLER CİLT II

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
XI

15-16-17 Ekim 2021

BİLDİRİLER
II

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI

KOORDİNATÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU
BAŞKAN
PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN

PROF. DR. ABDURRAHİM BENHEDDA
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
DR. AL MAHDİ AL RAWADİEH
BEŞİR AYVAZOĞLU
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. EROL ÖZVAR
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK
PROF. DR. M. FATİH ANDI
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL
PROF. DR. MACHIEL KIEL
PROF. DR. MAHMUT AK
PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
PROF. DR. MURAT GÜL
PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. MUSTAFA KURT
PROF. DR. MÜRTEZA BEDİR
PROF. DR. F. NALAN TÜRKMEN
PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. NURİYE GARİPAĞAOĞLU
PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN
PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN
PROF. DR. ŞEKİP BENAFRİ
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. TURHAN KAÇAR

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

AHMET DEMİRKIRAN
ARŞ. GÖR. DR. COŞKUN ÜNSAL
ARŞ. GÖR. DR. SERKAN OSMANLIOĞLU
ARŞ. GÖR. DR. ENGİN ÇETİN
DR. ÖĞR. ÜYESİ EMRAH SİYAVUŞ
ÖĞR. GÖR. HASAN YAPICI

DÜZENLEME KURULU
DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
PROF. DR. UĞUR DEMİR
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR
ZEKERİYA ŞANLIER
GÜLSÜM İSMAİLOĞLU
MESUT MEYVECİ
HÜSEYİN HİLMİ ERDEM

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI

Yayın Kurulu
Dr. Coşkun Yılmaz / Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı /
Prof. Dr. Uğur Demir / Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu /
Arş. Gör. Dr. Coşkun Ünsal

Görsel Araştırma
Arş. Gör. Dr. Coşkun Ünsal / Arş. Gör. Dr. Engin Çetin /
Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu / Öğr. Gör. Hasan Yapıcı

İmla ve Tashih
Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu

Fotoğraf
SMEY / Coşkun Yılmaz Arşivi /
Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Tasarım ve Uygulama
Bülent Avnamak / SMEY

Baskı ve Cilt
FC REKLAM
Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-605-9719-89-6 (Tk)
978-605-9719-91-9 (2. Cilt)
İstanbul, Mart 2023

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ
Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35
ÜSKÜDAR / İSTANBUL
Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI

15-16-17 Ekim 2021

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDİTÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI

OTURUM BAŞKANLARI

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AHMET TURAN ASLAN
PROF. DR. AYDIN GÜLAN
PROF. DR. AYŞEN GÜRCAN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. GÜLTEKİN YILDIZ
PROF. DR. HALİL EKŞİ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. İSMAİL HAKKI KADI
PROF. DR. M. FATİH ANDI
PROF. DR. MEHMET EMİN OKUR
PROF. DR. MUSA DUMAN
PROF. DR. MUSTAFA FAYDA
PROF. DR. MUSTAFA GÜNDÜZ
PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. NURAN YILDIRIM
PROF. DR. SEBAHAT DENİZ
PROF. DR. SELÇUK MÜLAYIM
PROF. DR. SUPHİ SAATÇI
PROF. DR. TAHSİN GÖRGÜN
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
PROF. M. UĞUR DERMAN
PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR

İ Ç İ N D E K İ L E R

10-624
I. BÖLÜM
TARİH

12-21
Üsküdar ve Çevresindeki Bizans Manastırları Hakkında Bir Değerlendirme
MURAT KEÇİŞ

22-35
Kanuni Sultan Süleyman, Üsküdar ve Bir Hikâye
FERİDUN M. EMECEN

36-81
16. Yüzyılda Üsküdarlıların Vasiyetleri
HASAN YAPICI

82-99
Koca Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki Vakıfları ve Diğer Eserleri
AHMET ÖNAL

100-173
Vak'anüvîslere Göre Üsküdar (1000-1293/1592-1876)
TAHİR GÜNGÖR

174-185
Fâtih Dönemi Üsküdar'ında Şahıs İsimleri (1453-1458)
AZİZ ADİLOĞLU

186-213
Üsküdar Şer'iyye Sicillerine Göre Miras Davaları (16-18. Yüzyıllar Arası)
AYHAN HIRA

214-231
Tereke Kayıtlarına Göre Üsküdar Toplum Hayatında Kitap (XVI-XVIII. Yüzyıllar)
ESRA MUHACİR

232-257
Osmanlı'da Şikâyet Mekanizması: Atik Şikâyet Defterlerine Göre Üsküdar'dan Divân-ı Hümâyûn'a Yansıyan Şikâyetler (1649-1675)
YAVUZ KISA

258-275
18. Asır Kayıtlarına Göre Üsküdar Fırıncıları
NEVZAT ERKAN

276-285
İngiliz Büyükelçisi James Porter'ın (1747-1762) Kaleminden Üsküdar'da İşlenmiş ve Sonuçları Saray'a Kadar Uzanmış Bir Cinayet
AHMET BÜYÜKAKSOY

286-317
Kalebend Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Üsküdar'da Suç ve Suçlular
ŞAHİN ALEMDAROĞLU

318-329
Üsküdar Kadı Sicillerinde Bilirkişilik
SERCAN AYIŞIN

330-349
Osmanlı Devleti'nde Enfiye Üretimi: Üsküdar Enfiye İmalathanesi
ZÜBEYDE GÜNEŞ YAĞCI

350-369
XVIII. Yüzyıl Sonundan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Üsküdar'daki İlköğretim Okulları
MUSTAFA MESUT ÖZEKMEKÇİ

370-383
İstanbul Boğazı'nın Son Savunma Mevzii: Nakkaş Tabyası
TURGAY KOÇAK

384-399
1845 Yılı Üsküdar ve Mecra-i Ticaret Gemileri Faciası
FATİH GÜRCAN

400-445
Kuzguncuk Rumlarının Dini, Eğitim ve Sosyal Durumları (19. yy)
AHMET TÜRKAN

446-497
İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi Raporlarına Göre
Üsküdar ve Çevresinde Âsayiş (1919-1921)
HAMİT PEHLİVANLI

498-521
Arşiv Belgelerine Göre Kandilli Âdile Sultan Kasrı ve Kız Mektebine Tahsisi
NEVZAT SAĞLAM

522-559
1908 Üsküdar Tevkifhanesi İsyanı ve Mutasarrıf Hamdi Bey
EBUBEKİR AL

560-569
Üsküdar'da Kasa Hırsızlığından Cinayete Acemi Bir Suç Çetesi
ÇİĞDEM ÜLKER

570-591
Üsküdar Jandarma Taburu'nun Yeniden Teşkili Meselesi ile İlgili Yeni Belgeler
(1920-1921)
SAFA FURKAN KARACAKAYA

592-599
Mütareke Yıllarında Üsküdar'ın İşgaline Dair Notlar
AZMİ ÖZCAN

600-624
Üsküdar Adliye Binası Yangını (1937)
ÜNAL TANRIVERDİ

I. BÖLÜM

TARİH

Murat Keçiş
Feridun M. Emecen
Hasan Yapıcı
Ahmet Önal
Tahir Güngör
Aziz Adiloğlu
Ayhan Hıra
Esra Muhacir
Yavuz Kısa
Nevzat Erkan
Ahmet Büyükaksoy
Şahin Alemdaroğlu
Sercan Ayışın
Zübeyde Güneş Yağcı
Mustafa Mesut Özekmekçi
Turgay Koçak
Fatih Gürcan
Ahmet Türkan
Hamit Pehlivanlı
Nevzat Sağlam
Ebubekir Al
Çiğdem Ülker
Safa Furkan Karacakaya
Azmi Özcan
Ünal Tanrıverdi

Üsküdar ve Çevresindeki Bizans Manastırları Hakkında Bir Değerlendirme

DOÇ. DR. MURAT KEÇİŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Cyril Mango, *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles)* (Paris 1985) adlı eserinin girişinde Bizans dönemi Konstantinopolis'i hakkında öğrenebileceklerimizin neredeyse sınırına ulaşıldığını ve bundan sonraki bilgilerin artık ya arkeolojiden ya da Osmanlı kaynaklarının Bizans yapıları ve şehrin topografyası hakkında verdiği bilgilerden gelebileceğini belirtmiştir. Bu çalışmanın hazırlanmasında, Bizans Sanat tarihi araştırmaları konusunda otorite olarak kabul edilen Prof. Dr. Semavi Eyice'nin[1], aşağıda listesini vereceğimiz çalışmaların yanında, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazdığı oldukça teferruatlı ve orijinal bilgiler içeren "Manastırlar" maddesinden[2] de istifade ettik. Fakat Eyice'nin araştırmasında maalesef sadece sur içindeki manastırlar ele alınmış, Üsküdar ve çevresindekilerden bahsedilmemiştir. Bizans İmparatorluğu döneminde başkent ve çevresinde yüzlerce manastırın inşa edildiğine dair kaynaklarda bazı ifadeler bulunsa da bu yapıların büyük bir kısmının günümüze ulaşmamış olması, bilgilerimizin oldukça sınırlı kalmasına sebep olmaktadır. Bu çerçevede Bizans döneminde Üsküdar ve çevresinde manastırların inşa edildiğini bilmemize rağmen bunların tarihlendirilmelerinden yerlerinin belirlenmesine, mimari özelliklerinden sanat tarihi açısından önemine kadar bilgilerimiz oldukça yetersizdir.

---

1 Bizans Sanat tarihi araştırmaları konusunda yaptığı birbirinden kıymetli çalışmalarıyla hepimizin bildiği ve takdir ettiği Prof. Dr. Semavi Eyice'yi (9 Aralık 1922-28 Mayıs 2018) rahmet ve şükranla anmak istiyorum. Ayrıca sempozyumun düzenlemesinde emeği geçen herkese ve bu bildirinin başlığının tespitinden yazılmasına kadar verdiği destekler için Sayın Prof. Dr. Turhan Kaçar'a çok teşekkürlerimi sunuyorum.

2 Semavi Eyice, "Manastırlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay, C. V, İstanbul 1961, s. 288-294.

Üsküdar ve Sarayburnu, Bruyn

Öncelikle, manastırların ortaya çıkışı ve fonksiyonları hakkında özet mahiyette birkaç hususu ifade etmek gerekir. Bu genel bilgiler; Üsküdar ve çevresinde varlığına dair ipuçlarına sahip olduğumuz manastırların fonksiyonları için de geçerli olacaktır. 285 yılında Kıpti Aziz Antonius'un Mısır çöllerinde inzivaya çekilmesiyle başlayan manastır hayatı, 382'de Satorninos tarafından ilk manastırın kurulmasıyla Konstantinopolis'e de taşınmıştır. Bundan sonra kurulacak olan bütün manastırlar bu ilk yapıyı idari ve mimari anlamda örnek alacaktır. Bizans medeniyetinin tipik bir Ortaçağ imparatorluğuna dönüşmesinde manastırların oldukça kritik rol oynadığı bilinen bir husustur. Ayrıca bu önemli dini kurum, Ortodoks inancın Bizans dünyasında yayılmasında da oldukça aktif rol oynamıştır.

Bizans toplumunda birçok fonksiyonu yerine getiren manastırlar ve çevresiyle ilişkileri hakkında en önemli bilgileri, âdeta manastırın tüzüğü durumundaki typikon'lardan (Yunanca tekili: typikon; çoğulu: typika) öğreniyoruz[3]. Alice-Mary

3 Günümüze ulaşan bu typikonların açıklamalı çevirileri Dumbarton Oaks tarafından Byzantine Monastic Foundation Documents Project

Talbot, typikonlar ve Hagiografyalardan (Azizlerin hayat hikayeleri) yola çıkarak, manastır kurucularının birçok kriteri de göze alarak yapıları için seçtikleri alanları şu şekilde tanımlamaktadır: "Verimli toprağı, temiz su kaynağı, mutedil iklimi, barış içerisinde yaşayabilecekleri bir çevre, güvenlik ve tabii ki yerleşim alanının doğal güzelliği. Elverişli iklim ve temiz su, sağlık ve bahçe işleri için gerekliydi, izolasyon ve sessizlik, fiziksel güvenlik, tefekkür ve manevi ilerlemeye elverişli bir ortam sağlayacaktır."[4] Talbot'un kriterleri açısından baktığımızda Üsküdar'ın manastır kurmak için gerekli şartlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kent çevresine bu hizmetleri sunabilecek zengin bir hinterlanda sahiptir. Talbot, Bizans Konstantinopolis'indeki manastırların tamamının yerleri hakkında herhangi bir çalışmanın bulunmadığının da altını çizmektedir[5].

kapsamında yayınlanmıştır. https://www.doaks.org/resources/publications/books/byzantine-monastic-foundation-documents-a-complete

4 Alice-Mary Talbot, "Byzantine Monastic Horticulture: The Textual Evidence", *Byzantine Garden Culture*, ed. Antony Littlewood, Henry Maguire and Joachim Wilschke-Bulmahn, Washington D.C.: Dumbarton Oaks 2002, s. 37-67.

5 Günder Varınlıoğlu, Konstantinopolis ve Selanik'teki manastırların dağılımını genelde Janin'in kitabındaki bilgilerden yola çıkarak bilgisayar programları vasıtasıyla Konstantinopolis topografyasına yerleştirmiştir. Günder Varınlıoğlu, "Urban Monasteries in Constantinople and Thessaloniki: Distribution Patterns in Time and Urban Topography", *Archaeology in Architecture: Studies in Honor of Cecl L. Striker*, ed.

"Manastır" Yunanca μοναχός (tek, yalnız; yalın, sade, basit; yalnız yaşayan, tek başına yaşayan, münzevi) kelimesinden türemiştir. Kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere manastır kuran ilk keşişler dünyadan el etek çekmiş münzevilerdi. Bir manastır kurmak için münzeviler işe, ayinlerini yapabilecekleri bir kilise inşa ederek başlıyorlardı. Normal olarak kurucu, bu faaliyette başlıca rolü oynuyordu. Roma İmparatorluğunda Hıristiyanlığın yayılması sırasında ortaya çıktığı düşünülen Manastır kurumu; başkent Konstantinopolis gibi özellikle hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Bizans kırsal toplumunun merkezinde yer almaktadır. Günlük hayatın pratikleri içerisinde birçok fonksiyonuyla halkın en fazla iç içe olduğu müessesedir. Keşişler için hücreler, hep beraber yemek yiyebilecekleri bir salon, çamaşırhane, manastırın bahçesinde yetiştirilen şifalı otlardan yapılan ilaçların deposu ve ambarlar zamanla ekleniyordu. Manastır sisteminin Bizans İmparatorluğunda hayati bir rol oynamasının sebebi; çeşitlilik gösteren, esnek ve dinamik bir kurum olması, toplumun her kesiminden insanın ihtiyaçlarına cevap verebilmesiydi. Bizans halkının önemli bir kısmı –hatta iktidardan düşen pek çok imparator- hayatının farklı zamanlarında yeminle bağlanarak manastırın hizmetine girmiş ve kutsal bir ortamda Tanrıya dua ederek ölmeyi arzulamıştır. Manastırların, görünen bu pratik fonksiyonları dışında, imparatorluğun yönetiminde kritik rol oynadıklarını birçok hadisede görmek mümkündür. Bu özellikleriyle siyasetin arka bahçesi durumundaydı. "Manastıra girme" meslek olarak görülebildiği gibi, birçok çocuk, hayatının ilk dönemlerinde dünya zevklerine sırt çevirerek kendilerini İsa Mesih'e adamayı düşünebiliyordu.

Bu dini yapılar; kırsalda köyün, kentlerde mahallenin sadece ruhani merkezi değil aynı zamanda halkın hastalandığında şifa bulduğu, yolcuların geceleri konakladığı, bakıma muhtaç yaşlıların sığındığı, ölenlere son görevlerinin yerine getirildiği, fakirlere ekmek ve şarap dağıtıldığı mekânlardı. Bütün bu işleri yerine getirebilmesi amacıyla bağışların yapıldığı ve bu bağışlarla önemli birer ekonomik merkez durumundaydılar. Birçok işi görmeleri sebebiyle manastır komplekslerinin çok önemli gelir kaynakları bulunmaktaydı. Manastırlar zenginlikleri sayesinde sanatın ve mimarlığın da gelişmesinde katkı sağlamışlardır. Oldukça yüksek gelire sahip olan manastır yapılarından bazıları bu zenginlikleri sayesinde sürekli tamirat ve tadilat yapılarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Judson Emerick, Deborah M. Deliyannis, Verlag Philipp Von Zebern-Mainz Am Rhein, s. 187-198.

Manastır kurucuları, çoğu zaman VIII. yüzyıl sonlarında Konstantinopolis'teki Stoudios Manastırı için Aziz Theodoros tarafından yazılmış typikon'a dayanarak düzenlemelerini yapıyordu. Bu typikonlar belli bir düzen içerisinde manastırların sistemleştirilmesini sağlamıştır: Bu belgeler ibadet ve çalışma saatlerini düzenler, kütüphaneden kitap alma şartlarını belirler, yeme içme alışkanlıklarını tespit ederdi. Typikonlar pek çok konuda benzer hükümler taşıdığı için manastırlardaki rutin hayat birbirine benzemekteydi. Böylece manastır içerisindeki ortak yaşam *koinos bios* olarak nitelendirilirdi.

Üsküdar ve çevresindeki manastırların varlığı konusunda kaynaklarımıza bakacak olursak; kentte bulunan manastırlar hakkında bilgi veren ilk Bizans tarih metni, VII. yüzyılda kaleme alınan ve İngilizcede *Chronicon Paschale*[6] diye isimlendirilip Türkçeye *Paskalya Kroniği* olarak çevrilebilecek eserdir. *Paskalya Kroniğinde*, Sasanilerle mücadelelerde yer alan Bizans İmparatoru Maurikios'un (Hakimiyeti 582-602) kayınbiraderi Doğu Roma-Bizans Generali (*Comes Excubitorum*) Philippikos'a ait Üsküdar'da Hagia Marina Manastırı'ndan söz edilmektedir. Bütün Bizans kaynakları incelendiği takdirde bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün gözükmektedir. Fakat bu kayıtlar oldukça muğlak ve bir o kadar da kritik olmakla beraber Bizans dönemi Üsküdar'ının şehir hayatının bu çok önemli kurumunun tarihini aydınlatmaktan uzaktır. Bizans döneminde şehrin içinde ve yakın çevresinde manastırlara dair toplu araştırmalar oldukça yetersizdir. Bunlar içerisinde Raymon Janin'in *Constantinople byzantine: développement urbain et répertoire topographique [Bizans Konstantinopolisi: Kentsel gelişim ve Topografik Repertuarı/Fihristi]* (Institut Français d'Études Byzantines, Deuxième edition, Paris 1964.) adlı eseri bir klasik haline gelmiştir. Janin, Konstantinopolis manastırları hakkındaki bilgileri derlemekle beraber herhangi bir sentez yapmamıştır. Öncelikle Konstantinopolis ve çevresindeki manastırları ele aldığı ve bildirimiz açısından son derece önemli olan bu eserde, manastırların tarihlendirmelerinden lokalizasyonlarına kadar güncelliğini yitirmiş ve bazı hatalı bilgiler olmasına rağmen Üsküdar ve çevresiyle ilgili şu kayıtlar mühimdir;

[s. 152.] 10. Palais de Scoutarion: A la pointe du moderne Scutari, appelée par les anciens Damalis (Δάμαλις), les empereurs byzantins possédaient, au moins à partir du XIIe siècle, un palais qu'ils habitaient volontiers. Manuel Comnène

6 *Chronicon Paschale 284-628, AD.*, terc. Mary-Michael Whitby, Liverpool 1989, s. 149.

(1143-1180) venait s'y reposer entre deux campagnes et c'est là qu'il chercha vainement la guérison pendant les deux derniers mois de sa vie (7). Il y convoqua aussi un concile pour mettre fin à la querelle sur l'anathème au Dieu de Mahomet (8). Lors de leur arrivée à Constantinople, les guerriers de la quatrième croisade s'y établirent le 23 Juin 1203: "Ensi s'en vont contremont le Braz bien une lieue desor Constantinople en un palais qui ere l'empereor Alexi, qui ere appelè l'Escutaire" (9). Nicétas Choniatès dit également que le palais s'appelait τοῦ Σκουταρίου (10), sans doute à cause du voisinage d'une caserne des Scutarii, un des corps d'élite de la garde impériale. Aucun texte ne parle plus de palais depuis le début du XIIIe siècle.

Il n'est pas probable que ce soit celui que Philippique construisit près de son monastère pour y recevoir son beau-frère Maurice et sa famille. En tout cas, il faut le situer près de la Pointe de Scutari (κατὰ τὴν Δάμαλην, dit Nicétas Choniatès) et non pas dans le vallon de Kavakburnu, comme le pensait Sc. Byzantios (1).

10. Skoutarion Sarayı: Bizans imparatorları Antik dönemde Damalis (Δάμαλις) olarak adlandırılan modern Skutari'nin ucunda, en azından XII. yüzyıldan beri keyifle oturdukları bir saraya sahiptiler. Manuel Komnenos (1143-1180) iki sefer arasında buraya gelip dinlenirdi ve ömrünün son iki ayında umutsuzca şifa aradığı yer de burası olmuştur (Dipnot: 7). Orada ayrıca Muhammed'in Tanrısını aforoz eden tartışmaya son vermek için bir konsil toplamıştır (Dipnot: 8). IV. Haçlı Seferi savaşçıları 23 Haziran 1203'te Konstantinopolis'e vardıklarında bu saraya yerleştiler: "Böylelikle Boğaz'ın karşısında, Konstantinopolis'in bir fersah ilerisinde, İmparator Aleksios'a ait, Scutari [Üsküdar] adı verilen bir saraya varırlar." (Dipnot: 9). Niketas Khoniates ayrıca, muhtemelen İmparatorluk Muhafızlarının seçkin birliklerinden biri olan Scutari'lerin kışlasına yakın olması sebebiyle sarayın τοῦ Σκουταρίου (Dipnot: 10) olarak adlandırıldığını belirtmektedir. [s. 153] XIII. yüzyılın başından itibaren hiçbir metin artık (bu saraydan) söz etmemektedir.

Philippicus'un; kayınbiraderi Maurice ve ailesini kabul etmek için manastırının yanına inşa ettirdiği yapının bu olması pek mümkün değildir. Her halükârda, Dionysisos Byzantios'un düşündüğü gibi, Kavakburnu vadisinde değil, Skutari'nin Ucuna (Niketas Khoniates κατὰ τὴν Δάμαλην diyor) yakın bir yerde bulunmalıdır. (Dipnot 1)"

Kuzguncuk

IV. Haçlı Seferi sırasında Üsküdar'ın rolü ile ilgili 19-21 Ekim 2018 tarihlerinden düzenlenen X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumunda tarafımızdan "IV. Haçlı Seferinde Üsküdar ve Çevresi" başlıklı bir bildiri ile bu konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır[7].

Raymond Janin'in diğer eseri ise *Les* églises *et les monastères des grands centres byzantines: Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique= Büyük Bizans merkezlerinin kiliseleri ve manastırları: Bithynia, Hellespont, Latros, Galèsios, Trabzon, Atina, Selanik*, Paris 1975.) Son zamanlarda ise Peter Hatlie[8] tarafından yaklaşık olarak 350-850 yılları arasında Konstantinopolis'teki manastırları ve keşişleri ele alan önemli bir çalışma daha ortaya konmuştur. Fakat bu çalışmada da Üsküdar ve çevresindeki manastırlarla ilgili çok tatmin edici bilgiler bulunmamakla birlikte ekte Konstantinopolis ve çevresindeki manastırların uzun bir listesini vermektedir. Fakat bu liste de genel olarak Janin'in ve Ruggieri'nin[9] eserinden alınmış, yeni hemen hemen hiçbir ilâve yapılmamıştır.

Bu çalışmalar; Üsküdar ve çevresindeki manastırlara dair bazı ipuçları veriyorsa da yayımlanması üzerinden çok uzun zaman geçmiştir. Dolayısıyla yeni kaynakların (özelikle Typikon, Hagiografya=Aziz Yaşam Öyküleri ve Patria gibi türlerde

7 Murat Keçiş, "IV. Haçlı Seferi'nde Üsküdar ve Çevresi", *X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, 19-21 Ekim 2018, ed. Coşkun Yılmaz C. I, İstanbul 2019, s. 43-52.

8 Peter Hatlie, *Monks and Monasteries of Constantinople, Ca. 350-850*, Cambridge 2008.

9 V. S. J. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements*, (OCA, 237). Rome 1991.

Kuzguncuk Camii ve Surp Krikor Lusareviç Kilisesi

yeni kaynakların manastırlar hakkında oldukça detaylı bilgiler vermesi) neşriyle bu konuda bazı yeni bilgiler elde edinilebilir. Janin, Konstantinopolis'in içerisinde ve batı banliyösünde 345 kadın veya erkek manastırın adını tespit etmesine rağmen bunlardan sadece 207'si doğru bir şekilde lokalize edilebilmiştir. Bunlardan bir kısmı harap olmuş ve terk edilmiş, bazıları yeni adlar altında ihya edilmiştir. Bu sayının daha az olması gerekmektedir. Janin'e göre, şehir fethedildiğinde faal durumda 18 manastır var olduğu tespit edilmektedir.

Üsküdar ve çevresinde bazı kiliselerin bir kısmının cami olarak günümüze kadar ulaşması, kentte Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren manastırların varlığına dair birtakım ipuçları vermektedir. Erken dönem Bizans tarihi kaynakları incelendiğinde Üsküdar'da kiliselerin V. yüzyıldan itibaren var olduğu görülmektedir. Konstantinopolisli Keşiş Maksimos'un (Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής; Doğumu: 580-Ölümü: 13 Ağustos 662) Khrysopolis'te (Üsküdar'da) bir manastıra girdiği bilinmektedir. Ayrıca Bizans Generali Philippicus'un (580ler-610lar) Khrysopolis'te 602 ile 610 yılları arasında bir manastırda olduğu ve öldükten sonra buraya defnedildiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, dini bir kurum olarak ortaya çıkan manastırlar Bizans İmparatorluğu'nda kırsal alandaki halkın birçok ihtiyacını karşılamıştır. Bizans kaynaklarından anladığımız kadarıyla manastırların kurulması için gerekli birçok özelliği taşıyan Üsküdar'da bu tip yapıların olduğu kesindir. Fakat fetihten sonra kısa sürede bir İslam şehrine dönüşen Üsküdar'da manastırlara ihtiyaç kalmaması sebebiyle bu kurumun zamanla ortadan kalktığını düşünebiliriz. Artık bu sosyal hizmetleri İslami kurumlar yerine getirecektir.

Kanuni Sultan Süleyman, Üsküdar ve Bir Hikâye

PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

İstanbul'un fethinin akabinde payitahttaki Osmanlı hükümdarlarının sadece saraylarında değil zaman zaman İstanbul'un yakın semtlerindeki bahçelerde ve inşa ettirdikleri sayfiye kasırlarda da kaldıkları malumdur. Bu aynı zamanda şehrin yakın semtlerine yönelik küçük çaplı bir seyahat özelliği taşımaktadır. Kalabalık sayılabilecek kafilelerle gidilen bu yerlerde bazen uzun süre kalınmakta, etrafa geziler yapılmaktadır. Avlanmak da bu tip gezileri için önemli bir vesile teşkil etmiş görünmektedir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında Haliç civarı, Boğaz'daki bazı semtler, Haramidere bölgesi yanında Üsküdar da bu tip gezi ve avlanma yerleri olarak öne çıkmıştır. Sultan Süleyman hem doğu seferleri vesilesiyle hem de yazın sıcağından kaçmak veya avlanmak için Üsküdar yöresindeki bahçelere sıklıkla gitmiştir. Saltanatının daha başlarında Üsküdar civarındaki bahçelerde uzun süre kalabileceği kasırlar yaptırttığı, yeni bahçeler ihdas ettiği de bilinmektedir. Söz konusu Üsküdar gezileri sırasında aynı zamanda devlet işlerinin görüldüğüne, adeta seyyar şekilde Divân'ın bu bahçelerde kalındığı sırada toplandığına, elçi kabullerinin de yapıldığına dair bilgiler vardır. Burada da kısaca Üsküdar gezilerinden bahsedilerek bir seyahati sırasında bizzat kendisinin müdahil olduğu ve modern literatürde rastlanmayan bir olayın dönemin kayıtlarına geçen hoş hikayesine temas edilecektir.

Bilindiği gibi 1520'de babasının vefatının akabinde Osmanlı tahtına çıkan Sultan Süleyman 46 yıl süren saltanatıyla Osmanlı tarihine damgasını vuran bir hükümdar

olarak seçkin bir yer kazanmıştır. Onun saltanatı zamanı, birçok tarihçi tarafından Osmanlı siyasi, iktisadi ve sosyal tarihinin şahikası olarak görülmüş, her daim hatırlanan ve hasret duyulan bir dönem olarak anılmıştır. Şüphesiz Sultan Süleyman'ın tahta çıktıktan sonraki Batı'ya yönelik büyük seferleri, gaza siyasetini canlandırarak yeni bir anlayışın peşinde koşması, Doğu'da İslam'ın koruyuculuğu vasfının üstlenmesi, bu meyanda karşıt bir dünya olarak Safevilerle mücadeleyi ısrarla sürdürmesi, öte yandan kuzey ve güney ekseninde uzak sınırlarda takip edilen çağın adeta gereği gibi de okunabilecek olan faaliyetleri, imajını perçinleyen ve onun şahsi hasletleriyle beraber öne çıkarılmasına yol açan unsurları oluşturmuş gözükmektedir.

Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının hemen peşinden Topkapı Sarayı'na mutat üzere Üsküdar'dan geçerek gitmişti. Sultan Süleyman kara yolundan İstanbul'a hareket ederek dört günde 17 Şevval 926'da (30 Eylül 1520) Üsküdar'a ulaşmış ve kaynaklara nazaran İbrahim Ağa Tekkesi'ne[1] inerek bir süre dinlenmiş, gelişi yeniçerilerce duyurulunca derhal bir grup asker yeniçeri ağasıyla karşıya geçip yeni sultanı istikbal etmiş, Üsküdar iskelesinden bir kayığa binip Topkapı Sarayı'na vasıl olmuştu[2]. Bu muhtemelen Üsküdar'ı ilk görüşü değildi, daha önce şehzade olarak İstanbul'a deniz yoluyla gelirken sarayın karşı yakasının biraz çaprazına düşen bu kadim semti görmüş olduğuna şüphe bulunmaz.

Sultan Süleyman'ın saltanat makamına geçtikten sonra ilk gezileri hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmasa da ayağının tozuyla İstanbul'un çeşitli sayfiye yerlerini dolaşarak tanımaya çalıştığı, sonraki bilgilerin de delaletiyle tebeyyün eder. Ancak ikinci büyük sefer-i hümayunu olan 1522 Rodos harekâtı sırasında bir taraftan donanma sevki yapılırken diğer taraftan kendisinin kapıkullarıyla 16 Haziran'da Üsküdar'a geçtiği ve oradan itibaren ordusuyla karadan hedefine yürüdüğü bilinmektedir. Bu zorlu yürüyüşün İstanbul ayağındaki ilk durağı olan Üsküdar, Doğu'ya müteveccih seferler dolayısıyla zaten Anadolu'ya açılan ana harekât üssü özelliğini haizdir. Daha Orhan Bey döneminde Osmanlı topraklarına katılmasının hemen ardından gerek Bizans'a gerekse Rumeli yakasına müteveccih harekâtlarda ana geçiş merkezi olurken İstanbul'un fethiyle payitahtın taşınması üzerine bu defa Anadolu cihetine yapılan seferlerde Osmanlı

1 Mustafa Efendi Tekkesi diye de bilinir. Tekke, Ayrılık Çeşmesi'nde, İbrahim Ağa Camii içinde tesis edilmiştir. (İbrahim Ağa Çayırı Mescidi).

2 H.G. Yurdaydın, *Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri,* Ankara 1961, s. 3-4. F. M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I,* Ankara 2018, s. 113.

sultanlarının ilk geçtiği askerî ve aynı zamanda siyasî merkez konumuna yükselmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman

Sultan Süleyman özellikle Rodos'un alınmasının ardından tekrar sefere müteveccih olduğu 1526'ya kadar İstanbul'da kaldığı sırada şehrin pek çok yeri gibi Üsküdar yakasını da avlanma ve dinlenme, seyran mahalli olarak öne çıkarmış yahut tercih etmiş görünür. Bilhassa Üsküdar yakasındaki sahil kesiminden ve biraz içerilerde, Sarıyer cihetine doğru boğaz kıyı şeridinde yeni sayfiye mekânları ve bahçeler oluşturulmuş, buralarda kasır inşası hamlesi başlatılmış ve personel tayinleri yapılmıştır. Bugün Üsküdar kesimi ve Boğaz kıyı semtlerinde adı bilinen yerlerin önemli bir bölümünün ihyası ve ortaya çıkışı tam da bu dönemdeki faaliyetlerle irtibatlıdır. Söz konusu zaman aralığı içinde 1530'lara kadar geçen devrede bazı saray hazine defterlerinden çıkarılan bilgiler Sultan Süleyman'ın bu ilk favori mekânlarının adlarını verirler. Bunlar İstanbul yakasında Haliç'te Tersane bahçesi, Bebek Çelebi, Vidos (Güngören), Halkalı, Haramidere, Üsküdar yakasında ise, Beykoz, Göksu, Koca/Cüce, Istavroz/Beylerbeyi, Çengel/Kule, Çubuklu, Paşabahçe (İbrahimpaşa), Üsküdar, Haydarpaşa, ve Fener olarak tespit edilebilmektedir [3]. Özellikle bu dönemde Sultan Süleyman'ın yanından ayırmadığı yakın arkadaşı veziriazam İbrahim Paşa'nın da kendine ait bir bahçe oluşturduğuna dikkat çekmeliyiz (Paşabahçe). İbrahim Paşa'nın burada küçük bir kasır da yaptırttığı ve buraya ait hizmetli gurubunun bulunduğu görülmektedir.

3 Genel olarak bk. G. Neciboğlu, "Suburban Landscape of Sixteenth Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture", *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires*, ed. A. Petruccioli, Leiden 1997, s. 47; M. Yıldız, "Osmanlı Hasbahçelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi", *Belleten*, LXXVIII/282 (Ağustos 2014), s. 571-576.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Üsküdar'da yaşlı kadının şikayetini dinlemesi

Sultan Süleyman avlanma ve vakit geçirmek için sıklıkla yukarıda zikredilen bahçelere gittiği gibi kolay şekilde karşı yakayla münakaleyi sağlamak için Üsküdar'da Üsküdar iskelesiyle ona yakın Kuzguncuk'taki Öküz iskelesini (Paşalimanı) onartarak ihya etmiştir[4]. Sultan Süleyman'ın Üsküdar merkezli olarak askerî harekâtını başlattığı bir başka sefer Safeviler'e yönelik olan Irakeyn seferidir. Gidiş ve dönüşünde Üsküdar hem ayrılık hem de kavuşma merkezi olacaktır. Bunun dışında 1543'te vefat eden çok sevdiği oğlu Saruhan sancakbeyi Şehzade Mehmed'in cenazesi Manisa'dan getirildiğinde yine Üsküdar'da İbrahim Ağa çiftliği veya tekkesine ulaştırılmış, arabadan indirilen cenaze burada tabuta konularak eller üzerinde taşınıp Üsküdar iskelesinden karşı yakaya geçirilmiş, Sultan Süleyman ve devlet erkanı tarafından karşılanmıştır. Bu durum bugün büyük ihtimalle Ayrılık Çeşmesi denilen yerdeki İbrahim Ağa çiftliği veya tekkesi diye geçen yerin "stratejik önemini" ortaya koyar. Zira daha önce de zikredildiği veçhile Üsküdar'a Anadolu cihetinden gelişlerde buranın "royal" anlamda son dinlenme mahalli olduğu anlaşılır.

İstanbul'da kaldığı dönemlerde Üsküdar'a gerek dinlenmek gerekse avlanmak için sık sık geçtiği görülen Sultan Süleyman İran üzerine yapacağı bir başka büyük sefer için 29 Mart 1548'de yeniden "askerî" maksatlarla Üsküdar'a geldi. Bu defa farklı bir güzergâh izleyerek Beşiktaş'tan gemilerle Üsküdar yakasına intikal etmişti. Yanında sağlığı pek iyi olmayan oğlu Şehzade Cihangir bulunuyordu. Belki de bu yüzden daha farklı bir yolu tercih etmişti. Aynı zamanda kısa bir deniz yolculuğu vadeden bu geçiş yeri, rüzgârın durumuyla da bağlantılı olarak tercihe şâyân olmuş bulunabilir. Topkapı Sarayı'nın yakınındaki iskelelerin kullanılmayıp daha uzakta "nefs-i İstanbul'un" dış çeperinde kalan Beşiktaş'ın karşıya geçilmek üzere seçilmesi bu ikinci sebebi daha ziyade öne çıkarır. Şehzade Cihangir'in durumu yanında Sultan Süleyman'ın o sırada sarayda değil Beşiktaş iskelesine kolaylıkla ulaşılabilecek bir mahalde bulunma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Sultan Süleyman'ın oğlu için özel iskemleler bile hazırlattığı, sefer boyunca oğlunun rahatını sağlamak için türlü tedbirler aldığı bilinmektedir[5]. Üsküdar'a rahat bir şekilde geçişi sağlayan Rodos sancakbeyi Salih Bey'e, Galata müteferrika reislerine dahil edilen Turgut Reis'e ve yine Galata müteferrika

4 BA, KK, *Ruznamçe Defteri*, nr. 1863, s. 26: 8 Rebiülevvel 940/27 Eylül 1533.

5 BA, D.BRZ, d. 20615 A, s. 33'te Hasan adlı iskemleciye onun için iskemle "gılafı" siparişi. Defterde Cihangir ile ilgili daha başka kayıtlarda bulunmaktadır.

reislerine katılan üç levent reise, birer kat kaftan hediye edilmiştir[6]. Şehirden merasimle ayrılan padişahı, sokaklara dökülen İstanbul halkı tekbirlerle uğurlamış, Üsküdar'a geçilirken de Tophane'den top atışı ile selamlanmıştı[7]. Elimizdeki bilgiler Sultan Süleyman'ın Üsküdar'da üç gün kaldığına işaret eder.

1553'te Nahçıvan seferi için yeniden Üsküdar'a geçtiğinde oğlu Şehzade Mustafa ile zihni meşguldü. Bu seferi bir anda Safeviler üzerine olmaktan çıkıp adeta Şehzade Mustafa harekâtına dönüşmüş gibiydi. Sultan Süleyman 1555'te Safevilerle barış yapıp İstanbul'a döndükten sonra bir daha Doğu seferine çıkmayacaktı. Ama kader ağlarını bir kez daha farklı bir mesele üzerinde örmekte gecikmedi. Bu defa iki oğlu Selim ve Bayezid'in iktidar mücadelesine şahit olacaktı. Bunu büyük bir iç kriz olarak gören Sultan Süleyman kendisine karşı asi tavırlar içinde bulunan Bayezid üzerine yapılacak askerî faaliyeti takip ve gerekirse de bizzat kendisi hareket etmek üzere Üsküdar yakasına geçip Üsküdar bahçesindeki kasırda ikamet etti. Buradan gelen haberleri takip ettiği gibi idari işleri de yine Üsküdar'da sürdürdü. Bundan önce de bazı elçi kabullerini Üsküdar yakasında avlanmak için bulunduğu sıralarda gerçekleştirmişti. Hatta daha önceki bu dinlenmeler sırasında yanında Hürrem Sultan da bulunmuştu. Kısaca bütün bu meseleler sırasında devlet bürokrasisi Üsküdar'a taşınmış oluyordu.

Sultan Süleyman Üsküdar'a geçerek otağını burada kurdurdu[8]. Buraya intikal ettiğinin ikinci gün Lala Mustafa Paşa'nın tedbiriyle, Bayezid'in kuvvetleri bozuldu. Harbi kaybeden Bayezid yanındaki adamlarının bir kısmını alarak Amasya'ya çekildi. Selim de kazandığı zaferi babasına müjdeledi. Sultan Süleyman bu haberi Üsküdar'da iken 29 Şaban 966 Cuma günü (6 Haziran 1559) almıştı[9]. Bu bir bakıma onun için "bir sefere bedel" iş olmuştu ve ironik bir şekilde bazı tarihçilerce buna "Sultan Süleyman'ın Üsküdar Seferi" de denecekti.

Gerçekten de Şehzade Bayezid'in yenilerek kaçması onu bizzat sefere çıkmaktan alıkoymuştu, fakat oğlunun en kavi düşman olarak gördüğü Safevilere sığınmasını asla hazmedemeyecekti. Meseleyi çözmek ve oğlunu geri almak için elçiler yolladı, Şah Tahmasb'a türlü tekliflerde bulundu. Bütün bu operasyonlar sırasında

6 BA, D.BRZ, d. 20615, s. 16.

7 Sefere çıkış tarihi bazı kayıtlarda bir gün sonrasında Cuma günü olarak gösterilir: K. Özergin, "Sultan Kanuni Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy. 3, (1972), s. 77. Sefer ile ilgili hazine ruznamçe defteri de gelir-harcama kalemleri başlangıcı için aynı tarihi verir: BA, D.BRZ, d. 20615 A, s.16.

8 Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Âl-i Osman*, haz. G. İnan, İstanbul 2019 s. 476.

9 BA, KK, Ruus, nr. 216, s. 3

da sıklıkla Üsküdar'da kaldı. Karşı taraftan Şehzade Bayezid bahane edilerek bir saldırı beklentisi söz konusuydu ve bu bakımdan zihni meşgul olan Sultan Süleyman neredeyse daimî bir teyakkuz hali içindeydi. Şahtan gelen müspet haberleri getiren kapıcıbaşı Hasan Ağa'yı Üsküdar bahçesinde kabul ederek ondan bilgi alınca rahatladı[10], "şahın inkıyadı" ve aradaki barış halinin süreceği öğrenilmişti, üstelik oğlunun teslimi için bir anlaşma da yapmıştı. Dönemin sanatçıları bu kritik dönemde Üsküdar bahçesinde aldığı haberin önemine binaen bunu minyatürle kalıcı kılmışlardır (Tasvir için bak. Ek 2 a).

Sultan Süleyman bahsedildiği gibi İstanbul'da bulunduğu dönemlerde sıklıkla Üsküdar yakasındaki bahçelere ve av mahallerine gidiyordu. Bu gezileri sırasında muhtemelen birçok olayla da karşı karşıya kalmıştı. Ancak dönemin tarihçileri bunlardan hiç bahsetmezler. Bununla beraber Üsküdar'da iken bu anlamda anlatılan yegâne hadise, Şehnameci Lokman'ın *Hünername* adlı eserinde bulunur. Eserinin ikinci cildi tamamen Sultan Süleyman'ın şahsi hayatına, gezilerine, halkla olan temaslarına, adaletine, ava düşkünlüğüne, menakıbına ayrılmıştır. Lokman bu anlatımlarını daima anlatanın adını vererek eserine derç etmiştir. Üsküdar yakasında cereyan eden olayı ise ona Şemsi Ahmed Paşa aktarmıştır. Bu olayın hangi tarihte olduğu bilinmemektedir, ancak Lokman'ın anekdotlarını daha çok 1550'li yıllardan sonraki zaman dilimi içine yerleştirmek mümkündür. Sultan Süleyman'ın adalet anlayışını ve halka yaklaşımını, merhametini göstermeye yönelik nakledilen bu fıkra mealen şöyledir.

***

Sultan Süleyman *Üsküdar civarında Sarıpınar'da avlanırken bir yaşlı Hıristiyan kadın önüne çıkarak yerdeki kanlı bez içinde bir cenin gibi görünen nesne*yi işaret eder. Bunun kocasının darbına maruz kalan kızının düşürdüğü cenin olduğunu söyler. Dolaylı şekilde damadından *şikâyetçi* olur. Durumu merak eden Sultan Süleyman hemen atından inip ağaç gölgesine oturarak olayı bizzat teftiş ettirir.

Köylüler, bir mandıraya ait kaybolan sığırı arayan bir acemi oğlanının, bu yaşlı kadının damadının inekleri arasında sığırları bulduğunu, kadının damadına haber

10 Lokman, *Hünernâme*, II, TSMK, nr. H. 1524, 224b-225a. Kapıcıbaşı Hasan Ağa'nın 968 yılı Zilhicce ayı başlarında (13-23 Ağustos 1561) Üsküdar'a gelerek padişahın huzuruna çıkmış, üç dört hafta sonra Ahmed Ağa yerine yeniçeri ağası olmuştu. Yeniçeri ağası iken Şehzade Selim'in kızıyla evlendirilmiş, az sonra da Rumeli beylerbeyliğine tayin edilmişti. Lokman onun çok yaşamayıp az sonra vefat ettiğini yazar (*Zübdetü't-tevârih*, Türk İslam Eserleri Müzesi Ktb., nr. 1973, 76 a-b). Vefatından sonra hanımının Budin Beylerbeyi Zal Mahmud Paşa ile nikahlandığını da bildirir ki bu durumda vefat tarihinin 1563 sonları veya 1564 başları olduğu anlaşılır. Zira Zal Mahmud Paşa'nın Budin beylerbeyliği 20 Kasım 1563-30 Mayıs 1564 arasındadır. Kaynaklarda bu Hasan Paşa'nın diğer aynı adı taşıyanlarla karıştırıldığı anlaşılmaktadır.

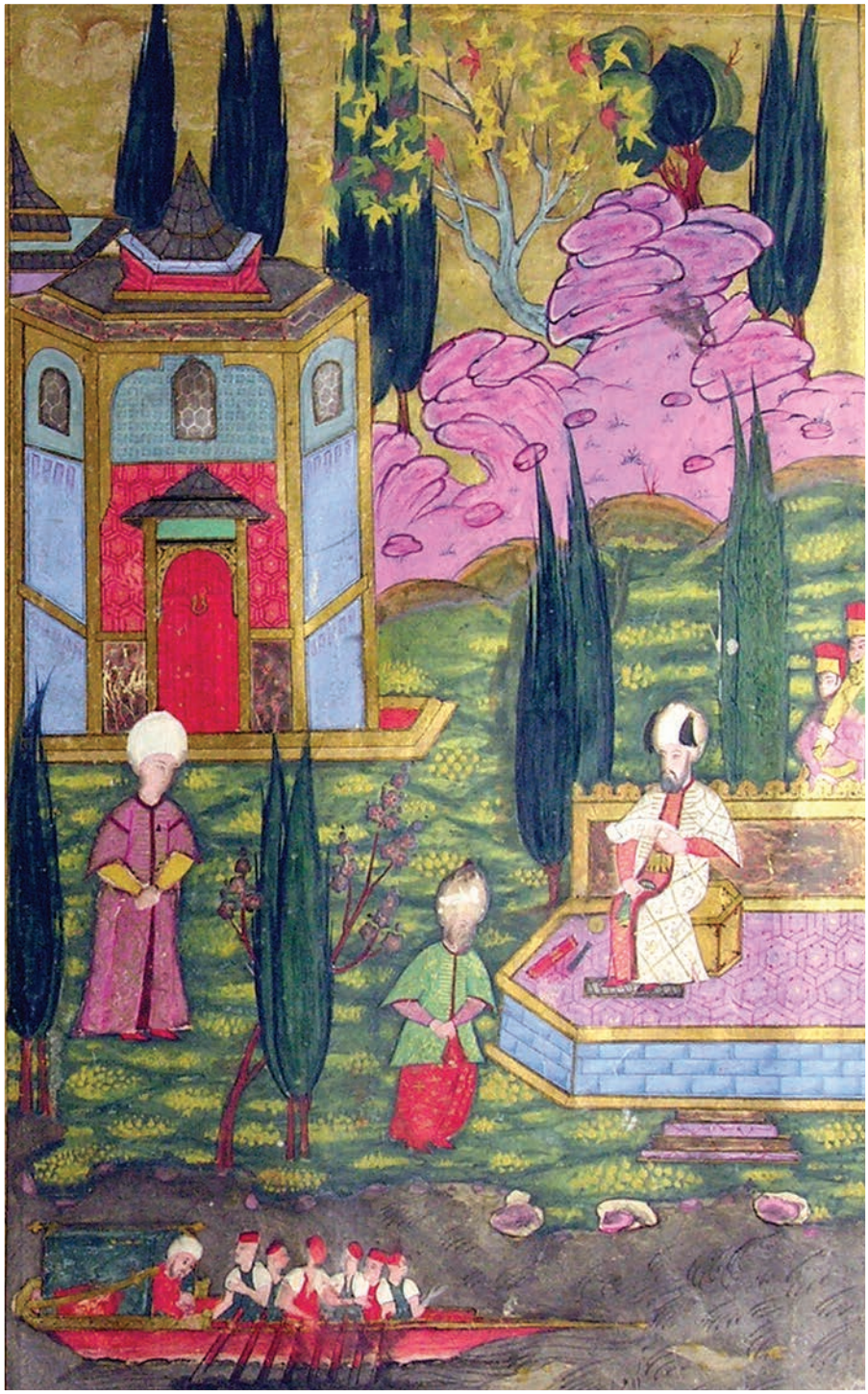

Kanuni Sultan Süleyman'ın Üsküdar Bahçesi'nde Şah Tahmasb'dan haber getiren osmanlı elçisini huzura kabulü

vermeden inekleri gece ile alıp gittiğini, bunu fark eden damadın kendine ait sığırları aldığı zannıyla koşarak gelip bu oğlanla kavga ettiğini, ama araya girip onları birbirinden ayırdıklarını söylerler.

Bunun üzerine mandıranın kethüdası getirtilip durum bir de ondan sorulur. Kethüda, tenhaca köye gidip bu şekilde kavgaya uğradıkları için sonraki gün tekrar o iki inek kaybolduğunda bunların kadının çiftliğine gittiğini görüp bu defa yalnız varmayıp ikisi beraber o inekleri alıp getirirken bu yaşlı kadının ortaya çıkarak kendilerine bağırıp çağırdığını, şamata ettiğini söyler. Buna rağmen kendilerinin ona karşı herhangi bir ters hareket yapmadıklarını da ekler.

Sultan Süleyman ise hemen acemi oğlanlarının cezalandırılmalarını buyurur. Fakat köyden hakikate vakıf bir kadın gelerek olayın böyle olmadığını acemi oğlanlarının günahının bulunmadığını, yaşlı kadının bir kurbağayı soyup yola bıraktığını, buna benzer şeyleri daha önce kızını döven damadı için de yaptığını belirtir. Amacı damadı ile acemi oğlanlarını karşı karşıya getirmek ve kızına zulüm yapan damadının evinden uzaklaşmasını sağlamaktır.

Sultan Süleyman bu beyan üzerine emin olabilmek için yoldaki düşük denilen cenin benzeri şeyi hazır bulunan cerrah başına *göstertir. İnceleme sonucu bunun cenin olmadığı anlaşılır. Sultan Süleyman yaşlı kadının zor durumda kalması sebebiyle bö*yle hareket ettiğini var sayar, ama buna rağmen yalan söylediği için kadına bir iki değnek vurulmasını, acemi oğlanların cezalandırılmasını, damadın çiftliğinin satılıp kendisinin Rodos'a sürülmesini, mandıranın da köyden daha uzağa taşınmasını emreder. Böylece taraflar için son derece isabetli ve insaflı bir karar vermiştir. Yaşlı kadın tekrar yoluna çıkarak günahı olmadığını söylerse de iyi niyetle ancak bu kadarını yapabildiğini, artık başka türlü davranamayacağını ona söyler: "Hüsn-i hulkla bundan ziyade nasfet mümkün olmayıp herkes yok yere nâle ve efgan kılmasın ki bu halet ihsandan gayrıdır ve nasfet pazarının mu'amelesi başkadır" der[11].

Lokman ayrıca bu hadiseyi minyatürle tasvir etmiştir. Minyatürde Sultan Süleyman ağacın altında oturmuş halde resmedilmiştir. Karşısındaki Hristiyan olduğu belirtilen kadın ise kapalı tarzda Müslüman kadınlara benzer şekilde ayakta durur pozisyonundadır. Etrafta av sahnesi sırasında bu hadisenin vuku bulduğunu

11 *Şehnameci Lokman'ın Hüner-nâme'si,* (II. Cilt-1-154. Varak) İnceleme-Metin-Sözlük, haz. Zekeriya Eroğlu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, İstanbul 1998, s. 309-310 (152a-154a).

gösteren hizmetli gurubu yer alır, av köpekleri ve kuşları da görülür. Minyatürü hazırlayan sanatçı muhtemelen olayı anlatış biçimine göre kendi muhayyilesinden resmetmiştir. Sahnede Üsküdar'ı yahut hadisenin geçtiği yeri hatırlatacak bir çevre düzenlemesine ise teşebbüs edilmeyerek benzeri sahnelerin alışılmış mekân algısı resme hakim olmuştur (Olayın tasviri için bak. Ek 2 b).

Bu ilginç meselenin padişahın olay üzerinde bütün tarafları dinlemesine rağmen hepsinin bir şekilde suçlu olduğu kanaatine ulaşması ve faturayı bütün taraflara çıkarmasıyla sonuçlanması, bir ölçüde onun adil ve insaflı haline yorulmuştur. Biraz zorlama anlatım gibi duran bu hadiseye Sultan Süleyman'ın bu şekilde müdahil olması ilk anda onun imajını pekiştirmeye yönelik bulunmasından dolayı pek inanılır gelmeyebilir. Yine de olay*ın nâkilinin ağzından doğru bir zeminde nakledilmiş olması mümkündür. Mühim olan Sultan Süleyman'ı öne çıkarma eğilimindeki müellifin bu hadiseyi kendi ifadelerini yansıtarak nasıl anlatmaya çalıştığının farkına varmaktır.* Lokman yaşlılık döneminde halk yanında entelektüel kesimde de hükümranlığı belli belirsiz tartışmaya açılan Sultan Süleyman'ın özellikle son yıllarındaki menakıbını toplayarak onun hâlâ güçlü ve âdil bir idareci olduğunu göstermek istemiş olabilir. Diğer naklettiği çeşitli örnekler muvacehesinde onun nasıl bir adalet fikrine sahip olduğunu tebarüz ettirmek niyeti ön plandadır. Sultan Süleyman hakkındaki bu gibi menkıbeler, onun zaten bilinen imajı için aslında çok büyük mana taşımaz. Muhtemelen buna anlam yükleyen Şehnameci Lokman'dan başka hiç kimse olmamıştır. Zira onun anlattığı menakıpların daha sonraki tarihçilerce -mesela Yavuz Sultan Selim'de olduğu gibi- aktarılmadığı ve unutulmuşluk içinde kaldığı söylenebilir. Üsküdar'ın Sultan Süleyman ile olan bağlantıları içinde bu hadisenin ilginç ve hoş bir anekdot olmasından başka bir özel anlamı bulunmadığını ifade etmek sanırım yanlış olmaz.

EK I: Lokman'ın Olayı Anlattığı Pasaj

(152a) Şemsi Paşa hazretlerinden menkuldür ki:

Bir gün Üsküdar semtinde Sarıpınar nam mahalle varılıp birkaç gün sayd u şikârdan sonra ittifâk bir acûze kâfir sâkin olduğu karye kurbünde yol üzeri bir kanlı bez bırakıp ve içinde sakt-ı haml gibi bir nesne olmağla izhâr-ı tazallum eyledi.

Beyt: "Didi nâ-hak yere ey Hüsrev-i dîn/ Düşdi cevrile kızımdan bu cenin".

Ve hemen devletlü hüdâvendigâr bir ağaç gölgesinde semend-i pesmenden inip teftişe takayyüd buyurdular.

Nazm: [Güzel ahlakla durumun soruşturulmasını emrettiğinde/ Yüce Allah'ın lütfuyla hak ortaya çıktı][12].

Ve karye halkı gelip: "*Geçen hafta kurb-i civârlarında olan mandıranın sağılır su sığırı ineklerinden bir iki başı nâ-bedîd olmağın Acemi oğlanı gece ile gelip iş bu acûzenin güveğisi inekleriyle yatırken bulup ve acemilik edip icazetsiz çıkarıp giderken havlu sâhibi mestâne uykudan kalkıp hayırsız kendi ineklerin alıp gitti sanıp ve taşra çıkıp ikisi birbiriyle sarmaşıp kavga kopardıklarında cümlemiz varıp mâ-beynleri ıslâh olunup gitdiler. Ba'de bu veçhile ta'diye olunduğun işbu acûzeden işittik*" deyü söylediler.

Beyt: "Devr-i adlünde görmedik bîdâd/Nâgehân zâhir oldu böyle fesâd".

Derhal zikr olan oğlanlarla mandıra kethüdası getirdilip hakikat-i hâli su'âl olundukda eyittiler ki: "*Vâkı'â ibtidâ tenhâ köye varıp acemilik üzere kavgaya uğradığımız için sonraki gün (153a) tekrar ol iki inek nâ-bedîd olup geri ol köyde üns bağladığı inekler ile olduğun bilip ve yalınız varmağa cür'et etmeyip ikimiz bile varıp ol inekleri bulup getirirken işbu acûze çıkıp bizimle şamata eyledi. Ammâ bizden bir küstahlık olmayıp nihâyet bu acûze kendi başına gâh kakınıp ve gâhi sokranıp bu kulları mandıraya vardık*".

Ve devletlü hüdâvendigâr-ı kâmkâr ol bî-çâre Acemi oğlanlarına örf buyurmak üzere oldular ve bu güft ü gû köylüler içinde şâyi' olup içlerinden bir doğru sözlü karıcık kapıcılar kethüdasına varıp eyitti ki: "*İşbu oğlanların bu babda günahları olmayıp ve acûze iftirâ ile bir kurbağayı soyup ve bir şekle koyup getirmiştir. Hatta bir def'a dahi güveğisine böyle renk edip ayrık kızını köteklemeye deyü hile etmişti ve murâdı böyle etmekten min-ba'd mandıra oğlanları bunlarınla kin bağlayıp mebâdâ sonra bir tarikle rencide etmemek için tedârik görmüştür*".

Ve bu ahvâl rikâb-ı adâlet-me'âba arz olundukda bir mikdâr dahi tahammül edinip ve künhüyle tahkik buyrulup fi'l-vâki' bir sahte iftirâ olduğu zâhir oldu. Zirâ şikârda hekimbaşı hâzır bulunmağın cerrahbaşıya ol sakt-ı haml gösterilip kurbağa soygunu (153b) olduğunda şüphe kalmadı.

12 Bu beyt Farsçadır, Türkçe meali verildi.

Kanuni Sultan Süleyman, Selim Faris Efendi

Beyt: [Eğer tecrübe arada hüküm için kullanılırsa/Rahat ol sonuçta yalancının yüzü kararır][13].

Ve devletlü pâdişâh-ı nasfet-destgâh hüsn-i hulkla ol karıya siyâset etmeyip buyurdular ki: "*Çingene keferesi dahi böyle hîle ile haraççıların ziyâde tama'ından halâs olurlar, lâkin bunun güveğisinin çiftliğin köylülerine bahasıyla verip ve akzesin alıp Rodos ceziresine sürgün olunsun ve anda hükm-i şerifle mahlûl düşen çiftliği akçesiyle yerine bedel alınıp ayrık bu köyde olmasın. Ammâ acûzeye bir iki değnek urulup ve Acemi oğlanlarını dahi te'dîb kılıp ol mandırayı köyden birkaç mil ırak ormanlığa iletmek*" fermân olundu ve hüsn-i hulkla telef-i nefs etmeyip kemâl-i nasfet üzere hak yerin bulup re'âyâ ve berâyânın hayır du'âlarıyla âhenk-i râh ettiler ve rahş-ı sa'âdet-bahşa süvâr olup giderken erü ol acûze yüzün yere sürüp: "*Bî-günahız*" deyü beyhude kelimâta başladı ve sa'âdetli hüdâvendigâr-ı kâmkâr artuk takayyüd etmeyip buyurdular ki: "*Hüsn-i hulkla bundan ziyâde nasfet mümkün olmayıp herkes yok yere (154a) nâle vü figan kılmasın ki bu hâlet ihsandan gayrıdır ve nasfet pazarının mu'âmelesi başka seyreder*".

Kıt'a: "Ger tiğ ü teber kâfiri imâna getirse/Kalbi yine taşdandır anun sözüne bakma/Ta gönlü anun olmaya âyine gibi sâf/Yüz bin kelimât etse dahi yüzüne bakma"[14].

13 Bu beyt Farsçadır, burada meali verilmiştir.

14 Buradaki metin Eroğlu'nun tezindeki ilgili kısımdan uyarlanıp orijinal metinle kontrol edilerek iktibas edilmiştir: s. 309-311.

16. Yüzyılda Üsküdarlıların Vasiyetleri

ÖĞR. GÖR. HASAN YAPICI
Milli Savunma Üniversitesi

Giriş

Osmanlı toplumunda biri öldüğünde terekesinden teçhiz, tekfin ve defin masrafları karşılanır, varsa borçları ödenirdi. Bunun haricinde kişinin sağlığında bıraktığı vasiyeti varsa yerine getirilirdi. İnsanlar ilahî rızayı kazanmak adına hâl-i hayatlarında yaptıkları ameliyeye ilaveten veya yapamadıklarını itmam maksadıyla mallarını vasiyet yoluyla hayra tasarruf ederlerdi. Vasiyetin hayra vesile olmasındaki genel telakkinin yanı sıra kişinin ölümünden sonra yapılmasını istediği her şey vasiyetin kapsamını oluştururdu. Vasiyetin toplum nezdinde kabul görmesinde şüphesiz İslamiyet'in bu husustaki teşviki önemli bir amildi[1]. 16. yüzyılda Nefise bt. Mehmed'in "*Allah emri üzerine vasiyyetim olan[ı] harc edin, artık kalan ne olursa vârise ola*" diyerek vasiyet bırakması, söz konusu farkındalığı gösteriyordu[2]. Vasiyetin yaygınlık kazanmasında muhtemelen ölüm karşısında ruhu teskin eden manevî bir ferahlık vermesi de etkiliydi. Böylelikle vasiyet sahibi manevî ihtiyacını giderirken vasiyetin muhatabı olan ihtiyaç sahipleri veya toplumsal hizmet veren kurumlar bu durumdan maddî olarak istifade

1 İslam hukukunda vasiyete dair bk. Abdüsselam Arı, "Vasiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* XLII, 552-555; vasiyet ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de geçen ayetler ve Hz. Peygamber'in hadis-i şerifleri için bk: Adem Albayrak, *İslam Hukuku'nda Vasiyet,* Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yozgat 2017, s. 10-15; Dursun Aykut, *Vasiyetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi -Sahih-i Buhari Özelinde-*, Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2018.

2 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927/M. 1518-1521),* haz. Rıfat Günalan vd., ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 400, hk. 796.

etmekteydi. Vasiyeti yerine getiren varis veya vasî ise ölenin son arzusunu yerine getirme ahdine vefa gösteriyordu.

Vasiyet, aynı zamanda ölen kişinin mal varlığının akıbetini düzenleyen miras hukukunun konusuydu. Dolayısıyla bu konuda ortaya çıkan meselelerin intikal ettiği yetkili mercii Osmanlı mahkemeleriydi. Kişi mahkemede huzura gelir, ölümüne bağlı olarak gerçekleşmesini istediği taleplerini beyan eder; ölümünü müteakip artık resmî bir hüviyet kazanan beyanına göre hareket edilmesini isterdi. Vasiyetin geçerlilik kazanması için yalnızca mahkemeye başvurmak gerekli değildi. İnsanların vasiyetin meşruiyetini sağlayacak şekilde şifahî ya da yazılı olarak da vasiyet bıraktıkları vaki idi. Ancak mahkemede tescil edilen veya şifahi olarak yapılan vasiyetin uygulama esnasında çıkan hukukî ihtilafların çözüm yeri yine mahkemelerdi. Dolayısıyla araştırmacılar tarafından kıymeti ısrarla teslim edilen Osmanlı kadı sicilleri, tutulduğu zaman ve zeminde hayatta olan insanların ölüm sonrası taleplerini ihtiva eden; bu anlamda başka yerde bulunmayacak bilgileri haiz olması yönüyle de önemini muhafaza etmektedir.

Osmanlı mahkeme kayıtlarında yer alan vasiyet konulu hüccetlere bakıldığında sosyal konumu ne olursa olsun her sınıftan insanın vasiyette bulunduğu görülür. Vasiyetin içeriği kişinin ekonomik durumu ya da hâl-i hayatındaki muhatap olduğu meselelere göre farklılık arz edebilirdi. Bu anlamda reayadan herhangi birinin vasiyetinde yer alan taleplerdeki sadeliğe karşılık meselenin inceliklerini bilen ilmiye sınıfına mensup kimsenin vasiyetindeki teferruat dikkat çekmektedir. Vasiyet sahiplerinden kimisi vefat ettiği esnada üzerinde ne varsa onu vasiyet ederken kimisi *sülüs* malını veya belli koşullarda tamamını vasiyet edebilmekteydi. Ayrıca vasiyet bırakan kişi saray mensubu, bir de hanım sultan olduğu zaman işin mahiyeti tamamen değişir, sarayın teşrifatı vasiyetin içeriğine de yansırdı[3].

Osmanlı cemiyet hayatında muhtemelen sosyal yaşamın somut gerçekliği de insanları geride vasiyet bırakmaya sevk ediyordu. Zira insanların uzun soluklu seyahatlerden ya da seferlerden geri dönememe kaygısıyla vasiyete bıraktıkları görülürdü. 1566 Mayıs'ında Zigetvar Seferi için İstanbul'dan hareket eden Sultan Süleyman

3 Söz konusu teferruat Gülnuş Emetullah Valide Sultan'ın vasiyetinde görülür. Valide Sultan vefat ettiği andan naaşının yıkanmasına, tabutunun yanında kimlerin yürüyeceğinden defnine ve defin sonrasında yapılacaklara kadar geride talepleri yönüyle hacimli bir vasiyet bırakır. Söz konusu vasiyet için bk. Nilüfer Ateş, *Kültür Tarihi Bakımından Osmanlı Vasiyetnâmeleri,* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008, s. 121-124.

dahi İstanbul'da kalan Şehzade Selim'e kendi eliyle yazdığı bir vasiyet bırakmıştı[4]. İnsanların uzun soluklu çıktıkları bir diğer seyahat Hac yolculuğuydu. Yolculuğun meşakkati, güzergâhın tehlikesi, hastalıklar ya da insanların o anki sağlık durumu geri dönememe ihtimallerini düşündürmekteydi. Bu düşünce vasiyetlerde *"Ka'be-i şerîf yolunda fevt olursam"* beyanıyla satırlara dökülüyordu[5].

Çalışmamızın konusu 16. yüzyılda Üsküdar'da yaşayan insanların geride bıraktıkları vasiyetlerdir. Bu çerçevede tabii olarak 16. yüzyıla ait Üsküdar Kadı Sicilleri'ndeki vasiyet konulu kayıtlara müracaat edilecektir[6]. İlk olarak Üsküdar Kadı Sicilleri'nde yer alan vasiyet konulu hüccetlerin form özelliklerine ve meselelerin mahkemeye ne şekilde intikal ettiğine değinilecektir. Akabinde Üsküdarlıların vasiyetlerinden hareketle Osmanlı toplumunda bir kişinin nasıl vasiyet bıraktığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunların yanı sıra vasiyetin yerine getirilmesinde rol oynayanlar ve bu esnada karşılaşılan problemlere değinilecektir. Böylelikle kaynak ve uygulamanın çerçevesi çizildikten sonra vasiyet konulu kayıtlardan hareketle Üsküdarlı vasiyet sahiplerinin kimler olduğu, Üsküdar'da nerede ikamet ettikleri, hangi sınıfa mensup oldukları, vasiyet konusu mal varlığı

---

4 "*Benüm candan sevgülü iki gözüm nuru Selim Hanum. Bu iki bâzû-bendi ve bir cevherî al sanduğı vakf eylemişimdir. İki cihan fahri Muhammed Mustafa'nın ruhuna sana vasiyyet iderim. Bunları satup Cidde-i Ma'mûre'ye su getürdesiz. Oğulluk idüp bu vasiyyeti yerine getüresiz. Cümle ağalarkim saraydadur ve cümle oda oğlanları şâhiddür. Sen benüm yazum bilürsin. Bu esbâb fahr-i âlemindir. Benüm değüldür. Göreyin nice yirine korsız. Dünya kimseye pâyidâr değildir ümîddür ki behâsıyla satasız. Hakk te'âlâ bu seferi mübarek idüp gönül hoşlığıyla gelmek müyesser ide.*" (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA,), E. nr. 750/67); Belgenin matbu olarak yayınlandığı başka bir çalışma için bk. Osman Ferid, "Süleyman-ı Kânûnî'nin Vasiyetnâmesi-Murad-ı Sâlis'in Mührü", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Yıl: 1329/1913, Cilt: IV, Sayı: 20, s. 1287-1288; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1998, s. 410; Ahmet Önal, *Kanunî'nin Son Seferi (Sigetvar 1566),* İstanbul 2019, s. 194.

5 Üsküdar Şer'iyye Sicilleri (=ÜŞS.). nr. 38, v. 69a-2 (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572).

6 Vasiyet konulu hüccetlerin tespitinde bu alanda yapılan akademik çalışmalardan istifade edildi. 16. yüzyıla ait Üsküdar Kadı Sicilleri'nin büyük kısmının kronolojik ve konularına göre tasniflerinin yapıldığı bir dizi çalışma vasiyet konulu kayıtların bulunmasını kolay kıldı. Ekrem Tak, söz konusu yüzyılın ilk yarısına ait 919-955/1513-1548 tarihleri arasındaki 14 defterin dökümünü yaptığı çalışmasında vasiyet konulu 23 kayıt tespit eder (Ekrem Tak, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve İktisadi Hayatın Göstergeleri (Üsküdar Kadı Sicilleri Üzerine Bir Çalışma),* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 163-164.); Aynı usulde Kenan Yıldız 954-980/1547-1573 tarihlerini kapsayan 22 defterdeki kayıtların tasnifini yaptığı çalışmasında vasiyet konulu 16 kayıt gösterir (Kenan Yıldız, *Üsküdar'ın Sosyal Ve İktisadi Hayatı İle İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (954-980/1547-1573)* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 111); Müslüm İstekli, 978-991/1570-1584 tarih aralığındaki 20 defteri incelediği çalışmasında 12 vasiyet konulu hüccet kaydeder (Müslüm İstekli, *Üsküdar'ın Sosyal Ve İktisadi Hayatıyla İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (H. 978-991, M. 1570-1584)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 120.); Son olarak Nihat Yalçın'ın 980-995/1572-1587 tarihilerini kapsayan 10 defteri incelediği çalışmasında 8 vasiyet konulu kayıt vardır (Nihat Yalçın, *1572-1587 (H. 980-995) Yılları Arası Üsküdar Mahkemesi Kadı Sicilleri'nin Sosyal ve İktisadi Açıdan Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 25.). Söz konusu çalışmalarda vasiyet konulu kayıtların yalnızca künye bilgileri verilmiştir. Burada künyeleri verilen Arapça ve gayrimüslimlere ait olan vasiyet konulu kayıtlar değerlendirilmeye alınmamıştır. Bu çalışmaların haricinde İSAM tarafından gerçekleştirilen ve başkanlığını Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın, editörlüğünü Dr. Coşkun Yılmaz'ın yaptığı Kadı Sicilleri Projesi kapsamında günümüz Türkçesi'ne aktarılan 16. yüzyıla ait Üsküdar Kadı Sicilleri'nden de istifade edilmiştir.

Üsküdar'dan bir kesit, Pardoe

olarak neyi, ne kadar vasiyet ettikleri; vasiyetin muhataplarının kimler olduğu; vasiyetlerde neler talep ettikleri gibi hususlar izah edilemeye çalışılacaktır[7].

Üsküdar Mahkeme Kayıtlarında Yer Alan Vasiyet Konulu Hüccetler

Vasiyet ile ilgili sicillerde yer alan kayıtların formu meselenin mahkemeye intikal sebebine göre farklılık arz eder[8]. Bu kayıtlardan ilki kişinin doğrudan mahkemeye gelerek vasiyet beyanını tescil ettirmesiyle oluşan ve sicile kaydedilen vasiyetnamelerdir. Bu hususta temel vasiyetname örneklerinden biri mazul Şile Kadısı Mevlana Hasan Halife'ye aittir[9]. Söz konusu

7 Vasiyet konulu hüccetlerdeki bilgilerin tasnifi ve nasıl değerlendirileceğine dair öncü ve önemli bir çalışma için bk. İzzet Sak, *Şer'iye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750)*, Konya 2008.

8 Vasiyet konulu kayıtların tanzimi hususunda diğer bir değerlendirme için bk. Ekrem Tak, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve İktisadi Hayatın Göstergeleri (Üsküdar Kadı Sicilleri Üzerine Bir Çalışma),* s. 163; 16. yüzyıla ait kadı sicillerinde yer alan kayıtların form özelliklerine dair bk: Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması,* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

9 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/1513-1521)*, haz. Bilgin Aydın-Ekrem Tak, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, s.142-143, hk. 106; s. 422, hk. 791.

vasiyetname metnine bakıldığında giriş formu vasiyet sahibinin beyanını işaret eden "*der-beyân-ı vasiyyet*" şeklindedir. Hemen ardından mahkemeye müracaat eden yani vasiyette bulunan kişinin adı ve varsa unvan veya lakabı yer alır. "*Meclis-i şer'de ikrâr kılıp dedi ki*" diye başlayan geçiş cümlesinden sonra vasiyetin detayları kaydedilir. Burada kişi sülüs ya da muayyen olarak malının ne kadarını vasiyet ettiği, vefatından sonra vasiyeti kimin yerine getireceği, vasiyet konusu mal varlığının nereye ve ne şartlarda sarf olunacağı gibi detaylar açık bir şekilde ifade edilir. Daha sonra vasiyet kaydının kendisinin talebiyle oluşturulduğu ve deftere kaydedildiği ifade edilerek ihtiyaç halinde bu kayıtla amel olunması belirtilir. Hatime kısmında tarih bilgisi yer alır. Nihayet davanın görüldüğüne dair şehadette bulunan *şühûdü'l-hâl* heyetinin isimlerine yer verilir. Doğrudan mahkemeye gelerek beyanını kayıt altına aldıran vasiyet sahiplerinden biri Şirin bt. Abdullah'tır[10]. Söz konusu kayıtta giriş formundan sonra vasiyet sahibinin nerede oturduğu ve isim bilgisinden sonra vasiyet beyanı yer alır. Kaydın kendi talebiyle oluşturulduğu ifade edildikten sonra tarih ve şahitlerin bilgisi verilir. Bunların haricinde diğer bir örnek ise Ahmed b. Süleyman Üsküdârî'ye aittir[11]. Söz konusu kayıt, "*sebeb-i tahrîr-i kitâb oldur ki*" şeklindeki genel giriş formuyla başlar. Yukarıda zikredilenlerden farklı olarak bu kayıtta giriş formundan sonra doğrudan kişinin vasiyet beyanı yer alır. Vasiyetin kime ait olduğu ise ana metnin sonunda yazılıdır. Beyanın altında ise tarih bilgisi ve davanın görüldüğüne şahitlik yapan kimselerin isimlerine yer verilir.

Vasiyet konulu başka kayıtlarda vasiyet sahibinin vefatını müteakip vasîlerin mahkemeye başvurarak vasîlik görevlerini tescil ve vasiyeti yerine getirme hükmü (*tenfîz*) aldıkları görülür[12]. Kayıtlarda vasîler, vasiyet sahiplerinin isimlerini vererek kendilerini ne zaman vasî seçtikleri, ne kadar mal vasiyet ettikleri ve vasiyetin ne şekilde yerine getirileceğine dair beyanda bulunurlar. Mahkeme bu hususta vasîden iddiasını ispat etmesini ister. Şahitlerin teyidiyle

10 "*Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki, Davudpaşa mahallesinden Şirin bt. Abdullah meclis-i şer'de bi-tav'ihî ikrâr ve i'tirâf edip dedi ki, Şirin bt. Abdullah vakf ettiğim evden gayrı mülküm nem var ise sülüsün vasiyet ettim mütevellî olan Şahkulu b. Mustafa iskāt-ı salâtıma ve defnime ve techîz [ve] tekfînime ve yedime ve kırkıma ve'l-hâsıl ne var görürse ânı ede dediği i'tirâfı gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu.*" (*İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1562-1563),* haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, s. 191, hk. 323).

11 *ÜŞS.* nr. 38, v. 69a-2, (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572).

12 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 224, hk. 334; ÜŞS. nr. 4, v. 49b-2 (Evâil-i Receb 974/12-21 Ocak 1567); ÜŞS. nr. 3, v. 74a-5 (Evasıt-ı Ahirü'r-rebi'ayn 929/26 Şubat- 8 Mart 1523); ÜŞS. nr. 4, v. 101a-2 (Evâil-i Zilkade 933/30 Temmuz-8 Ağustos 1527); ÜŞS. nr. 27, v. 92a-3 (Gurre-i Cemaziyelahir 972/4 Ocak 1565) *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/1591-1592),* haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 289, hk. 466.

vasînin hukukî durumu tescil edilerek aynı zamanda tenfîz hükmü de kendisine verilir. Bunun haricinde kişinin vasiyet beyanına bir şekilde şahit olan kimseler de vasiyet sahibinin vefatını müteakip mahkemeye başvurarak söz konusu vasiyeti tescil ettirirler[13].

Vasiyet ile ilgili mahkemeye intikal eden meselelerden biri vasiyet sahibinin sağlığında tayin ettiği vasî ile varisleri ya da varislerine tayin edilen vekiller arasındaki ihtilafı gösteren kayıtlardır[14]. Varislerin davacı olarak sabit kaldığı başka kayıtlarda ise bu kez davalı rolünü kimsesiz vefat eden vasiyet sahiplerinin mallarına sahip çıkan beytülmâl eminleri ya da amilleri alır[15]. Söz konusu kayıtlar hüccet formu olarak diğer davalarda olduğu gibi yeknesaklık arz eden mahkeme kayıtlarıdır. Bu kayıtlarda genel olarak vasîlerin, vasiyeti yerine getirmek için varislere ya da beytülmâl görevlilerine başvurduklarında inkârla ya da iddialarını ispat talebiyle karşılaştıkları görülür. Mesele bu şekilde mahkemeye intikal ettikten sonra kadı vasîden iddiasını ispat etmesini ister. *Udûl-i müsliminden* kimseler dava şahidi olarak kişinin sağlığında vasiyet bıraktığına ya da vasî olarak davacıyı tayin ettiğine şahitlik ederler. Bu şehadeti müteakip varisten ya da beytülmâl görevlilerinden kişinin vasiyeti için tayin ettiği mal ya da para vasîye teslim edilir.

Yukarıda zikredilen kayıtların haricinde sicile girmesi yönüyle diğerlerinden ayrılan bazı kayıtlar vardır. Bunlar merkezden gönderilen vasiyet konulu hükümlerdir. Silahdar zümresinden olan Hüseyin b. Abdullah'ın vasiyetinin yerine getirilmesine dair hüküm bu hususa örnektir[16].

Osmanlı Toplumunda Bir Kişi Nasıl Vasiyette Bulunur?

16. yüzyıla ait vasiyet konulu kayıtlardan hareketle Osmanlı toplumunda yaşayan birinin nasıl vasiyet bıraktığına dair şunları söyleyebiliriz[17]. Söz konusu sıralama zaman zaman değişkenlik gösterebilir. Kayıtlardan hareketle ilk olarak vasiyette

13 *ÜŞS.* nr. 4, v. 49b-2 (24 Rebiülevvel 933/29 Aralık 1526).

14 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 349, hk. 701; *ÜŞS.* nr. 6, v. 155b-2 (Gurre-i Rebiülevvel 936/3 Kasım 1529); *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955/M. 1546-1549),* haz. Nuray Güler, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 87, hk. 4.

15 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil,* s. 382, hk. 862; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil,* s. 251, hk. 374; s. 283, hk. 450.

16 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 292-293, hk. 473.

17 Bu hususta diğer bir değerlendirme için bk. İzzet Sak, *Şer'iye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar,* s. 23-26.

Kadı, d'Ohsson

bulunacak kişi mal varlığından ne kadarını veya neyi vasiyet edeceğini belirler. Bunu yaparken kişiyi sınırlayan bazı hususlar vardır[18]. Bunlardan ilki vasiyette bulunacak kişinin varislerinin olup olmadığıdır. Şayet kişinin varisleri varsa İslam hukukunun uygun gördüğü şekilde toplam mal varlığının en fazla üçte birini ya da üçte birini geçmeyecek şekilde bu orandan muayyen bir miktarı vasiyet edebilir. Buna mukabil kişi varisleri olduğu halde mal varlığının üçte birinden fazlasını vasiyet ederse vasiyetin sülüs miktarından fazlasının tenfîz tasarrufu varislere geçer. Bunun yanında şayet kişi kendi mirasçılarından birine vasiyet yoluyla mal bırakırsa bu hususta üçte bir oran aranmaksızın vasiyet konusu malın tamamı için diğer varislerin razısı gözetilir. Varislerin tasarrufuna göre vasiyet yerine getirilir veya getirilmez. Eğer kişinin bilinen bir varisi yoksa mal varlığının tamamını vasiyet etmesinde bir sınırlama yoktur. Sicillerde gördüğümüz kadarıyla insanların çoğunlukla İslam hukukuna uygun olarak sülüs malını ya da sülüs malından muayyen bir miktarı vasiyet ettikleri görülür. Buna mukabil varisi olmayan bazı vasiyet sahiplerinin ise tüm mal varlığını vasiyet ettiği de görülür. Vasiyet konusu mal, genellikle nakdî paradır. Eğer kişinin vasiyetinde yerine getirilmesi gereken husus para karşılığı yapılacaksa bazen vasiyet konusu malların nakde dönüştürüldüğü de vakidir. Paranın yanı sıra insanların ev, bağ, bahçe gibi gayrimenkullerin yanı sıra döşek, yorgan, esbap, gibi her nevi menkulü vasiyet ettikleri görülür. Kişi vasiyet konusu mal ve miktarı-

18 Abdüsselam Arı, *Vasiyet*, s. 553; Hamza Aktan, "Miras", *DİA*, XXX, 143-144; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2014, s. 305-306.

nı belirledikten sonra bu kez vasiyetin muhatabını belirler. Söz konusu muhatap, şahıs ya da zümre olabileceği gibi kamu hizmeti veren bir kurum da olabilir. Bundan sonra ise kişinin vasiyeti yerine getirecek kişiyi belirlemesi ve ona vereceği beyanı kalır. Bazı kayıtlarda ise vasiyet sahiplerinin aracısız, doğrudan bir kişiye vasiyet bıraktığı da görülür. Ancak genellikle vasiyet sahipleri taleplerinin yerine getirilmesi için sağlıklarında vasî tayin ederler. Kişinin vefatından sonra geride bıraktığı malı vasiyet sahibinin taleplerine göre tasarruf eden kişi *vasî*, *vasiyye* ya da *vasî-i muhtar*dır. Vasîlerin kimlerden seçildiğini, vasiyet sahibinin malını tasarruf edecek kişinin niteliklerinin neler olabileceği, malları nasıl tasarruf ettikleri ve bu hususta karşılaşılan problemler ayrı bir başlıkta değerlendirileceği için burada sadece tenfiz işleminin yerine getirilebilmesi için vasiyet sahibinin bir vasî seçmesi gerektiğini ifade etmekle iktifa ediyoruz. Vasîsini belirleyen vasiyet sahibi ona şahitler huzurunda vasiyet konusu malın ne kadarının, kime, ne amaçla verileceğini beyan eder. Söz konusu beyanat sözlü ve yazılı olarak yapılabilir. Beyan esnasında en az iki şahidin bulunması vasiyetin meşruiyet ve sıhhati açısından ya da ileriye dönük bir davada isnat edilecek bir delil açısından önemlidir. Vasiyet sahibinin beyanı yazılı ve sözlü olabileceği gibi bunu herhangi bir yerde yapabilir. Bu hususta karşılaştığımız başka bir örnek ise vasiyet sahibinin doğrudan mahkemeye giderek şahitler huzurunda vasiyetini mahkemede beyan ve tescil ettirmesidir. Vasiyette belirtilen hususların yerine getirilmesi vasiyet sahibinin ölümünden sonra başlar. Zira vasiyet ölüme bağlı bir tasarruftur. Vasiyet sahibi vefat ettikten sonra tüm mal varlığı hesaplanır. Yekûn varlıktan teçhiz ve tekfin masrafları ile borçları düşülür. Kalan paradan vasiyette belirtildiği kadarı vasî tayin ettiği kişinin zimmetine geçer. Vasî, zimmetine geçen aynî ya da nakdî varlığı vasiyet sahibinin beyanına göre tasarruf eder. Bu işlem tamamlandıktan sonra kendisini temize çıkarmak yani üzerinde herhangi bir varlığının kalmadığını göstermek için mahkemeye başvurur. Vasiyet bu şekilde tamamlanmış olur.

Vasiyeti Yerine Getirenler: Vasî, Vasiyye ya da Vasî-i Muhtarlar

İncelediğimiz döneme ait sicillerdeki kayıtlarda iki tür vasîden söz edilir. Bunlardan ilki vesayetle alakalıdır[19]. Vesayetle alakalı olan kayıtlarda boşanma,

19 Vesayet hakkında bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *DİA*, XLIII, 66-70.

vefat gibi sebeplerle acze düşen ve hayatını tek başına idame ettirecek yeterliliğe sahip olmayan çocuklara mahkeme tarafından vasî ya da vasiyye tayin edildiği görülür[20]. Aynı şekilde vereseden hisse sahibi olan ancak bu hisseyi tasarruf etme yeterliliğine sahip olmayan çocuklara da vasî tayin edildiği vakidir[21]. İlkinde amaç çocuğun sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesiyken ikincisinde ise çocuğun hak mahrumiyetine uğramaması, mal varlığının muhafazası ve işletilmesiyle alakalı bir endişe söz konusudur. Sicillerde vesayete bağlı vasî tayinlerine oldukça sık rastlanır[22]. İkincisi ve meselenin esasını teşkil eden vasî ise müteveffanın ölümünü müteakip beyanı kapsamında istediklerini yerine getiren kişidir[23].

Vasiyeti yerine getirecek vasîlerin sicillerdeki kayıtları kayıt sebeplerine göre farklılık arz eder. Vasîler doğrudan vasiyet sahibinin beyanının yer aldığı vasiyetnamelerde yer alabilir[24]. Bunun haricinde ve genellikle vasîliğe dair kayıtlar varislerle yaşadığı ihtilafa dair dava kayıtlarıdır[25]. Kişinin vasî sıfatıyla müteveffanın vasiyetini yerine getirebilmek için kadıdan aldığı yetkilendirme belgesi diğer bir ifadeyle vasîlik tescilleri sicillerde yer alan başka kayıtlardır[26]. Bunların haricinde vasî tayin edilen kişinin muhtelif sebeplerle görevini yerine getiremeyeceği beyanı ve

---

20 1551 yılında Başıbüyük Karyesi'nde vefat eden Fazlullah'ın yetim ve yetimesine mahkeme tarafından hatunu Abdullah kızı Gülizar vasiyye tayin edilmiştir (*İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil* (H. 956-963/M. 1549-1556), haz. Orhan Gültekin, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 289, hk. 719).

21 Samandıra'da vefat eden Ömer oğlu Abdi'nin muhallefatı hesaplanmış yekun olarak 12.814 akçelik bir varlığı tespit edilmiştir. Daha sonra söz konusu yekundan sırasıyla 500 akçelik vasiyyet-i muayyenesi, 1567 akçelik borcu düşülmüştür. Akabinde teçhiz ve tekfinine 102 akçe harcanmış, resm-i kadı olarak da 212 akçe verilmiştir. Baki kalan 10.400 miktarı ise varisler arasında taksim edilmiştir. Buna göre eşinin hissesine 1300 akçe, annesine 1733 akçe, oğlu Salih'e ise 7367 akçe düşmüştür. Muhallefat kaydını altında yer alan diğer bir kayıtta Abdi'nin oğlu olan Salih'e bir vasi tayini söz konusudur. Babası vefat eden Salih'in muhtemelen dedesi de hayatta olmadığı, aynı zamanda miras kalan mal varlığını tasarruf edecek yeterliliğe de sahip olmadığı için kadı tarafından Hamza kızı Elif vasî nasb edilerek deftere kayd olunmuştur (*Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 224-228, hk. 439, 440).

22 Üsküdar Kadı Sicillerinde çocuklarla ilgili yer alan kayıtların büyük bölümü eda ehliyeti olmayan çocuk veya yetimlere mahkeme tarafından tayin edilen vasîlerle ilgilidir. XVI. yüzyıl Üsküdar'ında çocukların maruz kaldığı ve muhatap olduğu meselelere dair 10 sicilde ait toplamda 8676 kaydın incelendiği çalışmada bu kayıtların 281'inin çocuklara ait meseleler olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen 281 kaydın 33'ü vasî atamasıyla, 103'ü yetim malının vasi tarafından kullanılması ve 27'si ise veraset davası ile ilgilidir. Yapılacak çalışmalarda araştırmaya dâhil edilecek başka defterlerle sayıların artacağı vakidir. Bu istatistiklerden hareketle vasîlerin tayin ve tasarruflarına dair kayıtların sicillerde önemli bir yekûn tuttuğunu söylemek yanlış olmaz (Coşkun Yılmaz-Coşkun Ünsal, "Osmanlı Üsküdarı'nda Çocuk Olmak (XVI. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında), *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, c. IX/I, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul-2017, s. 349-377).

23 Kâmûs-ı Türkî'de vasî "Bir müteveffanın vasiyetini icraya memur adam ve bir müteveffanın vasiyetle tesviye-i umuruna tevkil ettiği adam" olarak tanımlanır (Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 2011, s. 1492).

24 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s.142-143, hk. 106; s. 422, hk. 791; *ÜŞS.* nr. 38, 69a-2 (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572).

25 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 349, hk. 701; *ÜŞS.* nr. 6, v. 155b-2 (Gurre-i Rebiülevvel 936/3 Kasım 1529); *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil*, s. 87, hk. 41.

26 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 224, hk. 334; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 349, hk. 701. ÜŞS nr. 3, v. 74a-5 (Evasıt-ı Ahirü'r-rebi'ayn 929/26 Şubat- 8 Mart 1523); *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil,* s. 289, hk. 466.

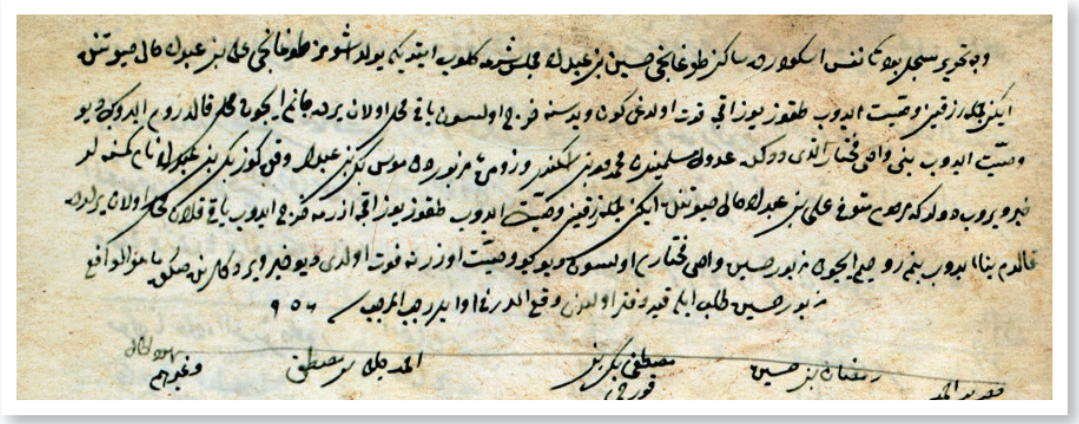

Doğancılar zümresinden Ali b. Abdullah'ın kaldırım yapılmasına dair vasiyeti. ÜŞS. nr. 15, v. 128a-2

sorumluluklarını kadı huzurunda bir başkasına devri vasîliğe dair sicillerde yer alan mahkeme kayıtlarıdır[27]. Vasînin vasiyet gereği yaptığı alım ve satımlar da mahkeme kayıtlarında yer alır[28].

XVI. yüzyıla ait Üsküdar sicillerinde yer alan kayıtlarda vasiyeti yerine getiren kişilerden *vasî*, *vasiyye* ya da *vasî-i muhtar* olarak bahsedilir. Vasiyeti yerine getirme sorumluluğu tevdi edilen vasîler vasiyet sahiplerinin *hâl-i hayât ve kemâl-i sıhhatinde* seçilir. Vasiyet sahibi seçtiği kişiye vasiyetini sözlü veya yazılı olarak bildirir. Vasiyet sahibinin beyanı ve muhatabının kabulüyle vasîlik yetkisi tamamlanmış olur. Bu işlem şahitler huzurunda yapıldığı takdirde herhangi bir ihtilaf söz konusu olmaz. Zira kayıtlarda sıkça görüldüğü üzere mesele varisler ve vasî arasında ihtilafa sebep olduğu zaman mahkeme vasî tayininde şahitlik edenlerin şahitliğine başvurur. Vasîlerin yetki ve sorumlulukları vasiyetin ölüm sonrasına bağlı bir tasarruf olmasından dolayı vasî kılındığında değil vasiyet eden kişinin vefatıyla başlar. Vasînin yetki ve sorumluluklarının kapsamı ise vasiyet beyanında belirtildiği kadardır.

27 *ÜŞS.* nr. 15, v. 127b2-3 (Evâil-i Şevval 956/23 Ekim-1 Kasım 1549)

28 Merhûm Mahmud Sofu b. Abdullah'ın vasîyyesi olan Şahnüvâz nâm hâtun müveffanın vasiyetini yerine getirmek ve borçlarını ödemek için Kepçe'deki kiraz bahçesini Sâhibe bt. Abdullah'a bin sekiz yüz elli akçeye satmıştır (*Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil* s. 233, hk. 358); Gaybî b. Cemal vefat eden annesi Rüveyde Hatun'un vasiyetini yerine getirmek için yine annesinden intikal eden Bulgurlu'daki evini Yeniçeri Sinan bin Abdullah'a dokuz yüz akçeye satmıştır (*Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 121, hk. 158).

Tablo I: Vasiyeti yerine getiren kişilerin listesi[29]		
Vasiyet Eden	**Vasi/Vasiyye/Vasi-i Muhtar**	**Kayıt**
Mazul Şile Kadısı Mevlana Hasan Halife	Hoca Udul b. Yahşi	ÜŞS nr. 1, s.142-143, hk. 106; s. 422, hk. 791.
Sinan Bey b. Abdullah	Dudu bt. Abdullah	ÜŞS nr. 1, s. 224, hk. 334
Mahmud Sofu b. Abdullah	Şahnüvaz Hatun	ÜŞS nr. 1, s. 233, hk. 358
Hüseyin b. Abdullah	Cerrâh Hasan b. Abdullah	ÜŞS nr. 1, s. 291, hk. 472; s. 292-293, hk. 473.
Rüveyde bt. Hüseyin	Gaybî b. Cemal (oğlu)	ÜŞS nr. 2, s. 121, hk. 158
Çerçi Hasan	-	ÜŞS nr. 2, s. 211-213, hk. 415-416.
Şahi bt Abdullah	Hoca b. Abdullah Yeni-çeri	ÜŞS nr. 2, s. 244, hk. 471.
Ahmed b. Abdullah	Kabil b. Abdullah	ÜŞS nr. 2, s. 349, hk. 701.
İsimsiz Kadın		ÜSŞ. nr. 2, s.386-387.
Nefîse bt. Mehmed	Muharrem b. Yunus	ÜŞS nr. 2, s. 400, hk. 796.
Yeniçeri Murad	-	ÜŞS nr. 3, v. 33b-3, 34a-2
Server bt. Abdullah	Hamza b. Abdullah	ÜŞS nr. 3, v. 74a-5
Nefise bt. Abdullah	Kara Kasab b. Saruca	ÜŞS nr. 4, v. 49b-2
Hınar(?) bt. Mehmedî	Hoca Utul b. Yahya	ÜŞS nr. 4, v. 72a-1
Derviş Madûd	Mehmed Beğ b. Abdullah	ÜŞS nr. 4, v. 101a-2
Helvâî Mehmed b. Hacı Ali	-	ÜŞS nr. 6, v. 23a-2
Yunus b. Mustafa	Sâdık b. Kara Mustafa	ÜŞS nr. 6, v. 73b-1
Fatma bt. Ahmed	İvaz b. Şârî	ÜŞS nr. 6, v. 146b-1
Ayşe bt. Abdullah	Yunus b. İsa	ÜŞS nr. 6, v. 155b-2
Yusuf b. İsmail	Şaban b. İsmail	ÜŞS nr. 9, s. 248, hk. 583
Mustafa b. Hasan	-	ÜŞS nr. 14, s. 87, hk. 41
Hoca Ömer Fakih	Hace Ömer	ÜŞS nr. 15, v. 60a-2
Üveys Çelebi b. Mehmed	Hasan Bekir b. Abdullah El-hâc Mustafa b. Hamza	ÜŞS nr. 15, v. 127b-2
Doğancı Ali b. Abdullah	Doğancı Hüseyin b. Abdul-lah	ÜŞS nr. 15, v. 128a-2.
Südde Hatun bt. Eyyüb	Mütevellîsi Süheyl bin Abdullah	ÜŞS. nr. 23, s. 238-239[30].

29 Belge numaralarında günümüz Türkçesi'ne çevrilen defterlerdeki kayıtların künyeleri kısaltılarak verilmiştir.

30 Sümeyye Akça, *Üsküdar Kadılığı 23 Nolu ve H. 968-970 Tarihli Sicilin Diplomatik Yönden İncelenmesi: Metin ve İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Ruh bt. Mehmed	Cennet Hatun binti Hasan	ÜŞS. nr. 23, v. 31a-1
Meryem bt. Mahmud	Mustafa b. Bâli	ÜŞS. nr. 26, s. 152, hk. 215
Şirin bt. Abdullah	Mütevelli Şahkulu b. Abdullah	ÜŞS. nr. 26, s. 191, hk. 323.
Kara Yusuf b. Mahmud	Behram b. Yusuf	ÜŞS. nr. 26, s. 385, hk. 872.
Veli	Çepni oğlu Mustafa	ÜŞS. nr. 27, v. 28b-1.
Hasan Ağa b. Abdullah	Mütevelli Kasım Halife b. Ahmed	ÜŞS. nr. 27, v. 91b-1, 92a-3.
Veli b. Çepni	-	ÜŞS. nr. 29, v. 160a-1.
İsmail b. Muslihiddin Halife	Haydar b. Abdullah	ÜŞS. nr. 29, v. 164b-3.
Bekir Çavuş	Budak Çelebi	ÜŞS. nr. 35, v. 174b-3.
Ahmed b. [Süley]man Üsküdarî	Fethi Dede b. Abdülvasi	ÜŞS. nr. 38. v. 69a-2
Cafer b. Mehmed	Süleyman b. Abdullah	ÜŞS. nr. 43, v. 8a-1
Ömer b. Nasuh	Hüseyin b. Ali	ÜŞS. nr. 46, v. 109a-1
Muslu Çelebi	Hasan Bekir b. Hüseyin	ÜŞS. nr. 46, v. 162b-3
Şemsiye Hatun bt. Abdullah	Hasan Ağa b. Abdurrahman	ÜŞS. nr. 46, v. 131a-1
Cihan bt. Turmuş	Hacı Hurrem b. Abdullah	ÜŞS. nr. 48, v. 102b-2
Yakub b. Mustafa	-	ÜŞS. nr. 52, v. 19b-2
Ali b. Hasan	Halil b. Musa	ÜŞS. nr. 61, v. 42b-3
Behrâm Subaşı	-	ÜŞS. nr. 84, s. 104, hk. 27.
Sinan Bey b. Abdullah	Mütevelli Pervâne b. Abdullah	ÜŞS. nr. 84, s. 180, hk. 206.
Ayşe bt. Abdullah	Ahmed Bey b. Murad	ÜŞS. nr. 84. s. 251 hk. 374.
Mesih b. Abdullah	Mevlânâ Murad Halîfe b. Abdülmüste'ân	ÜŞS. nr. 84, s. 283, hk. 450.
Yusuf b. Hüseyin	Süleyman b. Hayran Abdi	ÜSŞ. nr. 84, s. 289, hk. 466.
Murad Usta b. Abdülmüste'ân	Mehmed Bey	ÜŞS. nr. 84, s. 578, hk. 1132.
Keyvan b. Abdullah	Musa b. Hacı	ÜŞS. nr. 84, s. 400 hk. 718.

Vasiyetin yerine getirilmesinde en önemli görev vasîye aittir. Zira vasiyet sahibinin vefatından sonra vasiyet konusu mal varlığının o tasarruf eder. Vasiyet sahipleri bu tasarrufu kötüye kullanmadan hakkıyla yerine getirebileceklerini düşündükleri kimseleri vasileri olarak tayin eder[31]. Burada önemli olan vasinin aldığı sorumluluğu yerine getirme ehliyetinin olup olmadığıdır. Güven duyulan ve eda ehliyeti yerinde olan herkes vasî olabilir. İncelediğimiz kayıtlar itibariyle

31 İzzet Sak, *Şer'iye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar,* s. 24.

Arzuhalci,
Allom

Üsküdarlı vasiyet sahiplerinin vasî tercihlerinde etkili olan bazı durumlar var. Öncelikli olarak vasiyet sahiplerinin vasî tercihlerinin en yakınlarından yana tercih ettiklerini görülür. Mesela Rüveyde Hatun aynı zamanda varisi olan oğlu Gaybî'yi[32], Hoca Ömer Fakih, oğlu Ömer'i[33], İsmail oğlu Yusuf'un kardeşi Şaban'ı vasî tayin eder[34]. Tablo I'de verilen vasî listesine bakıldığı zaman kişilerin sahip oldukları unvan ve lakaplardan daha ziyade ulema sınıfına mensup olanların vasî olarak tercih edildikleri dikkati çeker. Bunların yanı sıra vasiyet sahiplerinin genellikle kendi sosyal zümresine ait kişilerden vasî tayin ettikleri görülür. Tablo I'de de yer aldığı üzere ilmiye sınıfına mensup kişilerin vasîleri aynı zümredenken askeri sınıftan olan vasiyet sahiplerinin de de yine kendi sınıfından kişileri vasî seçtikleri görülür. Mesela Doğancı Ali'nin vasîsi yine aynı sınıftan Doğancı Hüseyin'dir. Tabloda dikkati çeken diğer bir husus ise mütevelli ve imam gibi mescit, cami ya da vakıf gibi kurumlarda görevli kimselerin vasî tayin edildikleridir.

Sicil kayıtlarında karışıklığa meydan vermemek için ifadelerin açık olmasına dikkat edilir. Vasiyet konulu kayıtlarda da aynı durum geçerlidir. Vasiyet sahibinin beyanı, kimi vasî tayin ettiği, istediği hususlar, şahitler açıkça ifade edilir. Ancak kayıtlarda geçen vasîlerin isimleri ve unvanları haricinde kim olduklarına dair fazla bir bilgi verilmez. Vasî kimliği olarak genellikle isim ve unvan yeterli görülmüştür. Kayıtlarda vasîlerin kimliğine dair sınırlı bilgi verilmesinde kişilerin birbirini tanıması ve işlemin şahitler huzurunda yapılması muhtemel etkendir. Buna mukabil mazul Şile Kadısı Hasan Halife'nin vasiyetini yerine getirmek için vasî kıldığı Udul Halife'ye ayrı bir başlık açmak gerekir[35]. Vasiyet kaydında Hasan Halife'nin vasîsine dair isim ve unvanı haricinde başka bilgi yoktur. Ancak Udul Halife'nin Hasan Halife'nin vasîsi olduğunu tescil ettirdiği başka bir mahkeme kaydında tam adının Udul b. Yahşi ve kendisinin Üsküdarlı olduğu görülür[36]. Udul Halife'nin halife ve başka bir kayıtta da hoca unvanı kullanmasından ilmiye sınıfına mensup olduğunu söyleyebiliriz[37]. Sicilde yer

32 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 121, hk. 158.

33 *ÜŞS.* nr. 15, v. 60a-2 (6 Rebiülahir 957/24 Nisan 1550).

34 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 248, hk. 583.

35 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 142-143, hk. 106.

36 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 151, hk. 131.

37 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 422, hk. 791.

alan diğer kayıtlardan izini sürdüğümüz kadarıyla Udul b. Yahşi miras, vasiyet gibi hukukî meselelerde oldukça tecrübelidir. Zira aynı döneme ait başka mahkeme kayıtlarında Udul b. Yahşi'nin kimi zaman vasî ya da vekil[38] olduğu kimi zaman da şuhûdü'l-mazmûn[39] ya da şuhûdü'l- hâl[40] heyetinde yer aldığı görülür[41]. Udul b. Yahşi'nin ismine kayıtlarda bu denli sık rastlanması, kendisinin bu görevlere mahkeme tarafından tayin edilen resmî bir görevli mi olduğu sorusunu akla getirir. Sorunun cevabını Osmanlı dönemindeki yargılama süreçlerinde şuhûdü'l-hâl ya da şuhûdü'l-mazmûnun ifa ettiği rolde aramak gerekir. İsmail Erünsal, şuhûdü'l-hâli "*resmi bir statüsü, tayin edilmiş bir ücreti ve belirlenmiş bir yapısı olmayan, insicamsız bir topluluk*" olarak ifade eder[42]. Mahkemedeki şahitliklerinin dava konusuyla değil, yargılama sürecine ve bu sürecin sonunda düzenlenen belgelerle alakalı bir şahitlik olduğunu söyler[43]. Tüm bunlardan hareketle heyet üyelerinin resmî bir tayinle gelmedikleri ve kendilerine tayin edilen bir ücret olmadığını varsayarsak söz konusu davalarda Udul bin Yahşi'nin tercih edilme sebebini tecrübesi ve ulema sınıfına mensup olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Vasîlerin görev süreleri hususunda çizilmiş kesin bir sınır yoktur. Görev süreleri genellikle vasiyet sahiplerinin beyanlarında yer alan vasiyet ameliyesinin devamlılığı ile alakalıdır. Vasiyet konusu malın daha doğrusu paranın sürdürülebilirliği vasînin görev süresini uzatır veya kısaltır. Vasiyet sahiplerinin vasiyet yoluyla kurdukları vakıfların mütevellileri genellikle vasîleridir. Vasîler mahkeme önünde ve şahitler huzurunda vasiyette yer alan sorumlulukları yerine getirdikten sonra bu işlemler için zimmetinden olan mal varlığının muhasebesini yaparak kendilerini temize çıkarır ve bu işlemi deftere kaydettirirler[44]. Mesela Merhum

38 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 113, hk. 27.

39 Udul bin Yahşi'nin şuhûdü'l-mazmûn heyetinde bulunduğu bazı örnekler için bk: *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 216, hk. 314; s. 243, hk. 384; s. 253, hk. 414.

40 Udul bin Yahşi'nin şuhûdü'l-hâl heyetinde bulunduğu bazı örnekler için bk: *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 151, hk. 131; s. 152, hk. 132; s. 160, hk. 155.

41 Osmanlı mahkeme kayıtlarında yer alan Şuhûdü'l-mazmûn ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk: İsmail Erünsal, "Şuhûdü'l-Mazmûndan Şuhûdü'l-Hâle: Üsküdar Sicillerinde Bir Değişimin Öyküsü", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X Bildirileri (19-20-21 Ekim 2018),* II, İstanbul 2019, s. 13-24; İsmail Erünsal, Osmanlı döneminde mahkemelerde yargılama sürecine şahitlik eden heyete şuhûdü'l-hâl denmeden önce geçiş döneminde şuhûdü'l-mazmun dendiğini ifade eder (İsmail Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53, Cilt 53, İstanbul 2018, s. 36.)

42 İsmail Erünsal'dan naklen; *Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş*, s. 38.

43 İsmail Erünsal, *Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş*, s. 39.

44 İzzet Sak, *Şer'iye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar,* s. 26.

Mahmud Sofu b. Abdullah'ın vasiyyesi olan Şehnevâz Hatun müteveffanın vasiyetlerini yerine getirmek için Kepçe Mahallesi'nde kiraz bahçesini Sahibe bt. Abdullah'a satar. Eline geçen parayı yerli yerine sarf ettiğini beyan ederek mahkemede bu tasarrufu deftere kaydettirdiği görülür[45].

Vasiyetin Yerine Getirilmesinde Karşılaşılan Problemler

İncelediğimiz kayıtlar itibariyle vasiyetin yerine getirilme sürecinde temelde iki meselenin öne çıktığı görülür. Bunlardan ilki varislerin ya da varislere tayin edilen vekillerin vasiyeti kabul etmemesidir. Vasiyet sahipleri söz konusu tasarruflarını genellikle şifahi olarak yaptıkları için durumdan genelde tayin ettikleri vasî, muhtemelen vasiyetin muhatabı ve tabii olarak şahitlerin haberi olurdu. Şifahi de olsa vasiyetin tenfizi ve sıhhati açısından beyan esnasında şahitlerin bulunması önemlidir. Vasiyet sahibinin söz konusu beyanı ne zaman yaptığı ise kayıtlarda net değildir. Dolayısıyla vasiyetin bilinirliği hususundaki sınırlılık ve beyanından kişinin vefatına kadar geçen zamandan dolayı varislerin ya da vekillerin vasiyetten bîhaber olması muhtemeldir. Genellikle bu muammanın çözülmesinde devreye şahitlerin girdikleri görülür. Söz konusu masum bilinmezliğin aksine varislerin vasiyetleri inkârında ya da vasiyet konusu malı vermedikleri durumda yine aynı işlemin uygulandığı görülür. Bu durumlarda vasîler, varis ya da vekil tarafından gelen inkârın çözümü hususunda konuyu kadıya taşır, kadı iddia makamından şahit talep eder ve şahitlerin beyanı ile mesele çözülür. Genellikle vasî vasiyeti tescil ettirir ya da vasiyette belirtilen işlerin ameliyesi için vasiyet konusu malı tasarrufuna alır. Kayıtlarda hem vekil hem de varislerin çıkardığı problemlere dair örnekler vardır. Mesela Ahmed b. Abdullah'ın sağlığında vasî tayin ettiği Kabil b. Abdullah ile yine vefatından sonra çocuklarına vekil tayin edilen Mehmed b. Hüseyin arasında vasiyet konusu mal hususunda problem çıktığı görülür[46]. Vasî olan Kabil, Ahmed b. Abdullah'ın sağlığında sülüs malını vasiyet ettiğini vekil tayin edilen Mehmed'e iletir. Ancak Mehmed'in vasiyeti inkâr etmesi üzerine mahkeme Kabil'in iddiasını ispatlamasını ister. Şahitlerin beyanıyla Ahmed'in sülüs malını vasiyet ettiğine karar kılınır. Bunun haricinde Ayşe bt. Abdullah'ın

45 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 233, hk. 358.

46 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 349, hk. 701.

vasiyetini kızı Ayşe[47], Fatma Hatun'un vasiyetini çocuklarına vekil tayin edilen Mustafa b. Tarhan[48], Yusuf b. Hüseyin'in vasiyetini varisleri[49], Mustafa b. Hasan'ın vasiyetini hatunu Ferahnaz[50], Keyvan b. Abdullah'ın vasiyetini zevcesi Raziye[51], Veli'nin vasiyetini kardeşi Ali'nin[52] inkâr ettikleri görülür. Yukarıda izah edildiği gibi vasîler ya da vasiyetten istifade edecek kimseler mahkemeye başvurarak şahitlerin beyanıyla vasiyetin varlığını kabul ettirirler.

Vasiyetin yerine getirilme sürecinde ortaya çıkan diğer bir mesele ise vârissiz vefat eden vasiyet sahiplerinin mallarına beytülmâl görevlilerinin el koymasıdır. Kişi arkasında varis bırakmadan vefat ederse mal varlıklarının akıbeti hususundaki boşluğu devlet tamamlar, sahipsiz addedilen mal varlığına sahip çıkardı. Söz konusu mallar merkezi hazinenin gelir kalemlerinden biri olan beytülmâl mukataalarının gelirini oluştururdu. Vefat eden kişinin mensubiyetine göre bu işlemi askerse hassa beytülmâl emini değilse amme beytülmâl görevlileri yerine getirirdi. Vârissiz vefat edenlerin haberi beytülmâl eminleri tarafından dikkatle takip edilir, durum görevliler tarafından tespit edilirdi. Vefat haberi alındığında görevliler kişinin sakin olduğu yere gider, sayım yapılır ve terekesi çıkarılarak mühürlenirdi. Varisi olabileceği tahmin edilen kimselerin malları altı ay bekletilir, olmayanlarınki ise satılırdı[53]. Buna mukabil vârissiz vefat eden kişinin miras bırakacağı kimse olmasa da bazen vasiyet bıraktıkları görülürdü. Böyle durumlarda kişinin sağlığında tayin ettiği vasî ile beytülmâl görevlileri arasında ihtilaf çıkardı. Bununla birlikte vasiyet beyanından haberdar olan kimseler şahitleriyle araya girerek beytülmâl görevlilerini durumdan haberdar ederdi. Bu şekilde muhtemelen varisi olmadığı için muhallefatı kısmet olunan Çerçi Hasan'ın vasiyet bıraktığı şahitlerin devreye girmesiyle anlaşılır[54]. Keza Hasan Ağa Mahallesi'nde vefat eden ve bilinen bir varisi olmayan Kara Yusuf'un mal varlığına beytülmâl görevlileri tarafından el koyulduğu görülür. Ancak aynı mahalleden

47 *ÜŞS.* nr. 6, v. 155b-2 (Gurre-i Rebiülevvel 936/3 Kasım 1529).

48 *ÜŞS.* nr. 6, v. 146b-1 (Evahir-i Receb 936/20-30 Mart 1530).

49 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 289, hk. 466.

50 *Üsküdar Mahkemesi* 14 *Numaralı Sicil*, s. 87, hk. 41.

51 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 400 hk. 718.

52 *ÜŞS.* nr. 27, v. 28b-1 (10 Zilkade 971/20 Haziran 1564).

53 Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmâl Mukataaları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010:2/1, s. 3-8.

54 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 213, hk. 416.

Karacaahmet'te cenaze, Pardoe

kimseler şahitlik ederek beytülmâl zabiti Alagöz'e Kara Yusuf'un malının üçte birini vasiyet ettiğini bildirirler[55]. Daha sonra Kara Yusuf'un vasî-i muhtarı olan Behram b. Yusuf terekenin sülüs miktarını beytülmâl zabiti Alagöz'den teslim aldığı görülür[56]. Aynı şekilde Muarrif Hamza'nın vefatından sonra muhallefatı beytülmâl emini Sinan Bey ve Amil Mehmed tarafından hesaplanarak zabt edilir. Ancak Eşe bt. Abdullah, Muarrif Hamza'nın tüm mal varlığını kendisine vasiyet ettiğine dair merkezden bir hüküm aldığı görülür ve bu hükme istinaden beytülmâl emini tarafından el koyulan ve toplamda 2937 akçeyi bulan miktar Eşe bt. Abdullah'a iade edilir[57]. *Vâris-i ma'rûfu* olmadığı için Ayşe bt. Abdullah'ın metrukâtının beytülmâla ait olduğunu iddia eden Müstedam Bey müteveffanın bazı eşyalarını vasiyet etmesinden dolayı bu talebinden vazgeçer[58]. Aynı şekilde varisi olmadan vefat eden Mesih b. Abdullah'ın metrukâtının tamamına beytülmâl emini el koyar. Vasî tayin edilen Murad Halife, beytülmâl eminini vasiyetten

55 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s. 382, hk. 862.

56 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil,* s. 385, hk. 872.

57 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 222, hk. 330.

58 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 251, hk. 374.

haberdar etmesi üzerine vasîden şahit talep eder. Şahitlerin Mesih'in vasiyetini teyit etmeleri üzerine vasiyet konusu mal beytülmâldan vasîye teslim olunur[59].

Üsküdarlı Vasiyet Sahipleri

Üsküdar, her dönemde insanların hayra yönelik faaliyet ve teşebbüslerinin yoğun olarak yaşandığı bir belde olarak ön plana çıkar. Padişahlardan sultanlara, devlet adamlarından reayaya toplumun her kesiminden hayır sahipleri yaptıkları hayır eserleriyle Üsküdar'ı mamur hale getirmiştir. Üsküdarlılar da bu yoğun ilgiye kayıtsız kalmamışlar, hayır eserlerinin devamlılığına hem maddî katkı hem de yenilerini ilave ederek Üsküdar'ın hayırla anılan evsafını zenginleştirmişlerdir. Bu sürekliliği sağlayan hususlardan biri de vasiyetlerdir. Üsküdarlılar ölümlerinden sonra hayırla yâd edilmek ve hayır kapılarını açık tutmak, cemiyet hayatında gördükleri eksiklikleri gidermek ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek adına vefatlarından sonra mallarını hayra tasarruf etmişlerdir. Bu husus hem dinî bir vecibe hem de kültür olarak Üsküdarlılar arasında yaygınlık kazanmıştır.

Üsküdarlı vasiyet sahiplerine bakıldığı zaman hem maddî hem de sosyal statü olarak toplumun her kesiminden insanların var olduğu görülür. Kayıtlardan hareketle vasiyet sahiplerinin isimleri, kullandıkları lakap veya unvanlardan hangi sosyal sınıfa dâhil oldukları, vasiyet bıraktıkları esnada içinde bulundukları hâl, Üsküdar dâhilinde ya da haricinde nerelerde sakin olduklarına dair çıkarım yapmamız mümkündür. Bunların haricinde vasiyet ettikleri para ve eşyalardan maddî durumları ya da mallarının üçte birlik kısmını vasiyet eden kimselerin öldükleri esnada toplam servetlerine dair çıkarımda bulunabiliriz[60].

Tablo II: Sicillerde geçen vasiyet sahiplerinin isimleri	
Erkek Vasiyet Sahibi	**Belge No**
Mevlana Hasan Halife	ÜŞS nr. 1, s.142-143, hk. 106; s. 422, hk. 791.
Muarrif Hamza	ÜŞS nr. 1, s. 222, hk. 330
Sinan Bey b. Abdullah	ÜŞS nr. 1, s. 224, hk. 334
Mahmud Sofu b. Abdullah	ÜŞS nr. 1, s. 233, hk. 358

59 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 283, hk. 450.

60 İzzet Sak, *Şer'iye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar*, s. 33.

Hüseyin b. Abdullah	ÜŞS nr. 1, s. 291, hk. 472; s. 292-293, hk. 473.
Çerçi Hasan	ÜŞS nr. 2, s. 211-213, hk. 415-416.
Ahmed b. Abdullah	ÜŞS nr. 2, s. 349, hk. 701.
Yeniçeri Murad	ÜŞS nr. 3, v. 33b-3, 34a-2
Derviş Madûd	ÜŞS nr. 4, v. 101a-2
Helvâî Mehmed b. Hacı Ali	ÜŞS nr. 6, v. 23a-2
Yunus b. Mustafa	ÜŞS nr. 6, v. 73b-1
Yusuf b. İsmail	ÜŞS nr. 9, s. 248, hk. 583
Mustafa b. Hasan	ÜŞS nr. 14, s. 87, hk. 41
Hoca Ömer Fakih	ÜŞS nr. 15, v. 60a-2
Üveys Çelebi b. Mehmed	ÜŞS nr. 15, v. 127b-2
Ali b. Abdullah	ÜŞS nr. 15, v. 128a-2.
Kara Yusuf b. Mahmud	ÜŞS. nr. 26, s. 382, hk. 862.
Veli	ÜŞS. nr. 27, v. 28b-1.
Hasan Ağa b. Abdullah	ÜŞS. nr. 27, v.91b-1,
Veli b. Çepni	ÜŞS. nr. 29, v. 160a-1.
İsmail b. Muslihiddin Halife	ÜŞS. nr. 29, v. 164b-3.
Bekir Çavuş	ÜŞS. nr. 35, v. 174b-3.
Ahmed b. [Süley]man Üsküdarî	ÜŞS. nr. 38. v. 69a-2
Cafer b. Mehmed	ÜŞS. nr. 43, v. 8a-1
Ömer b. Nasuh	ÜŞS. nr. 46, v. 109a-1
Muslu Çelebi	ÜŞS. nr. 46, v. 162b-3
Yakub b. Mustafa	ÜŞS. nr. 52, v. 19b-2
Ali b. Hasan	ÜŞS. nr. 61, v. 42b-3
Behrâm Subaşı	ÜŞS. nr. 84, s. 104, hk. 27.
Sinan Bey b. Abdullah	ÜŞS. nr. 84, s. 180, hk. 206.
Mesih b. Abdullah	ÜŞS. nr. 84, s. 283, hk. 450.
Yusuf b. Hüseyin	ÜSŞ. nr. 84, s. 289, hk. 466.
Murad Usta b. Abdülmüste'ân	ÜŞS. nr. 84, s. 578, hk. 1132.
Keyvan b. Abdullah	ÜŞS. nr. 84. S. 400 hk. 718.
Kadın Vasiyet Sahibi	
Rüveyde bt. Hüseyin	ÜŞS nr. 2, s. 121, hk. 158
Şahi bt Abdullah	ÜŞS nr. 2, s. 244, hk. 471.
İsimsiz Kadın	ÜSŞ. nr. 2, s.386-387.
Nefîse bt. Mehmed	ÜŞS nr. 2, s. 400, hk. 796.
Server bt. Abdullah	ÜŞS nr. 3, v. 74a-5
Nefise bt. Abdullah	ÜŞS nr. 4, v. 49b-2

Hınar bt. Mehmedî	ÜŞS nr. 4, v. 72a-1
Fatma bt. Ahmed	ÜŞS nr. 6, v. 146b-1
Ayşe bt. Abdullah	ÜŞS nr. 6, v. 155b-2
Südde Hatun bt. Eyyüb	ÜŞS. nr. 23, s.238-239.
Ruh bt. Mehmed	ÜŞS. nr. 23, v. 31a-1
Meryem bt. Mahmud	ÜŞS. nr. 26, s. 152, hk. 215
Şirin bt. Abdullah	ÜŞS. nr. 26, s. 191, hk. 323.
Şemsiye Hatun bt. Abdullah	ÜŞS. nr. 46, v. 131a-1
Cihan bt. Turmuş	ÜŞS. nr. 48, v. 102b-2
Ayşe bt. Abdullah	ÜŞS. nr. 84. S. 251 hk. 374.

İncelediğimiz kayıtlarda isimleri yer alan vasiyet sahiplerine bakıldığında bunların 34'ünün erkek, 16'sının kadın olduğu görülür. Kayıtların genelinde kişilerin vasiyetini "*hayâtında iken*",[61] "*hâl-i hayâtında*"[62], "*hâl-i sıhhatinde*"[63], "*hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhattinde*"[64], "*hâl-i hayâtında ve mefâd-ı tasarrufâtında*"[65], *ya da* "*fevt olmazdan evvel*"[66] gibi sağlıklı dönemlerinde yaptıkları ifade edilir. Bazı kayıtlarda ise kişilerin vasiyetlerini "*hâl-i hayâtında ve maraz-ı mevtinde*"[67], "*mariza olup*"[68], "*hîn-i marazda*"[69], "*maraz-ı mevtinde*"[70] yani hastalığı esnasında ya da ölüm hastalığı döneminde yaptıkları görülür[71]. Mesela hasta olan Meryem bt. Mahmud, Nuh Bâli, Hasan, İbrahim ve kardeşi Baba Tahir'i huzuruna çağırarak vasiyet bıraktığı görülür[72]. Söz konusu beyan ise kardeşi Baba Tahir'in talebiyle sicile yazılır. Bazı vasiyet kayıtlarında vasiyet sahibinin sağlıklı zamanından

61 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 244, hk. 471.

62 *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil,* s. 87, hk. 41.

63 *ÜŞS.* nr. 4, v. 101a-2 (Evâil-i Zilkade 933/30 Temmuz-8 Ağustos 1527).

64 *ÜŞS.* nr. 3, v. 74a-5 (Evasıt-ı Ahirü'r-rebi'ayn 929/26 Şubat- 8 Mart 1523); ÜŞS. nr. 6, v. 146b-1 (Evâhir-i Receb 937/9-19 Mart 1531); ÜŞS. nr. 6, v. 155b-2 (Gurre-i Rebiülevvel 936/3 Kasım 1529); *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H.940-942/1534-1536)*, haz. Kenan Yıldız, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 248, hk. 583.

65 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 283, hk. 450.

66 *ÜŞS.* nr. 4, v. 49b-2 (24 Rebiülevvel 933/29 Aralık 1526).

67 ÜŞS. nr. 29, v. 164b-3 (Evâil-i Receb 974/12-21 Ocak 1567)

68 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s. 152, hk. 215.

69 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* 2, s. 400, hk. 796.

70 *ÜŞS.* nr. 4, v. 72a-1 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 933/14-24 Mart 1527).

71 İslam hukuku, ölüm hastalığı halinin kişinin tercih ve iradesini normalden farklı etkileyeceği endişesiyle bu kişilerin bazı hukuki tasarruflarına kısıtlamalar getirmiştir. Ancak bu kısıtlama, vasiyet için söz konusu değildir. Kişi ölüm hastalığında dahi olsa vasiyetin diğer kurallarını uygun olarak vasiyette bulunma hak ve iradesine sahiptir (Ali Bakkal, "Maraz-ı mevt", *DİA*, XXVIII, 39). Vasiyet konulu sicil kayıtlarına baktığımızda maraz-ı mevt halinde bulunma durumunun kişinin vasiyet bırakmaya mâni olmadığı uygulamalı olarak görülür.

72 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil,* s. 152-153, hk. 215.

Cenaze defni, Guer

ya da ölüm hastalığı halinde bulunmalarının haricinde ne zaman vasiyette bulunduklarına dair kısmî de olsa zamanı ifade eden bilgiler vardır. Mesela Behram Subaşı'nın vasiyetini "*fevt olmazdan kırk gün mukaddem*"[73], Yusuf b. Hüseyin'in ise "*ölmezden üç yıl mukaddem*"[74] bıraktıkları ifade edilir.

Hac farizasını yerine getirme niyetinde olan insanların da vasiyet bıraktığı görülür. Muhtemelen geri dönememe kaygısı insanları vasiyet bırakmaya yönelmiştir. Bu husustaki endişesini vasiyetinde ifade eden Ahmed b. Süleyman "*Ka'be-i şerîf yolunda fevt olursam*" diyerek şayet vefat ederse evinin satılarak üçte birinin vasiyetinde kullanılmasını ister[75]. Aynı şekilde hacca niyet eden Ali b. Hasan da "*eğer emr-i Hakk ecel yetişüp vefât idersem*" diyerek geride vasiyetini bırakır[76]. Söz konusu iki vasiyetin haricinde endişelerin haklı olduğunu gösteren kayıtlarda vardır. Muhtemelen hac yolculuğuna çıkmadan evvel vasiyet bırakan Cafer b. Mehmed hacca giderken yolda vefat eder[77]. Aynı şekilde Şemsiye Hatun bt. Abdullah'da hac esnasında vefat eden diğer bir vasiyet sahibidir[78].

73 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 104, hk. 27.

74 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 289, hk. 466.

75 *ÜŞS*. nr. 38, hk. 69a-2, (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572).

76 *ÜŞS*. nr. 61, v. 42-b3 (26 Cemaziyelevvel 991/17 Haziran 1583).

77 *ÜŞS*. nr. 43, v. 8a-1 (Evasıt-ı Rebiülahir 984/7-17 Temmuz 1576).

78 *ÜŞS*. nr. 46, v. 131a-1 (19 Cemaziyelahir sene 986/23 Ağustos 1578).

Osmanlı'da kullanılan lakap ve unvanlar sayesinde insanların hangi sosyal, dinî ya da meslekî gruba mensup olduklarını anlayabiliriz[79]. Bu manada tabloyu incelediğimizde Mevlana, Halife, Hoca, Fakih, Bey, Ağa, Çavuş, Subaşı, Usta gibi unvan ve lakapları kullandığı görülen Üsküdarlı vasiyet sahiplerinin de mensup oldukları zümreye dair tahminde bulunmak mümkündür. Bu cümleden olarak Mevlana, Halife, Hoca ve Fakih unvanına sahip üç kişi vardır. Bu kimselerden üçünün ilmiye sınıfına mensup olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ilmiye sınıfına ait mesleklerden hangisine ait olduklarına dair malumat yoktur. Buna mukabil Mevlana Hasan Halife diğerlerinden ayrılır. Zira kendisinin vaktiyle Şile'de kadılık yaptığı ve bu görevinden azledildiğine dair bilgiler mevcuttur. Tablo II'de görüldüğü üzere Bey, Ağa, Çavuş, Subaşı unvan ya da lakapları kullanan dört kişi mevcuttur. Seyfiye grubuna dâhil edebileceğimiz bu dört kişinin haricinde kayıtlarda yer alan bilgilerden hareketle doğrudan bu gruba dâhil edebileceğimiz vasiyet sahipleri de vardır. Bunlardan Hasan b. Abdullah silahdar, Murad yeniçeri, Ali b. Abdullah doğancı, Behram Subaşı ise dergâh-ı âli yayabaşısıdır. Bunların haricinde usta unvanına sahip Murad b. Abdülmüste'ân'ın ise hâssa bahçelerinden biri olan Kız Bahçesi'nde üstat olduğu kayıtlıdır. Bu isimlerin haricindeki vasiyet sahiplerinin hangi meslek ya da sosyal sınıfa dâhil olduklarını gösterecek bir karine yoktur.

Tablo III: Vasiyet Sahiplerinin İkamet Mahalleri

Vasiyet Sahibi	**İkamet Adresi**	**Belge No**
Sinan Bey b. Abdullah	Yeniceköy	ÜŞS nr. 1, s. 224, hk. 334
Rüveyde bt. Hüseyin	Üsküdar	ÜŞS nr. 2, s. 121, hk. 158
Nefîse bt. Mehmed	Davud Paşa Mahallesi	ÜŞS nr. 2, s. 400, hk. 796.
Yeniçeri Murad	Selman Ağa Mahallesi	ÜŞS nr. 3, v. 33b-3, 34a-2
Nefise bt. Abdullah	Kepçe Mahallesi	ÜŞS nr. 3, v. 33a-5
Hınar bt. Mehmedî	Kepçe Mahallesi	ÜŞS nr. 4, v. 49b-2
Derviş Madûd	Malatya	ÜŞS nr. 4, v. 101a-2
Helvâî Mehmed b. Hacı Ali	Mehmed Paşa	ÜŞS nr. 6, v. 23a-2
Yunus b. Mustafa	Reislü Karyesi	ÜŞS nr. 6, v. 73b-1
Fatma bt. Ahmed	Geredeli Mahallesi	ÜŞS nr. 6, v. 146b-1
Yusuf b. İsmail	Nerdübanlı Karyesi	ÜŞS nr. 9, s. 248, hk. 583
Mustafa b. Hasan	Emirlü Karyesi	ÜŞS nr. 14, s. 87, hk. 41

79 Klasik dönem Osmanlı toplum yapısı için bk. Mehmed Öz, "Osmanlılar-Sosyal Hayat", *DİA,* XXXIII, 532-538.

Hoca Ömer Fakih	Ankara	ÜŞS nr. 15, v. 60a-2
Ali b. Abdullah	Üsküdar	ÜŞS nr. 15, v. 128a-2.
Südde Hâtun bt. Eyyüb	Üsküdar	ÜŞS. nr. 23, s.238-239
Meryem bt. Mahmud	Geredeli Mahallesi	ÜŞS. nr. 26, s. 152, hk. 215
Şirin bt. Abdullah	Davud Paşa Mahallesi	ÜŞS. nr. 26, s. 191, hk. 323.
Hasan Ağa b. Abdullah	Üsküdar	ÜŞS. nr. 27, v. 91b-1
Veli b. Çepni	Çepni	ÜŞS. nr. 29, v. 160a-1.
Ahmed b. [Süley]man Üsküdarî	Üsküdar	ÜŞS. nr. 38. v. 69a-2
Şemsiye Hatun bt. Abdullah	Gerede Mahallesi	ÜŞS. nr. 46, v. 131a-1
Muslu Çelebi	İstavros Karyesi	ÜŞS. nr. 46, v. 162b-3
Cihan bt. Turmuş	Beşiktaş	ÜŞS. nr. 48, v. 102b-2
Yakub b. Mustafa	Mamure Mahallesi	ÜŞS. nr. 52, v. 19b-2
Ali b. Hasan	Mamure Mahallesi	ÜŞS. nr. 61, v. 42b-3
Sinan Bey b. Abdullah	Hacce Hatun Mahallesi	ÜŞS. nr. 84, s. 180, hk. 206.
Ayşe bt. Abdullah	Kavak İskelesi	ÜŞS. nr. 84. S. 251 hk. 374.
Yusuf b. Hüseyin	Bulgurlu Mahallesi	ÜŞS. nr. 84. S. 289 hk. 466.
Keyvan b. Abdullah	Çavuş Mahallesi	ÜŞS. nr. 84. S. 400 hk. 718.

Vasiyet sahibi Üsküdarlıların vasiyetname ya da vasiyet konulu hüccetlerinde nerede sakin oldukları ya da nerede vefat ettiklerine dair bilgiler vardır. Sicillerde nerede vefat ettikleri kayıtlı olan vasiyet sahiplerinin vefat mahallerini de ikamet adresleri olarak değerlendirdik. Bu bilgilere sahip 29 vasiyet sahibinden 5 kişi Üsküdar Merkez'de, 2 kişi Davud Paşa Mahallesi'nde, 2 kişi Mamure Mahallesi'nde, 1 kişi İstavros/Kuzguncuk'ta, 1 kişi Selman Ağa Mahallesi'nde, 2 kişi Kepçe Mahallesi'nde, 1 kişi Mehmed Paşa Mahallesi'nde, 3 kişi Geredeli Mahallesi'nde, 1 kişi Bulgurlu Mahallesi'nde, 1 kişi Çavuş Mahallesi'nde, 1 kişi Hacce Hatun Mahallesi'nde, 1 kişi Yeniceköy'de, 1 kişi Çepni'de, 1 kişi Kavak İskelesi'nde, 2 kişi Reislü ve Nerdübanlı Karyeleri'nde, 1 kişi Emirlü Karyesi'nde, 1 kişi Beşiktaş'ta, 2 kişi de Ankara ve Malatya'da ikamet etmektedir. İncelediğimiz diğer 21 kişinin ise ikamet mahallerine dair herhangi bir bilgi yoktur.

Tablo IV: Vasiyet sahiplerinin vasiyet miktarları ve tahmini servetleri			
Vasiyet Sahibi	**Vasiyet Miktarı (akçe)**	**Tahmini Servet (akçe)**	**Belge No**
Mevlana Hasan Halife	Sülüs/1200(?)	3600(?)	ÜŞS nr. 1, s.142-143, hk. 106; s. 422, hk. 791.
Muarrif Hamza	Tamamı	2937	ÜŞS nr. 1, s. 222, hk. 330
Sinan Bey b. Abdullah	Ayni mal	-	ÜŞS nr. 1, s. 224, hk. 334
Mahmud Sofu b. Abdullah	-	-	ÜŞS nr. 1, s. 233, hk. 358
Hüseyin b. Abdullah	Sülüs/2000(?)	6000(?)	ÜŞS nr. 1, s. 291, hk. 472; s. 292-293, hk. 473.
Rüveyde bt. Hüseyin	Sülüs/300	900	ÜŞS nr. 2, s. 121, hk. 158
Çerçi Hasan	Sülüs/Miktarı yok	-	ÜŞS nr. 2, s. 211-213, hk. 415-416.
Şahi bt Abdullah	Tamamı/Miktar yok	-	ÜŞS nr. 2, s. 244, hk. 471.
Ahmed b. Abdullah	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS nr. 2, s. 349, hk. 701.
Nefîse bt. Mehmed	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS nr. 2, s. 400, hk. 796.
Yeniçeri Murad	Sülüs/126	378	ÜŞS nr. 3, v. 33b-3, 34a-2
Server bt. Abdullah	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS nr. 3, v. 74a-5
Nefise bt. Abdullah	Muayyen/1000	-	ÜŞS nr. 4, v. 49b-2
Hınar bt. Mehmedî	Sülüs/2000	6000	ÜŞS nr. 4, v. 72a-1
Derviş Madûd	Muayyene/500	-	ÜŞS nr. 4, v. 101a-2
Helvâî Mehmed b. Hacı Ali	Muayyen/200	-	ÜŞS nr. 6, v. 23a-2
Yunus b. Mustafa	900	-	ÜŞS nr. 6, v. 73b-1
Fatma bt. Ahmed	Sülüs/1000	3000	ÜŞS nr. 6, v. 146b-1
Ayşe bt. Abdullah	500	-	ÜŞS nr. 6, v. 155b-2
Yusuf b. İsmail	2000	-	ÜŞS nr. 9, s. 248, hk. 583
Mustafa b. Hasan	Muayyen/200	-	ÜŞS nr. 14, s. 87, hk. 41
Hoca Ömer Fakih	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS nr. 15, v. 60a-2
Üveys Çelebi b. Mehmed	Sülüs/2000	6000	ÜŞS nr. 15, v. 127b-2-3.
Ali b. Abdullah	Tamamı	950	ÜŞS nr. 15, v. 128a-2.
Südde hâtûn bt. Eyyüb	4000	-	ÜŞS. nr. 23, s.238-239.
Ruh bt. Mehmed	3600	-	ÜŞS. nr. 23, v. 31a-1
Meryem bt. Mahmud	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 26, s. 152, hk. 215
Şirin bt. Abdullah	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 26, s. 191, hk. 323.
Kara Yusuf b. Mahmud	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 26, s. 382, hk. 862.
Veli	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 27, v. 28b-1.
Hasan Ağa b. Abdullah	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 27, v. 91b-1

Veli b. Çepni	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 29, v. 160a-1.
İsmail b. Muslihiddin Halife	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 29, v. 164b-3.
Bekir Çavuş	Sülüs/1500	4500	ÜŞS. nr. 35, v. 174b-3.
Ahmed b. [Süley]man Üsküdarî	Sülüs/4000(?)	12.000(?)	ÜŞS. nr. 38. v. 69a-2
Cafer b. Mehmed	1000	-	ÜŞS. nr. 43, v. 8a-1.
Ömer b. Nasuh	-	-	ÜŞS. nr. 46, v. 109a-1
Şemsiye Hatun bt. Abdullah	Tamamı	-	ÜŞS. nr. 46, v. 131a-1
Muslu Çelebi	Sülüs/12.000	36.000	ÜŞS. nr. 46, v. 162b-3
Cihan bt. Turmuş	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞs. nr. 48, v. 102b-2
Yakub b. Mustafa	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 52, v. 19b-2
Ali b. Hasan	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 61, v. 42b-3
Behrâm Subaşı	Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 84, s. 104, hk. 27.
Sinan Bey b. Abdullah	3000	-	ÜŞS. nr. 84, s. 180, hk. 206.
Ayşe bt. Abdullah	Ayni mal	-	ÜŞS. nr. 84. S. 251 hk. 374.
Mesih b. Abdullah	Sülüs/Miktar yok	-	ÜŞS. nr. 84, s. 283, hk. 450.
Yusuf b. Hüseyin	Sülüs/8000	24.000	ÜSŞ. d. Nr. 84, s. 289, hk. 466.
Murad Usta b. Abdülmüste'ân	Sülüs/30.000	90.000	ÜŞS. nr. 84, s. 578, hk. 1132.
Keyvan b. Abdullah	2000	-	ÜŞS. nr. 84. S. 400 hk. 718.

Vasiyet sahibi Üsküdarlıların vasiyet miktarının yer aldığı tabloya bakıldığında genellikle İslam hukukunun çizdiği sınırlar çerçevesinde mallarının üçte birini ya da bu oran içerisinden muayyen bir miktarı vasiyet ettikleri görülür. Bunun haricinde vasiyet miktarı üçte bir oranını geçen ve varislerin tasarrufuna bırakılan bir vasiyet kaydına rastlanmamıştır. Vasiyet edilen miktar üçte birse bu durum kayıtlarda genellikle "*cemî' rızkımın sülüsü*"[80], "*cümle malının sülüsü*"[81], "*sülüs-i mal*"[82], "sülüs mal"[83], "*cümle metrukâtının sülüsü*"[84], "*sülüs mal*"[85] ,"*mülkümün sülüsü*"[86] şeklinde ifade edilirken, üçte bir miktardan farklı olarak

80 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s.142-143, hk. 106.

81 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 291, hk. 472; s. 292-293, hk. 473.

82 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 349, hk. 701;

83 ÜŞS. nr. 4, v. 72a-1, (Evâsıt-ı Cemaziyelahir 933/14-24 Mart 1527).

84 *ÜŞS.* nr. 15, v. 60a-2 (6 Rebiülahir 957/24 Nisan 1550).

85 ÜŞS. nr. 29, v. 164b-3 (Evâil-i Receb 974/12-21 Ocak 1567)

86 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil* s. 152, hk. 215; *ÜŞS.* nr. 48, v. 102b-2 (19 Rebiülevvel 987/16 Mayıs 1579).

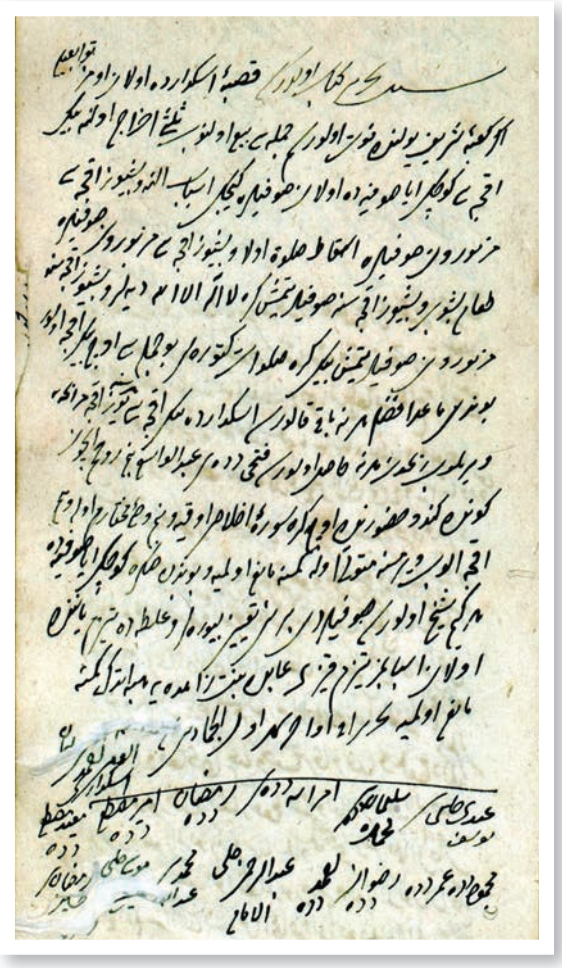

Ahmed b. Süleyman Üsküdarî'nin vasiyeti ÜŞS. nr. 38, v. 69a-2

belli bir miktar tayin edilmişse bu durum da "*bin akça vasiyyet-i muayyene*"[87], "*iki yüz akça vasiyyet-i muayyene*"[88] şeklinde belirtilir. Bunların haricinde mal varlığının tamamının vasiyet edildiği kayıtlarda bu durum "*mecmu' malikini vasiyyet*"[89], "*cümle rızkın vasiyyet*"[90] şeklinde ifade edilir. Bu cümleden olarak tabloya baktığımızda vasiyet sahibi Üsküdarlılardan 28'i mal varlıklarının üçte bir miktarını vasiyet ederken, 4 kişi de muayyen miktar vasiyette bulunur. Sülüs ve muayyen vasiyet bırakanların haricinde 4 kişi mal varlıklarının tamamını vasiyet eder. Vasiyet sahiplerinden 2'si para yerine aynî mal tercih eder. Tabloda yer alan 8 kişinin ise vasiyet ettikleri miktar belli iken bu miktarın sülüs, muayyen ya da mal varlıklarının tamamı olup olmadığına dair herhangi bir ifade yoktur. Bunların haricinde Mahmud Sofu ve Behram Subaşı'nın kayıtlarda vasiyette bulundukları ifade edilse de ne vasiyet miktarı ne de oranı hakkında bilgi vardır. Bu durumun bir benzeri, malının sülüs miktarını vasiyet edenlerde de görülür. Tabloda da belirtildiği üzere kayıtlarda sülüs miktar vasiyet ettiği ifade edilen 16 kişinin bu miktarın ne kadar olduğuna dair bilgi yoktur. Sülüs miktar vasiyet edip bu miktarın ne kadar olduğuna dair bilgi bulunan vasiyet sahiplerinin vefat ettikleri esnada sahip oldukları toplam servetlerine dair tahminde bulunulabilir. Buna göre malının üçte birini vasiyet ettiğini ifade eden vasiyet sahiplerinin vefat ettikleri

87 *ÜŞS.* nr. 4, v. 49b-2 (24 Rebiülevvel 933/29 Aralık 1526).

88 *ÜŞS.* nr. 6, v. 23a-2 (Evahir-i Ahirü'r-rebi'ayn 934/13-22 Ocak 1528).

89 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 222, hk. 330.

90 ÜŞS. nr. 15, v. 128a-2 (Evail-i Receb 956/26 Temmuz-4 Ağustos 1549).

esnada tahmini servetleri Rüveyde Hatun'un 900, Yeniçeri Murad'ın 378, Hınar Hatun'un 6000, Fatma Hatun'un 3000, Üveys Çelebi'nin 6000, Muslu Çelebi'nin 36.000 Bekir Çavuş'un 4500, Hüseyin oğlu Yusuf'un 24.000, Murad Usta'nın ise 90.000 akçedir. Bu şekilde hesaplamaya mahal bırakmadan mal varlığının tamamını vasiyet ettiği bildirilen Muarrif Hamza 2937, Abdullah oğlu Ali 900 akçeye sahiptir. Bunlara ek olarak kayıtlarda mal varlığının üçte birini vasiyet ettiğini ve bu miktardan kısmen nerelere harcanması gerektiğini söyleyen vasiyet sahiplerinden Hasan Halife'nin en az 3600, Abdullah oğlu Hüseyin'in en az 6000 akçe ve Süleyman oğlu Ahmed'in en az 3600 akçeye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunların haricinde Sinan Bey ve Ayşe Hatun'un vasiyetlerini aynî mal olarak yaptıkları görülür. Tablodaki bilgilere göre en fazla vasiyeti hâssa bahçelerinden Kız Bahçesi'nde üstad olduğu kayıtlı olan Murad Usta yapmıştır.

Vasiyet Konusu Mallar: Para, Gayrimenkul ve Eşyalar

Üsküdarlı vasiyet sahiplerinin vasiyet ettiği mal varlığı arasında ev, arsa gibi gayrimenkullerin yanı sıra eşya ve nakit para vasiyet ettikleri görülür. İncelediğimiz kayıtlar itibariyle en fazla nakit para vasiyet edilir. Kayıtlarda bu miktar sülüs ya da muayyen olarak geçer. Üsküdarlı vasiyet sahiplerinin vasiyet ettikleri nakit para miktarı Tablo IV'te gösterilmiştir. Vasiyet konusu mal varlığı olarak nakit paranın yanı sıra ev, arsa ya da oda vasiyet edildiği görülür. Mesela Mevlâna Hasan Halife Kandıra'da olan evini kulu Nasuh ve cariyesi Şirin için müdebber eyler[91]. Emine Hatun'a ise annesinin bağından vasiyet yoluyla hisse düşmüştür[92]. Ahmed b. Süleyman vefat ettikten sonra Üsküdar'daki evinin satılarak bu satıştan elde edilen gelirin üçte birini vasiyet eder[93]. Aynı şekilde Beşiktaş'ta vefat eden Cihan Hatun'un Üsküdar'da olan evi satılarak "*menzilinin sülüsünü*" vasiyetinde kullanılmasını ister[94]. Mamure Mahalesi'nden Yakub b. Mustafa ise menzilinin kapı yanındaki odasını Nazenin bt. Abdullah'a vasiyet eder[95]. Nakit para ve gayrimenkullerin haricinde bazı eşyaların da vasiyet edildiği görülür. Mesela

91 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 142-143, hk. 106.

92 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s. 279, hk. 569.

93 *ÜŞS*. nr. 38, hk. 69a-2, (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572).

94 *ÜŞS*. nr. 48, v. 102b-2, (19 Rebiülevvel 987/16 Mayıs 1579).

95 *ÜŞS*. nr. 52, v. 19b-2, (3 Receb 988/14 Ağustos 1580).

Yeniceköy'de vefat eden Sinan Bey b. Abdullah beslediği Dürricihan bt. Saltuk'a bir kilim, iki kaliçe döşek, bir yorgan vasiyet eder[96] . Kayıtlarda ismi geçmeyen ancak kocası vefat ettiği için Yusuf adlı birinin evinde kaldığı anlaşılan yaşlı bir kadın, muhtemelen vefa göstergesi olarak sakin olduğu *evin avretine bir nemed* (keçe) *erine bir hırka* vasiyet ettiği görülür[97]. Üsküdar Selman Ağa'da vefat eden Yeniçeri Murad ise malının sülüsünden vasiyet ettiği 126 akçenin yanında üç rüdum (köhne elbise) vasiyet eder[98]. Kavak İskelesi yakınlarında sakin olan Ayşe bt. Abdullah vefatından önce vasî-i muhtarı tayin ettiği Ahmed Bey'e teçhiz ve tekfin masraflarının karşılanması için bir peştamal içinde bir sürmaî atlas ve bir Derviş Paşa Kumaşı ve bir yeşil zıbın ve bir serâser kuşak ve bir alaca ve bir yeşil yorgan ve bir çarşaf ve bir hamam gömleği ve bir baş yenlik ve bir beyaz sâde kalıp verdiği görülür[99]. Ahmed b. Süleyman ise Galata'da olan teyzesinin yanında olan esbabını yine teyze kızı Aişe bt. Zahide'ye bırakır[100].

Vasiyet Sahiplerinin Talepleri

Üsküdarlı vasiyet sahiplerinin taleplerine bakıldığında genel olarak vasiyetlerinde tayin ettikleri paralardan teçhiz, tekfin ve defin masraflarının karşılanması, sağlığında yerine getiremedikleri ibadetler için verilmesini istedikleri fidyeler, vefatlarını müteakip ruhları için okunmasını istedikleri hatim, cüz ya da sureler, kurban kesilmesi, tespih çekilmesi, vekaleten hac talebi, varsa borcunun ödenmesi, ihtiyaç sahibi fakirlere para yardımı, kölelerin azat edilmesi, ilimle meşgul olan kimselere mal bırakılması gibi kişisel ve toplumsal ihtiyaçlara fayda sağlayacak vasiyetlerin varlığı görülür. Bunun yanı sıra kamu yararına çalışan herhangi bir kurum ya da herkesin ortak kullanım alanına ait yerler için de vasiyet sahiplerinin talepleri mevcuttur. Burada zikredilen vasiyet taleplerini kısaca şöyle açıklayabiliriz.

96 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 224, hk. 334.

97 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 386-387, hk. 785.

98 *ÜŞS*. nr. 3, v. 34a-2 (Evasıt-ı Receb 928/5-15 Haziran 1522).

99 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 251 hk. 374.

100 *ÜŞS*. nr. 38, 69a-2, (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572).

Teçhiz, Tekfin ve Defin

Teçhiz, tekfin ve defin masrafları, kişinin vefatından sonraki uygulamalara göre sabun, tahta, kefen parası, yıkama, kazıcı ücreti gibi masrafları kapsar. Vasiyet sahiplerinden bazıları bu masrafların vasiyet konusu maldan karşılanmasını isterken bazıları ise bu işlemler gerçekleştikten sonra terekesinin hesaplanmasını ister. Kayıtlarda Abdullah kızı Şahî'nin hayatında iken tüm malını vasiyet ettiği, teçhiz ve tekfin işlemleri tamamlandıktan sonra kalanının üzerine harç edilerek ıskât-ı salât için harcanmasını vasiyet eder[101]. Aynı şekilde kayıtlarda kocası vefat ettiği için başka bir evde yaşayan yaşlı bir kadın üzerinde ne varsa teçhiz ve tekfin masraflarından sonra kalanın ıskat-ı salâtı için harcanmasını vasiyet eder[102]. Mahmud kızı Meryem de teçhiz ve tekfin masraflarından sonra kalan mal varlığının üçte birini vasiyet ettiğini ifade eder[103]. Bu örneklerden farklı olarak Abdullah kızı Ayşe'nin teçhiz ve tekfin masraflarının karşılanması için vasî-i muhtar tayin ettiği Ahmed Bey'e bir peştamal içinde muhtelif kumaşlar bırakarak bunların değerine göre teçhiz ve tekfin masrafları için kullanılmasını vasiyet eder[104]. Aynı şekilde Abdullah kızı Şirin vakfettiği evden gayrı ne kadar mülkü varsa üçte birini vasiyet ederek bu miktarın ıskât-ı salât, defin, teçhiz ve tekfin masrafları için kullanmasını; onların haricinden yedisinde ve kırkında ne yapılması gerekirse yapılmasını vasiyet eder[105]. Mamure Mahallesi'nden Ali b. Hasan malının üçte birinin teçhiz ve tekfin masrafına kalanın ise hayra kullanılmasını vasiyet eder[106]. Vasiyet konulu hüccetlerde teçhiz, tekfin ve defin masraflarının ne kadar tuttuğu yer almaz. Buna mukabil söz konusu masraflar daha ziyade tereke kayıtlarında verilir[107]. Mesela sülüs akçe vasiyet eden Yeniçeri Murad'ın teçhiz masrafları 126 akçe tutar[108].

---

101 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 244, hk. 471.

102 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 386-387, hk. 785.

103 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil,* s. 152, hk. 215.

104 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 251 hk. 374.

105 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil,* s. 191, hk. 323.

106 *ÜŞS.* nr. 61, v. 42-b3 (26 Cemaziyelevvel 991/17 Haziran 1583).

107 Mesela Bulgurlu'da vefat eden bir kişinin tereke kaydında teçhiz ve tekfin masraflarına dair kefene 70 akçe, tahtaya 15 akçe, *yuyan*a 5 akçe, su koyana 3 akçe, sabun ve gülâb (gül suyu) için 3 akçe verildiği kayıtlıdır. (*ÜŞS*. nr. 3, v. 81 (Cemaziyelahir 929/Nisan-Mayıs 1523)).

108 *ÜŞS*. nr. 3, v. 33b-3 (Evasıt-ı Receb 928/5-15 Haziran 1522)

Mezar taşı yapan ustalar, Gouffier

Kur'ân Okunması

Vasiyetlerde karşılaştığımız en yoğun talep kişinin vefat ettiği esnada ve sonrasında ruhu için Kur'ân okunmasıdır. Vasiyet sahipleri vasiyet konusu varlıklarının yeterlilik durumuna göre belli zamanlarda ve belli sayılarda hatim, cüz ya da sure okunmasını vasiyet eder. Genellikle Tebâreke/Mülk Suresi okutulması hususunda vasiyette bulundukları görülür. Mesela Mevlâna Hasan Halife vefatından sonra sülüs malı içinden taksim ettiği 1200 akçeden 200 akçesine yedi hatim okunmasını, 100 akçesinin ıskat-ı salata harcanmasına, 100 akçesine tespih çekilmesini, Tebâreke/Mülk Suresi okuyanlara 50'şer akçe verilmesini ve kabri üzerinde bir sığır kesilmesini vasiyet eder[109]. Reislü Karyesi'nde vefat eden Mustafa oğlu Yunus ise Üsküdar Selamsız Ağa Mescidi'nde Kur'ân okutulması için 900 akçe vasiyet eder[110]. Bekir Çavuş ise sülüs malından 1500 akçe taksim ederek ruhu için Kur'ân okunmasını ve Tebâreke/Mülk Suresi tilavet edilmesini vasiyet eder[111]. Gerede Mahallesi'nde sakine olan Meryem Hatun hastalığı esnasında bazı kimseleri yanına çağırarak teçhiz ve tekfin masraflarında sonra malının üçte birini vasiyet ettiğini ve Bâli oğlu Mustafa'yı vasî kıldığını belirtir. Meryem Hatun

109 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s.142-143, hk. 106

110 *ÜŞS.* nr. 6, v. 73b-1 (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 935/20-30 Ocak 1529).

111 *ÜŞS.* nr. 35, v. 174b-3 (7 Ahirü'r-rebi'ayn 979/29 Ağustus 1571).

vasîsi olan Mustafa'dan terekesinin durumuna göre her gün bir cüz, eğer cüz okumaya yetmezse her Cuma gecesi bir Tebâreke/Mülk Suresi eğer buna da yetmezse yılda bir hatim okumasını vasiyet eder[112]. Hasan Ağa Mahallesi'nde vefat eden Kara Yusuf ise sülüs malından dört hatim okutulmasını vasiyet ederken[113], Müteveffa Veli vefatından sonra sülüs malını vasiyet ederek cüzlerin okunması için Çepni oğlu Mustafa'yı vasî kılar[114]. Bazı vasiyet sahipleri ise vasiyetlerinde ruhları için devamlı olarak hatim, cüz ya da sure okunması için vasiyet yoluyla para vakıfları kurarak bu faaliyetin devamlılığını amaçlamışlardır. Vasiyet yoluyla kurulan vakıflar ayrı başlıkta değerlendirilecektir.

Iskât-ı Salât, Iskât-ı Savm ve Vekâlet-i Hac

Iskât bir kimsenin muhtelif sebeplerle sağlığında yerine getiremediği bazı ibadetleri fidye ödeyerek üzerinden düşürmesidir[115]. Bunlardan namaz borcunun düşürülmesi ıskât-ı salât olarak ifade edilirken oruç borcunun düşürülmesi ise ıskât-ı savm olarak ifade edilir. Vasiyetlerde kişilerin namaz ve oruç borçlarının düşürülmesi hususunda pek çok kayıt vardır. Hasan Halife vasiyetinde tayin ettiği paradan 100 akçesinin ıskât-ı salât için harcanmasını, Silahdar Hüseyin ise sülüs malından 500 akçesinin ıskât-ı salât ve savma harcanmasını vasiyet eder[116]. Abdullah kızı Şahi[117] ve Abdullah kızı Şirin[118] tayin ettikleri paradan bir kısmının ıskât-ı salât için kullanılmasını vasiyet ederler. Ahmed b. Süleyman ise beş yüz akçesini ıskât-ı salât için vasiyet eder[119]. Bunların yanı sıra sicil kaydındaki tahribattan dolayı vasiyet sahibi ya da vasînin isimlerini öğrenemediğimiz bir kayıtta vasiyet sahibinin kendi ruhu için Hac yapılmasını ve bunun için 9000 akçe vasiyet ettiği ifade edilmektedir[120].

112 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil,* s. 152, hk. 215.
113 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s. 382, hk. 862.
114 *ÜŞS*. nr. 27, v. 28b-1 (10 Zilkade 971/20 Haziran 1564).
115 Ali Bardakoğlu, "Iskât", *DİA*, XIX, 137.
116 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 291, hk. 472; s. 292-293, hk. 473.
117 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 244, hk. 471.
118 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s. 191, hk. 323.
119 *ÜŞS*. nr. 38, 69a-2, (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572).
120 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 607-608, hk. 1203.

Kölelere Yapılan Vasiyetler

İncelediğimiz dönem itibariyle kölelere yapılan vasiyetler genellikle onların hürriyetlerine kavuşmaları yani azat edilmeleri ile alakalıdır. İslam hukukunda kölelerin hürriyetine kavuşmaları hususunda muhtelif yöntemler vardır[121]. Vasiyetlerde de karşılaştığımız söz konusu yöntemlerden biri tedbirdir[122]. Bu cümleden olarak Mevlana Hasan Halife Kandıra'da olan evini kulu Nasuh ve cariyesi Şirin için müdebber eyleyerek sülüs malından azat edilmelerini vasiyet eder[123]. Behram Subaşı ise Rus asıllı Piyale b. Abdullah ile Perviz b. Abdullah ve Gürcü asıllı Ömer isimli kölelerinin ölümünden kırk gün önce kendi malından azad olmalarını vasiyet etmiştir[124]. Yine vasiyet sahiplerinden Muarrif Hamza değeri 2937 akçeyi bulan mal varlığını cariyesi Eşe bt. Abdullah'a vasiyet eder[125].

Fakirlere Yapılan Vasiyetler

Vasiyet sahibi Üsküdarlılar etraflarında olan ihtiyaç sahibi insanları düşünerek vasiyetlerinde onlara da yer vermişlerdir. Bunlardan Silahdar Hüseyin vefat ettiği zaman vasiyet ettiği sülüs akçesinden 1500'ünün öldüğü gün fakirlere dağıtılmasını[126]; Hasan Ağa Mahallesi'nden Kara Yusuf hatim ve fidye masraflarından sonra kalan paranın fakirlere dağıtılmasını[127]; Bulgurlu Karyesi'nde vefat eden Yusuf ise 8000 akçesinden 2000 akçesinin fakirlere dağıtılmasını vasiyet ederler[128]. Beşiktaş'ta vefat eden Cihan bt. Turmuş ise malının üçte birini fukaraya sarf edilmesini talep eder[129].

---

121 İslam hukukunda köleliği sona erdiren durumlar için bk. Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA*, XXVI, 241-243.

122 Tedbir, kişinin kölesini kendi ölümüne bağlı olarak azat etmesini ifade eden terimdir. Müdebber ise bu yolla azat olan köledir. Bu uygulamada kişi kölesini kendi ölümüne bağlı olarak azat eder. Yani köle, efendisinin vefatıyla hürriyetine kavuşur. Tedbir usulü hem ölüme bağlı bir tasarruf hem de teberru niteliğinde bir uygulama olduğu için vasiyete benzer. Bu anlamda kölenin değeri efendisinin toplam mal varlığının sülüs miktarını aştığı takdirde varislerin rızaları aranır. Şayet varisler rıza göstermeseler dahi köle hürriyetini kazanır ancak sülüs miktarı aşan kısmı varislere ödemek zorundadır (Fahrettin Atar, "Tedbir", *DİA*, XL, 258-259; Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah "Köle", s. 243.)

123 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil,* s. 142-143, hk. 106; s. 422, hk. 791.

124 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil,* s. 104, hk. 27.

125 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 222, hk. 330

126 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 291, hk. 472; s. 292-293, hk. 473.

127 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil,* s. 382, hk. 862.

128 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil,* s. 289, hk. 466.

129 *ÜŞS.* nr. 48, v. 102b-2 (19 Rebiülevvel 987/16 Mayıs 1579).

İlim Ehline Yapılan Vasiyet

Köle ve fakirlerin yanı sıra vasiyette yer verilen diğer bir hayır ciheti ise ilim ehlidir. Kayıtlarda bu hususta ilim ehline vasiyet bırakan tek kişi vardır. Ancak bu kişinin ismi kayıtlarda yer almaz. Selman Ağa Mahallesi'nde kocası vefat ettiği ifade edilen ve muhtemelen hayatını tek başına idame ettiremediği için Yusuf adlı birinin evinde kalan yaşlı bir kadın defin ve fidye masraflarından sonra üzerinde kalan ne varsa ehl-i ilme verilmesini vasiyet etmiştir[130].

Tekke Ehline Yapılan Vasiyet

Tekke ehline yapılan tek bir vasiyet vardır[131]. Hac farizasını yerine getirmek için niyetlenen Ahmed b. Süleyman, şayet yolda vefat ederse Üsküdar'daki evinin satılarak üçte birinin vasiyetinde kullanılmasını ister. Söz konusu miktardan Küçük Ayasofya Tekkesi'ndeki sofulara giyecek alınması için bin, yine onlara yemek dağıtılması için 500 akçe vasiyet eder. Bunların yanı sıra sofulara kendi ruhu için yetmiş kere "*Lâ ilâhe illallah*" demeleri, yetmiş bin kere de salavat getirmeleri için toplamda 1000 akçe bırakır. Daha sonra kalan paradan 1000 akçenin yüz akçeye murabahaya verilmesini talep eder. Elde edilen rıbhı/kârı ruhuna her gün üç İhlas Suresi okuması için vasî-i muhtarı ve mütevellisi tayin ettiği Fethi Dede b. Abdülvasi'ye verilmesini ister. Muhtemelen o sıralarda tekke şeyhi olan Fethi Dede'den sonra kim şeyh olursa aynı şekilde paranın işletilmesini ve surelerin okunmasını vasiyet eder.

Diyet Vasiyeti

Diğer kayıtlardan içerik yönüyle farklı bir vasiyet Ömer b. Nasuh'a aittir[132]. Üsküdar'da at cambazı olan Hasan Bekir, şaka yoluyla Ömer b. Nasuh'un boynuna kamçı vurarak onu yaralar. Ancak bu şaka pahalıya mal olur. Zira boynunda açılan yara Ömer'i ölüme kadar götürür. Ömer b. Nasuh ise sağlığında akrabalarına "*eğer ben bu cerâhatdan vefât idersem benim kanlım mezkûr Hasan Bekir'dir, diyetim*

130 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 386-387, hk. 785.

131 *ÜŞS.* nr. 38, 69a-2 (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572).

132 *ÜŞS.* nr. 46, v. 109a-1 (13 Cemaziyelevvel sene 984/8 Ağustos 1576).

andan talep olunsun" diyerek diyetinin alınmasını ister. Bir müddet sonra Ömer vefat eder ve akrabalarından Hüseyin b. Ali mahkemeye gelir. Mahkemeden cesedin görülüp keşfini talep eder. Bunu üzerine keşfe giden Mevlânâ Şemseddin Halife "*Ömer'in boynunda urgan ile kesilmiş gibi alâmet bulunup yüzü ve gözü şişmiş*" diyerek kadıya durumu bildirir. Aynı zamanda durumu Ömer'in ağzından işiten iki kişi de "*Ömer bizi şâhid idüp eğer ben darbdan helâk olursam benüm diyetim Hasan Bekir'den talep eylesünler*" diyerek şahitlik ederler. Söz konusu hadise, akabinde gelişen durum ve Ömer'in beyanı doğrultusunda akrabalarının talepleri bu şekilde kayda geçirilir.

Muhtelif Konularda Yapılan Vasiyetler

Yukarıda zikredilen taleplerin haricinde Üsküdarlı vasiyet sahiplerinin ortak kullanım alanlarına yönelik ve yaşadıkları yerin bayındırlık ihtiyaçlarının giderilmesi yönünde talepte bulundukları da görülür. Mesela Doğancı Ali 950 akçesini uygun bir mahalle kaldırım yapılması için kullanılmasına vasiyet eder[133]. Sinan Bey ise Hâcce Hâtun Mahallesi'nde olan menzil atı akçesine 3000 akçe vasiyet eder[134]. Bunların haricinde vasiyet konusu mallarının "*vücûh-ı hayrâta*"[135], "*vücûb-ı hayra*"[136] gibi genel hayır işlerine sarf edilmesini isteyen vasiyet sahipleri olduğu gibi şahsi borcunun vefatından sonra ödenmesini talep eden kayıtlar da vardır[137].

Üsküdar'da Vasiyet Yoluyla Kurulan Bazı Vakıflar

Osmanlı toplum hayatında önemli bir yere sahip olan vakıflar kuruluş şekli itibariyle vakfiye ve vasiyet yoluyla olmak üzere iki şekilde kuruldukları görülür[138]. Vakıf tesis etmek isteyen kişi tıpkı vakfiyelerde olduğu gibi vasiyetinde

133 *ÜŞS.* nr. 15, v. 128a-2 (Evail-i Receb 956/26 Temmuz-4 Ağustos 1549).

134 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil,* s. 180, hk. 206.

135 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil,* s. 283, hk. 450; *ÜŞS.* nr. 46, v. 131a-1 (19 Cemaziyelahir 986/23 Ağustos 1578); *ÜŞS.* nr. 61, v. 42-b3 (26 Cemaziyelevvel 991/17 Haziran 1583).

136 *ÜŞS.* nr. 29, v. 160a-1 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 974/23 Aralık 1566-2 Ocak 1567).

137 *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil,* s. 337-338, hk. 846.

138 Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları (M. 1520-1566/H. 926 974),* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 2; İzzet Sak, *Şer'iye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar*, s. 23.

← Üsküdar'da mezarlık, Pardoe

vakfın ne amaçla kurulacağını, idarecisinin kim olacağını, söz konusu vakfın gelirinden kimin ne amaçla ve ne kadarını tasarruf edeceğini açık bir şekilde ifade eder. Vasiyete bağlı olarak tesis edilecek vakıflar için de vasiyette aranan şartlar geçerlidir. Dolayısıyla kişinin vakıf tesisi için ayırdığı miktarın toplam mal varlığının sülüs miktarını geçmemesi burada da önemlidir. Geçtiği takdirde ise yine varisinin rızası gözetilir. Bu anlamda vakfın işleme geçmesinde önemli vazife vasîlere aittir. Vasî, vasiyet sahibinin beyanına göre tayin edilen malı vakıf için tasarruf eder ya da vasiyette bu işlem için tayin edilen kimseyi durumdan haberdar eder. Üsküdarlı vasiyet sahipleri tarafından kurulan vakıflara bakıldığında genelinin para vakfı olduğu görülür. Vasiyet sahipleri vasiyetlerinde mallarının sülüs miktarını ya da bunların içerisinden tayin ettikleri muayyen bir miktarını para vakfı tesisi için taksim etmişlerdir. Vasiyet yoluyla kurulan para vakıflarında vasiyet konusu olan mal, vakfın sermayesini oluştururken muhatap ise mütevellidir.

Vasiyet sahiplerinin para vakfı tesis etme amaçları paraların gelir getirecek şekilde işletilmesi iken genel manada elde edilen kâra bağlı olarak kendi ruhlarına yönelik Kur'ân okunmasını devamlı ve sürdürülebilir kılmayı hedefledikleri görülür. Tahsin Özcan, Üsküdar'da 1520-1566 yılları arasında vasiyet yoluyla kurulan ve vasiyet sahiplerinin adıyla anılan 14 adet para vakfı tespit eder[139]. Bu şekilde vasiyet yoluyla kurulan vakıfların bazılarına bakacak olursak mazul Şile Kadısı Hasan Halife'nin vasiyet yoluyla vakıf tesis ettiği görülür[140]. Hasan Halife vasîsi olan Udul b. Yahşi'yi aynı zamanda mütevellisi kılarak vasiyet ettiği diğer hususlardan arta kalan parayı işletmesini ve elde edilen paradan her gece yatsı namazından sonra bir cüz okunmasını eğer söz konusu gelir bunun için yeterli olmazsa her gece bir Tebareke/Mülk Suresi okunmasını vasiyet eder. Söz konusu kıraatin yapılması için hem vasîsi hem de mütevellisi olan Udul b. Yahşi'ye şart koşar. Şayet Udul hayatta değil ise onun oğlu, oğlu da hayatta olmazsa Kepçe Mescidi'ne kim imam olursa vazifeyi onun ifa etmesini şart koşarak vasiyette bulunur. Bu husustaki diğer bir örnek ise Silahdar Hüseyin'in vasiyetidir[141]. Silahdar Hüseyin sülüs malından bir kısmının Gebze kazasında İbrahim Ağa

139 Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları,* s. 161-182.

140 Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları,* s. 165-166; *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* s. 142-143, hk. 106; s. 422, hk. 791

141 Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları,* s. 162-165; *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 291, hk. 472.

Zaviyesi'ne tahsis edilerek işletilmesini vasiyet eder. Elde edilen kârın karşılığı olarak aynı zaviyede her gün bir, iki veya üç cüz okutulmasını şart koşar. Yine Fatma bt. Ahmed'in sağlığında sülüs malından 1000 akçe vasiyet ederek paranın işletilmesini, elde edilecek kârdan her sabah ruhu için Yasin Suresi okunmasını ister[142]. Hoca Ömer Fakih ise malının üçte birini Medine-i Münevvere'ye vakfeder[143]. Üveys Çelebi malının sülüsünü vasiyet ederek bundan 2000 akçesinin üzerine harcanmasını ve kalanın ise işletilerek hasıl olan paradan her gün ruhu için Yasin Suresi okunmasını vasiyet eder[144]. Ahmed b. Süleyman 1000 akçenin 100 akçeye murabahaya verilmesini ister. Elde edilen rıbhı/kârı ruhu için her gün üç kere İhlas Suresi okuması için vasî-i muhtarı ve mütevellisi tayin ettiği Fethi Dede b. Abdülvasi'ye verilmesini ister. Fethi Dede b. Abdülvasi'den sonra kim şeyh olursa aynı şekilde paranın işletilmesini ve surelerin okunmasını vasiyet eder[145]. Südde Hatun her gün bir Tebareke/Mülk Suresi okunması için malından 4000 akçeyi vasiyet yoluyla vakfeder[146]. Hac yolunda vefat eden Cafer b. Mehmed ise bin akçeyi sakin olduğu mahalle imamına vererek muamele olunmasını ve elde edilen kârın Süleyman Ağa'nın mesalihi için fukarasına verilmesini vasiyet eder[147]. İstavrus/Kuzguncuk'ta vefat eden Muslu Çelebi, malının üçte birini *ale't-tarîkü'l-vasiyyet vakf* ederek on iki bin akçenin işletilerek elde edilen gelirden ruhuna Kur'ân okunmasını vasiyet eder[148]. Bulgurlu'da vefat eden Yusuf b. Hüseyin ise vasiyetinde tayin ettiği paradan üç bin akçesinin yine Bulgurlu Mescidi'nde imam olan Hacı Hasan'a verilerek muameleye verilmesini ve ruhuna Kur'ân okunmasını vasiyet eder[149].

Sonuç

Sonuç olarak 16. yüzyıl Üsküdar'ında yaşayan insanların muhtelif sebeplerle geride vasiyet bıraktıkları görülür. Üsküdarlılar sağlıklarında sülüs ya da muayyen

142 Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları,* s. 169.

143 *ÜŞS.* nr. 15, v. 60a-2 (6 Rebiülahir 957/24 Nisan 1550).

144 Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları,* s. 175-176.

145 *ÜŞS.* nr. 38, 69a-2, (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572)

146 Sümeyye Akça, *Üsküdar Kadılığı 23 Nolu Ve H. 968-970 Tarihli Sicilin Diplomatik Yönden İncelenmesi: Metin ve İnceleme*, s. 238-239.

147 *ÜŞS.* nr. 43, v. 8a-1 (Evasıt-ı Rebiülahir 984/7-17 Temmuz 1576).

148 *ÜŞS.* nr. 46, v. 162b-3 (22 Şaban 986/24 Ekim 1578).

149 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 289, hk. 466.

Cenaze defni,
Ferriol

olarak tayin ettikleri vasiyet konusu mallarından genellikle vefatlarını müteakip ruhları için Kur'ân okunmasını ve hâl-i hayatlarında yerine getiremedikleri farizalara mukabil fidye verilmesini istemişlerdir. Şahsi taleplerinin yanında vasiyet yoluyla toplum hayatında kendi tecrübeleriyle tespit ettikleri ihtiyaç sahiplerine dokunmayı hedeflemişlerdir. Bu minvalde fakirlere para yardımı yaparlarken hürriyetinden mahrum olan köleleri ise azat etmişlerdir. Bazıları ilim ehline vasiyette bulunurken bazıları ise ortak kullanım alanlarına yönelik toplumsal ihtiyacı giderecek talepte bulunmuştur. Kimi yaşadığı yerdeki mescidin ihtiyaçlarının karşılanmasını, kimi uygun mahalle kaldırım yapılmasını istemiş, kimi de menzil atı akçesine para vasiyet etmiştir. Bunların haricinde yaptıkları vasiyetlerle hem yeni vakıf kurmuşlar hem de mevcut vakıflara para bağışlayarak devamlılıklarını sağlamışlardır. Üsküdarlı vasiyet sahiplerinin özellikle para vakıfları tesis ettikleri görülür. Böylelikle vakıf yoluyla işletilen paradan elde edilecek kârla ruhları için Kur'ân okunmasını sürdürülebilir kılmayı hedeflemişlerdir. Görüleceği üzere vasiyet Osmanlı toplumunda teşkilatı olmayan bir hayır müessesine dönüşmüştür. İnsanların vasiyet yoluyla ortaya koydukları maddî varlık aynı zamanda sosyal ve kültürel hayata finansman sağlamıştır. Vasiyetin toplumsal faydalarının yanı sıra vasiyet sahiplerinin taleplerini yerine getiren kişilere de bir gelir kapısı sağladığı muhakkaktır. Son olarak insanların ilahi rızaya matuf olarak yaptıkları vasiyetler aynı zamanda

İslamiyet'in toplum hayatında öngördüğü dayanışma ve yardımlaşma işlevini yerine getirmiştir.

EKLER

Ek 1: Mazul Şile Kadısı Mevlana Hasan Halife'nin vasiyeti

Der-beyân-ı vasiyyet-i Mevlânâ Hasan Halîfe el-ma'zûl be-kazâ-i Şile

Meclis-i şer'de ikrâr kılıp dedi ki Kandıra'da olan evi kulum Nasuh ve bunda hâzır olan Şirin nâm câriyem müdebber eyledim ki cemî' rızkımın sülüsünden âzâd olalar ve cümle rızkım ki sülüsün vasiyyet etdim ve içinden bin iki yüz akçesin harc-ı vasiyyet etdim ve zikr olan bin iki yüzden yedi hatme okuna ve yüz akçesine ıskat-ı salât edeler ve yüzüne dahi tesbihim çevireler ve tebâreke okuyanlara elli akçe vereler ve kabrim üzerinde bir sığır kurba[n] edeler ve bu zikr akçeleri harc etmeye Udul vasîm ola ve bunlardan gayrı sülüsden ziyâde ne bâkī kalırsa bâkī kalan sülüse mezkûr Udul mütevellim ola zikr olan akçe fâideye verip içinden ya her gece yatsı vaktinde bir cüz' okuna eğer cüz' okunmağa mütehammil olmazsa her gece bir tebâreke sûresi kırâ'at oluna ve [zikr olan] akçenin içinden cihet-i tevliyet ve tilâvet ne mikdâra vefâ ederse hâkimü'l-vakt efendiler ta'yîn edeler mâdem ki mezkûr Udul hayât[-da]dır ta'yîn olan cüz' veya tebâreke her neye [ise] mezkûr Udul Halîfe tilâvet ede andan gayrı kimesneye okutmayalar ba'de'l-fevt evlâdına ba'dehû Kepçe mescidine her kim imâm olursa ol mütevellî olup ve tilâvet ede deyu vasiyyet edip ikrâr ettikden sonra mezkûrun vasiyyeti kendinin talebiyle deftere ketb olundu lede'l-hâce sûret-i sicillât amel oluna.

Tahrîren fî evâili Cemâziyelevvel sene işrîn ve tis'a mi'e

Şuhûdü'l-hâl: Mevlânâ Hüssam Halîfe el-müderris be-Üsküdar ve Mevlânâ Sinan Halîfe ve Mevlânâ Ece Halîfe el-hatîb ve Mevlânâ Taceddin el-hatîb ve Mevlânâ Rahmi Halîfe ve Emîn Ayas Bey ve Yahşi b. Abdullah

(İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/1513-1521), haz. Bilgin Aydın-Ekrem Tak, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, s.142-143.)

Ek 2: Ahmed b. Süleyman Üsküdarî'nin vasiyeti

Sebeb-i tahrîr-i kitâb oldur ki,

Kasaba-i Üsküdar'da olan evimiz tevâbi'iyle eğer Ka'be-i Şerîf yolunda fevt olursam cümlesi bey' olunup sülüs ihrâc oluna. Bin akçesi Küçük Ayasofya'da olan sofulara giyecek esbâb alına ve beş yüz akçesi mezbûrûn sofulara ıskât-ı salât ola ve beş yüz akçesi mezbûrûn sofulara ta'âm bişüb ve beş yüz akçesine sofulara yetmiş kere *Lâ ilâhe illallah* diyeler ve beş yüz akçesine mezbûrûn sofular yetmiş bin kere salavât getüreler. Bu cümlesi üç bin akçe olur. Bundan mâ'adâ fazla her ne bâkî kalursa Üsküdar'da bin akçesi yüz akçe murâbahaya virilüp rıbhdan her ne hâsıl olursa Fethi Dede bin Abdülvâsi benim rûhum içün günde kendü huzûrunda üç kere sûre-i İhlâs okuya ve benim vasî-i muhtarım ola ve benim akçe alup virmesine mütevelli ola. Kimesne mâni' olmaya ve bundan sonra Küçük Ayasofya'da her kim şeyh olursa sofulardan birisin ta'yîn buyuralar ve Galata'da teyzem yanında olan esbâbımız teyzem kızı Aişe binti Zahide'ye hibe itdik, kimesne mâni' olmaya.

Tahrîren fî evâhir-i şehr-i evvelü'l-cemâzil sene 980

El-fakîr Ahmed bin [Sü]leyman Üsküdârî

Şuhûd: Abdi Çelebi bin Yusuf, Süleyman Dede bin Mehmed, Emrullah Dede, Ramazan Dede, Emir Mustafa Dede, Müfid Mustafa Dede, Mahmud Dede [bin] Ömer Dede, Rıdvan Dede, Ahmed Dede, Abdurrahman Çelebi el-imâm, Mehmed bin Abdullah, Musa Çelebi [bin] İsa, Ramazan bin Hüseyin

(ÜŞS. nr. 38, v. 69a-2 (Evâhir-i Cemaziyelevvel 980/28 Eylül-8 Ekim 1572))

Ek 3: Server bt. Abdullah'ın vasiyetinin vâsî-i muhtarı olan Hamza b. Abdullah tarafından tescil ettirilmesi

Sebeb-i tahrîr-i mûceb-i kitâb oldur ki,

Server binti Abdullah fevt olup Hamza bin Abdullah[ı] vâsî-i muhtar idüp mezkûr Hamza meclis-i şer'e aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyyât hâzır olup eyitdi ki mezbûre Server'in sülüs vasiyyeti vardır, hâl-ı hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde cümle rızkumun sülüs vasiyyet olsun, üzerime harc idin dedi deyücek

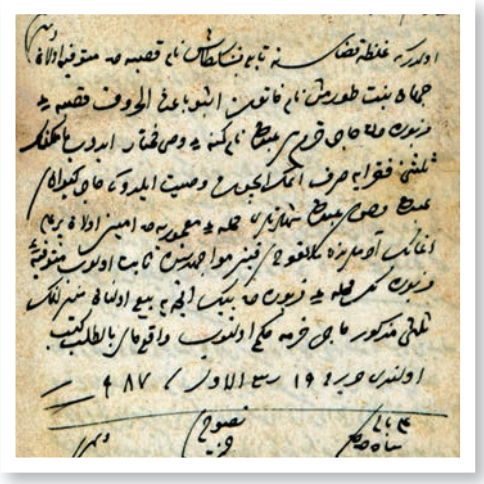

Cihan bt. Turmuş'un vasiyeti ÜŞS. nr. 48, v. 102b-2

mezkûr Hamza'nın sıdk-ı kelâm üzere beyyine talep olundu. Gelüp Hüseyin bin Hasan ve Sultan bin Aziz, Seyyide binti Seyyid Ali kasaba-i Üsküdar'da emîn olan Demurhan bin İsmail mahzarında edâ-i şehâdet itdiklerinden sonra şehâdetleri ba'de't-tezkîyye ve't-ta'dîl hayyîz-i kabûlde vâki' olup sıhhat-i vasiyyete hükm olunup mezbûr Hamza iltimâsıyla tahrîr-i vesika kılınup yedinde vaz' olundu. Vakt-i hâcet inde's-subûtü'l-hacetihi lede'l-[ihtiyâc] ihticâc edine.

Tahrîren fî evâsıt-ı [ahirü'r]rebi'ayn sene tis'a ve ışrîn ve tis'a mi'e

Şuhûdü'l-hâl: (…) ve Nalband Hamza [bin] Abdullah ve Mehmed bin Süleyman ve Malkoç bin Hamza

(ÜŞS. nr. 3, v. 74a-5 (Evasıt-ı Ahirü'r-rebi'ayn 929/26 Şubat- 8 Mart 1523))

Ek 4: Doğancılar zümresinden Ali b. Abdullah'ın kaldırım yapılmasına dair vasiyeti

Vech-i tahrîr-i sicîl budur ki,

Nefs-i Üsküdar'da sâkin Doğancı Hüseyin bin Abdullah meclis-i şer'e gelüp eyitdi ki yoldaşımız Doğancı Ali bin Abdullah hâl-i hayâtında iken cümle rızkın vasiyyet idüp dokuz yüz elli akçe fevt olduğu gün ve yedisine harc olsun, bâki mahal olan yerde cânım içün mahal kaldurum idün deyu vasiyyet idüp beni vasî-i muhtar itdi dedikde udûl-i müslimînden Mehmed Fakih bin İskender ve zümre-i mezbûrdan Musa Beğ bin Abdullah ve Karagöz Beğ bin Abdullah nâm kimesneler haber virüp dediler ki merhûm müteveffâ Ali bin Abdullah hâl-i hayâtında iken cümle rızkın vasiyyet idüp dokuz yüz akçe üzerime harc idüp, bâkî kalan mahal olan yerlerde kaldırım binâ idüp benim ruhum içün mezbûr Hüseyin vasî-i muhtarım olsun deyu bu vasiyyet üzerine fevt oldu deyu haber virdiklerinden sonra mâ-hüve'l-vâki' mezbûr Hüseyin talep ile kayd-ı defter olundu.

Vaka'a't-tahrîr fî evâil-i Recebi'l-mürecceb sene 956

Şuhûdü'l-hâl Hızır bin Ahmed, Ramazan bin Hüseyin, Mustafa Beğ bin Korucu, Ahmed Çelebi bin Mustafa ve gayruhum

(ÜŞS. nr. 15, v. 128a-2 (Evail-i Receb 956/26 Temmuz-4 Ağustos 1549))

Ek 5: Varisi olmadan vefat eden Mesih b. Abdullah'ın malının üçte birini hayır için vasiyet ettiği

Fahrü'l-hutebâ Mevlânâ Murad Halîfe b. Abdülmüste'ân mahfîl-i kazâda mahrûse-i Üsküdar'da beytülmâl emîni olan Müstedâm Bey b. Abdülmüste'ân mahzarında da'vâ kılıp bundan akdem fevt olup vâris-i ma'rûfu olmamağla metrûkâtı beytülmâle âid olan Mesih b. Abdullah hâl-i hayâtında ve mefâd-ı tasarrufâtında beni vasî-i muhtâr edip cümle rızkımdan sülüs mâlım vasiyyetim olup vücûh-ı hayrâta sarf eyle deyu cümle metrûkâtını mezbûr Müstedâm Bey kabz eyledi hâlâ sülüs-i mâlın taleb eylerim dedikde mezbûr Müstedâm Bey cevâb verip beyân eyle dedikde udûl-i müslimînden ve sıkāt-ı muvahhidînden Mustafa b. Kara Hüseyin ve el-Hâc Mustafa b. Ali nâm ki- mesneler li ecli'ş-şehâde şâhidân olup fi'l-vâki' müteveffâ-yı mezbûr hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde mezbûr Murad Halîfe'yi vasî-i muhtâr edip ve sülüs mâlım vücûh-ı hayrâta sarf oluna deyu vasiyyet eyledi biz bu husûsa şâhidleriz, şehâdet dahi eyleriz dediklerinde şâhidân-ı mezbûrânın şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâki' oldukdan sonra ta'dîl üzre verilip ve meblağ-ı mezbûrun sülüsü vasîyy-i muhtâra teslîme hükm olunduğu kayd olundu.

Şuhûdü'l-hâl: es-Sâbikūn

(*İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/1591-1592),* haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 283, hk. 450.)

Koca Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki Vakfı ve Diğer Eserleri

DOÇ. DR. AHMET ÖNAL
Marmara Üniversitesi

Üsküdar, XVI. asırda nüfus ve şehirleşme itibariyle dikkate değer bir büyüme yaşadı. Üsküdar'ın merkezindeki mahalle sayısı 1520'lerde 9 iken, XVII. asrın başlarında 19'a yükselmişti[1]. Bu dönemde tesis edilen Gülfem Hatun, Mihrimah Sultan, Nurbanu Sultan külliyeleri; Hayreddin Çavuş, Çakırcıbaşı Hasan Ağa/Paşa, Tavaşî Hasan Ağa, Solak Sinan camileri; Kefçe Dede (Mehmed Dede), Karabaş-ı Velî, Şeyh Aziz Mahmud Hüdayî Efendi tekkeleri; Rüstem Paşa, Piyale Paşa, Siyavuş Paşa, İbrahim Paşa, Koca Mehmed Paşa, Nişancı Mehmed Paşa sarayları; Şemsî Ahmed Paşa'nın külliyesi gibi eserler, bu büyümenin tezahürü oldukları kadar istikâmetini de tayin etmişlerdir. Üsküdar'ın şehirleşmesine katkı yapanlardan birisi de Koca Sinan Paşa'dır. Bu çalışmada, şeriyye sicilleri ve vakfiyeleri ışığında Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki evkafı ve diğer eserleri ele alınacaktır.

I. Sinan Paşa'nın Hayatı

Sinan Paşa, 1520'lerde Arnavutluk'ta Topoyan Köyü'nde dünyaya geldi. Babası, Ali Bey olup muhtemelen devşirme ya da mühtedîdir. Sinan Paşa ise, yaygın kanaatin aksine, devşirme değildir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Enderun'a alınan Sinan, buradaki eğitimi neticesinde çaşnigirbaşılığa kadar yükseldi. Mart

1 Hanefi Bostan, "Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi", *Üsküdar Sempozyumu*, X/1, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 121-132. Karşılaştırmak için bk. Ahmet Güneş, "16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", *Üsküdar Sempozyumu*, I/1, ed. Zekeriya Kurşun-Ahmet Emre Bilgili-Kemal Kahraman-Celil Güngör, İstanbul 2004, s. 42-56.

Sinan Paşa

1556'da Trablus'a sancakbeyi tayin edildiği için saraydan ve İstanbul'dan ayrılan Sinan Paşa, daha sonra sırasıyla Gazze ve Malatya sancakbeylikleri; Karaman, Erzurum, Halep ve Mısır beylerbeyliklerinde bulundu. Son vazifesinde iken vezaret payesi ile Yemen serdarı tayin edildi ve burayı ikinci defa Osmanlı hâkimiyetine dâhil edip "Yemen Fatihi" oldu. Seferden dönüşte tekrar Mısır beylerbeyliğine getirildi. Nihayet 17 yıl önce ayrıldığı payitahta Ağustos 1573'te kubbe veziri olarak geri döndü. Ertesi yıl İspanyolları Kuzey Afrika'dan çıkartmak için düzenlenen seferin komutasına getirildi ve vazifesinde muvaffak olarak "Tunus Fatihi" diye anılmaya başlandı. Safevî savaşları esnasında 1580'de önce serdar, sonra da veziriazam tayin ve bu görevi 1582'ye kadar deruhte etti. İlk sadaretinden azledilince dört yıl Malkara'da sürgünde yaşadı. Sinan Paşa, sonunda III. Murad tarafından affedildiyse de yine İstanbul'dan uzağa gönderildi; 1586-1588 arasında Şam beylerbeyliği yaptı. Tekrar payitahta döndüğünde artık sarayın zaman zaman gözden çıkarttığı fakat asla vazgeçemediği bir siyasî aktör olacaktı. Nitekim Nisan 1589-Ağustos 1591 arasında, ikinci; Şubat 1593-Şubat 1595 arasında, üçüncü; Temmuz-Kasım 1595 arasında, dördüncü; Aralık 1595-Nisan 1596 arasında da beşinci defa veziriazamlık yaptı. 5 Şaban 1004/3 Nisan 1596'da sabah namazı saatlerinde vefat etti[2].

Sinan Paşa, uzun ömründe, kendisini bu açıdan Osmanlı veziriazamları arasında ilk sıralara yükselten, hatırı sayılır bir servete malik oldu. Hatta halk arasında, servetinin çokluğundan ötürü, paşanın simya ilmini bildiği dahi söylenmekteydi.

2 Sinan Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 1-125.

Servetinin önemli bir kısmını vakıflarına sarf etti. Muasır ve muahhar Osmanlı müellifleri, paşanın bu vasfına hususî olarak temas etmeden geçmezler. Mesela Selanikî, Sinan Paşa'nın, hayrât ve hasenât yapmaya meyilli, kendisinden öncekilerin haraba yanaşmış evkafını bir şekilde alıp kendine mâl etmeye gayet haris olduğunu, bundan "*hazz-ı vâfir*" ettiğini nakleder. Topçular Kâtibi, paşayı, "*sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât*" sıfatıyla anar. Hasan Beyzâde, hayır eserleri yapmak hususunda Sokollu Mehmed Paşa'yı ancak Sinan Paşa ile mukayese eder. Sinan Paşa'nın servetinin kaynağını beş defa serdar ve beş defa da veziriazam olması ile izah eden Kâtip Çelebi ise, onu bu yönüyle Rüstem Paşa ile Sokollu Mehmed Paşa'dan sonra üçüncü sıraya yerleştirir ve paşanın Osmanlı coğrafyasında yüz kadar camisinin bulunduğu yazar. Öte yandan paşanın inşa faaliyetlerini tenkit edenler de yok değildir. Mesela Gelibolulu Mustafa Âli, üçüncü veziriazamlığına tayini dolayısıyla Sinan Paşa hakkında, "*yine İstanbul içinde gûnâ-gûn binâlar yapmağa kudret ve fürce buldı*" der. Sinan Paşa, yaptırdığı binalardan ötürü zaman zaman III. Murad'ın da tariz ve tehditlerine muhatap olmuştur[3].

II. Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki Vakfı

Koca Sinan Paşa, Kubbealtı veziri payesi ile Ağustos 1573'te payitahta döndükten sonra gerek şer'iyye sicillerinden[4] gerekse vakfiyelerinden anlaşılacağı üzere Üsküdar'da dikkate değer iktisadî yatırımlar yaptı ve tesis ettiği hayratla bir mahalleye adını verdi.

Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki hayır eserlerini de ihtiva eden vakfiyelerinin asılları yahut suretleri günümüze ulaşmıştır. Bunlardan ilki 988/1580-1581 tarihli olup paşanın Üsküdar, Bursa Yenişehir ve Kasımpaşa'daki evkafına dairdir[5]. Ayrıca paşanın Üsküdar'daki hayratına dair Receb 994[6], Rebiülahir 996[7], 998 ve 1004 tarihli vakfiyeleri mevcuttur[8]. Görüldüğü üzere her ne kadar paşanın konumuzla

3 Bu bölümdeki malumat bir başka çalışmamızdan nakledilmiştir. Metinde zikredilen kaynakların künyeleri için bk. Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa*, s. 125-132.

4 Mesela, Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki ekmek fırını için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M. 1590-1591)*, haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 235, hk. 338, 22 Receb 1000/4 Mayıs 1592.

5 Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesinde Yemen Fatihi Sinan Paşa Arşivi", *Belleten*, c. X, sayı 37 (Ocak 1946), s. 178.

6 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi [=VGMA], 570 Numaralı Defter'in 139. sayfa 87. sırasında kayıtlı Sinan Paşa'nın vakfiyesi.

7 VGMA, 629 Numaralı Defter'in 523. sayfa 383. sırasında kayıtlı Sinan Paşa'nın vakfiyesi.

8 Sinan Paşa'nın vakfiyelerinin tanıtımı için bk. Sadi Bayram, "Yemen Fatihi Gazi Sinan Paşa Vakfiyeleri, Tezyinatı ve Türk Süsleme Sanatındaki Yeri", *Milletlerarası X. Türk Sanatları*, 17-23 Eylül 1995, Cenevre 1999, Foundation Max Van Berchem, s.163-179; Hasan Basri Öcalan, "Koca Sinan Paşa Vakıfları: Kuruluş Amaçları, İşlevselliği ve İstihdam Yönünden Analizi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal*

II. Selim'in Sinan Paşa'yı Yemen'e tayin etmesi, Rumûzî

ilgili en erken tarihli vakfiyesi 988 yılına aitse de şeriyye sicillerindeki kayıtlar vakfın daha önce mevcut olduğuna delalet eder. Nitekim Sinan Paşa, vakfiyesine dâhil edeceği Bulgurlu İskelesi civarındaki mahzenlerinden birini Raziye bint Hasan'dan 26 Şevval 987/16 Aralık 1579'da 11 bin akçeye satın almıştır[9]. Zilhicce 987/Ocak-Şubat 1580 tarihli bir kayıtta ise merhum Mehmed Paşa İmâreti evkafına ait dükkân tarif edilirken bir tarafında "*Sinan Paşa vakfı*"nın bulunduğu belirtilir[10]. Dolayısıyla Koca Sinan Paşa, vakfını bu iki tarih arasındaki bir dönemde tesis etmiş olmalıdır.

Sinan Paşa, Üsküdar'daki vakfını müstakil olarak düzenlememiştir. İstanbul İshak Paşa Mahallesi'ndeki medresesini; Kasımpaşa Kulaksız Mahallesi'ndeki camisini; Üsküdar Salacak'taki cami ve mektebi ile Anadoluhisarı'ndaki çeşmesini;

Bilimler Dergisi, XIX/35 (2018), s. 725-726. Bu vakfiyelerin yeni tasnif numaraları ve paşanın diğer vakfiyeleri için bk. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, haz. Mevlüt Çam-İbrahim Turhan-Rıdvan Enes Akçatepe, Ankara 2020, s. 19-20.

9 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988/M. 1579-1580)*, haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 101, hk. 91.

10 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 150, hk. 223.

Büyükdere'deki mektebini; Malkara'daki külliyesini; Yenişehir'deki hayratını; Şam yakınlarındaki Sa'ada ve Han-ı Tüccar'daki birer camii ve misafirhanesini tek bir vakfın idaresi altında birleştirmiştir. Bütün bu hayratı için imparatorluğun muhtelif bölgelerindeki bazı arazi, emlak ve akarı ile 100 milyon nakit akçesini vakfetmiştir. Bu minvalde Üsküdar'dan da Salacak Mahallesi'ndeki evini ve camisinin ardındaki birbirine bitişik beş büyük odasını; Selman Ağa Mahallesi'ndeki mülk bezirhanesini, bitişiğindeki bir boyacı dükkânını, bir başka dükkân ile avluyu, ekmek fırınını, yeni yaptırdığı susam yağı değirmenini, değirmenin üstündeki üç odayı, yine değirmene bitişik dükkânı, bazı dükkânlar ve boş bir arsaya da sahip olan evini; aynı mahallede Yoğurtçular İskelesi'ndeki evini; Kefçe Mahallesi'ndeki iki adet mahzenini; Balaban İskelesi'ndeki mahzenlerini; İbrahim Ağa Zaviyesi yakınlarındaki iki çayırını; Kadıköy'deki iki çayır ile bir tarlasını vakfın akarı olarak tahsis etmiştir.

Sinan Paşa, Üsküdar'daki vakfı için şu şartları belirlemiştir:

1) Vâkıfın Anadoluhisarı'nda bina ettirdiği çeşmenin gerektiğinde tamiratı yapılıp suyunun sürekli akması sağlanacak,

2) Üsküdar Kasabası'nda Salacak Mahallesi'nde inşa ettirdiği camiinin yeteri kadar mum, kandil, hasır ve sair mühimmatı temin edilecek,

3) İlim ve Kur'an ehli salih bir kimse günlük 10 akçe vazifeyle imam ve hatip olup fecirden sonra Yâsin, ikindiden sonra Âmme ve yatsıdan sonra Tebâreke surelerini okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hibe edecek,

4) Kur'ân ehli iki sâlih kimse günlük üçer akçe vazifeyle ve nöbetleşe müezzin olup Cuma günleri, bayramlarda ve mübarek gecelerde maiyetle hizmet edecekler,

5) Kur'ân ehli sâlih bir kimse günlük bir akçe vazife ile muarrif ve günlük bir akçe vazife ile salâ-hân olup salâda müezzinler ile birlikte olacak,

6) Günlük üç akçe vazife ile ser-mahfil ve günlük ikişer akçe vazife ile dört devr-hân olup ser-mahfillik hatîbe ve devirlerin ikisi müezzinlere ve biri muarrife meşruta olacak,

7) Günlük beş akçe vazife ile salih bir kimse kayyum ve çırağcı olacak,

8) Kur'ân ehli 30 salih kimse, günlük ikişer akçe vazife ile fecirden sonra bir hatim okuyup sevabını Hazreti Resûlullâh'ın ruh-ı şeriflerine, vâkıfın ruhuna

Sinan Paşa Yemen'de, Rumûzî

ve anne-babası ruhlarına hibe edecekler; aynı şekilde günlük ikişer akçe vazife ile bir hatim de öğleden sonra okuyacaklar; bu iki hatmin her birinden birer cüz imama, müezzinlere, muarrife ve kayyuma meşruta olup geri kalanı camii civarındaki sulehaya meşrûta olacak; şu şartla ki hepsi tecvid bilecekler; cüzlerin dağıtılması, toplanması ve muhafazası vazifeleri kayyumun uhdesinde olacak,

9) Vâkıfın camii yakınında inşa ettirdiği mektepte müezzinlerden biri günlük üç akçe vazife ile muallim ve diğeri de günlük iki akçe vazife ile halife olacak.

Sinan Paşa, Üsküdar'dakiler de dâhil vakfiyede adları geçen bütün evkafına günlük 60 akçe ile bir "mütevelli-i asl" tayin etmiş ve evkafın nezaretini de günlük 20 akçe ile şeyhülislamlara şart etmiştir[11].

11 Bu bilgiler, Sinan Paşa'nın Receb 994 tarihli vakfiyesinin suretinden alınmıştır (bk. VGMA, 570 Numaralı Defter, vr. 71-74). VGMA, 629 Numaralı Defter'in 523. Sayfa 383. Sırasında kayıtlı Sinan Paşa'nın Rebiülahir 996 tarihli vakfiyesi de konumuz itibariyle aynı muhtevadadır. Sinan Paşa'nın Receb 994 ve 998 tarihli vakfiyelerindeki bilgiler, daha önce şu çalışmada da kullanılmıştır, bk. Erdal Çinpolat, *Endowments of Sinan Pahsa*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 53-99. Ayrıca bk. Hasan Basri Öcalan, "Koca Sinan Paşa Vakıfları", s. 731-735.

III. Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki Eserleri

Sinan Paşa'nın Salacak'ta kendi adıyla anılan bir sarayı olduğu bilinmektedir. Sarayın inşa tarihi tespit edilememekle birlikte Sinan Paşa'nın kubbe veziri olarak başkente geldiği 1573'ten sonra olmalıdır. Haskan'a göre mezkûr saray, tahminen Çürüksulu Ahmed Paşa Köşkü'nün bulunduğu yerde veya civarında olup 1575'lerde yapılmıştır[12]. Ancak bu tarih, dönemin kaynaklarından teyit edilememektedir. 7 Zilkade 987/26 Aralık 1579 tarihli bir kayıtta "*Sinan Paşa Sarayı*" adıyla bu yapıdan bahsedildiğine göre[13] mezkûr tarihten önce yapılmış olmalıdır.

Koca Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki sarayının genişçe bir araziye sahip olduğu anlaşılıyor. Nitekim Selanikî Mustafa Efendi, saraydan söz etmeksizin, Koca Sinan Paşa'nın ilk sadaretinden azledilince Üsküdar'daki bahçesine ve çiftliğine çekildiğini, fakat III. Murad tarafından buradan Malkara'ya sürüldüğünü yazar. Şam beylerbeyliğinden azledilip payitahta çağrıldığında yine Üsküdar'daki çiftliğine yerleştiğini ve az sonra ikinci defa veziriazam tayin edildiğini kaydeder[14]. Friedrich Seidel, Habsburg Elçisi Friedrich von Kreckwitz'le birlikte 1593'te Sinan Paşa'yı ziyarete gitmiştir ve bu vesile ile paşanın konağının ayrıntılı bir tasvirini yapar[15]. Ancak Seidel buranın Üsküdar'daki mi yoksa Evliya Çelebi'nin İstanbul'da "Meydân-ı hussân"da bulunduğunu belirttiği[16] saray mı olduğundan bahsetmez. Sinan Paşa'nın kızı Emine Hanım, mülkiyeti kendisine intikal eden İstanbul'daki sarayı babasının vefatından sonra yaşadığı maddi sıkıntıdan ötürü satmak istemiş, fakat bazı kimseler "vakıftır" diyerek buna mâni oldukları için I. Ahmed'e başvurmuştur[17].

Üsküdar'daki saray, Sinan Paşa'nın vefatından sonra vakfa intikal etmiştir. Muhtemelen saraya ait olan Salacak'taki bir bahçe, Ayşe Sultan tarafından icarla tasarruf edilirken onun vârissiz olarak vefatı üzerine padişahın emlâkine ilhak edilmiş, fakat vakıf idaresi 1082/1671-1672'de burayı mahkeme kararıyla geri

12 Mehmet mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, İstanbul 2001, s. 1382. Kemal Kahraman, hakkında bilgi vermeksizin Salacak'taki Sinan Paşa Sarayı'ndan bahseder; ayrıca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın Rumeli beylerbeyi tayin edildiğinde bugünkü Beylerbeyi sahilinde bir yalı yaptırdığı, semtin adını bu binadan aldığı şeklinde hatalı bir bilgi verir (bk. "Üsküdar'ın Kayıp Sarayları", *Milli Saraylar Sanat, Tarih, Mimarlık Dergisi*, sayı 17 (2019), s. 112, 120).

13 "...*Sinan Paşa Sarayı kurbuna varınca hammâliyye 1*...", bk. *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 67, hk. 8.

14 Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa*, s. 74, 81'den naklen.

15 Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2010, s. 29-31.

16 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, I, haz. Robert Dankoff-Seyyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2006, s. 153.

17 Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesinde Yemen Fatihi Sinan Paşa Arşivi", *Belleten*, X/37 (Ankara 1946), s. 173, 181.

almıştır[18]. Sinan Paşa vakfı mütevellisi, sarayı 1675'te IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan[19] ile evlenen Musahib Mustafa Paşa'ya kiralamış, paşa da saray civarında 1094/1682-1683'te bir çeşme yaptırmıştır. Saray, Mustafa Paşa'nın vefatı akabinde Hatice Sultan'ın mülkiyetine geçmiştir[20]. Son olarak da 1 Cemaziyülahir 1156/23 Temmuz 1743'te emlâk-ı hümayuna dâhil edilmiştir. Buna dair belgede, "*Merhûme Hadice Sultân tâbet serâhânın emlâkinden Üsküdar'da Salacak İskelesi kurbünde bir mikdârı Sinân Paşa evkāfından bir mikdârı merhûme ve mağfûr-lehâ Hadice Sultân vakfından olup iki kıt'a mütevellî temessükleri mûcebince emlâk-ı hümâyûna ilhâk olunan yalı ve iskele yanında serây arsası ve bağçe ma'a müştemilât...*"[21] olarak tarif edilmek suretiyle hem sarayın artık yıkılmış olduğu hem de mevkii açıklığa kavuşturulmaktadır[22].

Sarayından geride bir eser kalmamışsa da Üsküdar'daki camii ve sair hayrâtı, Sinan Paşa'nın hatırasını günümüze ulaştırmıştır. Mamafih Koca Sinan Paşa'nın bu evkafının tam olarak hangi binaları kapsadığı, inşa tarih(ler)i, mimar(lar)ı ve banisinin kimliği hususunda araştırmalarda hatalı bilgiler verilir. Bazı çalışmalarda Sinan Paşa, sehven, Kanunî Sultan Süleyman'ın veziriazamlarından Ayas Paşa'nın kardeşi olarak gösterilir[23]. Koca Sinan Paşa'nın ağabeyi olan Ayas Paşa, Erzurum beylerbeyi iken Şehzade Bâyezid'i desteklediği gerekçesiyle Eylül ya da Kasım 1559'da Şehzade Selim tarafından katledilmiştir[24].

Koca Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki hayratından en meşhuru, Salacak'ta Halk Dershanesi Sokak ile Topraklı Çıkmazı'nın birleştiği köşedeki camiisidir. Tahsin Öz, Sinan Paşa'nın camiiyi "954/1547'de" yaptırdığını belirtir[25]. Konyalı, bu tarihin yanlış olduğunu söylerse de kendisi bir başka tarih vermez[26]. Nurcan Yazıcı, Öz'ün zikrettiği tarihi aynen nakleder ve buna istinaden mabedin paşanın inşa

18 Tahsin Öz, "Sinan Paşa Arşivi", s. 181.

19 Hatice Sultan hakkında geniş bilgi için bk. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 2001, s. 68-69.

20 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, 1382. Haskan, sarayın önce Sinan Paşa'nın oğluna, sonra da vakfa intikal etmiş olabileceğini belirtir.

21 TSMA.d., nr. 4284/63.

22 Üsküdar'da, Salacak'taki Koca Sinan Paşa Sarayı haricinde, Arakiyyeci Hacı Cafer Mahallesi'nde de bir "merhûm" Sinan Paşa Sarayı vardı (bk. *Üsküdar Şer'iyye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/346 Nolu Defter), (12 Camaziyelahir-17 Şevval 1124/17 Temmuz-17 Kasım 1712)*, haz. M. Saffet Çalışkan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 2-3). 1712 itibariyle Hatice Hatun ibnet-i Abdullah'ın ikamet ettiği bu ikinci sarayın hangi Sinan Paşa'ya ait olduğu tespit edilememektedir.

23 Mesela bk. Ergün Egin, *Kasımpaşa'nın Tarihi Gelişimi, İskân Özellikleri ve Mimarî Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 49.

24 Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa*, s. 5-6, 132.

25 Tahsin Öz, *İstanbul Camiileri*, II, Ankara 1997, s. 59.

26 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1977, s. 272-273.

İstanbul, Galata ve Üsküdar, Guer

ettirdiği ilk camii olduğunu dile getirir[27]. Sinan Paşa'nın bu tarihte takriben 20'li yaşlarında ve henüz Enderun'da eğitim gören bir genç olduğu göz önünde bulundurulduğunda mevzubahis tarihin hatalı olduğu aşikardır. İlgili çalışmalarda, Üsküdar'daki Koca Sinan Paşa Camii ile minare kitabesine göre "954/1547"de tamamlanmış olan Solak Sinan Camii'nin[28] karıştırıldığı anlaşılmaktadır.

Mehmet Nermi Haskan, Muallim Cevdet'ten naklen Salacak Sinan Paşa Cami'nin vakfiyelerinin "990-1000 (1582-1593)" yıllarına ait olduğunu ve dolayısıyla mabedin bu tarihler arasında yapılmış olduğunu yazar. Ayrıca Sinan Paşa'nın camii, çeşme, hamam ve bütün mahalleyi birlikte inşa ettirdiğini; camiinin mimarının

27 Nurcan Yazıcı, "Osmanlı Mimarlığında XVI. Yüzyılın Önemli Bir Banisi: Yemen Fatihi Gazi Sinan Paşa ve Camileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/17 (Bahar 2011), s. 440. H. Besim Çeçener, eserinin bir yerinde, çeşme ve camiinin "954/1547'de" yapıldığını; başka bir yerinde ise -Konyalı'ya atfen- cami ve hamamın "1579 (987 H.)" yapıldığını yazar, bk. *Üsküdar Merkez Mahalleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri*, İstanbul 2007, s. 52, 152. Ancak Çeçener'in naklettiği ikinci tarihi Konyalı, Sinan Paşa'nın Kulaksız'daki camisi dolayısıyla kaydeder.

28 Solak Sinan Camii için bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 274-275.

Sinan Paşa

da "Sinan Paşa'nın diğer eserlerinde olduğu gibi" Mimar Davud Ağa olduğunu kaydeder[29]. Bu malumat, müteakip birçok araştırmada aynen yahut kısmen tekrarlanmıştır[30]. Mamafih gerek vakfiyelerin gerekse şeriyye sicillerinin tetkiki Üsküdar Sinan Paşa Cami'nin 987/1579-1580'de tamamlandığını ortaya koymaktadır. Bu takdirde paşanın Salacak'taki ve Kasımpaşa Kulaksız Mahallesi'ndeki[31] camilerini aynı yıl yaptırdığı anlaşılmaktadır. Salacak'taki camii, XIX. asırda kapsamlı tamiratlar[32] görmesine rağmen, XX. asra harap halde ulaşabilmiş, bir arada kadro dışı bırakılmış, bir dernek eliyle 1975'te tekrar ihya edilerek ibadete açılabilmiştir[33].

Salacak Sinan Paşa Cami'nin mimarının kimliğini aydınlatacak bir vesikaya ulaşılamamıştır. Şayet camii 1579-1580'de tamamlandı ise bu tarihte hassa mimarbaşı hâlâ Koca Sinan'dır ve Davud Ağa da suyolu nâzırıdır. Davud Ağa'nın

29 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, 336; II, 974; III, 1141 [burada, tarih "990-1000 (1582-1591)" olarak verilmiştir]; III, 1190 [burada, çeşmenin inşa tarihi, "983 (1575)" olarak gösterilmiştir]; III, 1373 ve 1382 [burada, camii ve mahallenin "1575 tarihlerinde" kurulduğu belirtilir].

30 Mesela bk. Gül Sarıdikmen Ahraz, "Gravür ve Resimlerle Üsküdar Çeşme ve Sebillerine Bakış", *Üsküdar Sempozyumu*, I/2, ed. Zekeriya Kurşun-Ahmet Emre Bilgili-Kemal Kahraman-Celil Güngör, İstanbul 2004, s. 164 [Bu çalışmada, Haskan'ın verdiği tarih 1582-1591 (H. 990-1000)" olarak tashih edilmiştir]; Gülhan Benli, "Üsküdar'ın Hamamları, Hamam Mekanları ve Çalışanları", *Üsküdar Sempozyumu*, VII, ed. Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul 2012, s. 626 [Sadece hamam için "1582-1593" tarihi zikredilir]; Ali Şeylan, "Üsküdar Camii Adlarının Toponomisi ve Adların Dil Bilgisel Yapıları", *Üsküdar Sempozyumu*, IX/2, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2017, s. 106-107 [Bu çalışmada, tarih hariç, Haskan'daki malumat aynen nakledilir]; Sahure Yaris, "Üsküdar Solak Sinan Paşa Cami ve Sinan Paşa Cami Hazirelerindeki Mezar Taşları", *Üsküdar Sempozyumu*, X/3, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 14 [Bu çalışmada, camiinin mimarı hariç, Haskan'daki malumat aynen nakledilir].

31 Sinan Paşa, bu camiiyi, Ayvansarayî'nin naklettiği kitabesine göre 987 yılında yaptırmıştır. Kitabe metni için bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 273-274; Nurcan Yazıcı, "Sinan Paşa ve Camileri", s. 440. Şu çalışmada Sinan Paşa'nın Üsküdar Salacak ve Kasımpaşa Kulaksız'daki evkafını, birinci veziriazamlığı zamanında 988'de tesis ettiğini belirtilir, bk. Astrid Meier, "The Charities of a Grand Vizier: Towards a Comparative Approach to Koca Sinân Pasha's Endowment Deeds", *Turcica*, 43 (2011), s. 313.

32 Bu tamiratlar için bk. Nurcan Yazıcı, "Sinan Paşa ve Camileri", s. 440.

33 Camiinin tekrar ibadete açılması hususunda bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 272-273.

1588'de mimarbaşı olmadan evvel payitahta bazı büyük inşaatlar üstlendiği, Fatih Çarşamba'da 993/1585'te tamamladığı Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa'nın külliyesinden anlaşılmaktadır. Kezâ mimarbaşılığı zamanında da Sinan Paşa adına bazı binalar inşa ettiği malûmdur[34]. Mamafih, Salacak Sinan Paşa Camii'nin de Davud Ağa tarafından yapılıp yapılmağı hususunda kesin bir hükme varmak mümkün olamamaktadır.

Vakfiyelerde Sinan Paşa'nın Salacak'taki hayratı arasında, camii ve bunun yakınında olduğu belirtilen mektebin adı geçer[35]. Darülkurra olduğu anlaşılan mektep, 1129/1716-1717'de mimar tarafından keşfinin yapılması gündeme geldiğine göre[36], hâlâ mevcut, fakat tamire muhtaç durumda idi. Bu bina, günümüze ulaşamamıştır.

Koca Sinan Paşa'nın Salacak'ta birer de çeşme ve hamam inşa ettirip ettirmediği hususu, başlı başına bir meseledir. Öncelikle vâkıfın Anadoluhisarı'ndaki çeşmesi ile Kulaksız, Armutlu, Larende ve Antakya'daki hamamlarını vakfiyelerinde zikretmesine rağmen Salacak'taki bu neviden eserlerinden bahsetmemesi[37] şüpheyi celp etmektedir. Çeşmenin vakfiyede adı geçmediği gibi kitabesiz bir surette günümüze ulaşabilmesi de inşa tarihinin tespitine mâni olmaktadır. Öte yandan sicil kayıtlarında Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki inşa faaliyetlerine camii tamamlamadan önce başladığı ve Bulgurlu'dan katma suretiyle su getirmek istediği görülmektedir. 17 Cemaziyevvel 986/22 Temmuz 1578 tarihli bir kayda göre, lağımcı taifesinden Tokmak veled-i Tanrıverdi, kardeşi Sinan, Kırca ve Süleyman Beşe, yarısını peşin yarısını da iş bitince ödemesi koşuluyla 20 bin akçeye suyolunu ve bacaları inşa etmek üzere Sinan Paşa ile anlaştılar[38]. İnşaatı üstlenen ustalardan bir kısmı zaman içinde değişti; içlerinden Hudaverdi b. Tanrıverdi zarar ettiği gerekçesiyle ortaklıktan

34 Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülhamit Tüfekçioğlu-Şerif Tümer, "Mimar Davud Ağa'nın İmzalı Eserleri ve Üslûbu", *Mukaddime*, X/1 (2019), s. 115-139.

35 Sadi Bayram ve ondan naklen Nurcan Yazıcı da bu hususa dikkat çeker, bk. "Sinan Paşa ve Camileri", s. 440.

36 Tahsin Öz, "Sinan Paşa Arşivi", s. 183. Burada mekteple birlikte bir de medreseden bahsedilirse de XVIII. yüzyıl Üsküdar medreselerinden kadıaskerliğin yetkisi dâhilindekiler arasında bu isimde bir medrese bulunmamaktadır. Karşılaştırmak için bk. Levent Kuru, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Üsküdar Medreseleri ve Müderrisleri (Anadolu Kazasker Ruznamçelerine Göre)", *Üsküdar Sempozyumu*, X/1, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 365-394.

37 Mesela bk. VGMA, 570 Numaralı Defter, vr. 71-74.

38 "Lağımcı tâifesinden Tokmak veled-i Tengrivirdi Sinan Paşa'nın Bulgurlu'da olan su yollarını baş bacasının 'umku 6 kulaç olub zikr olunan baca kâr-gîr binâ olub ve yer altından su yolunun hafrı sevâda çıkınca âdet üzere sekiz-dokuz yerde bacalar olub ve su yolu safi kaya içinde gitmeyüb binâ lâzım olan yerlerde "ehl-i hibre" kulu ile 'arzı 18 parmak ve boyu 1,5 zirâ' kâr-gîr binâ idüb bir yüzüne çıkarınca kazub eğer 136 kulaç yerde sevâda çıkarsa 20.000 akçe virilüb kulacına 147'şer akçe hesâbı üzere hesâb olunub lâkin kulaç yeryüzünden sevâda doğru ölçülüb kulaçlığa eğer yer altında lâğım olub mesâfe artuk gelirse ona i'tibâr olunmaya ve her baca açıldıkda 'umku kaç kulaç olursa her kulacına 75'er akçe hesâb üzere ücret virilüb bacalar 'umku tûldan mâ'dâ hesâb oluna ve sevâd yeri dahî kâr-gîr binâ olmak şartı üzere 20.000 akçeye kavl idûb 10.000 akçesi iş tamâm olmazdan evvel virilüb bâkî 10.000 akçesi ba'de't-tamâm virile ve hâlen bir sandal üzere zikr olunan su yolu bir ben ve bir karındaşım Sinan ve Kırca ve Süleyman Beşe cem'ân dört nefer kimesneler ile işlemeğe mukırr olduk", bk. Rahşan Kaynak, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Esnaf Hayatı (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Üsküdar Sempozyumu*, VII, 213'den naklen. Bu çalışmada zikredilmeyen sicil kaydının tarihi için bk. ÜSŞ, nr. 46, vr. 106b.

Yemen'de Sinan Paşa'ya biat, Rumûzî

ayrıldı. Zilhicce 987/ Ocak-Şubat 1580 itibariyle çalışmalar hâlâ devam etmekteydi[39]. Sinan Paşa'nın bu suyu çeşme ve hamam için mi yoksa başka bir maksatla mı getirdiği sarih değildir. Vakfın mütevellilerinden Mîr Mehmed Sâdık Bey, 1253 tarihli arzuhalinde Üsküdar'daki "*câmi'-i şerîf ve çeşme-i latîf ve hayrât-ı sâire*"nin Sinan Paşa tarafından yaptırıldığını kaydeder. Vakfın "*musakkafâtından*" olan suyolları ve bacaların tamirinin gerektiğini, lakin buna vakfın müsaadesi olmadığını belirtir[40]. Buradan hareketle ya çeşmenin Sinan Paşa tarafından inşa ettirildiği, fakat vakfiyeye dahil edilmediği ya da daha kuvvetle muhtemel sonradan Sinan Paşa adına yaptırıldığı yahut bir başka hayırseverin eseri iken zamanla Sinan Paşa'ya mâl edildiği söylenebilir. 1258/1842-1843 tarihli bir dizi belgede Sinan Paşa ve Hatice Sultan vakıflarının müşterek kullandıkları suyolunun Karacaahmed'deki teraziden Nasuhî Dergâhı'na bitişik teraziye kadarki tamiratı için tahminen 20.475 guruş sarfedilmesi gerektiği belirtilmektedir[41]. Camiinin sağ tarafında bulunan çeşme, 1975'teki tamirat esnasında şimdiki yerine nakledilmiştir[42].

Çeşmenin aksine günümüze ulaşmayan hamama dair mevcut malumat oldukça muğlaktır. Şinasi Akbatu ve Mehmet Nermi Haskan'a göre, Sinan Paşa'nın camiiyle aynı tarihte yaptırdığı ve mabedin hemen arkasında bulunan tek hamamın suyu bir kuyudan dolap ile temin ediliyordu; 1766 tarihinde hazırlanan *Hamam Tahrir*

39 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 86, hk. 55; s. 163-164, hk. 254.

40 TSMA.e, nr. 684/5.

41 *İstanbul Su Külliyâtı, XXVII, Vakıf Su Defterleri, Su Keşif Defteri, 1 (1842-1862)*, proje ve yay. yön. Ahmet Kala, İstanbul 2003, s. 29-32.

42 İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, II, 87. Çeşmeye dair malumat için ayrıca bk. *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyâtı*, III, ed. Necdet Ertuğ, s. 220; H. Besim Çeçener, *Üsküdar Merkez Mahalleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri*, s. 152

Defteri'nde "Salacak Hamamı" adıyla ve şahsî mülkiyete geçmiş olarak kayıtlı olup 1918'deki büyük Doğancılar yangınından sonra yıkılmıştır[43]. Müteakip bazı araştırmalarda, Sinan Paşa Hamamı ve Salacak/Konak Hamamı adında iki ayrı yapıdan söz edilir ve bilhassa ilkine dair genelde Akbatu ve Haskan'ın verdikleri malumat tekrarlanır[44]. Lâkin, bu çalışmalarda iddia edildiğinin aksine, 1766 tahririnde haklarında bilgi verilen Üsküdar'daki 23 hamam arasında Koca Sinan Paşa'nın vakfına ait ve onun adıyla anılan yahut "Salacak Hamamı" namında bir hamam yoktur[45]. Aynı şekilde 1731-1735 ve 1752 tarihli hamam tahrir defterlerinde de Üsküdar dahilinde bu isimlerde bir hamam kayıtlı değildir[46]. Mamafih Sinan Paşa Mahallesi'nde bir hamamın mevcudiyeti, bazı vesikalardan tespit edilebilmektedir. 7 Muharrem 1197/13 Aralık 1782 tarihli bir sicil kaydında, "Sinan Paşa Mahallesi"nde bulunan ve Hacı Mehmed Efendi'nin tasarrufunda olup 1191/1777-1778 senesinden beri Kayıkçı Mustafa tarafından kirayla işletilen "*bir bâb yektâ hammâm*"dan[47] bahsedilmekte, fakat hamamın adı zikredilmemektedir. 1200/1785-1786 tarihli bir belge ise, "Üsküdar'da Sinan Paşa mahallesinde Sinan Paşa'nın hamamının suyu" hakkındadır[48]. Her iki hamamın aynı hamam mı olduğu ve daha da önemlisi bizzat Sinan Paşa'nın Salacak'ta hamam yaptırıp yaptırmadığı hususu açıklığa kavuşturulamamaktadır.

Sinan Paşa'nın Salacak'ta camii ve mektep ile birlikte bütün mahalleyi de inşa ettirdiğine dair değerlendirmeler mübalağalıdır. Ancak camiinin inşasından kısa süre sonra bu semt paşanın adıyla anılmaya başlanmıştır. Mesela Rebiülahir 1000/Ocak-Şubat 1592 tarihli bir sicil kaydında burası, "*Üsküdar'da Sinan Paşa Mahallesi*" olarak adlandırılır[49].

---

43 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, II, 974'den naklen.

44 Karşılaştırmalı olarak bk. H. Besim Çeçener, *Üsküdar Merkez Mahalleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri*, s. 151-152; Gülhan Benli, "Üsküdar'ın Hamamları", s. 626, 628, 636; Esra Yegül, *Üsküdar Hamamları ve İcadiye Dağ Hamamı, Çevresel, Yapısal, İşlevsel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 48, 51; Veli Baçaru, *Üsküdar Hamamları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2017, s. 33, 41. İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar hamamları arasında "Sinan Paşa Hamamı"nın adını zikretmeyip, "Salacak Hamamı"nı kaydeder, ancak mezkur hamam hakkında herhangi bir bilgi vermez, bk. *Üsküdar Tarihi*, II, 433-450.

45 1766 tahririnde kayıtlı hamamların listesi ve konuya dair literatür için bk. Ahmet Yaşar, "1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları", *Vakıflar Dergisi*, sayı 53 (2020), s. 67-99.

46 Bu tahrirlere ait listeler için bk. Saim Yörük, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Hamamları ve Hamam Esnafı", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, XI/21 (Diyarbakır 2013), s. 105-129; Ahmet Yaşar, "İstanbul Hamamları: 1731-1766", *Osmanlı İstanbulu*, II, ed. Feridun Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 2014, s. 562-585; Nina Ergin, "1752 İstanbul'unda Hamamların ve Hamam Çalışanlarının Haritasını Çıkarmak", *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak için Mücadele Eden Zanaatkârlar*, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Ayşe Hür, İstanbul 2017, s. 125-153.

47 Mustafa Itrı Küçükoğlu, *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi: 1782-1783 (H. 1196-1197)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2015, s. 287-288.

48 Tahsin Öz, "Sinan Paşa Arşivi", s. 184. Mevcut arşiv tasniflerinden bu belgenin aslına ulaşamadığımız için muhtevasına dair kapsamlı bir değerlendirme yapamıyoruz.

49 *Üsküdar'ın 84 Numaralı Şeriyye Sicili*, s. 112-113, hk. 43. Aynı tanımlamalar için ayrıca bk. *Üsküdar'ın 84 Numaralı Şeriyye Sicili*, s. 126, hk. 85; s. 190, hk. 228; s. 259, hk. 394; s. 291, hk. 470; s. 442-443, hk. 819.

Selimiye Sırtlarından Boğaz, Companion of the Panaroma of Constantinople

Üsküdar'da Salacak haricinde de Sinan Paşa evkafı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Anadoluhisarı'ndaki çeşmedir. Vakfiyede ismi geçen ve ihtiyaç halinde tamir edilmesinin şart koşulduğu[50] çeşmenin suyu, Göksu cihetinde Kavacık Çiftliği tariki üzerinden menbasından geliyordu[51].

Koca Sinan Paşa, Üsküdar Atlamataşı'nda bir de kütüphane tesis etmiştir. *İstanbul Belediyesi İhsa'iyyat Mecmuası*'na göre, kütüphanede bulunan 115 adet kitap daha sonra Selim Ağa Kütüphanesi'ne nakledilmiştir[52].

Sinan Paşa'nın "Gökdere"de R 986/Haziran-Temmuz 1578 tarihi itibariyle senelik 1440 akçeye kiraya verdiği bir değirmeni vardı[53]. Vakfa dâhil edilmeyen bu değirmen, günümüze ulaşmamıştır.

---

50 VGMA, 570 Numaralı Defter, vr. 73.

51 Nazım Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Efkâf'dan Devr Olunan Sular", [*İstanbul Su Külliyâtı, XIII, Vakıf Su Tahlilleri-1, 19 ve 20 Yüzyılda İstanbul Suları,* proje ve yay. yön. Ahmet Kal'a, İstanbul 2000, içinde], s. 187. Bu çeşmelerin suyolculuk hizmetine dair bazı tevcihat için bk. *İstanbul Su Külliyâtı, XXVI, Vakıf Su Defterleri, Suyolcu, 1 (1717-1925)*, proje ve yay. yön. Ahmet Kal'a, İstanbul 2002, s. 60, 77, 150-152, 156-157, 169-170.

52 Rıfat Günalan, "Evkāf-ı Ümem Tarihi'nde Üsküdar Vakıfları", *Üsküdar Sempozyumu*, IX/1, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2017, s. 412, 424'ten naklen. Koca Sinan Paşa'nın Üsküdar haricindeki kütüphaneleri için bk. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul 2020, s. 181-182.

53 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 97-98, hk. 83, 24 Şevval 987.

Sonuç

Bu çalışmada, XVI. asrın önde gelen ricalinden Koca Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki vakıfları incelenmiştir. Üsküdar'da XVI. yüzyılda gözle görülür bir nüfus artışı ve buna bağlı olarak mekânsal genişleme yaşanmıştır. Koca Sinan Paşa, 1570'lerden itibaren önce Kubbealtı vezirliği, sonra da 1596'ya kadar toplam beş defa deruhte edeceği veziriazamlıkları esnasında Üsküdar'daki şehirleşmeden hem istifade etmiş hem de buna katkı sağlamıştır. Payitahta döndüğü ilk yıllarda kendisine ikametgâh olarak Üsküdar'ı seçmiş, Salacak İskelesi civarında bir saray yaptırmıştır. Yine Salacak'ta inşa ettirdiği hayratıyla bir mahallenin günümüze kadar kendi adıyla anılmasına vesile olmuştur. Vakfiyeler, Sinan Paşa'nın Salacak'ta bir camii ve mektep yaptırdığını ve şeriyye sicilleri ise bu binaların kuvvetle muhtemel 987/1579-1580'de tamamlandığını açıklığa kavuşturur. Bazı araştırmalarda dile getirilen camiinin mimarının Davud Ağa olduğu iddiası tevsik edilememektedir. Paşanın camii ile birlikte günümüze ulaşan bir çeşme ile ulaşamayan bir hamam da yaptırıp yaptırmadığı meselesi ise tam olarak aydınlatılamamaktadır. Fakat,

bütün mahallenin bizzat Sinan Paşa'nın eseri olduğu söylemi fazlasıyla abartılıdır. Koca Sinan Paşa, Salacak haricinde Üsküdar'da vakıf hüviyetinde Anadoluhisarı'nda bir çeşme ve Atlamataşı'nda da 115 kitaplık bir kütüphane tesis etmiştir.

EK: Sinan Paşa'nın Receb 994 Tarihli Vakfiyesinde Üsküdar'da Vakfettiği Gayrimenkuller ve Vakıf Eserleri[54]

"...Kasaba-i Üsküdar'da Salacık Mahallesi'nde vâki' olup üç muhavvatayı ve her biri büyût-ı müte'addideyi müştemil olup bir tarafı Mehmed Paşa mülkü ile ve bir tarafı tarîk-i âmm ile ve bir tarafı Ferhâd Ağa veresesi mülkü ile ve bir tarafı bahre mülâsık olan sâha ile mahdûd olan menzilini ve yine kasaba-i Üsküdar'da Selmân Ağa Mahallesi'nde vâki' olup Kāsım Çelebi mülkü ve Selmân Ağa ve Hasan Ağa vakıfları ile ve tarîk-i âmmla mahdûd olup bir fırını ve bir tahûmi ve mengene dimekle mu'teber bir ma'seri ve iki anbarı ve iki ulvî beyti ve tahtında istâblı ve iki dükkânı ve zikr olunan dükkânlar fevkinde bir beyti müştemil olan mülk bezirhânesini ve zikr olunan bezirhâneye muttasıl bir boyacı dükkânını ve mahalle-i mezbûrede şirâ'e şer'î ile mülkü olup bir tarafı zikr olan bezirhâne ile ve etrâf-ı selâsesi el-Hâcc Ali mülkü ile ve Selmân Ağa vakfı ile ve tarîk-i âmm ile mahdûd olup bir dükkânı ve dükkâna muttasıl havluyu ve âlât ve âsiyâb ve kazganı müştemil olan etmek fırınını ve zikr olan fırına muttasıl müceddeden vâkıf-ı müşârün-ileyh binâ ittigi şîr-i revgan degirmenini ve zikr olan degirmenin fevkinde üç bâb odayı ve degirmene muttasıl bir bâb süflî dükkânı ve yine kasaba-i mezbûrede Salacık Mahallesi'nde vâkıfın mescidi ardında inde'l-ahâli ma'lûm olan biribirine muttasıl beş aded ulu odalarını ve kasaba-i mezbûrede Kefçe Mahallesi'nde şirâ'e şer'î ile mülkü olup bir tarafı Kara Hasan mahzeni ile ve bir tarafı İsfendiyâr Mescidi ile ve tarafeyni tarîk-i âmmla mahdûd olan iki bâb mahzenlerini ve kasaba-i mezbûrede Balaban İskelesi'nde iki süflî hânûtı ve üç bâb fevkânî hücerâtı ve ahşap ve havâyiç iddihâri içün tahminen bir dönüm mikdârı hâl-i arzı müştemil olup bir cânibi Anbar-ı hassa kâtibi Ca'fer Çelebi'den aldıkları mülkü ile ve bir tarafı Kekevizelioğlu dimekle meşhûr Mustafa mülkü ile ve bir tarafı Himmet Sofu ve Hızır ve Serçe Kāsım mülkleriyle ve bir tarafı Cinci Hacı mülkiyle ve tarîk-i âmmla ve merhûm Mehmed Paşa vakfı ile mahdûd olup şirâ'e şer'î ile mülkü olan mahzenlerini ve kasaba-i mezkûrede Selmân Ağa Mahallesi'nde Yoğurtçular İskelesi dimekle ma'rûf mevzi'de bir tarafı Anbar-ı hassa kâtibi Ca'fer Çelebi'den aldıkları mülkiyle ve bir tarafı yine vâkıf-ı müşârün-ileyh mülkü ile ve tarafeyni tarîk-i âmmla mahdûd olup bir tahtânî istâblı ve zikr olan istâbl fevkinde dört bâb hücerâtı müştemil olan mülkünü ve mahalle-i mezbûrede bir tarafı mesîl-i mâ ile ve bir tarafı vâkıf-ı müşârün-ileyh mülkü ile ve

54 VGMA, 570 Numaralı Defter, vr. 71-74.

tarafeyni tarîk-i âmmla mahdûd olan dekâkîn-i müte'addideyi ve arsa-yı hâliyeyi müştemil olan menzilini ve kasaba-i mezbûre hâricinde merhûm İbrâhîm Ağa Zâviyesi kurbında cânib-i şarkīsi Dolapçıoğlu Yani nâm zimmi mezra'asına ve cânib-i kıblîsi vâkıf-ı müşârün-ileyh yerlerine ve cânib-i garbîsi merhûm İbrâhîm Ağa'nın vakıf çayırına ve cânib-i şimâlîsi yine mezbûr İbrâhîm Ağa'nın vakfına müntehî olup mutasarrıf olduğu bir kıt'a çayırını ve zikr olan çayıra muttasıl olup bir tarafı İbrâhîm Ağa vakfına ve bir tarafı tarîk-i âmma ve tarafeyni vâkıf-ı mûmâ-ileyh hazretleri yerlerine müntehî olup Bâli ibn Emir ve Mustafa ibn Emir ve mezbûrların karındaşları oğlu Zülfi ibn Ali ve Mustafa bin Ali nâm kimesneler bi-tarîki'l-iştirâk mutasarrıf iken mezbûrlardan satın alıp mutasarrıf olduğu bir kıt'a çayırını ve kasaba-i mezbûre muzafâtından Karye-i Kadı dâhilinde tarafeyni tarîk-i âmmla ve bir tarafı Halil bin Hüseyin tarlasiyle ve Dolapçıoğlu nâm zimmi tarlasiyle mahdûd olup senevî altı akçe mukāta'a ile mutasarrıf olduğu bir kıt'a çayırını ve zikr olan çayıra muttasıl bir tarafı Dolapçıoğlu nâm zimmî tarlasıyla ve bir tarafı tarîk-i âmm ile ve tarafeyni vâkıf-ı müşârün-ileyh yerleriyle mahdûd olan bir kıt'a çayırını ve karye-i mezbûr civârında tarafeyni vâkıf-ı müşârün-ileyh yerleriyle ve bir tarafı Gora veledi Dodori nâm zimmî tarlasıyla ve bir tarafı Kürt Mehmed tarlasıyla mahdûd olan tarlasını ki tahmînen iki keyillik yerdir...

...vâkıf-ı müşârün-ileyh Anadolu Hisarı'nda binâ ettiği çeşmenin meremmeti görülüp dâima suyu cârî olmaktan hâli olmaya ve kasaba-i Üsküdar'da Salacık Mahallesi'nde binâ eyledigi câmi'-i şerîfin şe'âir-i lâzimesi ikāmeti içün kadr-i kifâyet şûm'ı ve kanâdîl ve hasır emsâli mühimmâtı görüle ve sulehâdan bir ehl-i ilim ve ehl-i Kur'ân kimesne yevmî on akçe vazîfe ile hatîb ve imâm olup ba'de'l-fecr Sûre-i Yâsin ba'de'l-asr Sûre-i Âmme ba'de'l-işâ' Sûre-i Tebâreke okuyup sevâbını vâkıf rûhuna hibe ide ve sulehâdan iki ehl-i Kur'ân kimesne yevmî üçer akçe vazîfe ile münâvebet ile müezzin olup eyyâm-ı Cum'a ve a'yâdda ve leyâlî-i mübârekede ma'iyetle edâ-yı hizmet ideler ve sulehâdan bir ehl-i Kur'ân kimesne yevmî bir akçe vazîfe ile mu'arrif ve yevmî bir akçe vazîfe ile salâ-hân olup salâda müezzinler ile bile ola ve yevmî üç akçe vazîfe ile ser-mahfil ve yevmî ikişer akçe vazîfe ile dört nefer devr-hân olup ser-mahfillik hatîbe ve devirlerin ikisi müezzinlere ve biri mu'arrife meşrûta ola ve yevmî beş akçe vazîfe ile bir sâlih kimesne kayyim ve çırağcı ola ve otuz nefer ehl-i Kur'ân sulehâ yevmî ikişer akçe vazîfe ile ba'de'l-fecr bir hatim idüp sevâbını Hazreti Resûlullâh sallallâhü te'âlâ aleyhi ve's-sellem rûh-ı şerîflerine ve vâkıfın rûhuna ve valideyni rûhlarına hibe ideler bu minvâl üzre yevmî ikişer akçe vazîfe ile bir hatim dahi ba'de'z-zuhûr okuyalar bu iki hatmin her birinden bir cüz imâma ve müezzinlere ve mu'arrife ve kayyıma meşrûta olup bâkîsi câmi'-i şerîf cîrânından sulehâya meşrûta ola bi-şart anki cümlesi tecvîde kâdir ola cüzlerin tefrîki ve cem'i ve hıfzı kayyim uhdesinde ola ve câmi' kurbında binâ ettiği mektebde yevmî üç akçe vazîfe ile müezzinlerin biri mu'allim yevmî iki akçe vazîfe ile müezzinlerin biri dahi halîfe ola..."

Vak‘anüvîslere Göre Üsküdar (1000-1293/1592-1876)

DR. TAHİR GÜNGÖR
Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı

Giriş

Vak‘anüvîs ifadesi Arapça olay anlamına gelen “vak‘a” ve Farsça yazan, yazıcı anlamındaki “nüvîs” kelimelerinden oluşmaktadır. İlk dönemlerde vekâyi‘nüvîs şeklinde de kullanılan bu sıfat, Osmanlı’da devletin resmî tarihçisi olarak vazifelendirilen kişiye verilen bir unvandır. Vak‘anüvîslik müessesesinin menşei hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler içinde en yaygın olanı Vak‘anüvîsliğin, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinden itibaren bir devlet hizmeti olarak görülen; edebî yanı ağır basan ve bir çeşit resmî tarihçilik olarak kabul gören Şehnâmeciliğin devamı olduğudur. Ancak genel kabule göre Vak‘anüvîslik müessesesi, XVIII. yüzyılın başında Sadrazam Amca-zâde Hüseyin Paşa’nın Naîmâ Mustafa Efendi’yi Şârihu’l-menârzâde Ahmed Efendi’nin müsveddelerinin tashih ve tekmili noktasında görevlendirmesiyle başlamıştır. Bu görevlendirme üzerine Naîmâ Mustafa Efendi, hazırladığı birkaç cüzü Sadrazam Amca-zâde Hüseyin Paşa’ya takdim ettiğinde, Sadrazam tarafından İstanbul Gümrüğü Mukâtaası’ndan kendisine 120 akçe maaş tahsis edilmiş ve beratı Edirne’den İstanbul’a gönderilmiştir. Böylece Divân-ı hümâyûn kalemlerinden biri olarak Vak‘anüvîslik müessesesi kurulmuş ve ilk vak‘anüvîs de Naîmâ Mustafa Efendi kabul edilmiştir[1].

---

1 Vak‘anüvîslik hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Vekayi‘nüvis Makaleler*, İstanbul 1994, s. 103-138; aynı yazar, “Vak‘anüvis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (*DİA)*, İstanbul 2012, XLII, 457-461.

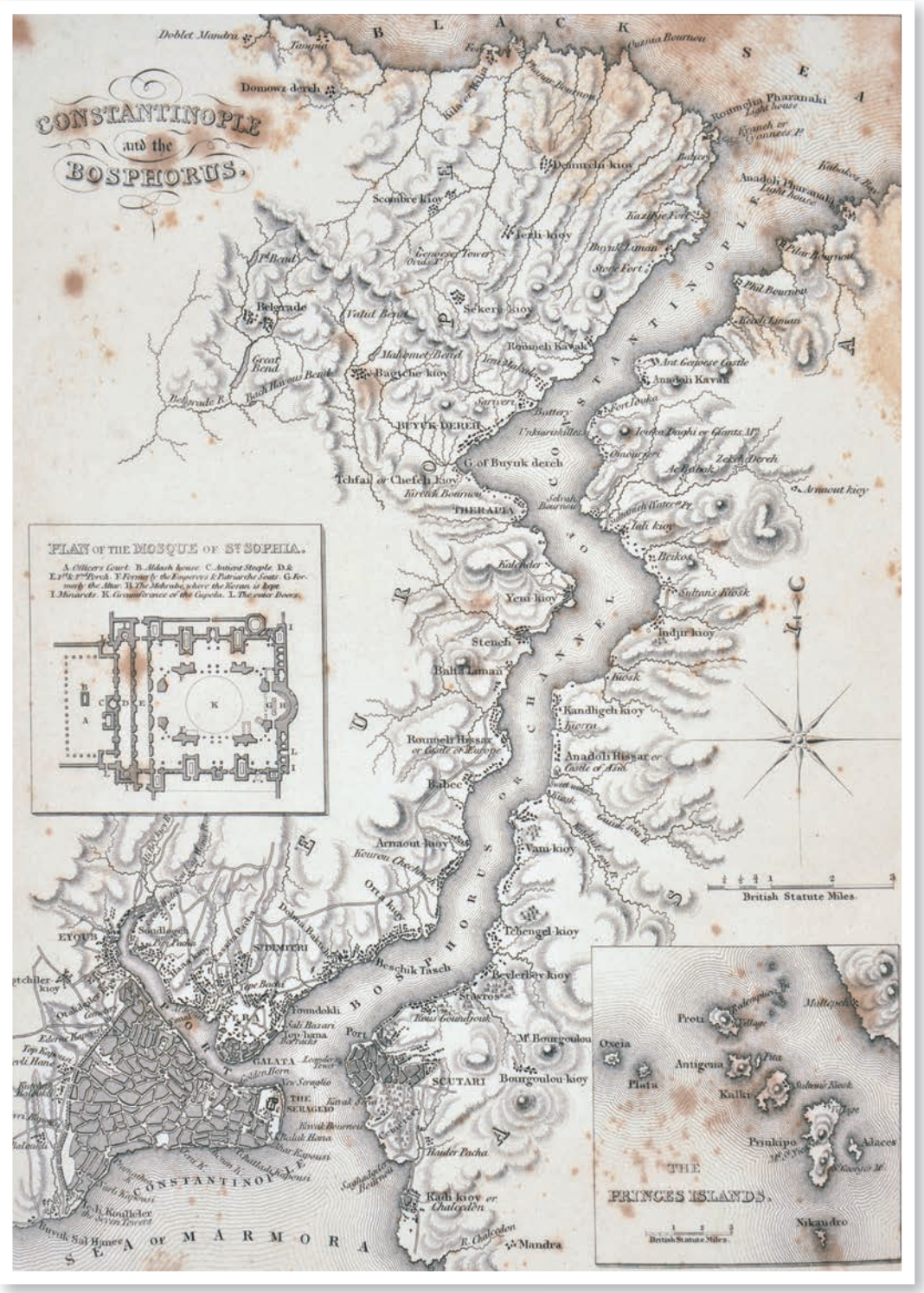

İstanbul, Galata ve Üsküdar Haritası, Thomas Allom

Vak'anüvîsler genelde yaşadıkları dönemin tarihini yazmışlardır. Bu açıdan bakıldığında vak'anüvîs tarihlerinin çoğu birinci derece kaynak konumundadır. Ancak Nâimâ gibi bazı vak'anüvîsler, kendilerine verilen görev sebebiyle kendisinden önceki dönemleri de kaleme almak durumunda kalmışlardır. Yine Vasıf gibi bazı vak'anüvîslerin eserleri Padişah tarafından beğenilince, kendilerine seleflerinin eserlerini yeniden yazma görevi de verilmiştir. Bununla beraber, çeşitli sebeplerden dolayı, hiç eser veremeyen vak'anüvîsler de bulunmaktadır. Bunların ellerinde bulunan evrak ve notlar, halefleri tarafından teslim alınarak yeniden derlenmiş ve kaleme alınmıştır. Ayrıca Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi gibi bazı vak'anüvîs tarihlerinde çalışmamızla ilgili kayda değer bir bilgi olmadığı da düşünülünce, araştırmamıza kaynak olan vak'anüvîs literatürünün ve kapsadıkları dönemlerin burada zikredilmesini uygun görüyoruz:

Naîmâ Tarihi (1592-1660), Râşid Tarihi (1660-1722), Çelebî-zâde Tarihi (Râşid Zeyli) (1722-1729), Subhî Tarihi (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte) (1730-1744), İzzî Tarihi (1744-1752), Hâkim Efendi Tarihi (1752-1766), Vâsıf Tarihi (1752-1774)-(1794-1805), Enverî Tarihi (1768-1774)-(1774-1783)-(1786-1792), Nûrî Tarihi (1794-1799), Âsım Efendi Tarihi (1804-1809), Şânî-zâde Tarihi (1808-1821), Es'ad Efendi Tarihi (1821-1826), Cevdet Tarihi (1774-1826), Lütfî Tarihi (1825-1876).

Yukarıda zikrettiğimiz vak'anüvîs tarihleri üzerinde yaptığımız araştırma neticesinde, o günün şartlarında, "İstanbul'un taşrası" konumundaki Üsküdar ile ilgili bazı bilgilerin bu eserlerde yer aldığını tespit ettik. Bu eserlerde yer alan Üsküdar'daki tevcihat ve vefeyat ile ilgili malumatın bir biyografi çalışmasında kaynak olabileceğini düşünerek, araştırmamızın dışında tutulmasını uygun gördük. Üsküdar hakkındaki diğer bilgileri ise siyasî-askerî faaliyetler, asayiş meseleleri, imar faaliyetleri, kutlama-şenlik ve törenler, tabiat olayları, yangınlar ve ilginç hadiseler gibi çeşitli ana başlıklar altında sınıflandırarak ortaya koymaya çalıştık.

A-Siyasî-Askerî Faaliyetler

Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezine yakınlığı ile birlikte İstanbul'un doğuya açılan kapısı konumundaki Üsküdar, bu jeopolitik konumu sebebiyle çeşitli siyasî ve askerî hadiselerin gerçekleştiği bir şehir olarak tarihteki yerini almıştır. Vak'anüvîsler de Üsküdar'da meydana gelen siyasî-askerî olaylara bîgane kalmayarak eserlerinde bu hadiselere yer vermişlerdir.

Deli, Castellan

Üsküdar'daki siyasî-askerî faaliyetlerle ilgili olarak vak'anüvîs tarihleri içerisinde en geniş malumatı *Naîmâ Tarihi*'nin ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle bu konuda Naîmâ'nın devlete karşı gelenlerin cezalarının Üsküdar'da nasıl verildiğini anlattığı Üsküdar Seferi ve Üsküdar Vak'ası gibi hadiseler, Sultan IV. Murad'ın (1623-1640) Revan ve Bağdad seferleri için Üsküdar'a geçerek burada otağını kurmasına ve askerini burada toplayıp sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra yola çıkmasına dair verdiği bilgiler, Üsküdar'ın siyasî-askerî faaliyetler açısından ne denli önemli bir yer olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer vak'anüvîslerin de bu kapsamda verdikleri bilgiler, bizim bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. Ancak kaynaklarımız arasında olmakla birlikte *Nûrî Tarihi*'nin siyâsî-askerî faaliyetlerden sadece "surre alaylarının uğurlanışı" hakkında bazı bilgiler ihtiva ettiğini, *Subhî Tarihi*'nin ise bu konuda herhangi bir malumat vermediğini de belirtmek isteriz. Bu çerçevede vak'anüvîs tarihlerinde Üsküdar ile ilgili tespit edebildiğimiz olaylar kronolojik olarak aşağıda zikredilmiştir:

Sipahiler Kâtibi Cezmi'nin Ölümü

1011/1603 senesinde Rumeli'deki seferden dönen Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) Sadrazamı Yemişçi Hasan Paşa'ya karşı sipahiler tarafından bir ayaklanma başlatılmış ve bu isyana öncülük yapan elebaşları yakalanarak idam edilmiştir. Bu isyanın elebaşlarından birisi olan Sipahiler Kâtibi Cezmi ise bütün aramalara rağmen uzun bir süre bulunamamıştır. Daha sonradan

anlaşıldığına göre Kâtip Cezmi, birkaç bin altınla beraber kendisini bir tabutun içerisine koydurarak sur içinden gizlice kaçmış ve bir kayıkla Üsküdar'a geçmiştir. Buradan birkaç hizmetçisi ile atlanıp yola koyulmuştur. Fakat paraya tamah eden hizmetçiler, dağlık bir yerde Kâtip Cezmi'yi öldürerek yanındaki altınları almışlardır. Hizmetçiler ele geçirdikleri altını aralarında paylaşamayınca kavgaya tutuşmuşlar ve sonuçta hizmetçilerden birisi bu arbededen kaçarak bu durumu devlete haber vermiştir[2].

Üsküdar Seferi (1018/1609)

Sultan I. Ahmed (1603-1617) devrinde Sadrazam olan Kuyucu Murad Paşa, Anadolu'daki Celâlî İsyanları ile mücadele etmiş ve isyancılara karşı önemli başarılara imza atmış bir devlet adamıdır. Sultan I. Ahmed, bu mücadeleler sürerken Murad Paşa'dan İran üzerine bir sefer düzenlemesini istemiştir. Oysa Murad Paşa Anadolu'daki Celâlî âsilerini ortadan kaldırdıktan sonra böyle bir sefer düzenleme niyetindedir. Bu niyetini herkesten gizleyerek 1018/1609 senesinde İran üzerine sefer olacağı duyurusuyla ordusunu Üsküdar'da toplamaya başlamıştır.

Sadrazam'ın esas gayesi; bu sefer bahanesiyle isyancılara sefere iştirak daveti gönderip onları bir şekilde ortadan kaldırmaktır. Bu amaca uygun olarak önce Celâlî âsilerinden İç-il Sancağı Mutasarrıfı olan Muslu Çavuş'a bir mektup yazmıştır. Buna göre Muslu Çavuş'tan Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa ile beraber Acem Seferi'ne iştirak etmek üzere Üsküdar'a gelerek orduya katılması istenmiştir. Bu hizmeti karşılığında da Anadolu Eyaleti ve Karaman'ın kendisine verileceği vaat edilmiştir. Sadrazam Murad Paşa, Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya da gizlice bir mektup göndermiş ve ona kendisine gelecek olan Muslu Çavuş'un başının uygun bir zamanda kesilerek İstanbul'a gönderilmesi talimatını vermiştir. Bu hizmet karşılığında ise oğlu Mehmed Bey'e İç-il Sancağı'nın verileceğini belirtmiştir.

Sadrazam Murad Paşa, İran seferi öncesi Anadolu'yu güvence altına alma niyetine uygun olarak Muslu Çavuş'un ortadan kaldırılmasıyla yetinmemiştir. Aydın civarında isyan eden Üveys Paşa Kethudası Yusuf Paşa'ya da bir baba şefkatiyle mektup göndermiş ve onun da sefere iştirak etmek üzere Üsküdar'a gelmesini çeşitli vaatlerle teklif etmiştir. Yusuf Paşa da yaptığı istişareler neticesinde bu

2 Mehmet İpşirli, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn)*, Ankara 2007, I, 225.

mektuptaki iltifat ve sözlere inanarak affedileceği ümidiyle Üsküdar'a geleceğini Sadrazam'a bildirmiştir.

Sefer hazırlıkları devam ederken Sultan I. Ahmed (1603-1617) de karşıya geçerek Üsküdar Bağçesi'ne göçmüş ve sadrazama haber göndererek hemen İran üzerine sefere çıkılmasını istemiştir. Bunun üzerine Murad Paşa, Padişah ile görüşerek kendisine bu seferin sebeplerini ve yaptığı planları tek tek açıklamıştır. Sultan I. Ahmed, Sadrazam Murad Paşa'nın Muslu Çavuş ve Yusuf Paşa gibi âsileri ortadan kaldırıp Anadolu'daki emniyeti tam olarak sağladıktan sonra Acem seferine çıkılması fikrine katılmış ve kendisine bu hizmetleri için hayır duada bulunmuştur.

Sultan I. Ahmed'in de onayını alan Murad Paşa planlarını uygulamaya koymuştur. Sadrazam, planı gereği öncelikle Muslu Çavuş'un ortadan kaldırılmasını beklemiştir. Bu süre zarfında Üsküdar'a gelen Yusuf Paşa'nın ağırlanmasında oldukça cömert davranarak Paşa'ya hil'atler giydirmiş ve çeşitli iltifatlarda bulunmuştur. Nihayet bir ay sonra Zülfikar Paşa, Muslu Çavuş'u öldürüp kesik başını on adamıyla Üsküdar'a göndermiş ve Sadrazam da bu âsinin kesik başını otağ önüne koydurtmuştur. Bundan bir gün sonra Murad Paşa, kahve içme bahanesiyle Yusuf Paşa'yı çağırtmış ve onu da orada bazı adamlarıyla beraber öldürtmüştür. Bu haberi Padişah'a ileten Murad Paşa, Üsküdar Seferi olarak isimlendirdiği bu operasyonla devletin iki önemli düşmandan kurtulduğu müjdesini vermiştir. Ayrıca Acem seferinin gelecek yıl yapılmasının uygun olacağını belirtmiş ve Padişah'ın hayır duasına nail olmuştur[3].

Üsküdar Vak'ası (1053/1643)

Sultan İbrahim (1640-1648) döneminde, Haleb Beylerbeyi olan Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa'nın isyanını Naîmâ, Üsküdar Vak'ası olarak isimlendirmiştir. Olay şöyle gelişmiştir: Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın emir ve sözlerine pek itibar etmeyen Hüseyin Paşa, Sadrazam tarafından görevinden alınmıştır. Azledilmesine bir itirazı olmamakla birlikte etrafına asker toplayan Hüseyin Paşa, Haleb'den yola çıkmış ve Sadrazam'a başkaldırarak Sivas'a gelmiştir. Buradan da sadrazamlık hayaliyle İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Kendisini durdurmak üzere Anadolu Beylerbeyi

3 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 367-372. Kuyucu Murad Paşa hakkında bkz. Ömer İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 507-508. Muslu Çavuş'un isyanı hakkında bkz. Ensar Köse, "İçel'de Bir Celâlî: Muslu Çavuş İsyanı (1606-1610)", *Tarih Dergisi*, sayı 67 (2018/1), İstanbul 2018, s. 23-58.

Sipahi, Castellan

Osman Paşa görevlendirilmiş; ancak o da Hüseyin Paşa'nın ilerleyişini durduramamıştır. Hüseyin Paşa, askerleriyle beraber Üsküdar'a gelmiş ve Bulgurlu'daki Seyrantepe denilen bölgeye yerleşmiştir. Sadrazam Kara Mustafa Paşa da 1053 senesi Rebi'ulevvel ayının ortasında (Mayıs-Haziran 1643) askerini Üsküdar'a geçirmiş ve otağını kurarak hazırlıklarını tamamlamıştır. Daha sonra Sultan İbrahim de Üsküdar Bağçesi'ne geçmiştir. Sadrazamdan hoşnut olmayan bazı kişilerin, Üsküdar'a gelmesi hâlinde sadrazamlığın kendisine verileceğine dair Hüseyin Paşa'ya verdikleri bilgilerin, Padişah'ın Hüseyin Paşa'dan teslim olmasını istemesi üzerine doğru olmadığı anlaşılmıştır. Sultan'ın bu isteği üzerine Hüseyin Paşa "*Padişah'ın emrine râmım ve muhâlefetim yokdur, şer'le da'vâmı görmeğe geldim, çün mümkin olmadı, emr Padişahımındır.*" diye bir cevap göndermiştir. Bu cevaptan sonra Hüseyin Paşa, birkaç adamıyla beraber, Rumeli tarafına kaçmış ve askerlerinin büyük bir kısmı teslim olarak af dilemişlerdir. Hüseyin Paşa ise bir müddet sonra Rusçuk'ta yakalanmış ve İstanbul'a getirilerek idam edilmiştir[4].

Bu olayla ilgisi olan bir başka cezalandırma işlemi ise, Sadrazam Hüsrev Paşa zamanında Üsküdar zorbalarından biri olan Galatalı Müslim'in idamıdır. Bu zorba, İznikmid'e geldiklerinde Hüseyin Paşa'ya, kendince nasihatte bulunarak a'yânın

4 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 965-967; Bekir Gökpınar, "Osmanlı Kronikleri Işığında Sultan İbrahim ve Dönemi (1640-1648)", *ETÜSBED*, sayı 10 (Nisan 2020), s. 9.

Sekbanbaşı, Castellan

Paşa'ya gönderdikleri mektuplardaki sözlerin boş olduğunu ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yla çarpışmaktan başka çıkar yol olmadığını söylemiştir. Ayrıca kendisine verilecek beş yüz asker ile birlikte Üsküdar'ı iki üç yerden ateş altına almayı teklif etmiştir. Ancak Hüseyin Paşa bu teklife pek sıcak bakmamıştır. Olaylar sona erdikten sonra Gelibolu yakınlarındaki Keşan kazâsında derviş kılığında saklanan Galatalı Müslim, Keşan Voyvodası Hamamcı-zâde Çelebî tarafından yakalanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. Padişah, Davud-paşa Bağçesi'ndeyken huzura çıkarılan Galatalı Müslim'in cezası kesilmiş ve boynu vurularak idam edilmiştir[5].

Otağ Kurulması

Anadolu'ya ve Anadolu üzerinden doğuya yapılacak seferlerde Üsküdar, askerin toplanma merkezi olarak kullanılmış ve sefer hazırlıkları burada tamamlanmıştır. Anadolu'daki seferlere katılacak padişahlar veya onların yerine ordunun başında sefere iştirak etmekle görevlendirilen serdarlar, otağlarını Üsküdar'a kurdurmuşlardır. İncelediğimiz vak'anüvîs tarihlerinde bu konuda tespit ettiğimiz bilgiler kronolojik sırayla şu şekildedir:

1012/1604 senesinde Cigala-zâde Sinan Paşa, Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından İran Seferi'nde serdar olarak görevlendirmiştir. Bunun üzerine sefer için hazırlık yapan Sinan Paşa, 15 Zilhicce 1012 (15 Mayıs 1604) tarihinde askeriyle beraber Üsküdar'a geçmiştir[6]. Burada bir ay kalarak hazırlıkları gözden geçiren Sinan Paşa, sefer hazırlıklarının tamamlanması üzerine 17 Muharrem 1013 (15 Haziran 1604) tarihinde askeriyle beraber Üsküdar'dan ayrılmıştır[7].

5 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 1063.

6 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, I, 266.

7 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, I, 277. Sinan Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi bir günlük farkla burada 16 Zilhicce 1012 (16 Mayıs 1604) olarak kaydedilmiştir.

1036/1626 senesinde sadrazamlık mührü kendisine verilen Halil Paşa, Genç Osman'ın kanını dava ederek isyan eden Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa[8] üzerine sefere çıkmak amacıyla serdar olarak görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme neticesinde Üsküdar'a geçerek otağını burada kurmuştur. Sefer için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Üsküdar'dan ordusuyla beraber ayrılmıştır[9].

Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa isyanını sonlandıran Sadrazam Hüsrev Paşa[10] 1038/1628 senesinde Hemedan Seferi'ne serdar olarak tayin edilmiştir. Hüsrev Paşa, rikab-ı hümâyûna yüz sürdükten sonra Üsküdar'a geçmiş ve otağını kurarak sefer hazırlıklarını başlatmıştır. Sefer hazırlıkları esnasında yağan şiddetli yağmur büyük bir sele sebep olmuştur. Üsküdar'da meydana gelen bu sel felaketi, bazı kimseler tarafından seferin zor ve meşakkatli geçeceği şeklinde yorumlanmıştır. Hazırlıklarını tamamlayan Hüsrev Paşa, 18 Zilka'de 1038 (9 Temmuz 1629) tarihinde Üsküdar'dan ayrılmıştır[11].

Sultan IV. Murad (1623-1640), Revan Seferi'ne karar verdiğinde 4 Ramazan 1044 (21 Şubat 1635) tarihinde Üsküdar'a otağ-ı hümâyûn kurulmuştur. Padişah ise yirmi gün sonra büyük bir alayla Üsküdar'a geçmiş ve otağına nüzûl eylemiştir. Padişah, komutanlarına kendisinden habersiz hiç kimsenin seferden geri kalmamasını tembih etmiştir. Nitekim solakbaşılardan Galatalı Çelebî'nin kimseye bildirmeden İstanbul'da kaldığı anlaşılınca hemen başı vurularak cezası kesilmiştir[12].

Revan Seferi'nden üç yıl sonra Bağdad Seferi'ne çıkmaya karar veren Sultan IV. Murad (1623-1640), hemen gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiş ve bunun üzerine 15 Şevval 1047 (2 Mart 1638) tarihinde otağ-ı hümâyûn Üsküdar sahrasına kurulmuştur. 16 Zilka'de 1047 (1 Nisan 1638) tarihinde ordu-yı hümâyûn ve 23 Zilka'de 1047 (8 Nisan 1638) perşembe günü de Sultan IV. Murad büyük bir alayla Üsküdar'a geçmiştir. Bir ay boyunca Üsküdar'da sefer hazırlıklarıyla meşgul olan Sultan, Revan Seferi'ne katılan ve büyük bereketleri müşahede olunan Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin bu seferde de refîk-i tarîk olması için bir fermân çıkarmıştır. Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa-oğlu Ali Paşa'nın Rumeli askeriyle

8 Mücteba İlgürel, "Abaza Paşa", *DİA*, İstanbul 1988, I, 11-12.

9 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 609-610.

10 Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 37-40.

11 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 641-642.

12 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 801.

ve Anadolu Beylerbeyi Vardarî Ali Paşa'nın ise Anadolu askeriyle sefere hazır olmaları üzerine Sultan, 23 Zilhicce 1047 (8 Mayıs 1638) cumartesi günü Üsküdar'dan Bağdad'a doğru harekete geçmiştir[13].

Sultan IV. Mehmed (1648-1687) zamanında on bin kadar adamıyla isyana kalkışarak Üsküdar'a gelen Gürcü Nebi isimli bir kapıkulu süvarisi için İstanbul'da istişare yapılmış ve bu asinin "hurûc 'ale's-Sultan" ettiğine karar verilmiştir. Bu isyanı bastırmak için birlik oluşturulmuş; ardından 21 Cemaziyelahır 1059 (2 Temmuz 1649) tarihinde tuğ ve otağ Üsküdar'da Doğancılar Meydanı'na kurulmuştur. Binlerce askerin geçirildiği Üsküdar'a Galata, İstanbul ve Eyyüb'den günde beş bin ekmek götürülerek ciddi bir hazırlık sürecine girilmiştir. Sadrazam da divan toplantılarından sonra Üsküdar'a geçerek bu hazırlıkların gidişatını bizzat takip etmiştir. İstanbul üzerine yürüyen Gürcü Nebi, Üsküdar Bulgurlu civarında yenilgiye uğratılmıştır. Daha sonra Kırşehir Mutasarrıfı İshak Paşa tarafından yakalanarak idam edilmiştir[14].

Sultan IV. Mehmed, 1069/1659 senesinde Bursa'ya bir seyahat düzenlemiştir. Bunun için önce Üsküdar Sahrası'na otağ-ı hümâyûn kurulmuştur. Eşkiyadan Abaza Hasan'ın Divan Efendisi ve hacıların zarar görmesine sebep olan Şam Emiru'l-hâccı'nın Kethudası burada kurulan otağ-ı hümâyûn önünde katledilmişlerdir. Ayrıca bayramlaşma merasimi de Üsküdar'da kurulan otağın önünde devlet erkanının katılımıyla gerçekleşmiştir. 10 Şevval 1069 (1 Temmuz 1659) tarihinde Padişah, mükemmel bir alay ile Bursa'ya doğru harekete geçmiştir. 28 Şevval 1069 (19 Temmuz 1659) tarihinde Bursa'ya ulaşmış ve yeni yapılan Saray-ı 'âmire'de konaklamıştır[15].

Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Serdar-ı ekrem olarak Mısır Seferi için görevlendirilmiştir. Yusuf Paşa, yerine Kaymakam olarak Ebubekir Paşa'yı bırakmış ve sefer hazırlıklarını tamamlamak için ordu ile beraber Üsküdar'a geçmiştir. Burada sefer hazırlıklarını tamamlayan Paşa, ordusuyla Üsküdar'dan Mısır'a doğru harekete geçmiştir[16].

---

13 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 860-861.

14 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 1224-1226; Mücteba İlgürel, "Celalî İsyanları", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 254-255. Gürcü Nebi'nin altmış bin kişiyle isyana kalkıştığına dair bkz. Hüseyin Sarıkaya, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakā'iku'l-ahbâr*, İstanbul 2017, s. 337.

15 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, IV, 1834-1835.

16 Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, Dersaadet 1309, VII, 35.

Kantemir Mirza'nın Katledilmesi

Sultan IV. Murad (1623-1640) zamanında Kırım hanlarının isyanında etkisi olan Nogay aşiretinden Kantemir Mirza, daha sonra İstanbul'a gelerek Sultan'a bağlılığını sunmuş ve bunun üzerine affedilerek kendisine Kara-hisar Sancağı verilmiştir. Görevi aldıktan sonra Kara-hisar'a gitmek üzere Üsküdar'a geçen Kantemir Mirza, burada Ayşe Sultan Bağçesi'nde konaklamıştır. Yanında getirdiği en küçük oğlu İstanbul'da şarhoş hâldeyken bir adamı öldürmüş ve yakalanarak Sultan'ın huzuruna getirilmiştir. İşlediği suçtan dolayı boynu vurularak cezası kesilmiş ve vücudu Üsküdar'daki babasına gönderilmiştir. Ancak Padişah'ın verdiği karar neticesinde, Kırım hanlarıyla arasındaki eski düşmanlık yüzünden yeniden fitne çıkarabileceğine; Tatar halkı arasında ihtilaf ve anlaşmazlığa sebep olabileceğine; ayrıca oğlunun katlinden mahzun ve müteessir olup kalbinde kin tuttuğuna hükmedilen Kantemir'in de öldürülmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine infazı gerçekleştirmek üzere kendisine emir verilen Bostancı-başı, 11 Safer 1047 (5 Temmuz 1637) tarihinde Üsküdar'a geçmiş ve Kantemir Mirza'yı boğarak öldürmüştür[17].

Yeniçeri, Castellan

Çorum Alay-beyi Feyzullah'ın Katledilmesi

Sultan III. Mustafa (1757-1774) döneminde Çorum Sancağı Alay-beyi olan Feyzullah'ın orada yaptığı bazı zulüm ve haksızlıklar, Padişah'ın

17 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 856-857.

Nizam-ı Cedid Askeri, Castellan

kulağına kadar gelmiştir. Bunun üzerine mallarına el konulup yakalanarak İstanbul'a getirilen Alay-beyi, burada hapsedilmiş ve ardından sürgüne yollanmıştır. Cezasını çektikten sonra tekrar İstanbul'a gelmiş ve burada yine edep dışı davranışlarda bulunarak insanları rahatsız etmeye devam etmiştir. Bir gün Sultan III. Mustafa, Üsküdar'da tebdilen gezerken bu şahsa rastlamıştır. Padişah'ı tanıyan Feyzullah, edebe aykırı bir şekilde *"Şimdi beni ya katl eyle, ya da benim alay-beyliğimi bana geri ver."* diyerek Padişah'ın karşısına dikilmiştir. III. Mustafa, onu görmezden gelerek yolunu değiştirmiş; ancak bir başka sokakta tekrar Padişah'ın karşısına çıkan Feyzullah, aynı davranışlarına devam etmiştir. Sultan onun akıllanmayacağını anlayınca katli için emir vermiştir. Verilen emrin gereği olarak Feyzullah, 13 Zilhicce 1171 (18 Ağustos 1758) tarihinde Üsküdar'da Balaban İskelesi önünde katledilmiştir[18].

Anadolu'dan Sefere İştirak

Batıda yapılacak seferlere doğudan takviye yapılması ihtiyacı oluştuğunda, eyalet valilerine emirler gönderilerek valilerin askerleriyle beraber orduya katılmaları istenmiştir. Anadolu'dan ordu-yı hümâyûna katılmak için gelen askerlerin Rumeli'ye sevklerinde Gelibolu ve Üsküdar iki önemli geçit olarak dikkat çekmektedir[19]. Sefer emriyle yola çıkan orduların bir kısmı Çardak'tan Gelibolu'ya, bir kısmı da Üsküdar hattını kullanarak İstanbul'a geçmiş ve ordu-yı hümâyûna katılmıştır[20].

Sultan IV. Mehmed (1648-1687) devrinde 1096/1684 senesinde Şam Valisi olan İbrahim Paşa, Avusturya ile ya-

18 Tahir Güngör, *Hâkim Efendi Tarihi*, İstanbul 2019, I, 699-700; Nevzat Sağlam, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-âsâr ve Hakā'iku'l-ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774*, Ankara 2000, s. 160-161.

19 Abdülkadir Özcan vd., *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, İstanbul 2013, II, 954; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, IV, 41.

20 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 853-854.

pılan savaşlara katılması için sefer emriyle görevlendirilmiştir. Askeriyle beraber yola çıkan İbrahim Paşa, Üsküdar'a gelmiş ve askerinin bahşişini ödeyemediğini öne sürerek karşıya geçmemiştir. Haberi duyan Sadrazam, yüz kese akçe göndererek Paşa'nın askeriyle beraber hemen ordu-yı hümâyûna katılmasını emretmiştir. Ancak birkaç gün daha Üsküdar'da oyalanan Paşa, Sadrazam'ın gazabına uğramış ve Edirne'ye geldiğinde görevinden alınarak Kethudası Derviş Mehmed Ağa ile birlikte hapsedilmiş ve onun yerine Padişah'ın Çukadarı olan Şahin Mehmed Ağa atanmıştır[21].

1106/1694-95 senesinde Diyarbekir Valisi olan Vezir Ahmed Paşa, askeriyle sefere iştirak etmesi için görevlendirilmiştir. Bu görev üzerine Paşa, sefere katılmak üzere kapı halkı ve eyalet askeriyle beraber Üsküdar'a gelmiştir. Otağ-ı hümâyûn, Edirne sahrasına çıkmış olduğu için acele etmesi gerektiği kendisine defaatle bildirilmiştir. Ordu-yı hümâyûn Sofya sahrasına ilerlerken Ahmed Paşa'nın henüz daha Üsküdar'dan hareket edemediği duyulunca, ismi vezirlik defterinden silinerek günlük üç yüz akçe teka'üdlük akçesiyle emekli edilmiştir[22].

1127/1715 senesinde Diyarbekir Valisi Hüseyin Paşa-zâde Vezir İbrahim Paşa, sefere iştirak etmek üzere askeriyle beraber Üsküdar'a gelmiştir. Paşa'nın beklenenden daha az askerle gelmiş olması ve Üsküdar'da bulunduğu süre içerisinde askerin ulufe ve bahşişini karşılamakta zorlanması sebebiyle bu görevine son verilmiştir. Yanına alacağı beş on adamıyla beraber İnebahtı muhâfazasına atanmıştır[23].

1201/1787 senesinde Mikdad Ahmed Paşa ve Cerrah-zâde Ahmed Paşa emirleri altında bulunan iki bin beş yüzer askerle, Üsküdar civarındaki Haydar-paşa Sahrası'nda toplanmışlar. Burada Cerrah-zâde Ahmed Paşa'ya vezirlik rütbesi verilmiş ve İsmail Seraskeri olan Sadr-ı esbak Ali Paşa'ya destek olmak üzere gönderilmiştir. Ancak Mikdad Ahmed Paşa'nın emri altındaki askeri zapt etmedeki ihmali sebebiyle daha önce kendisine verilen görev, ondan alınarak Bender Muhafızı Darendeli İbrahim Paşa'ya tevdi edilmiştir[24].

1212/1797 senesinde Anadolu Valisi olan Ali Paşa, Rumeli'deki dağlı eşkıyası ile mücadeleye destek olmak üzere görevlendirilmiştir. Beş altı bin adamıyla Üsküdar'daki

21 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, I, 281.

22 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, I, 502.

23 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 909.

24 Ü. Filiz Bayram, *Enverî Tarihi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 293.

Haydar-paşa Sahrası'na gelerek burada bir müddet konaklayan Paşa, birkaç gün sonra askerlerini Davut-paşa Sahrası'na göndermiştir. Kendisi de Küçüksu Binişi'nde Sadrazam ile beraber karşıya geçerek Padişah'tan görev emrini aldıktan sonra askeriyle beraber memur olduğu yere doğru hareket etmiştir[25].

1221/1806 senesinde Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa, Rumeli ordusuna destek olarak Dalmaçya ve sair sınır bölgelerinde asayiş ve emniyeti sağlamak üzere askeriyle beraber yola çıkmış ve Üsküdar Sahrası'na gelmiştir. Burada kurulan çadırlarda bir müddet kalarak önemli ihtiyaçları temin edilen asker, Paşa'nın önderliğinde karşıya geçerek görev bölgeleri olan Edirne'ye doğru yola devam etmiştir[26].

1223/1808 senesinde Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle ordu-yı hümâyûna destek olmak üzere Anadolu'dan Şileli Uzun Hasan Ağa ve İznikmidli Hüseyin Paşa-zâde büyük bir alayla Üsküdar'a gelmiştir. Buradan İstanbul'a geçerek Bâb-ı 'âlî'de hil'at giyip orduya katılmak üzere Edirne'ye doğru yola çıkmışlardır[27]. Aynı sene içerisinde İznikmid Mutasarrıfı olan Ahmed Paşa da bin civarında eğitimli askerle Üsküdar'a gelmiş ve kendisine verilen emir gereği Beykoz'dan geçerek Domuz-deresi isimli bölgenin muhafazasında görevlendirilmiştir[28].

1224/1809 senesinde Anadolu'da bulunan bazı müftü, ulema, meşayih ve ilim talebeleri, savaşa iştirak etmek için bölük bölük yola çıkmışlar; Üsküdar ve Gelibolu'dan geçerek orduya katılmışlardır[29].

20 Cemaziyelevvel 1225 (23 Haziran 1810) tarihinde Koca-ili Sancağı'nda bulunan Vezir Mehmed Hüsrev Paşa, Varna Seraskerliği ile görevlendirilmiştir. Altı bin civarında asker ile yola çıkan Hüsrev Paşa, Üsküdar yakınlarındaki Haydar-paşa Sahrası'nda çadırlar kurarak birkaç gün konakladıktan sonra Davud-paşa'ya geçmiş ve buradan görev yerine doğru hareket etmiştir.[30] Hüsrev Paşa, 21 Zilhicce 1225 (17 Ocak 1811) tarihinde Varna'daki görevini tamamlayarak Üsküdar'a gelmiş ve tekrar eski görev yerine dönmüştür[31].

---

25 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 242.

26 Ziya Yılmazer, *Âsım Efendi Tarihi*, İstanbul 2015, I, 302.

27 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1136-1137.

28 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1144. 1224/1809 senesinde de Anadolu'dan asker sevkiyatında Üsküdar bir geçiş yeri olarak kullanılmıştır. Bkz. Ziya Yılmazer, *Şânî-zâde Târîhi*, İstanbul 2008, I, 270.

29 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 284; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, IX, 118.

30 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 373.

31 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 418.

15 Şa'ban 1225 (15 Eylül 1810) tarihinde Şark Seraskeri olan Behram Paşa, kapı halkıyla beraber Üsküdar'dan alay ile Davud-paşa Sahrası'na geçmiştir[32].

1 Zilka'de 1225 (28 Kasım 1810) tarihinde Kalender Paşa, kapı halkı ve Mar'aş askeriyle beraber Üsküdar'a gelmiş ve buradan Davud-paşa Sahrası'na geçerek birkaç gün içinde hazırlıklarını tamamlayıp ordu-yı hümâyûna katılmıştır[33].

2 Receb 1236 (5 Nisan 1821) tarihinde Babadağı'nın muhafazası için Anadolu Valisi olan Ebubekir Paşa, uhdesinde olan Kütahya ve Eskişehir'e birer Mütesellim bırakarak buradaki askerle beraber Üsküdar'a gelmiştir. Buradan askeriyle beraber Rumeli tarafına geçerek Babadağı'ndaki görev yerine doğru yola çıkmıştır[34].

Nizam-ı Cedid Askeri, Castellan

Doğuya Yapılan Askerî Takviyeler

6 Safer 1157 (21 Mart 1744) tarihinde Kars Seraskeri olan Vezir Ahmed Paşa'nın emrindeki askere takviye olmak üzere on beş yeniçeri ortası, iki cebeci ortası ve bir adet de topçu ortası tam teçhizatlarıyla beraber gönderilmiştir. Bu askerler büyük bir alay ile Üsküdar'a geçirilmiş ve oradan Kars tarafına doğru yola çıkarılmışlardır[35].

Rebi'ulahır 1157 (Haziran 1744)'de Yeniçeri Ocağı'nda Kul Kethudası olan Ali Ağa, Erzurum tarafına asker sevkiyatından sorumlu olarak görevlendirilmiştir. Hemen Üsküdar'a geçerek hazırlıklarını yapan Ali Ağa, askerin sevkini başarıyla gerçekleştirmiş ve Padişah'ın iltifatına mazhar olmuştur[36].

1158/1745 senesinde on bin Tatar askeri, Kars tarafına takviye olarak gönderilmek üzere deniz yolunda hava muhalefeti olması sebebiyle Kırım tarafından kara yoluyla İstanbul'a gelmiştir. 15 Rebi'ulevvel

32 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 409.

33 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 417.

34 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1097; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, XI, 137.

35 Ziya Yılmazer, *İzzî Tarihi*, İstanbul 2019, s. 23.

36 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 33-34.

Levend, Castellan

1158 (17 Nisan 1745) tarihinde gelen ilk grubun başındaki Kasım Giray, askeriyle beraber Boğaziçi'ndeki Büyükdere'den kayıklarla Hünkar İskelesi'ne geçirilmiş ve oradan Üsküdar'a sevk edilmiştir. Kasım Giray'a ve maiyyetine Bahâî Yalısı'nda verilen ziyafette çeşitli hilat ve hediyeler takdim edilmiştir. Bir hafta sonra gelen ikinci grubun başındaki Nureddin Selim Giray ve askerleri de aynı şekilde Üsküdar'a geçirilmiş; onlara da Sultaniyye'de ikramda bulunulmuş ve çeşitli hediyeler takdim edilmiştir. Daha sonra Nureddin Selim Giray ve askerleri, Üsküdar Sahrası'nda ordunun bulunduğu yere gönderilmiş ve burada bir iki gün kalındıktan sonra Kars tarafına doğru yola çıkılmıştır[37].

1190/1776-1777 senesinde Diyarbekir ordusuna ağa olarak atanan Yeniçeri Ağası Hacı Halil Ağa, İstanbul'dan tam teçhizatlı on yeniçeri ortası, ikişer üçer cebeci, topçu ve top arabacı ortalarıyla beraber Üsküdar'a gelmiş ve buradan görev yerine doğru harekete geçmiştir[38].

İngiliz Donanmasının İstanbul Açıklarına Gelmesi

Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde Osmanlı Devleti'nin Fransa ile yaptığı ittifak, İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. İngiltere hem bu ittifakı sona erdirmek hem de Osmanlı'ya gözdağı vermek üzere donanmasından on tane gemiyi 1221 senesi Zilhicce ayında (Şubat 1807) İstanbul açıklarına göndererek Kınalıada'nın önünde demirletmiştir. Rusya ile de arası bozuk olan Sultan III. Selim, hemen bir ferman çıkararak İstanbul Boğazı'ndaki kalelerde

37 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 102-104.

38 Hikmet Çiçek, *(Vekāyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 611.

ve sahillerde gerekli takviye ve güçlendirmelerin yapılmasını emretmiştir. Yedikule'den Yalı Köşkü kenarına, Maltepe'den Fenar, Üsküdar sahilleri, Kızkulesi, Tophane, Galata ve Karadeniz'e doğru Rumeli ve Anadolu kaleleri tabyalar ve balyemez toplarla tahkim edilmiş, boğazdan gelecek tehlikeye karşı gerekli önlemler alınmıştır[39].

Askerî Eğitim

Sultan III. Selim (1789-1807) zamanında askerin eğitimli olmasına büyük ehemmiyet verilmiştir. Bu sebeple Anadolu ve Karaman'daki erbab-ı tımar ve zeametin bir kısmı Levend Çiftliği ve diğer bir kısmı da Üsküdar'da Selimiye Kışlası'nda askeri eğitime tâbi tutulmuştur. Ayrıca Bolu Sancağı, Levend Çiftliği'ne ve Hüdavendigar Sancağı da Üsküdar Kışlası'na bağlanarak sancak askerlerinin eğitilmesine de önem verilmiştir[40]. Aksaray ve Niğde sancakları da Üsküdar Ocağı'na bağlı olmakla, eskiden olduğu üzere, Mütesellim eliyle yönetimlerine devam edilmesi teyit edilmiştir[41].

1219/1805 senesinde Sivas Eyaleti'ndeki erbab-ı tımar ve zeamet, Üsküdar Ocağı'na bağlanarak onların da eğitim ve nizamları sağlanmıştır[42].

Sultan III. Selim (1789-1807) dönemindeki yeniçerilerin askerî eğitim alma konusundaki isteksizlikleri ve ayak diretmeleri üzerine Nizam-ı Cedid askerinin sayısının artırılmasına karar verilmiştir[43]. Ayrıca Üsküdar verâsında bir kışla daha yapılmasına niyet edilmiştir[44]. Bu sebeple her yere emirler gönderilerek askerlerin Nizam-ı Cedid'e kayıtlarının yapılması istenmiştir. Özellikle Anadolu'da Karaman Valisi Abdurrahman Paşa ve Çapar-zâde Süleyman Bey, verilen emir gereği pek çok piyade ve süvariyi Nizam-ı Cedid askeri olarak yazdırmışlardır. İstanbul'dan da bu yeni orduya çok sayıda kayıt yapılmıştır. Bu askerlerin Avrupaî tarzda verilen eğitimleri Levend Çiftliği'nde Velî Ağa ve Üsküdar tarafında ise aslen Müderris olan Ömer Ağa riyasetinde yürütülmüştür[45]. Öyle ki Anadolu,

39 Ziya Yılmazer, *Âsım Efendi Tarihi*, I, 480-488.

40 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 666-667; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VII, 155.

41 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 180.

42 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 106, 112.

43 1213/1799 senesinde yapılan Mısır Seferi'nden sonra Nizam-ı Cedid askerinin sayısının artırılmasının gerekliliği daha iyi anlaşılmıştır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VII, 92.

44 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 684; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VI, 72.

45 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 695 vd.; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VII, 289.

Levend Çiftliği ve Üsküdar'da eğitim görmüş piyade ve süvari asker sayısı otuz bine ulaşmış[46] ve eğitimli yeni bir ordu oluşturulmuştur[47].

Nizam-ı Cedid ve Yeniçeri Çekişmesi

Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde Nizam-ı Cedid'e bağlı askerler ile Yeniçeri Ocağı'ndaki askerler arasında bir çekişme söz konusudur. Öyle ki Üsküdar'daki Selimiye Camii'nin yapımı tamamlandığında ilk cuma namazına Sultan III. Selim ve devlet erkanı katılmak istemiştir. Ancak padişahı karşılamada, yeniçeriler yerine Nizam-ı Cedid askerinin olacağı haberi yeniçerileri kızdırmıştır. Bunun üzerine yeniçeriler, silahlanarak Nizam-ı Cedid askerine saldırmayı planlamışlardır. Planın ortaya çıkması üzerine tören birkaç hafta ertelenmiştir. Daha sonra yapılacak törene eskiden olduğu gibi yeniçerilerin katılmasına karar verilmiş ve Nizam-ı Cedid askerinin kışlalarında kalması kararlaştırılarak kriz önlenmeye çalışılmıştır[48].

Sultan III. Selim'in Tahttan İndirilmesi

Sultan III. Selim'in (1789-1807) tahttan indirilmesiyle sonuçlanan isyana Galata ve Üsküdar'dan hamal, deveci ve işsiz-güçsüz takımı çok sayıda kişi, sandallarla İstanbul tarafına geçerek Balık-pazarı, Un-kapanı ve Yemiş İskelelerinde Ağa-kapusu'na ve oradan isyancı yeniçerilerin arasına karışarak Et-meydanı'na ulaşmışlardır[49].

Yeni Bir Ordu: Sekban-ı Cedid

Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminin ilk yılı olan 1223/1808 senesinde Nizam-ı Cedid'in yerine Sekban-ı Cedid[50] isminde yeni bir ordu kurulmuştur. Ocak Ağası olarak Süleyman Ağa'nın tayin edildiği bu yeni orduya yazılan askerlerin bir kısmı, Levend Çiftliği'ne ve bir kısmı da Üsküdar Selimiye Kışlası'na gönderilmiştir[51].

---

46 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 737; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VIII, 67.

47 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 782; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VIII, 141.

48 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 698-699; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VIII, 68.

49 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 791.

50 Sekban-ı Cedid hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, "Sekbân-ı Cedîd", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 328-329.

51 Ziya Yılmazer, *Şânî-zâde Târîhi*, I, 85-86; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, IX, 8.

27 Şa'ban 1223 (18 Ekim 1808) tarihinde Bâb-ı Âlî'de toplanan bazı devlet adamları Vekalet-i kübra tarafından yeni kurulan orduya teslim edilmek üzere verilen tuğ ve alemleri alarak alay ile Üsküdar'a geçmişlerdir. Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'nda kendilerini bekleyen Kadı Abdurrahman Paşa'nın huzuruna varan devlet erkanı, dualar eşliğinde yapılan törenle Sekban-ı Cedid ordusunun tuğ ve alemlerini teslim etmişlerdir[52].

1223 senesi Ramazan ayının ortasında (Kasım 1808) diğer ocaklılarda âdet olduğu üzere, Sekban-ı Cedid Ocağı'nın askerleri de Bâb-ı Âlî'de iftara davet edilmişlerdir. Üsküdar ve Levend Çiftliği'nde bulunan dört bin civarındaki[53] Sekban-ı Cedid askerinin zabitleri, çeşitli süslü elbiselerle Bâb-ı 'âlî'deki iftara katılmışlardır[54].

26 Ramazan 1223 (15 Kasım 1808) tarihinde Sekban-ı Cedid ordusuna karşı çıkan yeniçeriler, isyan etmiş ve devletin merkezi olan Saray-ı hümâyûn'a saldırmıştır. Sarayın korunma tertibatı da Kadı Abdurrahman Paşa tarafından Üsküdar'da bulunan askerle sağlanmıştır. Abdurrahman Paşa, Üsküdar'daki askeri karşıya geçirerek sarayın kapılarında gerekli tertibatı aldırmıştır[55]. Sekban Ocağı askerleri, yeniçerilerle sokak çatışmalarına girmiştir. Bu çatışmalar neticesinde başta Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa[56] olmak üzere Sekban Ocağı Ağası Prusyalı Süleyman Ağa da öldürülmüştür. Ayrıca çatışmalarda altı yüzden fazla sekban askerine karşılık beş bin civarında yeniçeri öldürülmüştür[57].

Levend, Castellan

52 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 108; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, IX, 10.

53 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 109, 126.

54 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 108-109.

55 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 132; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, IX, 31.

56 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 149.

57 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 132-139.

Humbaracılar, Brindise

29 Ramazan 1223 (18 Kasım 1808) tarihinde Üsküdar'da toplanan bir grup isyancı yeniçeri, Selimiye Kışlası'nı yakıp yıkmışlardır. Bununla da yetinmeyen isyancılar başta Kadı Abdurrahman Paşa'nın sarayı ve komutanların evleri olmak üzere birçok evi yağmalayarak yakmışlardır[58].

İstanbul'da Savunma Tertibatı

Sultan II. Mahmud (1808-1839) devrinde 1245/1829 senesinde Rusya'nın, Edirne ve Kırkkilisa'yı (Kırklareli) ele geçirmesi üzerine İstanbul'da bazı askerî önlemler alınmıştır. Öncelikle on iki ile kırk yaş arası Müslüman ahalî kayıt altına alınmıştır. Bu kişiler kısa bir askerî talim sonrasında İstanbul ve Boğaz'ın savunma tertibatı için ihtiyaç olan bölgelere gönderilmişlerdir. Üsküdar, Anadolu ve Rumeli kavaklarında olan üç tabur Mansûre askeri, saray etrafının güvenliği için yerlerinden ayrıldığından, bu bölgelere İstanbul ve Üsküdar halkından oluşturulan birliklerle takviye yapılmıştır. Ayrıca Bolu Mütesellimi Ali Bey, yüz elli nefer ile Üsküdar'dan Anadolu Kavağı'na kadar olan bölgenin muhafazası için görevlendirilmiştir. Yine Boğaz civarındaki Kilyos'un muhafazası için hâcegândan Hüseyin Efendi'nin emri altında Üsküdar ahalisinden beş yüz kişi gönderilmiştir[59].

58 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 151-152.

59 Ahmet Hezarfen, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, İstanbul 1999, II, 383-384.

Barut Nakli ve Depolanması

1236/1821 senesinde İstanbul Baruthanesi'nde bulunan fazla barutun çeşitli yerlere nakledilmesi ve depolanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Üsküdar'daki Vâlide Sultan Dâr-ı hadisi, Dâr-ı şifası ve onun altındaki Tabhane odalarına da bir miktar barut nakledilerek depolanmıştır. Barutun emniyetli bir şekilde depolanması için, bu yerlerin kurşunları tamir edilmiş; pencereleri taş ve horasanla doldurularak tamir gereken diğer yerleri de yeniden elden geçirilmiştir[60].

Askerî Tatbikat

Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde Padişah'ın ve devlet erkanın da katılımıyla Üsküdar'daki Fenâr Ovası'nda büyük bir tatbikat yapılmıştır. Hassa ve nizamiyeden sekiz alay ile istihkam sınıfından askerler, Padişah ve askerî erkanın önünde büyük bir askerî eğitim icra etmişlerdir. Tatbikat sonunda Padişah tarafından bazı askerî erkana çeşitli hediyeler takdim edilmiştir[61]. 1290/1873-74 senesinde Üsküdar'da Uzun-çayır'da devlet erkanının katıldığı top talimi ve manevraları ile süvari geçiş törenleri yapılmıştır[62].

Asker Tezkereleri

9 Receb 1267 (10 Mayıs 1851) tarihinde Hassa Ordusu'nun İstanbul'da ikamet eden askerlerinin tezkere merasimleri, Üsküdar'daki Selimiye Kışlası civarında yapılmıştır. Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve devlet erkanının tören için burada bulunan Mehmed-paşa Köşkü'ne gelişiyle beraber yirmi bir pâre top atışı gerçekleştirilmiştir. Resmî karşılama merasiminden sonra askerler, tezkerelerini tek tek almış ve Padişah'ın hayır dualarına mazhar olmuşlardır[63].

Doğuya Yapılan Atamalar

Devletin doğu tarafına yapılan tevcihatta ataması yapılan kişilerin İstanbul'dan sonraki ilk durağı Üsküdar olmuştur. Üsküdar'da yolculuk hazırlığını tamamlayan

60 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1263.

61 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, VIII, 1208.

62 M. Münir Aktepe, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, İstanbul 1991, XIV, 66.

63 M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, IX, 59-60.

görevliler, maiyyetleriyle görev yerlerine doğru buradan yola çıkmışlardır. Bu konuda, incelediğimiz eserlerde şu bilgileri tespit ettik:

Sultan III. Mehmed (1595-1603) zamanında Sadrazam Kaymakamı olan Kasım Paşa, sadrazam olmayı temenni etmiş; ancak sadrazamlık Ali Paşa'ya verilmiştir. Bunun üzerine Kasım Paşa, Basra Eyaleti'ne gitmeyi arzulamış; fakat oraya da Hacı İbrahim Paşa atanmıştır. İstek ve arzularına kavuşamayan Kasım Paşa, Sadrazam Ali Paşa tarafından Bağdad Eyaleti'ne atanmıştır. Ancak Kasım Paşa, buraya gitmekte isteksiz davranınca zorla Üsküdar'a ihraç edilmiştir. Üsküdar'da bir kaç ay kaldıktan sonra görev yerine gitmesi noktasındaki baskılar artmış ve istemeyerek de olsa Üsküdar'dan Bağdad'a doğru yola çıkmıştır[64].

1069/1658-59 senesinde Silahdar Konakçı Ali Ağa'ya Anadolu Eyaleti ve Neyzen Hasan Paşa'ya ise Ankara Sancağı verilmesine rağmen yolların eşkıya tarafından tutulduğu haberi gelince, her ikisi de Üsküdar'da serdar olarak bulunan Yusuf Paşa'nın yanında kalmışlar ve yerlerine birer Mütesellim göndermişlerdir[65].

Yenişehir, Haleb ve Bursa kadılığı yapmış olan ve 1119/1707 senesinde Mekke-i Mükerreme kadılığına atanan Şemseddin-zâde Mehmed Efendi, görev yerine gitmek üzere hazırlık yapmak için Üsküdar'a geçmiştir. Burada vücudunda kırgınlık hissetmesine rağmen yola çıkan Mehmed Efendi, İznik'te vefat etmiştir[66].

10 Zilhicce 1171 (15 Ağustos 1758) tarihinde Sadrazam Ragıb Paşa'nın damadı olan Mirahur-ı Evvel Hüseyin Paşa, vezirlik rütbesiyle Rakka Eyaleti'ne atanmıştır. Hazırlıklarını tamamlayan Hüseyin Paşa, Üsküdar'a geçmiş ve burada bir gün kaldıktan sonra görev yerine doğru yola çıkmıştır[67].

30 Zilka'de 1193 (9 Aralık 1779) tarihinde Reisülküttab Abdürrezzak Bahir Efendi, vezirlikle Aydın Sancağı'na atanması sebebiyle hazırlıklarını yaparak Üsküdar'a geçmiş ve buradan görev yerine doğru yola çıkmıştır[68].

7 Şa'ban 1223 (28 Eylül 1808) günü Anadolu'da bulunan Kadı Abdurrahman Paşa'ya Kütahya Livası ve Anadolu Seraskerliği tevcih edilmiştir. Bu sebeple Anadolu'dan yola çıkan Abdurrahman Paşa, önce Üsküdar'a gelmiş ve buradan

64 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, I, 267-268.

65 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, IV, 1808.

66 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 780.

67 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 558.

68 Hikmet Çiçek, *a.g.t.*, s. 809-810.

İstanbul'a geçerek görevini almıştır[69].

Sultan III. Selim (1789-1807) ve IV. Mustafa (1807-1808) dönemlerinde Silahdar olan Seyyid Süleyman Bey, 1227 yılı Muharrem ayında (Ocak 1812) Şam Mîru'l-hâccı olarak atanmıştır. Vezaret rütbesiyle beraber Kudüs ve Nablus sancaklarının da kendisine ihsan edildiği Süleyman Bey, 1 Rebi'ulevvel 1227 (15 Mart 1812) tarihinde Üsküdar'a geçmiştir. Ancak Süleyman Bey, Şehzâde Bâyezid'in doğumu sebebiyle Gülhane'de yapılan törene davet edildiği için yolculuğunu bir müddet ertelemek zorunda kalmıştır. Davete katılan Süleyman Bey, Üsküdar'dan Şam'a ancak 19 Rebi'ulevvel 1227 (2 Nisan 1812) tarihinde hareket edebilmiştir[70].

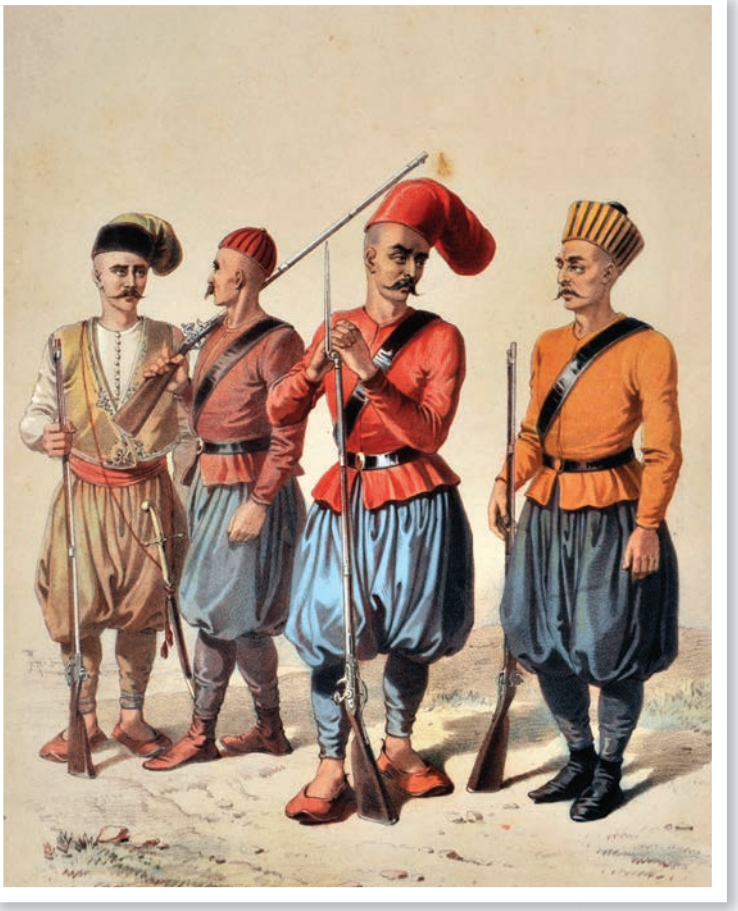

Nizam-ı Cedid askeri, ortada, Brindise

1227/1812 senesinde Bükreş'te zorunlu ikamette olan Çapar-zâde Celaleddin Paşa, İstanbul'a gelerek Padişah'ın iltifatlarına mazhar olmuş ve kendisine Sivas Eyaleti valiliği verilmiştir. Görev yerine gitmek üzere Üsküdar'a geçen Paşa, burada birkaç gün kaldıktan sonra Sivas'a doğru yola çıkmıştır. Paşa'nın hareketinden birkaç gün sonra Varna Muhafızı Beylanlı Mustafa Paşa da İstanbul'a gelmiş ve kendisine Adana Eyaleti valiliği verilmiştir. O da Üsküdar'a geçerek burada bir müddet kaldıktan sonra Adana'ya gitmiştir[71].

69 Ziya Yılmazer, *Şânî-zâde Târîhi*, I, 70-71.

70 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 515; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, X, 21.

71 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 565.

Fransız tüccar, Ferriol

Rusya tarafından döndükten sonra kendisine Sivas Eyaleti valiliği tevcih edilen Pehlevan Seyyid İbrahim Paşa, yol hazırlıklarını tamamlamak için Üsküdar Kuzguncuk'ta eskiden Yazıcı olan Mehmed Efendi'nin sahilhanesinde bir müddet kalmış ve 21 Rebi'ulevvel 1228 (24 Mart 1813) tarihinde Üsküdar'dan ayrılarak Sivas'a doğru hareket etmiştir[72].

Sürgünler

Devletin İstanbul'dan doğuya yaptığı sürgünlerde, sürgüne gönderilen görevlilerin ilk durağı Üsküdar olmuştur. Doğuya sürgün edilen kişiler, Üsküdar'a gelerek burada bir müddet kalmış ve yol hazırlıklarını tamamladıktan sonra sürgün yerlerine gitmek üzere yola çıkmışlardır.

Rumeli Sadareti'nden azledilmiş olan Hekimbaşı-zâde Yahya Efendi, 1114/1702 senesinde Haleb'e sürgün edilmiştir. Emri alan Yahya Efendi Üsküdar'a gelmiş ve burada Kevâkibî-zâde Ahmed Efendi'nin evinde kalmış ve bir iki gün içinde hazırlığını yaptıktan sonra Haleb'e doğru yola çıkmıştır[73].

1190 senesi Cemaziyelahır ayının ortasında (Haziran-Temmuz 1776) Laleli Camii Şeyhi olan Mardinî Efendi, verdiği vaazlarda kullandığı bazı ifadeler ve yaptığı ağır eleştirilerden dolayı önce Üsküdar'a gönderilmiş ve daha sonra doğum yeri olan Mardin'e sürgün edilmiştir[74].

72 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 628-629.

73 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, I, 610.

74 Hikmet Çiçek, *a.g.t.*, s. 565.

29 Zilhicce 1223 (15 Şubat 1809) tarihinde Sadrazam Kethudası olan Küçük Raşid Efendi, Karahisar'a sürgün edilmiştir. Çavuş maiyyetinde Üsküdar'a geçerek birkaç gün kalan Küçük Raşid Efendi, burada bulunduğu süre içinde affedilmesi için bazı girişimlerde bulunsa da sürgün cezasından kurtulamamıştır[75].

26 Şa'ban 1224 (6 Ekim 1809) tarihinde Reisülküttab Vekili Vahid Efendi, Kütahya'ya sürgün edilmiştir. Önce Üsküdar'a geçen Vahid Efendi, buradan Kütahya'ya gönderilmiştir[76].

19 Rebi'ulevvel 1233 (27 Ocak 1818) tarihinde Şeyhülislam Mehmed Zeynelabidin Efendi azledilmiş ve Üsküdar'daki konağına gönderilmiştir. Burada üç gün kalan Şeyhülislam daha sonra Bursa'ya sürgün edilmiştir[77].

Mekkî Efendi'nin kızı ile Vasıf Efendi'nin kızı Züleyha Hanım arasındaki karmaşık bir meselenin mahremiyetini âşikar eden bir cariye, sahibesi olan Mekkî Efendi'nin kızı tarafından saçı kazıtılarak Üsküdar'daki Miskinler Meskeni'ne ve Meczumlar Tabhanesi'ne gönderilmiştir. Bunu duyan Padişah, cariyeye yapılanın bir zulüm olduğuna kanaat getirerek Mekkî Efendi'nin kızını ve eşini Mihaliç'e ve Vasıf Efendi'nin kızını Tekfur-dağı'na sürgün etmiştir. Daha sonra yakın akrabalarının araya girmesiyle Padişah'ın affına mazhar olmuşlardır[78].

İstanbul'da Süleymaniye Camii'nde ders veren Kazan Müftüsü Abdülkerim Efendi, hakkında çıkan bazı dedikodular sebebiyle istemeyerek de olsa Şam'a sürgün edilmiştir. 14 Zilka'de 1236 (13 Ağustos 1821) tarihinde Şam'a gitmek üzere Üsküdar'a geçen Abdülkerim Efendi'nin doğru olmayan dedikodular sebebiyle böyle bir ceza alması canını sıkmıştır. Ancak Üsküdar'da Padişah'ın kendisine çeşitli ihsanlarda bulunması, bir nebze de olsa müftünün üzüntüsünü dindirmiştir[79].

Üsküdar'da ikamet eden şahısların da sürgün edildiği vakidir. Mesela 1090/1679 senesinde Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden Üsküdar'da sâkin Karabaş Ali Efendi, camide vermiş olduğu vaazlarda zâhir ulemasının kabul edemeyeceği şekilde, sufîliğin esrarlı konularından bahsettiği için Limni'ye sürgüne gönderilmiştir. Böylece zâhir ulemasının gönlü hoş tutulmuştur[80]. Yine 1174 senesi Safer ayında

75 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 193.

76 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 281.

77 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 812.

78 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 813; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, X, 239-240.

79 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1282.

80 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, I, 211. Karabaş Ali Efendi hakkında bkz. Kerim Kara, "Karabaş Velî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 369-371.

(Eylül 1760) Üsküdar Kadısı olan Hamidî Efendi, Üsküdar halkının şikayetleri üzerine görevinden alınarak Gelibolu'ya sürgüne gönderilmiştir[81].

Bazı kimseler için de Üsküdar bir sürgün yeri olabiliyordu. 1137/1724 senesinde İstanbul Kadılığı talebinde bulunurken edep dışı davranışlar sergileyen Kevâkibî-zâde Mustafa Efendi, Şeyhülislam'ın isteği üzerine önce Kuşadası'na ve daha sonra ailesiyle uzun zamandır görüşemediği gerekçesiyle Yalakabad'a sürgüne gönderilmiştir. Yaptığı davranışlardan pişman olarak affını dileyen Mustafa Efendi, Padişah tarafından affedilmiş; ancak İstanbul'a gelmemesi şartıyla Üsküdar'daki evinde oturmasına izin verilmiştir[82]. Mustafa Efendi, aynı sene içerisinde Üsküdar'da vefat etmiştir[83].

7 Zilka'de 1168 (15 Ağustos 1755) tarihinde Sadrazam Kethudası Yeğen Mehmed Ağa, azledilerek Bursa'ya sürgüne gönderilmiştir. Fakat daha sonra kendisinin Üsküdar'daki evinde ikamet etmesine izin verilmiştir[84]. Kısa bir zaman sonra burnundaki kanserden dolayı Üsküdar'daki sahil-hanesinde vefat etmiştir[85].

20 Cemaziyelevvel 1226 (12 Haziran 1811) tarihinde Darbhane Emini Çelebî Mustafa Reşid Efendi, Üsküdar'da Bulgurlu civarındaki yazlık evinde ikamet etmek üzere cezalandırılmıştır[86].

Şarabın Yasaklanması

Sultan II. Süleyman (1687-1691) devrinde 1101/1689 senesinde İstanbul, Eyüp, Üsküdar, Galata ve bunlara bağlı bölgelerde şarap nakliyesi ve içilmesi yasaklanmış; rüsûm-ı hamr adı altında alınan vergiler de kaldırılmıştır[87].

Kahvehanelerin Kapatılması

Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) 1241/1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasından sonra İstanbul'daki kahvehanelerin de kapatılması gündeme gelmiştir. Kahvehanelerin

81 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 964; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 203.
82 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, III, 1399-1400.
83 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, III, 1420.
84 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 298.
85 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 369.
86 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 472.
87 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, I, 375.

işsiz-güçsüz takımının bir araya gelip boş vakit geçirdiği ve çeşitli yalan ve dedikoduların dillendirildiği yerler olması sebebiyle fitnenin merkezi olduğu düşünüldüğü için kapatılması toplumun yararına görülmüştür. Bu sebeple II. Mahmud'un kahvehanelerin kapatılmasına yönelik emri yerine getirilmiş ve Üsküdar'daki iki yüz elliye yakın kahvehane de kapatılmıştır[88].

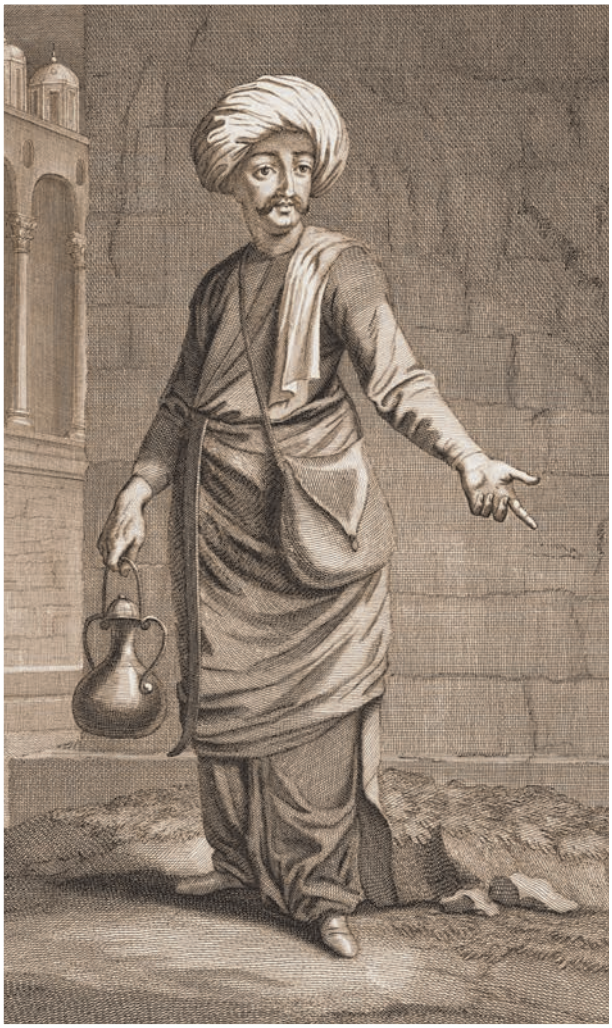

Berber, Ferriol

Elçilerin Kabulü ve Gönderilmesi

Doğudaki devletlerden İstanbul'a gelen elçilerin şehre giriş kapısı sayılan Üsküdar, Osmanlı tarafından doğudaki devletlere gönderilen elçilerin ise şehirden çıkış kapısı sayılırdı. Doğudan gelen elçiler önce Üsküdar'da karşılanırdı. Bir müddet burada ağırlanan elçi ve maiyyeti, görevliler tarafından İstanbul tarafına geçirilerek kendileri için hazırlanan konaklara yerleştirilirdi. Daha sonra elçiler saraya kabul edilerek Padişah'ın huzuruna çıkarılırdı. Osmanlı Devleti'nde Üsküdar'ın, elçilerin kabul edildiği ve gönderildiği bir yer olduğu hakkında, incelediğimiz eserlerde aşağıda verdiğimiz bilgileri tespit ettik:

İran Şahı tarafından gönderilen Maksud Han ismindeki elçi, 17 Rebî'ulevvel 1047 (9 Ağustos 1637) tarihinde Üsküdar'a gelmiş ve ferman gereği İstanbul'daki Davud Paşa Sarayı'na nakledilmiştir[89].

88 Ziya Yılmazer, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, İstanbul 2000, s. 640-641; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, XII, 177-178.

89 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 857.

İstanbul,
Thomas Allom

Topkapı Sarayı'ndaki Mermerlik Kasrı'nda Mekke'ye gidecek Surre'nin Surre Eminine teslimi, D'Ohsson

1063/1653 senesinde Sultan IV. Mehmed (1648-1687) tarafından Hind Sultan'ına Müteferrika Zülfikar Ağa elçiliğinde götürülen nâme-i hümâyûnun cevabı, Kaim Bey ismindeki Hind elçisi tarafından 17 Recep 1066 (11 Mayıs 1656) tarihinde getirilmiştir. Üsküdar'a gelen Hind elçisi, Doğancılar Meydanı'ndaki bir a'yânın evinde misafir edilmiştir. Burada elçiye ikramlarda bulunulmuş ve herhangi bir aksaklık olmaması için Matbah-ı 'âmire Emîni ile aşçı-başı görevlendirilmiştir. Ertesi gün Hind elçisi, kadırga ile İstanbul'a geçirilmiş ve Koca Siyâvuş Paşa Sarayı'nda ağırlanmıştır[90].

1117/1705 senesinde Padişah'ın cülusunu tebrik için Acem Şahı tarafından gönderilen Nahcıvan Hâkimi Murtaza Kulu Han ismindeki elçi, Üsküdar'a gelmiştir. Çavuş-başı Ağa ve bölük ağaları tarafından karşılanan adıgeçen elçi, aynı gün içerisinde İstanbul'daki Şah Hûbân Sarayı'na götürülmüştür[91]. Aynı elçi

90 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, IV, 1670-1671.

91 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 755.

1134/1721-1722 senesinde tekrar geldiğinde maiyyetiyle beraber Üsküdar iskelesinde hazırlanmış olan iki çekdiri ile İstanbul tarafına geçirilmiştir. Birkaç gün sonra Sadrazam ile yaptığı görüşmede Üsküdar'dan İstanbul'a çekdiriyle geçmesini şu mısra ile ifade etmiştir:

"*Nehri geçdim keştî ile; bahre girdim at ile*"

Acem elçisi bu mısra' ile boğazı nehre ve İstanbul'u da denize benzeterek Sadrazam'ın huzurunda şehrin ve boğazın güzelliğine dikkat çekici bir üslup ile temas etmiştir[92].

Isfahan'da hakimiyet kuran Şah Eşref'e 1141/1728 senesinde Râşid Mehmed Efendi, elçi olarak gönderilmiştir. Kendisine verilen vazifenin öneminin farkında olan Râşid Mehmed Efendi, Üsküdar'da İbrahim Ağa Çayırı'na çadırlarını kurmuş ve işi sıkı tutarak yol hazırlıklarına başlamıştır. Daha sonra alay ile Beşiktaş'a geçerek Padişah'ın huzuruna çıkmıştır. Nâme-i hümâyûnu aldıktan sonra tekrar Üsküdar'a geçmiş ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra 14 Muharrem 1141 (20 Ağustos 1728) tarihinde Isfahan'a gitmek üzere yola çıkmıştır[93].

25 Zilhicce 1141 (22 Temmuz 1729) tarihinde Eşref Şah'ın İstanbul'a gönderdiği elçi olan Şiraz Hanı Muhammed Han'ın Üsküdar'a yaklaştığı haberi gelince, Ruznâmçe-i Evvel Kıbleli-zâde Mehmed Beyefendi, yanında iki yüz kadar hizmetçisiyle beraber elçiyi Bostancı-başı Köprüsü'nde karşılamak üzere yola çıkmıştır. Burada karşılanan elçi, öğlene yakın bir vakitte Üsküdar'a getirilmiş ve iskeleye yakın bir yerde Bostancı-başı Mustafa Ağa'nın evinde ağırlanmıştır. Ertesi gün elçi ve maiyyeti, iskelede hazırlanan çekdirmelere bindirilmiş ve boğazda tertiplenen gemilerden top atışları yapılmıştır[94].

17 Şa'ban 1157 (25 Eylül 1744) tarihinde Hind Devleti tarafından gönderilen Seyyid Ataullah ismindeki elçi, Üsküdar'a gelmiş ve burada kendisi için hazırlanan evde konaklamıştır. Elçinin Üsküdar'da karşılanıp ağırlanması için Sadrazam Kethudası tarafından Teşrîfâtî Nailî Abdullah Efendi görevlendirilmiştir. Birkaç gün burada ağırlanan Hind elçisinin bir sandal ve yirmi beş kişilik maiyyeti için de ateş kayıklarıyla İstanbul'a geçişi sağlanmış ve ikamet edeceği konağa yerleştirilmiştir[95].

---

92 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 1270-1272.

93 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, III, 1610-1611.

94 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, III, 1624-1626.

95 Ziya Yılmazer, *İzzî Tarihi*, s. 56-57.

İran Şahı Nâdir Şah tarafından gönderilen Feth Ali Bey ismindeki elçi, 19 Zilhicce 1158 (12 Ocak 1746) tarihinde Üsküdar'a ulaşmıştır. Elçiyi Bostancı-başı Köprüsü'nde Kapıcı-başı Bekir Ağa kırk adamıyla beraber karşılamıştır. Tersane-i 'âmire Emini Mehmed Efendi ile Matbah-ı 'âmire Emini İbrahim Efendi elçinin gelişinden bir gün önce Üsküdar'daki Yemişçi-başı Bağçesi önünde ziyafet için gerekli hazırlıkları tamamlamıştır. Bekir Ağa tarafından ziyafet verilecek yere getirilen elçi, o gece Üsküdar'da kalmıştır. Ertesi gün Üsküdar İskelesi'nde bekleyen Bostancı-başı sandalı ile İstanbul'a geçirilmiş ve kendisi için hazırlanan Ragıp Paşa Sarayı'na gönderilmiştir[96].

Büyük Elçilik unvanıyla Bağdat'a atanan Ahmed Paşa, 9 Muharrem 1160 (21 Ocak 1747) tarihinde büyük bir alay ile İstanbul'dan Üsküdar'a geçmiş ve burada eksiklerini giderdikten sonra 16 Muharrem 1160 (28 Ocak 1747) tarihinde Bağdad'a doğru yola çıkmıştır[97].

İran Şahı Nadir Şah'ın vefatı üzerine yerine yeğeni Ali Kuli Han geçmiştir. Ali Kuli Han'ın cülus nâmesini Osmanlı Devleti'ne getirmek üzere Kirmanşahan Hanı olan Muhammed Abdülkerim Han elçi olarak atanmıştır. 5 Rebi'ulahır 1161 (4 Nisan 1748) tarihinde Üsküdar'a gelen elçi, Kapıcı-başı Cüce-zâde Ali Ağa tarafından karşılanmış ve Yemişçi-başı Bağçesi karşısında Tersane-i 'âmire Emini Mehmed Beyefendi ve Matbah-ı 'âmire Emini Monlacık-zâde Ali Ağa tarafından hazırlanan ziyafet için kurulan çadırlara getirilmiştir. Acem elçisi burada iki gece kaldıktan sonra Üsküdar İskelesi'nde hazır bekleyen iki kıt'a çekdirme ve kayıklar ile İstanbul'a geçirilmiş ve Şehremini'deki Baruthane Sarayı'nda ağırlanmıştır.[98] Üç ay kadar İstanbul'da kalan elçi, 15 Receb 1161 (11 Temmuz 1748) tarihinde çekdirme ile Üsküdar geçmiş ve İran'a doğru yola çıkmıştır[99].

Hindistan'da Meysûr Sultanlığı olarak bilinen devletin kurucusu Haydar Bahadır Ali Han'ın oğlu Tîpû Sultan (1782-1799) tarafından Sultan I. Abdülhamid'e (1774-1789) kalabalık bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Basra'ya ulaşan elçilik heyetinin çok kalabalık olması sebebiyle Basra Valisi Süleyman Paşa, ancak üç yüz kişinin İstanbul'a gönderilmesine müsaade etmiştir. Kapıcı-başı Mustafa Ağa mihmandarlığında yola çıkan heyet, 29 Zilka'de 1201 (12 Eylül 1787) tarihinde

96 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 147.

97 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 366-369, 681.

98 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 532-533.

99 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 575.

Surre Alayı Beşiktaş'ta

Üsküdar'a ulaşmış ve Haydar-paşa'da kurulan çadırlara yerleşmiştir. Burada birkaç gün konaklayan heyet, Bostancı-başı'nın sandalıyla İstanbul'a geçirilerek Kabasakal bölgesinde kendileri için hazırlanan Kethuda-zâde Konağı'na yerleştirilmiştir[100].

1233/1818 senesinde İran Devleti, Muhibb Ali Han ismindeki elçisini Osmanlı'ya göndermiştir. İran elçisi yanında büyük bir fili de hediye olarak getirmiştir. Filin Üsküdar'dan karşıya geçirilmesi bayağı zahmetli bir iş olmuştur. Öncelikle Üsküdar'daki Öküz Limanı İskelesi'ne getirilen büyük mavnalar birbirine bağlanmıştır. Bu mavnaların üzerine tahta ve keresteler konularak büyük bir sal hazırlanmış ve fil, bu salın üzerine büyük bir zahmetle alınıp İstanbul'daki Vezir İskelesi'ne geçirilmiştir. Oradan da At-meydanı'ndaki Dikilitaş'ın hizasında bulunan fil ahırına götürülmüştür[101].

100 Ü. Filiz Bayram, *a.g.t.*, s. 311-312. Tîpû Sultan hakkında bkz. Azmi Özcan, "Tîpû Sultan", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 192-193.

101 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, X, 231.

Surre Görevlisi

Sultan II. Mahmud (1808-1839) devrinde Hokand Hâkimi Muhammed Han'ın veziri olan Bahadır Bey ve oğlu ile otuz dokuz neferi, hac vazifesini eda etmek için Afganistan'dan yola çıkmıştır. Önce Bombay ve oradan da Cidde'ye geçen kafile, hac yaptıktan sonra Osmanlı Sultanı II. Mahmud'u ziyaret etmek amacıyla Surre-i hümâyûn ile Üsküdar'a gelmiştir. Üsküdar'da uygun bir mahalde misafir edilen kafile, merasimle Padişah'ın huzuruna getirilerek kendilerine çeşitli ikramlarda bulunulmuş ve memnun bir şekilde memleketlerine uğurlanmışlardır[102].

Mısır Hazinesi'nin Gelişi

Mısır'dan İstanbul'a her sene âdet olduğu üzere gönderilen Mısır Hazinesi veya Mısır İrsaliyesi bu eyaletteki valiler tarafından gönderilen yıllık vergilerden oluşuyordu. Mısır Hazinesi, Padişah'ın şahsî ihtiyaçlarını karşıladığı "ceyb-i

102 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, IV, 821.

hümâyûn akçesi" denilen gelirlerden sayılırdı. Mısır İrsaliyesi, her sene devlet hazinesi sayılan dış hazineye gelir olarak kaydedilir ve daha sonra iç hazineye aktarılıp muhasebede gider olarak kayıt altına alınırdı.[103] Vak'anüvîs tarihlerinde yapmış olduğumuz incelemede Mısır Hazinesi'nin Üsküdar'a gelişiyle ilgili aşağıdaki bilgileri tespit ettik:

20 Rebi'ulahır 1167 (14 Şubat 1754) tarihinde Hazine Beyi Mısır ümerasından Defterdâr-ı sabık Yusuf Bey tarafından Üsküdar'a getirilmiştir. Hazineyi getiren görevliler Sadrazam'ın huzurunda hazinenin geldiği haberini vererek çeşitli hil'at ve iltifatlara mazhar olmuşlardır. Daha sonra Üsküdar'da olan hazine de aynı gün içinde bir çekdirme ile İstanbul'a getirilmiş ve Alay Köşkü'nün alt tarafından geçirilerek Hazine-i 'âmire'ye konulmuştur[104].

13 Şa'ban 1175 (9 Mart 1762) tarihinde Mısır Hazinesi, Hazine Bey'i tarafından Üsküdar'a getirilmiştir. Hazineyle gelen görevliler, hazinenin gelişini Sadrazam'a bildirilmiş ve kendilerine çeşitli hil'at ve hediyeler takdim edilmiştir. Üsküdar'da olan hazine de aynı gün içinde bir çekdirme ile İstanbul'a getirilmiştir[105].

1188/1774-1775 senesinde Kahire-i Mısır Kaymakamı Ebuzzeheb Mehmed Bey tarafından gönderilen Mısır Hazinesi, önce İzmir İskelesi'ne getirilmiştir. Burada gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra hazine, Üsküdar'a gönderilmiştir. Üsküdar'da hazırlanan çekdirme gemisi ile Bağçe-kapısı yakınlarındaki Kireç İskelesi'ne taşınan hazine, törenle Alay Köşkü önünden geçilerek saraya ulaştırılmıştır[106].

Surre Alaylarının Uğurlanışı

Osmanlı sultanları, kendilerinden önceki bazı İslam devletlerinde âdet olarak yapıldığı şekilde, Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere çeşitli hediye ve eşyaları Surre Alayı ile Haremeyn'e gönderirlerdi. Kafile, başında devlet tarafından görevlendirilen bir Emin-i Surre olduğu halde Alay Köşkü önünden uğurlanırdı[107]. Surre kafilesinin İstanbul'dan ayrıldıktan sonraki ilk durağı Üsküdar'dı.

---

103 Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i hümâyûn", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 465-466.

104 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 95; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 30.

105 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 1061. 1 Zilhicce 1179 (11 Mayıs 1766) tarihinde Mısır Hazinesi'nin gelişi için bkz. Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 1210; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 295.

106 Hikmet Çiçek, *a.g.t.*, s. 488.

107 Surre hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Atalar, *Osmanlı Devlet'inde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991; Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 567-569.

Bazı vak'anüvîsler de Surre Alayı'nın ilk durağı olan Üsküdar'ı bu vesileyle eserlerinde şöyle zikretmişlerdir:

8 Receb 1166 (11 Mayıs 1753) tarihinde Silahdar Ocağı kethudalarından olan Zeytunî Mehmed Ağa, Surre Emini olarak görevlendirilmiştir. İstanbul'dan yola çıkan Surre Alayı, Üsküdar'da birkaç gün konaklayarak hazırlıklarını tamamlamış ve ardından yola çıkmıştır[108].

9 Receb 1167 (2 Mayıs 1754) tarihinde Musâhib Salih Ağa, Surre Emini olarak görevlendirilmiştir. İstanbul'dan yola çıkan Salih Ağa, Üsküdar'da birkaç gün kalarak hazırlıklarını tamamlamış ve daha sonra kafileyle beraber yola çıkmıştır[109].

10 Receb 1168 (22 Nisan 1755) tarihinde Surre Emini olarak görevlendirilen Bozefendi-zâde Râkım Efendi birâderi olan Feyzullah Efendi, Üsküdar'a geçerek birkaç gün hazırlıktan sonra yola revan olmuştur[110].

26 Receb 1169 (26 Nisan 1756) tarihinde Surre Emini olan İznikmid A'yânı Div-zade, alayla Üsküdar'a geçmiş ve burada birkaç gün kaldıktan sonra yola devam etmiştir[111].

13 Receb 1171 (23 Mart 1758) tarihinde Surre Emini olarak atanan Kadri Ağa-zâde, Surre ile birlikte Üsküdar'a geçmiş ve birkaç gün burada kaldıktan sonra emr-i 'âlî gereği hacı kafilesiyle birlikte Haremeyn'e doğru yola çıkmıştır[112].

27 Receb 1172 (26 Mart 1759) tarihinde daha önce Darussaade Kâtibi olan Kayseriyyeli İbrahim Efendi, Surre Emini olmuştur. Surre ile birlikte Üsküdar'a geçerek burada birkaç gün kalıp hazırlıkları gözden geçirdikten sonra yola devam etmiştir[113].

12 Receb 1174 (17 Şubat 1761) tarihinde hazırlanan Surre-i hümâyûn daha önce Bostancı-başı olan Halil Ağa'ya teslim edilmiş ve Surre Alayı, Üsküdar'a geçerek Şam'a doğru yola çıkmıştır[114].

---

108 Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 15. Aynı konuyu zikreden Hâkim Mehmed Efendi ise Surre Alayı'nın Üsküdar'da kaldığından bahsetmemiştir. Bkz. Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 26.

109 Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 35. Aynı konuyu Hâkim Mehmed Efendi de zikretmiş; fakat kafilenin Üsküdar'a uğramasına değinmemiştir. Bkz. Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 128-129.

110 Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 61. Aynı konuyu Hâkim Mehmed Efendi de zikretmiş; fakat kafilenin Üsküdar'a uğramasına değinmemiştir. Bkz. Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 261.

111 Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 85. Aynı konuyu Hâkim Mehmed Efendi de zikretmiş; fakat kafilenin Üsküdar'a uğramasına değinmemiştir. Bkz. Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 375.

112 Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 119. Aynı konuyu Hâkim Mehmed Efendi de zikretmiş; fakat kafilenin Üsküdar'a uğramasına değinmemiş ve tarihi de 11 Receb 1171 olarak kaydetmiştir. Bkz. Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 634.

113 Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 165. Aynı konuyu Hâkim Mehmed Efendi de zikretmiş; fakat kafilenin Üsküdar'a uğramasına değinmemiştir. Bkz. Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 781-782.

114 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 993.

Surre Katırları

12 Receb 1175 (6 Şubat 1762) tarihinde Surre Emini olarak görevlendirilen İsakçı Ambar Emini Hasan Ağa, alayla birlikte Üsküdar'a geçmiştir. Fakat önceki görevinde fakirlere zulmettiği ve bazı haksız davranışlarda bulunduğu haberi Padişah'a arz olunca hemen başı kesilerek cezası verilmiş ve yerine eskiden Bostancı-başı olan Hasan Ağa atanmıştır[115].

12 Receb 1180 (14 Aralık 1766) tarihinde Surre Emini olan eski Bostancı-başı Ahmed Ağa, bir çekdirme gemisi ile Üsküdar'a uğurlanmıştır[116].

12 Receb 1195 (4 Temmuz 1781) tarihinde Beşiktaş Sarayı'ndan uğurlanan Surre-i hümâyûn, Beşiktaş İskelesi'nden çekdirme gemisine bindirilerek Üsküdar'a gönderilmiştir. Yedi sekiz aydır İstanbul'da ağırlanan Buhara Elçisi de bu Surre Alayı ile birlikte hacca uğurlanmıştır[117].

115 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 1058-1059; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 227.

116 Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 303. 12 Receb 1181 (4 Aralık 1764) tarihindeki Surre Alayı'nın Üsküdar'a uğraması hakkında bkz. Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 324.

117 Hikmet Çiçek, *a.g.t.*, s. 926.

Anadolu Hisarı,
Thomas Allom

1201/1787 senesinde hazırlanan Surre-i hümâyûn, Üsküdar'a gönderilmiştir. Burada birkaç gün içinde hazırlıkların tamamlanmasından sonra 22 Receb 1201 (10 Mayıs 1787) tarihinde dualarla Haremeyn'e uğurlanmıştır[118].

12 Receb 1209 (2 Şubat 1795) tarihinde Surre-i hümâyûn, daha önce Edirne Bostancı-başısı olan Kapıcı-başı Ali el-Hâc İsmail Ağa'ya teslim edilmiş ve Bağçe-kapısı'nda hazırlanan bir çekdiri ile Üsküdar'a gönderilmiştir[119].

12 Receb 1210 (22 Ocak 1796) tarihinde Surre-i hümâyûn, Surre Emin'i olarak görevlendirilen Medine-i Münevvere Muhafızı Sadr-ı esbak Yusuf Paşa Kapu Kethudası Mehmed Emin Ağa'ya teslim edilmiş ve bir çekdiri ile Üsküdar'a uğurlanmıştır.[120]

12 Receb 1211 (11 Ocak 1797) tarihinde Surre Emini olan sâbık Bostancı-başı Mehmed Ağa, Surre Alayı ile Bağçe-kapısı'na ve oradan da bir çekdiri ile Üsküdar'a uğurlanmıştır[121].

118 Ü. Filiz Bayram, *a.g.t.*, s. 213.

119 Seydi Vakkas Toprak, *Nûrî Tarihi*, TTK, Ankara 2015, s. 171.

120 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 94; Seydi Vakkas Toprak, *a.g.e.*, s. 355.

121 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 228; Seydi Vakkas Toprak, *a.g.e.*, s. 469.

12 Receb 1212 (31 Aralık 1797) tarihinde Surre-i hümâyûn, Surre Emini olan eski Yeniçeri Kâtibi Tecellî Efendi'ye teslim edilmiş ve Bağçe-kapısı'ndan bir çekdiriyle Üsküdar'a gönderilmiştir[122].

11 Receb 1213 (19 Aralık 1798) tarihinde Sultanahmed Camii'nde yapılan törenle surre olarak Haremeyn'e gönderilecek hediyeler sandıklara konulmuş ve Saray-ı hümâyûn'a gönderilmiştir. Bir gün sonra 12 Receb 1213 (20 Aralık 1798) tarihinde ise Surre-i hümâyûn, Surre Emini Memiş Efendi'ye teslim edilmiş ve Üsküdar'a uğurlanmıştır[123].

12 Receb 1215 (29 Kasım 1800) tarihinde Surre-i hümâyûn, Surre Emini Ahmed Ağa'ya teslim edilmiştir. Surre, alay ile önce Bağçe-kapısı'na ve oradan da bir çekdiri ile Üsküdar'a uğurlanmıştır. Burada birkaç gün kalındıktan sonra Hicaz'a doğru yola çıkılmıştır[124].

12 Receb 1216 (18 Kasım 1801) tarihinde daha önce Hotin Defterdarı olan Mehmed Esad Efendi, Surre Emini olmuş ve Surre-i hümâyûn ile birlikte Üsküdar'a geçmiştir. Burada birkaç gün kaldıktan sonra Hicaz'a doğru yola çıkmıştır[125].

12 Receb 1237 (4 Nisan 1822) tarihinde Surre-i hümâyûn, Surre Emini Seyyid Hayrullah Efendi'ye teslim edilmiş ve alay ile Üsküdar'a geçilmiştir. Burada birkaç gün kalındıktan sonra Haremeyn'e doğru yola çıkılmıştır[126].

12 Receb 1238 (25 Mart 1823) tarihinde Surre Emini olan Abbas Bey'e Surre-i hümâyûn teslim edilmiş ve alay ile Üsküdar'a geçilmiştir[127].

12 Receb 1240 (2 Mart 1825) tarihinde Surre-i hümâyûn, Surre Emini Veliyyüddin Ağa'ya teslim edilerek alay ile Üsküdar'a uğurlanmıştır[128].

12 Receb 1241 (20 Şubat 1826) tarihinde Surre-i hümâyûn, alay ile Üsküdar'a geçirilerek Hicaz'a uğurlanmıştır[129].

13 Receb 1244 (19 Ocak 1829) tarihinde Surre-i hümâyûn, Surre Emini Esad Paşa biraderi Mesud Ağa'ya teslim edilmiş ve alayla Bağçe-kapısı'ndan bir çekdiri ile

---

122 Seydi Vakkas Toprak, *a.g.e.*, s. 714-715.

123 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 303; Seydi Vakkas Toprak, *a.g.e.*, s. 833-834.

124 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 503.

125 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 615.

126 Ziya Yılmazer, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 72-73.

127 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 203.

128 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 389.

129 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, s. 502.

Üsküdar'a uğurlanmıştır. Ancak havanın biraz sert olması sebebiyle kafile, Üsküdar'a yatsıdan sonra ulaşabilmiştir. Burada beş gün kalındıktan sonra Hicaz'a doğru yola çıkılmıştır[130].

15 Şa'ban 1283 (23 Aralık 1866) tarihinde Surre-i hümâyûn, Mîru'l-hâc Kaymakamı olan Mehmed Bey'e teslim edilerek Topkapı Sarayı'ndan Üsküdar'a uğurlanmıştır. Birkaç gün sonra buradan Mecidiye vapuruyla yola çıkılmış ve Akdeniz sahilinden de hacıların vapura alınması için irade buyurulmuştur[131].

Kalyon Yapımı İçin Kereste Nakli

İstanbul'un kereste ihtiyacı İznikmid'deki dağlardan temin edilirdi. Bu bölgede ağaç kesilecek yerlerin uzak olması ve nakliyesindeki zorluklardan dolayı Domaniç dağlarından da kereste teminine gidilmiştir. 1191/1777 senesinde bir kalyonun yapımı için kereste ihtiyacı olmuş ve bunun için görevlendirilen Kaptan-ı Derya Vezir Hasan Paşa, yanına aldığı yirmi otuz kadar adamıyla Üsküdar'a geçmiştir. Buradan adamlarıyla beraber Domaniç dağlarına giderek lazım olan keresteyi on beş yirmi günde hazırlayıp önce Bursa İskelesi'ne ve ardından İstanbul'daki Tersane-i 'âmire'ye göndermiştir[132].

Zanaatın Desteklenmesi

İstanbul'da özellikle de Üsküdar'da çatma kumaştan yapılan yastık imalatının ilerlemesi için 1278/1861-62 senesinde Hayriyye tüccarından olan Emin Efendi ve Ahmed Efendi'ye işlerini kolaylaştırıcı bazı imtiyazlar verilmiştir. Ayrıca kendilerine Maliye Hazinesi'nden yeterli miktarda sermaye sağlanarak çatma yastık zanaatının geliştirilmesi için büyük bir teşvik verilmiştir[133].

B. Asayiş Meseleleri

Üsküdar, Anadolu ile Rumeli arasında bir geçiş yeri olması sebebiyle pek çok insanın gelip geçtiği bir güzergâhtır. Üsküdar'ı çeşitli sebeplerle bir geçiş yeri olarak kullananlar, kısa süreli de olsa burada konaklamışlardır. Bazen çok yoğun bir nüfus

130 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, II, 421-422.

131 M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, XI, 23.

132 Hikmet Çiçek, *a.g.t.*, s. 640-641.

133 M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, X, 33.

Kavak Sarayı-
Üsküdar, Gouffier

hareketinin yaşandığı bu bölgede asayişi sağlamak, oldukça zor ve zahmetli bir iş olmaktadır. Dolayısıyla burada asayişle ilgili çeşitli aksamaların yaşanması kaçınılmazdır. Vak'anüvîs tarihleri de Üsküdar'da yaşanan adam öldürme, hırsızlık, haraç alma, adam alıkoyma ve fuhuş gibi çeşitli asayiş olaylarına dikkat çekmişlerdir:

Bir ağanın çukadarı olan Çerkes Rahtvan Hasan ismindeki biri Anadolu'daki Bor Kasabası'na bir iş için mübaşir olarak gönderilmiştir. Ahlaksız bir kişiliğe sahip olan Rahtvan Hasan, Üsküdar'a geçmiş ve burada kaynaklarda zikredilemeyecek kadar müstehcen ve dehşete düşürücü bir suç işlemiştir. Ancak kendisine ağası tarafından en düşük bir ceza bile verilmemiş ve çukadar, Bor'a doğru yoluna devam etmiştir. Yolda giderken ve Bor Kasabası'nda da zalimce tutumlar takınmıştır. Birkaç gün sonra Üsküdar'da işlediği suç Sultan I. Mahmud'un (1730-1754) kulağına gidince hemen ferman çıkarılmış ve olduğu yerden alınıp getirilmesi için Dergah-ı 'âlî müteferrikalarından Deli-başı Mustafa Ağa görevlendirilmiştir. Deli-başı Mustafa Ağa, Rahtvan Hasan'ı Bor Kasabası'nda yakalamış ve Üsküdar'a getirmiştir. Hakkında verilen karar gereği Üsküdar Mahkemesi yakınlarında boynu vurularak işlediği suçun cezası verilmiştir[134].

134 Ziya Yılmazer, *İzzî Tarihi*, s. 945-946.

1170/1756 senesinde Üsküdar'da bazı kişilerin evleri soyulmuştur. Sadrazam Köse Mustafa Paşa, olayın faillerinin yakalanması için gerekli ciddiyet ve önemi göstermiştir. Yapılan soruşturma neticesinde hırsızlar, çaldıkları eşyalarla birlikte ele geçirilmiş ve herkese ibret olması için hırsızların cezaları verilmiştir[135].

1172/1759 senesinde Kabataş, Orta-köy ve Üsküdar civarındaki sahil evlerine ve kiliselere hırsızlar dadanmıştır. Evlerde ve kiliselerde şamdan, mum ve çeşitli eşyaları da çalan hırsızlar, sonunda Orta-köy'de yoldan geçenler tarafından fark edilmiş ve çıkan arbedede her iki taraftan da yaralılar olmuştur. Halk tarafından yakalanan hırsızlar, Sadrazam'ın kapısına götürülmüş ve yapılan tahkikatın ardından hepsinin cezaları verilmiştir[136].

1223/1808 senesinde Üsküdar'da bir papazı öldürdüğü ihbar edilen iki Hırvat, Bostancı-başı tarafından yakalanmıştır. Darb edilerek sorguya çekilen iki Hırvat suçlarından dolayı hapse atılmıştır[137].

1223/1808 senesinde Üsküdar'daki Büyük İskele'nin düzenini sağlamak için bir Hasekî tayin edilmiştir. İşini düzgün bir şekilde yapan Hasekî, Üsküdar serserilerinden birkaçının saldırısına uğrayarak öldürülmüştür[138].

1223/1808 senesinde acımasızca adam öldüren katillerin önde geleni Acı Bağdadlı ismiyle bilinen arsızın Üsküdar'da gizlendiği haberi alınınca, hemen yakalanarak cezası kesilmiştir[139].

1225/1810 senesinde başıboş gezen yeniçeri askerinden dört eşkıya, Üsküdar'da Büyük Hammam'ın kiracısı olan Hammamcı Hafız Ağa'ya gelerek tehditle bin kuruş istemişlerdir. Hafız Ağa ise bağırarak halktan yardım talep etmiştir. Sesleri duyan ahalî eline geçirdiği sopa, balta ve kazma ile eşkıyaların üzerine saldırarak ikisini orada öldürmüştür. Geriye kalan iki kişi ise At-pazarı semtine kaçmış ve orada bir bostana sığınarak tüfek ve tabanca ile kendilerini savunmuşlardır. Bu çatışma sonucunda iki eşkıyadan birisi daha öldürülmüş ve diğeri ise yediği darbeler neticesinde yarı baygın hâlde Üsküdar Kolluğu'na teslim edilmiştir. Halk, öldürülen eşkıyanın ayaklarına ip bağlayarak onları iskele meydanına getirmiş ve burada ibret için teşhir etmiştir. Yaralı olan diğer eşkıya ise İstanbul tarafında

135 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 420.

136 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 787.

137 Ziya Yılmazer, *Âsım Efendi Tarihi*, II, 1097.

138 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1123; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VIII, 277.

139 Ziya Yılmazer, *Şânî-zâde Târîhi*, I, 32.

Ağa Kapusu'na götürülmüş ve ahırda boğularak idam edilmiştir. Daha önce Belgrad'daki ve İstanbul'daki fitne olaylarında yer alan Hasan Ağa, yeniçeri ortalarını ordu-yı hümâyûn için hazırlarken bu hadiseyi duymuş ve Üsküdar halkından öldürülen eşkıyanın intikamını almak üzere Üsküdar'a geçmiştir. Ancak Üsküdar halkının ittifak hâlinde karşı durduğunu gören Hasan Ağa ve yanındaki yeniçerilerin cesaretleri kırılmış ve geri dönmüşlerdir[140].

Üsküdar hammallarının kethudası olan İbrahim Ağa, insanlara zulmetmesi ve edep dışı davranışlarda bulunması sebebiyle uyarılmasına rağmen aynı davranışlarını sürdürmeye devam etmiştir. 3 Cemaziyelahir 1226 (25 Haziran 1811) tarihinde Segban-başı Ağa, kendisini maaş dağıtımıyla ilgili bir mesele hakkında konuşmak bahanesiyle Ağa-kapusu'na davet etmiştir. Davete icabet eden İbrahim Ağa, verilen emir gereği burada asılarak yaptıklarının cezasını bulmuştur[141].

Üsküdar'da Balaban İskelesi arkasında, Debbağhane civarında ve sahile yakın bölgelerde bulunan bekar odaları ve Yahudi haneleri eskiden beri eşkıyanın ve arsızların barındığı yerler olmuştur. Buralarda kalan birkaç edepsiz, yoldan geçen namuslu birkaç kadını zorla alıkoymak istemiş; ancak halkın tepkisiyle emellerine ulaşamamışlardır. Üsküdar halkının Bâb-ı 'âlî'ye şikayeti üzerine Padişah'ın hatt-ı hümâyûnu gereği Bostancı-başı, Segban-başı ve Mimar Ağa bu odaların yıkımı konusunda görevlendirilmiştir. 3 Receb 1226 (24 Temmuz 1811) tarihinde hatt-ı hümâyûnla görevlendirilen kişilerin önderliğinde beş yüz kadar işçi, Üsküdar'a geçerek bu odaları ve evleri yıkmıştır. Buralarda edepsizlik yapanlar da yakalanarak cezalandırılmışlardır[142].

1236/1821 senesinde Üsküdar'daki sarraf esnafından Ermeni Pişmişoğlu'nun Yeni-mahalle'deki evine gece yarısı giren hırsızlar, silah zoruyla Ermeni sarrafı ve eşini korkutarak evde sakladıkları çok miktarda nakit parayı çalmışlardır. Ermeni sarraf, sonunu düşünerek canı uğruna malını feda etmiş ve işin peşine düşmemiştir[143].

2 Şevval 1236 (3 Temmuz 1821) tarihinde Üsküdar korusuna bağlı Kartal, Gebze ve Beykoz kazalarıyla Kori-i hümâyûn'a bağlı çiftliklerde Rum milletine yönelik bazı saldırıların olduğu Padişah'a ulaşmıştır. Bu sebeple Bostancı-başı ve Koru

140 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 367-368; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, IX, 176.

141 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 476.

142 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 480; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, IX, 242.

143 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1108; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, XI, 137.

Ayazma Camii, Castellan

Ağası'na korularda gerekli tedbirleri alması noktasında uyarıları içeren bir ferman çıkarılmış ve güvenlik kuvvetlerince asayişin sağlanması hususu teyit edilmiştir[144].

1241/1826 senesinde III. Selim'in hal'i, Alemdar Paşa'nın katli hadisesi ve bunun gibi çeşitli olaylara karışıp nifak ve fitneye sebebiyet veren birçok kişi yakalanarak cezalandırılmıştır. Bu olaylara karışan nifak ve fitne ehline casusluk yaptığı anlaşılan, yeniçerilerin ortadan kaldırılmasında büyük hizmetleri olan İzzet Mehmed Paşa'nın Baş-çavuşu da Üsküdar'da yakalanarak katledilmiştir[145].

C. İmar Faaliyetleri

Üsküdar, çeşitli tarihi yapıları bünyesinde barındıran bir Osmanlı şehridir. Özellikle saray halkı ve devlet erkanı tarafından bir çok vakıf eseriyle donatılan Üsküdar, çeşitli dönemlerde imar ve şehirleşme faaliyetleriyle ön planda olmuştur. Özellikle cami ve külliye inşaları, Selimiye Kışlası'nın yapımı, zahire ambarlarının inşası, posta yolu ve demiryolu inşaları ile bazı yapıların tamiri gibi imar faaliyetleri, vak'anüvîs tarihlerinin üzerinde durduğu konular olarak dikkat çekmektedir. Çalışmamıza kaynaklık eden eserlerde, bu konuyla alakalı şu bilgileri tespit ettik:

144 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1254.

145 Ziya Yılmazer, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 644-645.

Çinili Camii ve Külliyesi İnşaatı

Na'îmâ 1640'lı yıllardan bahsederken Kösem Vâlide Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı bir cami ve medresenin tamamlanmış olduğunu, çifte hamamların da bitmek üzere olduğunu kaydetmiştir.[146] Na'îmâ eserinde caminin ismini zikretmese de bu caminin Kösem Vâlide Sultan'ın Üsküdar'da 1640 yılında yaptırdığı Çinili Camii ve onun etrafındaki medrese ile çifte hamam olduğunu söyleyebiliriz[147].

Yeni Vâlide Camii İnşaatı

Yeni Valide Camii, Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) annesi Râbia Gülnûş Emetullah Sultan tarafından yaptırılmıştır. 1120/1708 senesinde inşasına başlanan caminin temel atma töreni için ferman çıkarılmış ve bütün devlet erkanı davet edilmiştir. Üsküdar Kadısı Müneccim-başı Mehmed Efendi'nin belirlediği bir saatte dualarla temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Caminin temeli atıldıktan sonra Ayazma Bağçesi'nde Vâlide Sultan tarafından törene iştirak edenlere bir ziyafet tertip edilmiştir[148].

9 Zilka'de 1127 (6 Kasım 1715) tarihinde vefat eden Vâlide Sultan'ın naaşı da bu caminin önündeki türbeye defnedilmiştir.[149] Caminin ve buradaki serçeşmenin kitabesindeki tarihlerin hattı, Durmuş-zâde Ahmed Efendi tarafından yazılmıştır[150].

Ayazma Camii İnşaatı

Sultan III. Mustafa (1757-1774), Üsküdar'ın Salacak semtinde annesi Mihrişah Sultan için bir cami yaptırmaya karar vermiş ve arsası satın alınarak inşaat için gerekli hazırlıklar tamamlanmıştır. Ayazma Camii olarak bilinen binanın yapımına nezaret etmesi için İstanbul Gümrük Emini Seyyid İshak Ağa görevlendirilmiştir[151].

---

146 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 955.

147 Gülçin Erol, "Çinili Cami Külliyesi", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 335-337; Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 275.

148 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 797. Yeni Vâlide Camii hakkında bkz. Tülay Sezgin Orman, "Yeni Vâlide Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 433-435.

149 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 965. Gülnûş Emetullah Sultan hakkında bkz. Mehmet İpşirli, "Gülnûş Emetullah Sultan", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 248-249.

150 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 1060-1061.

151 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 560.

Caminin 1174/1760 senesinde tamamlandığını gösteren tarih manzumesi Sadrazam Ragıb Mehmed Paşa'ya ve celî ta'lik hatla yazılan yazı ise Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'ye aittir. Bu manzume Vak'anüvîs Hâkim Mehmed Efendi tarafından şu şekilde kayda geçirilmiştir:

"*Muktedâ-yı ehl-i sünnet câmi'-i mecmû'-i hayr*

Etdi (Kıldı) çün bu ma'bed-i zîbâyı inşâ bî-riyâ

Sadr-ı 'asrı bendesi Râgıb dedi târîhini

Câmi'-i ra'nâ binâ'-i Şâh Sultân Mustafa."[152]

1 Receb 1174 (6 Şubat 1761) tarihinde bir cuma günü Sultan III. Mustafa (1757-1774) ve devlet erkanının katıldığı bir törenle ibadete açılan cami hakkında Vak'anüvis Hâkim Efendi, oldukça ayrıntılı malumat vermiştir. Yapılan törenin ayrıntılarının yanında caminin tezyinatı ve müştemilatı hakkında verdiği bilgiler de oldukça dikkat çekicidir.[153]

Camilere Mahya Kurulması

Yeni Vâlide Camii'ne mahya kurulması için 1133/1721 senesi Ramazan ayında Üsküdar halkının ciddi bir girişimi olmuştur. Bu isteklerinin yerine getirilmesi için Üsküdar'da Küçük Vâlide yakınlarında bahçesi bulunan Anadolu Kadıaskeri Yahya Efendi-zâde Feyzullah Efendi'den yardım istemişlerdir. Feyzullah Efendi bu isteği Sadrazam'a iletmiş ve Sadrazam da bir telhis ile durumu Padişah'a arz etmiştir. Sultan III. Ahmed (1703-1730) de halkın bu isteğini kırmamış ve bir ferman ile yapılmasına onay vermiştir. 18 Ramazan 1133 (13 Temmuz 1721) tarihinde caminin minarelerine "Ya Rezzâk" ve "Elhamdulillah" ifadelerini içeren bir mahya yapılmış ve böylece Üsküdar halkının gönlü hoşnut edilmiştir[154].

1135/1723 senesi Ramazan ayında Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii minarelerine de mahya kurulması hakkında Sultan III. Ahmed tarafından ferman çıkarılmıştır[155].

---

152 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 961-962; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 202, 592.

153 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 983-992. Ayazma Camii hakkında bkz. Semavi Eyice, "Ayazma Camii", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 230-231.

154 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 1228.

155 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, III, 1317-1318.

Selimiye Kışlası'nın ve Camii'nin Yapımı

Üsküdar bostancılarının askerî eğitimlerini tamamlamaları için Levent Çiftliği[156] askerine katılmaları sağlanmıştı. Fakat daha sonra bunların belli bir yerlerinin olması, levazım ve mühimmatlarının daha düzenli bir şekilde temini için Üsküdar'daki Kavak Sarayı yakınında bulunan araziye kışla yapımına karar verilmiştir. Bina Emini olarak atanan Şah Sultan Kethudası Aziz Efendi, 1215/1800 senesinde kışlanın inşaatına başlamıştır[157]. Bu bölgeye kışla yapıldıktan sonra etrafına evler ve dükkanlar da yapılmış, böylece burada küçük bir şehir oluşmaya başlamıştır. Cuma namazı için Üsküdar'a gitme zahmetinden insanları kurtarmak ve beş vakit namazı da cemaatle eda etmelerine imkân sağlamak için bu bölgede ayrıca bir cami yapılmasına karar verilmiştir. Bu sebeple 15 Zilka'de 1216 (19 Mart 1802) tarihinde Evkâf-ı hümâyûn mülhakatından olarak Kavak Sarayı yakınında "Selimiyye" ismindeki caminin yapımına başlanmıştır[158]. Caminin yanında bir hamam, bir mektep ve bir de hankāh yapılmıştır[159]. 1220/1805 senesinde Padişah'ın katılımıyla cami ibadete açılmıştır. Bina Emini olan Hüseyin Efendi'ye hizmeti karşılığında Şehr-emaneti mansıbı verilmiştir[160].

Selimiye Kışlası, 29 Ramazan 1223 (18 Kasım 1808) cuma günü yeniçerilerin isyanı neticesinde yakılarak yıkılmıştır. Kışlanın başında bulunan Arnavud Binbaşı da bu isyanda öldürülmüştür. Burada Kadı Abdurrahman Paşa'nın konağına ve askerlere ait olan evlere de baskınlar yapılarak eşyaları yağma edilmiştir[161].

1241/1826 senesinde Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasıyla birlikte Selimiye Kışlası'nın yeniden aynı yerine yapılmasına karar verilmiş ve Bina Emini olarak da Yusuf Agah Efendi'nin akrabası Filibe Nazırı Moralı Osman Efendi atanmıştır[162]. 20 Receb 1244 (26 Ocak 1829) tarihinde tamamlanan kışla, devlet erkanının da katıldığı büyük bir törenle yeniden hizmet vermeye başlamıştır[163].

---

156 Üsküdar ve Levend Çiftliği'nde asker için çok sayıda kışla yapılmıştır. Bkz. Ziya Yılmazer, *Âsım Efendi Tarihi*, I, 304.

157 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 457-458. Selimiye Kışlası hakkında bkz. M. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Kışlası", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 436-437.

158 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 657. Selimiye Camii hakkında bkz. M. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Camii ve Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 434-436.

159 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1223.

160 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, I, 111-112.

161 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 1274 vd., 1403; Ziya Yılmazer, *Şânî-zâde Târîhi*, I, 151-152; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, IX, 41.

162 Ziya Yılmazer, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 628.

163 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, II, 422.

Zahire Ambarı Yapımı

1217/1802 senesinde Üsküdar'a daha önce yapılan ambarın bir benzerinin yapılmasına karar verilmiştir. Hububat Nazırı Ahmed Âtıf Efendi, Sadrazam Kethudası olmakla birlikte daha önceki tecrübesinden dolayı bu ambarın yapımında da görevlendirilmiştir. İlk başta daha önce inşa edilen ambar gibi bu ambarın da üç yük zahire alacağı tahmin edilmişken tamamlandığında dört yük yani yirmi bin kîle zahire aldığı tespit edilmiştir. Surûrî'nin bu ambarın yapımı için yazdığı tarih beyti çok beğenilmiştir:

"*Tâk-i 'âlîsine sebt eyle Surûrî târîh*
Hakk bu anbâr-ı bülendi ede kenzü'l-berekât."[164]

Üsküdar Matbaası

Sultan III. Selim (1789-1807) zamanında Selimiye Kışlası'nın yanında matbaa için de özel bir mekan tahsis edilmiş; İbrahim Müteferrika'nın kurmuş olduğu ilk matbaanın alet ve edevatı buraya taşınmıştır. Bu şekilde Üsküdar'da tesis edilen bu matbaada pek çok kitap basılmıştır. Sultan II. Mahmud (1808-1839) devrinde bu matbaa, Süleymaniye Camii civarındaki Kapudan İbrahim Paşa Hammamı'na taşınmıştır[165].

Han Yapımının Kısıtlanması

1222/1807 senesinde hatt-ı hümâyûn gereği İstanbul, Eyüp Galata, Üsküdar, Kasımpaşa ve Tophane'de izinsiz bir şekilde yeniden han ve bekar odası yapımı yasaklanmıştır. Var olan hanlarda da uygunsuz davranışlar olması durumunda kapılarına kilit vurulması emredilmiştir[166].

Şemsi-paşa Köşkü'nün Tamiri

Üsküdar'da bulunan Şemsi-paşa Köşkü uzun zamandan beri kullanılmadığı için harap durumdaydı. 1228/1813 senesinde Padişah'ın emriyle bu köşkün tadilatı-

---

164 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 696-697.

165 M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, X, 110; Üsküdar Matbaası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Üsküdar Matbaası ve Burada Basılan Eserler Listesi (1802-1824)", *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler (12-14 Mart 2004)*, İstanbul 2004, I, 52-62.

166 Ziya Yılmazer, *Âsım Efendi Tarihi*, I, 359-360.

Büyük Selimiye Camii, Thomas Allom

nın yapılarak yenilenmesine karar verilmiştir[167]. 1286/1869-70 senesinde tekrar harap olan köşk yıkılmış ve arsası Millet Bağçesi olmak üzere boş bırakılmıştır[168].

Posta Yolu Yapımı

Sultan II. Mahmud (1808-1839) devrinde Üsküdar'dan İzmit'e kadar bir posta yolu yapılmasına karar verilmiştir. Posta yolunun yanında Üsküdar'dan İzmit'e kadar olan güzergâh üzerinde pek çok postahane de yapılmıştır. Posta yolunun yapımı için Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa görevlendirilmiştir. Çok kısa bir sürede tamamlanan posta yolunun açılışına Padişah bizzat katılmış ve faytona binerek Üsküdar'dan Kartal'a kadar yolun durumunu müşahede etmiştir. Padişah daha sonra da, Darussa'ade Ağası Abdullah Ağa tarafından Alemdağ'da düzenlenen ziyafete katılmıştır[169].

167 Ziya Yılmazer, *Şânî-zâde Târîhi*, I, 654.
168 M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, XII, 67.
169 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, IV, 821.

1274/1857-58 senesinde Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından da Üsküdar'dan Bağdad'a kadar telgraf hattının inşasına başlanmıştır[170].

Behcet Efendi Tekkesi'nin Tamiri

Sultan III. Selim (1789-1807) devrinde inşa edilen Behcet Efendi Tekkesi (Selimiye Tekkesi), harap olması sebebiyle Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından 1834-1836 yılları arasında yeniden ihya edilmiştir. Tekkenin açılışına II. Mahmud başta olmak üzere devlet erkanı, meşayih ve dervişandan pek çok kişi katılmıştır. Kethüda Pertev Efendi (Pertev Mehmed Said Paşa), tarafından açılışa katılanlara da bir ziyafet verilmiştir. Sultan II. Mahmud tarafından birer yıl arayla iki kez ihya edildiği tarihi gösteren kapının üzerindeki manzum kitabe de Pertev Efendi'ye aittir. Bu kitabenin tarih beyti şu şekildedir:

"*Bu dergâhı mücedded yapdı kutb-ı dîn Mahmûd Hân 1250*
Bu zîbâ tekye-i Behcet-fezâ tarh-ı cedîd oldu 1251"[171].

Demiryolu Yapımı

Sultan Abdülaziz (1861-1876) tarafından Üsküdar Haydar-paşa'dan İzmit'e kadar demiryolu yapımına karar verilmiştir. Demiryolunun yapımı için Nafia Nazırı Edhem Paşa görevlendirilmiştir. 1288/1871 senesinde inşaatına başlanan demiryolu için tamamen devletin kendi imkânları seferber edilmiş ve herhangi bir dış kaynak kullanılmamıştır[172].

Ç. Kutlama-Şenlik ve Törenler

Üsküdar, Osmanlı döneminde bazı resmî törenlerin ve çeşitli şenliklerin zaman zaman yapıldığı bir şehirdir. Şehzâdelerin doğumu vesilesiyle tüm İstanbul'da yapılan şenliklere Üsküdar ahalîsinin de katıldığını vak'anüvîs tarihlerinde görüyoruz. Yine bu eserlerde Padişahların nakl-i hümâyûn ile Üsküdar'a yaptığı ziyarete dair malumat, Padişahların Üsküdar'a verdiği önemin bir göstergesidir.

170 M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, IX, 141.

171 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, V, 862-863. Tekke hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Baha Tanman, "Selimiye Tekkesi", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 438-439.

172 M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, XIII, 19.

Ayrıca doğuda herhangi bir görevdeki paşaya sadrazamlık verilmesi durumunda, görevini almak üzere gelen yeni sadrazamın devlet erkanı tarafından Üsküdar'da merasimle karşılanması şehrin protokol açısından önemli bir konumda olduğuna işarettir. Yine Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) kızı Âdile Sultan'ın düğününün ve Şehzade Abdülmecid'in bed'-i besmele merasiminin Üsküdar'da yapılması da şehrin siyasî irade nezdindeki ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Doğum Şenlikleri

10 Şa'ban 1043 (9 Şubat 1634) tarihinde bir şehzâdenin dünyaya gelmesi üzerine İstanbul, Üsküdar ve Galata'da büyük kutlama ve şenlikler yapılmıştır. Fakat dünyaya gelen şehzâde kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine Vefkî mahlaslı Hekim-başı Galatalı Seyyid Mehmed, IV. Murad'ın (1623-1640) gazabına uğramış; fakat daha sonra affedilerek yeniden görevine atanmıştır[173].

Yedi yaşında annesi Kösem Sultan tarafından tahta çıkarılan Sultan İbrahim'in (1640-1648) oğlu Sultan IV. Mehmed'in (1648-1687) 30 Ramazan 1051 (2 Ocak 1642) tarihinde doğması üzerine İstanbul, Galata ve Üsküdar'da üç gün üç gece donanma ferman olunup çeşitli şenlikler düzenlenmiştir. Şehzâde'nin doğumu üzerine pek çok tarihler söylenmiş olup Şânî-i Vânî'nin söylediği tarih de şu şekilde kayda geçmiştir:

"*Nûrdur geldi Muhammed sulb-i İbrahim'den*"[174].

26 Şevval 1190 (8 Aralık 1776) tarihinde Sultan I. Abdülhamid'in (1774-1789) bir şehzâdesi dünyaya gelmiştir. Bu sebeple İstanbul'da çeşitli kutlama ve şenlikler düzenlenmiştir. Sadrazam sarayında verilen ziyafete İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'daki mekteplerde Kur'an-ı kerîm öğreten hocaların ve talebelerin de daveti hususunda buyuruldular yazılmış ve gereği yapılmıştır[175].

Bed'-i Besmele Merasimi

Halk arasında âmin alayı olarak da isimlendirilen bed'-i besmele merasimi, Osmanlı'da okula yeni başlayacak çocuğun ailesi, hocası ve arkadaşları tarafından yapılan bir çeşit kutlamadır[176]. 17 Rebi'ulahır 1247 (25 Eylül 1831) tarihinde

173 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 768.

174 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 953.

175 Hikmet Çiçek, *a.g.t.*, s. 576, 579.

176 Mustafa Öcal, "Âmin Alayı", *DİA*, İstanbul 1991, III, 63.

Beşiktaş'tan Sarayburnu ve Üsküdar, Pardoe

Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin eğitimine başlanması sebebiyle yapılan bed'-i besmele merasimi için Üsküdar'daki İbrahim Ağa Çayırı'nda bulunan kasrın önündeki alana on sekiz direkli bir otağ kurulmuştur. Başta Şeyhülislam olmak üzere devlet erkanı ve ulemanın katılımıyla yapılan kutlamada büyük bir ziyafet verilerek bütün ahalîye ikramda bulunulmuştur[177].

Nakl-i hümâyûnlar

Padişahların kışlık saraylardan yazlık saraylara ve yazlık saraylardan kışlık saraylara harem üyeleriyle beraber göç etmelerine nakl-i hümâyûn veya göç-i hümâyûn denmektedir.[178] Vak'anüvîs tarihlerinde nakl-i hümâyûnlara çok fazla yer verilmiştir. Ancak Üsküdar'a yapılan nakl-i hümâyûnların diğerlerine göre daha az olduğunu görüyoruz. Bu eserlerde konuyla alakalı şu bilgileri tespit ettik:

177 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, III, 655-656.

178 Fikret Sarıcaoğlu, "Üsküdar'da Osmanlı Padişahları: Göçler, Binişler ve Selamlıklar (XVIII. yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V Bildirileri (1-5 Kasım 2007)*, İstanbul 2008, II, 83.

Sultan IV. Mehmed (1648-1687), Receb 1062 (Haziran 1652) tarihinde Üsküdar'a geçerek Üsküdar Bağçesi'ne varmış ve kiraz mevsiminde burada ikamet etmiştir. Hatta sarayın ön tarafındaki camiye atıyla gitmiş ve beş vakit namazı cemaatle eda etmiştir. Padişah'ın Üsküdar'da bulunduğu sırada donanma ile ilgili meseleler hakkında huzur-ı hümâyûnda devlet erkanıyla bazı istişareler yapılmış ve devlet işleri buradan takip edilmiştir. Padişah, birkaç gün Üsküdar Bağçesi'nde kaldıktan sonra Kandilli Bağçesi'ne geçmiştir[179].

1064/1654 senesinde Sultan IV. Mehmed yine Üsküdar'a geçmiş ve Üsküdar Bağçesi'nde huzurda bir şikayet dilekçesi okunurken Sadrazam Derviş Paşa rahatsızlanmıştır. Ertesi gün Divan toplantısında artan rahatsızlığı sebebiyle kendi sarayına çekilen Derviş Paşa'nın bir tarafına felç vurmuştur. Bu haberi duyan Padişah, Hekim-başı'nı görevlendirerek vezirinin durumuyla yakından ilgilenmiştir. Bu sebeple Üsküdar'da daha fazla kalamayan Padişah, 30 Zilka'de 1064 (12 Ekim 1654) tarihinde İstanbul'a göçerek Saray-ı cedid'e geçmiştir[180].

Sultan IV. Mehmed, Limni Adası'nın Venedikliler tarafından ele geçirildiği haberini aldığında Üsküdar'da bulunuyordu. İstanbul'da Sadrazam'ın aldığı tedbirlerden ve hayat pahalılığından yakınan halk, Üsküdar'a gelerek Padişah'a pek çok şikayet dilekçesi iletmişlerdi. Durumu daha iyi görebilmek ve idare edebilmek için Padişah, 13 Zilka'de 1066 (2 Eylül 1656) tarihinde İstanbul'a geçmiş ve Saray-ı cedid-i 'âmire'de istişare için ferman buyurmuştur[181].

Sultan IV. Mehmed (1648-1687), Kağıthane sahrasında askere mevacib dağıtılmasından sonra 16 Safer 1069 (13 Kasım 1658) tarihinde Üsküdar'a geçmiştir[182].

Sultan I. Mahmud (1730-1754), 1153/1740 senesinde Üsküdar'a geçerek Kavak Bağçesi denilen yerdeki sarayda beş gün boyunca dinlenmiştir. Daha sonra tebdîl-i hava için Boğaz Hisarları civarındaki sahil saraylarına geçerek birkaç gün de burada ikamet etmiştir[183].

2 Rebi'ulahır 1261 (10 Nisan 1845) tarihinde Sultan Abdülmecid (1839-1861), Topkapı Sarayı'ndan Çırağan Sarayı'na geçmiştir. Bir gün sonra 3 Rebi'ulahır 1261 (11 Nisan 1845) tarihinde cuma selamlığı Üsküdar'daki Selimiye Camii'nde

179 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 1395, 1397.

180 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 1548-1549.

181 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, IV, 1695.

182 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, IV, 1807-1808.

183 Mesut Aydıner, *Subhî Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744*, İstanbul 2007, s. 627.

yapılmıştır. Burada cuma namazını edadan sonra tamiratı yapılan Selimiye Kışlası gezilmiş ve kışlanın yenilenmesinde emeği geçenlere Padişah tarafından çeşitli iltifatlarda bulunulmuştur[184].

Fetih Şenliği

1127/1715 senesinde Mora'nın yeniden fethi sebebiyle İstanbul ahalîsi çok büyük bir sevinç yaşamış ve şehirde yedi gün yedi gece boyunca kutlamalar yapılmıştır. İstanbul, Üsküdar, Eyüp, Galata, Kasımpaşa ve buralara bağlı bölgelerde çarşı-pazar süslenerek çeşitli şenlikler düzenlenmiştir[185].

Ziyafetler

Tebrîz Seraskeri olan Hekimoğlu Ali Paşa'ya 15 Ramazan 1144 (12 Mart 1732) tarihinde Sadrazam olması için Sultan I. Mahmud (1730-1754) tarafından davet gönderilmiştir. Davet üzerine hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkan Ali Paşa, 15 Zilka'de 1144 (10 Mayıs 1732) tarihinde Üsküdar'a gelmiştir. Üsküdar Bağçesi'ndeki Mehmed-paşa Kasrı'nda sadrazamlık mührünü almaya gelen Ali Paşa için Kaymakam Paşa tarafından bir ziyafet düzenlenmiştir. Ziyafete başta Şeyhülislam olmak üzere birçok vezir ve devlet erkanı katılmıştır. Ziyafetin verileceği yere yakın bir bölgede devlet erkanı tarafından törenle karşılanan Ali Paşa, Üsküdar Bağçesi'ndeki Mehmed-paşa Kasrı'ndaki ziyafetin ardından Şemsipaşa İskelesi'ne gitmiştir. Buradaki kasırda bir müddet dinlendikten sonra sadaret mührünü almak üzere İstanbul tarafına geçmiştir[186].

22 Safer 1148 (14 Temmuz 1735) tarihinde Hekimoğlu Ali Paşa'dan sadrazamlık mührü alınmış; yerine atanan Bağdad Valisi İsmail Paşa'ya atanma haberi Silahdar Mehmed Ağa tarafından götürülmüştür. Sadrazam olduğu haberini alan İsmail Paşa, 11 Cemaziyelevvel 1148 (29 Eylül 1735) tarihinde Üsküdar'a gelmiş ve burada Mehmed-paşa Kasrı'nda Kaymakam Paşa tarafından onuruna hazırlanan ziyafete iştirak etmiştir. Aynı günün gecesi deniz yoluyla Haydarpaşa Bağçesi'ne geçmiş ve burada tebrikleri kabul ettikten sonra sabahleyin Şemsipaşa İskelesi'nden bir kayıkla İstanbul tarafına geçmiştir[187].

184 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, VIII, 1192.

185 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, II, 970.

186 Mesut Aydıner, *a.g.e.*, s. 157-158.

187 Mesut Aydıner, *a.g.e.*, s. 259-260.

10 Receb 1166 (13 Mayıs 1753) tarihinde Sultan I. Mahmud (1730-1754), Üsküdar'daki İbrahim Ağa Çayırı'na yakın bir yer olan Mandıra'da Bostancı-başı Ağa tarafından verilen ziyafete katılmıştır[188].

4 Cemaziyelevvel 1168 (16 Şubat 1755) tarihinde Köse Mustafa Paşa'dan alınan sadrazamlık mührü Trabzon Eyaleti'nde bulunan Hekimoğlu Ali Paşa'ya verilmiştir. Haberi alan Ali Paşa, 13 Cumadelahıre 1168 (27 Mart 1755) tarihinde İstanbul'a geleceği belli olunca iki gün öncesinden Üsküdar'daki Mehmed-paşa Köşkü'nde ziyafet hazırlıkları yapılmış; ayrıca Haydar-paşa Köşkü'nde ve etrafında çadırlar kurularak karşılamada herhangi bir eksiklik olmaması için gerekli önlemler alınmıştır. Ali Paşa'nın Kartal'dan sandal ile Kavak İskelesi'ne geçeceği haberi gelince Kethuda Bey, Defterdar, Reisülküttab, Çavuş-başı Ağa ve Üsküdar Naibi Efendi karşılama töreni için iskeleye inmişlerdir. Kavak İskelesi'nde karşılanan Ali Paşa ve beraberindekiler, Mehmed-paşa Köşkü'ne geçerek orada verilen ziyafete katılmışlardır. Yemekten sonra bazı kişilere hil'at ve hediyeler verilmiştir. Daha sonra Ali Paşa ve Şeyhülislam, Kavak İskelesi'nde kendileri için hazırlanan sandala binerek İstanbul'a geçmişlerdir[189].

1170/1757 senesinde Sadrazam Mustafa Paşa'dan alınan sadaret mührü, Haleb Valisi Ragıb Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Haberi alarak Haleb'den yeni görevine başlamak üzere hareket eden Ragıb Paşa, Üsküdar'a gelmiş ve Mehmed-paşa Köşkü'nde devlet ricalinin de iştirak ettiği bir ziyafetle karşılanmıştır. Ragıb Paşa, yemekten bir müddet sonra sadaret mührünü almak üzere İstanbul'a geçmiştir[190].

1 Muharrem 1171 (15 Eylül 1757) tarihinde Sadrazam Ragıb Paşa, Üsküdar'daki Fenar Bağçesi denilen yerde bazı vezirlerin de davet edildiği bir ziyafet vermiş ve akşama yakın bir saatte sarayına dönmüştür[191].

1 Muharrem 1172 (4 Eylül 1758) tarihinde Sadrazam Ragıb Paşa, Üsküdar'daki Mehmed-paşa Kasrı'nda ve Küçüksu'da vezirlerin katıldığı birer ziyafet düzenlemiştir. Ziyafette sâzende, hânende ve bâzendeler de hünerlerini göstermiş ve akşam vaktinde herkes evine dönmüştür[192].

Sultan III. Mustafa (1757-1774) devrinde Haleb'te bulunan Köse Mustafa Paşa, dördüncü kez atandığı sadaret görevini almak üzere 2 Cumadelahıre 1177 (8 Aralık

188 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 27.

189 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 243-247.

190 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 438; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 99-100.

191 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 559-560.

192 Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 130.

1763) tarihinde Üsküdar'a gelmiştir. Fakat Sadrazam'ın gelişi kış ayına denk geldiği için, havanın çok soğuk olması sebebiyle âdet olduğu üzere Mehmed-paşa Köşkü'nde verilen ziyafet iptal edilmiş ve Mustafa Paşa, sadaret mührünü almak üzere İstanbul'a geçmiştir[193].

1195/1781 senesinde Sadrazam olarak atanan Erzurum Valisi İzzet Mehmed Paşa, yeni görevini almak için Erzurum'dan yola çıkmıştır. Paşa'nın Üsküdar'a dört saatlik mesafede bulunan Kartal'da konakladığı haberi gelince, Üsküdar'da karşılama töreni için yapılan hazırlıklar tamamlanmıştır. Kartal'dan Kadıköy'e gelen Paşa, Haydar-paşa Kasrı'nın olduğu yerde kurulan çadırlarda bir müddet dinlenmiş ve ardından Üsküdar'daki Mehmed-paşa Kasrı'nda kendisi için düzenlenen ziyafete katılmıştır. Ziyafetin ardından Kavak İskelesi'nden sadaret mührünü almak üzere İstanbul'a geçmiştir[194].

Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın yerine atanan Melek Mehmed Paşa'nın 17 Şevval 1206 (8 Haziran 1792) tarihinde Üsküdar'a geleceği haberi üzerine Haydar-paşa ve Kavak Sarayı'nda karşılama için çeşitli hazırlıklar yapılmıştır. Başta Şeyhülislam olmak üzere devlet ricali tarafından Haydar-paşa'da alay ile karşılanan Melek Mehmed Paşa, kendisine verilen süslü bir ata bindirilerek Kavak Sarayı'nda bulunan Mehmed-paşa Kasrı'na götürülmüştür. Yeni Sadrazam Melek Mehmed Paşa, buradaki ziyafetin ardından sandal ile Yalı Köşkü'ne geçmiş ve huzur-ı hümâyûnda sadaret mührünü alarak Bâb-ı 'âlî'deki makamına oturmuştur[195].

1213/1798 senesinde görevden alınan Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın yerine Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa atanmıştır. Paşa'nın 15 Cemaziyelevvel 1213 (25 Ekim 1798) tarihinde Üsküdar'da olacağı haberi ulaşınca, Mehmed-paşa Kasrı'nda devlet erkanının da iştirak edeceği ziyafet hazırlıklarına başlanmıştır. Yusuf Paşa'ya yapılan resmi karşılama töreninden sonra, devlet erkanı ile birlikte Mehmed-paşa Kasrı'ndaki ikrama geçilmiştir. Yemeğin ardından Yusuf Paşa, Şeyhülislam'ın refakatinde Saray-ı hümâyûn'a giderek sadaret mührünü Sultan III. Selim'den almıştır[196].

---

193 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 1126; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 251.

194 Hikmet Çiçek, *a.g.t.*, s. 903-907.

195 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, V, 272.

196 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 294-296; Seydi Vakkas Toprak, *a.g.e.*, s. 777-781; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VII, 6.

Kahvehane, Thomas Allom

Âdile Sultan'ın Düğünü

Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) kızı Âdile Sultan, o dönemde Tophane Müşiri olan Mehmed Ali Paşa ile 1261/1845 senesinde evlenmiştir. Nikahtan sonra 1 Cumadelahıre 1261 (7 Haziran 1845) tarihinde[197] Üsküdar'daki Haydar-paşa sahrasında başlayan düğün şenlikleri, geceli-gündüzlü bir hafta boyunca devam etmiştir. Burada bulunan kasrın önüne kurulan büyük bir çadırda pek çok üst düzey davetli ağırlanmıştır. Düğün merasiminde Baloncu Komaski'nin balonla yaptığı uçuş, davetliler tarafından ilgiyle izlenmiştir[198].

D. Tabiat Olayları

İstanbul tarih boyunca çeşitli afetlerin yaşandığı bir şehir olmuştur. Şiddetli kışlar, seller, depremler, salgın hastalıklar gibi çeşitli afetlerin görüldüğü bu şehirde

197 Bazı araştırmalarda düğünün nikahtan bir sene sonra şubat ayında yapıldığı belirtilmiştir. Bkz. Nihat Azamat, "Âdile Sultan", *DİA*, İstanbul 1988, I, 383; Arif Kolay, "Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 12, Sy. 2, 2017, s. 11.

198 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, VIII, 1195.

maddi kayıplar ve manevi çöküntüler yaşanmıştır. Üsküdar da bu afetlerden belli bir ölçüde etkilenmiştir. Bu afetlerin Üsküdar'a olan etkisini Naîmâ, Râşid, İzzî, Hâkim, Esad Efendi, Şânî-zâde, Cevdet ve Lütfi Efendi gibi bazı vak'anüvîsler eserlerinde yer vermişlerdir. Bu malumata göre bazı afetlerin Üsküdar'da da maddi ve manevi bakımdan olumsuz etkiler bıraktığını görüyoruz.

Şiddetli Kışlar

1030/1621 senesinde İstanbul'da çok şiddetli bir kış olmuştur. Kışın şiddeti yağan karla birlikte daha da artmış ve Sarayburnu ile Üsküdar arası tamamen buz tutmuştur. İnsanların buz üstünden yürüyerek Galata'dan İstanbul'a ve Hasbağçe'den Kireç-kapısı'na geçtikleri rivayet edilmiştir. Suyun donması sebebiyle, deniz yoluyla İstanbul'a zahîre gelemediği için gıda fiyatlarında artış olmuştur. Yetmiş dirhem ekmek bir akçeye ve bir okka etin fiyatı ise on beş akçeye kadar çıkmıştır. Gıda fiyatlarındaki bu artış denizdeki buzun çözülüp, gemilerin İstanbul'a gelmesine kadar devam etmiştir.

Bu durumla alakalı olarak şair Hâşim Çelebî de:

"*Yol oldu Üsküdar'a bin otuzda Akdeniz dondu*" mısrasıyla olayın tarihine işaret etmiştir[199].

1036/1626 senesinde İstanbul'da yine çok şiddetli bir kış yaşanmıştır. Üsküdar'a geçen yeniçerilerin sakalları soğuktan bir buz parçası hâline gelmiş; yüzleri ve kulakları soğuktan mavimsi-siyahımsı bir renge dönmüş ve pek çok kişi donma tehlikesi atlatmıştır[200].

Şiddetli Fırtınalar

27 Şa'ban 1101 (5 Haziran 1690) tarihinde ikindiden sonra İstanbul'da şiddetli bir rüzgar çıkmış ve hayatı altüst etmiştir. Denizde büyük bir fırtınaya dönüşen rüzgar, kıyılarda demir atmış şekilde birbirine bağlı bulunan gemilere zarar vermiştir. Boğaz, Üsküdar ve Beşiktaş arasında denizde bulunan kayıklar da alabora olmuş ve bir saat içerisinde dört beş yüz kadar kişi suya düşerek kaybolmuştur[201].

199 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 459; Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 219.

200 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 609.

201 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, I, 386.

14 Rebi'ulevvel 1162 (4 Mart 1749) tarihinde İstanbul ve etrafında çok şiddetli esen bir rüzgar çıkmıştır. Rüzgarın şiddetini artırması sonucu ağaçlar sökülmüş ve çatılar uçmuştur. Üsküdar'da sağlam olan iki minare temelinden itibaren yıkılmış; İstanbul ve çevresinde ise bazı minarelerin külahı rüzgara kapılmıştır. Şehirde meydana gelen bunca maddî hasara rağmen, herhangi bir yaralanma ve can kaybının olmaması teselli kaynağı olmuştur[202].

29 Cemaziyelevvel 1238 (11 Şubat 1823) tarihinde sabah namazı vaktinde aniden şiddetli bir şekilde esen lodos, yarım saat içerisinde evlerin kapı ve pencerelerine zarar vermiştir. Şiddetli esen rüzgar, Üsküdar'da bulunan Selimiye Camii'nin sağ minaresinin yarısından, diğer minaresinin ise şerefesinden itibaren yıkılmasına sebep olmuştur[203].

Şiddetli rüzgarın olduğu havalarda Üsküdar'daki ateş kayıklarıyla diğer kayıkçıların müşteri almalarına ve yelken açmalarına izin verilmemiştir[204].

Sel Felaketleri

Sadrazam Hüsrev Paşa, 1038/1629 senesinde Hemedan seferine serdar olarak tayin edilmiştir. Paşa'nın Üsküdar'da sefer hazırlıklarını sürdürdüğü esnada şiddetli yağan yağmurlar sebebiyle büyük bir sel felaketi yaşanmış ve pek çok çadır sele kapılmıştır[205].

Semâvî Hadiseler

17 Cumadelahıre 1178 (12 Aralık 1764) tarihinde gece saat sekizde gökyüzünde bir minare boyundaki bir alev kısa bir müddet görüldükten sonra, Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdâyî türbesinin üzerine doğru uzamış ve gözden kaybolmuştur[206].

Salgınlar

1227 senesi Ramazan ayında (Eylül 1812) İstanbul'da veba salgını başlamıştır. Salgın süresince insanlar evlerinden dışarı çıkamamışlardır. Hastalıktan dolayı

202 Ziya Yılmazer, *İzzî Tarihi*, s. 664.

203 Ziya Yılmazer, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 184.

204 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, V, 944.

205 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 642.

206 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 1167.

1807 istanbul, Kauffer Lechevalier

vefat sayılarının yüksek olması sebebiyle cenazelerin yıkanması, kefenlenmesi ve defninde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. İstanbul'da defnedilen cenazelerden başka, sur kapılarından çıkarılarak defnedilenlerle birlikte Galata, Üsküdar ve Boğaziçi'ndeki vefat edenlerin sayısı da eklendiğinde günlük üç binden fazla defin işlemi yapıldığı tespit edilmiştir[207].

E. Yangınlar

İstanbul, tarih boyunca pek çok yangının meydana geldiği bir şehirdir. Bilâd-ı selâse kadılıklarından biri olan Üsküdar da birçok yangının yaşandığı bir şehir

207 Ziya Yılmazer, *Şânî-zâde Târîhi*, I, 578-580 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, X, 93.

olarak dikkat çekmektedir. Tarih boyunca meydana gelen çeşitli boyutlardaki yangınlar, Üsküdar'ın sosyo-ekonomik anlamda yıpranmasına sebep olmuş ve kimi zaman büyük krizlere yol açmıştır. Şehirde meydana gelen yangınlarda devlet, maddî ve manevî olarak halkın yanında olduğunu hissettirerek krizin daha da derinleşmesini önlemiştir.

Büyük yangınlarla birlikte ufak çaplı yangınları dahi eserine kaydetmeye önem veren Vak'anüvîs Hâkim Efendi, diğer vak'anüvîslerden bu yönüyle temayüz etmiştir diyebiliriz. Nitekim vak'anüvîs tarihleri içerisinde Üsküdar'daki yangınlarla ilgili olarak en geniş malumatı da *Hâkim Tarihi*'nde bulmak mümkündür. İncelediğimiz vak'anüvîs tarihlerinde Üsküdar'daki yangılarla ilgili olarak şu kayıtlar dikkat çekmektedir:

1060/1650 senesi Ramazan ayının sonlarında Üsküdar Kuzguncuk'taki Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) kızı Han-zâde Sultan'a ait olan Bayram-paşa Sarayı'nın içerisi yanmıştır. Bu olayın yaşandığı günlerde Üsküdar'da hasta olan Han-zâde Sultan da bir müddet sonra vefat etmiştir[208].

9 Muharrem 1135 (20 Ekim 1722) tarihinde Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii yakınlarında bulunan bir kebapçı dükkanından başlayan yangın, şiddetli rüzgarın da etkisiyle yayılmıştır. Caminin tabhanesi, bit pazarı, haffâfhane ve küçük hamam tamamen yanarak yok olmuştur. Ayrıca yangının çıktığı bölgede bulunan bir çok ev ve dükkan harap olmuştur. Büyük bir zahmetle söndürülen yangın sebebiyle bölgede yaşayan pek çok insan, büyük bir ızdırap yaşamıştır[209].

14 Receb 1136 (8 Nisan 1724) tarihinde Üsküdar Yeni Vâlide Camii yakınlarında geceleyin çıkan yangın, büyük bir zahmetle söndürülmüş; ancak bir çok ev ve dükkan yanıp kül olmuştur[210].

25 Rebi'ulevvel 1141 (29 Ekim 1728) tarihinde öğleden sonra Üsküdar'da Kaya Sultan Yalısı yakınlarında sahil kenarındaki Yahudi evlerinden birinde yangın çıkmış ve evlerin bitişik olmasından dolayı kısa sürede etrafa yayılmıştır. Bu bölgede bulunan Yahudilerin evleri ile birlikte Servilik tarafında bulunan Müslümanlara ait birkaç ev de yanmıştır. İkindi vaktinde kontrol altına alınan yangın, büyük bir gayretle tulumbalarla soğutularak akşam vaktinde tamamen söndürülmüştür[211].

208 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 1276.

209 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, III, 1305.

210 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, III, 1360.

211 Abdülkadir Özcan vd., *a.g.e.*, III, 1613-1614.

11 Şa'ban 1153 (1 Kasım 1740) gecesinde Üsküdar'daki Hammam-ı kebîr yakınlarındaki Kavukçular Çarşısı'ndaki bir berber dükkanında başlayan yangın, birkaç dükkan ve ev yandıktan sonra söndürülebilmiştir[212].

14 Şa'ban 1163 (19 Temmuz 1750) tarihinde öğleden sonra Üsküdar'da Ayazma Sarayı'nın arkasında bir evde başlayan yangın, rüzgarın da etkisiyle kısa sürede etrafa yayılmıştır. Birçok evi, dükkanı ve birkaç mescidi yakıp kül eden yangın, ancak ikindi sonrası söndürülebilmiştir[213].

4 Zilhicce 1166 (2 Ekim 1753) tarihinde gece saat beşte Üsküdar'da çıkan yangında birkaç dükkan yanmış ve birkaç dükkan da hasar görmüştür[214].

10 Ramazan 1167 (1 Temmuz 1754) tarihinde Üsküdar Doğancılar Mahallesi'nde yangın çıkmış ve kısa sürede söndürülmüştür[215].

15 Zilhicce 1168 (22 Eylül 1755) tarihinde Üsküdar'a bağlı olan Kuzguncuk bölgesinde akşam saat dokuzda yangın çıkmış ve uzun uğraşlar sonucu ertesi gün öğle vaktinde söndürülebilmiştir[216].

1171 senesi Cemaziyelevvel ayının ortalarında (Ocak 1758) Üsküdar'da küçük bir yangında iki ev yanmıştır[217].

10 Cemaziyelahır 1172 (8 Şubat 1759) tarihinde gece saat altıda Üsküdar'da yangın çıkmış ve ancak yirmi-otuz ev yandıktan sonra söndürülebilmiştir[218].

1174 senesi Cemaziyelahır ayında (Şubat 1761) Üsküdar'da büyük bir yangın çıkmış ve Vâlide-i 'atik'ten Toptaşı'na kadar olan bölge yanmıştır. O gece rüzgarın da şiddetli olması sebebiyle yangın söndürmekle görevli olan personelin İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi de zahmetli olmuştur. Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen yangın, başarıyla söndürülmüştür[219].

23 Safer 1177 (2 Eylül 1763) tarihinde sabaha karşı Üsküdar'da yangın çıkmış ve şiddetli rüzgarın tesiriyle dört beş kola ayrılmıştır. On sekiz saat süren yangında birçok ev ve dükkan yanarak harap olmuştur[220].

---

212 Mesut Aydıner, *a.g.e.*, s. 655.

213 Ziya Yılmazer, *İzzî Tarihi*, s. 785-786.

214 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 70.

215 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 137; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 37.

216 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 308.

217 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 620.

218 Tahir Güngör, *a.g.e.*, I, 728.

219 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 981.

220 Tahir Güngör, *a.g.e.*, II, 1119; Nevzat Sağlam, *a.g.e.*, s. 248.

7 Rebi'ulahır 1193 (24 Nisan 1779) tarihinde bazı seyircilerin çakmaklarından çıkan kıvılcımlardan dolayı Kavak Sarayı'nda çıkan yangın, bütün gayretlere rağmen söndürülememiş ve saray tamamen yanmıştır[221].

29 Zilhicce 1211 (25 Haziran 1797) tarihinde gündüz on birde Üsküdar Açık Türbe Mahallesi'nde yedi saat süren bir yangın çıkmış ve çok sayıda ev yanarak harap olmuştur[222].

Üsküdar'da Mum-hane yakınlarındaki Yehud-hane'de yangın çıkmış ve kontrol altına alınmıştır. Birkaç gün sonra 8 Rebi'ulahır 1215'te (29 Ağustos 1800) akşam saat yarımda buraya yakın bir yerde sâbık Bostancı-başı Ali Bey'in sahil evinde de bir yangın çıkmış ve ev tamamen yanmıştır. Padişah ve Vâlide Sultan her biri beş bin olmak üzere toplamda on bin kuruş atıyye vererek gönülleri bir nebze de olsa teskin etmiştir[223].

14 Rebi'ulahır 1215 (4 Eylül 1800) tarihinde Üsküdar'da Eski Hammam yakınlarında Kapu Kethudası Ömer Ağa'nın konağında yangın çıkmış ve üç beş ev yandıktan sonra söndürülebilmiştir[224].

17 Safer 1216 (29 Haziran 1801) tarihinde gece saat dörtte Üsküdar Sultan-tepe'de yangın çıkmış ve bir saat sonra söndürülmüştür[225].

7 Rebi'ulahır 1289 (14 Haziran 1872) tarihinde Üsküdar Yeni Mahalle'de meydana gelen yangın, rüzgarın da şiddetiyle birçok ahşap binaya sıçramıştır. Rüzgarın şiddetiyle pek çok kola ayrılan yangın, Müslüman ve Hıristiyan mahallelerinde binden fazla binanın yanmasına sebep olmuştur[226].

F. İlginç Olaylar

Vak'anüvîs tarihlerinde genelde garîbe ve acîbe başlıkları altında verilen ilginç olaylar, kültür tarihimiz açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bu eserlerde herhangi bir konudan bahsedilirken anlatılan ve insanlara ilginç gelen bazı olaylara da değinilmiştir. Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan bu olaylar özellikle

221 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, II, 126.

222 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 241; Seydi Vakkas Toprak, *a.g.e.*, s. 498; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VI, 235.

223 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 475.

224 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 476.

225 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 563.

226 M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, XIV, 26.

dönemin mizah anlayışı, kültür seviyesi, topluma ve insana bakışı ve çeşitli batıl inançları gibi hususlarda önemli anekdotlar içermekte olup, sosyo-kültürel tarih ve edebiyat çalışmaları için eşsiz bir malzeme sunmaktadır. Bu literatürde yer alan ve Üsküdar ile bağlantılı olan ilginç olaylar aşağıda kronolojik olarak verilmiştir:

Sokak Hayvanları

Sultan I. Ahmed (1603-1617) devri Sadrazamı olan Nasuh Paşa, devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış ve Kuyucu Murad Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirilmiştir. Aynı zamanda Sultan'ın damadı olan Paşa, yaptığı icraatlar sebebiyle kaynaklarda genelde gaddar, zalim ve servet düşkünü birisi olarak tanıtılmıştır. Bir cuma selamlığına hastalığını bahane ederek katılmaması da bardağı taşıran son damla olmuş ve Nasuh Paşa, Sultan I. Ahmed'in emriyle katledilmiştir.

Nasuh Paşa, vezareti döneminde İstanbul'daki sokak köpekleriyle ilgili dikkat çekici bir karara imza atmıştır. Buna göre İstanbul'daki sokak köpekleri toplatılmış ve kayıklarla karşı tarafa geçirilerek Üsküdar'a bırakılmıştır. Daha önce bir benzeri işitilmemiş bu uygulama da Nasuh Paşa'nın ilginç icraatlarından biri olarak kayda geçmiştir.[227]

Benli Hasan Ağa'nın Tuğlarının Çalınması

Sultan IV. Mehmed (1648-1687) zamanında Canpolad Deli Hasan Ağa nâm-ı diğer Benli Hasan, Abaza Hasan üzerine gönderilmek üzere Üsküdar'a geçirilmiştir. Bu görevi karşılığında ise kendisine Bolu Sancağı verilmiştir. Üsküdar'da hazırlıklarını tamamlamaya çalışan Benli Hasan'ın bir iki adamı tuğları da alarak Abaza Hasan'a firar etmişlerdir. Şehir halkı Canpolad Benli Hasan'ın düştüğü durumu "*A Benli Hasan tuğlar nice oldu?*" şeklinde söyledikleri türkülerle alay konusu yapmıştır. Üsküdar'da acizliği sebebiyle yaşadığı bu hadise üzerine rezil olan ve halkın diline düşen Benli Hasan da, Abaza Hasan üzerine gidememiştir[228].

227 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, II, 417. Nasuh Paşa hakkında bkz. Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 426-428.
228 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 1313.

Salacak, Flandin

Bir Garip Ölüm Cezası

Benli Hasan Üsküdar'dayken Sadrazam'ın Şahin Ağa ismindeki bir ağası, Katırcıoğlu'na serdarlık emrini götürmek üzere Üsküdar'a gelmiştir. Burada Benli Hasan'ın ordusuna uğrayıp onlardan daha güçlü atlar almak istemiş; fakat Benli Hasan'ın adamları atlarını vermek istememişler. Aralarında çıkan tartışma çatışmaya dönüşmüş, bu esnada Şahin Ağa alnından ciddi bir şekilde yaralanmış ve vefat etmiştir. Geride kalanlar İstanbul'a gelerek Benli Hasan'ın Mirahuru olan Hacı Osman'ın bu olaya sebep olduğunu Sadrazam'a şikayet etmişlerdir. Sadrazam, hemen Mirahur Hacı Osman'ın huzuruna getirilmesini emretmiştir. Huzura gelen Hacı Osman'ın olayın faili olduğu noktasında şahitler arasında tam bir ittifak olmamasına rağmen Sadrazam, bir anlık öfkeyle Hacı Osman'ın katledilmesini emretmiştir. Hacı Osman, olay anında orada olmadığını iddia ederek kendisinin hapse atılıp gerekli araştırmanın yapılmasını talep etmişse de vezire söz dinletememiş ve Bâb-ı hümâyûn önünde idam edilmiştir. Daha sonra kâtiblerden Mustafa Efendi ise, Hacı Osman'ı doğrulayarak çatışmanın olduğu gece, Benli Hasan'ın çadırında kendisi ile beraber olduğunu söyleyerek çatışmanın kendilerine

iki saatlik mesafede cereyan ettiğini, dolayısıyla Hacı Osman'ın haksız yere katledildiğini belirtmiştir[229].

Bir Kaçış Yeri Üsküdar

1066/1656 senesinde Venediklilerin Limni Adası'nı ele geçirdiği haberi İstanbul'a ulaşınca Sadrazam, düşmanın İstanbul'a gelebileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak tedbir almaya başlamıştır. Öncelikle İstanbul'un denize bakan surlarının düşmana yeni ve sağlam görünmesi için baştanbaşa beyaza boyanmasını emretmiştir. Ayrıca Ahırkapı ile Yedikule arasındaki surlara bitişik nizam yapılan bütün evlerin surları zayıflattığı gerekçesiyle yıkılmasını emretmiştir. Tüm bu tedbirleri gören halk, paniğe kapılmış ve düşmanın İstanbul'a geleceğini düşünerek buradaki bütün malını değerinin çok altında satmış ve Üsküdar'a kaçmıştır. Bu abartılı tedbirler neticesinde birçok kişi korkudan malını yok fiyatına satmış ve bazı uyanık kişiler de bu sayede İstanbul'da çok ucuza mal sahibi olmuştur[230].

Ramazan Bayramı Tayininde İhtilaf

1152/1739 senesi Ramazan ayında havanın kapalı olması sebebiyle hilal görülememiş ve ayın başı ve sonu ile ilgili bir ihtilaf oluşmuştur. İstanbul'a oldukça uzakta bulunan Lofça kasabasında yapılan tespite göre bayram olması gereken günde, İstanbul halkı arefe gününü yaşıyormuş. Bayram olduğu haberi önce Edirne'ye ve daha sonra da Edirne Bostancı-başısı tarafından İstanbul'a ulaştırılmıştır. Burada gerekli tetkikler yapıldıktan sonra bayram olduğuna karar verilmiştir. Bu tetkikler zaman aldığı için öğle vaktinden kısa bir süre önce bayram namazı ancak eda edilebilmiştir. Bayram namazından bir müddet sonra da öğle namazı kılınmıştır. Üsküdar ve Eyüp gibi uzak mahallerde ise öğleden sonra bayram olduğu haberi alındığı için bayram namazı ancak ertesi gün kılınabilmiştir[231].

229 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, III, 1314-1315.

230 Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, IV, 1694.

231 Mesut Aydıner, *a.g.e.*, s. 608-610.

Mîrî Malı Batmaz

Kapıcı-başılardan biri Anadolu'dan tahsilat yaparak Üsküdar'a gelmiş ve bir mavna ile İstanbul'a geçerken denizin ortasında adamlarından birine: "*'Mîrî malı batmaz' diye halk arasında meşhur olmuş bir söz vardır; bakalım gerçek midir, değil midir?*" diyerek tahsil ettikleri maldan bir iki akçe alarak denize atmasını istemiştir. Kapıcı-başının adamı, çaresiz bir şekilde, bir iki akçe alıp denize atmış ve ağırlığından dolayı akçeler denizin dibine doğru batmıştır. Bunu gören kapıcı-başı pişman bir şekilde karşıya geçmiş ve eksik olan meblağın miktarı Başbaki-kulu tarafından kendisinden tahsil edilince, 'Mîrî malı batmaz' diye meşhur olan sözün hangi manaya delalet ettiğini anlayarak kendisini kınamıştır[232].

Tannâne Kasidesi

Sünbül-zâde Vehbi Efendi, İran Hanlarından Zend Kerim Han ile Bağdad Valisi Ömer Paşa arasında gelişen bir anlaşmazlığı çözmek üzere Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) tarafından elçi olarak görevlendirilmiştir. Vehbi Efendi, yaptığı tahkikata göre asıl suçlunun Bağdad Valisi Ömer Paşa olduğuna karar vermiş ve Padişah'a bu doğrultuda bir rapor göndermiştir. Bu rapordan haberdar olan Ömer Paşa da, Vehbi'nin Kerim Han ile dost olduğunu ve İran'da içki içip zina ettiğini içeren bir raporu İstanbul'a ulaştırmıştır. Bunun üzerine I. Abdülhamid, Vehbi Efendi'nin görevine son vererek bulunduğu yerde idam edilmesi için bir ferman çıkarmıştır. Bu haberi İstanbul'daki dostları Yenişehirli Osman Efendi ve Reisülküttab İsmail Efendi'nin göndermiş olduğu elçiden öğrenen Vehbi Efendi, dostlarının tavsiyesine uyarak tebdil-i kıyafetle Üsküdar'a gelmiş ve burada sâdık bir arkadaşının yanında gizlenmiştir. Üsküdar'da olduğunu dostlarına bildirdikten sonra onların yönlendirmesiyle burada Tannâne[233] ismiyle meşhur olan kasidesini yazmıştır. Kaleme aldığı kasideyi Sultan I. Abdühamid'e ulaştıran Vehbi Efendi, bu vesileyle Padişah'ın affına mazhar olmuştur[234].

232 Hüseyin Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 853.

233 Tannâne kasidesi hakkında bkz. Mehmet Ünal-Nurettin Çalışkan, "Manzum Bir Sefaretname: Tannane Kasidesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 40, Ekim 2015, s. 158-169.

234 Ziya Yılmazer, *Şânî-zâde Târîhi*, I, 212-213.

Üç Nu‘man Evi

Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde Üsküdar’da sâkin üç Nu‘man Bey vardır. Bunlardan biri çavuşbaşılıktan ayrıldıktan sonra Edirne’de vefat etmiştir. Bir diğeri silahşörlüğü terk ederek Galata Şeyhi olmuş ve Üsküdar’daki evini tekke yapıp birkaç yıl burada yaşadıktan sonra hayata veda etmiştir[235]. Sonuncusu ise İsmail Kal‘ası’nın Bina Emini iken görevi başında vefat eden Selanikli Nu‘man Bey’dir. Selanikli Nu‘man Bey’in vefatı üzerine bazı şairler:

“*Üsküdar’da vardır üç Nu‘man evi*

Dünyevî ve uhrevî ve Mevlevî” dizesini söyleyerek buradaki “uhrevî” ifadesiyle dünyaya tamah etmeyen Selanikli Nu‘man Bey’i kastetmişlerdir. Üçünün vefatından sonra da şairlerden biri:

“*Üsküdar’da kalmadı Nu‘man evi*

Dünyevî ne uhrevî ne Mevlevî” dizelerini kaleme almıştır[236].

Şeyhülislam Konağı

Sultan II. Mahmud (1808-1839) devri şeyhülislamlarından Mehmed Zeynelabidin Efendi (ö. 1824), Üsküdar Sultan-tepe’de bir konak satın alarak konağı güzel bir şekilde tamir ettirmiştir. Konağın satın alınmasından haberi olan Padişah, Şeyhülislam’ın da olduğu bir toplantı esnasında: “*Bari bir sâhil-hâne tedârük olunsa idi*” buyurmuştur. Şeyhülislam da: “*Meşâyih-i İslâmiyye dâ‘îleri yalılarında ancak ba‘de’l-‘azl ikāmet ederler. Dâ‘îlerinin ise ‘azl buyurdukları dakîkada dört yanım deryâ olur.*” diyerek edebe uygun ve nüktedan bir cevap vermiştir[237].

Define Bulunması

Sultan II. Mahmud döneminde Sadrazam olan merhum Abdullah Paşa’nın Baş-tebdîli Kara Süleyman, Üsküdar’da Vâlide-i ‘Atik Camii’nin yakınlarındaki evinin bahçesini ağaç dikmek amacıyla bir bağcıya belletmiştir. Bağcı, bahçeyi bellerken bir kavanoz dolusu altın bulmuş ve evin sahibi ile yaptığı anlaşma gereği

235 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VI, 315.

236 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, VI, 131-132.

237 Ziya Yılmazer, *a.g.e.*, II, 812.

kendisine verilen üç bin kuruş karşılığında olaydan kimseye bahsetmeyeceğine dair söz vermiştir. Ev sahibi olan Kara Süleyman, geri kalan altını eşi ve cariyesi ile beraber sayarak evinde bir yere gizlemiştir. Ertesi gün Kara Süleyman'ın hanımı yan komşusuna pencereden: "*Canım Kâtibe Hanım, sakın kimseye söyleme. Bizim bağçede filan bağcıya kazdırır iken defîne bulduk. Acaba sizin ağanın haberi var mı?*" diyerek yüksek sesle olayı anlatmıştır. Yoldan geçen mahalle bekçisi olayı işitince hemen bağcıyı bularak Defterdar Efendi'ye götürmüştür. Olay araştırıldıktan sonra Başbaki-kulu Ağa'ya intikal ettirilmiştir. Daha sonra Üsküdar Mahkemesi tarafından taraflar sorgulanmış ve kavanozun bulunduğu yer tespit edilmiştir. İlk başta olayı inkar eden Kara Süleyman, kavanozun yeri tespit edildikten sonra: "*Ben Bâb-ı 'âlî'ye gidüp, ihbâr ve sadâkatimi izhâr edecek idim*" diyerek özür beyanında bulunmuştur. Olay açığa kavuşunca da Kara Süleyman, kavanozu Defterdar'a getirmiştir. Yapılan sayım sonunda definenin yüz elli bin kuruş karşılığında altın ve zinet eşyası olduğu tespit edilmiştir. Olayı ortaya çıkaran bekçi ve bağcıya bir miktar atıyye verilerek geri kalan altın, Darbhâne-i 'âmire'ye teslim edilmiştir. Kara Süleyman ise yalan söylediği için atıyyeden mahrum bırakılmıştır[238].

Bir Doktorun Hatırası

1283/1866-67 senesine kadar yaşayan Edirneli Tabib İstefan tıp alanında zamanının önde gelenlerinden birisidir. İstefanaki ismiyle meşhur olan bu doktor; Türkçe, Arapça ve Farsça'nın dışında Batı dillerinin de çoğuna vâkıf, usul ve adap bilen kültürlü bir zatmış. Yaşı seksene yakın olmasına rağmen hastalarının yanına yürüyerek gider ve binek kullanmayı tercih etmezmiş. Çamlıca'daki hastasının yanına Üsküdar'dan yürüyerek giden yaşlı doktor, yorulup yorulmadığı sorusu karşısında cevaben insana asıl yorgunluk veren şeyin gönül sıkıntısı ve efkardan kaynaklı üzüntü olduğunu söylermiş. Ayrıca kendisinin yola çıktığında varacağı yerin yakın ve uzaklığını, yolların iniş ve çıkışını düşünmeyerek sanki bir salonda geziniyormuş gibi yürüdüğünü, bu sebeple ne zihnen ne de bedenen yorulduğunu belirtirmiş[239].

238 Ziya Yılmazer, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 496-497; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, XII, 140.

239 Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, I, 208-209.

Kahvehane,
Pardoe

Değerlendirme ve Sonuç

Vak‘anüvîslik ilk olarak XVIII. yüzyılın başında Divan-ı hümâyûn kalemi olarak ihdas edilmiştir. Vak‘anüvîsler devlet tarafından tarihi hadiseleri yazmakla görevlendirilmiş kişilerdir. Vak‘anüvîsler bu amaçla ortaya koydukları eserlerinde daha çok devletin merkezindeki olayları kronolojik olarak kaleme almışlardır. Taşradaki olaylar ise devletin merkezini ilgilendirdiği ölçüde vak‘anüvîslerin dikkatini çekmiştir. Üsküdar’ın hem Bilâd-ı selâse kadılıklarından biri olması hem de İstanbul’a yakın olması sebebiyle taşradaki diğer bölgelere göre vak‘anüvîs tarihlerine konu olması noktasında daha avantajlı olduğu söylenebilir. Ancak İstanbul’un “en yakın taşrası” konumunda bulunan Üsküdar’ın da doğrudan veya dolaylı olarak merkezle bağlantılı hadiseler bağlamında bu eserlerde yer aldığını söyleyebiliriz.

Üsküdar tarih boyunca Anadolu ile Rumeli arasında bir geçit yeri olarak kullanılmıştır. Anadolu’dan gelen birçok kişi veya grubun İstanbul’a geçmeden önce burada konaklaması ve kimi zaman burada ağırlandıktan sonra İstanbul’a kabul edilmesi; ayrıca İstanbul’dan çeşitli askerî ve siyasî sebeplerle doğuya gönderilen birçok kişi veya grubun da ilk menzilinin Üsküdar olması, buranın bir geçiş güzergâhı olduğunu göstermektedir. Bunun da etkisiyle olsa gerek, Üsküdar’da bazı asayiş ve güvenlik problemlerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Üsküdar aynı zamanda doğuya sefere çıkan ordunun toplanma merkezidir. Sefer vaktinde otağ-ı hümâyûnun kurulduğu bu bölge, askerin sefer hazırlıklarını tamamlamak üzere toplandığı bir mekan olmuştur. XIX. yüzyılın başında yapılan kışlalarla askerin eğitim merkezi olması da Üsküdar’ı askerî açıdan önemli bir noktaya taşımıştır. Selimiye olarak isimlendirilen bu askerî bölge, Üsküdar’ın imarına ve şehirleşmesine önemli katkılar sunmuştur. Çinili Camii, Yeni Vâlide Camii, Ayazma Camii, Selimiye Camii gibi çeşitli sivil mimarî eserler de etraflarındaki diğer yapılarla beraber Üsküdar’ın dinî, sosyal, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayatının gelişmesinde önemli bir misyonu hâizdir. Ayrıca Üsküdar’a inşa edilen zahire ambarları da, Üsküdar’ın ekonomik açıdan ne denli önemli olduğunun bir göstergesi olmuştur.

Padişahların kimi zaman nakl-i hümâyûn ile Üsküdar’a geçerek burada bulunan saray ve köşklerde dinlenmesi; hatta bazen devleti buradan idare etmesi de şehrin bazı Padişahlar nezdindeki önemini ortaya koymaktadır.

Doğuda bir görevde bulunduğu hâlde sadrazam olarak atanan vezir, devlet ricali tarafından Üsküdar'da törenle karşılanmış ve burada bulunan Mehmed-paşa Köşkü'nde verilen ziyafetin ardından sadaret mührünü almak üzere İstanbul'a geçmiştir. Padişah'tan sonraki en üst düzey yetkili olan sadrazamın Üsküdar'da karşılanarak ağırlanması, bu bölgenin teşrifat ve kutlama geleneğindeki yerini ve ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Şiddetli kışlar, fırtınalar ve seller gibi tabiat olaylarının yaşandığı Üsküdar'da meydana gelen irili ufaklı yangınlar, şehrin sosyo-ekonomik yapısının negatif anlamda etkilenmesine sebep olmuştur. Bu afetlerde devletin vermiş olduğu maddî ve manevî destekler, halkın acısını hafifletmede önemli bir rol oynamıştır. Çeşitli dönemlerde yaşanan ilginç hadiseler de şehrin tarihî kültürel hayatına ayrı bir renk katmıştır.

Fâtih Dönemi Üsküdar'ında Şahıs İsimleri (1453- 1458)

A Z İ Z A D İ L O Ğ L U
Araştırmacı

Giriş

Şahıs adlarının tespiti ve değerlendirilmesi açısından Osmanlı devrine ait tahrir defterleri, avarız tahrirleri, şer'iyye sicilleri, nüfus defterleri vb. arşiv kaynakları önemli bir yere sahip olup, ilgili kaynaklara dayalı olarak muhtelif çalışmalar yapılmıştır[1]. Bu tebliğde, antroponimi-kişibil çalışmalarına katkı sağlamak maksadıyla İstanbul'un Fethi'ni müteakip (1453-58 arası) Üsküdar nahiyesindeki kişi adlarının tespiti ve değerlendirmesi yapılacaktır.

Üsküdar Şahıs Adları

XV. yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar, idarî-askerî yönden Kocaeli sancağına tâbi olan Gebze kazasına (vilayetine) bağlıydı. İdarî-kazaî/adlî yönden ise İstanbul'un Bilâd-ı Selâse (Eyüp, Galata, Üsküdar) kadılıklarından biri olan Üsküdar kadılığına bağlı bir naip tarafından idare edilmekteydi[2]. 1453-58 tarihli mufassal tahrir defterine göre

---

1Özellikle tahrir defterlerinin Türk onomastiği açısından XV-XVI. yüzyıllar ve XVII. yüzyıl başları için birer hazine değerinde olduğu pek çok kez ifade edilmiştir. Başlıca örnekler için bk. Bahaeddin Yediyıldız- Özkan İzgi, "1455 yılında Ordu ve Yöresinde Kullanılan Şahıs Adları*", Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara 1993, s. 361,368; Yılmaz Kurt, "Adana Sancağında Kişi Adları", *Anakara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt XV, Ankara 1991, s. 169-252; Mehmet Mehdi İlhan, " On Altıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Kişi Adları Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, cilt LIV, sayı 209, Ankara 1990, s. 213-232; Halit Ongan, "Şeriyye Sicillerinde Geçen Türkçe Kişi Adları", *Türk Etnografyası Dergisi*, sayı 1, Ankara 1956, s. 92-94; Halit Ongan, "XV. Yüzyıla Ait Bursa Sicillerinde Geçen Türkçe Kişi Adları" *Türk Etnografyası Dergisi*, sayı 4, Ankara 1961, s. 32-6; Mehmed Yusufoğlu, " Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinde Türkçe Kişi Adları" *Türk Kültürü*, cilt XXII., sayı 252, s. 246-9. Genellikle tahrir defterlerinde vergi mükellefi olarak erkeklerin kaydedilmesinden ötürü çocuk ve kadın isimlerinin tespiti için sicil kayıtları önemli bir yer tutmaktadır.

2 Mehmet Hanefi Bostan, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Üsküdar Nahiyesi", *3. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal*

Fatih Sultan Mehmed

Üsküdar nahiyesinde toplam yerleşim birimi 1 nefs ve 18 köyden oluşmaktadır. Bunlar; Nefs-i Samandıra[3], Bulgurlu, Canlu ve Büyükbaşlu, Çamlıcaköy, Çengarköy (Çengelköy), Diğer Nerdubanlu (Karamanlu), Heregedun (Kadıköy), Ilısuluk, İstavroz (Beylerbeyi), Kartal (Karzal), Kalamıc (Kalamış), Kuzguncuk, Nerdubanlu (Merdivenköy), Reislü, Soğanlu, Viran (Erenköy), Yakacık, Yeniceköy'dür. Zikredilen tarih aralığında Üsküdar'da 176'sı çifti olan, 96'sı çifti olmayan 272 hane ve 2 biveden oluşan toplam 274 vergi mükellefi bulunmaktadır. Klasik tahrir defteri tanziminde vergi mükellefi *veled-i …* yahut *birader-i …* şeklinde kaydedilirken bu defterde birkaç istisna hariç sadece vergi yükümlülüğü olan kişilerin adları; varsa unvan-lakapları kaydedilmiş dolasıyla birader ve baba adlarının toplu tespiti yapılamamıştır[4].

Araştırmaya konu olan 1453-58 tarihli mufassal tahrir defterine göre Üsküdar nahiyesinde 72'si Müslümanlara ve 26'sı gayrimüslimlere ait olmak üzere toplam 98 farklı isim tespit edilmiştir[5]. Üsküdar'da Türk-Müslümanların kullandığı şahıs isimleri içerisinde **Ali** birinci (12, %4,51), **Mehmed** ikinci (9, %3,38), **Musa** üçüncü (8, %3,0), **Hasan**, **İbrahim**, **Hamza**, **Hüseyin** dördüncü (7'şer, %2,63) ve

Bilimler Kongresi, cilt 4, Ankara 12-14 Kasım 2020, s. 303-28; Mehmet İpşirli, "Bilâd-ı Selâse", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 151-2.

3 Hanefi Bostan *"a.g.m."* de XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarından hareketle Samandıra'nın köy olduğunu belirtmiştir ("Fatih Sultan Mehmet Döneminde Üsküdar Nahiyesi", s. 309).

4 Bu bahiste istisna örnekler için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Tapu Tahrir Defterleri (=*TT.d), nr. 1160*, s. 21, 263. Buradaki baba isimleri de veriler içerisine dahil edilmiştir. Nitekim mükellefin ismi zikredilmeden sadece biraderinin yahut babasının ismi ve mesleği zikredilmiştir. (*birader-i Ramazan*, *veled-i terzi, veled-i topal, boyacı oğlu* vb.)

5 BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 43-96, 266-78.

Mustafa ise beşinci (6, %2,25) sırada olmak üzere en çok kullanılan isimler olduğu görülmektedir. Bölgedeki Türk-Müslüman vergi mükelleflerinin kullandığı isimlerin 49'u Arapça (%67), 13'ü Türkçe (%19), 4'ü Farsça (%6), 4'ü Türkçe ve Arapça (%6), 1'i Arapça ve Farsça (%1), 1'nin ise Moğolca (%1) menşeili olduğu ortaya çıkmıştır. Arapça menşeili isimler içerisinde Allah lafzı bulunan 3 isim (Lütfullah, Fazlullah, Nasrullah) bulunmaktadır. Peygamber ismi olarak ise 19 farklı ad tespit edilmiştir: Mehmed/Muhammed (Mahmud, Ahmed, Mustafa), Musa, İbrahim, Hızır, İlyas, Yakub, Süleyman, İdris, Yusuf, Yahya, Davud, İsa, İshak, Yunus, Salih, İsmail, Hulefâ-yi Râşidîn içerisinden Ebubekir hariç olmak üzere 3 isim (Ömer, Osman, Ali), Hz. Muhammed'in torunları olan Hasan ve Hüseyin'e ait isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Diğer Arapça isimler ise Nebi, Murad, Umur, Hamid, İvaz, Ramazan, Kasım, Kerim, Elvan, Mübarek, Hacı, Maruf, Makbul, Aşık, Şeyh, Mezid, Sinan, Meserret ve Gaybi'dir.

Bölgedeki Türkçe isimler içerisinde büyük, ulu, başkan, cesur, yiğit, sağlam yahut kötü, uğursuz, bahtsız gibi anlamları içinde barındıran Kara, Kara Ali, Kara Hasan ismi, ışıklı, münevver anlamlarını taşıyan Aydın ismi, yerleşilen yer yahut arka arkaya ölen ailelerin son doğan çocuğuna verdiği adlardan olan Durak, kesilmek-sona ermek anlamlarını taşıyan genellikle ailelerin son çocuklarına verdiği adlardan biri olan Dur-Ali/ Durali, küçük erkek kardeş anlamını taşıyan İnebey-Eynebey, Rumeli'nin fethinde yararlılık gösteren beylerden olan Evronos, boyunduruk altına girmeyen-bağımsız anlamını taşıyan Saltık, güçlü, yılmayan, kuvvetin simgesi olarak görülen Temir-han ve Beysi, Beyice, Saruca gibi adlar Türkçe isimler arasındadır.

1453-58 tarihinde Üsküdar'daki Farsça asıllı isimler ise bağ, eklem gibi anlamları taşıyan Menteşe, davul-davul tokmağı, yırtıcı kuş yahut iri yapılı anlamlarını taşıyan Balaban, ayağı uğurlu anlamında Hoşkadem ve yırtıcı bir kuş türü olan Şahin'dir. Nahiyedeki tek Moğolca kökenli olan Turgut ismi ise Moğol boylarından biri yahut belde, mesken gibi anlamları taşımaktadır. Hem çalışmanın ana kaynağı olan mufassal tahrir defterinde hem de Anadolu'nun muhtelif bölgelerine ait tahrir defterlerinde Kalk(f)al olarak defterlere kaydedilen isim bazı araştırmacılar tarafından Kufal şeklinde okunurken bazıları ise bu ismi Kul-kal olarak okumuştur[6]. Bölgedeki Türk- Müslüman ahali arasındaki unvan sahipleri 2 bîve, 5 fakih, 7 hacı, 4 imam, 1 kasap, 2'şer şeyh ve Tatardan oluşan toplam 23 neferdir[7].

6 Kulfal için bk. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 2013, s. 60.; Kulkal için bk. Yılmaz Kurt, *"a.g.m."*, s. 49.

7 Hanefi Bostan *"a.g.m."*, s. 315.

Tablo 1: 1453-58 tarihinde Üsküdar nahiyesindeki Müslüman şahıs isimleri

Sıra	Şahıs Adı	Toplam	%	Menşei
1	ALİ	12	4,51	Arapça
2	MEHMED	9	3,38	Arapça
3	MUSA	8	3,0	Arapça
4	HASAN	7	2,63	Arapça
	İBRAHİM	7		Arapça
	HAMZA	7		Arapça
	HÜSEYİN	7		Arapça
5	MUSTAFA	6	2,25	Arapça
6	HIZIR	5	1,87	Arapça
	İLYAS	5		Arapça
	YAKUB	5		Arapça
7	SÜLEYMAN	4	1,50	Arapça
	MAHMUD	4		Arapça
	AHMED	4		Arapça
	HALİL	4		Arapça
8	MENTEŞE	3	1,12	Farsça
	İSMAİL	3		Arapça
	YUSUF	3		Arapça
	YAHYA	3		Arapça
	AYDIN	3		Türkçe
	DAVUD	3		Arapça
9	NEBİ	2	0,75	Arapça
	DURAK	2		Türkçe
	BALABAN	2		Farsça
	MURAD	2		Arapça
	MESUD	2		Arapça
	PAŞA YİĞİT	2		Türkçe
	UMUR	2		Arapça
	KALFAL/ KUL KAL	2		Arap+Türk
	İSA	2		Arapça
	EYNEBEY (İNEBEY)	2		Türkçe
	HAMİD	2		Arapça
	YUSUFHAN	2		Arap+Fars
	İSHAK	2		Arapça
	İVAZ	2		Arapça

10	DUR ALİ	1	0,37	Türk+Arap
	KARA ALİ	1		Türk+Arap
	NASRULLAH	1		Arapça
	RAMAZAN	1		Arapça
	TEMİRHAN	1		Türkçe
	DERUD(?)	1		Türkçe (?)
	FAZLULLAH	1		Arapça
	KASIM	1		Arapça
	YUNUS	1		Arapça
	UDUL KERİM	1		Arapça
	ELVAN	1		Arapça
	MESERRET	1		ARAPÇA
	MÜBAREK	1		Arapça
	DURGUT	1		Moğolca
	OSMAN	1		Arapça
	HOŞKADEM	1		Farsça
	ŞAHİN	1		Farsça
	HACI	1		Arapça
	EVRANAZ	1		Türkçe
	LÜTFULLAH	1		Arapça
	SALİH	1		Arapça
	MARUF	1		Arapça
	MUKBİL/ MAKBİL	1		Arapça
	SARUCA	1		Türkçe
	EBRAH	1		Türkçe
	BEYSİ (?)	1		Türkçe
	İDRİS	1		Arapça
	AŞIK	1		Arapça
	ÖMER	1		Arapça
	KARA HASAN	1		Türk+Arap
	ŞEYH	1		Arapça
	KARA	1		Türkçe
	MEZİD	1		Arapça
	SİNAN	1		Arapça
	BEYİCE	1		Türkçe
	GAYBİ	1		Arapça
	SALTIK	1		Türkçe

İstanbul 1534,
Matrakcı

İncelemeye konu olan Kocaeli mufassal tahrir defterinde Üsküdar nahiyesi haricinde olan diğer kazalardaki (Şile, Yoros, Gebze, Kandıra ve İznikmüd) Müslüman vergi mükelleflerinin en çok kullandığı isimlerin Üsküdar nahiyesinde en çok kullanılan isimlerle örtüştüğü ortaya çıkmıştır[8]. Benzer bir durumu XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinden hareketle Anadolu'daki kaza ve sancaklar için yapılan çalışmalarda da görmek mümkündür[9]. Bu bağlamda *Ali*, *Mehmed*, *Musa, Hasan, Hüseyin, İbrahim*, *Mustafa* isimlerinin hem Üsküdar nahiyesinde hem diğer kazalarda (Şile, Yoros, Gebze, Kandıra ve İznikmüd) hem de Anadolu'nun (XVI. yy.) muhtelif sancak ve kazalarında en çok kullanılan isimler olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Kocaeli sancağı dahilindeki kazalarda en çok kullanılan şahıs isimleri (1453-58)

Sıra	***Üsküdar***	**İznikmüd**	**Şile**	**Kandıra**	**Gebze**	**Yoros**
1.	*ALİ*	ALİ	MUSTAFA	MEHMED	MEHMED	MEHMED
2.	*MEHMED*	HAMZA	ALİ	MUSTAFA	MUSA	MUSA
3.	*MUSA*	MUSA	MUSA	MUSA	İSA	ALİ
4.	*HASAN, İBRAHİM, HAMZA, HÜSEYİN*	MEHMED	MEHMED	ALİ	HASAN	MUSTAFA
5.	*MUSTAFA*	MUSTAFA	HAMZA	YUSUF	İBRAHİM	HALİL, İBRAHİM

Tablo 3: Anadolu'da bazı kaza ve sancaklarda en çok kullanılan şahıs isimleri

SIRA	**Bodrum**	**Ankara**	**Kastamonu**	**Bursa**	**Suğla**	**Adana**	**Tokat**	***Üsküdar***
1	Mehmed	Mehmed	Mehmed	Mehmed	Mehmed	Mehmed	Mehmed	*Ali*
2	Mustafa	Mustafa	Mustafa	Mustafa	Mustafa	Ali	Ali	*Mehmed*
3	Ali	Ali	Ahmed	Ali	Ali	Ahmed	Ahmed	*Musa*
4	Yusuf	Ahmed	Ali	Hasan	Hasan	Mustafa	Hüseyin	*Hasan,İbrahim, Hamza,Hüseyin*
5	Ahmed	Hasan	Şaban	Ahmed	Yusuf	İbrahim	Mahmud	*Mustafa*

1453-58 tarihinde Üsküdar nahiyesi sınırları içerisinde bulunan Kalamış, Çengelköy, İstavroz, Kadıköy, Kartal ve Kuzguncuk köylerinde gayrimüslimler ikamet etmekteydi[10]. Bu gayrimüslim nüfusun 26 farklı isim[11] kullandıkları görülür. Bunlar

8 Bu tespit, BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 1-43 İznikmüd, s. 43-96 Gebze, s. 103-22 Yoros, s. 125-178 Şile, s. 185-246 Kandıra, s. 254-59 ve s. 261-287 arası esas alınarak ortaya çıkmıştır.

9 Yılmaz Kurt, "Bodrum Kazasındaki Kişi Adları", *3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu*, Bodrum 30 Ekim- 1 Kasım 2013, cilt 2, s. 649-59.; Özgül Öztürk, *Ankara Sancağı Kişi Adları'nın Değerlendirilmesi*, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1993, s.13.; Jülide Akyüz, *Kastamonu Sancağı Kişi Adları*, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1991, s. 12.; Zeynep Sarıışık, *Bursa Sancağı Kişi Adları Değerlendirmesi*, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1993, s. 33.; Mustafa Duman, *Suğla Sancağı Kişi Adları*, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1996, s. 13.; Yılmaz Kurt, *"a.g.m."*, s. 174.; Sehure Ergüzel, *Tokat'ta Müslüman Şahıs İsimleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 58.

10 Hanefi Bostan *"a.g.m."*, s. 3089.

11 Gayrimüslim isimlerinin doğru imla edilmesi noktasında katip yahut araştırmacı hatasından kaynaklı yanlışlıklar doğabilmektedir.

içerisinde **Yani** (18, %6,76) birinci, **Yorgi** (15, %5,63) ikinci, **Mihal** (9, %3,38) üçüncü, **Manol** (8, %3,0) dördüncü, **Tudora** (6, %2,25) ise en çok kullanılan isimler arasında beşinci sıradadır. Diğer isimler ise Kosta, Tudoras, Adrani, Andranikos, Amoros, Solyemus, Savrina, Estamar, Manolis, Nikola, Pereskon, Tudor, Sotyani, Nikefor, Adriyani ve Vasil'dir. Bu gayrimüslim isimler içerisinde Türk-Müslümanların kullandıkları Elkesi, Çağnar (Çınar), Cenkar (Cenker) (Fars+Türk, savaşçı) ve Mezid (Arapça, ziyade) gibi isimlerde bulunmaktadır. Bu isimler yöre halkı içerisinde Hristiyan Türklerin de bulunduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Bu tarihte gayrimüslim nüfus içerisinde unvan-lakap sahibi bulunmamaktadır.

Tablo 4: 1453-58 tarihinde Üsküdar nahiyesindeki gayrimüslim şahıs isimleri

Sıra	**Şahıs Adı**	**Toplam**	**%**
1	YANİ	18	6,76
2	YORGİ	15	5,63
3	MİHAL	9	3,38
4	MANOL	8	3,0
5	TUDORA	6	2,25
6	DİMİTRİ	5	1,87
7	KOSTA	4	1,50
8	TUDORAS	3	1,12
	ADRANİ	3	
9	ANDRANİKOS	2	0,75
10	ELKESİ	1	0,37
	CENKAR	1	
	AMOROS	1	
	SOLYEMUS	1	
	SAVRİNA	1	
	ESTAMAR	1	
	MANOLİS	1	
	NİKOLA	1	
	PERESKON	1	
	MEZİD	1	
	TUDOR	1	
	SOTYANİ	1	
	NİKEFOR	1	
	ADRİYANİ	1	
	VASİL	1	
	ÇAĞNAR (ÇINAR)	1	

Defterdeki gayrimüslim şahıs isimlerine bakıldığında Üsküdar nahiyesinde tercih edilen isimlerle diğer kazalardaki (Şile, Yoros, Gebze, Kandıra ve İznikmüd) gayrimüslim isimlerinin benzeştiği görülmüştür[12]. Hem Üsküdar nahiyesinde hem de çevre bölgelerde gayr-i Müslimlerin daha ziyade *Yorgi*, *Yani*, *Tudora*, *Manol* gibi isimleri tercih ettikleri tespit edilmiştir. Üsküdar nahiyesindeki Hristiyan Türklerin kullandığı Elkesi ve Çenker gibi isimlerin defterdeki diğer kazalardaki gayrimüslimlerin kullandığı isimler içerisindedir[13].

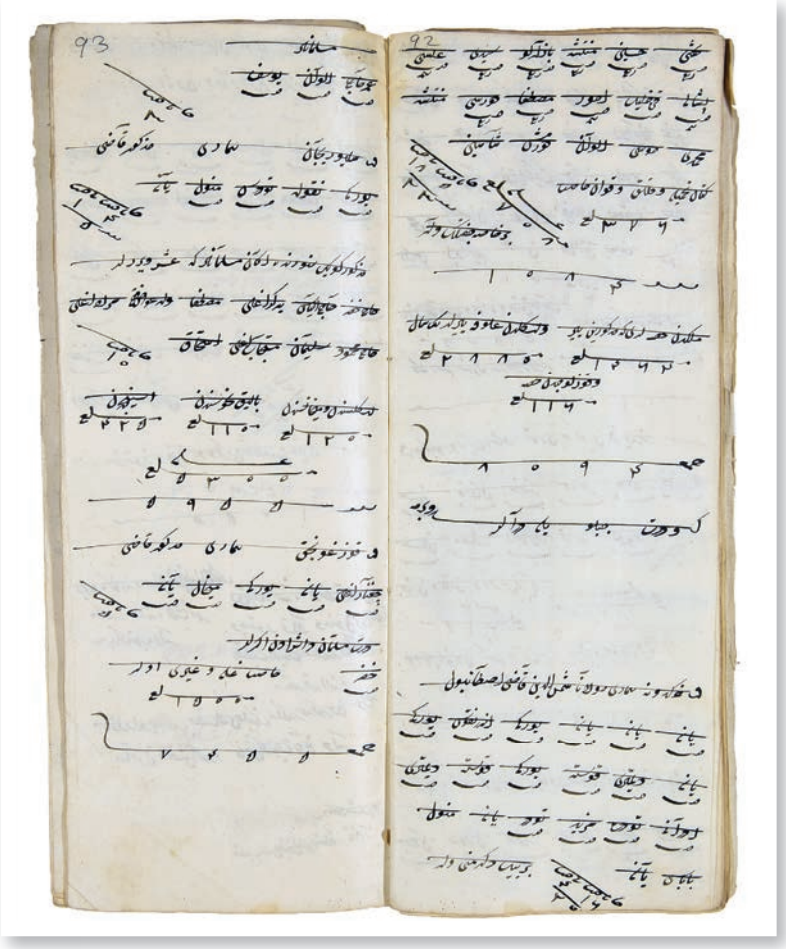

Tablo 5: Kocaeli Sancağı dahilindeki kazalarda en çok kullanılan gayrimüslim şahıs isimleri (1453-58)

TT.d, nr. 1160, s. 47

Sıra	*Üsküdar*	İznikmüd	Şile	Kandıra	Gebze
1.	*Yani*	Dimitri	Tudora	Tudora	Yorgi
2.	*Yorgi*	Yorgi	Manol	Manol	Tudoras
3.	*Mihal*		Yani	Yorgi	Yani
4.	*Manol*		Kosta		Dimitri
5.	*Tudora*				Kosta
6.	*Dimitri*				Mihal

12 İznikmüd kazasında Dimitri (3) ve Yorgi (2), Şile kazasında Tudora (12), Manol (8), Yani (7) ve Kosta (6), Kandıra kazasında Tudora (3) Manol ve Yorgi (2'şer), Gebze kazasında Yorgi (53), Tudoras (37), Yani (34), Dimitri (21) ve Kosta (18) en çok kullanılan isimlerdir Bu noktada Yoros kazasında gayrimüslim nüfusun olmadığı ve gayr-i Müslimlere ait isim çeşitliğinin Gebze (98 farklı isim) ve Şile (51 farklı isim) kazalarında yoğunlaştığını söylemek mümkünüdür.

13 Diğer isimler İzinkmüd kazasındaki Yavan, Hamza, Balaban, Kocabali, Arab(?), Harami, Mezorbaş, Şile kazasında Elkesi, Kaçar, İlyas ve Gebze kazasındaki Elagöz, Evranos, Balaban, Çenker, Yenice, Cenger ve Türki'dir.

Defterdeki Bazı Adların İmlası Hakkında

Araştırmaya konu olan defterde geçen Mürsel, Mehmed/Muhammed, Durak, Mürüvvet (Mürvet), Mustafa, Musa, Osman, Enbiya ve Selçuk isimlerinin yazımlarında bazı değişiklikler gözlemlenmiştir. Mesela Mehmed[14] **(محمد)** ismi 2 farklı şekilde yazılmıştır. Bu yazımlar Mehmedi (**محمدى**), Mehemmedi (yahut Muhammedi) (şeddeli **محمدى**)'dir. Aynı yüzyıla ait Aydın tahririnde[15] Mehmed ismi hem Mehmed hem de Mehmedi (**محمدى**) şekilde, Arvanid tahrir defterinde[16] Mehmedi (**محمدى**) ve Ordu tahririnde[17] ise Mehmed (**محمد**) şeklinde geçmektedir. Benzer bir durum Musa[18] (مو سى) ismi içinde geçerli olup incelemeye konu olan defterde hem Musâ (**مو سا**) hem de Musa (**مو سى**) imlasıyla geçmektedir. Kocaeli tahririndeki bu yazıma Ordu tahrir kayıtlarında da rastlanırken Arvanid ve Aydın tahrirlerinde ise Musa (**مو سى**) şeklinde yazıldığı görülmektedir. Diğer bir isim olan Mustafa[19] (**مصطفى**) ise tek bir istisna dışında tüm defterde Mustafâ (**مصطفا**) şeklinde yazılmıştır. Ordu tahririnde de Mustafâ (**مصطفا**) şeklinde kaydedilen bu isim Arvanid ve Aydında Mustafâ (**مصطفا**) ve Mustafa (**مصطفى**) şeklinde kaydedilmiştir. Enbiya[20] ismi (**انبياء**) yazılırken hemze kullanılmamış olup, (**انبيا**) şeklinde deftere kaydedilmiştir. (Aynı durum Aydın tahririnde de görülmektedir.) Selçuk[21] ismi (**سلجك**) şeklinde (Arvanid defterinde **سلجوقة** şeklinde), Durak[22] ismi (**دوراق**) ve (**دراق**) şeklinde, Mürüvvet[23] ismi 2 defa (**مروات**) şeklinde geri kalanlar ise şeddesiz (**مروت**) şeklinde, Mürsel[24] (**مرسل**) ismi ise tüm defterde Mürsâl (**مرسال**) şeklinde kaydedilmiştir. Defterdeki Osman[25] ismi de hem Osman (**عثمان**) şeklinde hem de Otman (**عتمان**) şeklinde imla edilmiştir. Bu teknik bilgilerin Osmanlı coğrafyasında XV. yüzyıla ait tahrir defterlerinde (Aydın, Arvanid, Ordu Kocaeli ve sayılarını

14 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 45, 56, 75, 68.

15 Cahit Telci, "Aydın Sancağı'nın En Erken Tarihli Defteri: Halil Beğ Defteri'nin Parçası", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 1 (2015), s.165-75.

16 Halil İnalcık, *"Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid"*, Ankara 1987, s. 1-176; *TT.d, nr. 1*, Musa için s. 51,109., Mustafa için s. 52, 57, 59,61,102,112, 114., Osman için s. 55., Mehmed için s. 56. Ve Selçuk ismi için s. 128'e bakınız.

17 Bahaeddin Yediyıldız- Ünal Üstün, *"Ordu Yöresi Tarihi Kaynakları I 1455 Tarihli Tahrir Defteri"*, Ankara 1992, Mustafa için s. 608, 610, 611, 612., Musa için s. 602, 604, 609, 610., ve Mehmed ismi için s. 601-3.

18 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 37, 57, 63, 64, 128.

19 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 275' de istisna olan ve s. 77, 94, 120.

20 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 127, 175, 192, 204, 208.

21 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 143, 188.

22 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 48, 75, 83, 104, 194, 277.

23 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 36, 55, 60, 67, 243.

24 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 49, 63, 65, 71, 78, 85.

25 Örnekler için bk. BOA *TT.d, nr. 1160*, s. 84, 89, 132, 283.

çoğaltmak mümkün) kayıtlı şahıs isimlerinin imlalarında birlikteliğin olmadığını göstermektedir.

Tablo 6: TT.d. nr. 1160' nolu defterdeki bazı isimlerin yazımlarındaki farklılıklar

MEHMED	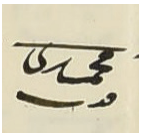	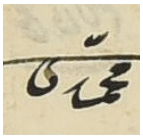	**MUSA**	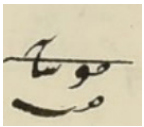	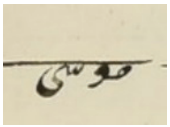
DURAK	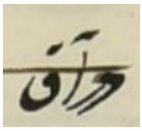	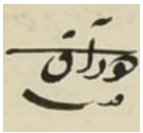	**MÜRÜVET**	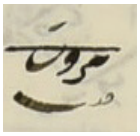	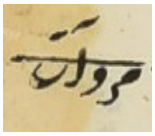
OSMAN	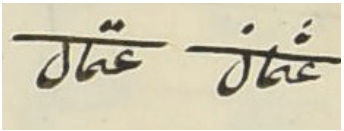		**MUSTAFA**	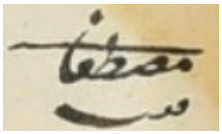	
ENBİYA	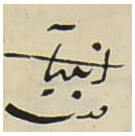		**SELÇUK**	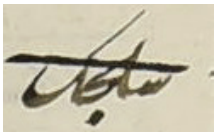	
MÜRSEL	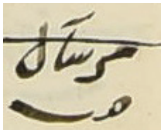				

Sonuç

Onomastik ilmi çalışmaları için büyük bir hazine vasfını taşıyan tahrir defterlerinden biri olan 1453-58 tarihli Kocaeli mufassal tahrir defterinin Üsküdar nahiyesindeki Müslim ve gayr-i Müslim şahıs isimlerinin tespiti, miktarları ve manaları ortaya çıkarılmış olup, yörede kullanılan unvanlar, meslek erbabı ve görevliler tespit edilmiştir. Buna mukabil XV. yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar nahiyesinde kullanılan isimlerin çevre kazalarda ve Anadolu' da (XVI. yy.) en çok tercih edilmiş isimlerle benzerlik gösterdiği ve XV. yüzyıla ait tahrir defterlerindeki şahıs isimlerinin ortak bir imla ile kaydedilmediği ortaya çıkmıştır.

Üsküdar Şer'iyye Sicillerinde Miras Davaları (16-18. Yüzyıllar Arası)

DOÇ. DR. AYHAN HIRA
Kocaeli Üniversitesi

Giriş

Şer'iyye sicilleri, çeşitli belgelerden oluşan mahkeme kayıtlarının bulunduğu defterlerdir. Kadıların veya kadıların nâibleri tarafından kayıt altına alınan ve sicilin baş kısmına yazılan belgeler "i'lâmlar", "ma'rûzlar", "mürâseleler" ve "tereke defterleri"nden oluşmaktadır. İstanbul'dan gönderilen belgeler ise "fermanlar", "tezkireler", "temessükler" ve "sadrazamın, beylerbeyinin, kazaskerin buyrulduları" gibi belgelerdir[1]. Söz konusu belgelerin kayıt usulleri "ilmü'ş-şürût"[2] ve "edebü'l-kadâ"[3] literatüründe ayrıntılı olarak izah edildiği gibi, fürû fıkıh kaynaklarının "kitabü'l-kadâ" başlığında "mehâdır ve's-sicillât"[4] konusunda ve "kitâbü'd-da'vâ"[5] gibi bölümlerinde de bunların nasıl kayıt altına alınacağına dair bilgiler verilmiştir[6].

---

1 Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul 1988, I, 20; a.mlf., "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi (İHAD),* XIV (2009), s. 21; Ali Duman, "Kadı Defterleri (Şer'iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi", *Ekev Akademi Dergisi*, XI/33 (2007), s. 149.

2 Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *eş-Şurûtu's-sağîr*, Bağdat 1974, s. 913, 1084.

3 Hüsamüddîn Amr b. Abdülazîz Sadru'ş-şehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf,* Bağdat 1978, III, 324; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ahmed b. Kâs, *Edebü'l-kâdî,* Taif 1989, I, 192 ve II, 355.

4 Klasik fıkıh kaynaklarında sicillerin ve mahdarların yazılı bulunduğu belgeye genellikle "kadı divanı" adı verilmiştir. Bk. Osman b. Ali Fahruddîn ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik,* Kahire 1313, IV, 177; Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr,* Beyrut 1992, V, 369; Fahrettin Atar, "Şurût ve Sicillât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2010, XXXIX, 273.

5 Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût,* Beyrut 1993, XVII, 28; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meânî elfâzi'l-Minhâc,* Beyrut 1994, VI, 399.

6 Mahdar ve sicillere dair bilgiler yanında bu belgelerdeki eksiklikler hakkında bk. Şeyh Bedreddin Mahmûd b. İsrail b. Abdülaziz, *Câmi-u'l-fusûleyn,* Mısır 1300, II, 334.

İstanbul, Galata ve Üsküdar, Hebrew

Şer'iyye mahkemelerinde yapılan her türlü işlemin suretlerinin yer aldığı sicil defterleri İslam hukuk tarihinde çok erken dönemlerden itibaren tutulmaya başlanmıştır. İlk kadı sicillerinin Emevîler döneminde Mısır'da tutulmaya başlanmış ve daha sonra bu usulün İslam devletlerinde büyük ölçüde istikrarlı bir şekilde sürdürülmüş olmasından dolayı bu siciller önemli bir hukuk kaynağı konumundadır. Osmanlı devletinde de bu konumunu muhafaza ettiği için sicil defterinin yargı bölgesinde korunmasına özen gösterilmiş, özellikle örfî hukukla ilgili ihtilafların çözümünde kadılar tarafından bu defterlere müracaat edilmiştir[7].

Teoride ve Osmanlı Devleti'ndeki uygulamada kadıların genel olarak medenî ve cezaî davalara bakmasının yanı sıra görevinin şer'î niteliği gereğince cami, vakıf

7 Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* İstanbul 2019, s. 99-100; Abdullah Kahraman, *İslam Hukukuna Giriş,* Ankara 2019, s. 303.

gibi kurumların yönetim ve denetiminden şehir idaresi ve asayiş işlerine kadar idarî birtakım görevleri de yürütmesi sebebiyle hayatın çeşitli alanlarında etkin rol üstlenmeleri[8], şer'iyye sicillerinin geçmişi anlayıp yorumlamadaki önemine dair fikir vermektedir. Nitekim bu defterler gerek merkezde gerekse taşrada ikamet eden insanların hemen her hukukî ilişkisine, uyuşmazlığının çözümüne dair kayıtları barındırmaktadır. Dolayısıyla bu kayıtların tutulduğu zaman dilimi hakkında beşerî bilimlere dair yapılacak çalışmalarda şer'iyye sicilleri inceleme konusu yapılmadığında araştırmaların sonucu yeteri düzeyde doyurucu olamayacaktır. O halde, Osmanlı'da hayatın sadece hukuk yönüyle değil diğer disiplinler açısından incelenmesi için de bu defterler paha biçilmez değere sahiptir[9].

Şer'iyye sicillerinde asayiş, ekonomi, ticaret gibi konulara dair birçok dava yer aldığı gibi evlenme, boşanma, mehir uyuşmazlıklarıyla ilgili olarak aile hukukuna, vasiyet ve miras uyuşmazlıklarıyla ilgili olarak da miras hukukuna dair de pek çok dava bulunmaktadır. Konumuzla ilgili olarak miras davalarına bakıldığında, menkul ve gayrimenkul mülklerin paylaşılmasında İslam miras hukuku kurallarına uyularak kadınların da hem mûris hem de mirasçı olabildikleri görülmektedir[10].

Öte yandan Osmanlı örfî hukukundaki intikalde kadının mirasçı olma durumu şer'î hukuktan farklı düzenlenmiştir. Örfî hukukun uygulandığı mirî arazi, mukâtaalı vakıflar ve icâreteynli vakıfların kira akdi hükümleri çerçevesinde kullanım hakkının intikali konusunda kadınlar bazı durumlarda kendileriyle aynı konumdaki erkek mirasçılarıyla eşit hisse almışlardır. Zira buradaki mülkiyet esas itibariyle ayn mülkiyeti değil, menfaat mülkiyetidir ve Hanefî mezhebine göre bunlar terekeye dahil edilmemektedir. Dolayısıyla kira akdinden doğan yararlanma/tasarruf hakkı mûrisin vefatıyla sona ermektedir. Osmanlı Devleti burada tasarrufu özendirmek ve arazinin vergi alınamayacak kadar bölünmemesi için kendine özgü kurallar koyarak intikali sağlamıştır. Böylece şer'i intikalin yanı sıra devlet arazisi ve vakıf mallarında örfî intikal ortaya çıkmıştır[11].

---

8 İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994, s. 25.

9 Osmanlı Devleti'nin hukuk yapısı ve işleyişi hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca "ahkâm-ı miri defterleri", "ahkâm-ı kuyud-ı mühime defterleri", "ahkam-ı şikâyet defterleri", "tapu tahrir defterleri", "sakk mecmuaları" ve diğer arşiv belgelerine müracaat etmenin gereği hakkında bk. İlyas Yıldırım-Kemal Yıldız, "Fıkıh İlmi/İslam Hukuk Tarihi Kaynakları ve Çalışmaları", *İHAD*, VII (2006), s. 378.

10 Kadınlarla ilgili davalar hakkında yapılan bir tez çalışması için bk. Okan Gümüşdoğrayan, *Üsküdar Şer'iyye Sicillerinde Kadın ve Çocuklarla İlgili Davaların Analizi,* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 15 vd.

11 Miri arazinin örfi intikalinde farklı uygulamaların yapıldığı altı dönem, icâreteynli vakıfların intikalinde üç dönem, mukataalı vakıfların intikalinde ise iki dönem yaşanmıştır. Bu dönemler hakkında detaylı bilgi için bk. Aydın, *a.g.e.,* s. 323-333. Tebliğin sözlü sunumu sonrasındaki soru-cevap faslında şer'î hukuk-örfî hukuk ayrımı ve bu ayrım dolayısıyla şer'î intikal ile örfî intikal arasındaki fark hususunda yapıcı katkılar

Bu tebliğde "kadisicilleri.org" sayfasında yayımlanan 1, 2, 5, 9, 14, 17, 26, 51, 56, 396, 403 ve 531 numaralı sicillerde aşağıdaki tablodaki dağılıma göre takriben 107 miras davası incelenmiştir.

Sicil Numarası	1	2	5	9	14	17	26	51	56	396	403	531
Dava Sayısı	8	7	8	6	8	6	9	5	4	19	11	16

Bu tebliğde amaç, 280 yıllık dönemde (919-1207/1513-1793) yargıya intikal etmiş miras meselelerinin ortaya konup değerlendirilmesidir. Bu amacı gerçekleştirmek için burada tereke kayıtlarına atıflar yapılarak dönemin sosyoekonomik açıdan tahliliine imkân verecek mukayeseler yapmak mümkün olmakla birlikte, tebliğ sınırını aşmamak maksadıyla çalışma dar kapsamlı tutulmuştur. Tebliğde davaların konu başlıklarından hareketle bir tasnif oluşturulmuş, ortak konu başlıkları bu tasnifte bir arada ele alınmıştır. Bunun mümkün olmadığı davalara ise farklı başlıklar açılmıştır.

Mirasçıların Tespiti

Mirasçıların tespitine yönelik davaların bir kısmı çekişmesiz olmakla birlikte, geriye kalan tespit davalarının çoğu çekişmeli yargı şeklindedir. Yine bu davalarda İstanbul'dan gelen belgeler arasında sayılan ve aynı şehirde veya kasabada bulunan resmî daireler arasındaki yazışmanın yapıldığı kâğıdı da ifade eden "tezkire"[12] türü belgeler kullanılmıştır. Bu belgeler, nesep bağının ve mirasçılığın merkezde veya şehrin başka bir mahkemesinde tespit edilmesi daha sonra da Üsküdar mahkemesinde tescili bakımından önem arz etmektedir[13]. Örneğin 930/1524 tarihli çekişmeli davada "tezkire" türü belge sunulmuştur. Şöyle ki, silahdarân zümresinden olan Ahmed, büyükşehir olan İstanbul'da (mahrûse-i Kostantıniyye) vefat etmiş, oğlu Nebi de babasının Üsküdar Selman Ağa mahallesinde bulunan birtakım mallarını "bir sakar at ve kula katır ve bir çadır ve semer,

sunan Sayın Prof. Dr. M. Akif AYDIN, örfî intikalin kira akdi çerçevesinde uygulandığını, bunun Osmanlı hukuk düzeninin şer'îliği açısından bir boşluk olarak değerlendirilemeyeceği kanaatini paylaşmıştır.

12 Halkın birbirine yazdıkları kâğıt hakkında da bu tâbir kullanılmıştır. Belge şehirler arasındakiler arasında kullanılmışsa buna "tahrîrât" denmiştir. Ayrıca Pakalın'a göre kavramın "tezkere" suretinde kullanılması yanlıştır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* İstanbul 1993, III, 491.

13 Tebliğin sözlü sunumu sonrasındaki soru-cevap faslında Sayın Prof. Dr. M. Akif AYDIN, davaların nakl-i şer'î ile Üsküdar mahkemesine intikal ettirilmesinde miras davasının tarafının tam ehliyetli olmamasının veya gaip olmasının etkili görüldüğü tespitini yapmıştır.

Arzuhalci, Meri

çul ve bazı dahi esbâbı kaldı" diyerek Timurhan b. İsmail'den talep etmiştir. Davalının "Neden ma'lum baban idiği?" sözü üzerine Atala kadısının nâibi olan Davud b. Ali Fakih "nakil" irad etmek suretiyle Nebi, Pazarlı, Ali, Safiye, Ayşe, Suğra ve Rukıyye olmak üzere yedi kişinin ölen Ahmed'in çocuğu, Hûri bt. İbrahim Fakih'in ise zevcesi olduğunu ve bunlardan başka vâris bulunmadığını söylemiştir. Âdil şahitler el-Hâc Sinan b. İbrahim Fakih ve Eymirşah b. Fevzi Bey de "verâsetin ve nakl-i şer'in bu şekilde olduğuna" şahitlik etmişlerdir. Şahit beyanına dayalı olarak el-Hâc Hasan b. Melek Kadı ve Ahmed b. Hasan da "Biz şahidleriz, şehadet dahi ederiz bu nakil mezbûr kadının naklidir" demişler, tezkiye ve ta'dil işlemlerinden sonra verâset mukarrer kılınmış ve bin otuz sekiz akçe teslim edilmiştir[14].

14 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930 - 936 / M. 1524 - 1530),* haz. Yasemin Dağdaş, Zeynep Berktaş, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 63.
953/1546 tarihli bir başka davada Akkilise Köyü'nden Todora b. Yorgi fevt olmuş, mirası çocuğuna kalmış, Todora'nın eski karısı ve çocuğun annesi Tomay bt. Dimo vasiyy-i muhtâr olarak çocuğu adına bin dokuz yüz akçe kabzetmiştir. Çocuk fevt olunca da başka mirasçı bulunmadığı için paranın kendine intikalini ve kabzettiğini söylemiştir. Todora'nın ilgili nesep bağını gösteren tasdiki, elindeki "tezkire" türü belge ile daha önce mukarrer olduğundan durum iki Müslüman üç gayrimüslim şuhûdü'l-hâl huzurunda "bi't-taleb sicil" olunmuştur. Bk. *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953 - 955 / M. 1546 - 1549),* haz. Nuray Güler, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 132.

İstanbul Kadısı, d'Ohsson

Mirasçıların tespitiyle ilgili çekişmeli davaların bir kısmında, yakın akraba çevresinden birinin miras kalan mala el koymasının etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, 1591 tarihli davada Meryem Hâtun'un mirasçıları şöyle tespit edilmiştir: Kandıra Kazası'na bağlı Ahmedli Köyü'nde ikamet eden ve âdil şahitler olup Kılıççıbaşı diye meşhur İbrahim b. Ebü'l-Kâsım ve Mehmed b. Sâdık isimli şahitler davaya tanıklık etmişler ve dava bu tanık beyanıyla beraber Üsküdar Mahkemesi'ne nakledilmiştir. Şahitlerin beyanına göre el-Hâc Ahmed'in çocukları el-Hâc Mustafa ve İbâdullah olup el-Hâc Mustafa'nın çocukları Ayşe Hâtun ve Hüseyin Çelebi'dir. İbâdullah'ın çocuğu Mehmed'dir. Hüseyin Çelebi ile Pervâne bt. Abdullah'ın kızı ise Meryem Hâtun'dur. Meryem, Kostantıniyye'de vâki Tavukpazarı çarşısı kurbunda vefat etmiş ve muhallefâtına zevi'l-erhâmından el-Hâc Mustafa'nın kızı Ayşe Hâtun tarafından el konulmuştur. Davacı Mehmed, Meryem Hâtun'un usûbe-i nesebiyye (binefsihî asabe) cihetiyle vârisidir. Meryem'in verâseti Mehmed'e ve merhumenin annesi Pervâne bt. Abdullah'a aittir. Şahitler merhumeye o ikisinden başka mirasçı bulunduğunu bilmediklerini ifade etmişlerdir. Mevlâna Ali

Çelebi b. Mehmed ve Mevlâna Murtaza b. el-Hâc Mustafa'nın şühûdü'l-hâl olarak hazır bulunduğu duruşmada şahitlerin beyanı doğrultusunda hüküm verilmiştir[15].

Bu davada hüküm açıkça beyan edilmemiştir. Ancak davacı Mehmed'in ölen Meryem'e İbadullah (babası) → Ahmed (dedesi) → Mustafa (dedesinin oğlu) → Hüseyin (dedesinin oğlunun oğlu/Meryem'in babası) yoluyla asabe olduğu tespit edilmiştir. Meryem'in başka vârisi bulunmamaktadır. O halde şer'î hukuka göre önce annesi Pervâne ashâb-ı ferâiz olarak payını (1/3) almalı, kalanı da (2/3) asabe Mehmed'in payı olmalıdır. Meryem'in terekesine el koyan halası Ayşe ise zevi'l-erhâm olduğu için bu paylaşımda ona hisse kalmamıştır[16].

Mirasçıların tespitiyle alakalı davaların bir kısmında nesep bağından farklı olarak azatlıktan kaynaklanan hükmî akrabalık bağı[17] dolayısıyla dava açıldığı görülmektedir. Örneğin Şah Nisâ bt. el-Hâc Sinan'ın ölen âzatlı câriyesi Gülbahar Hâtun'un mirasçısı olduğuna karar verilen davada davacı Nisâ, "mahrûse-i Üsküdar'dan Çavuş mahallesinden müteveffiye olan Gülbahar nâm hâtun sâbıka benim mülk câriyem olup mülkümden hasbeten lillâh âzâd eyleyip vefât etmiştir. Muhallefâtı bana şer'le âiddir, senden taleb ederim" diyerek Alagöz Subaşı b. Abdullah'ı davalı sıfatıyla mahkemede ihzâr etmiştir. Âdil şahitler Mehmed b. Hasan ve Mustafa b. Yusuf da "Zikr olan câriye-i mesfûre Şah Nisâ Hâtun'un mülkünden mezbûre hâtun âzâd ettiğine şâhidleriz ve şehâdet dahi ederiz" diyerek tanıklık etmişlerdir. Dava sonunda "mezbûre Gülbahar mesfûre Şah Nisâ Hâtun'un mu'takası idiğine hükm olunup gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu" kararı verilmiştir[18].

---

15 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591),* haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 123.
Yakın akraba çevresinden birinin miras kalan mala el koyup tasarrufta bulunmasıyla ilgili diğer bir davada Üsküdar muzâfâtından Salihli nâm karyede vefat eden Mahmud b. Ahmed Yeniçeri'nin iki parça tarlasına karye-i mezbûreden Salih b. Turgud el koymuş, bunun üzerine Mahmud'un büyük oğlu kendi adına asaleten küçük kardeşinin vasisi Şahnisa bt. Turgud nâm hâtun adına vekaleten dava açmıştır. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591),* s. 558.

16 Zevi'l-erhâm için bk. Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî,* Beyrut t.y., III, 269-270; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* İstanbul 1985, V, 281.

17 Efendi (mevle'l-atâka/mevle'l-atîk) ile âzatlısı (atîk) arasında velâ yoluyla oluşan hükmî akrabalık bağı ya azatlıktan yahut muvâlât sözleşmesinden doğar. Âzatlıktan doğan velâya "velâü'l-atâka" veya "velâü'l-ıtk" denir. Buradaki azatlık, bir kimsenin mülkü altındaki köleyi âzat etmesini (i'tâk) veya mülküne geçen kölenin doğrudan âzat olmasını (ıtk) ifade eder. İkinci durum, kişinin köle olan bir yakınına miras, satın alma veya hibe gibi bir yolla sahip bulunması halinde gerçekleşir. Âzatlıktan doğan velâ nesep gibi kabul edildiğinden dolayı cebrîdir, feshi kabil değildir, akitten doğan velâya nisbetle daha güçlüdür. Bk. Ebû Bekir Alâuddîn Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',* Beyrut 1986, IV, 159; Şükrü Özen, "Vela", *DİA,* İstanbul 2013, XLIII, 12-13.

18 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1562 - 1563),* haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, s. 306.
Benzer bir davada da Üsküdar Zaîmi Alagöz Bey b. Abdullah karşı şahitlerin beyanı neticesinde Ayşe bt. İshak'ın ölen âzatlı cariyesi Server Hâtun bt. Abdullah'ın mirasçısı olduğuna karar verilmiştir. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1562 - 1563*, s. 307.

Davaların diğer bir kısmında hisse talebi söz konusu olmuş, bunun için de önce mirasçılar tespit edilmiş sonra da miras taksimi yapılmıştır[19].

Mirasın Paylaştırılması

Şer'î intikalde "*Eğer kardeşler erkek ve kız olurlarsa, erkeğin hissesi, iki kızın hissesi kadardır*"[20] ayetinin gereğince uygulama yapılmakta ve mirasbırakanın kızı/kızları ile oğlu/oğulları birlikte mirasçı olduklarında kız oğul tarafından asabe yapılmakta, başka vâris varsa diğerleri payını aldıktan sonra kalanı oğulla kız ikili birli olarak paylaşmaktadırlar[21]. Örneğin 1150/1737 tarihli davada Üsküdar'da Câmi-i Kebîr mahallesi sâkinelerinden iken ölen Fâtıma bt. Hasan nâm hâtunun verâsetinin paylaşımı böyle yapılmıştır. Buna göre Fâtıma'nın oğulları Feyzullah, Fethullah ve Nurullah ile kızı Âişe nâm kimesnelere tashîh-i meselesi yedi sehmden itibâr olunup sihâm-ı mezbûreden ikişer sehmi (2/7, 2/7, 2/7) oğulları mezbûrûndan her birine ve bir sehmi (1/7) kızı mezbûre Âişe'ye isâbet tahakkuk etmiştir[22].

İslam miras hukukunda ölenin altsoyu (fürû) varsa zevceye 1/8 pay verilir. Kızlar birden çok iseler 2/3'ü paylaşırlar. Bu durumda asabe varsa o da kalanı alır[23]. Örnek davada Üsküdar'a bağlı İbrahim Ağa Zâviyesi'nde sâkin iken vefat eden es-Seyyid el-Hâc Mehmed b. Osman'ın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Şerife Emine bt. Ali nâm hâtun ile sulbiye kebîre kızları Şerife Fâtıma ve Ümmügülsüm ile gâib olan amca oğlu Hüseyin b. Abdurrahman'a tashîh-i meselesi yirmi dört sehmden i'tibâr olunup sihâm-ı mezbûreden üç sehmi (3/24) zevcesi mezbûreye ve sekiz sehmden on altı sehmi (8/24, 8/24) kızları mezbûretâna ve beş sehmi (5/24) gâib-i mezbûr Hüseyin'e isâbeti tahakkuk etmiştir[24].

---

19 Bu tür davalar için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580),* haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 95, 224, 235.

20 Nisa, 4/176. Ayetin fıkhî yorumu hakkında bk. Ahmed b. Ali Ebu Bekr el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* Beyrut 1994, II, 102.

21 Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî,* Beyrut 1997, s. 246. İslam miras hukukunda kız çocukların bigayrihi asabe mirasçılıklarına dair hükümler hakkında yapılan bir çalışma için bk. Abdurrahman Yazıcı, *İslâm Miras Hukukunda Asabe Yoluyla Mirasçılık,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 15 vd.

22 *İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738)*, çeviri yazı- mukabele Abdulkadir Altın, Nedim Pakırdağ, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 54.

23 Ebû Abdillah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl,* Beyrut 2012, VI, 32-33; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm,* Beyrut 1990, IV, 80; Halil b. İshak b. Musa el-Cündî, *Muhtasaru Halîl,* Kahire 2005, s. 260; Ebü'l-Kasım Amr b. Hüseyin el-Hırakî, *Muhtasaru'l-Hırakî min mesâili'l-imâm Ahmed b. Hanbel,* Beyrut 1403, s. 83.

24 *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 135.
Diğer bir davada verilen karara göre Üsküdar'da Selami mahallesinde sâkin iken ölen Hacet nâm zimmînin verâseti zevcesi Gül bt. Serkiz ile sulbiye kebîre kızları Meryem, Aksabet ve Gül nâm Nasrâniyeler ile asabe-i nesebiye cihetinden li-ebeveyn karındaşları oğulları Haçador,

Günlük hayattan bir kesit, Brue

Mirasın paylaştırılmasıyla doğrudan ilgili olan davalarda, mirasın şer'î hukuka göre taksimini (nakl-i şer'î) gösteren tezkire türü belgeler mahkemeye sunulmuştur. Böylece mahkemeye ulaştırılan söz konusu resmî belge vasıtasıyla miras taksimi yapılmıştır. Bu tür davaların bir kısmı çekişmesiz yargı şeklinde olup mirasın paylaştırılmasına dair durum tespitinden ve bunun kayda geçirilmesinden ibarettir. Örneğin, 919/1513 tarihli davada Manisa kazasından Kasım, müteveffâ Ali'nin babası olduğunu İstanbul mahkemesinde kanıtlamış, kendisine verilen "nakl-i şer'iyye"yi Üsküdar mahkemesine ibraz etmiş, geriye kalan mallar (metrûkât) açık artırma yoluyla beş bin akçeye satılmış, yüz elli akçe "resm-i kadı" alınmış ve kalanı Kasım'a hükmolunup deftere yazılmıştır[25]. Başka bir davada Ahmed b. Bozacı'ya, ölen oğlu Hamza b. Ahmed'den intikal eden mirasın

Ohan ve Agop nâm zimmîlere ve li-ebeveyn er karındaşı oğulları Serkiz ve Kirkor nâm zimmîlere münhasıra ve tashîh-i meselesi yetmiş iki sehmden itibâr olunup sihâm-ı mezbûrdan dokuz sehmi (9/72) zevcesi mezbûreye ve on altışar sehmden kırk sekiz sehmi (16/72, 16/72, 16/72) kızları mezbûretândan her birine ve üçer sehmden on beş sehmi (3/72, 3/72, 3/72) karındaşları oğulları mesfûrândan her birine isâbeti tahakkuk etmiştir. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 158.

25 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919 - 927 / 1513 - 1521),* Bilgin Aydın, Ekrem Tak, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, s. 261.

Günlük hayattan bir kesit, Brue

vârisler arasındaki taksiminde de bir çekişme söz konusu olmamıştır. Hamza ölünce dört yüz akçesi babası Ahmed'e kalmıştır. Ahmed ölünce de bu para "resm-i kadı" alındıktan sonra onun diğer oğullarına ve vâris olmayan bazı kişilere taksim olunmuştur[26]. Yine 925/1519 tarihli davada Üsküdar'da ölen Kâşkek Sinan'ın muhallefâtı yazılmış ve müzâyede yoluyla satıştan elde edilen akçeler kassâm-ı askerî marifetiyle taksim edilmiştir[27].

Mirasın paylaştırılmasına dair davaların büyük bir kısmında taksim talebinde bulunan davacının talebi işleme konarak paylaştırma yapılmıştır. Bu bağlamda miras hakkının talep edildiği davalar, hakkın ne şekillerde ihlal edildiğine dair

26 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919 - 927 / 1513 - 1521),* s. 271.

27 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924 - 927 / M. 1518 - 1521),* haz. Rıfat Günalan, Vildan Kemal, Özlem Altıntop, Hatice Ayyıldız Bahadır, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 90.
Diğer örnekler için bk. *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924 - 927 / M. 1518 - 1521),* s. 216; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930 - 936 / M. 1524 - 1530),* s. 339; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940 - 942 / M. 1534 - 1536),* haz. Kenan Yıldız, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 229; *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1562 - 1563),* s. 276, 340, 370 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580),* s. 281; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990 -991 / M. 1582 - 1583),* haz. Hilal Kazan - Kenan Yıldız, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 136, 191.

bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi bu davalarda genellikle yakın akrabaların tutumları şikâyet konusu olmaktadır[28]. Örneğin, arzuhal sahibi Mustafa, akrabalarından Mehmed Efendi'nin "intikal eden yerlerde senin alâka ve medhalin yokdur deyü" kendisini mirastan mahrum bırakmak istediği yolunda şikâyette bulunmuştur[29]. Hasnâ bt. Ahmed'in kocası ölünce yakın akrabaları terekeye el koymuşlar, Hasnâ ise mahkemeye başvurarak hem mehr-i müsemmâsını hem de miras payını talep etmiştir[30]. Marola bt. Yorgi'nin kocası ölmüş, kocasından kendisine ve çocuklarına intikal eden mirasa kocasının kardeşi ve amcaları el koyunca o da dava açmıştır.[31] Mehmed b. Eyüb'e vefat eden anne ve babasından kalan mirasa büyükbabası tarafından yapılan müdahale neticesinde çıkan ihtilaf giderilmiştir[32].

Mirasçıların Hisse Satışı

Bu davaların bir kısmında mirasçıların hepsinin kendilerine düşen payı yabancıya satmaları yoluyla kendi aralarında anlaşma sağlamaları konu edinilmiştir. Örneğin 942/1536 tarihli davada mirasçıların hepsi mirasçı olmayana satış işlemini ikrar etmişlerdir: "Sebeb-i tahrîr-i sicil budur ki Mahrûse-i İslâmbol'dan balıkçıyân zümresinden Manol b. Manol ve karındaşı Dimitri karye-i Çengel'den Zoyi Flori bt. İstefan ile mahfil-i şer'a hâzırûn olup mezkûrân zimmîler mezkûr Zoyi Flori mukâbelesinde ikrâr ve i'tirâf kılıp dediler ki ammimiz Papaz fevt olup cihet-i irsle karye-i mezkûrda mülkiyyet üzre mutasarrıf olduğu mülk evi bize intikal edip hâliyâ zikr olan ev mahdûddur kıbleten Hüseyin b. Abdullah ve şarkan tarîk-i âm ve şimâlen mezkûr Manol mülküne ve garben deryâya muttasıldır işbu hudûd-ı erba'a dâhilinde olan evimizi mezbûre Zoyi Flori'ye bin akçeye bey' edip semen-i mezbûru alıp zikr olan evi mezbûr[e]ye teslîm eyledik dediklerinden sonra ikrârları sicil olundu."[33]

---

28 Kayıtlara geçen bir davada ise vefat eden Gani b. Sinan'ın terekesine yakın akrabalar tarafından değil, beytülmal emini tarafından el konulmuş, şahitlerin beyanı doğrultusunda mirasın vârislere intikaline hükmedilmiştir. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591),* s. 473.

29 *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 44.

30 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591),* s. 573.

31 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580),* s. 164.

32 *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 84.
Diğer örnekler için bk. *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919 - 927 / 1513 - 1521),* s. 394; *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953 - 955 / M. 1546 - 1549),* s. 132, 142; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591),* s. 106.

33 *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940 - 942 / M. 1534 - 1536),* s. 371.

Mezarlıkta insanlar, Thomas Allom

Davaların bir kısmı, mirasçılardan birinin mirasçı olmayan kişi ya da kişilere hisse satışı yapmalarıyla ilgilidir. Örneğin 958/1551 tarihli davada vefat eden Mehmed'in oğulları Mustafa ile Ali, babalarından kalan miras üzerinde haklaşmışlardır. Mustafa, miras kalan bostanın kendine düşen yarı payını satmış ve "cem'an iki bin akçeyi aldım kabûl ve kabz ettim, husûs-ı kazıyyede da'vâm yoktur dedikde mezbûr vicâhen tasdîk edip sıhhat-i akd-i bey'e hükm" olunmuştur[34].

Davaların diğer bir kısmında ise mirasçılar kendi aralarında hisse satışı yapmışlardır. Örneğin, 1150/1737 tarihli davada, vefat eden Mehmed'in kızları Fâtıma ve Ayşe kendilerine miras kalan evin hisselerini kardeşleri Ahmed'e satmışlardır: "…mülk menzilin dört sehm i'tibârıyla iki sehmi karındaşım mezbûr Ahmed Beşe'ye ve bir sehmi bizlere isâbet etmekle menzil-i mezbûrda olan iki sehm hisse-i şâyi'amızı mezbûr karındaşımız Ahmed Beşe'ye tarafeynden îcâb ve kabûlü hâvî bey'-i bâtt-ı sahîh-i şer'î ile on sekiz buçuk guruşa bey' u teslîm [ve] temlîk ve tesellüm eyledikden sonra semeni olan meblağ-ı merkûm on sekiz buçuk guruşu yedinden bi't-tamâm ve'l-kemâl ahz [u] kabz eylediğimizde her birimiz bi-kadri'l-hısâs alâkamız ve medhalimiz kalmadı…"[35]

Miras İşlerine Vekil Tayini

Bu davaların konusunu, miras işlerini yürütmesi için vekil tayin edilmesi veya tayin edilen vekilin talebiyle bu işlemin onaylanıp kayda geçirilmesi (tahrîr-i sicil) oluşturmaktadır. Bunun için de ilk olarak genellikle "Sebeb-i tahrîr-i sicil budur ki" ya da "Vech-i tahrîr-i sicil budur ki" şeklinde ifadeler kullanılmakta ve ardından konuya geçilmektedir. Örneğin, 930/1524 tarihli davada İzmirağli bt. Mihal, miras işleri için Todora b. Cullah'ı vekil tayin etmiştir: "Sebeb-i tahrîr-i sicil budur ki…karye-i Cenger[de] fevt olan Marula bt. Bostancıoğlu'nun metrûkâtından bana aid olan, esbâba vekil-i mutlakım olsun [dedikde] mezkûr Todora merkûm İzmirağlı'yı cemi' mâ-akarra bihisinde tasdik edicek talebiyle sebt-i sicil olundu."[36]

---

34 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956 - 963 / M. 1549 - 1556),* haz. Orhan Gültekin, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 253.
Diğer örnekler için bk. *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 54, 127.

35 *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 94.
Diğer örnekler için bk. *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990 -991 / M. 1582 - 1583),* s. 118; *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 158, 172.

36 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930 - 936 / M. 1524 - 1530),* s. 84, 195, 198; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591),* s. 225.

941/1535 tarihli davada ise tescil talebi vekilden gelmiştir: "Şerife Hoca bt. Seyyid Hamza şer'i şerîf-i Nebevî meclisine hâzıre olup takrîr-i merâm kılıp eyitdi ki kızım Ümmî nâm hâtuna mahrûse-i Bursa'da Derviş Hüsam ammisi vefât edip verâset buna münhasır olup hâliyâ dört bin mikdârı akçe beytülmâle zabt olunmuş meblağ-ı mezbûru hazîneden ihrâc eylemeğe beni [vekîl] eyledi deyicek mezbûre Şerife Hoca'nın kızı Ümmî kıbelinden vekâleti Hoca Kâbil b. Abdullah ve Hayreddin Bey b. Abdullah şehâdetleri olup tescîl olundu."[37]

Vekil olarak her zaman mirasçılar dışında bir kişi tayin edilmemiş, kimi zaman mirasçılar kendi içlerinden birini vekil tayin etmişlerdir. Örneğin, Sefer Şah'ın vârisleri Uluca, Han Sultan ve Kadir Şah, miras paylaşımı için kardeşleri Arslan Bey'i vekil olarak atamışlardır.[38]

Yine bu tür davalarda mirasın vekile teslim edildiği kayda geçirilmiştir. Örneğin, Umur Bey'in kızlarına babalarından kalan miras, vekil Çalapverdi'ye teslim edilmiştir: "Vech-i tahrîr-i sicil budur ki, Mahmud Çelebi b. Umur meclis-i şeri'at-ı garrada merhum Umur Bey'in sagîre kızları Iraz ve Mahti'nin merhum babalarından bin yüz yetmiş üç akçe ki irsle müntakil olmuş idi sabıkan benim zimmetimde iken hâliyâ Selçuk'un vekili olan zevci Çalapverdi'ye teslim eyledim, dedikde mezkûr zikr olunan akçeyi bi't-tamam alıp kabz eyledim tarafeynden tasdik ve tesâduk bulunup talebiyle sebt-i sicil olundu."[39]

Mirasa Vasi Tayini

Mirasa vasi tayini kalan mirasın muhafaza edilmesi amacına yöneliktir. Bu durum tescil esnasında açıkça zikredilmiştir: "Mehmed b. Ömer nâm sagîr ve marize babasından irs-i şer'le intikal eden mal-ı mevrûsunu zabta kıbel-i şer'den bir vasi lazım ve emr-i mühim olmağın ba'isü'l-hurûf Kasab Süleyman müstakim ve her vechile vasi olmaya mahal olmağın kıbel-i şer'den vasi nasb olunup mezbûre dahi mezbûrun mal-ı mevrûsunu emanet ve istikamet ile zabt ve hıfzı kabul eylemeğin bu huruf tahrîr olundu."[40]

37 *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940 - 942 / M. 1534 - 1536),* s. 117.

38 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1562 - 1563),* s. 267.

39 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930 - 936 / M. 1524 - 1530),* s. 198.

40 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591),* s. 261. Başka bir davada, ölen Mehmed'in çocuklarına aynı maksatla Sabire bt. Mehmed vasi tayin edilmiştir. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580),* s. 217.

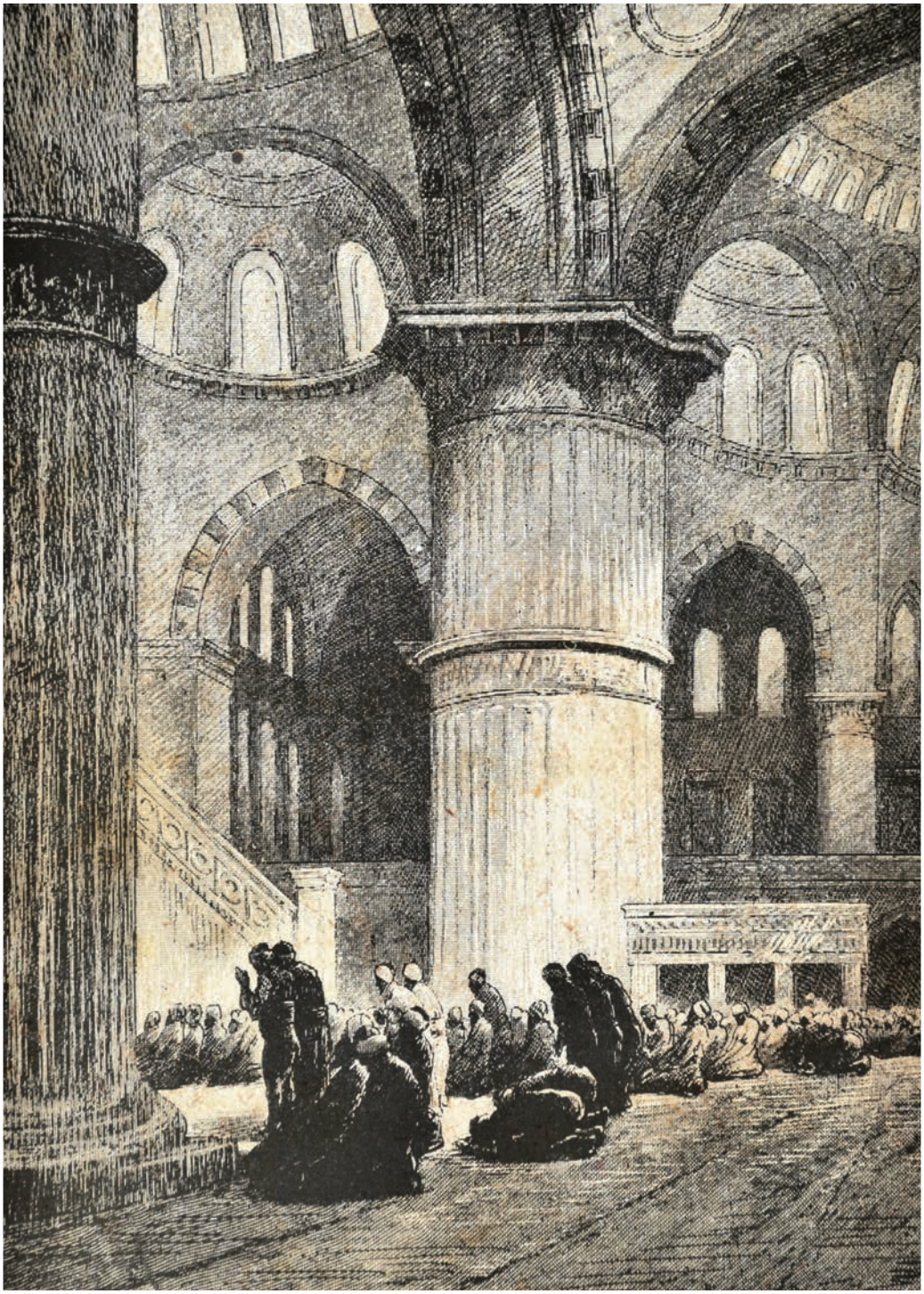

İbadet eden insanlar, Amicis

Tayin edilen vasiye mirasın teslim edildiği de yine kayıt altına alınmıştır: "Vech-i tahrîr-i sicil budur ki, Kasaba-i Üsküdar'da Kepçe mahallesinde muteveffa olan merhûme Sare Hâtun sülüs-i [malını] vasiyet eylediği sabit olup müseccel olduktan sonra cümle muhallefâtından bin dokuz yüz seksen beş akçe sülüs-i [malı] vasıyyeti çıkıp zikr olunan akçenin beş yüz akçesi mahkeme icin alınıp baki bin dört yüz seksen beş akce vasi olan Hoca Abdullah'a teslim olunup sebt-i sicil olundu."[41]

Vasi, kendisine teslim edilen mirası işletirken gelir gider hesabını tutmalıdır. Zira yeni bir vasi tayin edildiğinde eski vasiden makbuz talep etmektedir: "Vech-i tahrîr-i sicil budur ki, Karye-i Kadı'dan murd olunan Rine bt. Dimitri eytamı Rine ve Simone nâm zimmiyelere kıbel-i şer'den vasi ta'yin olunan Yorgi b. Dimitri sene isnâ ve hamsîne ve tis'a mi'e ve selâse ve hamsîne ve tis'a mi'e iki senede mezbûrân yetimlere intikal eden bağdan dört yüz yetmiş mudre hamr hasıl oldu deyip ve harcına iki yüz yetmiş akçe harc olunup bakî iki bin seksen akce makbuzdur deyicek hâliyâ vasi ta'yin olunan Hamza b. Hızır taleb edip kayd-ı defter olunup…"[42]

Mirastan Nafaka Tayini

Bu tür davalarda, ölen babanın küçük yetimleri için genellikle anne tarafından nafaka talep edilmektedir. Bu talep üzerine mahkeme nafaka takdir edip kayda geçmektedir. Örneğin, 926/1520 tarihli davada "Karye-i Samandıra'da müteveffâ olan Yusuf b. İsa'nın Çalabvermis nâm yetîmine ve Emine nâm kızına ve Teslîme nâm kızına her birisinin mezkûr müteveffâ babaları Yusuf'dan cihet-i irsle intikal eden maldan yevmî buçuhar akçe nafaka takdîr olunup mezkûrûn yetimlerin anaları Kadriye bt. Mahmud talebiyle deftere sebt olundu."[43]

Bir başka davada anneye nafaka haricinde borç alma ve harcama sonra da onların mallarından bunu tahsil etme izni verilmiştir.[44] Ayrıca Hüseyin adlı çocuğun nafakasının karşılanması için miras kalan evin satılması gerekmiştir: "…mülk menzil müteveffâ-yı mezbûrun ile'l-vefât mülkü ba'de'l-vefât oğlu sagîr-i mezbûr

41 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930 - 936 / M. 1524 - 1530),* s. 179.

42 *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953 - 955 / M. 1546 - 1549),* s. 148.

43 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924 - 927 / M. 1518 - 1521),* s. 331. Benzer bir dava için bk. *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580),* s. 203.

44 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580),* s. 147.

Hüseyin'e isâbet ve intikâl edip lâkin müteveffâ-yı mezbûrun düyûn-ı müsbetesini edâya menzil-i mezbûrdan gayrı malı olmadığından mâ'adâ sagîr-i mezbûrun nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâcı olmağla zarûret-i nafaka ve zarûret-i deyn için menzil-i mezbûrun bey'i lâzım geldikden sonra menzil-i mezbûru bi'l-izni'ş-şer'î ba'de'l-müzâyede ve inkıtâ'i'r-rağbe mezbûr Ahmed Beşe üzerinde yüz guruşda karâr ve ziyâde ile tâlib-i âhar zuhûr etmeyip semen-i merkûm menzil-i mezkûrun el-yevm semen-i misli olduğu zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî Müslimîn ihbârlarıyla lede'ş-şer'i'l-enver zâhir ve nümâyân oldukdan sonra…"[45]

Miras Uyuşmazlıklarının Sulh Yoluyla Çözülmesi

Miras davalarındaki uyuşmazlıkların bir kısmı, bedel karşılığında sulh yoluyla çözümlenmiştir. Bu davalarda genellikle bir taraf bedel ödemiştir. Örneğin Nefîse bt. Oruc'un davasında karındaşı Nazar Reis'in bedel ödemesi ile sulh olunmuştur: "…mezbûre Nefîse takrîr-i da'vâ kılıp eyitdi ki işbu karındaşım Nazar Reis'te babamdan intikal eden metrûkâttan mezbûr Nazar'ın üzerinde yüz yetmiş beş akçe vardır deyicek mezkûr Nazar'ın inkârından sonra muslihûn araya düşüp mezkûr Nazar'dan mezbûre hâtuna yüz akçe alıverilip min ba'd babamdan intikâl eden ve metrûkât husûsundan min ba'd ferâgat eyledim ba'de'l-yevm vechen mine'l-vücûh metr[û]kât hususunda nizâ'ım olmaya, olursa istimâ' olunmaya ibrâ ve iskât ettikden sonra merkûm Nazar Reis talebiyle mâ hüve'l-vaki' tescîl olundu."[46]

Bazı davalarda ise her iki tarafın bedel ödemesi yahut verdiğinden feragat etmesi suretiyle sulh yapılmıştır. Örneğin "Ahmed b. Ali Kemal, Sofu b. Abdullah'ın kısmet olunmamış her nesi varsa vazgeçti mezkûr muteveffanın avreti Sare bt. İbrahim'in zimmetini berî kıldı mezbûre Sâre dahi resm-i kısmet için verdiği yüz akçe ile mihr-i müecceli iki yüz akçeden vaz gelip aralarında sulh olunduğu deftere sebt olundu."[47]

Miras davalarının sulh yoluyla çözümlenmesinde her zaman bir bedel söz konusu olmamıştır. Örneğin 922/1516 tarihli davada Sahibe bt. Arab ile Hesna

45 *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 216.

46 *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940 - 942 / M. 1534 - 1536),* s. 207.
Diğer örnekler için bk. *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924 - 927 / M. 1518 - 1521),* s. 248; *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1562 - 1563),* s. 117, 299; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580),* s. 310; *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 94, 99-100.

47 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919 - 927 / 1513 - 1521),* s. 226.

bt. Ali Fakih arasındaki miras meselesinde şahitler bir bedelin konuşulmadığına tanıklık etmişlerdir: "Sahibe bt. Arab meclis-i şer'a sallallahu alâ şâri'ihî Hesna bt. Ali Fakih'i ihzâre edip dedi kim sen hîn-i kısmetde şimden geri bu Sahibe'de babamın esbâbından ve akçesinden sende her nesi varsa da'vam ve niza'ım yoktur deyu ibralaşdık dedikde mezkûre Hesna inkâr ettikde mezbûre Sahibe'den alâ sıdkı da'vahâ beyyine taleb olundu Ali b. Abdullah şehadet edip dedi kim hîn-i kısmetde dahi nesne var mı da'vanız niza'ınız var mı denildikde yokdur denildi deyudur ve Mahmud b. İshak'ın şehadeti hîn-i kısmetde dahi nesne var mı denildi ayrık nesnemiz yoktur dediler deyudur öyle olsa mezkûre Hesna'nın talebiyle deftere sebt olundu."[48]

Üsküdar'da bir mezarlık, Amicis

Miras uyuşmazlıklarının sulh yoluyla çözüldüğü bazı davalarda talep edilen hak alındıktan sonra karşılıklı zimmet ibrası yapılmıştır. Örneğin 1151/1738 tarihli davada Ovakim, vefat eden Sahak zimmînin veresesinin miras hisselerini kabzetmiş, mirasçılar da onun oğlundan hisselerini alıp zimmet ibrası yapmışlardır: "…oğlu merkûm Abraham ile hesâb gördüğümüzde üç yüz yetmiş beş

48 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919 - 927 / 1513 - 1521),* s. 220.
Bedelsiz sulhla sonuçlanan davalarda hakkın ibra edilmesi veya haktan feragat şeklinde birçok örnek bulunmaktadır. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940 - 942 / M. 1534 - 1536),* s. 150; *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953 - 955 / M. 1546 - 1549),* s. 209; *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1562 - 1563),* s. 329; *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990 -991 / M. 1582 - 1583),* s. 135; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591),,* s. 274; *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 84, 123, 154.

Üsküdar'da bir sokak, Amicis

guruş mecmû'-ı terekesinden makbûzu olduğu zâhir ve mütebeyyin oldukdan sonra oğlu mezbûr Abraham meblağ-ı merkûm üç yüz yetmiş beş guruşu bize def'ü teslîm ettikde biz dahi bi'l-asâle ve bi'l-vekâle bi-kadri'l-hısâs bi't-tamâm ve'l-kemâl ahz u kabz eyledik mûrisimiz hâlik-i mersûm Sahak'ın kalîl ü kesîr mecmû'-ı terekesine ve dâhil-i defter ve hâric ez defter vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâb kat'â da'vâ ve husûmetimiz kalmayıp âmme-i de'âvî ve kâffe-i mutâlebâtdan mersûm Abraham'ın ve babası hâlik-i merkûm Avakim'in sâir veresesenin zimmetlerini ibrâ-i âmm-ı katı'u'n-nizâ'la bi'l-asâle ve bi'l-vekâle ibrâ ve iskât eyledik dediklerinde gıbbe't-tasdîki'ş-şer'î mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu."[49]

Vârislerin Özel Mülkiyetinin Mirasa Dahil Edilmemesi

İslam miras hukukunda mirasın rükünleri "muris", "vâris" ve "tereke" şeklinde tespit edilmiş, mirasa ilişkin sebepler ve şartlar da ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Buna göre her ne kadar mirasbırakanın zilyetliğinde bulunuyor olsa da vârislerden birinin özel mülkü olduğu ispatlanan malın, sahibinin rızası dışında mirasa dahil edilmesi mümkün değildir. Zira mirasçıların hakkı, gerekli sebepler ve şartlar mevcut olduğunda murisin malvarlığına taalluk etmektedir[50]. Örneğin 942/1536 tarihli davada, Arslan b. Durahan'dan kalan iki ineğin miras olarak paylaştırılmasına itiraz edilmiş, gerekçe olarak da bunların ölen mûrisin karısı Elvan bt. İskender'in özel mülkü olması gösterilmiştir: "Karye-i Reisli'den Elvân bt. İskender'in vekîli olan Ahmed b. Hasan ba'de sübûti'l-vekâleti şer'an bi şehâdeti Mahmud b. Dâvud ve Nebi b. Dâvud'dan sâdır oldukdan sonra meclis-i şer'a gelip takrîr-i da'vâ kılıp dedi ki müvekkilim mezbûre Elvân senin zevci[n] Arslan fevt olup iki kara sığır ineğini mîrâsa tutmak isterler ma'a hâzâ müvekkilim mezbûrenin mülk[ü]dür deyicek takrîrine muvâfık beyyine taleb olundu udûl-i müslimînden Hüseyin b. Murad ve İlhan b. Eynehan şehâdetleriyle sâbit olup sicil olundu."[51]

---

49 *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737- 1738),* s. 162.
Başka bir davada, iddia edilen ev ve ambar teslim edildikten sonra ibra yapılmıştır: "…evden ve anbardan taleb etmezin deyû da'vâlardan ferâgat ettim deyû tarafeynden ikrârları ve tesâdukları bihasebi'ş-şer', şer'an mu'teber görülüp sıhhat-i ibrâya hükm olundu." *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956 - 963 / M. 1549 - 1556),* s. 172.
Diğer örnekler için bk. *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953 - 955 / M. 1546 - 1549),* s. 204; *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956 - 963 / M. 1549 - 1556),* s. 297.

50 Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıt,* Kahire t.y., IV, 124.

51 *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940 - 942 / M. 1534 - 1536),* s. 364.

Mûrisin Vasiyetinin Yerine Getirilmesi

İslam hukukunda vasiyet, ölüm sonrasına bağlayarak malın bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla mal sahibi tarafından temlik edilmesi demektir. Şer'î hükmü bakımdan vacip, mendub, mubah, mekruh ve haram kısımlarına ayrılan vasiyet, vasiyet eden açısından bağlayıcı nitelikte olmadığı için mirasbırakanın ölümünden sonra bağlayıcılık vasfını kazanır. Geçerli olması için de vasiyet edende, vasiyet lehtarında ve vasiyet edilen malda birtakım şartlar aranır[52].

Bazı davalarda mûris, mirasının hepsini ya da bir kısmını vasiyet etmiştir. Bu, bir kölenin tedbir yoluyla azat edilip müdebber olması, bir evin vakfedilmesi, mirasın köleye vasiyet edilmesi şeklinde olabilmektedir. Örneğin Mu'arrif Hamza, öldüğünde mirasının kölesi Eşe bt. Abdullah'a verilmesini vasiyet etmiş ve 922/1526 tarihli davada vasiyetin gereği yapılmıştır: "Sebeb-i tahrîr-i kitab budur ki, Eşe bt. Abdullah der-i devletden hükm-i şerif irâd edip mazmûn-ı dürer-barında münderiç olunan budur ki eğer mezkûre Eşe'nin efendisi Mu'arrif Hamza mecmu' mâlikini vasiyyet ettiği sabit olup hükm edip alıveresin deyu ferman olunmuş öyle olsa imtisâlen li'l-emri'l-âlî akd-i meclis olunup müteveffa-yı mezkûrun muhallefâtını zabt eden âmil Mehmed b. İsa ile ve emin Sinan Bey b. Abdullah mahzarında mevki'un biha idiği gene Yahşi b. Abdullah ve Koca Mustafa b. Salih ve Ali Bali b. Kılağuz ve mütevelli İbrahim b. Abdullah şehadet edip şehadetleri kabul olundukdan sonra bi-gayrı ez-harc mezkûr âmil Mehmed b. İsa elinden mezbûre Eşe bt. Abdullah'a bin sekiz yüz elli yedi akçe teslim olundu ve Kassab Mustafa elinden an kıbel-i Taycı Reis bin seksen beş akçe cem'an iki bin dokuz yüz otuz yedi cemaat-i kesîre içinde teslim olundu mezkûreye."[53]

Rus asıllı köle Ferhad b. Abdullah, efendisi Hüseyin Halife tarafından tedbir yoluyla azat edildiğini öne sürmüş ve 988/1580 tarihli davada, Hüseyin'in oğlu Mustafa'nın mahzarında şahitlerin beyanıyla ispat etmiştir: "…da'vada şöyle şehadet ettiler ki, müteveffa-yı mezbûr efendisi hal-i hayatında ölümümden sonra hür ol diyerek müdde'i-i mezbûru mutlak tedbirle azat eylemişti. Mirasının üçte

---

Diğer bir örnekte vârisler Fatma bt. İbrahim'in ölmeden önce satın aldığı ineğin miras olarak intikal ettiğini öne sürmüşler, fakat İvaz b. Fatma bu ineğin kendi parasıyla satın alındığını söylemiş ve diğer vârislerin inkârı karşısında şahitlerle ispatlamıştır. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956 - 963 / M. 1549 - 1556),* s. 106.

52 Muhammed b. Ferâmurz b. Ali Molla Fenârî, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm,* Beyrut ty., II, 427; Muhammed b. Abdillah el-Haraşî, *Şerhu Muhtasari'l-Halîl,* Beyrut t.y., VIII, 167; Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb,* Beyrut ty., XV, 398; Şemsüddîn Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî,* Beyrut 1993, IV, 362; Abdüsselam Arı, "Vasiyet", *DİA,* İstanbul 2012, XLII, 552-555.

53 *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919 - 927 / 1513 - 1521),* s. 222.

biri buna kâfîdir. Abd-i mezbûr böylece diğer aslen hür olanlar gibi tam velayet ve ehliyetle hür oldu[54].

927/1521 tarihli davada, Ahmed b. Abdullah tarafından vakfedilen evin, vakıf şartları sağlanamadığı gerekçesiyle mirasçılara verilmesine hükmedilmiştir: "Nefs-i Üsküdar'da Mehmed Paşa mahallesinde fevt olan Ahmed b. Abdullah mezkûr müteveffâ bir mülk evin Mehmed Paşa Mescidi'ne her kim müezzin olursa vakıf olsun demiş teslîm-i mütevellî olu[r]sa ama sicil olmasa bu meselede vakıf sahîh olmaz deyû müftü fetvâ verdiği ecilden mezkûr müteveffâ Ahmed'in asabiye-i sebebiyesi olan Sahruk ve Ali ve Cafer ve Sultan ve Şahbula taraflarından vekil olan Mehmed b. Hüseyin Fakih talebiyle mezkûr evin mülkiyetine hükm olunup deftere sebt olundu."[55]

Ma'ruzlar

Ma'ruzlar, üst icra makamlarına durumu arz etmek maksadıyla hâkim tarafından bizzat kaleme alınan belgelerdir. Hâkimin hükmü bulunmadığı için i'lamlardan farklı olan bu belgeler, hukukî bir durumu tespit hususunda hüccet gibi yazılı delil olarak kabul edilmemektedir[56].

Üsküdar Mahkemesi 403 ve 531 numaralı defterlerde doğrudan mirasla alakalı 33 ma'ruz türü belgenin davalarda tanzim edildiği görülmektedir. Bu belgelerde durum izah edildikten sonra üst makama "bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu" şeklinde arz edilmiştir. Söz konusu defterlerdeki ma'ruzların konu açısından tasnif edilebilir nitelikte olmasından hareketle burada tarafların sulh olmalarını, ilgili kişilerin miras meselesi sebebiyle yapacağı seyahate engel olunmamasını ve iddiaların geçersiz bulunarak davanın reddedilmesini konu alan ma'ruz örneklerine yer verilecek, diğerlerine atıfta bulunulacaktır.

Mirasla ilgili davalarda tarafların sulh olduklarını gösteren çok sayıda ma'rûz bulunmaktadır. Örneğin, vefat eden Sabiha'nın vârislerinin miras ve borç davalarında anlaştıkları şöyle yazılmıştır: "Ma'rûz; derûn-ı arzuhâlde mezkûr müteveffiye Sabiha'nın li-ümmin kız karındaşı ve hasran vârisi olan sahibe-i arzuhâl

54 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580),* s. 214.

55 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924 - 927 / M. 1518 - 1521),* s. 348.

56 Halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikâyet dilekçelerine de bu isim verilmektedir. Bk. Pakalın, *a.g.e.,* II, 410; Akgündüz, *a.g.e.,* I, 37.

Ayasofya Camii, Amicis

Âmine müteveffât-ı mezbûrenin vasîyy-i muhtârı olup arzuhâlde ismi mastûr Ali ile dîvân-ı âlîlerinde ba'de't-terâfu' Üsküdar'a havâle olunup hesâbları görüldükde mezbûr Ali'nin müteveffât-ı mezbûre zimmetinde kırk guruş zâhir ve sâbit olmağla meblağ-ı merkûmdan yirmi sekiz guruşunu kabz mâ'adâ on iki guruş mutâlebesinden mezbûre Âmine'nin zimmetini ibrâ ve ıskât eyledikde mezbûre Âmine dahi tereke-i müteveffât-ı mezbûreye müte'allika âmme-i de'âvîden mezbûr Ali'nin zimmetini ibrâ ve ıskât eylediği mübâşiri iltimâsıyla huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu."[57]

Ma'rûzların bir kısmında, ilgili kişinin miras meselesi sebebiyle İstanbul dışına yapacağı seyahate engel olunmaması isteği dile getirilmiştir. Örneğin, miras taksimi için Kayseri'ye gidip gelecek olan Nazlı'ya mani olunmaması şu şekilde yazılmıştır: "Ma'rûz; dâ'î-i devletlerine hitâben sâdır olan fermân-ı âlîleri üzere

57 *İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740- 1742)*, çeviri yazı-mukabele Mustafa Yılmaz vd., ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 86.
Diğer örnekler için bk. *Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740- 1742),* s. 223; Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793),* çeviri yazı-mukabele Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 127, 366, 375, 411, 429, 528, 582, 617, 699, 728.

derûn-ı arzuhâlde mezkûr husûsun hakîkati sâhib-i arzuhâlin kebîre kızı Nazlı nâm Nasrâniye kadîmden Üsküdar'da Şeyh Selâmi Efendi mahallesinde sâkine olup Kayseriye'de Venk karyesinde olan mirasını ahz içün yine avdet etmek üzere gitmiş idi deyü müseccelü'l-esâmî on sekiz nefer meclis-i şer'de ihbâr ve yine kadîmi sâkîne olduğu Şeyh Selâmi Efendi mahallesinde[ki] menziline gelip sâkine olup ol vechile mürûruna mümâna'at olunmamak bâbında fermân-ı âlî ricâ eylediği bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine [i'lâm] olundu[58].

Ma'rûzların diğer bir kısmında, iddialar geçersiz bulunarak talebin hukuksuz olduğu gerekçesiyle dava reddedilmiştir. Örneğin 1205/1791 tarihli davada yazılan uzunca ma'rûzda Kadı İbrahim Efendi'nin vârislerinin mirastan olan İstavroz köyündeki tarlaları zapt ettikleri iddiasıyla Hammâmizâde Hacı Mehmed Ağa'nın vârislerine açtıkları davada haksız bulunarak davanın reddedildiği yazılmıştır: "…hücec-i şer'iye ibrâzıyla ba'de'd-def' ve'l-inkâr vekîl-i mezbûr Ahmed Efendi ber-vech-i muharrer eylediği def 'ini udûlden es-Seyyid İbrahim Efendi b. Mehmed ve Ömer Efendi b. Hüseyin şehâdetleriyle mezbûre Nefise muvâcehesinde vech-i şer'î üzere isbât etmeğin mûcebiyle müdde'iye-i mezbûre Nefise Hâtun bî-vech-i şer'î mu'ârazadan men' olunduğu mübâşiri çavuş kulları iltimâsıyla huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu."[59]

Burada detayına yer vermediğimiz diğer ma'ruzlar ise vârisler arasında taksimat ve alacağın tahsili ile ilgilidir[60].

Sonuç

Yaklaşık üç yüzyıllık bir döneme ait sicil defterlerinde mirasa ilişkin yüzden fazla davanın incelendiği bu tebliğdeki bulgular değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

---

58 *Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740- 1742),* s. 56.
Diğer bir örnekte, miras meselesinden dolayı memleketi Maraş'a giden Hasan'a İstanbul'a dönüşünde engel olunmaması istenmiştir. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740- 1742),* s. 135.
Başka bir davada Havva'nın kız kardeşinin mirasını almak üzere Varna'ya gittiğinin bildirilmesi hakkında ma'rûz için bk. *Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740- 1742),* s. 220.

59 *Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793),* s. 295.
Diğer örnekler için bk. *Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740- 1742),* s. 215; *Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793),* s. 147, 172, 319, 565.
Başka bir davada Eleni bt. Vasil'in kocası Mitro'nun hanımının babasından kalan miras hissesi ile ilgili dava zamanaşımı nedeniyle reddedilmiştir. Bk. *Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793),* s. 359.

60 *Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740- 1742),* s. 137, 210, 234-235.

1) Osmanlı hukuk düzeninde menkul veya gayrimenkul özel mülkün vârisler arasında paylaşımına ilişkin davalarda şer'î hukuk esas alınmıştır. Kira akdi hükümlerinin geçerli olduğu mirî arazi, mukataalı vakıflar ve icâreteynli vakıflarda menfaat mülkiyetinin vârislere intikali konusunda örfî hukuk uygulanmış, kadınların erkek mirasçılar eşit hisse aldıkları durumlara söz konusu olmuştur.

2) Miras davaların bir kısmının ilk duruşması çekişmenin yaşandığı yerde yapılmış, bu duruşmada ulaşılan sonuçlar şahitlerin tanık beyanıyla tespit edilmiş, daha sonra bunlar resmî yazışma usulüne uygun olarak Üsküdar şer'iyye mahkemesinde "nakl-i şer" olarak irad edilmiştir. Burada belgenin sübutuna ve muhtevasına dair tanık beyanının ardından nihaî karar tescil edilmiştir.

3) Mirasçıların tespit edilmesi ve mirasın paylaştırılmasına dair davaların büyük bir kısmında taksim talebinde bulunan davacıların talebi işleme konarak tespit ve paylaştırma yapılmıştır. Bu davaların bir kısmında ise yakın akraba çevresinden birinin veya bir başkasının miras kalan mala el koyması şeklindeki olumsuz tutumlar şikâyet konusu olmuştur. Davaların bir kısmı ise ya bir tarafın ya da her iki tarafın bedel ödemesi yahut feragat etmesi suretiyle sulh yoluyla çözümlenmiş, talep edilen hak alındıktan sonra zimmetler karşılıklı ibra edilmiştir.

4) Davaların bir kısmında mirasçıların hepsi veya birkaçı kendilerine düşen payı satmışlar yahut hisse satışı yoluyla kendi aralarında anlaşma sağlamışlardır. Söz konusu satışlar, mirasçı olmayan kişiye/kişilere yapıldığı gibi mirasçıların kendi aralarında yapılmıştır. Satış, tespit veya paylaştırma konulu davaların yürütülmesi için kimi zaman mirasçılar dışından kimi zaman mirasçılar arasından biri vekil tayin edilmiş, vekilin talebiyle işler onaylanıp kayda geçirilmiştir. Bu kaydın gerekçesi de "sebeb-i tahrîr-i sicil budur ki" ya da "vech-i tahrîr-i sicil budur ki" şeklinde ifade edilmiştir. Mirasın muhafaza edilmesi için vasi tayini yapıldığında da bu tayin tescil esnasında açıkça zikredilmiş, tıpkı veliye teslimde olduğu gibi, mirasın vasiye teslimi de kayıt altına alınmıştır.

5) İslam miras hukukunda kadına mirastan pay alabilme hakkının tanındığını ortaya koyan hükümler, miras davalarında uygulanmıştır. İlk olarak kadına ödenmemiş nafaka ve mehir varsa bunun parası ayrılmış ve ardından taksimat yapılmıştır. Vefat eden kocanın çocuğu yoksa kadın mirasın dörtte birini, çocuğu varsa sekizde birini almıştır. Binefsihî asabe şeklinde mirasçı olan oğullar, kızların iki katı hisse almışlardır. Kız, belirli durumlarda mirasın yarısını veya üçte ikisini alabilmiştir.

6) Osmanlı Devleti'nde yaşayan kadınlar miras hakları engellendiğinde mahkemeye başvurmuş ve bu talep doğrultusunda işlem yapılmıştır. Kadınların mallarının mahkemeler aracılığıyla korunduğunu gösteren bu uygularla onların mülkiyet ve miras hakları şer'î hukukun garantisi altına alınmıştır. Kadının iznini almayan kocasının yahut yakın akraba çevresinin onun malı üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmasına izin verilmemiş, bu usule uyulmadan yapılan işlemlerin iptal edilmesine karar verilmiştir.

7) Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin şer'iyye mahkemelerindeki miras davalarına ilişkin çok sayıda kayıt tespit edilmiştir. Kendi cemaat mahkemeleri yerine bu mahkemelere başvurmuş olmaları, ayrıca çalışma konusu olmaya adaydır.

Tereke Kayıtlarına Göre Üsküdar Toplum Hayatında Kitap XVI.-XVIII. Yüzyıllar

DR. ÖĞR. ÜYESİ ESRA MUHACİR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun inşa ettiği zengin kültür havzası içinde yetişmiş olan şahsiyetler, bu zenginliği besleyerek daha da geliştirmişlerdir. Bugün kapsamını Osmanlı kültür tarihi olarak belirleyebileceğimiz bu alan, pek çok yönden incelemeye konu olmakla beraber, halen üzerinde durulması gereken birçok problematiğe sahiptir. Bu bağlamda sınıfsal bir ayrıma tabi tutmaksızın insan ve kitap arasındaki ilişkinin mahiyeti de incelenmeye değer bir konumda yer almaktadır.

Bir toplumun kültürünü incelerken, o topluma mensup insanların kitap ile olan ilişkileri sorgulanmadan yapılan değerlendirmeler eksik kalacaktır. Zîrâ kitaplar, dinlenerek ya da okunarak insanların sosyal hayat pratikleri ve iç dünyaları üzerinde birtakım etkiler bırakmakta ve bu etkiler neticesinde gelişen fikirler insanların kültür dünyalarını şekillendiren unsurları oluşturmaktadır. Hiç şüphesiz, kaynağını *kitabın* oluşturduğu İslâm Medeniyeti'nin bir parçası olan Osmanlı toplumunda, kitabın yazılışından süslenişine, üzerine işlenen materyalin üretilmesine, ortaya çıkan eserin kullanılmasından saklanmasına ve özgün kalmasına ait müstesna bir gelenek mevcuttu.

Bir toplum için kitabın anlamını ve kitap kültürünü oluşturan safhaları incelediğimizde, yalnızca kitaba değil, bunun yanı sıra insanların düşünme ve öğrenme şekillerine, okuma alışkanlıklarına, meraklarına, kitaba yaptıkları yatırıma bir bütün halinde bakmak gerekecektir. Kitabı bir kültür aracı ve nesnesi olarak

I. Abdülhamid Kütüphanesi, d'Ohsson

değerlendirdiğimizde yalnızca kitabın tarihi hakkında değil sosyal ve kültürel araştırmaları da kapsayan bir inceleme alanı ile karşı karşıya kalmaktayız[1].

Osmanlı kültüründe kitap sahiplerinin mensup olduğu sosyal sınıflara bakacak olursak; müderris, kadı, naib, molla, imam gibi devrin entelektüel sınıfını teşkil eden ulema ile şeyhlerin diğer meslek gruplarına nazaran daha fazla kitaba sahip kişiler olarak karşımıza çıkmaları şaşırtıcı değildir[2]. Ulemanın kitapları arasında dînî ve meslekî kitapların yanında tıp, tarih ve edebiyat gibi farklı alanlara ait kitapların da önemli bir yer tuttukları görülür. Bir paşanın edebiyat kitaplarına[3], bir müderrisin tarih kitaplarına[4] ve bir tabibin fıkıh, edebiyat ve eğitim konulu kitaplara[5] sahip olmaları her hangi bir meslek grubundan olan insanların ilgi alanlarının kendi disiplinleriyle sınırlı olmadığının örneklerindendir.

1 Kitap kültürünün farklı inceleme alanları ile ortak yanları ve bir döneme ait kitap geleneğinin oluşumu hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Hatice Aynur, "Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)", *Osmanlı Araştırmaları,* sayı 22 (2003), s. 219-255; Osmanlı kültüründe kitabın oluşumu ve yaygınlaşması bakımından medresenin rolüne dair verilecek güzel örneklerden biri Turgut Cansever'in *Osmanlı Şehri* adlı çalışmasında bahsi geçen bir Osmanlı şehrinin kuruluşunu anlattığı kısımdır: "*Kural şöyle: bir şehri kurmak için gelen işçiler, evvelâ hamamı inşâ ediyorlar, şehri kuracak insanların tertemiz pak olabilmeleri, çalışanların temizliklerini sağlamak için. Bundan sonra medrese inşâ ediliyor, bilginin ortamının kurulması için. Sonra camii inşâ ediliyor. Daha sonra etrafında evler ve mahalleler inşâ ediliyor, yavaş yavaş.*" Turgut Cansever, "Osmanlı Şehri", *Osmanlı Toplum V*, ed. Güler Eren, Ankara1999, s. 516, Cansever'e göre bir şehir kurulurken inşâ sıralamasında ikinci sırada yer alan mekanlar medreselerdir. Bilgi ve ilim ortamının altyapılarını kurmak için bir şehrin hayat alanlarının oluşumunu gösteren bu tasnif bizlere bir toplumda kitap kültürünün nasıl oluştuğu hakkında da önemli ipuçları vermektedir.

2 Bedri Mermutlu, "Osmanlı Bursa'sında Kitaplar ve Hayat", *Bursa'da Dini Kültür,* ed. Mustafa Kara, Emin Yayınları, Bursa 2011, s.272

3 Bkz. Hasan Paşa'nın terekesi Üsküdar Şeriyye Sicilleri (ÜŞS), 137/vr. 21a.

4 Bkz. İbrahim Efendi'nin terekesi ÜŞS, 193/vr. 25a.

5 Bkz. Tabib Mehmed Efendi'nin terekesi ÜŞS, 273/vr. 52.

Bütün bu düşünce alt yapısı üzerine inşa edilmeye çalışılan bu araştırmanın birincil kaynağını kadıların idarî ve kazaî faaliyetleri sonucu ortaya çıkan Şer'iyye Sicilleri[6] oluşturmaktadır. Osmanlı sosyal ve iktisadi hayatıyla ilgili en önemli kaynaklardan biri olan Siciller doğası gereği her meslek grubundan insanın, kadın, erkek, zengin, fakir, köle, cariye fark etmeksizin miraslarının kayıt altına alındığı zengin bir malzemeyi ihtiva etmektedir. Bu sicillerde sadece mahkemeye intikal etmiş hukukî ihtilafların kayıtları değil; vakıf senetleri, satım, bağış, ödünç gibi her türlü hukukî işlemler, pazarlarda satılan ürünlerin fiyat listeleri, esnafla ilgili nizamnâme ve standartlar, miras taksimleri ve vasiyetler, evlenme ve boşanmalar, kamuya ait binaların imar ve tamir bilgileri, merkezden gelen hüküm ve fermanların suretleri yer almakta, hâsılı Osmanlı hukukî, sosyal ve iktisadî hayatının zengin bir fotoğrafı bu sicillerde karşımıza çıkmaktadır[7]. Bu konuların yanı sıra siciller mimarlık[8] ve tıp tarihi[9] alanlarında ya da tarihte yer almış önemli kişiler[10] hakkında bilgi edinmek için de güvenilir bir kaynak olarak karşımıza çıkan kayıtları da ihtiva etmektedir. Kayıtlardaki bu çeşitlilik göstermektedir ki, kadılar yalnızca bugün bilinen anlamda hâkimin görevini görmemekte, bölgeye ve zamana göre değişerek sosyal hayatın kapsadığı her türlü alan hakkında[11] söz sahibi olmakta, karar verme ve tescil görevini yürütmektedir.

Her ne kadar sicillerin birincil bir kaynak olup olmadığı ve dönemine ilişkin bürokratik nedenlere bağlı olarak ne ölçüde salt, gerçek bir bilgi verebileceği ekseninde sorular gündeme gelse de, önemi çok geç anlaşılan şer'iyye sicillerinin gelecekte daha pek çok alana ve bilinmeyene ışık tutacağı muhakkaktır.

---

6 Şer'iyye Sicilleri hakkında yapılmış doktora tezi için bkz. Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.- XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin* İhtiva *Ettiği Belge Türlerinin Form* Özellikleri *ve Tanımlanması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. IX, 279.

7 Mehmet Akif Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 19.

8 Şer'iyye sicillerinden yola çıkılarak yapıların eski durumları hakkında yapılan bir çalışmaya örnek olarak bkz. Mefail Hızlı, "Maddi Kültür Varlıklarımızın Onarımlarını Belirlemede Şer'iyye Sicillerinin Rolü", *Tac Vakfı Yıllığı* 1 (1991): 142-153.

9 Şer'iyye sicillerinin tıp tarihi açısından önemini vurgulayan çalışmalara örnek için bkz. Ali Haydar Bayat, "Şer'iyye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz 1: Rıza Senetleri," *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi:* İstanbul 20-21 *Eylül 1990: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1999, s. 39-51; Osman Çetin, Mefail Hızlı, Asım Yediyıldız, "Osmanlı Kadı Sicillerinin Tıp Tarihi Araştırmalarındaki Önemi," *Osmanlılarda Sağlık,* ed. Çoşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, İstanbul 2006, s. 321-333.

10 Siciller sayesinde önemli kişiler hakkında elde edilen bilgilere örnek çalışma olarak; İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lami'i Çelebi'nin Terekesi," *Journal of Turkish Studies: Fahir İz Armağanı I*, sayı 14 (1990), s. 179-194.

11 Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Baltacı, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu Mayıs 1985,* İstanbul [t.y.], s. 127-132.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin önemli yerleşim yerlerinden biri olan Üsküdar'ın XVI-XVIII. yüzyıllarda var olan kültür hayatı, terekelerde tespit edilen kitaplardan hareketle halkın bilgi ile olan ilişkisine dair bir tespitte bulunulması ve kitapların bireyler bazında genel bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmaktadır.

Terekeler bir bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel fotoğrafını ortaya koyabilmek açısından tarihsel bir veri olarak kullanılan birincil kaynakların başında gelir. Bu belgeler müstakil olarak tanzim edilmiş defterler halinde olabileceği gibi şer'iyye sicilleri içerisinde dağınık olarak da karşımıza çıkarlar[12]. Her ne kadar onlarca terekede yüzlerce kitap tespit edilmişse de hiç şüphesiz ki bunlar, dönemin mevcut bütün kitaplarını ve dolayısıyla kültürünü yansıtmamaktadır. Diğer taraftan. vefat eden herkesin terekesinin kaydedilmemiş olması, sözlü kültür ya da dinleme kültürü adı verilen bir geleneğin varlığını da bu bağlamda dikkate almak yararlı olacaktır[13].

Gerek Anadolu sicilleri arasında gerekse İstanbul kadılıkları arasında en düzenli ve kesintisiz bir koleksiyon teşkil eden Üsküdar kadılığı sicilleri Yavuz Sultan Selim döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen süre içerisinde Üsküdar'ın dört yüz yıllık tarihini bütün zenginlikleriyle ortaya çıkaran büyük bir hukuk külliyatı teşkil etmektedir. Bugün 1074 adet sicili defterini içeren bu koleksiyon içerisinden XVI.-XVIII. yüzyılları kapsayan 553 adet sicilin tamamı taranmış ve terekeler içerisinde yer alan kitap kayıtları dönemler halinde ortaya çıkarılmaya çalışılarak bir Osmanlı şehrinin kitap kültürü yüzyıllık sürelerle izlenmeye çalışılmıştır. Üsküdar terekeleri bize bu dönemde kitap sahiplerinin profilinin yanı sıra dönemler halinde bu Osmanlı şehrinin kitapla olan ilişkisini ve sahip olunan kitapların miktarını, fiyatları bakımından en yüksek değerdeki kitaplar ile en düşük değerdeki kitapların neler olduğunu, muhtelif konulardaki kitapların hangi yüzyılda ilk olarak hangi tarihte Osmanlı toplum hayatında dolaşıma girdiğini ve toplum içindeki muhtemel dolaşım tarihleri hakkında bilgi vermektedir.

---

12 Bu belgeler ile ilgili olarak ilk, önemli ve kapsamlı çalışmaların başında gelen çalışma için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler,* c. III, sayı 5-6 (1966), s. 1

13 ÜŞS. No: 293-vb; Tülün Değirmenci, "Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 13 (2011), s. 7-43.

XVI. Yüzyıl

Üsküdar Kadılığı sicillerinin 101 adedi XVI. yy'a aittir. Bu yüzyıl boyunca sicillere kaydedilmiş tereke sayısı 1541 olup bunlardan 359'u kadınlara, 1182'si de erkeklere aittir. Terekesinde kitap tespit edilen 25 kişi içinde sadece 1 kadın vardır. Kitap sahibi olanların genele oranı %1,62 olmakla beraber erkeklere ait terekelerden kitap sahibi olanların oranı %2,03, kadınlara ait terekelerden kitap sahibi olanların oranı da %0,27'dir.

Tablo 1. XVI. Yüzyıl Üsküdar Sicilleri Tereke Kayıtları ve Kitap Sahiplerine Oranları

Sicil Sayısı	101
Toplam Tereke Sayısı	1541
Kadın Tereke Sayısı	359
Erkek Tereke Sayısı	1182
Kitap Bulunan Tereke Sayısı	25
Erkek terekelerinde kitap sahibi olanların yüzdesi	2,03%
Kadın terekelerinde kitap sahibi olanların yüzdesi	0,27%
Toplam terekeler içerisinde kitap sahibi olanların yüzdesi	1,62%

Grafik 1. XVI. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Terekelerinin Kadın ve Erkeklere Göre Dağılımı

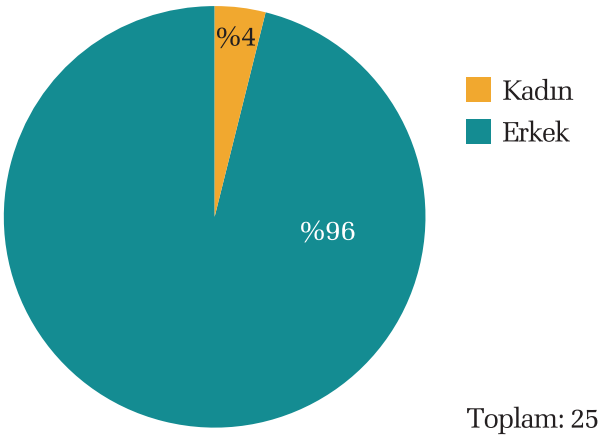

XVI. Yüzyılda tespit edilen 25 tereke içerisinde toplam 140 adet kitap kaydına rastlanmıştır. Bu 25 kaydın 19'u tereke, 6'sı da muhtelif nedenlerle düzenlenmiş eşya listeleridir.

I. Abdülhamid Kütüphanesi, d'Ohsson

Bu yüzyılda, terekeler içerisinde en çok kitaba sahip olan Mahmud Şah b. Abdullah'ın (Tacir) 39 kitaplık listesi öne çıkmaktadır[14]. Kitap sayısı bakımından XVI. yüzyılda dikkati çeken bir koleksiyona sahip olan Mahmud Şah b. Abdullah'ın, kendisi Üsküdar'da yaşamamakla beraber vefat ettiği yer dolayısıyla Üsküdar kadı sicillerinde 1590 yılında kayda geçmiş bir kitap listesi bulunmaktadır. Terekesinde dikkati çeken en önemli kitaplar *Kasım Ali el* Şirazi hattıyla yazılmış çoğu müzehheb ve değerli bir koleksiyonu oluşturan Mushaflardır. *Mushaf-ı Şerif-i Kebir Müzehheb ve Kasım Ali el* Şirazi *hattıyla* şeklinde tanımlanmış olan bu Mushaflara herhangi bir fiyat takdiri yapılmamasına rağmen bunların önemli bir ticari değeri olduğu anlaşılmaktadır. Müzehheb, nesih ve Ali el-Şirazi hattıyla olduğu belirtilen bu kitaplar Osmanlı kitap ticareti ve tarihi bakımından kayda değer erken örneklerdendir. Bu bakımdan Üsküdar Davut Paşa'da vefat ettiği kaydedilen bu zatın kitaplarının sayısı ve niteliğine bakıldığında oldukça önemli bir koleksiyona sahip olduğunu söyleyebiliriz.. Mahmud Şah'ın köken itibariyle Osmanlı coğrafyası dışından gelmiş bir tacir olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte, sahip olduğu tüm kitapların Arapça ve Farsça olmasına bakılırsa, Üsküdar'ın 1590'lı yıllarda söz konusu dillerdeki kitaplar için önemli bir pazar olarak düşünülebileceği ileri sürülebilir.

14 ÜŞS, 78/vr. 96a.

Mahmut Şah b. Abdullah'ın terekesi dışında kitap sayısı bakımından dikkati çeken iki tereke daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1522 yılında terekesi kayda geçirilen ve ismi zikredilmeyen bir medrese talebesi (suhte) olup, koleksiyonunda *Akaid, Mutavassıt, Vaz, Hüsâm-ı Kati* gibi medrese kitaplarının yanında *Gülistan* gibi bir edebiyat kitabı da yer almaktadır.[15] Diğeri ise Merkepzade Muslihiddin Halife'nin terekesinde yer alan kitaplardır.[16] 1550 tarihinde kayda geçmiş olan bu kitapların 13 adet olduğu görülmektedir. Kendisinin kitapları incelendiği zaman *Kuran-ı Kerim* dışında *Kudurî, Mutavassıt, Cönk, Cetvel-i Feraiz, Ahkam ve Metn-i Şemsiye, Hüsâm-ı Kati* gibi medrese kitaplarının koleksiyonu oluşturduğunu görmekteyiz.

Tablo 2. XVI. Yüzyıl Terekelerinde Kitap Sayıları Bakımından Yüksek Olan Terekeler

Şahıs Adı	**Miladi Tarih**	**Kitap Sayısı**	**Kitapların Toplam Fiyatı**	**Serveti**	**Kitap Fiyatlarının Servete Oranı**
Mahmud Şah b. Abdullah (Tacir)	1590	39	-	-	-
Suhte	1522	14	364	718	%50,60
Merkepzade Muslihiddin Halife	1550	12	490	2206	%22.2

XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda ne tür bir bilginin dolaşımda olduğu sorusuna cevap aranırken, kitap sahiplerinin de bu dolaşım ağı noktasında önemli bir role sahip olduğunu görüyoruz. Genellikle İlmiye, Kalemiye ve Seyfiyye gibi üç ayrı sınıfın kitap sahibi olduğunu gördüğümüz bu yüzyılda Üsküdar'da, hem kitap sayısı hem de çeşitliliği bakımından öne çıkan İlmiye sınıfı en önemli grubu oluşturmaktadır. Terekesinde "tacir" olarak tanımlanan Mahmud Şah b. Abdullah'ı da tüccar veya esnaf sınıfına dâhil edebiliriz. Maalesef diğer tereke sahiplerinin, ne unvanlarından ne de kitaplarından yola çıkarak hangi sınıfa mensup olduklarını tahmin etmek mümkün olmamaktadır.

XVI. yüzyıldaki 359 terekeden içinde kitap bulunanların sayısının sadece 25 olması dolayısıyla bu dönem için genellemelerde bulunma imkanımız yoktur. Ancak, eldeki verilerin analizi bize mikro ölçekte de olsa bir tablo çizmemize imkan vermektedir. Birden fazla kitap sahibi olanların %40'ı ilmiye sınıfından, %33'lük

15 ÜŞS, 3 /vr. 33a.
16 ÜŞS, 15/vr. 146b.

kısımının ise unvan ve sınıfları tespit edilememiştir.Bu açıdan bakıldığında şüphesiz ki ilmiye sınıfına mensup olanların oranının %40 olması anlaşılabilir bir durumdur. Yine kitap bazında baktığımızda yüzyıl boyunca tespit edilen 140 adet kitaptan 42'si medrese kitaplarından oluşmaktadır. Bu kitaplara Mushaf ve ilgili eserleri de eklediğimizde bu sayı 76'ya çıkmaktadır. Medrese kitapları dışında 4 adet edebiyat, 4 adet de gizli ilimler diyebileceğimiz konulara ait kitap bulunmaktadır. 51 kitabın ise ismi ve konusu tespit edilememiştir. Bu tablodan görebildiğimiz kadarıyla, XVI. yüzyılda dolaşımda olan kitapların konusal çeşitlilik arzetmediği, ağırlığın ise medrese kitapları ve Mushaflar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bakımdan erken dönem Osmanlı kitap kültürünün genellikle medrese kökenli olduğu, Üsküdar özelinde XVI. yüzyılda ortaya çıkan bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

XVII. Yüzyıl

Üsküdar Kadılığı sicillerinin 225 adedi XVII. yy'a ait sicillerdir. Bu yüzyıl boyunca sicillere kaydedilmiş olan tereke sayısı 1.266 olup bunlardan 540'I kadınlara, 726'sı da erkeklere aittir. 45'i erkek, 12'si kadın olmak üzere toplamda 57 kişinin tereke kayıtlarında kitap tespit edilmiştir. Toplam tereke sayısı içerisinde kitap sahibi olanların oranı %4,50 olmakla beraber erkeklere ait terekelerden kitap sahibi olanların oranı %6,20, kadınlara ait terekelerden kitap sahibi olanların oranı da %2,22'dir.

Tablo 3. XVII. Yüzyıl Üsküdar Sicilleri Tereke Kayıtları ve Kitap Sahiplerine Oranları

Sicil Sayısı	225
Toplam Tereke Sayısı	1266
Kadın Tereke Sayısı	540
Erkek Tereke Sayısı	726
Kitap Bulunan Tereke Sayısı	57
Erkek terekelerinde kitap sahibi olanların (45) yüzdesi	6,20%
Kadın terekelerinde kitap sahibi olanların (12) yüzdesi	2,22%
Toplam terekeler içerisinde kitap sahibi olanların yüzdesi	4,50%

Grafik 2. XVII. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Terekelerin Kadın ve Erkeklere Göre Oranı

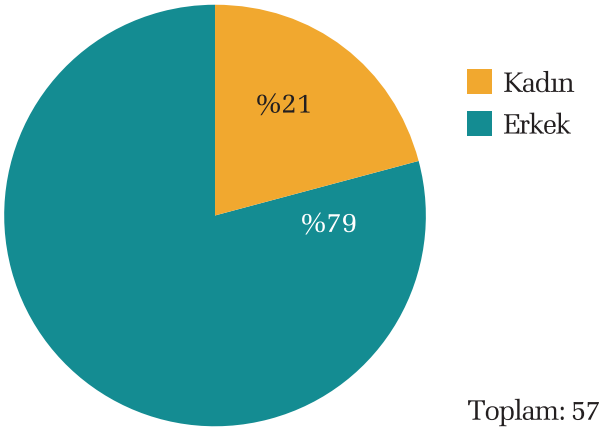

XVII. Yüzyılda tespit edilen 57 tereke içerisinde 535'den fazla kitap kaydına rastlanmıştır. Bu 57 kaydın 53'ü tereke, 4'ü de muhtelif nedenlerle düzenlenmiş ve içerisinde kitap adı geçen bir takım eşya listeleridir.

Bu yüzyılda terekelere yansımış en fazla kitaba sahip kişi olan Hasan Paşa[17], Erzurum Eyaleti Mutasarrıfı olduğu sırada İran üzerine seferde iken Erdebil Sahrası'nda evâi'l-i Rebiülevvel 1028 (16-25 Şubat 1619)'da şehid olmuştur[18]. 2.895.585 akçe gibi yüksek bir meblağa ulaşan mirası kayıt altına alınan Hasan Paşa'nın ilgi alanlarını ve kültür dünyasını ortaya koyan ve toplam değeri 51.845 akçe olan 130'dan fazla kitabı bulunmaktadır. Bu kitapların büyük çoğunluğu tasavvuf/edebiyat konulu kitaplar olmakla beraber islâmi ilimler, tarih, mantık ve lügat gibi eserler de mevcuttur.

Dönemin kitap sahipliği anlamında sayıca öne çıkan bir diğer kişisi Abdülhalim Efendi b. Mehmed'dir[19]. Efendi lakabının yanı sıra sahip olduklarının neredeyse tamamının medrese kitaplarından oluşmasına bakıldığında Abdülhalim Efendi'nin ilmiye sınıfına mensup olduğu düşünülebilir. 58.460 akçelik bir yekunu olan serveti, dönemine göre azımsanmayacak ölçüdedir. Bu servetin %40,3'lük bölümünü 23.606 akçe ile yaklaşık 120'den fazla kitap oluşturmaktadır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Üsküdarlı bir tabibin terekesindeki, kayıtlar, onun ailesi ve mal varlığı hakkında farklı açılardan değerlendirme yapmaya imkan sağlamaktadır. Üsküdar'da yaşamış ve 1676 yılında vefat etmiş olan Tabib Mehmed Efendi ibn. Receb'in mesleği gereği büyük çoğunluğu tıp ile ilgili, bir kısmı da özel ilgi alanına giren ve toplam değeri 10.203 akçe olan 86'dan fazla kitabı bulunmaktadır[20]. Mehmed Efendi'nin terekesinde yer alan eşyanın önemli bir bölümünü kitaplar oluşturmaktadır. Bu kitap listesi sayesinde Tabib Mehmed Efendi'nin sahip olduğu ve okuduğu kitaplar ile en çok ilgi duyduğu konular hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Terekede yer alan 86'dan fazla kitap incelendiğinde, 20 kitapla en çok tıp alanında kitabın bulunduğu görülür. Bunu 11 kitapla fıkıh, 10 kitapla edebiyat-tasavvuf ve 8 kitapla gramer alanındaki kitaplar takip etmektedir.

---

17 ÜŞS, 137/vr. 21a.

18 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-I Meşâhir-i Osmâniyye II*, yay. haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, İstanbul 1996, s. 140.

19 ÜŞS, 160/vr. 47a.

20 ÜŞS, 273/vr. 52b.

Tablo 4. XVII. Yüzyıl Terekelerinde Kitap Sayıları Bakımından Yüksek Olan Terekeler

Şahıs Adı	**Miladi Tarih**	**Kitap Sayısı**	**Kitapların Toplam Fiyatı**	**Serveti**	**Kitap Fiyatlarının Servete Oranı**
Hasan Paşa	1619	131	159.845	2.895.585	%5,52
Abdülhalim Efendi b. Mehmed	1629	120	23.606	58.460	%40,3
Tabib Mehmed Efendi ibn. Receb	1676	86	10.203	102.390	%9,6

Tespit edilen 535 kitap kaydı üzerinden bir tablo ortaya çıkarmaya çalışırsak, buna göre, halkın dînî bilgi ihtiyaçlarına cevap veren birincil kaynaklar olan fıkıh kitapları; insanların eğlencelik yahut özel edebiyat ilgisi neticesinde okudukları edebî eserler yahut sûfî eğilimleri dolayısıyla ilgi duydukları tasavvuf kitapları; ilimle uğraşmayan yüzlerce insanın dînî hassasiyetlerinin doğası gereği evinde bulundurduğu Kur'an-ı Kerîm; medreselerde okutulmuş baş kaynaklardan olan gramer, dilbilgisi, nahiv ve sarf kitapları ve Kur'an'ı anlamaya yönelik bir çok müslümanın ve ilim adamının başvurduğu kaynaklar olan tefsir kitapları öne çıkmaktadır. Bu kitapları diğer muhtelif ilim dalları takip etmektedir.

Tespit edilen 57 adet terekenin sahiplerinin büyük bir çoğunluğu Kur'an-ı Kerim dışında bir kitaba sahip değildir. Yalnızca 21 adet terekede 1'den fazla kitaba rastlanmıştır. Yüzyılın başı ile sonu kitap rakamları açısından incelendiğinde orantılı bir artışa ya da düşüşe rastlanmamıştır. Hem yüzyılın başı hem de sonundaki terekeler arasında sayıca çok az kitap ihtiva edenlere rastlanabildiği gibi, çok fazla kitabın bulunduğu terekeler de mevcuttur. Bu açıdan, XVIII. yüzyıla geçişte kitap sahipliği anlamında çok büyük bir artış gözlenmemiştir. Yine bu bölümde kitap sahiplerinin bir önceki yüzyıldan farklı olarak yalnızca ilmiye sınıfına mensup kişiler olmadığı, farklı meslek gruplarından insanların da özel merakları dolayısıyla ya da ticaret amacıyla, "kitaba" sahip olmak derecesinde ilgi duydukları neticesin varılmıştır. Örneğin XVI. yüzyılda medrese mensubu kişilerin yanı sıra askeri ve kalemiye sınıfına mensup birkaç kişi dışında kimse olmazken bu yüzyılda ise paşa, tabip, mimar, kethüda, helvacı, cündî, çavuş, keresteci ve berber gibi toplumun muhtelif gruplarından kimselerin terekelerine rastlanmaktadır. Bir diğer dikkat çeken konu ise, çok sayıda kitaba sahip kişilerin genelde iyi bir gelir düzeyinde olduklarıdır. Dönemin ekonomik şartları ve kitap fiyatları düşünüldüğünde bir kitaba sahip olmak belli bir müreffeh zümreye mensup olmayı ya da belli bir düzeyde gelir sahibi olmayı gerekli kılmaktadır.

XVIII. Yüzyıl

Üsküdar Kadılığı sicillerinin 227 adedi XVIII. yüzyıla ait sicillerdir. Bu yüzyıl boyunca sicillere kaydedilmiş olan tereke sayısı 2.195 olup bunlardan 811'i kadınlara 1.384'ü de erkeklere aittir. 70'i erkek, 23'ü kadın olmak üzere toplamda 93 kişinin tereke kayıtlarında kitap tespit edilmiştir. Toplam tereke sayısı içerisinde kitap sahibi olanların oranı 4,24% olmakla beraber, erkeklere ait terekelerden kitap sahibi olanların oranı 5,06%, kadınlara ait terekelerden kitap sahibi olanların oranı da 2,84%'dür.

Tablo 5. XVIII. Yüzyıl Üsküdar Sicilleri Tereke Kayıtları ve Kitap Sahiplerine Oranları

Sicil Sayısı	227
Toplam Tereke Sayısı	2.195
Kadın Tereke Sayısı	811
Erkek Tereke Sayısı	1.384
Kitap Bulunan Tereke Sayısı	93
Erkek terekelerinde kitap sahibi olanların (70) yüzdesi	5,06%
Kadın terekelerinde kitap sahibi olanların (23) yüzdesi	2,84%
Toplam terekeler içerisinde kitap sahibi olanların yüzdesi	4,24%

Grafik 2. XVII. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Terekelerin Kadın ve Erkeklere Göre Oranı

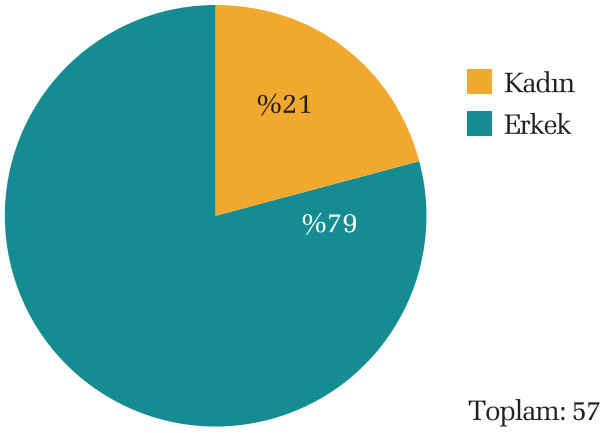

Ragıp Paşa Kütüphanesi, d'Ohsson

XVIII. Yüzyılda tespit edilen 93 tereke kaydı içerisinde toplam 1.163 adet kitap kaydına rastlanmıştır. Bu 93 kaydın 90'ı tereke, 3'ü ise muhtelif nedenlerle düzenlenmiş ve içerisinde kitap adı geçen birtakım eşya listeleridir.

Bu yüzyılın tereke kayıtlarına geçmiş en fazla kitaba sahip olan kişisi Gülfem Hatun Mahallesi'nde yaşamış ve 1795 yılında vefatı kayıtlara geçen Aziz Mahmut Hüdayi Tekkesi şeyhlerinden eş-Şeyh Mehmed Ruşen Efendi b. Abdurrahman Efendi'dir[21]. Toplam değeri 221.520 akçe olan 246'dan fazla kitabı bulunmakta ve bu kitapların 1.126.930 akçe olan serveti içerisindeki oranı %19.65'dır. Bu kitapların büyük çoğunluğunu islâmî ilimlerle ilgili muhtelif konularda kitaplar oluşturmakla beraber, edebiyat, tasavvuf, tarih, lügat yahut halk kitapları diye nitelendirebileceğimiz eserler de mevcuttur. Terekesinde yer alan en değerli kitap 36.000 akçe ile Tefsîr-i Ruhu'l-Beyân isimli eserdir.

Dönemin kitap sayısı bakımından öne çıkan bir diğer terekesi 1788 yılında kayıtlara geçmiş olan Nuri Beyzade Osman İsmet Bey Efendi ibn. el-Merhûm Nureddin Bey Efendi'nin 170 kitaplık koleksiyonu içeren muhallefât kaydıdır.[22] Müderris Nuri Beyzade Osman İsmet Bey'in 291.905 akçelik bir yekuna sahip olan

21 ÜŞS, 539/vr. 31b.
22 ÜŞS, 526/vr. 65a.

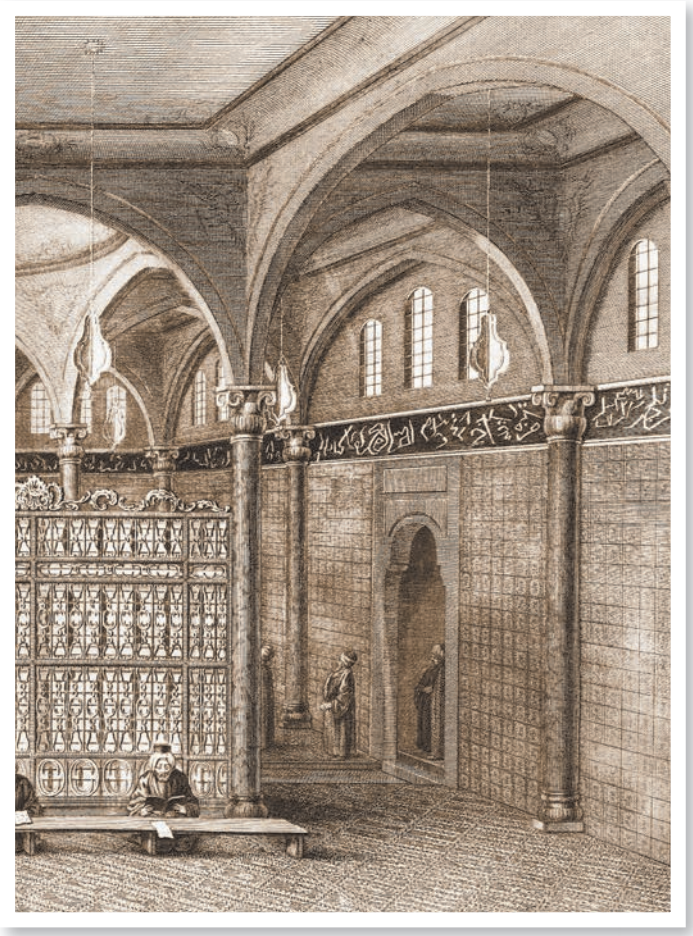

Ragıp Paşa Kütüphanesi, d'Ohsson

servetinin 127.103 akçesini dönemin en fazla kitap sayılarından olan 170 adet kitap oluşturmaktadır. Bu kitapların toplam servetine oranı %43,54 gibi yüksek bir orandır. Nuri Beyzade Osman İsmet Bey'in koleksiyonu islami ilimlere ait bir takım kitapların yanı sıra çok fazla sayıda edebiyat sahasına ait önemli divanlar, halk kitapları olarak nitelendireceğimiz bir takım hikaye ve tarih kitapları ile çeşitli yazı türlerinde tablolar ve yazı malzemeleri içermektedir.

XVIII. yüzyılın onlarında vefat eden bir Üsküdarlı olan eş-Şeyh es-Seyid Mehmed Hasib Efendi ibn. el-merhum el-mebrur İbrahim Efendi, bu yüzyılın en fazla kitaba sahip olan kişilerinden biridir.[23] Toplam değeri 28.896 akçe olan 128'den fazla kitabı bulunmaktadır. Mehmed Hasip Efendi'nin terekesinde yer alan kitap sayısı fazla olmasına rağmen fiyat bakımından çok değerli kitaplara sahip olduğunu söyleyemeyiz. Mehmet Hasip Efendi'nin Terekesinde yer alan en değerli kitap 3.000 akçe ile Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) Osmanlı ulemâ ve meşâyihine dair biyografik eseri olan *eş-Şeḳā'iḳu'n-nu'mâniyye*[24] isimli eserdir. Bunun yanı sıra koleksiyonda tarih, edebiyat, tıp konulu kitaplar ile yine pahalı kağıt çeşitleri ve yazı malzemeleri bulunmaktadır.

23 ÜŞS, 539/vr. 83b.

24 Abdülkadir Özcan, *"eş-Şeḳā'iḳu'n-nu'mâniyye", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, c. 38, s. 485-486.

Dönemin en pahalı kitabına sahip olan kişisi İhsaniye Mahallesi'nde yaşamış ve 1783 yılında vefatı kayıtlara geçmiş olan Münire Hatun ibnete Hayrullah'dır[25]. 180.000 akçelik çok değerli bir Mushaf-ı Şerif'in sahibi olan Minüre Hatun zengin bir Üsküdarlıdır.

Tablo 6. XVIII. Yüzyıl Terekelerinde Kitap Sayıları Bakımından Yüksek Olan Terekeler

Şahıs Adı	**Miladi Tarih**	**Kitap Sayısı**	**Kitapların Toplam Fiyatı**	**Serveti**	**Kitap Fiyatlarının Servete Oranı**
eş-Şeyh Mehmed Ruşen Efendi b. Abdurrahman Efendi	1795	246	221.520	1.126.930	%19.65
Nuri Beyzade Osman İsmet Bey Efendi ibn. el-Merhûm Nureddin Bey Efendi	1788	170	127.103	291.905	%43,54
eş-Şeyh es-Seyid Mehmed Hasib Efendi ibn. el-merhum el-mebrur İbrahim Efendi	1795	128	28.896	305.931	%9,44

Sonuç

Bu üç yüz yılda terekeleri sicillere kaydedilmiş kitap sahibi kişiler hakkında bir değerlendirme yapılacak olursa, meslek/görev türü ve eğitim seviyesi ile belli bir gelir düzeyine sahip olmanın kitap sahibi olmakta büyük rol oynadığı görülmektedir. Terekelerinde fazla sayıda ve değerli kitap bulunan kişiler, büyük çoğunlukla devrin entelektüel ve ilmiye muhitine ait kimseler yahut devlette görevli bürokrat ve askerler ile yine toplumun önde gelen meslek gruplarından oluşmaktadır.

Elde edilen veriler sonucunda ortaya çıkan tüm oranları bir bütün olarak değerlendirecek olursak, terekelerde kayıtlı kitap sayıları ile kitap tereke sayılarının toplam tereke sayılarına oranları üzerinden dönemsel olarak şu sonuçlara varmaktayız. XVI. yüzyılda Üsküdar'ın henüz merkezden uzak ve ekonomik olarak çok gelişmemiş olduğu bir dönem olmasıyla paralel olarak terekelere kaydedilmiş olan 140 adet gibi çok az sayıda kitap kaydının bulunduğunu, fakat bir sonraki yüzyılda 535 adet kitapla bu sayının neredeyse 4 katına çıktığını söyleyebiliriz.

25 ÜŞS, 512/vr. 12b.

III. Ahmed Kütüphanesi (Topkapı Sarayı), Pardoe

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise 1.163 adet kitapla yine bir önceki yıla göre terekelerde kayıtlı kitap sayısının 2 kat arttığı görülmektedir. Tespit edilen toplam tereke sayısının kitap sahibi tereke sayıları oranına baktığımızda ise, XVI. yüzyılda 1,62% iken, XVII. Yüzyılda 4,50% ile 3 kat artarak kitap sahibi olma durumunun bir ivme kazandığını, XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise 4,24%'lük bir oranla bir önceki yılla neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

	XVI. YY	**XVII. YY**	**XVIII. YY**
Toplam Tereke Sayısı	1.541	1.266	2.195
Kadın Tereke Sayısı	359	540	811
Erkek Tereke Sayısı	1.182	726	1.384
Kitap Tereke Sayısı	25	57	93
Kitap sayısı (adet)	140	535	1.163
Toplam Tereke Sayısına Kitap Tereke Sayısının Oranı	1,62%	4,50%	4,24%
Toplam Kitap Fiyatının Servete Oranı En Yüksek Olanlar	66%	40%	78,26%

Elbette, Osmanlı kültürünün yazılı kültürle sınırlı olduğunu söylemek çok doğru olmaz, çünkü Osmanlı toplumu bilindiği üzere sözlü kültür pratikleri de geliştirmiş bir kültür muhitidir. Bir kitabı kaç kişi okur? Ya da bir kitap kaç kişi tarafından bilinir? Bunlar, yalnızca kayıtlara geçmiş kitap sayıları ile cevaplandırılabilecek sorular değildir. Mevcut bilgi birikiminin yaygınlaşmasını sağlamak için kullanılan kitaplar, her ne kadar yazılı kültürün bir nesnesi olarak karşımıza çıksalar da, kendini var eden bir sözlü aktarım geleneğinin soyut bir kitap geleneğine dönüşmüş olduğu unutulmamalıdır.[26] Bu sebeple, bu çalışma XVI.-XVIII. yüzyıllarda Üsküdar toplum hayatında kitap ve kitap kültürünü tamamıyla ortaya koymak iddiasında olmamakla beraber, Üsküdar'da mevcut olan yazılı kültür tarihine ufak da olsa bir katkı sağlamayı amaçlamıştır.

26 Ekrem Saltık, "Osmanlı Kültüründe Dinsel ve İşitsel Bir Nesne Olarak Kitap Geleneği", *Müteferrika,* sayı 36 (2009), s. 90.

Osmanlı'da Şikâyet Mekanizması: Atik Şikâyet Defterlerine Göre Üsküdar'dan Divân-ı Hümâyûn'a Yansıyan Şikâyetler (1649-1675)

ARŞ. GÖR. DR. YAVUZ KISA
Fırat Üniversitesi

Giriş

Orta-Doğu siyaset geleneğinde hükümdarın adil olması, devletin varlığını sürdürmesi ve hükümdarın otoritesini devam ettirebilmesi oldukça önemli bir prensiptir. Yine bu gelenekte halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi, hükümdarın ise halkın şikâyetlerini dinlemesi ve haksızlıkların giderilmesi için çaba göstermesi, onun adil bir yönetici olduğunun önemli bir göstergesidir. Devlet ve hükümet sisteminde hakim olan bu temel prensip, Osmanlı merkezi idaresinde ve kurumlarında kendisini göstermektedir[1].

Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizmasının kökenleri eski Türk ve İslam devletlerinin hukuk ve adalet anlayışlarına dayanırdı. Buna göre eski Türk devletlerinde hükümdarlık telakkisi, yetki ve kudretini Tanrı tarafından hükümdara verildiğine inanılan "*kut anlayışı*"ndan alırdı. Türklerde siyasi iktidarın mahiyeti olarak kabul edilen Kutadgu Bilig'de belirtildiği üzere kut'un tabiatı hizmet, şiarı adalet idi[2]. İslam dininde ise insan hakları her şeyin üzerinde tutulurdu. Bu sebepten sağlam ve mutlu bir toplum kurulması için adalet mefhumu üzerinde hassasiyetle durulurdu[3].

---

1 Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: ʿArz-ı Hâl ve ʿArz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları,* sayı VII-VIII, İstanbul 1988, s. 33; Mehmet Âkif Aydın, "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları,* sayı XXIV, İstanbul 2004, s. 37.

2 *"Kutun tabiatı hizmet, şiarı adalettir... Fazilet ve kısmet kuttan doğar.. Beyliğe (Hükümdarlığa) yol ondan geçer... Herşey kutun eli altındadır, bütün istekler onun vasüası ile gerçekleşir... Tanrısal (İduq)'dır... Dünyada tam bir iktidar kuşağı bağladı, kurt ile kuzu bir arada yaşadı... Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi,.* Hükümdarlar iktidarı Tanrı›dan *alırlar.."* bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü,* Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 248-250.

3 İsmet Kayaoğlu, "İslam'da Adalet Mefhumu", *AÜİFD,* C. 27, 1986, s. 201-203.

Osmanlı öncesi İslam devletlerinde şikâyet hakkının kullanımı için ihtisas kurumu olarak *"Divân-ı Mezâlim"* adıyla bir müessese kurulmuştu. Osmanlı Devleti, mezalim mahkemesinin fonksiyonlarını çeşitli müesseselerin içerisine monte etmişti. Yani Osmanlı Devlet teşkilatı, Divân-ı Hümâyûn[4] başta olmak üzere daha alt düzey çeşitli divanlar ve daha başka müesseseler vasıtasıyla şikâyet hakkının kullanımını mümkün kılacak şekilde tasarlanmıştı. Bu tasarım, hem şikâyet hakkının kullanımı için başvuru merciinin sayısını arttırmış, hem de bu hakkın daha yaygın bir şekilde kullanımını kolaylaştırmıştı[5].

Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılmış, farklı ırk, dil, din, örf ve adetleri bünyesinde barındıran çok uluslu bir devletti. Bilhassa Osmanlı tarihi üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından *"Klasik Devir"* olarak nitelenen bu dönemde Osmanlı Devleti'nin en büyük başarısı, var olan sınırlarının ötesinde bürokratik bir idareye sahip bir imparatorluk kurmasıydı. Bu başarının en büyük dayanağı olarak kabul gören anlayış, devletin sahip olduğu *"daire-i adliye"* kavramı idi[6]. Mutlak bir otoriteyi sağlayan adalet dairesinde, güçlü ve adil bir hükümdar halkını güven ve refah içinde yaşatabilir, refah içinde yaşayan halk üretim yoluyla devletini kalkındırabilir ve hazinesini zenginleştirebilir, zengin hazineye sahip olan hükümdar ise güçlü bir ordu besleyebilir, güçlü bir ordu ise hem hükümdarını hem de halkını düşmanlara karşı koruyabilirdi[7]. Bu sarmal şekilde tanımlanan *"daire-i adliye"* kavramında hükümdar, ehl-i kılıç, ehl-i kalem, çiftçi ve tüccar-esnaftan oluşan dört toplumsal sınıfı adalet ve doğru bir siyasetle yönetmekle sorumlu tutulmuştur[8].

Osmanlı Devleti'nde idari, sosyal ekonomi ve askerî alanlarda yaşanan bu olumlu gelişmeler, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren tersine dönmeye başladı. Bu dönemde iç değişmeler ve dış etkenler, birçok alanda buhran ve krizlerin yaşanmasına neden oldu. Özellikle dışarıya yönelik uzun seferlerin yapılmaya başlanması ve bu seferlerde istenilen gelirlerin elde edilememesi, içeride de tımar sisteminin bozulması, idarecilerin daha fazla gelir elde etme kaygısı ve reayaya zulmü; dışarıda ticaret yollarının yön değiştirmesi ve Avrupa'daki askeri teknolojinin ilerlemesi, Osmanlı

4 Divân-ı Hümâyûn için bkz. Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun,* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976; Recep Ahıskalı, "Divan-ı Hümâyûn Teşkilâtı", *Osmanlı,* C. 6, Ankara 1999, s. 24-33.

5 Murat Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* C. 5, S. 9, 2012, s. 109.

6 Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* çev. Zeynep Altok, İstanbul 2016, s. 29.

7 Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig,* haz. Mustafa S. Kaçalin, Ankara 2008, s. 114.

8 Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi,* çev. Zuhurî Danışman, C. 1, İstanbul 1969, s. 39.

Devleti'nde yaşanan krizin belli başlı sebepleriydi[9]. Dönemin ıslahat ve layiha türü eserlerinde siyasal, sosyal, ekonomik ve askerî alanlarda yaşanan sorunların reayanın şikâyetlerinin artmasına neden olduğu belirtilmiş ve bu duruma çözüm bulunmaya çalışılmıştı. Nitekim XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan sıkıntı ve buhran açıkça görülmekte ve bu durum 1649 yılından itibaren tutulmaya başladığı düşülen Atik Şikâyet Defterleri'ne yansımaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde *"A.DVNS.ŞKT.d"* koduyla H. 1059-1253 (1649-1837) yılları arasındaki kayıtları içeren 213 adet Atik, Ordu ve Rikâb Şikâyet Defteri ile H. 910-1213 (M. 1504-1819) yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden ve birkaç sayfa/formdan oluşan 38 adet Atik Şikâyet Defteri parçası bulunmaktadır[10]. Fakat 1649 yılından itibaren Atik Şikâyet Defterleri'nin Mühimme Defterleri'nden ayrılarak müstakil olarak tutulduğu zikredilse de, bu ayrımın kesinlik ifade etmediğini de belirtmek gerekir. Çünkü 1649 yılına ait olduğu düşünülen Atik *Şikâyet Defteri, "Min-evâil-i Muharremü'l-haram 1059 ilâ- evâhir-i Zilhicce 1060-1" şeklinde başlasa da şekil yönünden* Mühimme Defteri özelliğini taşımaktadır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma yapan Feridun M. Emecen, bazı tarihlerin onlu sisteme göre hükümlerin altına kaydedildiğini belirterek, 1 numaralı Atik Şikâyet Defteri'nin 90 numaralı Mühimme Defteri'ni andırdığını açıklamaktadır. Bununla beraber Emecen, Mühimme Defterleri tasnifinde 91 numaralı Mühimmenin H. 1056 (M. 1646), Atik Şikâyet Defteri olduğu düşünülen 92 numaralı Mühimmenin[11] ise H. 1067 (M. 1656) tarihli olması aradaki boşluğun Atik Şikâyet Defteri tasnifindeki 1, 2, 3 ve 4 nolu defterler tarafından doldurulduğunu ve dolayısıyla bu defterlerin Mühimme tasnifinde olması gereken defterler olduğunu ifade etmektedir[12]. Yine Emel Soyer tarafından yapılan bir çalışmada da ilk sayfasında *"Defter-i Ahkâm-ı Beylik…."* kaydı bulunan ve Rikab Şikâyet özelliği gösteren 93 numaralı Mühimme Defteri ile İstanbul'da tertip edilen Muharrem 1075-Rebiülevvel 1076/Temmuz 1664-Ocak 1665 tarihleri arasındaki hükümleri içeren 95 numaralı Mühimme Defteri'nin de Atik Şikâyet Defteri olduğu belirtilmektedir[13]. Son zamanlarda Atik Şikâyet Defterleri

9 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları,* Ankara 1999, s. 55-60.

10 *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi* haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, İstanbul 2010, s. 21-22.

11 Defterin başı *"Kuyûd-ı ahkâm ve* şikâyât-*ı mîrî der-zaman-ı kaymakam-ı sadâret-i kübrâ hazret-i Vezîr Ahmed Paşa ve be-ma'rifet-i hazret-i Abdurrahmân Efendi Kaymakam-ı Reîsü'l-küttâb. Fî 25* Şehr-*i* Şa'bânu'l-mu'azzam *sene 1067 (8 Haziran 1657)"* şeklinde yazılmıştır.

12 Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 3, S. 5, 2017, s. 124-128.

13 Emel Soyer, *XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 84.

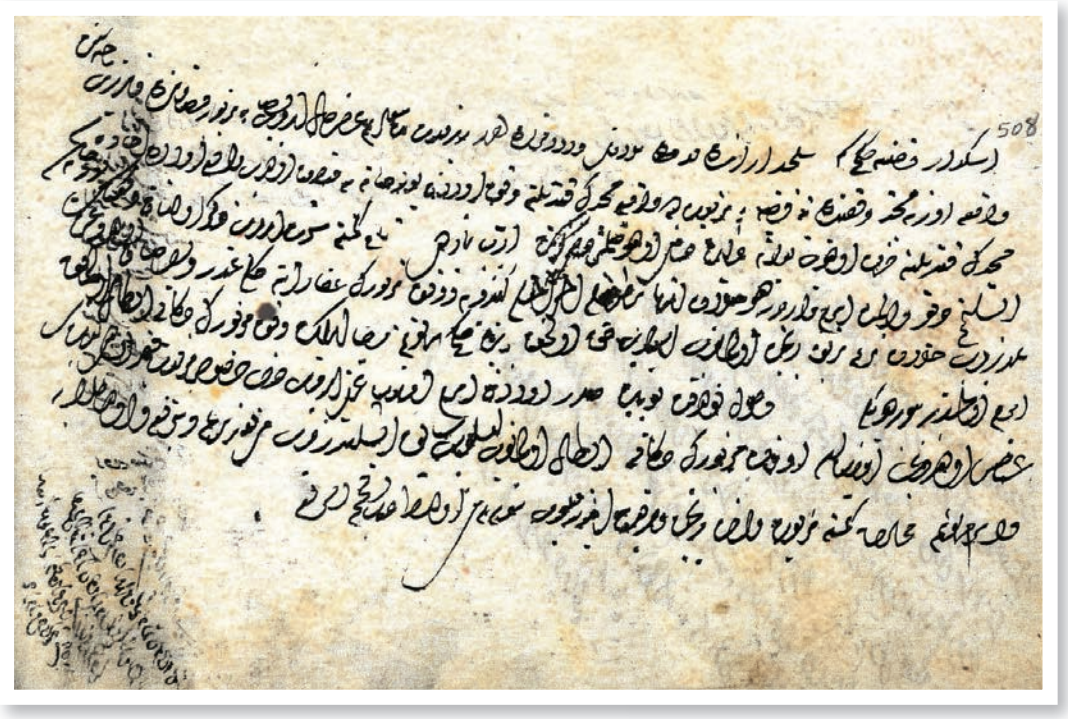

Vakıflara yapılan müdahalelere dair Üsküdar kadısına gönderilen emir. BOA, A.DVNS. ŞKT.d 1

üzerine çalışmalar yapan Murat Tuğluca ise divanın iş yükünün artması ve bürolarda ihtisaslaşmaya gidilmesi sonucu Atik Şikâyet Defterleri'nin 1649 yılında ortaya çıktığını kaydetmektedir[14].

Mühimme ve Atik Şikâyet Defterleri arasındaki ayrımı muhteva bakımından da ayırt etmek bir hayli zordur. Nitekim bu konuda çalışma yapan George Mayer de, bu iki defter türünü birbirinden ayırmanın zor olduğunu, muhtevalarına bakılarak farklılıkların anlaşılabileceğini belirtir. Mayer, mühimmelerde savaş zamanı askerî görevlilere gönderilen emirler, hac kafilelerine ve organizasyonuna dair hükümler, sürgün, hapis, idam kararları bulunduğunu, buna karşın bu tip kayıtlara Atik Şikâyet Defterleri'nde rastlanmadığını belirtirken[15]; Nejat Göyünç ise şekil açısından da farkı tespit etmenin mümkün olduğunu, şikâyet dolayısıyla çıkan hükümlerde *"buyurdum ki"* ifadesinin yer almadığını, şikâyet konusu belirtildikten sonra *"…emr-i şerifim ricâ eyledüğü ecilden şer' ve kanûn üzere*

14 Murat Tuğluca, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 7

15 Feridun M. Emecen, *a.g.m.,* s. 128.

görülmek emrim yazılmışdır" gibi ifadelerin bulunduğunu, bu gibi ibarelere dayalı olarak Atik Şikâyet Defterleri'nde emrin tekrarlanmadığını ve bu sayede iki defter arasında ayırımın yapılabileceğini yazmaktadır[16].

Atik Şikâyet Defterleri'nde yer alan hükümlerin içerikleri incelendiğinde, Mühimme Defterleri'nde yer alan hükümler kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Emirler, çoğu zaman iki kişi arasındaki problemleri çözümlemek üzere alınmış gibi gözükse de aslında devletin iç düzenini sağlamaya ve korumaya yöneliktir. Bu nedenle konunun çözümü her zaman kadıya havale edilmemiş ve ilgili kişilerin İstanbul'a gönderilmeleri de emredilmiştir. Böylelikle şikâyet mekanizması, adaleti sağlama yanında toplumsal düzenin işlemesine de katkıda bulunmuştur[17].

Üsküdar'da Şikâyet Mekanizmasının İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde herkese şikâyet hakkı tanındığı için devletin hâkim olduğu her bölgeden merkeze şikâyetler yansıyordu. Çeşitli sebeplerle yapılan şikâyetlerin söz konusu olduğu yerlerden biri de Üsküdar Kazası'dır. İstanbul'un fethi sonrası nüfusun artması ve sınırların genişlemesine bağlı olarak İstanbul'un *"bilâd-ı selâse"*[18] sinden (üç belde) biri olan Üsküdar Kazası, idari bakımdan hızlı gelişme göstermiş ve birçok yerleşim birimi Üsküdar kadısının sorumluluğu altına girmişti[19]. Bu nedenle çalışmada Üsküdar kazası, nahiyeleri ve köyleriyle ilgili şikâyetler de dâhil edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın mekân sınırlandırması Üsküdar ve Üsküdar'a bağlı yerleşim birimleridir.

Üsküdar Kazası ile ilgili şikâyet konularının ele alındığı bu çalışmada, zaman sınırlandırması 1649-1675 yılları arası olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu tarih aralığının seçilmesinde, öncelikle tartışma konusu olan ve 1 numaralı Atik Şikâyet Defteri olarak kaydedilen defterin çıkış tarihinin 1649 yılı olması etkili olmuştur. Ayrıca 1649-1675 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde kadınların,

16 Nejat Göyünç, "DCUJ Osmanische «Registerbuch der Besch-ıperden» (Şikayet Defteri) vom Jahre 1675", *Osmanlı Araştırmaları,* c. 5, sayı 5 (1986), s. 274.

17 Murat Alanoğlu, "Taşranın Divân-ı Hümâyûn'da Yankılanan Sesi: Atik Şikâyet Defterlerine Göre Diyarbekir Eyâleti'nde Sosyo-Ekonomik Kriz ve Etkileri (1650-1700)", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. XXXV, sayı 1 (2000), s. 7.

18 Bilâd-ı Selâse, gerek İstanbul'a bağlı üç kazaya (Galata, Üsküdar, Eyüp), gerekse İstanbul, Edirne, Bursa gibi birbirine yakın üç büyük şehir kadılığına mahsus olmak üzere benzer özellik taşıyan kadılıklar için kullanılan özel bir ilmiye tabiridir. Bkz. Mehmet İpşirli, "Bîlâd-ı Selâse", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (=*DİA),* C. 6, İstanbul 1992, s. 151-152.

19 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İstanbul ve Bilad-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", İstanbul Enstitüsü Dergisi, C. III, İstanbul 1957, s. 27.

kadızâdelilerin ve vezir-i azamların ön plana çıkması, devlet idaresinin sebep olduğu iç karışıklıklar nedeniyle İstanbul'da halkın ve esnafın ayaklanması bu tarih aralığının seçilmesinde etkili olmuştur[20]. Bu bağlamda 1649-1675 yılları arasında Üsküdar'daki şikâyet konuları, şikâyet etme biçimleri, şikâyetlerin kabul mercileri ve çözüm yolları Atik Şikâyet Defterleri çerçevesinde incelenecektir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde bulunan ilk 8 defter, Atik Şikâyet Defterleri olduğu düşünülen 92, 93 ve 95 numaralı Mühimme Defterleri ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde tespit edilemeyen ancak Hans George Majer tarafından tıpkıbasım ve indeksiyle yayınlanan 1675 yılına ait bir Atik Şikâyet Defteri[21] çalışmada kullanılmak üzere incelenmeye alınmıştır. İncelemeler sonunda belirlenen tarih aralığında Üsküdar ile ilgili toplam 132 adet şikâyet hükmü tespit edilebilmiştir.

Tablo 1: Üsküdar İle İlgili Hükümlerin Defterlere Göre Dağılımı

Defter No	**Defterin Tutulduğu Yıl**	**Tespit Edilen Hüküm Sayısı**
1 AŞD	H. 1059-1060/M. 1649-1650	12
2 AŞD	H. 1062-1063/M. 1652-1653	7
3 AŞD	H. 1064-1065/M. 1653-1655	4
92 MD	H. 1067-1069/M. 1656-1660	5
93 MD	H. 1069-1071/M. 1658-1660	10
95 MD	H. 1075-1076/M. 1664-1665	14
4 AŞD	H. 1075-1081/M. 1665-1670	5
5 AŞD	H. 1076-1078/M. 1666-1668	23
6 AŞD	H. 1077-1078/M. 1667-1668	2
7 AŞD	H. 1081-1083/M. 1671-1672	10
8 AŞD	H. 1083/M. 1672	9
Hans George Majer Nüshası	H. 1085-1086/M. 1675	31
Toplam		132

Osmanlı Devleti'nde şikâyetler üzerine yazılan hükümler olayın geçtiği mahalde görevli ehl-i örf ve ehl-i şer' taifesinden olan kadı, beylerbeyi, paşa, sancakbeyi ve yeniçeri serdarı gibi devlet görevlilerine hitaben gönderilirdi. Üsküdar'dan Divân-ı Hümâyun'a iletilen hükümleri incelediğimizde, merkezden gelen emirler,

20 Abdülkadir Özcan, "IV. Mehmed", *DİA,* C. 28, İstanbul 2003, s. 414.

21 Hans George Majer, *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (*Şikayet *Defteri) vom Jahre 1675,* Werlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1984.

görevlilerin mevkilerine göre belli bir sıra dahilinde yazılmıştır. Buna göre Üsküdar ile ilgili şikâyetlerin %67'sinde Üsküdar'daki kadılar, %23'ünde Üsküdar kadısı ile beraber diğer kazalardaki kadılar ve ehl-i örf yöneticileri, kalan %10'luk kısımda ise Üsküdar'daki ehl-i örf yöneticileri ile diğer sancaklar ve kazalardaki yöneticiler muhatap alınmıştır. Bununla beraber bazı belgelerde merkezden gönderilen emirlerin muhataplarının ismi boş bırakılmıştır[22].

Diğer yandan incelenen şikâyet kayıtlarında mahallin kadısına gidilerek toplu ve bireysel şikâyetlerin Divân-ı Hümâyûn'a yansıtıldığı görülmektedir. Ayrıca Üsküdar'dan gönderilen şikâyetlerde davalı ve davacının kimlikleri, hangi mahalleden, köyden veya nahiyeden olduklarının tespiti mümkündür. Şikâyet kayıtlarında herhangi bir suça karışmayanlar için *"kendi halinde"*[23] oldukları belirtilirken eşkıya ile birlikte hareket edenler için *"yek-dil"*[24] ibaresi kullanılmaktadır. Üsküdar'da gayr-i müslimler, şikâyet kayıtlarında *"Zimmi"*[25], *"Yahudi"*[26] ve *"Rum keferesi"*[27] şeklinde belirtilmiştir. Bununla beraber Üsküdar'daki şikâyetlerde dikkati çeken bir husus da, kişilerin haklılığını kanıtlamak için Şeyhülislam'dan fetva almalarıdır. Bu sayede kişi şikâyet başvurusundaki iddiasını kuvvetlendirerek haklılığını güçlendirmiş olmaktaydı[28].

Atik Şikâyet Defterleri'nden şikâyet hakkını kullananlar ile şikâyet edilenlerin kimliklerini tespit etmek mümkündür. Bu bağlamda Üsküdar'da şikâyet hakkını kullananların toplumsal sınıfı oluşturan ehl-i kılıç, ehl-i kalem, çiftçi ve tüccar-esnafın zümrelerinden olduğu görülmektedir. Bu zümreler arasında Üsküdar'da şikâyet hakkını en fazla kullananların başında reaya gelmektedir. Reayanın şikâyette bulunduğu zümre, genellikle kalem ve asker ehlidir. Üsküdar'da reayanın ehl-i örf ve asker taifesine yönelik Divân-ı Hümâyûn'a ilettiği şikâyetler zulüm, gasp, eşkıyalık ve kanuna aykırı aşırı vergi talepleri ile ilgili konular olmuştur. Bununla beraber reayanın reayayı şikâyet ettiği konular da vardı. Bu konular çoğunlukla borç-alacak ile ilgilidir. Kalem ehlinin şikâyetlerini incelediğimizde genellikle reayaya yönelik olmuştur. Özellikle vergisini vermek istemeyen reaya bazı bahaneler öne sürerek vergi

22 BOA, AŞD 1, s. 186/h. 766. Bu konuda açıklama yapan Boris Nedkov, isim yerlerinin boş bırakılmasının isimlerinin bilinmemesinden kaynaklanmadığını belirterek söz konusu isimlerin yazılmasına gerek duyulmamasından kaynaklandığını açıklamaktadır. Mübahat S. Kütükoğlu, "Elkab", *DİA,* C. 11, İstanbul 1995, s. 51.

23 BOA, AŞD 2, s. 280/h. 1076.

24 BOA, AŞD 4, s. 413/h. 1709.

25 BOA, AŞD 5, s. 79/h. 491.

26 BOA, AŞD 5, s. 83/h. 520.

27 BOA, AŞD 8, s. 300/h. 1461.

28 BOA, AŞD 1, s. 125/h. 590.

Kadı

yükünden kurtulmaya çalışmıştır. Askerlerin Divân-ı Hümâyûn'a ilettiği şikâyetler çoğunlukla asker zümresine yönelik olmuştur. Bunlar divana genellikle hak arama iddiasıyla çıkmışlardır. Bununla beraber toplumsal sınıfı oluşturan esnafların şikâyetleri ise birbirlerine yöneliktir. Özellikle esnaf ve meslek örgütlerinin birbirlerinin faaliyet alanlarına müdahalesi ve haksız kazanç elde etmelerine yönelik konular, bu zümrenin belli başlı şikâyetleri arasındaydı.

Divân-ı Hümâyû'na yansıyan şikâyetlerde kesin olarak bir karar çıkmasa da Üsküdar'dan divana iletilen şikâyetlere ne tür çözümler üretildiği görülebilir. Bu bağlamda Üsküdar'daki şikâyetlerin çoğunluğu *"şer'le hakkından gelinmek babında", "amel olunmak* şurutuyla*"* ve *"şer' ve kanuna göre"* tabirleriyle son bulmaktadır. Bu şekilde biten şikâyetler, divanda karara bağlanırken, bazı şikâyetlerin divana getirtilmesi[29] bazılarının ise mahalline havale olunması[30] istenmiştir. Ayrıca şikâyetçiler ellerinde bulundurdukları temessük, hüccet ve berat gibi resmi belgelerle iddialarını güçlendirerek, şikâyetlerini çözüme kavuşturmuşlardı[31]. Bununla beraber Üsküdar'dan gönderilen şikâyetlerde suçlular hakkında kasabadan ihraç istemini ifade eden emirlere de rastlanmaktadır. Mesela Üsküdar'da Sarı Ali ismiyle bilinen imam, imamet vazifesine yakışmayan davranışlarda bulunduğu için *"ehl-i fesad"* olarak vasıflandırılmaktadır. Bu sebeple kasabadan ihraç edilmesine karar verilip yerine yeni bir imam ve hatip ataması yapılmıştır[32].

Üsküdar'da Şikâyet Etme Biçimleri

Osmanlı Devleti'nde reaya/askerî, zimmi/Müslüman ayrımı yapılmadan herkese şikâyet hakkı tanınmıştır. Toplumun bu hakkı kullanması için de Osmanlı karar örgütü, başta Divân-ı Hümâyûn olmak üzere kadı mahkemeleri, sancak divanları, eyalet divanları gibi taşradaki müesseselere, padişah adına şikâyet kabul etmişler ve çözüm üretmişlerdir. Ancak bu şikâyet başvurularının kanallarının kullanım biçimi, şikâyetçinin toplumsal konumu, ekonomik gücü, şikâyetin türü gibi konulara bağlı olarak şekillenmiştir[33].

29 BOA, MD 93, s. 55h. 268; BOA, MD 95, s. 89/h. 627; BOA, AŞD 5, s. 6/h. 30.

30 BOA, MD 95, s. 21/h. 122; BOA, AŞD 8, s. 418/h. 2034.

31 BOA, AŞD 5, s. 167/h. 936.

32 BOA, AŞD 2, s. 50/h. 207; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* c. 61, sayı 1 (2012), s. 406.

33 Murat Tuğluca, *a.g.m.,* s. 111.

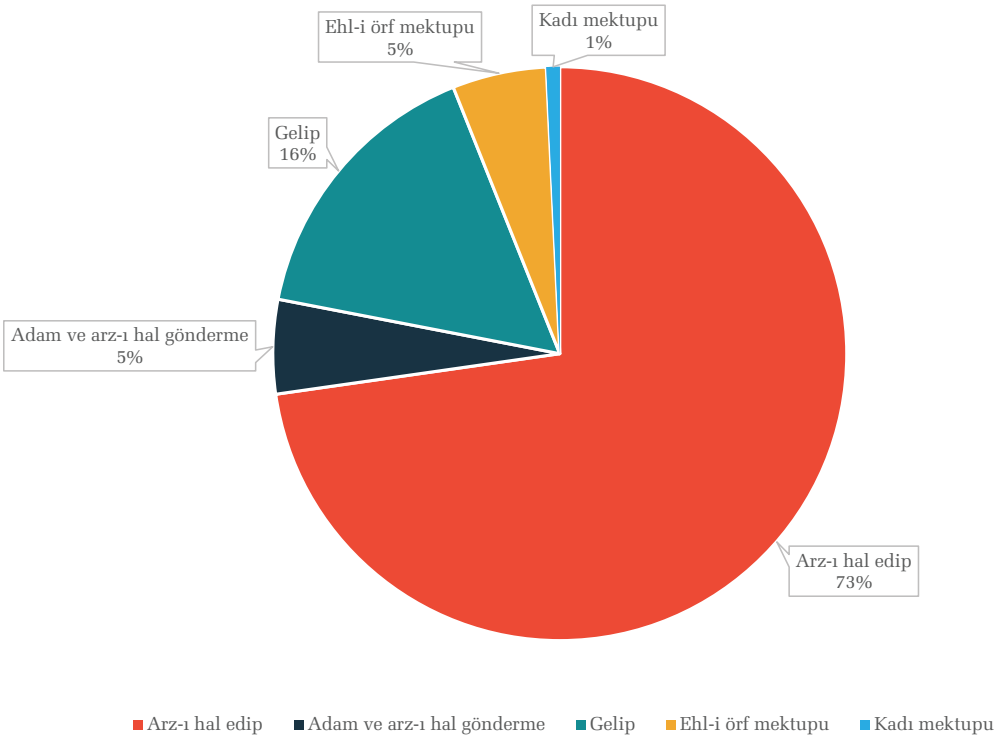

Grafik 1: Üsküdar'da Şikâyet Hakkının Kullanım Biçimi

Grafik 1'de de görüldüğü üzere, Üsküdar'da en fazla kullanılan şikâyet biçimi doğrudan başvurulan şikâyetlerdir. Bu noktada Üsküdar'da yaşayanların başkentte bulunma avantajlarını sonuna kadar kullandıklarını söyleyebiliriz. Murat Tuğluca tarafından 2010 yılında yapılan bir çalışmaya göre, imparatorluk genelinde Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetlerin oranı devlet merkezine yakın olan yerlerde %63 iken, devlet merkezine uzak olan Mısır'da bu oran %1'dir[34]. Bu durum, şikâyet hakkının kullanılmasında şikâyet edilen yerin devlet merkezine yakınlığı ve uzaklığı doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca grafikteki bulgulardan hareketle bu dönemde Osmanlı Devleti'nde siyasi, sosyal, ekonomi ve askerî alanlarda bozulmalar sebebiyle artan şikâyetlerin artışını önlemek amacıyla Divân-ı Hümâyûn'a doğrudan başvuru yönteminin aktif bir şekilde çalıştığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümâyûn'a doğrudan şikâyet başvuru-

34 Murat Tuğluca, *a.g.t.,* s. 48.

sunda bulunanlar, şikâyetlerini arzuhal ve sözlü bir şekilde sunabilirdi. Mesela bütün bir kaza halkını temsil edenler, halkın belli bir kesimi (esnaf ve tüccar) ve bir şahıs gelip arz-ı halde bulunabilirdi. Üsküdar Kazası'nda 1649-1675 yılları arasında şikâyetlerini merkeze sözlü bir şekilde iletenlerin oranı %16 iken arzuhal şeklinde iletenlerin oranı %73'dür. Buradan Üsküdar'da doğrudan Divân-ı Hümâyûn'a yansıyan şikâyetlerin oranının %89 olduğunu söyleyebiliriz. Ankara merkezli yapılan bir çalışmada bu oran %63[35]; Üsküp merkezli yapılan bir çalışmada ise %72 olarak tespit edilmiştir[36]. Bu bulgular devlet merkezinde bulunan reayanın Anadolu ve Rumili Eyaletlerinde bulunan reayaya göre şikâyetlerini doğrudan Divân-ı Hümâyûn'a iletmede daha ucuz ve daha kolay bir biçimde gerçekleştirdiği göstermektedir.

Şikâyet hakkının kullanım biçimlerinden biri olan arzuhallerin Divân-ı Hümâyûn'a sunulması çok önemli bir uygulama idi. Osmanlı Devleti'nde arzuhal bir haksızlıktan şikâyet, bir görev veya ücretin istenmesi, bir yanlışlığın düzeltilmesi gibi durumlarda verilirdi[37]. Arzuhaller Divân-ı Hümâyûn'a kimi zaman askerî kimliğe sahip olan kişilerin kendisine bağlı adamları vasıtasıyla kimi zaman da şikâyetçi grup arasından seçilen ücretli adamlar vasıtasıyla sunulurdu. Üsküdar'da adam ve arzuhal gönderme şeklinde yapılan şikâyet etme oranı %5'dir.

Osmanlı Devleti'nde şikâyetlerin kullanım biçimi devletin yapısına göre uygun olarak düzenlenmiş, yeri geldiğinde farklı şikâyet etme uygulamalarına da fırsat verilmiştir. Bu bağlamda Üsküdar'da şikâyetlerin büyük çoğunluğu bizzat yapılırken farklı şikâyet etme biçimlerine de fırsat verilmiştir. Bu noktada Üsküdar'dan %1 oranında kadı mektubu ve %5 oranında ehl-i örf mektubu şeklinde Divân-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetler de bulunmaktadır.

Üsküdar'da Şikâyet Konuları

Üsküdar'dan 1649-1675 yılları arasında Divân-ı Hümâyûn'a iletilen 132 şikâyet tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen sekiz adet Atik Şikâyet Defteri ile üç Mühimme Defteri'nde Üsküdar'la ilgili bir grup şeklinde toplanabilecek nitelikte olan şikâyet konuları: zulüm, vakıf meseleleri, gasp ve eşkıyalık olayları,

35 Hülya Taş, "Osmanlıda Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetim,* C. 2, S. 3, 2007, s. 192.

36 Murat Tuğluca, *a.g.m.,* s. 112.

37 Mehmet İpşirli, "Arzuhal", *DİA,* C. 3, İstanbul 1991, s. 447.

arazi ve mülkiyet anlaşmazlıkları, borç hadiseleri, esnaf ve meslek örgütlerinin faaliyet alanlarıyla ilgili şikâyetleri ve vergiler şeklinde sıralanabilir. Bunların dışında Üsküdar'dan narh, para, bilgi talebi, işletme hakkı, keşif, tayin ve görev ihlali gibi şikâyet konuları da Divân-ı Hümâyûn'a yansımıştır. Ancak bu konularla ilgili hükümlerin sayıca az olmasından dolayı bunlar "diğer" başlığı adı altında toplanmıştır.

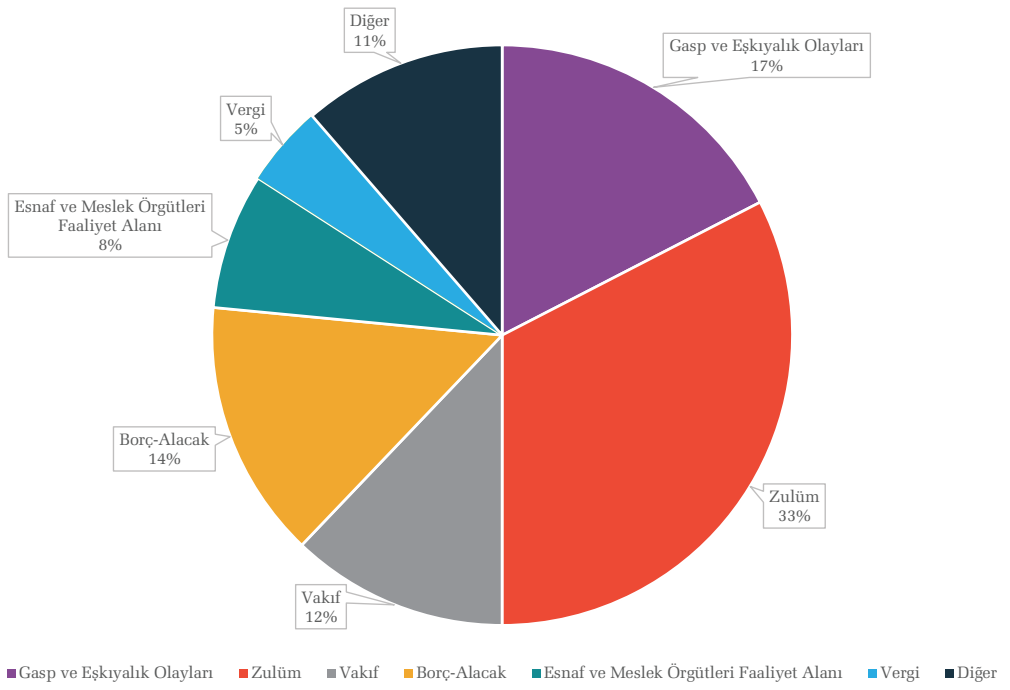

Grafik 2: Üsküdar'daki Şikâyet Konularının Dağılımı

a. Zulüm

Zulüm, gerek devlet görevlileri gerekse bazı güç sahiplerinin halka çeşitli yollarla haksız ve ağır işlemler yapması anlamına gelmektedir[38]. İncelenen dönemde Üsküdar'dan Divân-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetlerin başında zulümle ile ilgili şikâyetler gelmektedir. Bu şikâyetler, bütün şikâyetlerin %33'ünü oluşturmaktadır. Şikâyet konuları çoğunlukla gerek askerî ve idari kanadı oluşturan ehl-i

38 Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara 1985, s. 7.

örf taifesi gerekse ulema ve yargı grubunu oluşturan ehl-i şer' ile ilgili ilgilidir. Özellikle ehl-i örf taifesinin ve ehl-i şer' mensuplarının görevi kötüye kullanarak zulüm yaptıkları tespit edilmiştir[39]. 1670 yılında Divân-ı Hümâyûn'a gönderilen bir şikâyette, Medine kadısı iken vefat eden el-Hac Yahyazâde Ahmed'in muhallefatı varislerine verilecek iken Üsküdar gümrükçüsü muhallefata el koyup varisleri mağdur etmiştir[40]. Başka bir şikâyet kaydında ise Karamürsel'de Perdanad isimli zimmiye kalan tereke üzerinde başka bir zimmi naibe rüşvet vererek hak iddiasında bulunmuştur[41]. Söz konusu şikâyetlerde idarecilerin kanuna aykırı para toplamaları da şikâyetlerin başında gelmektedir. Mesela Üsküdar'a bağlı Karamürsel Nahiyesi'nde bulunan taşçı, kireççi ve kaldırımcı zimmi reayası devlete taş ve kireç verip, kaldırımları cilalamalarına rağmen bunlardan *"yava haracı"* adı altında kanuna aykırı para talep edilmiştir[42]. Yine Üsküdar'da çakırcıyan taifesinden olan Hamza ve Hızır İlyas ismindeki kişiler görevlerini yapmalarına rağmen bunlardan *"tekâlif-i* şakkâ*"* talebinde bulunularak rencide edilmişlerdi[43]. Aynı şekilde At pazarı sorumlusu olan Ömer, Müslüman ve zimmi bakkallardan fazla vergi alıp *"tekâlif-i* şakkâ*"* talebinde bulunmuştur[44]. Bununla beraber Üsküdar'daki bazı ehl-i örf taifesi yolcuların ve ulakların yollarını keserek darp etmişlerdi. 13 Temmuz 1666 tarihinde gönderilen bir şikâyet kaydına göre ise Üsküdar'daki ehl-i örf taifesi gemi reislerinin işlerine karışıp, kayıklar inşa edip yolcu ve ulaklara zulmetmişlerdir[45].

Osmanlı Devleti'nde köylüler yasalara göre özgür insanlar olarak kabul ediliyordu. Hatta taşradaki yerel yöneticilerle anlaşmazlıklarını, kadılara ya da İstanbul'daki makamlara iletme hakkına sahiptiler[46]. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren daha da yoğunlaşan bir şekilde reayanın elinde tasarruf ettiği arazinin kullanım hakkının el değişip birçok yerde tek elde toplanması, bu dönemde büyük problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Üsküdar'daki idareciler de bu durumdan yararlanarak serbest durumda olan vakıf köylerine, tarım arazilerine

39 Hans George Majer, *a.g.e.,* s.15b/h.5; s.123b/h.5.

40 BOA, AŞD 4, s. 368/h. 1481.

41 BOA, AŞD 7, s. 168/h. 613. Diğer örnekler için bkz. BOA, AŞD 3, s. 125/h. 471; BOA, AŞD 4, s. 413/h. 1709; BOA, AŞD 7, s. 17/h. 58; BOA, AŞD 8, s. 157/h. 732.

42 BOA, AŞD 1, s. 74/h. 360.

43 BOA, AŞD 1, s. 89/h. 420.

44 BOA, AŞD 7, s. 59/h. 237.

45 BOA, AŞD 5, s. 76/h. 476. Ehl-i örf taifesinin zulümleri hakkında diğer örnekler için bkz. BOA, MD 93, s. 28/h. 161; BOA, MD 93, s. 62/h. 300; BOA, MD 95, s. 2/h. 11; BOA, MD 95, s.3/h. 17; BOA, MD 95, s. 79/h. 535; BOA, AŞD 5, s. 111/h. 670; BOA, AŞD 5, s. 185/h. 1020.

46 Suraiya Faroqhi, "Kırsal Yaşam", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Fethi Aytuna, C. 3, İstanbul 2016, s. 447.

müdahalede bulunarak reayadan değişik isimlerle haksız yere para talep etmişlerdir[47]. Bununla beraber bazı devlet görevlileri diğer devlet görevlilerinin işlerine müdahalede bulunarak işlerin aksamasına neden olmuşlardır[48].

Diğer yandan Üsküdar'da asker taifesinin reayaya zulmettiği şikâyet kayıtlarında açıkça ifade edilmektedir. Mesela Akova Nahiyesi'nde bulunan iskelelere gelen odunları alan reayaya yeniçeri taifesi müdahalede bulunarak, reayanın odun almasını engellemişlerdir[49]. Bazı asker taifesi ise bir kısım zimmiler ile ittifak ederek bölgedeki ahaliye zulmetmişlerdi. Hacı Mehmed ismindeki yeniçeri ile Nikola ve Toruklu ismindeki zimmiler birkaç seneden beri bir olup yaylak ve kışlak bahanesiyle koyunlarıyla Gebze'ye gelip ziraat olunan yerlere zarar vermişlerdi[50]. Ayrıca şikâyet kayıtlarında asker taifesinin birbirlerini şikâyet ettikleri de görülmektedir[51].

Üsküdar'da devlet görevlileri ve asker taifesi dışında reayanın da birbirine zulmettiğine dair şikâyet kayıtları bulunmaktadır. Valide Sultan Vakfı'nın kiracısı durumunda olan Ahmet ve oğlu Abdullah'ın tasarrufları dışında bulunan arazilerde ziraat yapması üzerine bu arazileri ekip biçen reaya zor durumda kalmış ve bu şikâyetlerini Divân-ı Hümâyûn'a iletmişlerdir[52]. Başka bir belgede ise gemi reisleri Gebze'ye bağlı Karaboğaz ismindeki köyün iskelelerinden odunları İstanbul'a getirip belirlenen narha göre satarken, kalyoncu taifesi odunları saklayıp (der-mahzen) odun fiyatlarının artmasına ve reayanın zor durumda kalmasına sebep olmuşlardır[53]. Bununla beraber Üsküdar'da zimmi reayanın Müslümanları[54] ve birbirlerini şikâyet ettikleri görülmektedir. 3 Ekim 1672 tarihli bir kayıtta Üsküdar'da bulunan Yahudi taifesi üzerlerine düşen vergileri öderken Kuzguncuk'ta bulunan Rum keferesi bunlara müdahalede bulunarak, fazladan vergi talep edip rencide etmişlerdir[55].

---

47 BOA, AŞD 2, s. 21/h. 83; BOA, AŞD 3, s. 23/h. 74; BOA, AŞD 4, s. 123/h. 511; BOA, AŞD 5, s. 70/h. 434; BOA, AŞD 5, s. 71/h. 445;

48 BOA, AŞD 2, s. 282/h. 1078.

49 BOA, AŞD 1, s. 177/h. 734

50 BOA, AŞD 5, s. 79/h. 491. Asker taifesinin zulmü hakkında bkz. BOA, MD 92, s.14; BOA, MD 92, s.33; BOA, MD 95, s. 89/h. 627.

51 BOA, AŞD 5, s. 97/h. 604.

52 BOA, AŞD 4, s. 135/h. 548.

53 BOA, AŞD 5, s. 18/h. 105. Diğer örnekler için bkz. BOA, MD 92, s.15; BOA, MD 93, s. 56/h. 274; BOA, MD 95, s. 12/h. 71; BOA, MD 95, s. 76/h. 514; BOA, AŞD 5, s. 167/h. 936; BOA, AŞD 7, s. 103/h. 350.

54 BOA, MD 95, s. 42/h. 250.

55 BOA, AŞD 8, s. 300/h. 1461.

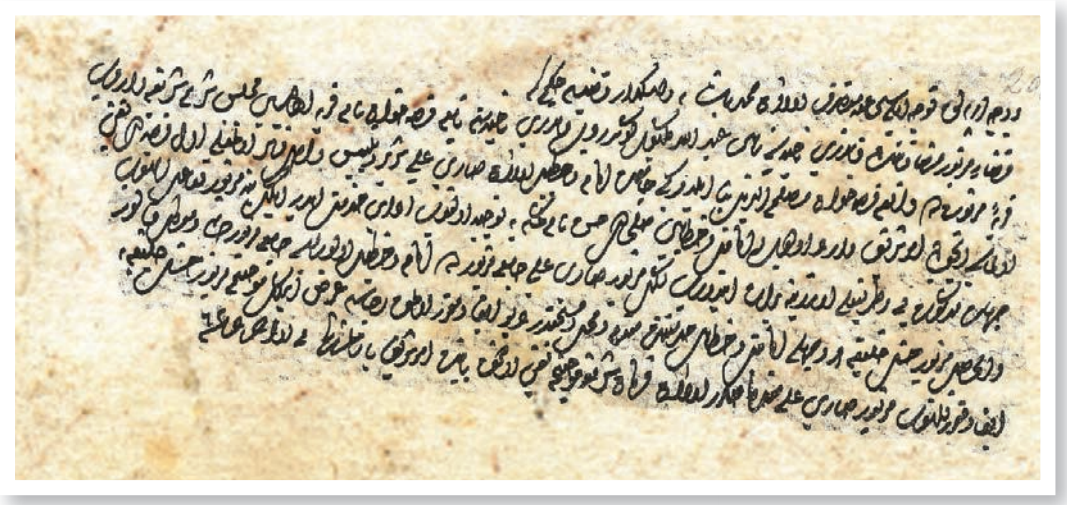

Ehl-i fesad yerine yeni imam atanmasına dair BOA, A.DVNS. ŞKT.d 1

b. Vakıf

Üsküdar'da Divân-ı Hümâyûn'a yansıyan vakıflara ilişkin şikâyetler, tüm şikâyetlerin %12'sini oluşturmaktadır. Söz konusu şikâyetler arasında özellikle vakıf şartlarına uyulmaması ve vakıf mallarının zarara uğratılması vakıflar ile ilgili şikâyetlerin başında gelmektedir. Mesela Kandırı Nahiyesi'nde bulunan bozahaneden elde edilen kira bedeli, vakf olunan mescidin kandil masraflarına harcanmasına şart edilmiş olmasına rağmen tımar sahibi olanlar müdahalede bulunarak vakfın zarara uğramasına neden olmuşlardır[56]. Yine Mustafa Paşa Vakfı dahilinde olan handa eskiden beri arpa, saman ve otluk satılmakta olup elde edilen gelir haremeyn-i şerif ve bu hanın masraflarına harcanırdı. Ancak bu hanın karşısında açılan dükkânda arpa, saman ve otluk satılmasına izin verilmesi nedeniyle hanın gelirleri düşmüş ve vakıf zarara uğramıştır[57]. Bir diğer şikâyet kaydında ise Üsküdar'da Atik Valide Sultan Vakfı dahilinde olan Yeni Mahalle'de bulunan bir evin mutasarrıfı olan bayan bu evi vakfetmiştir. Bu bayanın vefat etmesi üzerine bu evin vakfa kalması gerekirken Eski Saray ağaları müdahalede bulunup, kalan mallardan faydalanma yoluna girişmişlerdir[58]. Bununla beraber vakıf şartnamelerini imzalayan kişilerin firar etmesi vakfın zarara uğramasına neden olmaktaydı. 1673 yılında Üsküdar'da bir zimminin zimmetinde olan ev, Hasan'ın kefaletiyle 200 kuruşa vakf olunmasına

56 BOA, AŞD 1, s. 112/h. 508.
57 BOA, AŞD 6, s. 60/h. 255.
58 BOA, AŞD 6, s. 4/h. 16.

İstanbul kadısı,
Castellan

rağmen, satış sırasında zimminin firar ederek sekiz dokuz sene ortadan kaybolmasıyla vakıf zarara uğramıştır[59].

İncelenen belgelerde 1649-1675 yılları arasında Üsküdar'da vakıf arazilerindeki reaya ile vergi tahsildarları arasındaki anlaşmazlıklar vakıflarla ilgili bir diğer şikâyet konusuydu. 11 Ağustos 1667 tarihli gönderilen bir şikâyet kaydında Sultan Mehmed Han Evkafı köylerinden Darıca'da reayadan H. 1077-1078 yıllarına ait vergi talep olunduğunda vakfın reayası züyuf, kızıl ve kırkık akçe vermeyi teklif etmişlerdir[60]. Bu durum Osmanlı piyasalarında ayarı düşük ve çeşitli paraların etkin olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bununla beraber reayanın vergi vermek istemediği Atik Şikâyet Defterleri'nde açıkça belirtilmektedir. Mesela Kandıra Nahiyesi'nde Hacı Muslihiddin vakfına ait olan yaylak ve kışlaklarda geçimlerini sağlayan çingene taifesi üzerlerine düşen vergileri vermek istememiş vergi tahsildarlarına muhalefet etmişlerdir[61].

59 BOA, AŞD 1, s. 112/h. 508.

60 BOA, AŞD 5, s. 127/h. 738.

61 BOA, AŞD 8, s. 407/h. 1980. Vakfın zarar uğratılması ile ilgili diğer örnekler için bkz. BOA, AŞD 7, s. 98/h.

Üsküdar'da vakıf görevlilerinin suiistimalleri ve müdahaleleri de Divân-ı Hümâyûn'a yansıyan şikâyet konuları arasındaydı. Mesela 1672 yılında Hacı Muslihiddin vakfında görevli imam, hatip ve mürtezikalar kendilerine verilen vazifelerle yetinmedikleri gibi, başka işlere müdahalede bulunarak vakıf işlerinin aksamasına neden olmuşlardır[62].

c. Gasp ve Eşkıyalık Olayları

Arapça *"şaki"* kelimesinden türemiş olan eşkıya, sözlükte *"talihsiz, bedbaht, haylaz, haydut, yol kesen"* gibi anlamlara gelmektedir. Hukuki açıdan ise eşkıyalık *"bireysel veya toplu olarak mal zapt ve gasp etmek, öç almak, suikastta bulunmak yahut memleketin dâhilî emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak yahut tahrip ederek veya adam öldürerek veya yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf veya mahpus iken firar ederek silahlı dolaşmak suretiyle emniyet veya asayişi münferiden veya toplu olarak tehdit ve ihlâl etmek"* şeklinde tanımlanmıştır[63].

XVI. yüzyılın sonlarında siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî bozulmaların sebep olduğu gasp ve eşkıyalık olayları Osmanlı Devleti'nin geneline yayıldığı gibi, 1649-1675 yılları arasında bu tür olaylar Üsküdar'da da görülmekte ve Atik Şikâyet Defterleri'ne de kaydedilmekteydi. İncelenen defterlerde Üsküdar'dan merkeze yansıyan gasp ve eşkıyalık olayları ile ilgili şikâyetler tüm şikâyetlerin %17'sini teşkil etmektedir. Üsküdar'daki gasp ve eşkıyalık olayları ev basma, cana kıyma, reayanın malını ve mülkünü gasp etme şeklinde gerçekleşmiştir. Üsküdar'daki sosyal durumu bozan eşkıyalık olaylarını incelediğimizde bireysel ve toplu eşkıyalık olaylarının yaşandığı görülmektedir. 1653 yılında Karamürsel Nahiyesi'nde İbrahim ismindeki eşkıya, aynı nahiyeden Hüseyin'in evini basıp eşini katletmiştir[64]. Kandırı Nahiyesi'nde Deli Mahmud ismindeki eşkıya Emine isimli kadının yolunu kesip evini basmıştır[65]. Başka bir belgede ise 25 Nisan 1666 tarihinde

133; BOA, AŞD 8, s. 29/h. 118.

62 BOA, AŞD 7, s. 105/h. 358. Diğer örnek için bkz. BOA, AŞD 8, s. 418/h. 2034.

63 *Türk Hukuk Lûgatı,* Maarif Matbaası, Ankara 1944, s.132-133; Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi,* C. I, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 322; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl,* Ankara 1985, s. 8.

64 BOA, AŞD 3, s. 15/h. 45.

65 BOA, MD 93, s. 55/h. 268.

Salacak sahili,
Thomas Allom

Karamürsel Nahiyesi'ne bağlı Ulaşlı Köyü'nde bulunan İsmail kendi halinde olmayıp Kavaklıoğullarından Ahmed ve oğlu Mahmud ile birlikte hareket ederek vergi tahsiline mani oldukları ve kahvehanelerin yasak olmasına rağmen kahvehane inşa ettiklerine dair Divân-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunulmuştur[66]. Yine Eylül 1666'da Taşköprülü Arslan ve buna bağlı on beş eşkıya reayaya eziyet edip, mallarını gasp etmiştir[67]. Bununla beraber yeniçeri ocağının bu dönemde gittikçe bozulması sebebiyle Üsküdar'da bazı kişiler yeniçeri gibi davranarak reayayı rencide etmişlerdir. Mesela Üsküdar'dan Musa, Mustafa, Kocaili sancağından Ali, Süleyman, Karaca, Kırım oğlu Veli ve amcası oğlu Himmet yeniçeri gibi dolaşıp, bir Müslüman kızın evlenmesine engel olmuşlardır[68].

Ehl-i örf ile reaya ilişkileri, Osmanlı Devleti'nde hassas bir denge üzerine kurulmuştur. Bu denge merkezi idarenin güçlü olduğu, devlet kurumlarının iyi işlediği dönemlerde daha iyi sağlanmıştır. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına doğru başlayan Celali hareketlerinin etkisiyle bu dengenin bozulduğu, XVII. yüzyılda bu bozulmanın daha da arttığı gözlenmiştir[69]. Nitekim Üsküdar'daki bazı devlet görevlilerinin mal sevdasına düşüp eşkıyalarla birlikte hareket ederek eşkıyalık yaptıkları görülmüştür. Mesela 1650 yılında Üsküdar'da Köse Yakup ismindeki bir kadı, Arap hizmetkârı ve kendisine bağlı eşkıyalarla köy köy dolaşarak reayanın evlerini yakıp, reayanın mallarına zarar vermişlerdir[70].

Üsküdar'da görülen başka bir eşkıyalık olayının da devletin koruması altında olan arazilere yönelik olduğu görülmektedir. Öyle ki eskiden beri korunan ağaçlık alanlarda silahları ile dolaşan eşkıyalar, donanma-i hümayun kalyonlarının yapımında kullanılan ağaçları kesip, dağları ateşe vermişlerdir[71].

ç. Borç-Alacak

Üsküdar'da borç ve alacak ile ilgili %14 oranında şikâyet kaydı Divân-ı Hümâyûn'a iletilmiştir. Bu tür şikâyetlerde üç unsur öne çıkmaktadır: Borçlu, Alacaklı ve Edim'dir[72].

66 BOA, AŞD 5, s. 6/h. 30.

67 BOA, AŞD 5, s. 54/h. 322. Diğer örnekler için bkz. BOA, MD 92, s. 58; BOA, MD 93, s. 5/h. 33; BOA, MD 93, s. 54/h. 266; BOA, MD 93, s. 57/h. 280; BOA, MD 95, s. 91/h. 646; BOA, AŞD 5, s. 83/h. 520. BOA, AŞD 5, s. 93/h. 585.

68 BOA, AŞD 2, s. 323/h. 1248; BOA, MD 95, s. 83/h. 537

69 Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *DİA,* C. 10, İstanbul 1994, s. 519-520.

70 BOA, AŞD 1, s. 186/h. 766.

71 BOA, MD 93, s. 48/h. 239; BOA, MD 95, s. 56/h. 353; BOA, AŞD 5, s. 3/h. 5; BOA, AŞD 5, s. 178/h. 984; BOA, AŞD 7, s. 13/h. 38.

72 Edim: Alacaklının elde etme hakkına, borçlunun da yerine getirmekle yükümlü olduğu davranıştır. Bkz. Bilal Aybakan, İslam Hukukunda

Üsküdar'da borç ve alacak ile ilgili şikâyetlerin çoğunluğu alacaklılara aittir. Bunların önemli bir kısmı, alacaklının borçlarını talep etmesi ve borçlunun da borcunu ödemek istememesi ile ilgilidir. Şeyhler Nahiyesi sakinlerinden Memi'nin Mustafa'dan 40.000 akçe alacağı olmasına rağmen Mustafa borcunu ödemek istememişti. Bunun üzerine emr-i şerif ricasında bulunarak divan tarafından borcunun tahsil edilmesini talep etmişti[73]. Aynı şekilde Hersek Köyü sakinlerinden Abdülgani isimli kişinin Mehmed'e olan borcunu vermemesi üzerine Abdülgani'nin merkeze gönderilmesi emredilmiştir[74]. Bununla beraber borçlunun borcunu vermediği durumlarda varislerinin birinin kefil olduğu ve borcuna karşılık bazı taşınmaz mallar takas olarak verilmiştir. Mesela Mehmed ismindeki yeniçerinin vefat etmesiyle İshak adındaki bir kişinin üzerinde Mahmud Ağa Evkafı malından üzerinde 2.700 kuruş kalmış ve bu para talep edilmişti. Ancak İshak bu parayı vermek istememişti. Bunun üzerine eşi kefil olarak bir menzil, değirmen ve çiftlik borca karşılık takas edilmiştir[75].

Üsküdar'da borç ve alacak ile ilgili bazı şikâyet kayıtlarında alacaklı olduğunu iddia edenlerin vefat eden kişilerin varislerinden hak talebinde bulundukları görülmektedir. Üsküdar'da hastalık çeken Çukadar Ali'nin tasarrufunda olan mülkü eşi tarafından vakfedilmişti. Bu sırada başka bir yerde bulunan Çukadar Ali'nin kardeşi Derviş ismindeki yeniçeri bu vakfedilen mülkün üçte bir hak iddiasında bulunmuş ve iddiası şeyhülislamdan fetva alınarak geçerli olmuştu. Bunun üzerine vakıf müfettişi ve haremeyn mütevellisi tarafından yapılan incelemeler sonucu Derviş'e mülkün üçte biri, köle ve iki hisse verilmiştir[76]. Üsküdar'da bir diğer şikâyet kaydında ise Hacı İdris'in ölmesi üzerine mirası eşi ve çocuklarına intikal etmiş iken Mustafa, Mehmed, Hacı Ali ve bazı kişiler Hacı İdris'in ölmeden mallarının üçte birini kendilerine verdiği iddiasında bulunarak hak talep etmişlerdi[77]. Yine 1673 yılında divana gönderilen başka bir şikâyet kaydında da Mehmed ismindeki yeniçerinin ölmesi üzerine Üsküdar'da bulunan emlak ve mülkleri önce oğulları Ahmed ve Mustafa'ya geçmişti. Ancak bunların da vefat etmesiyle emlak ve mülkler kızları Ayşe, Hadice ve Havva'nın üzerine geçmiştir. Bu sırada Mehmed ismindeki bir kişi *"emlak ve mülklerde benim de hissem vardır"* diyerek hak talebinde bulunmuştur[78]. Söz konusu

Borçların İfası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 26-27.

73 BOA, AŞD 5, s. 173/h. 965.

74 BOA, AŞD 7, s. 108/h. 370; BOA, MD 95, s. 21/h. 122.

75 BOA, AŞD 8, s. 408/h. 1982.

76 BOA, AŞD 1, s. 125/h. 590.

77 BOA, AŞD 7, s. 128/h. 457.

78 BOA, AŞD 8, s. 462/h. 2243.

alacaklı olduğunu iddia edenlerle ilgili kayıtlarda şeyhülislamlık makamından alınan onayların önemli olduğu görülmektedir. Zira hak iddia edenlerin bir onay almadan talepte bulunmaları Divân-ı Hümâyûn'da haksız bulunmuş ve bu kişilerin varisler üzerindeki müdahalesinin engellenmesine karar verilmiştir.

Diğer yandan borçlunun borcunun zamanında ödememesi tehlikesine karşı alacaklıya tanınan bazı teminatlar vardır. Bu teminatlardan biri rehindir. Rehinde borç ödenmediği durumda alacaklı, teminat gayesine tahsis olunan malın satış bedeli üzerinden alacağını elde edebilirdi. Mesela Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesi'nde Mahmud Çelebi'nin tasarrufunda olan bir bezirhane Osman Dede'ye 700 riyal kuruşa satılmıştır. Daha sonra bu bezirhane Mahmud Çelebi'ye bir yıllığına 7.600 akçe'ye kiralanmış ve oğlu Mehmed de kefil olmuştu. Ancak bu bezirhane daha önceki satıştaki borcu ödenmeden ve satış iptali yapılmadan bu kez de Hacı Veli'ye satılmıştı. Hacı Veli bu satışın iptal olduğuna dair şahitleri olduğunu da belirtmişti. Ancak daha önceki satışın iptali olmadan ve üzerindeki rehini kaldırılmadan (fekk-i rehn) bu satışa izin verilemeyeceği karara bağlanmıştır[79].

d. Vergiler

Osmanlı Devleti'nde ehl-i örfün sorumluluklarından biri vergileri usulüne uygun toplamaktır. Merkezi yönetim herhangi bir usulsüzlüğü önlemek için talep edilen vergi miktarını ve reayadan istenilen hizmetleri ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir[80]. Ancak Üsküdar'da vergiler ile ilgili şikâyet konularını incelediğimizde reayanın kanunlarla belirlenen vergiden daha az vergi vermek niyetinde olduğu açıkça görülmektedir. Mesela Üsküdar'da miri koruluğa bağlı köylerde yaşayan ahalinin bazısı *"bizim tımarımız serbesttir"* diyerek muhalefet etmişlerdi[81]. Aynı şekilde Kocaderesi ve Katırlı köylerinde bulunan reayadan *"resm-i dönüm"* vergisi talep olunmuş, reaya ise bu vergiyi vermekten imtina edip icmal defterlerini görmek istemişti[82]. Gebze Nahiyesi'ne bağlı Falengeri Köyü'ndeki reaya ise "elimizde emrimiz vardır" diyerek vergi tahsildarlarına karşı gelmişlerdi[83].

79 BOA, AŞD 5, s. 124/h. 724.

80 Saliha Okur Gümrükçüoğlu, *a.g.m.,* s. 186-187.

81 BOA, AŞD 1, s. 102/h. 465.

82 BOA, AŞD 5, s. 13/h. 74.

83 BOA, AŞD 5, s. 107/h. 648. Diğer örnekler için bkz. BOA, AŞD 1, s. 37/h. 179; BOA, AŞD 5, s. 56/h. 336.

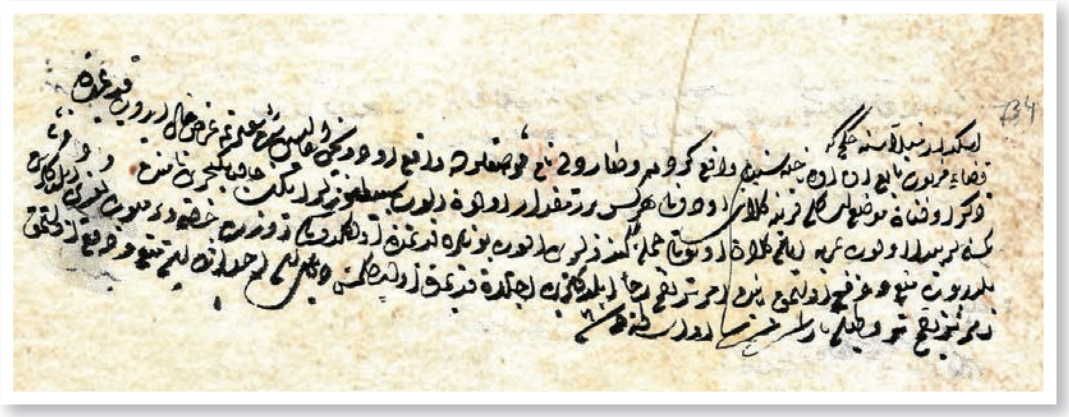

e. Esnaf ve Meslek Örgütlerinin Faaliyet Alanı

Osmanlı Devleti'nde esnaf ve meslek örgütleri, teşkilatlı bir biçimde olmalarına rağmen zamanla birtakım sorunlarla karşı karşıya kalınıyordu. Bu sorunların başında esnaf ve zanaatkârların Selçuklulardan itibaren geleneksel tarzda devam eden ticari ahlak ve prensiplerinin değişikliğe uğraması geliyordu[84]. Nitekim Üsküdar'daki esnaflarla ilgili şikâyetlerin de ahlaki değişikliğe bağlı olduğu düşünülmektedir. Çünkü Üsküdar'daki esnafların bir kısmının birbirlerinin faaliyet alanlarına saygı göstermedikleri ve haksız bir rekabet içerisine girdikleri görülmektedir[85]. Mesela Üsküdar arastasında kirada bulunan Nalçacı dükkânlarının her biri bir gün işler iken Ahmed ismindeki nalçacı bu kurala uymayarak dükkânını her gün açarak diğer nalçacıları zarara uğratmıştır[86]. Aynı şekilde Üsküdar'daki sarraclar mallarını bit pazarı ve sarraclar çarşısında eskiden beri satarken bit pazarındaki Oturakçılar, Attarlar ve Muytab (Kıl çuvalı dokuyan) taifesi sarracların mallarını satmaya başlamasıyla sarracların gelirlerinin azalmasına neden olunmuştur[87].

84 İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi,* c. 1, sayı 2, Muğla 2000, s. 133.

85 BOA, MD 93, s. 56/h. 273.

86 BOA, AŞD 2, s. 118/h. 460.

87 BOA, AŞD 2, s. 221/h. 853. Diğer örnek için bkz. BOA, MD 92, s. 20; BOA, MD 95, s. 58/h. 375; BOA, AŞD 1, s. 78/h. 373; BOA, AŞD 2, s. 319/h. 1236.

f. Diğer Konular

Yukarıda bahsedilen edilen konuların dışındaki bazı şikâyet konuları, bu tasniflerin içerisine dâhil edilememiştir. Bu tür şikâyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: el koyma[88], görev ihmali[89], iftira[90], narh[91], keşif[92], işletme[93], asker ve mühimmat temini[94] takas[95] ve tayin[96]. Bunların tüm şikâyet kayıtlarındaki oranı ise %11'dir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümâyûn teşkilatı, halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya padişaha sunma olanağı vermekteydi. Divana gelen şikâyetler etraflı bir şekilde ele alınarak çözüme kavuşturulurdu. Bu çalışmada, 1649-1675 yılları arasında imparatorluk merkezinde bulunan Üsküdar Kazası'nda şikâyet mekanizmasının işleyişi ve Üsküdar'dan Divân-ı Hümâyûn'a yansıyan şikâyet konuları incelenmeye çalışıldı. Buna göre Üsküdar'dan Divân-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyet başvuru oranları düşünüldüğünde; devletin şikâyet hakkı kullanım yolunu toplumu oluşturan zümrelere mümkün olduğunca açık tuttuğu görülmektedir. Bununla beraber Üsküdar'ın devlet merkezinin yanı başında bulunması, halkın şikâyet hakkı kullanım biçimini etkilemiş gözükmektedir. Çünkü Atik Şikâyet Defterleri üzerine yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde, Üsküdar'daki halkın şikâyetlerini doğrudan divana getirme oranı oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Diğer yandan imparatorluk merkezine yakın bulunan Üsküdar'daki şikâyet konuları ele alındığında sosyal alandaki bozulmalarla ilgili şikâyetlerin büyük bir yekûn oluşturduğu görülmektedir. Özellikle Üsküdar'daki yönetici ve yönetilenlerin arasında birtakım sorunların yaşandığı aşikârdır. Çalışma kapsamında ele alınan dönemin özellikleri de göz önüne alındığında bu iki zümre arasındaki

88 BOA, AŞD 1, s. 11/h. 38; BOA, AŞD 1, s. 172/h. 721.
89 BOA, AŞD 1, s. 196h. 801.
90 BOA, AŞD 2, s. 280/h. 1076.
91 BOA, AŞD 3, s. 56/h. 184.
92 BOA, AŞD 5, s. 80/h. 499; BOA, AŞD 8, s. 53/h. 225.
93 BOA, AŞD 5, s. 19/h. 120.
94 BOA, MD 93, s. 55/h. 271; BOA, MD 95, s. 34/h. 203.
95 BOA, MD 95, s. 79/h. 537.
96 BOA, AŞD 8, s. 29/h. 117; Hans George Majer, *a.g.e.,* s.173b/h.4; s.215b/h.4.

sorunların temelinde yönetenlerin kişisel çıkarları ve ekonomik kaygılarıyla ilgili tutum ve davranışları yer almaktadır. Bununla beraber, bu dönemde Osmanlı Devleti'nde çeşitli alanlarda yaşanan bozulmaların sebep olduğu eşkıyalık olayları, Üsküdar'da bireysel ve toplu eşkıyalık olaylarının yaşanmasına neden olmuş ve bu durum Divân-ı Hümâyûn'a yansımıştır. Buradan Üsküdar'dan Divân-ı Hümâyûn'a yansıyan zulüm, gasp ve eşkıyalık olayları ile ilgili şikâyetlerin sayıca fazla olması, çalışılan dönemin şartlarının belirgin bir şekilde Üsküdar'da, dolayısıyla da imparatorluk merkezinin hemen yanı başında yaşandığını bizlere göstermektedir.

Son olarak devletin artan şikâyetlere çözüm arayışı, bürokratik bir gelişme olarak ortaya çıkan Atik Şikâyet Defterleri'nin XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Üsküdar Kazası'ndaki huzursuzlukları, problemleri, hak arama yöntemlerini, şikâyet ve adalet mekanizmasının işleyişini, toplumsal ve iktisadi düzeni tespit etmemiz açısından bizlere oldukça önemli bilgiler sunduğunu ayrıca belirtmekte fayda vardır.

18. Asır Kayıtlarına Göre Üsküdar Fırıncıları

DOÇ. DR. NEVZAT ERKAN
Kırklareli Üniversitesi

İnsan hayatının vazgeçilmez temel gıda maddeleri arasında bulunan ekmeğin üretilmesi için yapılan fırınlar hemen her dönemde önemimi korumuştur. Bu sebeple Osmanlı şehirlerinde ekmek, fırın ve fırıncılığa değer verilmiş, bu meslek çeşitli kanun ve düzenlemelerle devlet tarafından koruma ve kontrol altına alınmıştır. Kimlerin fırıncı olabileceği, fırıncılık yaparken hangi hususlara dikkat edileceği, mesleki kaideler şeklinde ortaya konmuştur. Ayrıca bir beldedeki fırın adedi de belli sayılarla sınırlandırılmıştır. Bu derece kıymeti haiz olan fırın ve fırıncılık; tarihî vesikalarda kendine yer bulmuş, farklı ilmî araştırmalara konu olmuştur[1].

Bilindiği üzere tarihî süreç içerisinde Üsküdar fırınları belli bir şöhrete ulaşmış, fırıncılık mesleğinin kalitesini artırmıştır. Bu meyanda Üsküdar fırıncıları, meslek nizamı gereği hangi mahallede ne kadar fırın bulunabileceği, bunların hangi şartlara tabi olduğu, mesleki kaidelere uymayan fırıncılara hangi cezaların verildiği, 18. asır Üsküdar mahkeme kayıtları ve arşiv belgeleri ışığında ele alınacaktır.

---

1 Örnek çalışmalar için bkz. Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul 2002; Mehmet Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık: On Yedinci Yüzyıl İstanbul Örneği*, Ankara 2014; Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Ekmekçi Esnâfı (Habbâz) ve Faaliyetleri", *Belleten*, LXXXII/295 (2018), 863-898; Serdar Genç, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/12 (2007/1), 59-70; *Ekmek Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.

Fırıncı Esnafı,
İntizami

Değirmen-Fırın İlişkisi

Klasik dönem Osmanlı şehirlerinde fırın ve fırıncıları ele alırken ilk sırada zikredilmesi gereken husus, buğdayı un hâline getiren değirmenler olacaktır. Zira bu iki kavram (fırın-değirmen) iç içe geçmiş durumdadır. Değirmeni olan fırınlar iktisadi açıdan tercihe şayan bulunmaktadır. Konuyla ilgili Üsküdar harici şehirlerde yapılan çalışmalara göre, değirmeni olan fırınlar fırıncılar için daha avantajlı olmaktadır[2]. Nitekim 1700 yılında, Aziz Mahmud Hüdai Tekkesi'nin karşısında bulunan ve dervişler için vakfedilen fırın, küçük olduğu ve içinde değirmen bulunmadığı için fırıncılar tarafından kiralanmamış; boş kalan fırını, tekkenin seccadenişini ve vakıf nazırının müracaatıyla mahalle halkının işletmesine izin verilmiştir[3].

Kaynaklara göre, şehirlerde genelde üç tip değirmen bulunmaktaydı: at değirmeni, su değirmeni ve yel değirmeni[4]. Üsküdar mahkeme kayıtlarında her üç değirmen türüyle ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Dönemin nahiyelerinden olan Şile'de yel değirmenleri, Kartal nahiyesine bağlı Dolayoba köyünde ve Büyükada'da su değirmenleri bulunmaktaydı[5]. Şehir merkezinde ise 'horos değirmeni' olarak tesmiye edilen veya 'horos gediği' olarak işletme izni verilen, atlarla çevrilen değirmenler bulunmaktaydı. Horos değirmenleri, maliyet açısından yüksek olsa da su ve yel değirmenlerine göre daha verimliydi. Bu değirmenlerde bir horos taşını dört at çevirmekteydi, bu sebeple ortaklık hisseleri atların sayısı üzerinden paylaşılmaktaydı.

Burada değinilmesi gereken bir başka husus, ekmeğin ana maddesi buğdayın Üsküdar fırınları tarafından nasıl ve nereden temin edildiğidir. Başta İstanbul olmak üzere bilâd-ı selâseye maliyeti daha uygun olduğu için Akdeniz havzası, Tuna sahilleri ve Karadeniz'den deniz yolu ile zahire nakli yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra karayoluyla da zahire getirilmekteydi. Bir değirmende ne kadar taş varsa oraya Unkapanı'ndan veya diğer devlet ambarlarından o kadar zahire gönderilmekteydi. Bununla birlikte bazen yeni açılacak bir horos değirmeninin işletim izni, buğday tedarikinin civar köylerden sağlanması şartıyla verilmekteydi.

2 Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseyni, Zekeriya Kurşun, İstanbul 2001, 30-31.

3 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), 111/1306.

4 Salih Aynural, *a.g.e.*, 87.

5 Üsküdar Şeriye Sicilleri (ÜŞS), no. 361, vr. 42b; Kartal Şeriye Sicilleri (KŞS), no.1, vr. 34b, 47ab.

Nitekim Camii Kebir mahallesindeki boş mahzenini horos değirmeni yapmak isteyen bir kişiye bu şartlar muvacehesinde izin verilmişti[6].

Merkezde bulunan horos değirmenleri 'ekmekçi değirmeni' ve 'uncu değirmeni' olarak ikiye ayrılmaktaydı. Emekçi değirmenleri, müştemilatında kendi fırınları olan ve un vermek zorunda olduğu fırınlara öğütme işlemi yapan işletmelerdi. Kayıtlara göre, 1763 yılında Üsküdar'da 24 ekmekçi değirmeni; 105 eski, 13 yeni horos bulunmaktaydı. Uncu değirmenleri ise ekmek fırınlarının dışında çörekçi, simitçi, börekçi, kadayıfçı, lokmacı gibi unlu mamuller yapan esnafa un satan değirmenlerdi. Üsküdar Valide-i Cedid Camii'nin arkasında 'Uncular Sûku' olarak bilinen bir çarşı bulunmaktaydı. 1763 yılında Üsküdar'da bulunan 9 uncu değirmeni ve 26 değirmen taşının ekseri burada yer almaktaydı[7].

Üsküdar Fırınları ve Fırıncıları

Osmanlı İstanbul'unda başlıca saray fırınları, ordu fırınları, konsolosluk fırınları, imaret fırınları ve ahalinin işlettiği ekmek, çörek ve simit fırınları bulunmaktaydı[8]. Üsküdar'da ise sadece imaret fırınları ve halkın işlettiği fırınlar vardı[9]. Üsküdar mahkeme kayıtlarında sıkça karşılaşılan hususların başında fırınlar ve fırıncılar gelmektedir. "Habbaz, ekmekçi, fırın ustası" gibi isimlerle bu mesleği icra eden insanlar ve işletilen fırınlar; alım-satım, şikâyet tereke vb. sebeplerden dolayı sicillerde zikredilmiştir. Fırınlar içerisinde belki de en meşhuru Kolluk karşısında bulunan Çatalfırın'dır. Şatır Ahmed, el-Hac Osman ve Müftü Fırını isim olarak öne çıkmış diğer fırınlardı.

İstanbul'a gelen buğday, bölge ve fırınlara göre dağıtıldığı için Üsküdar'daki fırın isimleri tayinat kayıtlarında tek tek zikredilmektedir. 29 Rebiyülahir 1124/5 Haziran 1712 tarihli arşiv kaydı[10] ve bundan on beş sene sonra kaleme alınan Üsküdar sicilindeki belgede; Üsküdar merkezinde yer alan on biri ekmekçi, altısı

6 ÜŞS, no. 415, vr. 31b.

7 İstanbul Kadı Sicilleri (İKS), no. 26, vr. 24ab'den nakleden Salih Aynural, *a.g.e.*, 103.

8 Salih Aynural, *a.g.e.*, 116-132, Mehmet Demirtaş, *a.g.e.*, 49.

9 Üsküdar'da ordu fırını bulunmamaktadır. Ancak 1143/1730 tarihli mahkeme kaydında, ordu fırınlarıyla ilgili olarak şu bilgiler bulunmaktadır: Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın seferi esnasında İstanbul'da ekmekçilik yapan tamamı gayrimüslim olan on iki fırın ustası ve reisleri İbrahim Çelebi, Üsküdar dışında asker-i İslam'ın ihtiyacını karşılamak için ekmek yapma sözü vermişlerdir. Nüzul Emini Ahmed Efendi de bunun karşılığı olarak on iki fırın için toplam 4.200 kuruşu fırıncılara teslim etmiştir: ÜŞS, no. 382, vr. 43ab.

10 BOA, Cevdet Tasnifi Belediye Evrakı (C.BLD), 25/1208.

çörekçi fırını olmak üzere on yedi fırın ismi zikredilmiştir[11]. Bunlar Çatalfırın, Şatır Ahmed fırını, Balaban, Eski Hamam'daki fırın, Doğancılar Kara Mustafa, Çavuş Deresi, Hüseyin Ağa, el-Hac İbrahim, Çavuşbaşı, Yeni Çeşme, Müftü fırını, Moralı Mustafa Çörekçi fırını, Kefçe mahallesinde Kara Mustafa Çörekçi fırını, Küçük Mahkeme Yanındaki Çörekçi fırını, Çinili Hamamı Yanındaki Çörekçi fırını ve Şeyh Selami mahallesi Ağa Hamamı yanındaki Çörekçi fırınıdır[12].

Meseleye detaylı olarak bakıldığında aynı tarihlerde Üsküdar merkezindeki fırınların bunlarla sınırlı olmadığı görülmektedir. Zira bu listede, Üsküdar'daki çeşitli vakıf fırınları yer almamaktadır. Söz gelişi; Hüdayi Tekkesi fırını ve Atpazarı içindeki Atik Valide Sultan fırını, Köprübaşı, Çingene fırını, Kebabçılar fırını, Kızlarağası fırını ve Bitpazarı'nda bulunan Boyacı fırını kaynaklarda zikredilmelerine rağmen bu listede bulunmamaktadır[13].

Konuya farklı bir yorum getirilmesini sağlayan 1147/1734 tarihli sicil kaydına bakıldığında şu isimlerle karşılaşılmaktadır: Eski Hamam fırını, Balaban fırını, Kebabçılar fırını, el-Hac Osman Ağa fırını, Seyyid el-Hac Ali fırını, Şatır Ahmed, Kolluk (Çatalfırın) fırını, Çavuşbaşı fırını, Yeni Çeşme fırını, Kızlarağası Çeşmesi'ndeki fırın ve Atpazarı'ndaki fırın. Bu belgede on fırın ismi zikredilmiş olup bunların hangi meslek gruplarına ekmek verecekleri teker teker kaydedilmiştir[14].

Fırın sayılarıyla ilgili olarak yüzyılın ikinci yarısında tutulan kayıt, bize süreç hakkında farklı bilgiler vermektedir. 20 Muharrem 1182/6 Haziran 1768 tarihinde İstanbul ve bilâd-ı selâsede bulunan ekmekçilerin, fırınların, değirmenlerin, uncu değirmenlerinin, çörekçi ve simitçi fırınlarının zikredildiği ve bunların kefalet listesinin bulunduğu belgeye göre Üsküdar ve köylerinde yer alan fırınlar şunlardır:[15]

11 ÜŞS, no. 345, vr. 94ab.

12 Bu fırınlarda günlük 303 kîle (yaklaşık 7.878 kilo) un ve 21.800 akçelik ekmek üretilmektedir. Tersane-i Âmire'den bu fırınlara on beş günlük 4.545 kile un tahsis edilmiştir. Açıklamalar için bkz. Salih Aynural, *a.g.e.*, 116.

13 ÜŞS, no. 329, vr. 31a; no. 382, vr. 69a; no. 390, vr. 24ab.

14 ÜŞS, no. 394, vr. 24ab.

15 BOA, Kamil Kepeci Defter Tasnifi (KK.d) 7444, s. 30-33.

	Fırın Adı	Değirmen Durumu	Gedik Sahibi
1	Hacı Mustafa	Balaban İskelesi'nde	Alî ve Artin
2	Yeniçeşme	Değirmen bitişiğinde	Kaluk ve Toros
3	Şatır	Değirmen içinde	Haçok Melkon ve Bedros
4	Çatalfırın	Değirmen karşısında	Bedros Karabet ve Begos
5	Eski Hamâm	Değirmen içinde	İstefan ve Evanis
6	Hacı Osmân (Büyük Hamam yanında)	Balaban İskelesi'nde	El-Hac Osmân, Alî, Mehmed Sâdık ve Hüseyin
7	Çavuşbaşı	Değirmen içinde	Erakil, Begos, Evanis ve Karabet
8	Kebâbçılar	Değirmen içinde	Begos, Evakim ve Mıgırdiç
9	Doğancılar	Çavuşbaşı Değirmeni	Evanis ve Alon
10	Ayazma 1	Değirmen içinde	Mustafa ve Kazer
11	Ayazma 2	Değirmen içinde	Sâlih ve İsmâil
12	Toptaşı	Değirmen bitişiğinde	Molla Alî yetimleri
13	Ağa-yı Dârü's-Sa'âde	Değirmen içinde	Velî ve Evanis
14	Kadıköy	Değirmen bitişiğinde	Zoko, Dimitri ve Panayot
15	Kuzguncuk	Değirmen içinde	Kazer, Begos, Evanis ve Ohan
16	Çengelköy	Değirmen bitişiğinde	Agop, Evanis, Kostafi, Vartes, ve Serkiz
17	Beykoz	Değirmen bitişiğinde	Sahak, Markos ve Krikor
18	Anadolu Hisârı	Değirmen içinde	İsmâilzâde ve Abdî Haseki
19	Kandilli	Değirmen içinde	İsmâilzâde ve Abdî Haseki
20	Paşabahçe	-	Markos ve Kiragos
21	Kanlıca	Değirmen bitişiğinde	Evanis ve Abraham
22	Anadolu Kavağı	Değirmen bitişiğinde	Evanis ve Evanis
23	Kartal	Değirmen içinde	Krikor oğlu İstefan ve Ağyik
24	Atpazarı (Arasta)	Değirmen Arasta içinde	Besdros ve Mankasar
25	Çingene fırını	-	Seyyid el-Hac Mustafa
26	Selâmiye	-	el-Hac Mustafa
27	İncirköy(?)	-	Asvadur ve Markos
28	Atpazarı içinde	-	Alî ve Ömer
28	İstavros	-	Evseb ve Bedros

Bu deftere göre Üsküdar merkezi ve köylerinde; Doğancılar fırını, Kızlarağası Çeşmesi, Çavuşderesi, Ağa Hamamı, Yeniçeşme, Kolluk civarı, Kolluk karşısı, Haffafhane kapısı, Balaban İskelesi, Atik Hamam civarı, Ayazma İskelesi yakını, Ayazma Hamamı karşısı, Atik Valide Camii karşısı, Devatçılar, Doğancılar, Çinili Camii karşısı,

Fodulacılar, İntizami

Kısıklı, Kadıköy, Kadıköy Kasab yakını, İstavros köyü, Kandilli köyü, Anadolu Hisarı, Kanlıca köyü, İncir köyü, Beykoz, Kartal 1 ve Kartal 2 olmak üzere yirmi sekiz adet çörekçi ve simitçi fırını bulunmaktadır.[16] Bunların on yedisi Üsküdar merkezinde geri kalanı köylerde yer almaktadır. Bu kayıttan dokuz yıl sonrasına ait belgeye göre; 20 Muharrem 1191/28 Şubat 1777 tarihinde Üsküdar fırınları, değirmen durumları ve müstecirleriyle ilgili şu tablo ortaya çıkmaktadır:[17]

	Fırın Adı	**Değirmen Durumu**	**Müstecirler**
1	Hacı Osmân	Balaban İskelesi'nde	Hüseyin Pelkon Sahak ve Kabril
2	Emir Fırını	Balaban İskelesi'nde	Kivork Bedros ve Kazer
3	Şatır	Fırın içinde	Melkon Bedos ve Artapol
4	Eski Hamâm	Uncular Sûku'nda	Bedros, …, Kogas
5	Çatalfırın Kolluk Karşısı	Değirmeni içinde	Bedros Milik ve Karabet
6	Kebabçılar	Değirmeni içinde	Evakim Kiğork ve Mıgırdiç
7	Çavuşbaşı Mahkeme karşısında	Değirmeni içinde	Evanis Karabet ve Kasbar
8	Doğancılar	Üsküdar İskelesi'nde	Kazer Serkiz ve Ağyik
9	Toptaşı	Değirmeni içinde	Bala Ahmed Firar
10	Tabutçular	Değirmeni civarında	Evanis ve Kabril
11	Yeniçeşme	Değirmeni içinde	Manok ve Toros
12	Ayazma	Değirmeni içinde	Mehmed ve Kazer
13	Kuzguncuk	Değirmeni içinde	Kazer, Bedros Toros ve Kazer
14	Çengelköy	Değirmeni içinde	Serkzi ve Totos
15	Kandilli	Değirmeni içinde	Abdullah
16	Anadolu Hisârı	Değirmeni çalışmıyor Kandilli'den tayinât	-
17	Kanlıca	Değirmeni karşısında	Agop ve Abraham
18	Paşabahçe	Değirmeni içinde	Agop ve Krikor
19	Vaniköy	Değirmeni yok refiki Beykoz	Krikor Kiragos ve Agop
20	Yalıköy	Değirmeni yok refîki Beykoz	Seyyid el-Hac Mustafa
21	Beykoz	Değirmeni içinde	Krikor, Kiragos, Agop ve Serkiz
22	Anadolu Kavak Hisârı	Değirmeni yanmış	-
23	Kadıköy	Değirmen içinde ve karşısında	Serkiz(?) ve Tanaş
24	Kartal	Değirmeni içinde	Krikor ve İstefan

16 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d*)* 10015, s. 53-56.

17 BOA, MAD.d, 10015, s. 31-33.

Her iki tabloda dikkat çeken husus; başta Çatalfırın olmak üzere Şatır, el-Hac Osman ve Kebabçılar gibi bazı fırınların yüzyıl boyunca varlığını sürdürmesidir[18]. 1124/1712 tarihli belgede sadece Üsküdar merkez fırınları yer alırken 1768 ve 1777 tarihli kayıtlara köyler de dâhil edilmiştir. Bu durum, buraya kadar ele alınan belgelerin Üsküdar fırınlarını tam olarak yansıtmadığını, Üsküdar merkezinde bu kayıtların yer vermediği fırınların olabileceğini düşündürmektedir.

İstanbul değirmenleri ve fırınları hakkında kapsamlı bir çalışma yapmış olan Salih Aynural, Üsküdar'daki fırın sayısının 1124/1712'de on yedi olduğunu belirtmiş, yüzyılın ikinci yarısında bu sayının yükselmesini, Üsküdar nüfusunun artmasına bağlamıştır[19]. Ancak eldeki verilere göre Üsküdar nüfusunun arttığını söylemek mümkün değildir. Zira hem 1768 hem de 1777 yılındaki listelerde merkezdeki fırın sayısının az olması, köylerin de listeye dâhil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki 1712 yılındaki liste, tamamen Üsküdar merkezindeki fırınları vermektedir. Bununla birlikte 1712 yılında Üsküdar merkezde altı çörekçi fırını bulunmaktaydı. Bu sayının 1768'deki belgeye göre on yediye çıkması, nüfusun ve bu ürünlere olan talebin artmasıyla açıklanabilir.

18. asırda Üsküdar'daki fırınlar genel itibariyle bir şahsa ya da vakfa aitti ve Müslümanlar ya da gayrimüslim tebaa tarafından kiralanmakta ve işletilmekteydi. Gayrimüslimler içinde Ermeniler dikkat çekmekteydi. 405 numaralı Üsküdar sicilindeki kefalet listesinde 4 Müslüman ve 3 gayrimüslim ekmekçi/fırıncı ismi bulunmaktadır. 1700-1750 yılları arasında vuku bulan davalarda 3 Müslüman, 26 Ermeni, 6 Rum esnaftan bahsedilmekte, fırıncı olarak 1 Müslüman, 8 Ermeni ve 2 Rum'un ismi geçmektedir.[20] Yukarıdaki iki kayıtta görüldüğü üzere yüzyılın ikinci yarısına ait simit ve çörekçi fırınlarında Müslümanlar çoğunluktadır. Ancak ekmek fırınlarının müstecir ya da gedik mutasarrıfları ağırlıklı olarak gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Söz konusu gayrimüslimlerin tamamına yakını Ermenilerdir. Sadece Kadıköy'deki fırınları işletenler içinde Rumlara rastlanmaktadır.

Fırıncıların ekmek yapmak için kullandığı malzemeler bağlamında mahkeme kayıtlarında çok az bilgi bulunmaktadır. Daha çok hisseli satışlarda karşımıza çıkan

18 1317/1889 tarihli bir belgede, aslen Erzincanlı olan Minas adlı Ermeni tezgahtarın Üsküdar Çatalfırın'da çalıştığı zikredilmektedir. Bu da Çatalfırın'ın bu tarihe kadar aktif olarak hizmet verdiğini göstermektedir: BOA, Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı (*DH.TMIK.M)*, 71/ 38.

19 Salih Aynural, *a.g.e.*, 117.

20 Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, İstanbul 2015, 115-118.

Seyyar fırıncı, Levnî

bilgilerde fırıncı gediği olarak atlar mutlaka zikredilirdi. Ancak diğer malzemelere gelince bunlar "*ekmekçiye mahsus alat-ı ma'lume*" şeklinde genel bir ifade geçiştirildi[21]. Bir mahkeme kaydında söz konusu 'âlât'ın ayrıntısına inilmiş olup başta fırıncı gediği bârgirler olmak üzere kazan, kürek, kandil, ekmek teknesi, tepsi, tencere, kantar ve dirhem kaval, fırın aleti olarak zikredilmiştir[22].

Fırınlarda Üretilen Ekmek Türleri

Mahkeme kayıtlarında ve diğer belgelerde fırın ve fırıncılar hakkında çokça malzeme olmasına rağmen ekmek türleri hakkında daha az bilgi bulunmaktadır. Bazı arşiv kayıtlarında ekmek türleri nân-ı azîz (beyaz ve siyah un karışık) ve nân-ı has (sırf beyaz un) somun veya Tophane somunu, zikredilmektedir[23]. Başka bir kayıtta 1116/1704 senesinin Ramazan'ında nân-ı has, harcî ekmek, somun (Tophane),

21 ÜŞS, no. 330, vr. 23a; no. 423, vr. 6b.

22 1153/1740 senesine ait fırın aletlerinin satımıyla ilgili bir belgede şu ifadeler yer almaktadır: "Medîne-i Üsküdar'da vâki' kebâbcı fırını demekle ma'rûf kebîr ekmekçi fırını derûnunda olan ekmekçi âlâtından yirmi beş bârgîr ve iki kazgan ve yüz yirmi panakut ve dört kürek ve sekiz demir kandîl ve iki balta ve on ekmek teknesi ve bir tepsi ve iki tencere ve bir kantar ve beş yüz dirhem ve dört kaval" Sabri Atay, Salih Kahriman, *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740),* ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 158, hüküm no. 120.

23 BOA, *A.DVNSMHM.d*, 110/2630.

çakıl pidesi ve çörek üretimine vurgu yapılmıştır[24]. Ramazan pidesine benzeyen fodula ve 18. asır sonlarında yaygınlaşan francala ekmeği ancak yüzyılın sonlarına doğru kayıtlara girmeye başlamıştır.

Dönemin narh kayıtlarında, üretilen unlu mamulün gramajıyla ilgili detaylar da yer almaktadır[25]. Özellikle Ramazan ayında ekmek tedarikinin aksamaması için çıkarılan fermanlarda da bu tür bilgilere rastlamak mümkündür. Fırıncıların ürettiği diğer unlu mamuller de narh kayıtlarında gramajıyla birlikte zikredilmiştir. Üsküdar sicillerinde belli aralıklarla yer alan unlu mamul ve gramajlarıyla ilgili şu bilgilere ulaşmaktayız:

1119/1707 tarihli narh kaydına göre Üsküdar'da; nân-ı azîz 100 dirhem, simid 55 dirhem, tatlı maya 55 dirhem, yağlı çörek 36 dirhem, kâhi börek 25 dirhem, ufak halka 25 dirhem, gevrek 25 dirhem, gözleme 25 dirhem, Şam böreği 25 dirhemdir[26].

1141/1729 tarihinde, nân-ı azîz 100 dirhem 1 akçe, simid 55 dirhem 1 akçe, çörek 50, Şam halkası 50, yağlı çörek 33, yarma çörek 33, kâhi börek 25, lokma 25, börek, 25, Şam böreği 25, gözleme 25, hurde halka 25, boğaça 33 dirhem 1 akçedir[27].

1150/1737 senesinde, nân-ı azîz 100 dirhem 1 aded, simid 50, yağlı simid 33, Şam halkası 50, yağlı çörek 33, kâhi 25, börek 25, Şam böreği, 25, lokma 25, lokum 25, hurde halka 25, gevrek 33, ve Arap gevreği 25 dirhemdir[28].

1154/1741 yılında ise nân-ı azîz 60 dirhem 1 akçe, simid 33 dirhem 1 akçe, yağlı simid 22,5 1 akçe, Şam halkası 33 dirhem 1 akçe, yağlı çörek 22 dirhem 1 akçe, Şam böreği 22 dirhem 1 akçe, kaba çörek 33 dirhem 1 akçe, kâhi 18 dirhem 1 akçe, börek 23 dirhem 1 akçe, lokum 23 dirhem 1 akçe, beyaz boğaca 23 dirhem 1 akçe, kaba gözleme 33 dirhem 1, hurde halka 23 dirhem 1 akçe, tâbe boğaca 23 dirhem 1 akçe, tâbe lokma 23 dirhem 1 akçe, yarma çörek 23 1 akçe, Arap çöreği 23 dirhem 1 akçe, kadayıf 1 kıyye 8 akçe, baklavalık has un 1 kıyye 10 akçe, çörekçi has unu 1 kıyye 8 akçedir. 1155'te ise nân-ı azîz 70 dirhem 1 akçe olarak belirlenmiştir[29].

---

24 BOA, İbnülemin Tasnifi Dahiliye Evrakı (*İE.DH)*, 24/2164.

25 Üsküdar özelinde konuyla ilgili bkz. Arif Bilgin, "Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası (1642-1708)", *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, İstanbul 2007, II, 155-191.

26 ÜŞS, no. 334, vr. 147b.

27 ÜŞS, no. 380, vr. 75a.

28 ÜŞS, no. 395, vr. 78-79a.

29 ÜŞS, no. 405, vr. 92a.

Ciğerci, Ferriol

Narh kayıtlarında dikkat çeken bir başka husus, Üsküdar'da yapılan unlu mamullerin içinde 'Şam' ismiyle şöhret bulanların olmasıdır. Bu da Üsküdar'ın hem coğrafyası hem de damak tadıyla Şam ile olan irtibatını göstermektedir. Ayrıca diğer ürünlerin gramajında zaman içinde ufak tefek değişiklikler görülse de nân-ı azîz olarak isimlendirilen ekmekte uzun yıllar bir değişim olmamıştır.

Meslek Nizamı ve Meslek Gruplarıyla İlişkiler

Lonca teşkilatı içinde her mesleğin kendi nizamı bulunmakta; esnaf, bu nizama uygun olarak hareket etmekteydi. Bunlar içinde belki de en katı kurallara sahip olan meslek, günlük hayatın en temel besinini üreten fırıncılıktı. İaşecilik anlayışının bir gereği olarak fırınlarda gün doğumundan gün batımına kadar günlük pişirilmiş ekmek bulunması gerekiyordu. Ayrıca fırınların, ekmek üretiminde sıkıntı yaşanmaması için özellikle kış döneminde altı aylık zahireyi stoklama mecburiyetleri vardı.

Bir kimsenin fırın açabilmesi için usta olması gerekiyordu. Fırın açmak isteyen ve ustalık fermanı olan biri, boş bir yeri kiralamak ya da atıl hâle gelmiş bir fırını ihya etmek suretiyle mesleğini yapabilmekteydi. Bazı ekmek ustalarının, söz konusu ferman olmadan ekmekçilik yapmalarına izin verilmemiştir. Söz gelişi; fırın ustası Serkiz adlı bir Ermeni, Üsküdar Bitpazarı yanındaki Boyacı fırınında somun üretmek istemiş, hakkında ferman olmadığı için diğer meslek erbabının şikâyetiyle karşılaşmıştır. Divana yazılan arz sonrası; bölgede bu tür ekmek

üretiminin menfaate uygun olduğu, adı geçen kişinin mesleki ehliyetinin bulunduğu ve ailesinin geçimi için çalışması gerektiği belirtilerek kendisine izin verilmiştir[30].

Meslek nizamına göre bir fırın, kendisine izin verilen haricinde bir mamul üretemezdi. Ürettiği mamulü değiştirmek isteyen fırıncıların İstanbul'dan icazet alması gerekiyordu. Aleksan adlı fırıncı, önceleri harcî ekmek pişirirken aldığı icazet neticesinde Tophane somunu üretmeye başlamıştı. Aleksan, yazmış olduğu arz neticesinde gerekli izinleri alarak tekrar harcî ekmek üretmeye başlamıştı[31]. Çörekçi fırını olan Seyyid Mehmed adlı bir Müslümanın ekmek yapması, dükkânı fırıncılar kethüdasının defterinde 'ekmekçi fırını' olarak kaydedilmediği için Müslim ve zimmi fırıncıların şahitlikleriyle engellenmiştir[32].

Fırınların hangi mahallere ekmek vereceği nizamnâme ile belirlenmekteydi. Bir yere yeni bir fırın açılması, o bölgeye ekmek getiren fırıncılar ile tartışmalara sebep olmaktaydı. Üsküdar merkezinde bulunan Köprübaşı ve Çatalfırın ustaları Haçok ve Begos, daha önce Kuzguncuk'ta fırın olmadığı için bu bölgeye ekmek satmaktaydı. Ancak Kazer adlı ekmekçi Kuzguncuk'ta yeni bir fırın açarak nân-ı azîz olarak isimlendirilen has ekmek üretmeye başlamıştır. Haçok ve Begos, bu bölgeye kendileri ekmek sattıkları için Kazer'den şikâyetçi olmuş; bunun üzerine Kazer, eski uygulamanın devam edeceğini, ekmeği Köprübaşı ve Çatalfırın'dan alacağını taahhüt etmiştir[33]. Kadıköy'de ekmekçilik yapan Todori; Üsküdar merkez fırıncılarından Ağya ve Merat'ı, Kadıköy fırıncılarının uhdesinde bulunan Maltepe ve Başıbüyük gibi bölgelere ekmek sattıkları için dava etmiş; Ağya ve Merat, bahsi geçen yerlerden çekilmek üzere Üsküdar kadısı huzurunda taahhütte bulunmuşlardır.[34] Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi yakınında ekmek fırını olan Ağya, Kebabçılar fırını ekmekçi ustası Evanis'ten kendi bölgesi olan Bulgurlu Köyü'ne nân-ı azîz gönderdiği için şikâyetçi olmuş ve Evanis, mahkeme tarafından uyarılmıştır[35].

Fırıncıların hangi iş yeri ve köylere ekmek dağıtacağı hususu da çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Üsküdar merkezinde ekmeğin mahalle bakkalında ya da

30 ÜŞS, no. 329, vr. 31b; BOA, A.DVNSMHM, no. 11432/1; Nevzat Erkan, *a.g.e.*, 112.

31 ÜŞS, no. 326, vr. 132b.

32 ÜŞS, no. 412, vr. 55a.

33 ÜŞS, no. 382, vr. 69a.

34 ÜŞS, no. 339, vr. 7b.

35 ÜŞS, no. 412, vr. 4a.

Çörek ve ekmek satıcısı, Preziosi

başka yerlerde satışı için Ek'te verilen belgede görüldüğü üzere bazı fırınlara yönelik düzenlemeye gidilmiştir. 1147/1734 tarihli sicil kaydında hangi fırının ne kadar ekmek ürettiği; bakkallar, kebapçılar, aşçı ve tablakârlar gibi ekmek dağıtılacak esnafın listesi yer almaktadır[36].

Meslek nizamının en önemli kurallarından biri, gıdaların temiz, kanuna uygun ve sağlam bir şekilde üretilmesiydi. Buna aykırı hareket edenler, suçun durumuna göre kademe kademe cezalandırılmaktaydı. Nizamnâmeye uymayanlar hakkında tembih, kürek ve idama varan cezalar söz konusu olabilmekteydi. Fırıncılara ilk uyarı, fırıncılar kethüdası tarafından yapılmaktaydı. Fırıncı, gayrinizami hareketlerinin devam etmesi hâlinde Üsküdar kadısı tarafından mahkemeye çağrılırdı. Söz gelişi; ekmekçi Artin, narh fiyatının üstende ve eksik gramajla ekmek (nân-ı azîz) sattığı için kürek cezasına çarptırılmış, ıslah-ı nefs edip narh miktarına uyacağına söz verince affedilmiştir[37]. Nân-ı azîz nizamına aykırı olarak noksan ekmek üreten ve suçu ortaya çıkınca firar eden Çingene fırını ustası Seyyid Mustafa yakalanmış, gerekli cezayı alması için İstanbul'a gönderilmiştir[38]. Meslek nizamına uymama, Ekmeğin gramajıyla oynama, narh miktarını aşma ve bunları alışkanlık hâline getirip emre itaatsizlik etmenin sonu idama kadar gitmekteydi. Üsküdar Atpazarı'nda bulunan Kasbar fırıncısı, eksik tartı ile satış yaptığından halkın şikâyeti üzerine ibretiâlem için fırının karşısında idam edilmiştir[39].

36 ÜŞS, no. 390, vr. 24ab.

37 ÜŞS, no. 423, vr. 48a.

38 ÜŞS, no. 423, vr. 32b.

39 ÜŞS, no. 384, vr. 87a; Nevzat Erkan, *a.g.e.*, 59-60.

Üsküdar fırıncılarıyla ilgili karşılaşılan bir diğer husus, kayıp ve firar hadiseleridir. Belgelerde fırıncıların niçin kayboldukları ya da firar ettikleriyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Fırıncıların, borçlarını ödeyememeleri veya nizama aykırı hareket ettikleri için ceza almaları sebebiyle firar ettikleri ya da ortadan kayboldukları söylenebilir. Bu tür kimselerin yerine mahkeme tarafından vasi/kayyım tayin edilmekteydi. 1700 senesinde Üsküdar Hasan Beşe fırınının müsteciri olan Merat ve Serabyon ortadan kaybolmuş, Evanik adlı Ermeni fırına kayyım tayin edilmiştir. Daha sonra Merat ve Serabyon'un malları satılıp koruma altına alınmıştır[40].

Helvacı, Ferriol

Şehirde firar eden fırıncı sayısının çok olması, ekmek piyasasını müzayakaya sokmaktaydı. Zira her fırın kendi payına düşen zahireyi alabildiği için bölgeye az un gelmekte dolayısıyla üretilen ekmek sayısı azalmaktaydı. 1155/1742 senesinde Mahmud Efendi fırını, Doğancılar fırını, Toptaşı fırını, Atpazarı hariç fırını, Çavuşderesi fırını Çingene fırını, Eski Hamam fırını ustaları firar etmiş, geride kalan 9 fırın zor duruma düşmüştü. Ürettikleri ekmeğin bölge halkına yetmediğini belirten fırıncılar, kendi hisselerine ayrılan miktarın artırılmasını talep etmişlerdi[41].

40 ÜŞS, no. 326, vr. 53b.

41 ÜŞS, no. 405, vr. 75a.

Sonuç

18. asırda Üsküdar merkezinde yer alan fırınların çoğu 'horos gediği' olarak zikredilen horos değirmenlerinden müteşekkildi. Ekmek üretmek için kullanılan un, İstanbul'a getirilen buğdaydan temin edilmekteydi. Ancak yeni açılan bazı değirmenlerin yakın beldelerden buğday temin etmeleri şart koşulmuştur. Siciller incelendiğinde, bazı arşiv belgelerinden hareketle verilen fırın sayılarının gerçek rakamları yansıtmadığı görülmektedir. Bunun yanında isim yapmış bazı fırınlar uzun yıllar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fırınların bina sahipleri genelde Müslümanlar iken buraları kiralayıp işletenler çoğunlukla gayrimüslimler olmuştur.

Fırıncıların üretmiş olduğu nân-ı azîzin gramajı uzun yıllar aynı kalmış, fakat ilerleyen dönemlerde düşmüştür. Devlet, ekmek üretimine çok önem verdiği için fırıncılar sıkı bir şekilde takip edilmiş, boş fırınlar gerekli inceleme ve izinlerden sonra işletmeye açılmıştır. Fırıncılık hile kabul etmediği için ekmeğin gramajı ve kalitesiyle oynayarak halkı aldatan esnafın gözünün yaşına bakılmamıştır.

Ek: 1734 yılında Üsküdar'da bazı fırınların ekmek dağıtacağı esnaf listesi (ÜŞS, no. 390, vr. 24ab).

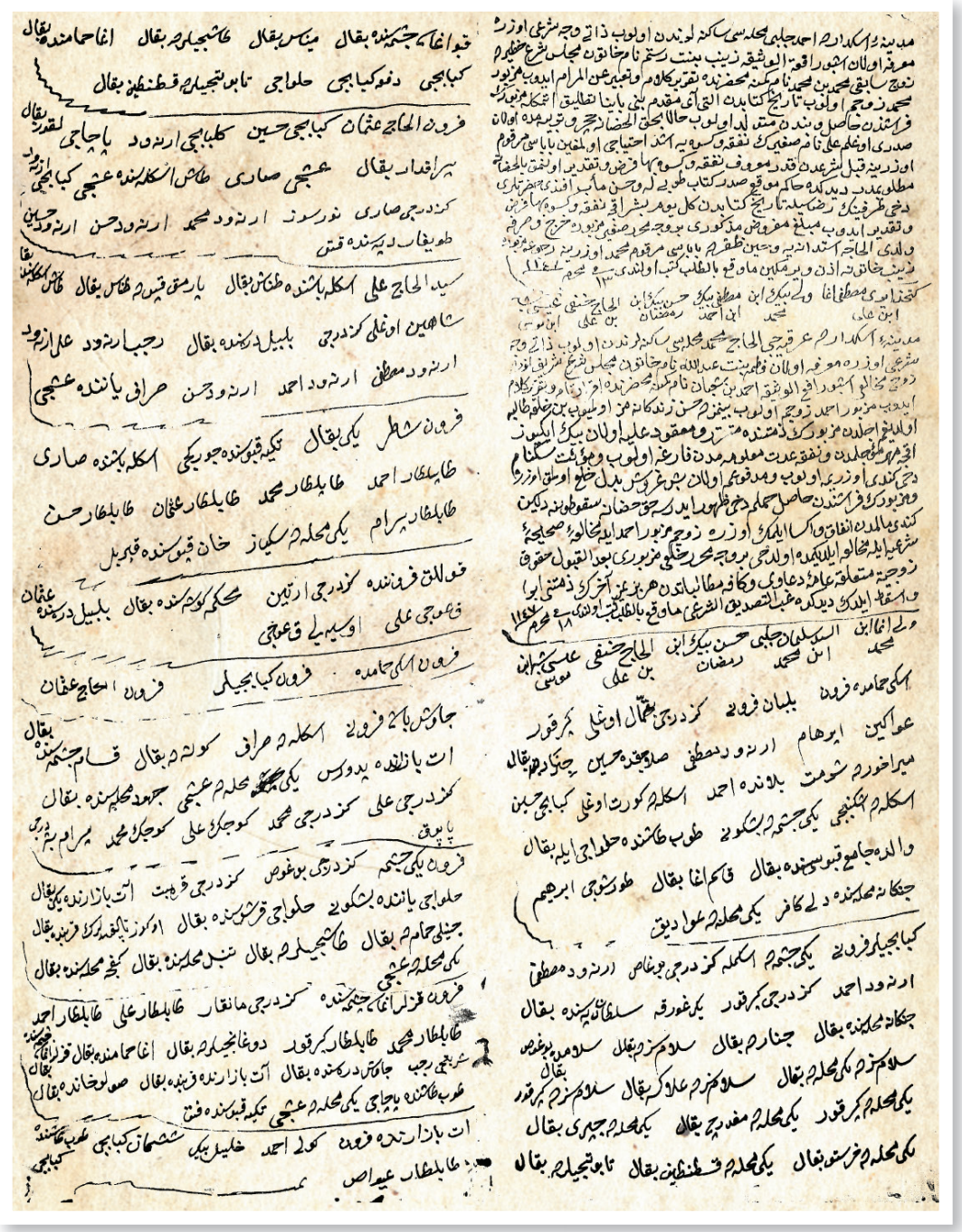

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi James Porter'in (1747-1762) Kaleminden Üsküdar'da İşlenmiş ve Sonuçları Saray'a Kadar Uzanmış Bir Cinayet

DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET BÜYÜKAKSOY
Millî Savunma Üniversitesi

Giriş

XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinin ilk yarısına kâdir gözdeler damga vurmuştur. Padişahların kendilerine açmış oldukları alan ile çok büyük bir güç ve nüfuz elde eden bu gözdeler arasında kendisine karşı patlak veren bir isyan sonucunda kafası kesilen Seyyid Feyzullah Efendi (ö. 1703), savaş meydanında şehit olan Damat Ali Paşa (ö. 1716), yine bir isyan sonucunda katledilen Damat İbrahim Paşa (ö. 1730) ve yatağında ölen Hacı Beşir Ağa (ö. 1746) gibi meşhur isimler bulunmaktadır.

1746'da Hacı Beşir Ağa'nın[1] vefat etmesiyle bu gözdeler listesine, ağanın halefi Hafız Beşir Ağa da girmiştir. Daha ılımlı olan ve inşa ettirdiği eserlerle bilinen selefine nazaran kontrolsüz bir şekilde hareket eden Hafız Beşir Ağa[2], 1752 yılında gücünün zirvesindeydi. Ancak ağanın gücünün artmasına paralel olarak kendisine karşı duyulan öfke de artıyordu[3]. Beşir Ağa'nın adamlarının Üsküdar'da işledikleri pervasız bir cinayet ve bu cinayetin yarattığı zincirleme reaksiyon, ağa ve şürekâsının canına mal olduğu gibi neredeyse Sultan I. Mahmud'u da tahtından edecekti.

---

1 Hacı Beşir Ağa'nın kariyeri için bk. Jane Hathaway, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa,* çev. Hazal Yalın, İstanbul 2014.

2 I. Mahmud ile Hafız Beşir Ağa'nın ilişkisi için bk. Zeynep Aycibin, "Sultan I. Mahmûd ve Dârüssaâde Ağası Moralı Beşîr Ağa", *Gölgelenen Sultan: Unutulan Yıllar: I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754)*, haz. Hatice Aynur, c. I, İstanbul 2020, s. 72-89.

3 Gözlemine dayandığımız James Porter, Moralı Hafız Beşir Ağa'nın gücünü ve ona karşı olan muhalefeti İngiliz hariciye nazırı Newcastle düküne şu sözlerle aktarmıştı: "…Hükümeti kendi elinde tekelleştiren zenciden nefret edilmektedir ve [Beşir Ağa] yakın zamanda ulemayı da kızdırmıştır. Ülkenin yaşamış olduğu yoksulluk halkı umutsuz bir hâle getirmiştir" (Ahmet Büyükaksoy, *James Porter'in İstanbul Büyükelçiliği (1747-1762)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 191).

James Porter'ın raporunun ilk sayfası

1747 ile 1762 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğini yapmış, gerek başarılı elçilik dönemi, gerek entelektüel kişiliği gerekse kaleme aldığı hatırat ile XVIII. yüzyılın meşhur isimleri arasına giren James Porter[4] bu olay hakkında ayrıntılı raporlar vermiştir[5]. Bu çalışma, İngiliz büyükelçisinin raporlarını merkeze alarak Üsküdar'da işlenmiş mezkûr cinayeti, bu cinayetin sonucunda daha sonra gerçekleşen hadiseleri ve bu hadisenin Üsküdar için ehemmiyetini ele almaktadır. Ancak bütün bu hadiseyi anlayabilmek için ilk önce James Porter'in Hafız Beşir Ağa'yı 1752'de nasıl bir konumda gördüğünden bahsetmek iktiza eder.

James Porter'in Kaleminden Hafız Beşir Ağa'nın Kudreti

James Porter, İstanbul'a gelmesinden itibaren Hafız Beşir Ağa'nın nasıl bir kudrete sahip olduğunun farkına varmış ve yeri geldiğinde onun vasıtasıyla iş yapmaktan da çekinmemişti[6]. Zira elçinin gözlemlerine göre devlet içerisinde padişahtan

4 İstanbul'daki görevini başarıyla ifa ettikten sonra "şövalye" ilân edilen Sir James Porter'in biyografisi için bk. Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. XIII-XXI.

5 James Porter, bu olayı ve müteakip gelişmeleri İngiliz Millî Arşivi'nde (=TNA) bulunan State Papers (=*SP*) 97 defterlerinin, 34. cildinde (=97/34) ihtiva eden 20 Ağustos, 4 Temmuz, 22 Temmuz, 5 Ağustos, 21 Ağustos, 2 Ekim, 16 Kasım ve 2 Kasım 1752 tarihli mektuplarında İngiliz hariciyesine rapor etmiştir. Porter'in bu raporları daha sonra İngiliz hariciyesi tarafından *SP 97/56*, vr. 21a-30a'da "Ekselânsları Bay Porter'in Mektuplarına Göre Türk Bakanlıklarında Yakın Zamanda Yaşanan İhtilâla Dair Kısa Bir Rapor: Sebep ve Sonuçlar" başlığı altında birleştirilmiştir. Hadiseden kısa süre sonra hazırlanan bu raporun Türkçesi, 2016 yılında hazırladığımız doktora tezimizde James Porter'in gözünden İstanbul'daki isyanları anlatmak için ayrılan bölümde verilmiştir (Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. 236-240). Porter ahir ömründe yayımladığı hatıratında da bu olaydan bahseder (Sir James Porter ve Sir George Larpent, *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı,* çev. Esma Selçuk Demir, İstanbul 2013, s.63-67). Bu şekilde Porter'ın bu duruma dair sundukları umuma açık bir hâle geldi. Dolayısıyla Porter'in Beşir Ağa hadisesine dair şahadetini ihtiva eden üç farklı eser olduğu söylenebilir. Zeynep Aycibin, yukarıda zikrettiğimiz makalesinde Osmanlı kaynaklarıyla beraber Porter'in hatıratında verdiği bilgilere dayanarak Beşir Ağa'yı idama götüren süreci çalışmıştır. Bu çalışmada Porter'in olayın hemen akabinde kaleme aldığı *SP 97/35* tasnifindeki raporları esas alınacaktır.

6 Porter, İngiliz korsanları yüzünden çıkan ihtilafta bir meseleyi çözmek için Hafız Beşir Ağa'ya başvurması hakkında bk. Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. 136

sonra en güçlü kişi o idi. Elçi, haremağasının nüfuzunu ve kudretini şu şekilde aktarmıştır: "Zayıf ve aç gözlü bir adam olan haremağası, keyfî bir şekilde devleti yönetmektedir. Öyle ki Sadrazam [Seyyid Abdullah Paşa] -bu bilgiyi doğrudan bana getiren majestelerinin bir dostuna- kendisinin [yalnızca] ismen sadrazam olduğunu, ama aslında sadrazam, baş ağa, Reis Efendi, hatta Galata voyvodası bile olamadığını söylemiştir" [7].

Porter'in gözlemlerine göre Beşir Ağa'nın nafiz iki adamı daha vardı. Bunlardan bir tanesi ağanın haznedarı Süleyman Ağa idi. İngiliz büyükelçisi "Haremağasının kölesi olan Süleyman Ağa'nın 28 yaşında bir genç" olduğunu kaydeder[8]. Süleyman Ağa, Beşir Ağa'nın kethüdası olarak iş görüyor ve işler onun vasıtasıyla ağaya aktarılıyordu. Porter'a göre bu genç adam cahilin tekiydi[9].

Beşir Ağa'nın Süleyman Ağa'dan sonraki en güçlü adamı ve Porter'in ifadesiyle "başbakanı", Agop isimli 25 yaşında bir Ermeni idi[10]. Beşir Ağa'nın yakın adamlarından biri olan Agop aslen sarraf idi[11]. Danimarka elçisinin, Bâbıâli tarafından kabul edilmesi için uğraşan Fransız büyükelçisi Desalleurs'ün işlerini onun vasıtasıyla halletmeye çalışması, Porter için büyük bir endişe kaynağı olmuştu. Zira Porter'in rakibi olan Fransız elçisi, Agop vasıtasıyla Beşir Ağa'ya ve bu vesileyle de saraya nüfuz edebilir ve istediklerini yaptırabilirdi.[12] İngiliz büyükelçisi, Beşir Ağa, Süleyman Ağa ve Agop Efendi arasında kurulan düzenle ilgili tepkisini hatıratında "Bu geniş imparatorluğun idaresi bu siyasi grubun ellerinde toplanmıştı" demek suretiyle göstermişti[13]. Rüşvete ve her türlü irtikâba başvuran bu triumvirliğin[14] faaliyetlerinden padişah tamamen habersizdi[15].

---

7 TNA, *SP 97/34*, vr. 19b-20a; Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin eserinde de Porter'i doğrulayan bilgiler verir (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin , *Mür'it-Tevârih,* yay. haz. M. Münir Aktepe, I, İstanbul 1976, s 164-165).

8 TNA, *SP 97/34*, vr. 350a-350b.

9 Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. 191. Osmanlı kaynaklarına baktığımızda Porter'in Süleyman Ağa'ya haksızlık yapmadığı anlaşılmaktadır. Zira Şem'dânî-zâde, Süleyman Ağa için "kakavan" diyerek Porter ile aynı fikirde olduğunu gösterir (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi *Mür'it-Tevârih,* I, s. 164). İzzî Süleyman Efendi, Süleyman Ağa'yı "nemek be-harâm gulâm-ı bed-asl Süleymân nâm şahs-ı la-yu'kal" demek suretiyle tenkit etmiştir (İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi,* yay. haz. Ziya Yılmazer, İstanbul 2019, s. 935). Ahmed Resmî Efendi ise Süleyman Ağa için *"bir hırsız oğlan"* ifadesini kullanır (Ahmed Resmî Efendi, *Hamîletü'l-Küberâ,* yay. haz. Ahmed Nezihi Turhan, İstanbul 2000, s. 69).

10 TNA, *SP 97/34*, vr. 350a-350b.

11İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi,* s. 944.

12 Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. 39. Porter'in ilk Danimarka elçisine karşı mücadelesi için bk. Aynı tez, s. 37-42.

13 *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı,* s. 64.

14 Süleyman Ağa'nın kâtibi Mehmed Efendi ve Cizyedâr Hasan Efendi de Beşir Ağa'nın adamları arasındaydı. Bu isimler de daha sonradan idam edildiler. Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. 239.

15 Bk. dipnot 17.

1750'lere gelindiğinde Hafız Beşir Ağa ve adamlarının elde etmiş oldukları güç, İngiliz elçisine göre "Bâbıâli'nin bakanlarının ve ulemanın büyük kısmının padişahın haremağasından son derece rahatsız"[16] olmasına neden oldu. Bununla beraber ağadan rahatsız olan devlet adamları korkaklıktan veya ikbal beklentisinden, her şeyden habersiz olan padişaha şikâyette bulunamıyorlardı[17]. Dolayısıyla Beşir Ağa ve şürekâsının gücü ve küstahlıkları da doğru orantıda artmaya devam etti. Nitekim 1752'ye kadar bu suretle devam ettiler. Ancak 1752'de Üsküdar'da işlenen bir cinayet, Beşir Ağa ve adamları için bardağı taşıran son damla olacaktı.

Üsküdar'da Bir Cinayet: Fazıl Süleyman Efendizade Numan Efendi'nin Öldürülmesi

Fazıl Süleyman Efendizade Numan Efendi, dönemin Üsküdar kadısı idi. James Porter'in âlim ve fazıl bir zat olarak tasvir ettiği[18] Numan Efendi, Beşir Ağa'nın adamlarından birinin davasına bakmaktaydı. Numan Efendi, davada ağanın adamını haksız buldu[19].

Numan Efendi'nin vermiş olduğu bu karar Beşir ve Süleyman Ağa'yı memnun etmedi. Zira onlara göre istedikleri hükümlerin itirazsız yerine getirilmesi gerekiyordu. Bu yüzden de ağalar, Numan Efendi'ye bir çukadar vasıtasıyla kararını gözden geçirmesi gerektiğini bildirdiler. Numan Efendi ise bu talebe karşı şeriat ve vicdanı hariç hiçbir hükme riayet etmeyeceği cevabını verdi[20].

Böyle bir tepki beklemeyen çukadar ağzını bozdu ve taşıdığı bir kırbaç ile Numan Efendi'ye saldırdı. Hakarete uğrayan Numan Efendi, Sadrazam Divitdar Mehmed Paşa'nın huzuruna çıktı ve gördüğü muameleyi şikâyet etti. Sadrazam, Numan Efendi'yi güzel sözlerle yatıştırdı ama çukadarı cezalandırmak yerine onu memleketi Bolu'ya göndermekle iktifa etti[21].

---

16 TNA, *SP 97/34*, vr. 19b.

17 Porter ve Larpent, *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı,* s. 64. Osmanlı kaynakları da bu konuda Porter'i doğrulamıştır. Şem'dânî-zâde'ye göre Beşir Ağa ve adamları padişaha sürekli olarak hediyeler sunarak onun gözünü boyamaktaydı. İyi niyetli devlet ricali ise padişahın gözlerini açamıyordu. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi *Mür'it-Tevârih,* I, s. 165

18 TNA, *SP 97/35*, vr. 174a. Dindar bir Hıristiyan olan James Porter, yaşadığı dönemin genel havası itibariyle İslâmiyet hakkında müspet görüşlere sahip değildir ama iyi bir Müslümanın, dürüst, ahlâklı ve toplumsal değerlere uyması gerektiğine dair düşünceleri isabetlidir. Dolayısıyla Porter'in Numan Efendi hakkındaki görüşleri dikkate değerdir. İngiliz elçisinin İslâmiyet hakkındaki görüşleri için bk. Büyükaksoy, *a.g.t.* s. 187.

19 TNA, *SP 97/35*, vr. 174a.

20TNA, *SP 97/35*, vr. 174a. Şem'dânî-zâde'ye göre Süleyman Efendi'nin Çerkez Rahtvan Hasan isimli bir kölesi, Konya'ya giderken Numan Efendi'ye başvurmuş ve kendisine beklenmesi söylenmişti. Bunun üzerine Rahtvan Hasan da Numan Efendi'yi tehdit etmişti. Porter ve Larpent, Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. 237, not. 1341. Aycibin, "a.g.m.," s. 74.

21 TNA, *SP 97/35*, vr. 174b.

Sadrazamın aldığı bu karar kimseyi memnun etmedi. Ulema, Numan Efendi'ye yapılan hakaretin cezasının neredeyse bir ödüle dönüştürülmesine çok gücenmişti[22]. Ancak Beşir Ağa, Porter'a göre bu kararı duyunca öfkeden deliye dönmüştü. Ne olursa olsun, ne kadar haksız olursa olsun, kendini her şeye muktedir gören haremağası otoritesinin bu şekilde çiğnenmesini hazmedemedi. Beşir Ağa'ya göre bütün bu olanların sorumlusu, adamının istediğini yerine getirmeyen Numan Efendi idi. Dolayısıyla cezalandırılması gereken kişi de oydu[23].

İngiliz Elçisi Sir James Porter

Beşir Ağa şöyle bir plân yaptı[24]: Geceleyin adamları Numan Efendi ve kızını boğacaklar ve kaza süsü vermek için de evi yıkacaklardı. Bu şekilde cinayet suçlamasından kurtulmuş olacaklardı. Bu habis plân uygulamaya konuldu ve Numan Efendi ve kızı bir gece Üsküdar'daki evlerinde katledildiler. Katiller, kaza süsü vermek için mollanın evini yıktılar ve bu şekilde Numan Efendi'den kurtuldular[25]. Beşir Ağa ve şürekâsı bu şekilde bütün şüphelerden azade olduğunu düşünüyordu. Ancak çok yanılıyorlardı[26].

Numan Efendi'nin Katline Tepkiler

Olayın kaza olduğuna kimse inanmamıştı. Zira Numan Efendi'nin evinin yeni olması dikkat çekici bir husustu. Porter'a göre herkes için Numan Efendi gibi muhterem bir zatın bu kadar adice katledilmesinin arkasındaki failler son derece açıktı. Bunun üzerine halk, Beşir Ağa'ya karşı muhalefetini yangınlar çıkarmak[27]

22 *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı,* s. 65

23 TNA, *SP 97/35,*vr. 174b.

24 İngiliz büyükelçisinin bu olayları hadise gerçekleştikten ve her şey bittikten sonra rapor ettiği belirtilmelidir. Dolayısıyla Porter, Beşir Ağa'nın plânını, ağanın öldürülmesinden sonra öğrenmiştir.

25 Evin nasıl yıkıldığına dair ortaya çıkan rivayetler için bk. Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih,* I, s. 167

26 TNA, *SP 97/35*, vr. 174b

27 TNA, *SP 97/35*, vr. 175a'da Porter, yangınların arkasında kimin olduğuna dair bilgi vermez. Mektuplarından yapılan derlemede ise yangının arkasında sınıf belirtilmeden halk olduğu ifade edilir (Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. 238). Hatıratında ise Porter, yangınların arkasında ulema olduğunu açıkça işaret eder (*İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı,* s. 65; Aycibin, "a.g.m.," s.

suretiyle gösterdi. Hanım sultanlardan birinin Üsküdar'daki sarayı da bu kundaklama faaliyetlerinden nasibini aldı[28].

Bu yangınlar neticesinde padişah devreye girdi. Soruşturmayı bizzat yürütmeye karar verdi. İlk başta bu yangınların sadrazamın aldığı bazı tedbirlere karşı olduğunu düşünüyordu[29]. Sadrazamı görevden alarak ve yerine Çorlulu Köse Bahir Mustafa Paşa'yı sadarete atayarak sorunu çözdüğünü düşünmüştü[30]. Porter'in duyduğu kadarıyla Divitdar Mehmed Paşa, görevden alınırken padişaha bu sorunların asıl sebebini araştırmasını ve şeyhülislâmdan başka kimseye güvenmemesini tavsiye etmişti. Nitekim padişah tebdil-i kıyafet yaptığı tahkikatlardan birinde iki denizciyle yaptığı muhabbetten muhalefetin hedefinin Beşir Ağa, Süleyman Ağa ve Agop Efendi olduğunu öğrenmişti[31].

Ancak padişahı asıl harekete geçirecek olan ulema olacaktı. Zira ulema Üsküdar'da olan son hadise üzerine bir toplantı yapmıştı. Toplantıda alınan karara göre Porter'in ifadesiyle son derece dindar ve âdil bir adam olan Şeyhülislâm Murtaza Efendi, padişaha olan bitene dair bir rapor sundu. İngiliz elçisine göre ulema, padişaha, haremağası ve şürekâsının zulmünün devleti yok ettiğinden şikâyet ediyor ve bilhassa Numan Efendi'nin katlinin kana kan gerektirdiğini ifade ediyordu. Murtaza Efendi I. Mahmud'a adaleti tesis etmediği takdirde, tahtında rahat oturamayacağı uyarısında da bulunuyordu. Hatta şeyhülislâm, böyle bir şeyi görmekten ziyade azledilmeyi tercih edeceğini de söylemişti[32].

Porter'in yazdıklarından anlaşılıyor ki Üsküdar'da işlenen cinayet padişahın tahtını tehdit eder bir hâl almıştı. Ulemanın uyarısının ne manaya geldiğini padişah şüphesiz biliyordu. Başta iki selefi olan amcası III. Ahmed ve babası II. Mustafa'nın tahttan indirilmelerine yol açan isyanlarda ulemanın öyle veya böyle rolü vardı.[33] Ancak Porter'a göre gerçekten iyi niyetli, insanî ve âdil bir hükümdar

76). Porter'in üç farklı eserinde verdiği bilgi farklılıklarına cevap bulmak için Osmanlı kaynakları da kâfi değildir. Zira Osmanlı kaynakları da birbiriyle uyuşmayan muhtelif bilgiler vermektedir. Bu kaynakları mukayese eden Zeynep Aycibin her hâlükârda 1752 Yaz'ında devletin bir infial içinde olduğunu ifade eder (Aycibin, "a.g.m.," s. 76)

28 TNA, *SP 97/35*, vr. 175a. Osmanlı kaynaklarında aynı zamanda Divitdar Mehmed Paşa'nın validesinin Koska'daki hanesinin de yakıldığı söylenir (Ahmed Resmî Efendi, *Hamîletü'l-Küberâ,* s.73).

29 Aslında padişahın ilk gözlemi yanlış değildir. Yeniçeri Ağası ile Beşir Ağa, sadrazamı devirmek için yangınlar çıkarmaktaydı (Aycibin, "a.g.m.," s. 74-75).

30 TNA, *SP 97/35*, vr. 171b; Aycibin, "a.g.m.," s. 75.

31 TNA, *SP 97/35*, vr. 175a.

32 TNA, *SP 97/35*, vr. 175b-176a.

33 II. Mustafa'nın tahttan indirilmesinde ulemanın rolü için bk. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme,* yay. haz. Mehmet Topal, Ankara 2018, s. 740. III. Ahmed'in tahttan indirilmesinde ulemanın rolü için bk. Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirîzâde Ahmed Efendi ve Terekesi", *OTAM,* 24, Ankara 2008, s. 97-128;

olan I. Mahmud, ulemanın mektubunu bir tehditten ziyade bir tavsiye niteliğinde görmüştü. Olan biten her şeyin farkına çok geç varan padişah, her şeyi çok gizli bir şekilde halletmeye karar verdi.[34]

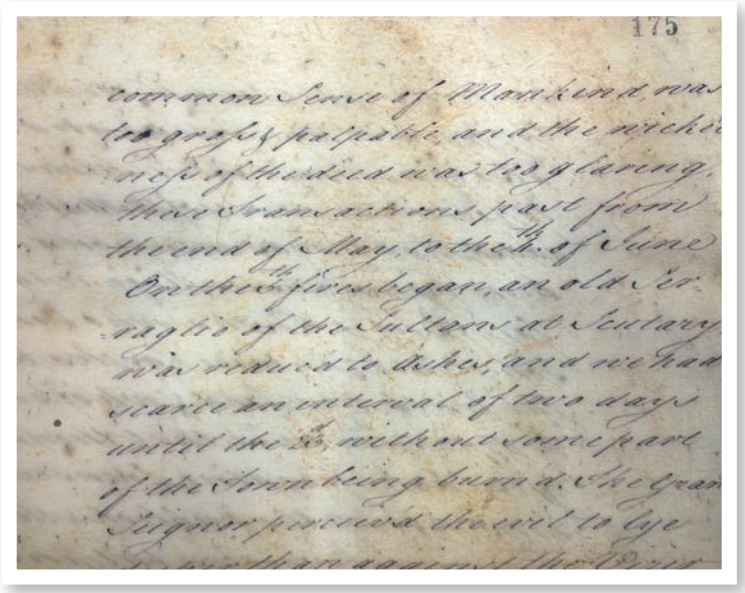
175
common sense of Mankind was
to grope in public, and the wicked
nefs of the Men was to glaring.
These transactions past from
the end of May, to the 4th of June
On the 4th fires began, an old Se-
raglio of the Sultan at Scutary
was reduced to ashes, and we had
scarce an interval of two days
until the 6th without some part
of the Town being burnt. The Gran
Signor perceived the evil to lye

Raporda cinayetin anlatıldığı bölüm

Suçluların Cezalandırılması

Padişah 29 Haziran'da Defterdar Burnu'ndaki sarayına geçer geçmez hem bostancı başına hem de silahdarına "hainin"[35] tutuklanması için emir verdi. Daha sonra tutuklunun hakkında hüküm verilinceye kadar Kızkulesi'ne gönderilmesini emretti. Aynı zamanda padişah Süleyman Ağa, Agop Efendi ve Beşir Ağa'nın bütün adamlarının yakalanması emrini verdi. Bu kişiler birkaç saat içerisinde kıskıvrak yakalandı[36].

Padişah, Kızkulesi'ne hapsedilen Beşir Ağa'yı ilk önce Mısır'a sürgün etmeyi münasip buldu ama daha sonra gelen tavsiye üzerine kararını değiştirip, idam kararı verdi. Hatta cellâdı gören Beşir Ağa, kendinden emin bir şekilde nereye sürgün edildiğini sormuştu. Cellât da ağaya canını almaya geldiğini söyledi. Bunun üzerine Beşir Ağa hançeriyle mukavemet göstermek istedi ama ortaya çıkan arbedede başından oldu. Cellâtlar, Üsküdar'a defnetmek üzere ağanın vücudunun geri kalanına dokunmadılar[37]. Onun ve Süleyman Ağa'nın kesik başları halka teşhir edildi. Numan Efendi'ye hakaret eden ve saldıran çukadar ise Bolu'dan getirtildi ve Üsküdar Mahkemesi'nde herkesin önünde idam edildi. Cesedi de denize

---

Abdülkadir Özcan, "Patrona İsyanı", TDV, *DİA,* XXXIV, İstanbul 2007, s. 190-191

34 TNA, *SP 97/35*, vr. 176a.

35 Gerçekten de Beşir Ağa için, "hâ'in-i dîn ü devlet" şeklinde tarih düşülmüştür (Aycibin, "a.g.m.," s. 73)

36 TNA, *SP 97/35*, vr. 172a-172b. Bu olay Şem'dânî-zâde tarafından şöyle anlatılır: "Gerçi Pâdişâh[,] Ağa'yı hukûk-ı sâbıkaya binâen nefy ile iktifa edecekidi. Lâkin Vezîr, Ağa'nun pâdişâha ne gûne ta'allûku olduğun bilüp, hayatda kalır ise yine gelir ve benim hayatımı kat' eder deyüp ba'de'l-asr eğer Ağa'nın başı bu sabah Bâb-ı hümâyun'da görülmez ise, Kul çorbayı kapmaz deyü telhîs ettiğine binâ'en katle hatt-ı hümâyûn sâdır olmuş…" (Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi *Mür 'it-Tevârih,* I, s. 167).

37 TNA, *SP 97/35*, vr. 172b.

I. Mahmud

atıldı[38]. Adalet sağlanmış, Numan Efendi'nin kanı yerde kalmamıştı.

Porter'a göre adaletin tesisi halkı çok memnun etmişti. Zira bu durum halkın padişaha olan sevgisini daha da arttırmıştı[39]. Elçiye göre I. Mahmud, tahtında saltanatı boyunca hiç olmadığı kadar güvende oturmaktaydı. Porter, büyük bir keyifle padişahın bu hadiseden sonra daha önce kızlar ağasına emanet ettiği işleri kendi ellerine aldığını, "üstün zekâsını gösterdiğini ve kabiliyetli ve kararlı hükümdar olarak temayüz ettiğini" kaydeder[40].

Numan Efendi Vakası'nın Üsküdar İçin Önemi

Numan Efendi'nin katline takaddüm eden yıllarda Hafız Beşir Ağa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde büyük bir nüfuzu vardı, ama ağanın, adaleti ve şeriatı savunmak suretiyle gücüne meydan okuyan Üsküdar Mollası Numan Efendi'yi öldürtmesi, ona karşı ulema ve halkın ayaklanmasına yol açmış ve bu ayaklanma da görüldüğü üzere büyük ölçüde Üsküdar'da gerçekleşmiştir. Ayaklanmalar sırasında Üsküdar'da hanım sultanlardan birine ait bir köşkün Numan Efendi'nin kanını dava edenler tarafından yakılması, bu güzide beldenin olaylardan ne kadar etkilendiğini gösterir. Ancak bu olayın Porter'a göre daha önemli bir yönü vardı. O da bu olayın padişahın tahtını sağlamlaştırması ve devleti sömüren bir kadronun ortadan kaldırılması idi.

Patrona Halil İsyanı'ndan sonra tahta geçen I. Mahmud, ilk aylardan beri çeşitli isyan girişimleri ile karşı karşıya kalmış ve bunların öyle veya böyle üstesinden gelmeyi başarmıştı. Ancak Porter'in anlatımına göre son derece iyi niyetli olan padişah, haremağasının irtikâbından habersizdi. Öyle ki kundaklama faaliyetlerinin

38 TNA, *SP 97/35*, vr. 193a.

39 TNA, *SP 97/35*, vr. 173a.

40 TNA, *SP 97/35*, vr. 198a. Her ne kadar yeri geldiğinde tenkit etse de Porter, I. Mahmud'a muhabbet duymaktaydı ve onun başarısından memnun olmuştu. Porter'in I. Mahmud hakkındaki görüşleri için bk. Büyükaksoy, *a.g.t.*, s. 188-193.

bile sebebini yanlış yerde aramaktaydı. Ancak padişah, Şeyhülislâm Murtaza Efendi'nin raporu ve kendisinin bizzat yaptığı tahkikat sonucunda işin aslını öğrenmiş ve Üsküdar'da başlayan bir hadiseyi Üsküdar'da bitirtme kararı almıştı. Beşir Ağa Kızkulesi'nde ve çukadarı ise Üsküdar Mahkemesi'nin önünde idam edilmişlerdir.

Porter'a göre şer bir olaydan hayır doğmuş ve I. Mahmud devlet yönetimini gözdelere bırakmayarak idareyi bizzat ele almış ve üstün niteliklerini göstermiştir. Bu şekilde halkın ve ulemanın desteğini tekrar tesis eden I. Mahmud tahtını da sağlama almıştır. Üsküdar'da gerçekleşen bir cinayet, 8 yıllık Hafız Beşir Ağa tahakkümün sonu olmuştu.

Sonuç

1752 yılında iktidarın zirvesinde Hafız Beşir Ağa'nın tahakkümü ve özgüveni aynı zamanda onun sonu olmuştur. Ağanın, Numan Efendi'yi pervasızca öldürtmesinin ardından yaşanan ve merkez üssünün de Üsküdar olduğu süreç, XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinde yaşanmış müstesna bir hadiselerden biridir. İyi bir vakanüvis addedilebilecek olan İngiliz büyükelçisi James Porter de bu hadiseleri mümkün olduğu kadar teferruatlı bir şekilde kaydetmiştir. Hadiseleri sıcağı sıcağına kaydeden büyükelçinin bu raporları son derece değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada İngiliz büyükelçisinin raporları merkeze alınarak ve yeri geldiğinde Osmanlı kaynaklarından da istifade ederek, Numan Efendi'nin öldürülmesi, bunun yarattığı sonuçlar ve bu hadisenin Üsküdar için önemi incelenmiştir. Bu çalışmanın Üsküdar tarihi için müspet bir katkı olacağı kanaatindeyiz.

Kalebend Defterlerine Göre 18. Yüzyıl'da Üsküdar'da Suç ve Suçlular

ŞAHİN ALEMDAROĞLU
Araştırmacı

Giriş

Bu çalışmada Üsküdar'da 1775-1792 yılları arasında işlenen suçlar ve suçlular incelenecektir. Üsküdar'ın güvenlik ve asayişi ile Üsküdar halkının yaşantısı ve sorunları hakkında çıkarımlarda bulunmak amaçlanmıştır. Bunun yanında suçlulara verilen cezalar da ayrıca belirtilecektir. Bu amaçla Kalebendlik Kalemi defterlerinden H.1188-1206 (M. 1775-1792) yılları arasını kapsayan 18-25 numaralı defterler incelenmiştir.

Mekan olarak Üsküdar'ın idari sınırları içerisinde yer alan Kartal, Şile, Gekbüze (Gebze) ve çevre köyler, Üsküdar kent merkezindeki yaşantı üzerinde doğrudan etkili olmadığı düşüncesiyle değerlendirme dışında tutulmuştur.

1775-1792 yılları arasındaki hükümleri içeren kalebend defterlerinde 37 hükümde Üsküdar'da işlenmiş 41 adet suç kaydı yer almaktadır. Ayrıca 5 hükümde suç yeri Üsküdar olmasa da suçu işleyenlerin Üsküdarlı olduğu görülmüştür. Bunun yanında Üsküdar'da suç işleyenlerin Üsküdar ahalisinden ya da Üsküdar dışından olup olmadığı da tespit edilerek Üsküdar'ın suçlu ihraç eden bir yer özelliği var mıdır sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

12 başlık altında incelenmeye çalışılan suçların bazıları, hükümlerde geçtiği şekliyle değil de daha çok günümüz diliyle adlandırılmıştır (bk. Tablo 1). Hırsızlık, darb, yaralama, haneye saldırı, yalancı şahitlik gibi suçlar bu duruma örnek gösterilebilir.

Kazasker,
Van Mour

Irza geçme suçlarında şab-emrede yönelik olanlar ayrıca belirtilmiştir. Hükümlerde "*Kendi hâlinde olmamak, harekât-ı nâ-marziyye cesâret*" gibi daha genel ve kalıplaşmış ifadelerle yer alan suçlar ise "Huzuru ve Düzeni Bozma" başlığı altında birleştirilmiştir. Suç ifadelerinin günümüz hukuk dilindeki yeri ve uygunluğu ise göz ardı edilmiştir.

Suçlar; narhtan fazla fiyata satış yapma, fazla ücret talep etme, hırsızlık, cariyeleri kaçırıp başka yerde satma, fuhuş, ırza saldırı (fiil-i şeniye - hetke kast / şab-emrede), yalancı şahitlik, huzuru ve düzeni bozma, katl, darp, yaralama ve haneye saldırı, görevini yerine getirmeme ve görevinde bulunmama, devlet aleyhine konuşma ve kaçak başlıklarına ayrılarak incelenmeye çalışılmıştır. EK 1'de suçlar, suç mahalleri, suçluların cinsiyet ve statüleri, verilen cezalar, ceza yerleri, ceza tarihleri ile tespit edilebilen ceza süresi bilgileri yer almaktadır. Ayrıca suçlu sayılarının da görülebildiği tabloda kalın ve altı çizili sayılar Üsküdarlı, normal puntolu sayılar ise Üsküdar dışından gelen suçluları göstermektedir.

Kalebend cezası hakkında

Arapça "kal'a" ve Farsça "bend" kelimelerinden oluşan kal'a-bend sözlükte "kaleye bağlanmış, kalede hapsedilmiş kimse" anlamına gelir. Terim olarak suçluların kale surları içinde ikamete tâbi tutulup hisardan dışarıya çıkmalarına izin verilmemesi şeklinde uygulanan bir cezayı ifade eder[1].

Ahali, suçluları doğrudan devlete şikayet edebildiği gibi bu şikayetini kadı aracılığıyla da gerçekleştirebilirdi. Suçlu, seyfiye, kalemiye veya ilmiye sınıfına mensup biri ise suçlunun cezalandırılması için amirleri tarafından da arz veya ilam yazılabilirdi. Gizli yapılan teftişler neticesinde de suçlular Divan'a havale edilirlerdi. Ehl-i zimmet reayanın mahkumiyetleri ise ahalinin şikayeti, kadının ilamı veya bağlı bulunduğu patrikhanenin arzuhalleri ile gerçekleşirdi. Divan-ı hümayuna gönderilen şikayetler burada görüşüldükten sonra padişahın da görüşü alınarak karara bağlanıp suçun işlendiği mahallin yöneticisine ve suçlunun gönderileceği kalenin dizdarına ferman yazılırdı[2].

1 Ömer İşbilir, "Kalebend", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, Ek-2, s. 5-7.

2 Uğur Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre Hicri 1182-1188 (M.1768-1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu, Hapishaneler Ve Cezalar*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 2015, s. 13-14

Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her yerinde işlenen suçların kaydedildiği kalabend defterleri Osmanlı toplum yaşantısı, idare ve hukuk yapısı ile ilgili kimi zaman oldukça ayrıntılı sayılabilecek bilgiler vermektedir. Sosyal ve idari sıkıntıların yanında alınması istenen tedbirler, suçlar, suçlu karakterleri, uygulanan cezalar hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir[3].

Kalebend defterlerindeki hükümler genel olarak ceza ve ıtlak hükümleri olarak iki bölümde değerlendirilebilir. Ceza hükümlerinde ilk olarak suçlunun kimliği ve suçun işlendiği yer belirtilir, ardından suçun, nasıl ve ne zaman işlendiği ile ilgili bilgi verilir. Son olarak da suçlu veya suçlular hakkında verilen ceza kararı açıklanır. Itlak hükümlerinde yani suçluların serbest bırakıldığı hükümlerde ise ceza hükümlerinde yer alan bilgilerin yanı sıra af gerekçesi de belirtilir.

18. yy.'ın İkinci Yarısında Üsküdar Nüfusu ve Yaşantısı Hakkında

III. Mustafa döneminde teyide muhtaç bir bilgi olarak, Üsküdar nüfusunun 60.000 kadar olduğu ifade edilmektedir[4]. 1792 yılında Üsküdar merkezdeki 1451 adet dükkân/işletmede çalışanların toplam sayısı 4506'dır. Bir dükkanın yaklaşık olarak 20 kişiye hizmet verdiği düşünüldüğünde, Üsküdar'ın yaklaşık 30.000 kişilik bir nüfusu barındırdığını söylemek mümkündür[5]. General Miranda'nın 7 Eylül 1786 tarihli notlarına göre Üsküdar nüfusu 200.000'dir[6]. (Bu sayının Üsküdar'ın geneli için söylendiği düşünülebilir.) Şemseddin Sami'nin 1889-1898 yılları arasında kaleme aldığı *Kâmûsu'l-A'lâm* adlı eserinde Üsküdar hakkında, eski parlaklığını kaybetmeye başladığı ve nüfusunun 50.000 civarında olduğu belirtilir[7]. Görüldüğü gibi Üsküdar nüfusunun incelenilen dönemde ne kadar olduğuna dair net bir sayı verilememekle beraber Üsküdar'ın merkez nüfusu için 30 bin ile 60 bin arası bir sayının makul olduğu söylenebilir. Yazlıklar ve mesire alanlarına ev sahipliği yapması dolayısıyla yöneticiler ve varlıklı kesimin ilgisini çeken Üsküdar'da yaz dönemlerinde nüfus artmaktadır[8].

---

3 Şahin Alemdaroğlu, *20 Numaralı Kalebend Defteri (1780-1782) Değerlendirme ve Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 2018, s. XI.

4 Hanefi Bostan, "Üsküdar", *DİA*, C. 42, s. 364-368.

5 Arif Bilgin, "Kefalet Defterlerine Gore XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar'da Gıda Maddesi Üreten/Satan Esnaf", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII Bildirileri (21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul 2015, s. 321

6 Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789),* İstanbul 2001, s. 242-243.

7 Nusret Gedik, "Osmanlı Döneminde Hazırlanan Lugatlarda Üsküdar", *XI. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu tebliğ*i, 16 Ekim Cumartesi 2021, İstanbul

8 Arif Bilgin, "Kefalet Defterlerine Göre XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar'da Gıda Maddesi Üreten/Satan Esnaf", *Uluslararası Üsküdar*

Esnaf çeşitliliğinin oldukça fazla olduğu Üsküdar'da çoğunluğu yeniçeriler tarafından işletilen sahil şeridindeki kahvehanelerin sayısının fazlalılığı dikkat çekmektedir[9]. Bunun yanında Üsküdar iskelelerinde çok sayıda kayıkçı istihdam edilmiştir. Kahvehanelerde ve daha bir çok esnaf kolunda istihdam edilen bekarlar için kurulan bekar odaları ise bölge için nifak yuvaları haline gelmeye başlamıştır[10]. Balaban İskelesi buna örnek gösterilebilir. Ayrıca kendini bir şekilde ocağa kaydettirmiş olan yeniçeriler ve diğer askeri sınıf mensupları da bölgede esnaflık yapmaktadır[11].

Üsküdar'da İşlenen Suçlar:

Tablo 1: Üsküdar'da İşlenen Suçlar ve Sayıları

<table>
<tr><th colspan="2">ÜSKÜDAR'DA İŞLENEN SUÇLAR</th><th colspan="2">Sayısı</th></tr>
<tr><td colspan="2">Narhtan Fazla Fiyata Satış yapma</td><td colspan="2">2</td></tr>
<tr><td colspan="2">Fazla Ücret Talep Etme</td><td colspan="2">1</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hırsızlık</td><td colspan="2">5</td></tr>
<tr><td colspan="2">Cariyeleri Kaçırıp Başka Yerde Satma</td><td colspan="2">1</td></tr>
<tr><td colspan="2">Fuhuş</td><td>6</td><td rowspan="3">11</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Irza saldırı</td><td>Fiil-i Şeniye - Hetke Kast</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Şab-emrede</td><td>3</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yalancı Şahitlik</td><td colspan="2">1</td></tr>
<tr><td colspan="2">Huzuru ve Düzeni Bozma</td><td colspan="2">8</td></tr>
<tr><td colspan="2">Katl, Darp, Yaralama ve Haneye Saldırı</td><td colspan="2">6</td></tr>
<tr><td colspan="2">Görevini yerine getirmeme ve görevinde bulunmama</td><td colspan="2">3</td></tr>
<tr><td colspan="2">Devlet Aleyhine Konuşma</td><td colspan="2">1</td></tr>
<tr><td colspan="2">Kaçak</td><td colspan="2">2</td></tr>
<tr><td colspan="2">Toplam</td><td colspan="2">41</td></tr>
</table>

Sempozyumu VIII Bildirileri (21-23 Kasım 2014), II, İstanbul 2015, s. 301

9 *A.g.e.* s.321

10 Zübeyde Güneş Yağcı, Mustafa Akkaya, "Üsküdar'da Bekar Odaları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII Bildirileri: 1352'den Bugüne Şehir (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul 2014, s. 285

11 "1792 yılında Üsküdar'da gıda esnafı içinde askerî unvanlıların yoğun olduğu meslek dallarında kahvehanecilik, manavlık ve kasaplık başı çekmektedir. Sadece kahvehanelerde çalışan askerîler, gıda kollarında görev alan askerîlerin yarısından biraz azdır". Arif Bilgin, "Kefalet Defterlerine Gore XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar'da Gıda Maddesi Üreten/Satan Esnaf", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII Bildirileri (21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul 2015, s. 3315

Cellat, Mehmed Arif

a) Narhtan Fazla Fiyata Satış yapma:

Bu suç, Üsküdar'da iki farklı yerdeki kasaplar tarafından işlenmiştir. Küçük Hamam yakınında Kasap Hüseyin ve Demirciler Pazarı yakınında Kasap el-Hac İsmail'in koyun etinin vukiyyesini narh-ı cariden 50 para fazlaya satmaları sebebiyle ikisi de 1775 yılı Temmuz ayının sonlarında (Evahir-i Ca 1189) Seddül-bahir Kalesi'nde kalebend cezası ile cezalandırılmıştır.[12] İki suç kaydının ardarda gelen hükümler olması, iki suçlunun da aynı yere kalebend edilmesi o dönemde bir teftişin olduğunu akla getirmektedir. Nitekim aynı defterde kısa bire süre öncesine tarihlenen başka bir hükümde (Evasıt-i Ca 1189) Kasımpaşa'da kasap olan Mehmed Efendi'nin sadrazamın tebdil çukadarı tarafından, vukiyyesi 14 paraya satılması gereken eti daha yüksek fiyata sattığı gerekçesiyle[13] yakalanarak Seddül-bahir Kalesi'ne kalebend edildiği anlaşılmaktadır.[14] Bu teftişin ise bir şikâyet üzerine mi ya da genel bir denetleme nedeniyle mi yapıldığı tam olarak anlaşılamamakla beraber aynı tarihlerde yapılan teftişler neticesinde ekmekçi esnafından da cezalandırılanlar olmuştur.[15]

12 Başkanlık Osmanlı Arşivi, Divan Kalemi Kalebdend Defterleri (BOA, A.DVNS.KLB.d) 18, s. 77, hk. 2-3

13 Hükümde kasabın suçunun belirtildiği "14 paraya satılırken" şeklinde başlayan cümle tamamlanmamıştır. Buradan narh fiyatı vukiyyesi 14 para olan etin daha yüksek bir fiyata satıldığı anlaşılmaktadır. Hükümdeki eksikliklerden biri de satılan etin ne eti olduğu ve ne kadar fiyata satıldığıdır. Üsküdar'daki iki kasap hakkındaki hükümlerde koyun etinin vukiyyesini 50 para fazla fiyatla satmalarından ötürü cezalandırıldıkları görülür.

14 BOA, A.DVNS.KLB.d 18, s. 71, hk. 5.

15 BOA, A.DVNS.KLB.d 18, s. 193, hk. 3; s. 194, hk. 1.

Et ve ekmek fiyatlarının kontrolüne hassasiyet gösterdiği bilinen I. Abdülhamid'in[16] saltanatının ilk yıllarına rastgelen bu teftişler, padişahın emrinin yerine getirilmesi ile ilgili olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ancak incelenen kayıtlarda daha sonraki dönemlerde buna benzer hükümlere rastlanmamış olması alınan tedbirlerin işe yaradığı ya da sorunların Divan'a yansımadan çözüldüğünü düşündürmektedir.

b) Fazla Ücret Talep Etme

Bu suç Üsküdar kadısının vekilharçlık[17] görevini yapan Seyyid Osman'ın daha önce aralarındaki anlaşma gereği görevi karşılığında anlaşılan ücreti almasına rağmen bundan daha fazlasını talep etmesi, talebi kabul edilmez ise mahkemeyi yerle bir edeceği şeklinde bir tehdidi içermektedir. Bu nedenle Limni Adası'na nefy edilen Seyyid Osman'ın yaklaşık 10 gün sonra ıtlak edildiği (serbest bırakıldığı) anlaşılmaktadır[18].

c) Hırsızlık

İncelenen dönemde Üsküdar'da gerçekleşmiş 5 adet hırsızlık suçu kaydedilmiştir. Bu suçların işlenme sıklığına bakıldığında en yakın zaman aralığı olarak 2 yıllık bir aralık görülmektedir. 1 suç, aşçı olarak görev yaptığı evdeki eşyaları çalma şeklinde gerçekleşmişken[19] 4'ü haneye girilerek gerçekleşmiştir.

Evlere girilerek eşyaların çalınması dışında ticari mal, hayvan ya da nakit paraların doğrudan hedef olduğu hırsızlık olayının yaşanmaması ayrıca dikkat çekicidir.

Haneye girilerek işlenen hırsızlık suçlarının ortak noktası, mağdurların hepsinin kadın olmasıdır. Bu durum daha önceden tespiti yapılan evlerin hedef alındığı ve organize olunduğunun göstergesidir. Daha önceden planlı olarak gerçekleşen bu suçlarda öne çıkan bir başka durum, girilen iki evde define olduğu düşüncesidir.

16 I. Abdülhamid'in iaşe meseleleri ile ilgili pek çok hatt-ı humayunu buna verdiği önemi gösterir. (Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001.

17 "Vekilharç saray ve konaklarda, paşa kapılarında, devlet ve kamu kurumlarında gereken işleri yapmaya, alınan bir şeyin veya bir hizmetin bedelini ödemeye memur, alışveriş, satın alma ve harcama görevlisi diye gösterilir. Bu açıdan "mal-para kâhyası/kethüdâsı" şeklinde tanımlanabilir." Mehmet Canatar,"Vekilharç", *DİA*, C. 43, s. 10-11.

18 BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 20, s. 19, hk. 2.

19 BOA, A.DVNS.KLB.d, nr. 21, s. hk. 3.

Tophaneli Havva(?) Hatun'un Üsküdar'daki evinde define olduğu düşüncesiyle 7 kişilik bir grup evin etrafında kazıya başlayarak evin etrafındaki umuma ait yollara ve evin duvarına zarar vermişlerdir. Yapılan şikayet neticesinde mimarbaşının verilen zararı tespitiyle define bulma sevdasıyla hayata geçirilemeyen bu organize hırsızlık girişiminde ikisi karı-koca olmak üzere 6 erkek 1 kadından oluşan suçlu ekibinden üç kişi Limni Adası'nda kalebend edilmiştir.[20]

1790 yılının Temmuz ayının başlarında Üsküdarıda sakine Emine Hatun'un evine giren Mağribî Seyyid Ahmed ve diğer Seyyid Ahmed ve Derviş Hacı Abdullah daha önceden define çıkartmak hizmeti bahanesiyle iş verildikleri evlerdeki eşyaları çalmalarıyla bilinmektedirler.[21] Define çıkartmaları için iş verilen bu insanların varlığı bu dönemlerde define arama gayretlerinin yaygın olduğunu düşündürmektedir.

Diğer hırsızlık olaylarında Vâlide-i Atik Mahallesi sakinlerinden Mollâ Ahmed bin Mehmed, Koska'da sakin olan Şerife Sıdıka Hanım'ın Üsküdar Ayazma Mahallesi'ndeki diğer evine girmiş, yüklü miktarda eşyasını çalmıştır. Ağırlaştırılmış kalebend cezası şeklinde değerlendirebileceğimiz katle-bedel kalebend cezası ile Bozcaada Kalesi'ne gönderilmiştir.

Yine İznikli İbrahim ve Emine adlı ana-oğul Üsküdar Boğaz Mahallesi'nde Zeynep Hatun'un evine gizlice girerek hırsızlık yapmışlardır. İkisi de memleketlerine sürülmüşlerdir.

Tablo 2: Hırsızlık suç tablosu

HIRSIZLIK					
Hüküm no ve tarihi	**Suç yeri**	**Suçlu**	**Cezası**	**Ceza yeri**	**Ceza Süresi**
18/145/2 Evâsıt-ı Z 1189 (6 Şubat 1776)	Boğaz Mahallesi	İznikli Ana-oğul	Nefy	İznikmid	
19/142/2 Evâhir- Z 1193 (3 Ocak 1780)	Üsküdar	Üsküdar Süleyman Ağa Mahallesi'nden	Kalebend	Limni	

20 BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 19, s. 142, hk. 2.

21 BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 24, s. 143, hk. 2.

20/151/2 Evâ'il-i Z 1195 (22 Kasım 1782)	Ayazma Mahallesi	Vâlide-i Atik Mahallesi sükkânından	Katle-bedel Kalebend	Bozcaada	
21/126/3 Evâsıt-ı C 1197 (18 Nisan 1783)	Kefce Mahallesi		Meks ve ikamet	Bozcaada	20 Gün
24/143/2 Evâhir-i L 1204 (8 Temmuz 1790)	Üsküdar		Nefy	Midilli	

d) Cariyeleri Kaçırıp Başka Yerde Satma

Esirci ve dellal esnafından kalabalık bir grubun şikayeti üzerine ortaya çıkan bu suç Üsküdar Tabutcular Sokakta sakin Mehmed ve eşi Ayşe'nin cariyeleri kandırarak kaçırıp önce evlerine götürüp daha sonra Bursa, Mudanya ve Gemlik bölgesine işbirlikçileri ile gönderip satmaları şeklinde işlenmiştir. Bu şekilde bir tane suç kaydı olup suçlu karı-koca İzmir'e nefy edilmişlerdir[22]. Bu suça ait bir suç şebekesi olduğu açıktır.

e) Fuhuş

Üsküdar sakinlerinin şikayetine en çok sebep olan bu suçta bölge halkı mağduriyetlerini mahkemelerde defalarca dile getirmişlerdir[23]. Bu suçun genel olarak kayıkhane, iskele ve tenha mahallerde işlendiği ve onların iştirakçilerinin de daha çok kayıkçı ve gemici tayfalarının olduğu görülmektedir[24]. Ancak cezalandırılanlar sadece kadınlardır. Bunun yanında kadınların özellikle cami ve mescidlerin çevrelerinde görülmeleri, pazarlarda alenen gezmeleri mahalle halkının şikayetinin derecesini artırmıştır.

Bu suçta öne çıkan bir başka husus genel olarak birden çok kadının birlikte cezalandırılmış olmasıdır. Bu durum şikayetlerin etkisiyle toplu teftişlerin yapıldığını düşündürmektedir. Nitekim 1779 yılında 1 aylık ara ile önce 7 ardından da 10 kadın cezalandırılmıştır. Budan iki yıl sonra 7 kadın ve 6 yıl sonra 30 kadın

22 BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 19, s.(53/ hüküm nr.4)

23 "*ahali-i Üsküdar istida ve istirham eylediklerinden*" BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 19, s.(194/ hüküm nr.1)
"meclis-i şer'e mahall-i merkūme imâmı ile Üsküdar ahâlisinden cemm-i gafîr kimesneler ihbârıyla" BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 24, s.(103/ hüküm nr.2)

24 BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 19, s. 98, hk. 1, 20; s. 81, hk. 4; 24, s.143, hk. 1.

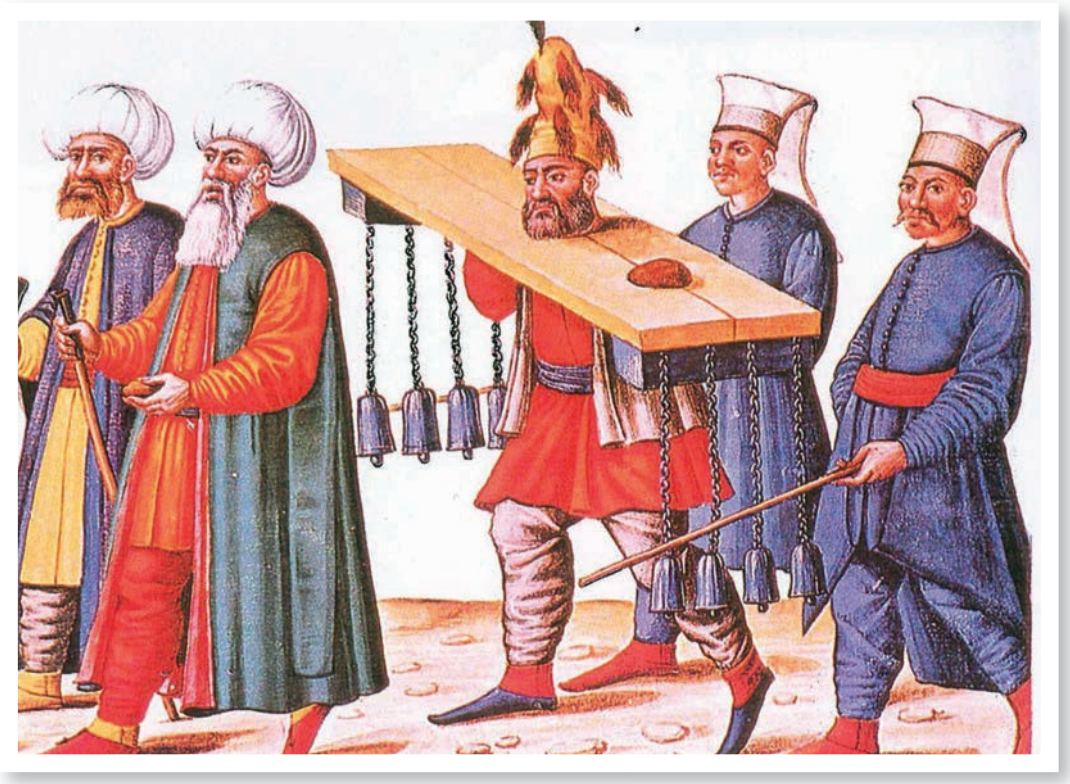

Usulsüzlük yaptığı için cezalandırılan bir esnaf

hakkında karar alınmıştır. Son olarak, yapılan son teftişten 3 yıl sonra 8 kadın cezalandırılmıştır (bk. Tablo 3). Bu zaman aralıkları ve suçlu sayıları, dönem dönem teftişler yoluyla suçun önlenmeye çalışıldığını gösterir. Zaman aralığının artması ile suçlu sayısındaki artışın paralel olması bu görüşü destekler. Ancak cezaların caydırıcı olmadığı açıktır. Yine suçlu sayıları dikkate alındığında iki hüküm arasındaki dönemde bu suçun işlenmediğini söylemek doğru olmaz.

Aralıklarla bölgede suçun önüne geçmek amacıyla kararlar alınsa da suçlu sayılarında pek bir değişiklik olmaması bölgede suça meylin fazla olduğu gösterir.

Bu durum hükümlerdeki;

"*birkaç def'a nefy olunmuşlar iken bir takrîb yine Üsküdar'a gelüb*"[25]
"bundan akdem birkaç def'a Üsküdar'dan nefy ü iclâ olunmuşlar iken bilâ-ıtlâk iki gün mürûrunda gelüb"[26]

25 BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 20, s. 81, hk. 4.
26 BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 19, s. 194, hk. 1.

ifadelerinden de anlaşıldığı gibi tekrar Üsküdar'a gelmelerinin nedenlerinden biri olabilir.

Fuhuş suçunun işlenmesi toplum ve devlet düzenin bozulması açısından oldukça önemli görülmüştür. Yukarıda da ifade edildiği gibi ahalinin çok defa şikayetlerine sebep olmasının yanında askerler arasında kargaşaya da sebep olmaktadır[27]. Bostancı Ocağı neferleri arasında kavgaya sebep olup zindana atılan fahişelerden 30'unun Boğaz Hisarı'na gönderilerek burada münasib bir evde günlük nafakalarının devlet tarafından karşılanmak üzere iskan ettirilmesi devletin soruna farklı açılardan yaklaşarak daha kalıcı çözümler üretme amacını taşıdığını gösterir.

Fuhuş suçunu işleyenlere genel olarak nefy ve zorunlu ikamet cezaları verilmiştir. Gönderildikleri yerler ise Bursa, Midilli, Bozcaada, İznik'tir. Ceza süreleri ile ilgili olarak; Torbalı Mahallesi'nden bir kadının 5 yıllık ceza süresi tespit edilmesine karşın tespit edilen 2 suç hükmünün ceza süreleri ise 2 ve 3 aydır. Bu sürelerin caydırıcı olmaktan uzak olduğu, suçluların tekrar aynı suçu işlemelerinden ve birkaç kez aynı şekilde cezalandırılmalarından anlaşılabilir.

Tablo 3: Fuhuş suç tablosu

FUHUŞ				
Hüküm no ve tarihi	**Suçlu**	**Cezası**	**Ceza yeri**	**Ceza Süresi**
19/98/1 Evâsıt- C 1193 30 Haziran 1779	7 kadın	Nefy	İznikmid	
19/194/1 Evâsıt- Ca 1193 31 Mayıs 1779	10 kadın 1'i Üsküdarlı	Nefy	Bozcada	2 ay
20/81/4 Evâ'il -i Ca 1195 29 Nisan 1781	7 kadın	Meks ve İkamet	Midilli	3 ay
22/252/1 Evâ'il -i Z 1201 28 Eylül 1787	30 kadın	İkamet	Boğazhisarı	
24/103/2 Evâsıt-ı Ca 1204 31 Ocak 1790	1 kadın	Nefy	Bursa	5 yıl
24/143/1 Evâsıt-ı L 1204 28 Haziran 1790	8 kadın	Nefy	Bursa	

27 BOA, A.DVNS.KLB.d. nr. 19, s. 194, hk. 1.

f) Irza saldırı

Bu başlık hükümlerde fiil-i şen'i' ve hetk olarak ifade edilen ırza geçme ve bu suçu işleme kastı nedeniyle yapılan cezalandırmaları içermektedir. 5 adet suç kaydının 3'ü şab-emrede yöneliktir. Irza saldırı suçunu işleyenlerin münferid olarak işledikleri görülürken Topçuoğlu Arabacı Mustafa'nın[28] suç işlemesine yardım eden Yeniçeri Mustafa başka bir hüküm ile cezalandırılmıştır[29]. 5 adet suç kaydında 5 adet suçlunun sosyal statülerine bakıldığında bir tanesinin esnaf, iki tanesinin yeniçeri, bir bostancı ve bir müezzin vekilinin olduğu görülür. Bunlar içerisinde Bostancı ve müezzin vekilinin saldırıları şab-emrede yöneliktir. Suçlulara kalebend ve nefy cezaları verilmiştir.

Tablo 4: Irza saldırı suç tablosu

IRZA SALDIRI					
	Hüküm no ve tarihi	**Suçlu**	**Cezası**	**Ceza yeri**	**Ceza Süresi**
Fiil-i Şen'i'ye - Hetke Kast	22/212/1 Evâsıt-ı Ca 1201	Yeniçeri	Nefy	Limni	
	24/38/3 Evâ'il-i Za 1203	Yeniçeri	Kalebend	Limni	
Şab-emrede	19/272/1 Evâ'il-i L 1193	Esnaf	Kalebend	Seddül-bahir	1 ay 10 gün
	19/397/2 Evâsıt-ı N 1194	Müezzin vekili	Nefy	Rodos	
	22/248/2 Evâsıt-ı Za 1201	Bostancı	Kalebend	Seddül-bahir	

g) Yalancı Şahitlik

Üsküdar Mahkemesi'nde yalancı şahitlik yaptığını itiraf eden Kara Mehmed, Dîvân'a havale edilmiş ve oradaki sorgusunda kendisini Şatır Ali'nin tahrik ettiğini söylemiş ve iki yalancı şahit Bozcaada'ya nefy edilmişlerdir[30].

28 BOA, A.DVNS.KLB.d. 22, s. 209, hk. 5.

29 BOA, A.DVNS.KLB.d. 22, s. 212, hk. hk. 1.

30 BOA, A.DVNS.KLB.d. 19, s. 22, hk. 3.

h) Huzuru ve Düzeni Bozma

Hükümlerde;

"hilâf-ı şer'-i şerîf harekât ve akvâle cesâret", "hilâf-ı şeri*at-ı garr*â *ve mugayir-i rızâ-yı harekete tasaddî", "bazı nâ-bercâ harekete cesâret", "kendü hâlinde durmayub na-sezâ harekât etmek", "harekât-ı nâ-marziyeye ve istil*âb*-ı emniyet-i ah*âliyi mû-*cib hâlâta ces*âreti", "kendü h*âllerinde olmayup mugayir-i rız*â töhmete ces*âret"*

şeklinde ayrıntıya girilmeden daha genel olarak ifade edilen bu suçlar, genel ve kapsayıcı olması amacıyla Huzuru ve Düzeni Bozma başlığı altında birleştirilmiştir. Bu suçları işleyenlerin özellikle bir gruba mensup olduğu ve bu suçlulara özellikle belli bir cezanın verildiği söylenemez. Nitekim suçlular arasında suhte ve bostancının yanı sıra esnaf, post-nişin, kadın ve erkek reaya yer almaktadır. Suçlulara kalebend ve neyf cezaları verilmiştir. Kalebend cezası verilen suçlular. Seddül-bahir Kalesi'ne gönderilmişlerdir.

Yukarıdaki şekilde genel olarak ifade edilen suçlar dışında daha ayrıntılı olarak ifade edilen Cüzzamlar Zaviyesi'nde toplanan sadakaların paylaşımında hakkının yenildiğini iddia eden Mehmed Emin'in şikayetinde haksız olduğunun anlaşılması, zaviyenin düzenini bozması nedeniyle bu başlık altına alınmıştır. Mehmed Emin'e, Bursa Cüzzamlar Zaviyesi'nde meks ve ikamet cezası verilmiştir[31]. Bunun dışında Üsküdar'da adı belirtilmeyen bir medresede diğer öğrencilerin emniyetini bozan Canikli Molla Bekir Seddül-bahir Kalesi'ne kalebend edilmiştir[32].

ı) Katl, Darp, Yaralama ve Haneye Saldırı

Vâlide-i Atik Tavhanesi'ndeki şab-emred Mehmed, Bolu'lu dilenci Kör Mehmed tarafından gece boğularak öldürülmüştür. Bolu'lu Mehmed, Midilli Adası'na neyf edilmiştir.[33]

31 BOA, A.DVNS.KLB.d. 19, s. 222, hk. 2.

32 BOA, A.DVNS.KLB.d. 20, s. 159, hk. 1.

33 BOA, A.DVNS.KLB.d. 21, s. 4, hk. 3.

Tablo 5: Darp ve Yaralama suç tablosu

DARP VE YARALAMA					
Hüküm no ve tarihi	**Suç Yeri**	**Suçlu**	**Cezası**	**Ceza yeri**	**Ceza Süresi**
19/272/1 Evâ'il -i L 1193 (16 Ekim 1779)	Üsküdar	Üsküdarlı berber	Kalebend	Seddül-bahir	1 ay 10 gün
19/301/1 Evâsıt-ı Z 1193 (14 Aralık 1779)	Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde	Hayreddin Çavuş Mahallesi'nden	Kalebend	Seddül-bahir	
21/44/2 Evâsıt-ı Za 1196 (22 ekim 1782)	Zincirli Kapu	Kefce Mahallesi'nden	Kalebend	Limni	2 ay 20 gün
22/235/4 Evâ'il -i Ş 1201 (23 Mayıs 1787)	Valide-i atik kurbünde Kasım Ağa Mahallesi	Valide-i atik kurbünde Kasım Ağa Mahallesi'nden	Kalebend	Seddül-bahir	

Darp ve yaralama suçunun işlendiğine dair 4 adet hüküm vardır. Darb ve yaralama eyleminin alet-i harb, bıçak, odun ve kurşun ile olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ikisinde hetk amacı vardır. Üsküdarlı Berber Feyzullah, birinin sakalını kestiği gerekçesiyle dükkanını kapatmak isteyen berberler kethüdasından intikam almak amacıyla şab-emred oğluna hetk kasdıyla birkaç adam ile saldırıp alet-i harb ile yaralaması sonucunda Seddül-bahir Kalesi'ne kalebend edilmiştir.[34] Berber Feyzullah 1 ay 10 gün sonra ıtlak edilmiştir. Bundan başka Valide-i Atik yakınında Kasım Ağa Mahallesi ahalisinden Deli Veli oğlu Mahmud mahalle çarşısında kurşun ile birini elinden yaraladığını sadrazam huzurunda itiraf etmiş ve yine Seddül-bahir Kalesi'ne kalebend edilmiştir.[35] Hayreddin Çavuş Mahallesi sakinelerinden Ayşe adlı kadın eşinin kendisini odun ile başından ve sol kolundan yaralayıp dirsekten kolunun kesilmesine neden olduğu gerekçesiyle şikayetçi olmuştur[36]. Bir diğer olay bıçak ile elinden yaralamadır[37].

Haneye saldırı suçu olarak Üsküdar'da işlenmiş bir suç vardır. Valide-i Atik Mahallesi'nde, es-Seyyid Ali bin Halil'in evini taşlayan Mustafa bin Hüseyin Seddül-bahir Kalesi'ne kalebend cezası ile gönderilmiştir[38].

34 BOA, A.DVNS.KLB.d. 19, s. 272, hk. 1.

35 BOA, A.DVNS.KLB.d. 22, s. 235, hk. 4.

36 BOA, A.DVNS.KLB.d. 19, s. 301, hk. 1.

37 BOA, A.DVNS.KLB.d. 21, s. 44, hk. 2.

38 BOA, A.DVNS.KLB.d. 21, s. 191, hk. 2.

i) Görevini Yerine Getirmeme ve Görevinde Bulunmama

Yönetici zümrenin görev yerinde bulunmaması, görevini yapmaması, ya da uygun olmayan hareketleri sebebiyle cezalandırılmaları söz konusudur. Üsküdar Sarayı'nda harem bekçisi olan Bostancı İbrahim görev yerinde olmaması nedeniyle Limni'ye nefy edilmiştir.[39] Üsküdar kadısına, na-sezâ hareketi sebebiyle Bursa'da zorunlu ikamet cezası verilmiştir.[40] Cezasının 10 ay sonra son bulduğu anlaşılmaktadır. Yine Üsküdar ustası Süleyman Usta emrindekileri kontrol edememesi nedeniyle Limni'ye nefy edilmiştir.[41]

Görevini yerine getirmeyen ya da uygun hareketi olmayan yöneticilere kalebend cezası verilemediği, daha hafif olarak değerlendirilebilecek ikamet ve nefy cezalarının verildiği görülür.

j) Devlet Aleyhine Konuşma

Üsküdar Topçular'da berberlik yapan Seyyid Hafız Mehmed devlet işleri hakkında olur-olmaz konuşmaları nedeniyle Bozcaada'ya nefy edilmiş 2 ay sonra serbest bırakılmıştır[42].

Cellatbaşı,
Mehmed Arif

39 BOA, A.DVNS.KLB.d. 19, s. 164, hk. 3.
40 BOA, A.DVNS.KLB.d. 22, s. 143, hk. 1.
41 BOA, A.DVNS.KLB.d. 22, s. 194, hk. 2.
42 BOA, A.DVNS.KLB.d. 25, s. 23, hk. 5; s. 36, hk. 3.

k) Kaçaklar

İncelenen kayıtlara göre Üsküdar, daha önce işlediği suçlardan ötürü cezalandırılmış ancak bir şekilde kaçmayı başarmış iki suçlunun saklanma yeri olmuştur. Bu iki suçludan biri Harem-i Hümayun ağalarından Cerrahi Bilal Ağa'dır. Bilal Ağa yakalanarak daha önceki ceza yeri olan Mısır'a nefy edilmiştir. Âsitane'den hür olan kadınları Anadolu'ya kaçırıp cariye olarak satan Cevelan İsmail ve oğlu, Üsküdar'da yakalanmışlardır.[43]

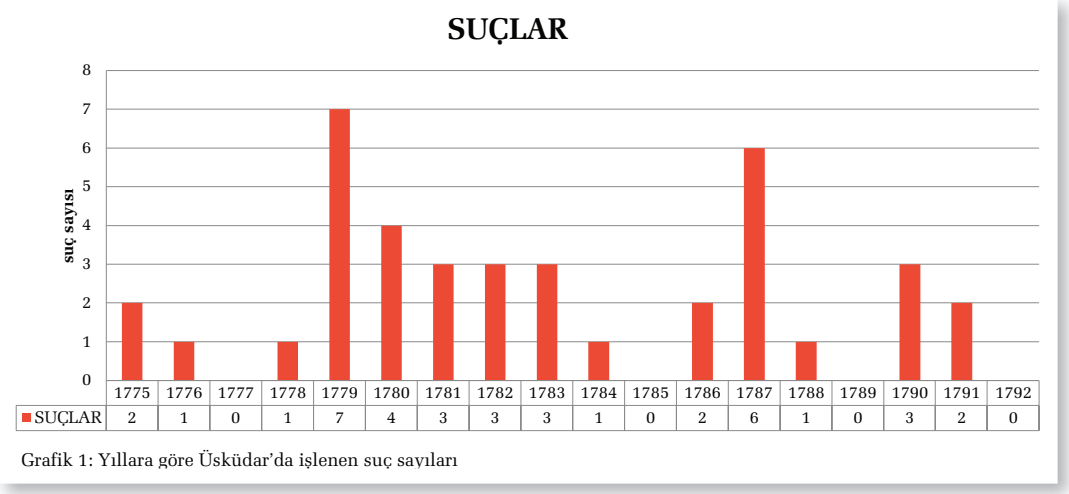

	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792
SUÇLAR	2	1	0	1	7	4	3	3	3	1	0	2	6	1	0	3	2	0

Grafik 1: Yıllara göre Üsküdar'da işlenen suç sayıları

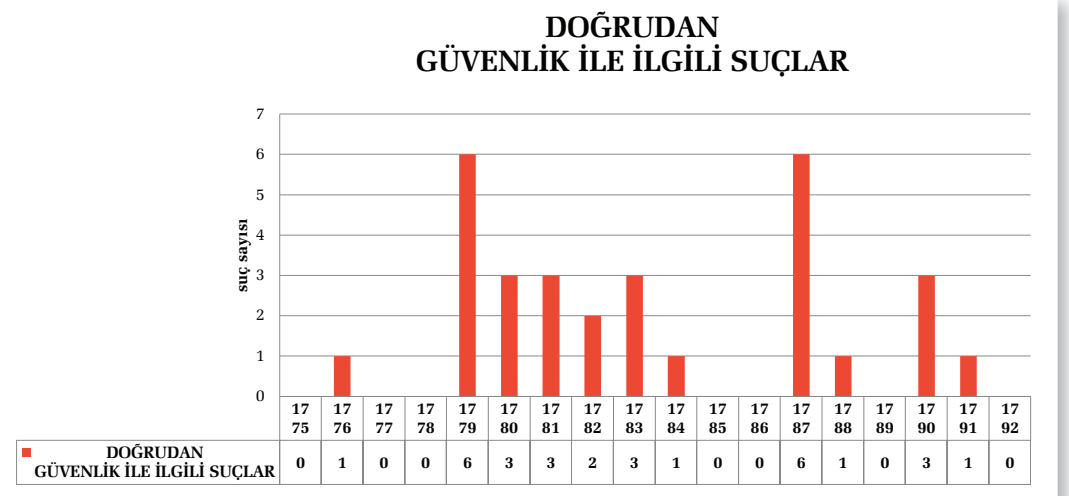

	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792
DOĞRUDAN GÜVENLİK İLE İLGİLİ SUÇLAR	0	1	0	0	6	3	3	2	3	1	0	0	6	1	0	3	1	0

Grafik 2: Yıllara göre Üsküdar'da doğrudan güvenlikle ilgili işlenen suç sayıları

43 BOA, A.DVNS.KLB.d. 24, s. 162, hk. 2.

Tablo 7: Doğrudan Güvenlikle ilgili suçların yıllara göre dağılımı

DOĞRUDAN GÜVENLİKLE İLGİLİ SUÇLARIN YILLARA GÖRE DAĞILIMI							
	HIRSIZLIK	**FUHUŞ**	**IRZA SALDIRI**	**ŞAB-EMREDE SALDIRI**	**HUZURU BOZMA**	**KATL, DARB, YARALAMA ve HANEYE SALDIRI**	**TOP**
1775	-	-	-	-	-	-	-
1776	1						1
1777	-	-	-	-	-	-	-
1778	-	-	-	-	-	-	-
1779		2		1	1	2	6
1780	1			1	1		3
1781	1	1			1		3
1782						2	2
1783	1				1	1	3
1784					1		1
1785	-	-	-	-	-	-	-
1786	-	-	-	-	-	-	-
1787		1	2	1	1	1	6
1788					1		1
1789	-	-	-	-	-	-	-
1790	1	2					3
1791					1		1
1792	-	-	-	-	-	-	-
TOP	**5**	**6**	**2**	**3**	**8**	**6**	**30**

Suçlular

Suçluların büyük çoğunluğu reayadır. Bunlar içerisinde 7 adet esnaf ve bir adet post-nişin yer almaktadır. Askeri sınıfta suç işleyenler arasında yeniçeriler, bostancılar ve suhteler çoğunluktadır. Bunların yanında müderris, müezzin vekili gibi görevlilere de rastlanmıştır. Fuhuş suçunu işleyen kadınların sayısı 63'tür. Bu toplam suçlu sayısının yarısından fazladır. Bundan sonra en çok suçlunun huzuru ve düzeni bozma ile hırsızlık suçunu işleyenler olduğu görülür. Ayrıca suçlular arasında karı-koca ya da anne-oğulun da bulunduğunu söylemek gerekir. Cariyeleri kaçırıp başka yerde satma suçunu işleyenler karı-kocadır. Anne-oğulun ise hırsızlık suçunda birlikte olduğu görülür.

Subası Aga, Asesbası Aga, Böcekbası Aga, Mehmed Arif

Askerî sınıftan başkasının işleme imkanı olmadığı görevini yerine getirmeme ve görevinde bulunmama suçu dışarıda bırakıldığında askerî sınıfın en fazla işlediği suçun ırza saldırı olması özellikle dikkat çekmektedir. Hırsızlık suçunu işleyen 10 adet suçludan sadece bir tanesi askeri sınıftan olup o da ilmiye mensubudur. İncelenen dönemde suçlular arasında gayrimüslimler yoktur.

Tablo 8: Suçlular

SUÇLULAR							
SUÇ		**SUÇLU**					
	ASKERÎ			**REAYA**		**TOP.**	
	S	**K**	**İ**	**K**	**E**		
Narhtan Fazla Fiyata Satış Yapma						2	**2**
Fazla Ücret Talep Etme		1					**1**
Hırsızlık				1	2	7	**10**
Cariyeleri Kaçırıp Başka Yerde Satma					1	1	**2**
Fuhuş					63		**63**
Irza saldırı	Fiil-i Şeniye /Hetke Kast	1				1	**2**
	Şab-emrede	3		1		1	**5**
Huzuru ve Düzeni Bozma		1		3	1	9	**14**
Katl, Darp, Yaralama ve Haneye Saldırı						6	**6**
Görevini yerine getirmeme ve görevinde bulunmama		3		1			**4**
Devlet Aleyhine Konuşma						1	**1**
Kaçak		1				1	**2**
TOPLAM		**10**		**6**	**67**	**29**	**112**

Üsküdar'da işlenen suçlardan başka Üsküdar ahalisinden olup Üsküdar dışında suç işleyenler de olmuştur. 5 adet hükümde yer alan bu suçların münferid olarak işlendiği görülmektedir. Tophane'de sakin Üsküdarlı el-Hac Ömer, huzuru ve düzeni bozduğundan Resmo'ya nefy edilmiştir.[44] Üsküdarıda sakin Hacı Ömer adlı yeniçeri define bulmak amacıyla Kasım Paşa'da Sergiz isimli zimmînin hanesine saldırmış ve ırza saldırmaya cesaret etmiştir. Bu nedenle Limni Adası'na

44 BOA, A.DVNS.KLB.d. 19, s. 48, hk. 1.

Sopa cezası

kalebend edilmiştir.[45] Üsküdarlı Velibeyoğlu Mehmed ve Abdulvahab adlı iki kişi Kütahya'da ayanlık ve mütesellimlik iddiasında bulunup bölgede huzur ve asayişin bozulmasına neden olmuşlardır. Kalebend cezası verilen suçlular 2 yıl sonra ıtlak olunmuşlardır.[46]

37 adet hükümde 41 adet suçu işleyen suçluların toplam sayısı 112'dir. Bu sayı içerisinde fuhuş suçunu işleyen 63 adet kadından iki tanesi Üsküdarlıdır. 112 adet suçlunun 21 tanesi Üsküdar sakini iken fuhuş suçunu işleyen kadınlar da dahil olmak üzere 91 tanesi Üsküdar dışındandır. Tek bir suç için oldukça yüksek bir sayı ile yer tutan fuhuş suçu dışarıda bırakılırsa 10 suç için 49 suçlu Üsküdar sakini değildir.(bk. tablo 8) Bu sayı Üsküdarlı olan suçluların iki katından fazladır. Bu durum bu konuda Üsküdar'ın dışa açık olduğunun göstergesidir.

45 BOA, A.DVNS.KLB.d. 24, s. 38, hk.3.

46 BOA, A.DVNS.KLB.d. 25, s. 93, hk. 4.

Suçların yıllara göre dağılımı

Üsküdar'da işlenen suçların işlenme sıklığı yıllara göre değerlendirildiğinde (bk. grafik 1) 1779 ve 1787 yıllarının öne çıktığı görülür. Bu sayılar Üsküdar'ın yaşam yeri olarak güvenlik sorunları olan bir bölge olup olmadığı konusunda yetersiz olsa da Divan'a yansıyan suç sayısının bu yıllardaki artışını dikkate almak gerekir. Bununla birlikte bütün suçlar içerisinde genel asayiş ile doğrudan ilgili olan hırsızlık, fuhuş, ırza saldırı, huzuru ve düzeni bozma, katl, darb ve yaralama, haneye saldırı suçları değerlendirildiğinde yıllara göre genel seyrin benzer olduğu görülür. 1775-1778 yılları arasında sadece 1 suç (hırsızlık) işlenmişken 1779 yılında en yüksek seviye olarak 6 suç işlenmiştir. Suç sayıları sonraki 5 yılda yavaş bir hızla azalmış, 1787 yılında tekrar en yüksek seviyeye çıkmıştır. (bk. grafik 2), En çok suçun işlendiği 1779 ve 1787 yıllarında yoğunluk fuhuş ve ırza saldırı suçlarında olmakla beraber huzuru ve düzeni bozma, katl, darb, yaralama ve haneye saldırı suçları da işlenmiştir (bk. tablo 7).

Cezalar

İşlenen suçlara kalebend, nefy ve zorunlu ikamet cezaları verilmiştir. Suçlulara kalebend cezasının verildiği 16 adet hükümde ceza yeri olarak 12 Seddül-bahir Kalesi, 2 Limni Kalesi, 1 Boğazkesen ve 1 de katle-bedel kalebend olmak üzere Bozcaada kaleleleri belirlenmiştir (bk. tablo 9).

Bir suç için özellikle öne çıkan ceza olmadığı söylenebilir. Ancak suçluların statülerine göre ceza verildiği açıktır. Nitekim ilmiye mensubu olan suçlulara nefy cezaları verilmiştir. Yine kadın suçlulara da kalebend cezası verilmemiş nefy ve ikamet cezaları verilmiştir. Sadece Üsküdar'da işlenen suçlara has olduğunu söylemek zor olsa da genel olarak ceza yerleri suç mahalline - Üsküdar'a - yakın yerlerdir.

Kalebend defterlerinin genelinde kalebend cezaları, nefy ve zorunlu ikamet cezalarından fazla olmasına karşın Üsküdar ile ilgili hükümlerde nefy ve ikamet cezası sayılarının kalebend cezasından fazla olduğu görülür. (bk. Tablo 9) Bu durumun nedenlerini tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla beraber suçluların sosyal statülerinin belirleyici olduğu söylenebilir. Nitekim ilmiye mensuplarına ve kadın suçlulara nefy cezası verilmiştir.

Tablo 9: Cezalar ve ceza yerleri

CEZALAR VE CEZA YERLERİ				
	Kalebend	**Nefy**	**Meks ve İkamet**	**Top**
Seddül-bahir	12			12
Limni	2	5		7
Bozcaada	1	3	1	5
Midilli		2	1	3
Bursa		4	1	5
İznikmid		2		2
İzmir		1		1
Boğazhisarı			1	1
Boğazkesen	1			1
Rodos		1		1
Malatya		1		1
Toplam	**16**	**19**	**4**	**39**

Sonuç

Kalebend defterlerine dayanarak incelenen 1775-1792 yılları arasında Dîvân'a yansıyan suç sayısının bölgede işlenen suçların tamamı olmadığı açıktır. Ancak Dîvân'a taşınan suçların türlerinde bir sınırlandırma olmadığı, birbirinden farklı birçok suçun değerlendirilip suçluların cezalandırıldığı görülmüştür.

Ortaya koyulan bilgiler ışığında Üsküdar yaşantısının işlenen suçlardan nasıl etkilendiği üzerine bir tespit yapılmak istenirse özellikle Üsküdar ahalisinin şikayetine en fazla sebep olan suçun fuhuş olduğu görülür. Bu suçtaki suçlu sayılarına bakıldığında ve fuhuş suçundan başka ırza saldırı suçunun sayısının da bir o kadar olduğu değerlendirildiğinde bu konuda ahalinin haklılığı anlaşılabilir. Üsküdar sahilinde çokça yer alan kahvehanelerin yanında Üsküdar iskelelerinin, kayıkhanelerin ve buralarda kurulmuş bekar odalarının suça ortam hazırladığı söylenebilir.

Hırsızlık suçlarında dikkati çeken en önemli unsur her ne kadar sık aralıklarla gerçekleştiği söylenemezse de planlı bir şekilde gerçekleşmiş olması ve hanelere yönelik olmasıdır. Hane sahiplerinin kadın olması da ayrıca dikkati çekmektedir.

Suçlularla ilgili ortaya çıkan bir başka önemli sonuç suçlular arasında gayrimüslimlerin olmamasıdır. Suçluların tamamı kadın-erkek, askerî-reaya Müslüman ahalidendir.

Suçlulara verilen cezalar çoğunlukla nefy, kalebend ve zorunlu ikamet cezalarıdır. Bu cezalardan özellikle bir suça yönelik olan ceza yoktur. Ancak kadın suçlulara nefy cezaları verildiği görülmüştür.

İncelenen dönemde Üsküdar'ın bir kez ceza yeri olarak seçildiği de görülmüştür. Zina, İçki içmek, hetk amacıyla sarhoş bir şekilde haneye saldırmak suçlarını işleyen Karagümrük yakınındaki Muhtesib İskender Mahallesi ahalisinden müderris es-Seyyid Hüsameddin'e Üsküdar'da meks ve ikamet cezası verilmiştir.[47]

Üsküdar ile ilgili yapılan bu çalışmadan elde edilen bilgilerin daha elle tutulur ve sonuca varılır olabilmesi için İstanbul'un diğer bölgeleri ile mukayese edilmesi gerekliliği açıktır.

47 BOA, A.DVNS.KLB.d. 18, s. 206, hk. 1.

ÜSKÜDAR'DA İŞLENEN SUÇLAR-SUÇLULAR VE CEZALAR				
SUÇ	**CEZA**	**CEZA YERİ**	**CEZA TARİHİ ve SÜRESİ**	
Narhtan Fazla Fiyata Satış Yapma	Kalebend	Seddül-bahir	Evâhir-i Ca 1189 24 Tem 1775	
	Kalebend	Seddül-bahir	Evâhir-i Ca 1189 24 Tem 1775	
Fazla Ücret Talep Etme	Nefy	Limni	Evâhir-i Za 1194 22 Kasım 1780	
Hırsızlık	Nefy	İznkmid	Evâsıt-ı Z 1189 6 şubat 1776	
	Kalebend	Limni	Evâhir-ı Z 1193 3 Ocak 1780	
	Katle-bedel Kalebend	Bozcaada	Evâ'il-i Z 1195 22 Kasım 1781	
	Meks ve ikamet	Bozcaada	Evâsıt-ı C 1197 18 Mayıs 1783 20 Gün	
	Nefy	Midilli	Evâhir-i L 1204 8 Tem 1790	
Cariyeleri Kaçırıp Başka Yerde Satma	Nefy	İzmir	Evâhir-i Z 1191 24 Ocak 1778	

	SUÇLU								
ASKERİ				**REAYA**				**Top**	
S	**K**	**İ**		**K**		**E**			
							18/77/2 Esnaf	**1**	2
							18/77/3 Esnaf	**1**	
								2	
	20/19/2			1					1
					18/145/2	1	18/145/2	1	5
				Ana-Oğul					
							19/142/2	3	
			20/151/2	**1**					
					21/126/3	1			
							24/143/2	3	
				1		2		7	
					19/53/4	**1**	19/53/4	**1**	1
				Karı-Koca					

SUÇ			CEZA	CEZA YERİ	CEZA TARİHİ ve SÜRESİ	
				ASKERİ		
				S		
Fuhuş Nefy Bozcada Meks ve İkamet Midilli Nefy Bursa Nefy Bursa İkamet Boğaz Hisarı			Nefy	İznikmid	Evâsıt- C 1193 24 Aralık 1779	
					Evâsıt- Ca 1193 31 Mayıs 1779 2 Ay	
			Evâ'il -i Ca 1195 29 Nisan 1781 3 Ay			
			Evâsıt-ı Ca 1204 31 Ocak 1790 5 yıl			
			Evâsıt-ı L 1204 28 Haziran 1790			
			Evâ'il -i Z 1201 18 Eylül 1787			
IRZA SALDIRI Şab-emrede		Fiil-i Şeniye Hetke Kast Nefy	Kalebend	Boğazkesen	Evâ'il -i Ca 1201 23 Şubat 1787	
			Limni	Evâsıt-ı Ca 1201 5 Mart 1787		22/212/1 Yeniçeri
		Nefy	Rodos	Evâsıt-ı N 1194 14 Eylül 1780		
		Kalebend	Seddül-bahir	Evâsıt-ı Za 1201 29 Ağustos1787		22/248/2 Bostancı
		Kalebend	Seddül-bahir	Evâ'il -i Şevval 1193 16 Ekim 1779 1 ay 10 gün		

	SUÇLU											
			REAYA					**Top**				
K		**İ**	**K**		**E**							
						19/98/1	7					
				19/194/1	9**+1**							
				20/81/4	7							6
				24/103/2	**1**							
				24/143/1	8							
				22/252/1	30							
					63							
								22/209/5 esnaf	**1**		2	
		209/5 nolu hükümdeki esnafa yardım ve yataklık				2						
			19/397/2 Müezzin vekili	1								5
				3						3		
							19/272/1 Esnaf	**1**				
					6				2			

SUÇ	CEZA	CEZA YERİ	CEZA TARİHİ ve SÜRESİ	
				ASKERİ
		S	K	
Huzuru ve Düzeni Bozma Kalebend Seddü'l-bahir Nefy Bursa Nefy Malatya Kalebend Seddül-bahir Kalebend Seddül-bahir Kalebend Seddül-bahir Nefy Bursa	Nefy	Limni	Evâ'il-i Za 1194 2 Kasım 1780 2 ay20 gün	
	Evâhir-i Z 1195 12 Aralık 1781			
	Evâ'il -i Zilhicce 1197 1 Kasım 1783			
	Evâ'il -i sene 1198 23 Tem 1784			
	Evâ'il -i Ş 1201 23 Mayıs 1787 3 ay 20 gün			
	Evâ'il -i R 1202 14 Ocak 1788		22/276/3 Bostancı	
	Evâ'il -i Za 1205 6 Tem 1791 1 ay			
	Evâhir-i C 1193 10 tem 1779			
Katl Darp Yaralama Haneye Saldırı Kalebend Limni Kalebend Seddül-bahir Kalebend Seddül-bahir Kalebend Seddül-bahir Kalebend Seddül-bahir	Nefy	Midilli	Evâsıt-ı B 1196 26 haz 1782	
	Evâsıt-ı Za 1196 22 Ekim 1782 2 ay			
	Evâ'il -i Şevval 1193 16 Ekim 1779 1 ay 10 gün			
	Evâ'il -i Ş sene 1201 23 mayıs 1787			
	Evâsıt-ı Zilhicce sene 1193 24 aralık 1779			
	Evâ'il-i Z 1197 1 Kasım 1783			

	SUÇLU									
			REAYA				**Top**			
	İ		**K**			**E**				
							20/10/2		2	
		20/159/1 suhte	**1**+1							
				21/192/1	**1**	21/192/1	1+**1**			
					Postnişin	21/253/2	**1**			8
						22/236/1	1			
							2			
						25/52/1 esnaf	**1**			
		19/222/1	1							
	1			3		1			9	14
							21/4/3		1	
						21/44/2	**1**			
						19/272/1 esnaf	**1**			6
						22/235/4	**1**			
						19/301/1	**1**			
						21/191/2	1			

Görevini yerine getirmeme ve görevinde bulunmama Nefy Limni İkamet Bursa	Nefy	Limni	Evâhir-i 1201 17 Aralık 1786 7 ay 10 gün	
	Evâ'il -i Ra sene 1193 23 Mart 1779 2 ay		19/164/3 bostancı	
	Evâ'il Şaban 1200 3 Haziran 1786 10 ay			
Devlet Aleyhine Konuşma	Nefy	Bozcaada	Evâsıt-ı C 205 20 Ocak 1791 2 ay	
Kaçak Nefy Bursa	Nefy	Mısır	Evâ'il-i B sene 1195 27 haziran 1781	
	4 yıl 8 ay			

EK-1: Üsküdar'da işlenen suçlar-suçlular ve verilen cezalar

	22/194/2							2	
						1			3
		22/143/1	1						
						25/23/5 esnaf		**1**	1
	20/97/3 Harem-i hümayûn ağalarından			1					2
					24/162/2	1			
									41

Üsküdar Kadı Sicillerinde Bilirkişilik

SERCAN AYIŞIN
Araştırmacı

Adalet tahsis edilirken bir uyuşmazlığın dava yoluyla giderilmesi için kimi hâllerde hâkimin özel veya teknik bir bilgiye ihtiyacı olabilir. Hukuki konuların en yetkini olduğu kabul edilen hâkimin, uyuşmazlığı giderebilmek için ihtiyaç duyduğu, hukuk dışındaki, özel veya teknik bilgiyi kendisine sunan gerçek veya tüzel kişiye bilirkişi denilmektedir[1]. 2016 yılında kabul edilen ve bilirkişi yapısını şekillendiren bilirkişi kanununda ise; çözümü uzmanlığı, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hâllerde oy ve görüşünü sözlü veya yazılı olarak vermesi için başvurulan gerçek veya özel hukuk tüzel kişisi olarak tanımlanmaktadır[2].

Tarih boyunca dünyada kullanılan bilirkişilik kavramı mevcut durumdaki gibi kullanılmasa da hukuk sistemine verdiği katkı sebebiyle günümüzde ki kullanışına oldukça yakındır. Günümüze kadar mahkemelerde adaletin oluşması için işinin ehli kişilerden yardım alınmıştır. Bu bağlamda bilirkişilerin doğuşu ve adalet sistemine verdikleri katkılar oldukça eskidir[3].

19.yüzyıl öncesi Osmanlı döneminde bilirkişi kurumunun işleyişi, kimlerin bilirkişi olabildikleri ve bilirkişi olarak ne tür görev yaptıkları hakkında hukuki düzenlemeler kurumsal şekilde mevcut değildir. Ancak bilirkişi işleyişinin kurumsal

---

1 Salih Yaşar Özden, "Tıbbı Bilirkişiliğin Tarihsel Gelişimi ve Adli Psikiyatride Bilirkişinin Özellikleri", *Düşünen Adam Dergisi*, sayı 10 (1977), s. 46.

2 "Bilirkişilik Kanunu", (6754 S.K.), Kasım 2016, Madde, 2.

3 Zeki Soysal ve Canser Çakalır, *Adli Tıp*, İstanbul 1999, s. 1.

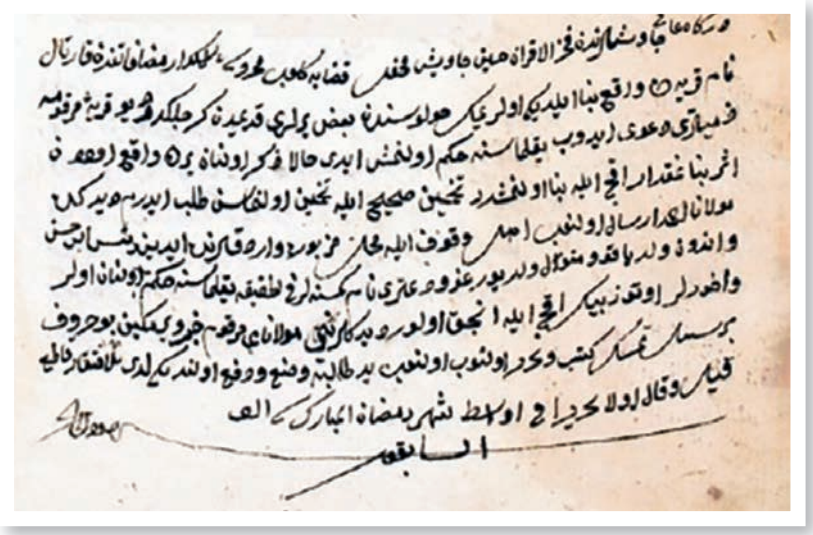

Bilirkişi tayini örneği, Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, s. 305

olarak belirli olmaması, hukuk sisteminde bilirkişi kullanılmadığını göstermez[4]. Mahkeme kayıtlarından anlaşıldığı üzere bilirkişilik sistemi 15. yüzyıla kadar dayanmaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı adalet sistemi içinde kadı mahkemelerine yansıyan vakalardaki bilirkişilik uygulamalarının ve mevcut bilirkişilik sisteminin işleyişinin ortaya çıkarılmasını amaçlanmıştır. Çalışmada İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayınlanan sicil külliyatı ana kaynak olarak kullanılmıştır. Üsküdar sicillerinde geçen vaka örnekleri aracılığıyla bilirkişilerin ne şekilde ve nasıl görev aldıkları, hangi tür bilirkişilik yaptıkları, adli vakalar ve bu vakalardaki bilirkişilik uygulamaları belirlenmiştir.

Osmanlı dönemi bilirkişilik kurumu üzerinde yapılan çalışmalar genelde lonca teşkilatı üzerinde yani daha çok mesleki gruplar üzerinde yapılmıştır. Meslek büyüklerinin liderlik ettikleri teşkilat yapısında bilirkişilik sisteminin işleyişini görülmektedir[5]. Bu işleyiş içinde kadıların hukuki görevlerini yerine getirirken belirli kimselerden yardım aldığını bilinmektedir. Resmi olarak kadı yardımcıları arasında bulunmayan ancak mahkeme sürecinde kadıya yardım eden bir yapı daha karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı mahkemelerinde hüküm verilmeden önce bilgisine başvurulan bilirkişiler kadının uzmanlık bilgisi dışındaki noktalarda kadıya destek anlamında hizmet vermişlerdir[6] Osmanlı hukuk literatüründe

4 Nurcan Abacı, "Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 3 (2020), s. 77.

5 Nurcan Abacı, a.g.m. , 78.

6 Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 3, sayı 5 (2005), s. 424.

ehl-i vukuf, Arapça kaynaklarda ise "ehlü'l-ilm" ve "ehlü'l-hibre" olarak kabul edilen bilirkişi aynı görevi yapmıştır. Osmanlı da bilirkişilerin bir veya birden fazla kişiden olabileceği gibi, erkek, kadın veya gayrimüslim olan kişilerden de olabilmektedir[7].

Mahkeme kayıtlarına baktığımızda karşımıza bilirkişi olarak görev yapan iki farklı ibare çıkmaktadır. Bunlardan ilki ehl-i vukuf diğeri ehl-i hibredir. Kadı efendinin kendi bilgisine güvenerek çözdüğü hukuk davaları dışında hemen hemen her vakıa da karşımıza çıkan bu kişiler dönemin mahkeme işleyişinde önemli göreve sahiplerdir. Bilirkişilerin nasıl seçildiğine dair herhangi bir nizamname veya kanunnameye henüz ulaşılamamıştır. Ancak görüleceği üzere iki farklı isim taşıyan bilirkişilerin bu farklılıkları görevlendirilmeleri ve yaptıkları işlere göre değişmektedir. Ehl-i vukuf olan kişiler mahallenin veya semtin ileri gelenleri olarak görmemiz mümkündür. Abacı; ehl-i vukuf olan kişileri fiili bilirkişiler olarak tanımlamıştır. Ehl-i vukuflar teknik bilgi gerektiren işlerden ziyade

İstanbul Uleması

7 Şevket Pekdemir, "İslam Hukukuna Göre Olay Yeri İnceleme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 30 (2017), s. 139-155.

İmam, d'Ohsson

mahalleli arasında olan anlaşmazlıklar, kişiler arasında çıkan sürtüşmeler, tereke taksimleri, miras paylaşımları gibi konularda yardımcı olmaktadır[8].

1591 tarihli bir belgede Üsküdar'a bağlı olan Kartal semtinde Hüseyin Çavuş isimli vatandaşın evinin avlusunda yaptığı yapıların zemininin önceden kireçlik olduğu tespit edilmiştir. Bölgede bulunan zimmilerin bu durumu şikayet etmesi üzerine yapıların yıkılması kararı çıkmıştır. Hüseyin Çavuş yıkılacak olan yapılarının keşif yapılarak isabetli bir şekilde ne kadara yapıldığını belirlenmesini talep etmiştir. Mahkeme bu talep üzerine keşif yapılması için Mevlana Ahmet isimli kişiyi görevlendirmiştir. Ehl-i vukuf olarak belirtilmiş olan Aydın reis b. Hasan, Andon v. Pako , Manol v. Yorgo ve Dimitri isimli kişilerle söylenen yere gitmişlerdir. Bu heyetin incelemeleri sonucunda yıkılacak evler ve ahırların 30 bin akçe değerinde olduğu tespit edilmiştir. Bilirkişi olarak kabul edeceğimiz kişiler heyet olarak karar vermiş ve binaların fiyat tespitini yapmışlardır. Mahkeme hüküm verirken bu tespite riayet etmiştir[9].

Diğer bir örnekte ehl-i vukuf kimselerin mal tespiti yaparak kadıya yardımcı olduğunu görmekteyiz. Üsküdar'a bağlı

8 Nurcan Abacı, a.g.m. , 76.

9 *İstanbul Kadı S*icilleri, Üsküdar Mahkemesi 84 numaralı sicil, (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591), proje yön. Mehmet Akif Aydın ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010. s. 305.

Kadıköy nahiyesinde yaşayan Got v. Yorgi ve Mihal v. Dimitri isimli şahısların Ali Çelebi b. Yusuf'a borçlu olması üzerine mahkemeye başvurulmuş. Borçların ödenmemesinden dolayı Ali Çelebi b. Yusuf şikayetçi olmuştur. Mihal v. Dimitri'nin yedi bin akçe, Got v. Yorgi'nin üç bin akçe olan borçlarının ödenmesinin mümkün olmadığından dolayı hapse atılmışlardır. İki yıl boyunca hapiste yatan kişiler hapiste ölmüşlerdir. Mahkeme, borçlu olan ve ölen kişilerin kendilerine ait varlıkları olup olmadığını tespit etmek amacıyla ehl-i vukuf olarak geçen Halîfe b. Mahmud el-imâm ve Seyyid Halil b. es-Seyyid İbrahim ve Mehmed b. Hüsam isimli kişileri görevlendirmiş ve borçluların yaşadığı yere göndermiştir. Burada amaç, eğer malları varsa bu malların satılmasıyla borcun ödenip ödenmeyeceğinin tespitidir. Yapılan keşifte Mihal v. Dimitri ve Got v. Yorgi'nin iki yıl boyunca hapiste kaldığını ve öldüğünü, onlardan geriye bir akçe değerinde erzaktan başka bir şey kalmadığı tespit edilmiştir[10].

Diğer bir davada ise ehl-i vukuflar pazar fiyatlarının tespiti için görevlendirildiğini görüyoruz. 1519 yılına ait sicilde Üsküdar semtinde hayvan yemi satan esnafın, arpa fiyatlarının düşük olduğunu ve aynı fiyatla sattıkları sürece zarar edeceklerini kadıya gelip belirtmeleri üzerine ehl-i vukuftan kimselerin pazara gidip fiyat teftişi yaptığı görülmektedir. Narh fiyatlarının ehl-i vukufun tespit etmesi ve esnafın şikayetinin doğru olduğu onaylanınca yeni bir narh belirlenmiştir[11].

Mahalleler içinde bütün olaylara hakim, sözüne güvenilen kişilerin kadı tarafından görevlendirilmesi de görülmektedir. Öyle ki mahalle sakinleri arasında oluşan anlaşmazlıkların çözümü gibi konularda olduğu kadar evlenme- boşanma durumlarında da mahkemece görüşlerine başvurulmuştur. Bu örnekte de görüldüğü üzere kıbtilere mensup olan halktan kişilerin boşanma ve yeniden nikahlanma durumunda mahallede ki ehl-i vukufa sorulmuş ve durumun gerçekliği araştırılmıştır[12].

Ehl-i vukuf yanında diğer bir bilirkişi olarak karşımıza çıkan ibare ise ehl-i hibredir. Abacı ehl-i hibreler için atanmış bilirkişiler kavramını kullanmıştır[13]. Sicillerde

10 *İstanbul Kadı Sicilleri,* Üsküdar Mahkemesi 84 numaralı sicil, (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591), proje yön. Mehmet Akif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010. s. 444.

11 *İstanbul Kadı Sicilleri,* Üsküdar Mahkemesi 2 numaralı sicil, (H. 924 - 927 / M. 1518 - 1521), proje yön. Mehmet Akif Aydın ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010. s. 177.

12 *İstanbul Kadı Sicilleri,* Üsküdar Mahkemesi 56 numaralı sicil, (H. 990 -991 / M. 1582 - 1583), proje yön. Mehmet Akif Aydın ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010. s. 168.

13 Nurcan Abacı, a.g.m. , 79.

ehl-i hibre olarak karşımıza çıkan bu kişiler daha çok meslek erbabı olan kişilerdir. Ehl-i vukuftan farklı olarak bir loncaya üye kişiler arasından seçilmektedir. Atanmış denmesinin sebebi ehl-i hibrelerin bağlı oldukları meslek loncasında olan seçimlerle bu sıfata sahip olmalarıdır. Kadılar mesleki bilgi gereken şikayetlerde ehl-i hibrelerden destek almışlardır. Mimarbaşları, nalbantlar, nalçacılar, ayakkabıcılar, fırıncılar, kalaycılar, köle alışverişinde köle tüccarları ve tabipler gibi meslek gruplarından bilirkişilik yapıldığına dair örnekler mevcuttur[14].

Ehl-i hibrelerin daha çok mal zararları, zarardan doğan ücretin belirlenmesi, bir malın fiyatını belirleme gibi teknik bilgi gerektiren olaylarda mahkeme tarafından görevlendirildiğini görmekteyiz. Örneğin Çengelköy'de bir sığır çobanına emanet edilen sığırların çevredeki kabak bostanlarına ve bağlara girip zarar vermesi üzerine mahkemeye başvurulmuş. Sığırların ne kadar zarar verdiğini tespit etmek amacıyla ehl-i hibreden yardım alınmış. Ehl-i hibrenin 200 Akçelik tespiti üzerine şahadet etmişler ve karara bu fiyat yazılmıştır[15].

Başka bir örnekte Mehmet Bey b. Abdullah'ın mahkemeye gelip Yorgi Macar isimli kişinin dükkanının kendi kapısına karşı olduğunu belirtmiştir. Bu durumun kendisine zarar verdiğini söylemiş ve kaldırılması istemiştir. Ehl-i hibre olarak görevlendirilen Mehmet b. Halil ve Kasım b. Abdullah isimli kişiler Mehmet Bey b. Abdullah'ın talebini doğru bulmuş ve bu duruma şahitlik etmişlerdir. Ancak Yorgi Macar'ın sahip olduğu dükkanın daha eski olduğunu belirtmesi üzerine Yorgi Macar'a bu söylemini ispatlaması için üç gün süre verilmesine karar verilmiştir[16].

Mesleki olarak yanlış yapılan noktalarda kadıya gelen şikayetlerin değerlendirilmesi sırasında yine ehl-i hibreden yararlanılmıştır. Üsküdar' da yaşayan Kemal Halifenin kalaycı olan Nasuh'un kaplara eksik kalay yaptığını mahkemeye şikayeti üzerine ehl-i hibre ile inceleme yapılmış. Ehl-i hibrenin keşfi ve tespitinden sonra gerçekten de kalayları eksik yaptığı tespit edilmiştir. Ehl-i hibrenin normal halktan kişiler olması bu örnekte de görüleceği üzere olası değildir. Kalayın eksik olduğunun tespit edilebilmesi için bu mesleği iyi bilmeli, kalaycılık işine hakim olması gerekmektedir[17].

---

14 Nurcan Abacı, a.g.m. , 80.

15 *İstanbul Kadı Sicilleri,* Üsküdar Mahkemesi 1 numaralı sicil, (H. 919 - 927 / 1513 - 1521), proje yön. Mehmet Akif Aydın ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2008. s. 155.

16 *İstanbul Kadı Sicilleri,* Üsküdar Mahkemesi 14 numaralı sicil, (H. 953 - 955 / M. 1546 - 1549), proje yön. Mehmet Akif Aydın ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010. s. 119.

17 *İstanbul Kadı Sicilleri,* Üsküdar Mahkemesi 2 numaralı sicil, (H. 924 - 927 / M. 1518 - 1521), proje yön. Mehmet Akif Aydın ed. Coşkun

Şahısların mahkemeye gelerek davacı olacağı kişiler hakkında şikayette bulunmaları sonrasında kadı karar verebilmek için dava ile ilgili uzman ve bilgisi olabilecek kişilere fikirlerini sormuştur. Çengelköy nahiyesinde yaşayan olayda Yani v. Mihal isimli kişi kayığını Yakomi v. Yorgi'ye kiralamıştır. Yorgi bir gün kiraladığı kayıkla galata iskelesinde balık pazarına bağlamış ve kendisine gerekli olan ihtiyaçlarını almaya gitmiştir. Öğle ezanında balık pazarına giden Yakomi v. Yorgi'nin ikindi ezanına kadar dönmeyip eğlencelere gittiği iddia edilmiştir. Döndüğünde kayığın bağlı olduğu yerde bulunmadığını görmüştür. Bunun üzerine kayık sahibi Yani v. Mihal kayığının 2 bin akçe değerinde olduğunu mahkemeye bildirmiş ve zararının Yakomi v. Yorgi tarafından karşılanmasını talep etmiştir. Normal bir dava olarak görülen bu olayda Yani v. Mihal iddiasını Yakomi v. Yorgi'nin kabul etmemesi üzerine olayın anlaşılabilmesi için ehl-i hibre görevlendirilmiştir. Şaban Reis b. Mehmet isimli kişi ve Kiryako v. Pireşkova isimli zimminin araştırmaları sonucunda davalı kişinin bu kadar eğlenmesi hatadır diye görüş

Salepci

Yılmaz, İstanbul, 2010. s. 148.

Anadolu Hisarı,
Pertusier

Simitci

bildirmişlerdir. Bölgeye vakıf olan Toma v. Kosta ve Yorgi v. Panayot isimli zimmîler dahi olayın böyle gerçekleştiğine şahit olmaları üzerine Yakomi v. Yorgi'nin kayığın fiyatı olan iki bin akçeyi ödemesine karar verilmiştir. Zimmi halktan olan kişilerin davalarında bilirkişilerin içinde zimmi kişilerin olmasına dikkat edilmiştir. Bu durum dava taraflarının akıllarında soru işareti kalmasını engellemesi bakımından dikkat çeken bir husustur[18].

Köle pazarlarında veya köle alışverişinde fiyatların belirlenmesi durumlarında da ehl-i hibre karşımıza çıkmaktadır. Hüccet olarak kayda geçen belgede İskender b. Abdullah isimli kimsenin Receb b. İvaz isimli kişiden orta boylu, sarışın, mavi gözlü, açık kaşlı Abdullah b. Abdullah isimli köleyi satın almıştır. Belgede belirtildiğine göre alıcı köleyi almadan önce kölenin ehl-i hibrenin belirlediği en yüksek değere ulaştığını ve bin iki yüz akçeye satın alındığından bahsetmiştir. Bu satın alınma olayında kölenin fiyatının ehl-i hibre tarafından belirlenmiş olması dikkat çekicidir[19].

18 *İstanbul Kadı Sicilleri,* Üsküdar Mahkemesi 84 numaralı sicil, (H. 999 -1000 / M. 1590 - 1591), proje yön. Mehmet Akif Aydın ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010. s. 96.

19 *İstanbul Kadı Sicilleri,* Üsküdar Mahkemesi 9 numaralı sicil, (H. 940 - 942 / M. 1534 - 1536), proje yön. Mehmet Akif Aydın ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010. s. 375.

Sonuç olarak, günümüzde kullanılan bilirkişi kararları hüküm sırasında hakimin kararına bırakılmıştır. Osmanlı mahkemelerinde de bu durumun hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Kadı mahkeme sürecinde bilirkişinin yorumlarını ve bilgi desteğini alır ama son karar kadıya aittir. Ancak dikkat çeken nokta; kararlarda ehl-i vukuf ve ehl-i hibreler konu ile ne görüş belirtiyorlarsa kadının bunun aksini söylemediğidir. Osmanlı mahkemelerinde bilirkişilerin mahkemeye olan etkisi şimdikine göre daha baskındır. Verilen kararlarda bilirkişi görüşleri doğrudan etkilidir. Kadılar çoğu mahkemede bilirkişi görevlendirmesi yapmışlardır. Oldukça küçük olaylarda bile bilirkişi kullanımına gidilmesi adalet sağlamada verilen önemi göstermektedir. Kadının elinde bulunan yüksek yetkilere rağmen bu yetkiyi kişilere dağıtması sağlıklı bir yargılama sürecinin olduğunu bizlere gösterir. Mahkemeye yansıyan olaylarda farklı farklı konularda bilirkişilik sistemi işletilmiştir.

Ehl-i vukuftan çoğunlukla teknik bilgi gerektirmeyen durumlarda destek alınmıştır. İncelenen dava kayıtlarına bakıldığında nafaka tayininde, miras taksiminde, tereke tespitlerinde, toprak sınırı belirlemede, binaların tamir masraflarının belirlenmesinde, evlilik ve boşanma davaları gibi farklı alanlarda ehl-i vukufun bilgisine danışıldığı görülmektedir. Bütün örneklerden anlaşılacağı üzere ehl-i vukuflar toplumun güvenini kazanmış, sosyal olarak itibar sahibi olan ve sözlerine güven duyulan insanlardır. Ehl-i vukuf görevlendirmelerinde sosyal farklılıklarına bakılmadan ehl-i vukufun vereceği katkı bağlamında vakalara destek vermesi sağlanmıştır.

Sicillerde ehl-i hibre olarak karşımıza çıkan kişilerin ise mesleklerinde uzman ve sözüne güvenilir kişiler olduğu görülmektedir. Alan uzmanı olarak görev yapan ehl-i hibre kişiler, kadı efendiye adli vaka hakkında verdikleri görüşlerde uzmanlıklarının gerektirdiği bilgileri sunmaktadır. Ehl-i hibre kişilerin bilgi, tecrübe, görüş ve tespitlerinin mahkemelerin verecekleri kararlara etki ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Enfiye Üretimi: Üsküdar Enfiye İmalathanesi

DOÇ. DR. ZÜBEYDE GÜNEŞ YAĞCI
Balıkesir Üniversitesi

Enfiye kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup *buruna mensup, burunla ilgili* anlamlarına gelen *enfî* kelimesinden gelmektedir. Kelime enfiye şeklinde yaygınlaşmıştır[1]. Enfiye çürütülerek içine bazı kokulu maddeler konulan tütün tozunu ifade etmektedir. Bu tütün tozu keyif için buruna çekilmek suretiyle kullanılmaktadır. Kısa tabiri ile *burun otu* da denilmektedir. Tütün tüketiminde özellikle 17. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de nikotini çok yüksek olduğu için enfiye çekmek yaygındır.

Enfiye imali diğer tütün ürünlerinden farklıdır. Tütünün üretimden içilir hale gelmesi uzun bir süreci gerektirmektedir. Enfiye ise ondan çok daha uzun bir süreci gerektirmektedir. Enfiye elde etmek için öncelikle tütün fermente edilir ve bir süre dinlendirilirdi. Sonra toz haline getirilirdi. Elde edilen bu toz ne kadar ince olursa o kadar makbul olurdu. Tozun içine güzel kokması amacıyla bergamot, karanfil, tarçın, gül suyu ve karbonat eklenirdi. Enfiye imalinde sirke[2], tuz, aşı boyası ve kırmızıbiber de kullanılmaktaydı[3]. Bütün bunlar eklendikten sonra tütün ile iç içe geçmesi beklenirdi. Buna muhtemelen hamir denilirdi. *Hamir* hamur demektir. Nitekim Üsküdar karhanesinde kuru ve yaş *hamîr-i mâye, maye-yi*

---

1 Ferit Devellioğlu, kelimenin manasını açıkladıktan sonra uydurma olduğunu belirtmiştir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993, s. 223.

2 Sirke ve sirke-i ham olmak üzere iki çeşit sirke vardır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı (=C.ML), nr. 737/30088 (8 Mayıs 1782).

3 Muzaffer Erdoğan, "İstanbul'da Enfiyecilik", *Ehlikeyfin Kitabı*, haz. Fatih Tığlı, İstanbul 2004, s. 349.

Sahilden Kız Kulesi

hamir, hamir-i mütenevvia ya da telve-i hamir[4] bulunması bundan mütevellit olmalı idi[5].

Enfiye tütünden elde edildiğinden Amerika'nın Avrupalılar tarafından keşfinden sonra eski dünyaya gelmiştir. Daha öncesinde eski dünyada enfiye kullanımı yoktur. Bu nedenle tütünün ve tütünün kullanım şekillerine dair birçok devlette kullanımının kabul edilebilirliği hususunda uzun tartışmalar yaşanmıştır. Zaman zaman yasaklanmış, fakat yaygınlaşmasının önüne geçilememiştir[6]. 16. Yüzyılın ikinci yarısında ise artık ticari bir üründür ve vazgeçilmez hale gelmiştir[7]. Aynı

4 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (*MAD.),* 9606, s. 34.

5 BOA, *C. ML*, 589/24291 (18 Eylül 1816).

6 Bunlardan birisi İngiltere kralı I. James'dir. I. James tahta çıktıktan birkaç ay sonra tütünü yasaklayan Latince bir kraliyet bildirgesi yayınlamıştır. Yine de tütünün dünyada yayılmasında en etkili devlet İngiltere olmuştur. Detlef Bluhm, *Colombus'tan Davidoff'a* Tütün ve Kültür, Çev. Zehra Aksu Yılmazer, İstanbul 1997, s. 69;

7 Neşe Erim, "Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı 1600-1900", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2007, s. 34-44

durum enfiye için de geçerli olmuştur. Avrupalılar tütün ile karşılaştıklarında tütün Amerikan yerlilerinin hayatının bir parçasıydı. Tütünün kullanım biçimi tamamen yerlilerden alındığı şekliyledir. Yerliler uzun çubuklarla içtikleri tütünü ayrıca çiğnemekte, burunlarına çekmekte idiler. Bunun dışında dini törenleri esnasında din adamları (şamanlar, hekimler) tarafından da kullanılmaktaydı[8]. Tabii bu durum sanayinin gelişmesinden sonra değişmiştir. Aslında odak nokta değişmese de artık tütün çubuklarla içilmemektedir. Fabrikalarda kâğıda sarılı sigaranın icadı ile birlikte tütün tüketiminin şeklinde büyük bir değişiklik olmuştur. Enfiye de bundan nasibini almıştır. Sigaranın yaygınlaşması enfiye kullanımının azalması ile sonuçlanmıştır.

Amerika'dan Avrupa'ya uzanan tütünün serüveninde bir çeşit tütün mamulü olan enfiye için de geçerlidir. Önce ithal edilen tütün sonrasında ülkenin her yerinde üretilmeye başlanmıştır. Dolayısı ile başlangıçta enfiye ithal edilen bir üründür. Enfiyenin ithali Duhan Gümrüğü kapsamına dahil edilmiştir. Ancak kısa süre zarfında enfiyeden elde edilen gelirlerin artması ile ayrıca iltizama verilmiştir. Bu suretle Enfiye Mukataası kurulmuştur. Ancak kısa süre içerisinde çok yaygınlaşması ve tüketimin artması devlet yurt içinde enfiye üretiminin yapılması yönünde bir karar vermiştir[9]. Enfiye mukataa emini uhdesinde Üsküdar ve Mora Yarımadasında Balyabadra'da enfiye üretilmesi için imalathaneler kuruldu. Ben de bu çalışmada Üsküdar enfiye imalathanesini ve enfiye üretimi için neler yapıldığını ele alacağım. Enfiye üretimi için açılan imalathanede ne kadar enfiye üretilmekte, nerelere dağıtımı yapılmakta ve imalathanenin kapanma süreci ve nedeni temel sorunsalı makalenin amacı dahilindedir.

Tütünün Amerika'dan getirildikten sonra uzun bir ilaç kategorisinde değerlendirilmiştir. Sevilla'lı doktor Nicolás Monandes 1565-1574 arası kalem aldığı eserinde tütünün en az 20 hastalığın devası olduğunu yazmaktaydı. Fransa'da 1635'de kısa süreliğine olsa bile tütünün eczanelerin dışında satışı yasaklamıştır. Çıkarılan bu kanunda tütün reçetesiz satılamayan ilaçlar arasındaydı. Tütünün ilaç olarak kullanım şekli burundan çekilme şeklindeydi. Belki de bu durum enfiyenin keyif verici kullanımının artmasının yolunu açmıştır. Enfiyeyi ilaç olarak

8 Peer Schmidt, "Yeniçağ Avrupa'sında Tütün Ticareti ve Tütün Tüketimi", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2007, s. 488-489; Arnold Burgen, "Tobacco", *European Review*, XII/4, 2005, 577–589.

9 Bir rivayete göre ülkede enfiyenin yaygınlaşmasının sebebi olarak IV. Murad dönemi tütün yasakları gösterilmektedir. Dumanı çıkan tütünün içilmesi yerine enfiye çekilmesinin tercih edildiği üzerinde durulmaktadır. İsmail Hakkı Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, İstanbul 1972, s. 356.

kullan ilk kişi Fransa kraliçesi Catharina von Medici'dir. Şiddetli baş ağrılarına karşı enfiye çekmeye başlamıştır. Ağrıları geçen kraliçe enfiyeyi yine baş ağrılarından şikâyetçi olan oğlu IX. Karl'a tavsiye etmiştir. Enfiye Karl'ın ağrıları dinince öncelikle soylular arasında bu amaçla kullanılmıştır[10]. Ama diğer taraftan kısa süre içerisinde keyif verici bir madde olarak kullanımı yaygınlaşmaya başladı. Yeniçağ Avrupa'sının birçok ülkesinde Fransız sarayının taklit edilmekteydi. Bu taklit enfiyeyi dışarıda bırakmamıştır. Çok geçmeden öncelikle diğer Avrupa ülkelerinin saraylarında, sonra başta soylular olmak üzere enfiye kullanımı yaygınlaşmıştır[11] Böylece Avrupa 17. yüzyıla enfiye kullanımının artan talebi ile girmiştir. Tütünün pipo ile içilmesi, enfiye şeklinde çekilerek tüketilmesi tütünün endüstriyel ürün olmasına katkı sağladı. Özellikle Amerika'nın tütün üretimi için uygun şartlara sahip olduğu tespit edildi.. Hatta İngiltere'nin Amerika'da yerleşmesi ve koloni kurmasını tütün sayesinde olmuştur denilebilir. Ancak enfiyenin neredeyse çılgınlık derecesinde kullanılması 18. yüzyıla tekabül etmektedir. Konu üzerine araştırma yapanlar bu nedenle olmalı 18. yüzyılı *enfiye yılı* olarak tavsif etmektedirler[12]. Enfiyenin bu kadar yaygınlaşmasında aydınların tıbbi olarak fayda sağladığına dair düşünceleri etkili olmuş olabilir. Bunlardan birisi Fransız yazar Molier'di. Molier enfiyenin beyni temizlediğini yazmaktaydı[13].

Tütünü ülkemize İngiliz tüccarlar getirmişlerdir. Peçevi, kaleme aldığı eserinde bunun için 1600 yılını göstermektedir. Tütünün ülkeye girişini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Ona göre İngilizler özellikle rutubetten meydana gelen hastalıklara deva olduğunu söyleyerek tütünü satmaya başladıkları üzerinde durmaktadır. Kısa süre zarfında başlangıçta ileri gelen devlet adamlarından başlamak üzere halkın müptelası olduğunu ilave etmekten geri durmamaktadır. Peçevi'nin tütünü sevmediği konuyu ele alırken attığı başlıktan[14] ve anlatışından çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca İstanbul'da yangınlara sebep olduğunu yazmaktadır. Peçevi'ye göre tütün iki yerde yararlıdır. Bunlardan birisi rutubeti azaltmasıdır. Diğeri ise kürekli gemilerde gardiyanların uykusunu giderici etkisidir[15]. IV. Murad dönemi tütün yasakları ile hatırlanan bir dönem olarak karşımıza çıkmak-

10 Fehmi Yılmaz, "Tütün Üzerine Bazı Düşünceler: Batıda ve Bizde", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2007, s. 6.

11 İhsan Arif Gökpınar, "Enfiye: Eski Avrupa'nın Bir İtiyadı", *Ehlikeyfin Kitabı*, haz. Fatih Tığlı, İstanbul 2004, s. 337-338.

12 Wolfgang Schivelbusch, *Keyif Verici Maddelerin Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Ankara 2000, s. 136-138.

13 Detlef Bluhm, *Colombus'tan Davidoff'a* Tütün ve Kültür, s. 75.

14 Başlık şöyledir: *Kötü kokulu ve Sağlığa Zararlı Tütünün Ortaya Çıkması*. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1999, s. 351.

15 Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, s. 351-352.

tadır[16]. Solakzâde IV. Murad dönemi Cibali'den başlayarak çıkan büyük yangının tütün tiryakilerinin sebep olduğu üzerinde durmaktadır[17]. Padişah yangının sebebini sorduğunda devlet erkânı cevaplarında tütün tiryakilerini göstermişlerdir. Zira tiryakiler kahvehanelerde uyuya kaldıklarında ellerindeki lülelerden ateş düşmekte ve sonuçta yangın çıkmaktadır[18]. Bütün bunlara rağmen tütünün yaygınlaşmasının önüne geçilememiştir[19]. Bir başka tütün ürünü olan enfiyenin de gelmesi engellenemediği gibi yaygınlaşmasının da önüne geçilememiştir. Enfiyenin kimler tarafından, ne zaman ve nasıl ülkeye getirildiği hususu kaynaklarda açıklığa kavuşturulmuş değilse de bir rivayete göre sebep Sultan IV. Murad'ın tütünü yasaklamasıdır. Tütün içilmesi dumana ve kokuya

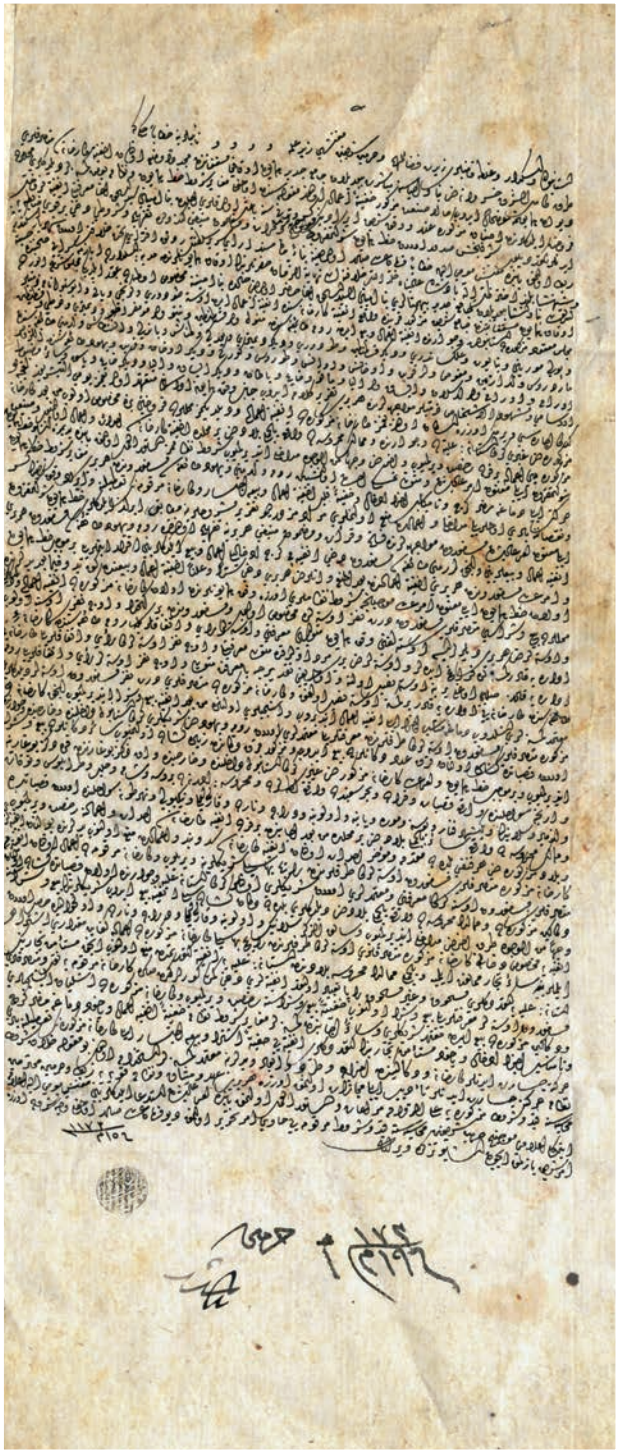

İstanbul'daki enfiye dükkanları ile ilgili bir arşiv belgesi, C.EV. nr. 205-10229

16 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, s. 734; Kâtib Çelebi, tütün yasağının hemen ardından Yenicami'de Kadızâde'nin vaazının etkisinde kalan Sultan Murad'ın meyhaneleri de kapattırdığını kaydetmektedir. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* s. 735.

17 Yangın bir kahvehaneden değil Cibali'de gemi kalafatlanırken çıkmıştır. Kâtib Çelebi, *Fezleke,* s. 733; İsmail Hakkı Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, s. 356.

18 *Solakzâde Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, İstanbul 2016, s. 829; Tütün yasakları sadece Osmanlı Devleti'nde olmamıştır. Avrupa ülkeleri başlangıçta tütüne aynı pencereden bakmışlardır. Dikkatsiz tütün kullananların yangınlara sebep olması tütüne karşı bakış açısını etkileyen en önemli sebeplerin başında gelmektedir. Mesela Viyana Saray Kalesinin bir bölümü bu nedenle çıkan yangında önemli ölçüde zarar görmüştür. Çünkü yangının sebebi tütün kullanan dikkatsiz bir askerdir. Peer Schmidt, "Yeniçağ Avrupa'sında Tütün Ticareti ve Tütün Tüketimi", s. 494; Cihat Uluer, "Tütün Yasakları", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2007, s. 616-617.

19 Tütün yasakları ve yaygınlaşması üzerine geniş bilgi için bakınız: Fehmi Yılmaz, "Tütün Üzerine Bazı Düşünceler: Batıda ve Bizde", s. 3-16; Metin Ünal, "Tütünün Dört Yüz Yılı", Tütün Kitabı, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2007, s. 17-33; Neşe Erim, "Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı 1600-1900", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2007, s. 34-44.

Bir Osmanlı kahvehanesi, Meri

sebep olduğundan içenler kolayca tespit edilebilmektedir. Hâlbuki enfiye öyle değildir. İçimi daha kolaydır ve tespit edilmesi daha güçtür. Bu rivayet ne denli doğru bilinmemektedir. Dolayısı ile enfiyenin neden ve nasıl bu kadar çok yaygınlaştığı hususu muallâkta kalan konular arasındadır. Ancak kısa sürede Avrupa kadar yaygın bir kullanıma sahip olduğunu söylemek mümkündür[20].

Yukarıda belirttiğimiz gibi enfiyenin yaygın tüketimi devletin gelirleri arasında yerini alması ile sonuçlanmıştır. Başlangıçta Duhan Gümrüğü'ne bağlı Enfiye Mukataası kalemi oluşturulmuştur. Çünkü enfiye ithal ve tütün mamulüdür. İlerleyen zamanlarda hem yurt içinde üretime geçilmiş hem de başlı başına Enfiye Mukataası oluşturulmuştur. Buna dair düzenlemeler yapılarak enfiyeden elde edilen gelirler iltizama verilmiştir. Enfiye mukataasına dair ilk belge enfiye

20 Enfiye çekmek Avrupa'da o kadar yaygındı ki ruhban sınıfı kürsüde vaaz verirken de enfiye çekmekteydiler. Detlef Bluhm, *Colombus'tan Davidoff'a* Tütün ve Kültür, s. 75.

mukataası gelirlerinden haznedar başı Ağa tarafından beş deste ferman kesesi talep edilmesine dairdir. Buna dair emir 13 Eylül 1713 tarihlidir. Ancak bu kayıtta Üsküdar'da ya da Balyabadra'da enfiye üretimine başlandığına dair bir bilgi yer almamaktadır[21]. Gerçi yurt içinde enfiye üretimine başlanması için de bir tarih vermemiz mümkün görünmemektedir. Ancak enfiye vergisi *Mukataa-i resmi* enfiye adı altında tahsil edilmiştir[22]. Mukataa malikâne ya da emanet üzere işletilmektedir. Bu esham defterinde Ber vech-i malikâne İstanbul ve tevâbîha enfiye mukataası cânib-i mîrîden emânete zabt olunan... şeklinde ifade edilmektedir[23]. Mukataanın adı ise *Mukataa-i Enfiye İstanbul ve Mem*âlik*-i Mahrûse* şeklindedir[24]. Mukataanın 1763 yılındaki bedeli 5200 kuruştur[25]. Buna İstanbul'da enfiyecilerde satılan enfiyelerden alınan vergiler ve Üsküdar imalathanesinin yıllık kirası geliri de dâhildir[26]. 1808'de mukataa bedel-i 8500 kuruşa yükselmiştir[27]. Zamanla malikâneler hisseler haline getirilmiştir. Üsküdar enfiye imalathanesinin de dâhil enfiye mukataası 1781'de 77sehimdi[28]. Bu sayı 1785'e gelindiğinde 80'ne çıkmıştır[29]. 1780 yılında sadece Üsküdar imalathanesinde bulunan enfiye ve tütün miktarı mukabilinde elde edilen gelir 36 sehime ayrılarak kâtip tarafından ödemesi yapılmıştır[30].

İltizamı alan kişi, yani mültezim mukataanın kurallara uygun bir şekilde işletilmesinden sorumludur. Mukataa gelirlerinin toplanması, devlete olan taahhüdün yerine getirilmesi işleri mukataa eminin görevleri içerisinde yer almaktadır. Emin ayrıca Üsküdar imalathanesinin düzgün işletilmesi ve üretimin sürekliliğinden de sorumludur. Bu iş için emine mukataa gelirinden maaş tahsisi edilmiştir.

---

21 BOA. C.ML 4/147.

22 Verginin adı 26 Şubat 1763'de bu şekildedir. BOA. MAD. 19186, s. 40.

23 Devamında ise Defter-i kadim esham-ı mukataa-i enfiye-yi İstanbul ve Memalik-i Mahruse şeklindedir. Bundan sonra enfiye gelirlerinden hisse alanların listesi ve ödemeleri yer almaktadır. BOA. MAD. 18425, s. 1, 17 Haziran 1781.

24 BOA. MAD. 9521, s. 12; Bazen İstanbul ve *Memâlik-i Mahrûse-i Enfiye Mukataası şeklindedir.* BOA. TSMA.e 1266/40, 18 Nisan 1808

25 BOA. MAD. 19186, s. 40; Tabii olarak zaman içinde enfiye geliri, dolayısı ile mukataa bedeli değişmiştir. 1766'da 6500 kuruşa çıkmıştır. Bu rakam sadece İstanbul için geçerlidir. Çünkü Üsküdar ve Balyabadra'da üretilen ve bütün ülkeye dağıtımı yapılarak satılan enfiyenin mukataa bedeli ise 60000 kuruşa baliğdir. BOA. TSMA.e 160/151.

26 1763 yılında mukataayı Şah Sultan almak istemiş, fakat daha sonra mahlûl kalmıştır. BOA. MAD. 19186, s. 40: 1775 yılında mukataa Vezir Seyyid Osman Paşa'nın uhdesindedir. BOA. C. ML 627/25793; 1781'de Emin Ağa'yı mültezim olarak görmekteyiz. 1783 ve 1785 arasında mültezim Kılıçzâde Ebu Bekir Ağa'dır. Bir sonraki yıl yine Kılıçzâde Ebu Bekir Ağa mültezimdir. BOA. TSMA.E., nr. 160/51; MAD. 9718, s. 19a; C. ML 676/27705; 1788'de ise emin Hacegandan Simkeşhane Emini Halil Efendi olarak görünmektedir. BOA. C. ML 679/27876, 8 Mart 1788; 1814 yılındaki enfiye emini olan Ebubekir ayrıca Beykoz Kâğıthânesi'nin müdürlüğünü yapmaktadır. BOA. TSMA.e 1320/37 (14 Aralık 1814).

27 BOA. TSMA.e 1266/40.

28 BOA. C. ML, 676/27705.

29 BOA. D.BŞM.d 19464; Buna dair defterler tutulmuştur. 1781 yılı sehim defteri için bakınız: BOA. MAD.d, 18425, s. 2

30 BOA. TSMA.e 1145/49 (28 Aralık 1780).

28 Temmuz 1794'de eminin maaşı 400 kuruştur. Bir başka görevli ise kâtiptir. Kâtip mukataanın muhasebe işlerinin kaydı, dükkânlardaki enfiye miktarlarının takibi ve Üsküdar imalathanesinde üretilen enfiye ile ilgili yazışmaları yürütmektedir. Bu tarihte mukataanın kâtibi Seyyid Mehmed Said Efendi'dir. Seyyid Mehmed Said Efendi Baş muhasebeden memur edilmiştir. Maaşı ise 100 kuruş ile mukataa görevlileri içinde mukataa emininden sonra en yüksek meblağa baliğdir. Emin ise Hafız Halil Efendi ise 400 kuruş maaş almaktadır[31]. Enfiye nizamının uygulanması için gönderilen emirler Yeniçeri Ağası, Bostancıbaşı, Galata voyvodası ve Gümrük Eminen hitap etmekteydi[32]. Buradan yeniçeriler ve iskele eminleri görevlendiriliyor demekti[33]. Ayrıca kolcular da istihdam edilmiştir. Kolcular yasak enfiye satılıp satılmadığını kontrol etmekle görevlidirler[34]. Enfiye nizamı ile ilgili kolcu sayısı 1794'de üçtür ve her biri 15 kuruş maaş almaktadır[35]. Ayrıca gümrüklerde çalışan görevliler de bu denetleme ve yakalama işlerinde vazife almaktaydılar. Galata, Karagümrük, İstanbul gümrüğü çalışanları bu vazifelilerdendir. Onlar yasadışı enfiye satanları yakaladıklarında Enfiye Emininin adamlarına teslim etmekteydiler. Eğer yakaladıkları kişi enfiye imal ediyorsa sadece imal ettiği enfiyeyi değil imal için gerekli aletlere de el koymaktaydılar. Karşılığında Emin ele geçirilen enfiyenin her bir vukiyyesi için bir kuruş vermekteydi. Böylece imalathanenin zarar etmesinin önüne geçilmek amaçlanmaktaydı[36]. Bir de enfiye dükkânlarından haftalık tahsilât yapan tahsildar görevlidir ki maaşı 30 kuruştur.

İstanbul'da enfiye satışı için enfiye dükkânları açılmıştır. Başlangıçta kaç dükkânın olduğunu belirleyemez isek de 1759'da Üsküdar dahil İstanbul'un tamamında 40 enfiye dükkanının olduğu kayıt edilmiştir[37]. 1767'de dükkân sayısı değişmemiştir[38]. Fakat zamanla enfiyeci sayısında artış olmuş 1768'de 51'e[39] 1769'da 60'a çıkarılmıştır[40]. Fakat 12 Ağustos 1789 ila 11 Ağustos 1790 arasında 12 aylık dönemde

31 BOA. C. ML, 633/2604; 1824 yılında kâtip Hüseyin bin İsmail olduğu görülmektedir. Seyyid Ahmed kendi isteği ile görevinden ayrılmıştır. Bunun üzerine yerine Seyyid Ahmed bin Seyyid Mehmed kâtip olarak tayin edilmiştir. BOA. AE.SMHD II., nr. 66/4753 (14 Ocak 1824).

32 Mustafa Kesbî, İbretnümâ-yı *Devlet (Talil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002, s. 312.

33 BOA. C. ML 744/30312.

34 Muzaffer Erdoğan, "İstanbul'da Enfiyecilik", s. 350.

35 BOA. C. ML 633/2604.

36 BOA. TSMA.e 958/48, 31 Aralık 1799.

37 BOA. *C.* EV 205/10229, 8 Eylül 1759.

38 BOA. C.ML 621/25592.

39 BOA. TSMA.d 1135, s. 86-87.

40 Cevdet Türkay 1769'da 40 dükkân olduğunu yazmaktadır. İstanbul, Ortaköy, Galata, Üsküdar, Beşiktaş'tadır. Bu listeye göre Üsküdar'da Yaşova'nın idare ettiği bir tane enfiye dükkânı vardı. Cevdet Türkay, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'da Enfiye Dükkanları", *Ehlikeyfin Kitabı*, haz. Fatih Tığlı, İstanbul 2004, s. 358-340; Bir yıl önce Üsküdar enfiye dükkanını Simyot işletmektedir. BOA. TSMA.d 1135, s. 87.

Anadolu Hisarı

İstanbul'daki dükkânlara enfiye dağıtımı yapılmıştır. Bu deftere göre İstanbul'da 40 dükkân vardır[41]. 1838 yılında ise İstanbul'da 94 enfiye gediği bulunmaktadır[42]. Bu süreçte Üsküdar'da enfiyeci dükkânı açılmıştır. Bu dükkânı 1768'de Simyot işletmektedir[43]. Fakat 1769'de Üsküdar'da enfiyeci olarak Yaşavo adlı zimmiyi görmekteyiz[44]. 1788'de ise yine Yaşova adında birisidir[45]. 19 yüzyıl başlarında ise Kavak Sarayı'nda bir enfiyeci daha açılmıştır[46]. Bu enfiyeci 1811 yılına gelindiğinde zarar ettiği için dükkânını başka yere taşımasına rağmen bir türlü kar edememiştir. Bunun üzerine dükkânını İstanbul'da Tophane'ye taşımak için başvurmuştur. Tophane'de enfiye dükkânına ihtiyaç olduğunu arzında özelikle belirtmektedir[47].

Üsküdar'da enfiye üretimine dair ilk kayıt 8 Eylül 1759 tarihlidir. Yer olarak da Ayazma Sarayı bahçesinde Sultan Mustafa Camii yakınında kurulan karhane,

41 Bu deftere göre dükkânlara 14845 kıyye 205 dirhem enfiye dağıtımı yapılmıştır. BOA. MAD. 22694, s. 14.

42 BOA. C.ML., nr. 487/19870.

43 BOA. TSMA.d 1135, s. 87.

44 Cevdet Türkay, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'da Enfiye Dükkanları", *Ehlikeyfin Kitabı*, Haz: Fatih Tığlı, İstanbul 2004, s. 358-340.

45 BOA. KK.d 5099, s. 8, 11-15.

46 Bu enfiye dükkânının vergi geliri Selimiye Camii evkafına tahsis edilmiştir. BOA. C. BLD 13/629.

47 BOA. C. BLD 13/629 (19 Haziran 1811).

Kuleli sahili
ve insanlar,
Thomas Allom

yani imalathane gösterilmektedir. Fakat imalathanenin tam olarak ne zaman kurulduğunu tespit etmek güçtür. Bu tarihte imalathanenin gelirinin bir kısmı caminin vakfına tahsis edilmiştir. Ayrıca bu belgede imalathanede biri kethüda olmak üzere 4 usta bulunmaktadır. Özellikle Todori ustadan söz edilmektedir. Adı geçen Todori usta 20 kadar zimmîden kanuna mugayir olarak enfiye ürettikleri için şikâyette bulunmuştur. Şikâyet üzerine söz konusu 20 kişi enfiye üretiminde ellerinde izinname olduğunu beyan ederek cezalandırılmaktan kurtulmuşlardır. Ayrıca imalathanenin işleyişinde ustaların ve vakıf mütevellisinin yetkili olduğunu öğrenmekteyiz. Enfiye imal etmeye Rum taifesinden kişilerin alınabileceği vurgulanmaktadır. Mevcut ustalardan birinin işi bırakması ya da vefat etmesi durumunda ise vakıf mütevellisi geri kalan ustaların ki üçünün onayı ile imalathaneye yeni usta alabilmektedir[48]. Belgelerde diğer bir enfiye ustasının adına yıllar sonra rastlıyoruz. 24 Haziran 1830 tarihli belgede imalathanedeki enfiye ustasının adı Moşe'dir. Enfiye emini vefat ettiği için imalathanede sayım yapılmıştır[49].

Fakat ülkede enfiye üretimi yapılmakla birlikte dışarıdan ithalatın da yapılmaktadır. 1763 yılında Gümrük eminine yazılan bir emirde ithal edilen enfiyelerin gümrükte bekletilmemesi gerektiği üzerinde önemle durmaktadır[50]. Aynı meyanda bir durum Selanik gümrüğünde vardır. Ancak bu sırada Selanik'te enfiye üretildiği anlaşılmaktadır. Bu iş için memur olan kişi enfiyeci İstefan'dı. 1762 senesine mahsuben *Selanik Duhan G*ümrüğü malından 3364 vukiyye (4205 kilo) enfiye ithal edilmişti. İstefan'ın şikâyetine göre Gümrük emini Osman Ağa enfiyeyi yedi ay gibi bir süre gümrükte beklettiği gibi 300 vukiyye de eksik yazdırmıştı. Durumun araştırılması amacıyla Ali çavuş gönderildi. Ali Çavuş Osman Ağa'nın enfiyeyi eksik yazdırdığını ve beklettiğini enfiyeci İstefan'ın zararının Osman Ağa tarafından karşılanması gerektiğini bildirdi[51]. Çok değil 3 yıl sonra enfiye üretiminin Üsküdar'da ve Balyabadra'daki imalathanelere münhasır hale getirildiğini görmekteyiz. Bu meyanda bir emir 26 Aralık 1766 tarihini taşımaktadır. Enfiye üretiminin sadece Üsküdar ve Balyabadra'daki imalathanelere münhasır olduğu üzerinde durulmaktadır. Zira başka yerde enfiye üretmek ve satmanın yasak olduğu yasak olduğu gibi enfiye ithali de yasaklanmıştır. Eğer İmalathaneler daha önce açılmış ve enfiye üretmeye başlasaydı mutlaka vesikalara yansırdı.

48 BOA. C. EV 205/10229 (8 Eylül 1759).

49 BOA. C. ML 481/19618.

50 BOA. C. ML 214/8808.

51 BOA. C. ML 36/1649.

Ayrıca belge ithalatında durduğunu göstermektedir. Emir berren ve bahren ülkeye enfiye getirilmesi satılmasının mukataaya zarar vereceği cihetle şiddetler yasak olduğu üzerinde ehemmiyetle durmaktadır[52]. Zira bir yıl sonra İzmir'de bazı kişiler enfiye üretip satmaya başladıkları şikâyeti merkeze ulaştığında buna dair gerekli tedbirlerin alınması için emir gönderilmiştir. Enfiye üreten ve satan kişi Panayot adlı bir zimmidir. Tutuklanarak hapsedilmesi emredilmiştir. 1767 yılına gelindiğinde enfiye üretiminden sorumlu kişilerin enfiye mukataasından sorumlu eminlerdir. Eminler Üsküdar imalathanesinin idaresinden sorumlu oldukları gibi enfiye satışı yapılan dükkânların düzenli işletilmesi, dükkân sahiplerinin ve ortaklarının güvenilir kişiler olmasından sorumludurlar[53]. Zira 1769 yılında imalathanenin mülteziminin başvurusu ile hariçte enfiye üretilmesi ve satılmasının yasaklanması için yeniden emir çıkarılmıştır. İmalathanenin kethüdası bu tarihte Hüseyin Ağa'dır. Dükkânlarda enfiye satışı ile ilgili kusuru olanların dükkânlardan çıkarılması gerektiği ve yerine mutemet kişilerin getirilmesine mukataa eminin yetkilidir[54]. Yine 5 Nisan 1764 tarihinde Üsküdar imalathanesinde imal edilen siyah enfiyenin kıyye fiyatı 60 paradan 1 kuruşa çıkarılmıştır[55].

Artık bundan sonra bu neviden birçok yasaklamanın yapıldığını tespit edebiliyoruz. Neredeyse her yıl Üsküdar ve Balyabadra haricinde enfiye imal edilmemesi, satılmaması üzerinde durulmaktadır. Hatta 1781 yılında yine yasak imale dair emirde nerelerde imal edildiği açıklanmıştır. Ama belgede dikkati çeken noktalardan bir tanesi Yanya ve Selanik'te enfiye imaline izin verildiğidir[56]. Aynı meyanda bir başka emir 1782[57] ve 1785'de de gönderilmiştir. 1791 yılında hariçten enfiye satışının yapılmamasına dair tedbirler artırılmıştır. Cezalar Müslüman ise kalebent edilmesi, gayrimüslim ise kürek cezasına çarptırılması şeklinde belirlenmiştir. Bu arada müstemen taifesi, yani Osmanlı vatandaşı olmayanların yasak enfiye imali, satışı yapması durumunda ellerindeki enfiyeye Üsküdar karhanesindeki fiyat üzerinden el konulmasına karar verilmiştir. Onların cezalarını kendi elçileri vereceklerdir[58]. Yasak enfiye üretimi sadece İstanbul'da yapılmamaktadır.

52 BOA. TSMA.e 726/13.

53 BOA. C. ML 621/25592.

54 BOA. C. BLD 3/134.

55 BOA. MAD. 9521, s. 12.

56 BOA. AE.SABH.I 48/3439).

57 BOA. AE.SABH I 69/4759 (5 Haziran 1782).

58 BOA. C. ML 69/3188; Mustafa Kesbî, İbretnümâ-yı *Devlet (Talil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002, s. 312; Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul*, İstanbul 2011, s. 38.

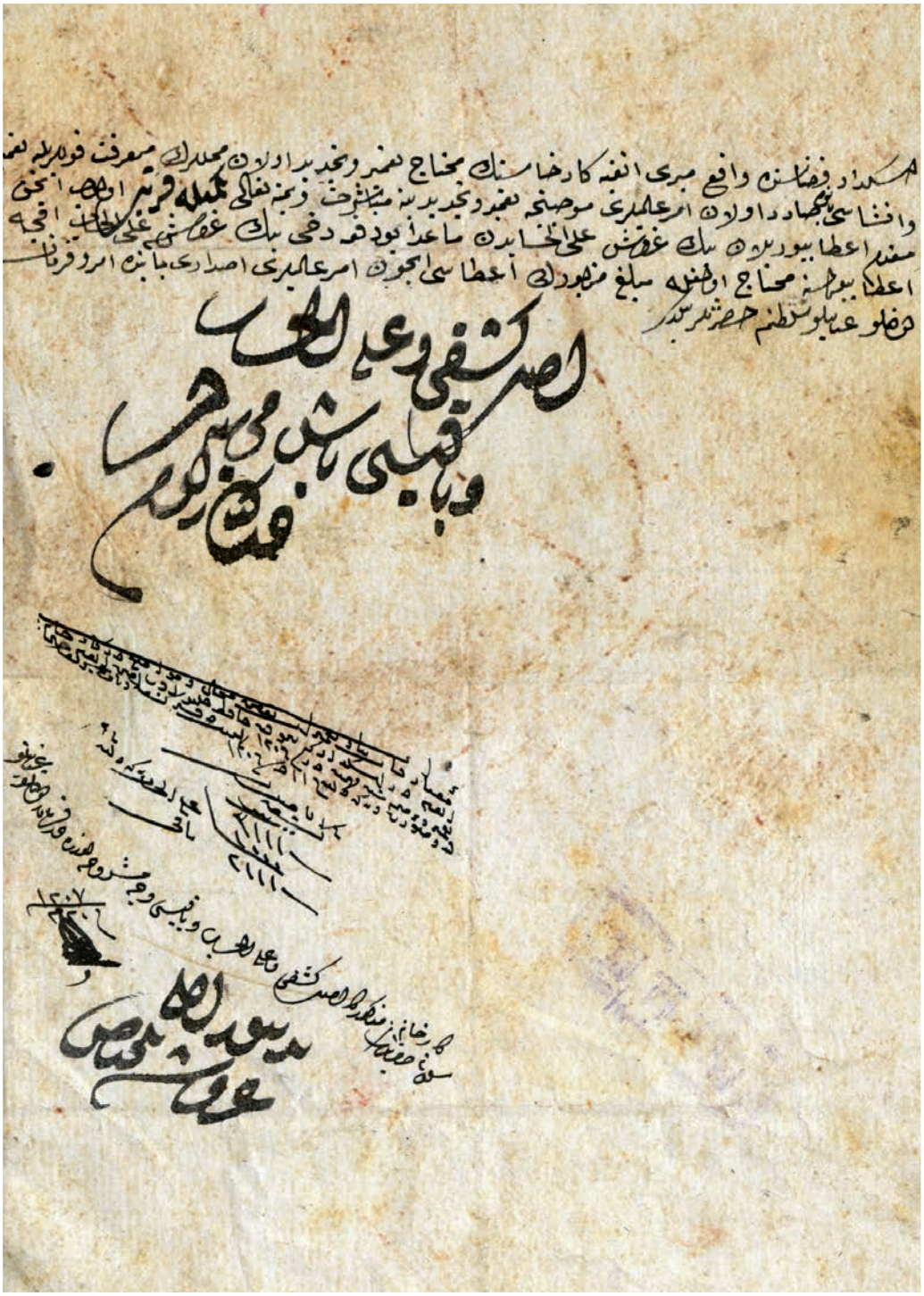

Enfiye Emini Hafız Halil Efendi'nin Üsküdar İmalathanesi'nin tamiriyle görevlendirilmesi, C.ML 283-11618

Ülkenin değişik yerlerinde bu neviden teşebbüslerin olduğu vilayetlere gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır. Mesela 1786'da Karahisar, Samsun, Trabzon, Samsun, Sinop'ta bugünkü tabirle ifade edecek olursak merdiven altı enfiye üretimi yapılmaktadır. Hatta kaçak enfiye dükkânı bile açanlar vardır[59]. Kütahya bu meyanda emir gönderilen bir başka vilayet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu emir 1787-88 yılına aittir[60]. 1796'da aynı durum Bursa'da olmuş ve miri enfiye satılması yönünde yetkililerden gerekli tedbirleri almaları istenmiştir[61]. Esas olan Üsküdar ve Balyabadra imalathaneleridir. Zaten Anadolu'daki vilayetlere Üsküdar imalathanesinden enfiye gönderilmektedir[62]. Bu neviden yasaklamalar 19. yüzyılda da devam etmiştir. 1840 tarihli emir bu neviden bir emirdir[63].

Üsküdar enfiye imalathanesinden birçok yere enfiye gönderilmekteydi. İstanbul'da yer alan dükkanların dışında ülkenin birçok yerine enfiye gönderilmekteydi. 21 Mart 1766 yılında enfiye gönderilen yerlerin başında Sakız, Ankara, Kıbrıs, Filibe, Edirne'ye gönderilmektedir. Enfiyelerin özellikle panayırların kurulduğu zamanlarda gönderildiğini görüyoruz. Çünkü Edirne'ye gönderilen 2267.5 kuruşluk 1555 kıyye enfiye Uzuncaabad, İslimiye ve Tekfurdağı panayırlarına gönderilmiştir[64]. Mesela 1817'de Balıkesir panayırına 1816 yılına mahsuben 1019 kıyye enfiye gönderilmesine rağmen satışı yapılamamıştır. Balıkesir mütesellimi enfiyenin satışına izin vermemiştir. Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Enfiye Emini İsmail Ağa'nın arzıyla ortaya çıkan durumda zararın toplamda 3200 kuruş olduğu ve mütesellimden tahsil edilmesine karar verilmiştir[65].

Enfiye üretimi için imalathaneye çeşitli yerlerden tütün getirilmekteydi. Ancak Dıraç tütününün ayrı yeri olduğu görülmektedir. Çünkü bu tütün ala enfiye üretimi için çok uygundur. Bu nedenle Dıraç'ta üretilen tütünün Üsküdar imalathanesine getirilmesi önem arz etmektedir. Bu meyanda emirde Dıraç tütününün miri için alınmak suretiyle Üsküdar'a getirildiği görülmektedir. Bu amaçla duhan gümrüğü, yani yine tütün gümrüğü malından olmak üzere 75.000 kuruş sermaye ayrılmıştır. Vukiyyesi 24 akçeden satın alınması istenen türün miktarı 80.000 vukiyyedir.

59 Emirde bu gibi kişilerin mallarına el konulması ve dükkânları kapatılması istenmektedir. BOA. C. İKTS 10/457 (6 Mayıs 1786).

60 BOA. C. ML 707/28888; Kütahya'ya 1805 yılında da emir gönderilmiştir. Hatta buraya 80 vukiyye enfiye sevkiyatı yapılmıştır. BOA. C. ML572/23430.

61 BOA. C. ML 744/30312

62 BOA. TSMA.d 1135 s. 88a; Üsküdar'dan Edirne, Eflak, Filibe gibi yerlere de sevkiyat yapılmaktadır. 5a-21a, 29 Kasım 1768.

63 BAO. C. İKTS 3/101 (4 Mart 1840).

64 BOA. TSMA.d 1135.

65 BOA. C. ML 199/8240.

Yaklaşık 100.000 kilo bir tütün demektir[66]. Diğer taraftan üretimin tüketime yetmemesinden olmalı Üsküdar ve Balyabadra'daki imalathanelere ek olarak Selanik Arablu'da ve Yanya'da da enfiye üretilmeye başlanmıştır. 1768'de Üsküdar imalathanesinde üretilen enfiye miktarı 47349 kıyyedir. Bu miktarın 14319.5 kıyyesi İstanbul'daki dükkanlara, geri kalan 33029.5 kıyyesi ise vilayetlere gönderilmiştir[67]. 1790'da ise dükkanlara gönderilen enfiye miktarı 14845 kıyye ile daha önceki miktardan çok farklı değildir. Hatta bu defterde hediyelik enfiye talep edilmiştir. Bu muhtemelen en iyi kalite enfiye olmalıdır. 171 kıyye 300 dirhemlik hediyelik enfiyenin kim ya da kimler tarafından istendiği kaydedilmemiştir[68].

Bu suretle birçok yere enfiye imal eden Üsküdar imalathanesinin kira usulü işletildiği bir kaç defa kayıt edilen kira bedellerinden anlaşılmaktadır. Aylık icar bedeli 1763'te 200 kuruş idi. Yıllık bu meblağ 2400 kuruş etmektedir[69]. Fakat üç yıl sonra kira bedelinde azalma olduğunu görmekteyiz. 8 aylık icar bedeli 888 kuruş 78 paradır. Bu aylık yaklaşık olarak 111 kuruştur. Yıllık ise rakam 1332 kuruşa baliğ demektir. İcar bedelinin neden düştüğünü belirlemek mümkün değildir. Ayrıca bu tarihte imalathanenin masrafları için 1066 kuruş 80 para ayrılmıştır[70]. 1782'ye gelindiğinde imalathanenin kirasını belirleyemiyoruz, ama sermayesinin 30000 kuruş olduğu görülmektedir[71]. Aynı durum 1783 yılında da devam etmiştir. Üç yıllık sermayenin 23490 kuruşluk makbuzu olmakla birlikte baki kalan 6503 kuruşun hazineden karşılanması talep edilmiştir. Bu meblağın teminatı olarak Üsküdar imalathanesinde üretilen ve 3 yıllık süre zarfında üretilecek enfiye ile birlikte tütün ve enfiye imali için gerekli bütün alet edevatı gösterilmiştir[72].

İmalathaneye tütün sağlandıktan sonra usta ve ameleler işlerine başlarlardı. 4 ustanın dışında ameleler ve satırcı istihdam edilmekteydi. Buna göre 1798'de 8 amale ve 1 satırcı çalışmaktaydı. 2 Eylül Pazartesi ile başlayan hafta Cuma ve Cumartesi çalışılmıştır. Toplamda 273 kıyye enfiye üretilmiştir. Sonraki hafta Pazar hariç 6 gün çalışan usta ve ameleler 560 kıyye enfiye imal etmişlerdir. Diğer hafta aynı çalışma süresince üretilen enfiye miktarı 449 kıyyedir. Kısaca bu tarihlerde imalathane Pazar günü hariç

66 BOA. C. ML474/19307. (Gurre-i Receb 1201)

67 BOA. TSMA.d 1135, 11-15, 17.

68 BOA. MAD. 22694, s. 14; 1811'de enfiye miktarı 17858.5 vukiyye 30 dirhem görünmektedir. BOA. D.MMK.DHN.d 3338, s. 2, Ek: 2.

69 BOA. MAD. 19186, s. 40.

70 BOA. TSMA.d 3406, 10 Mayıs 1766.

71 BOA. C. ML 737/30088 (8 Mayıs 1782); Bir sonraki yıl sermaye tutarında bir değişiklik olmamıştır. BOA. C. ML 697/28505 (16 Mayıs 1783).

72 BOA. TSMA.e 160/51.

Kır eğlencesinden bir görünüm, d'Ohsson

haftanın 5 günü üretim yapmaktaydı. Günlük ortalama 400-600 kıyye arasında enfiye üretilmekteydi[73]. Ertesi yıl tutulan amele defterinde haftalık enfiye üretiminde azalma olduğunu görüyoruz. Miktar 400 kıyyenin altına düşmüştür. Ortalama olarak üretilen enfiye haftalık olarak 200 ila 400 kıyye arasında değişmekteydi. Bazı haftalar üretim 40 kıyyeye kadar düşmekte, hatta hiç üretim yapılmamıştır. Doğal olarak istihdam edilen amele sayısı da azaltılmıştır. Nitekim bir önceki yıla göre yarı yarıya bir düşüştür. 26 Ağustos 1798 yılı pazartesi günü 2 amele diğer günler ise 4 amele çalışmıştır. Satırcı yine bir kişidir. Bazı haftalar imalathanede satırcı ile birlikte çalışan amele sayısında artış olmuştur. Mesela 23 Eylül 1798 Pazartesi ile başlayan haftada günlük çalışan amele sayısı 14'dür. Perşembe ve Cuma 16 kişi çalışmıştır. Bir sonraki hafta da aynı durum söz konusudur. Bu amelelerin enfiye üretiminin yapılmadığı bu haftalarda tütünü enfiye üretimine hazır hale getirmek amacıyla çalıştırılmış olmalıdırlar[74].

Bütün bunlara ilaveten zaman zaman imalathanede sayım yapılmıştır. Bunlara göre Üsküdar imalathanesinde üretilen enfiye çeşitleri şunlardır: Yanya enfiyesi,

73 BOA. DBŞM.d 6626, s. 2-17.
74 BOA. DBŞM.d 6358, s. 2-14.

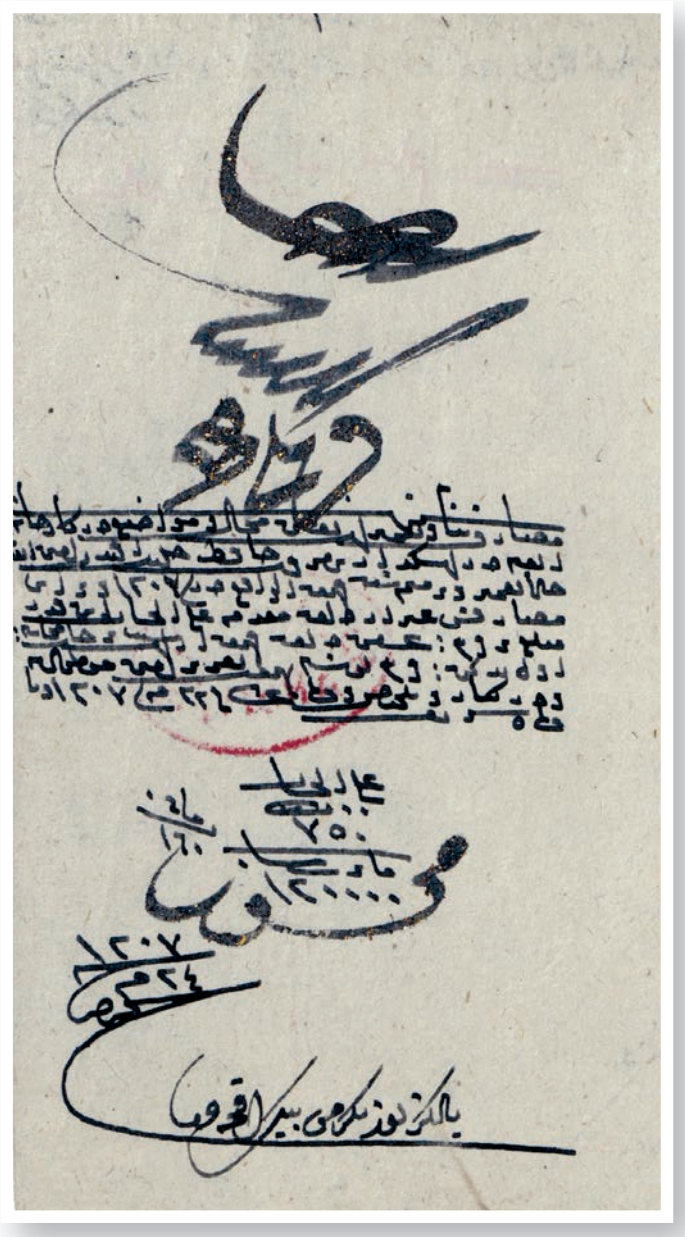

Triyeste enfiyesi, Prizren enfiyesi, kavuta ve maluta enfiyeleri. Aynı üretim çeşitliği 1831 yılında da devam etmiştir. Fakat esnaf sayımlarında bu tarihte Flemenk, Fransız enfiyelerinin satışta olduğu görülmektedir. Flemenk ve Fransız enfiyelerinin imalathanede üretildiğini varsayıyoruz[75]. Zira ithal yasağı halen devam etmekteydi. Ayrıca bu sayımlardan enfiye üretimi için neler gerektiğini ve imalathanede hangi alet ve edevat öğrenebilmekteyiz. Bunlar arasında elek, satır, kıyma satırı, pirinç elek, elek altına konur tabuka, hamur tabugası, kıl elek, varbuz?, keser, mizan-ı kebir, kirpas sergi, terazi, kantar, koğa, demir havan, mangal tahtası, fıçı, tekne, kasula tabir olunur fıçı, koşum, sandalye, saat dibek-i sagir, kepçe, kevgir, büyük küçük tencere, leğen, kalbur, balta, şerbet kovaları, tas bunlardan bazılarıdır. Bir de katır vardır ki o da kıyılmış tütünün toz haline getirmek için kullanılan değirmen çarkını çevirmek için kullanılırdı. Ayrıca çalışanların ihtiyaçlarına yönelik eşyalar demirbaşlar arasında yer almaktaydı. Kahve ibriği, cezve, mangal, abdest leğeni, kahve tepsisi, tencere, kapaklı sahan, makad, seccade, fincan, minder bu eşyalardandır. Ayrıca enfiye koymak için ambarlar vardı[76].

Üsküdar enfiye dükkanının tamiriyle ilgili masraf kaydı, AE.SSLM.III nr. 298-17416

İmalathane zaman zaman tamire muhtaç hale gelmiştir. Ondan sonraki tamir içi kayıt 1787 tarihlidir. 1792 yılında yeniden tamire ihtiyaç duyulmuştur. Bu tarihte

75 BOA. MAD. 9606, s. 279.

76 BOA. MAD. 9606, s. 35, 42-43, 102, 109, 168.

enfiye emini Hafız Halil Efendi tamir için memur olmuştur. Tamirin için keşif yapılmış ve 3111.5 kuruşa baliğ olduğu hesaplanmıştır. Bu miktarın 1000 kuruşu teslim edilmiştir. Geri kalan 2111.5 kuruş ise baki kaldığı derkenara yazılmıştır[77]. Sonradan yeniden paraya ihtiyaç hâsıl olduğundan bu defa ise 750 kuruş ilave para aktarılması emredilmektedir. Tamir için görevlendirilen kişi Enfiye Emini Hafız Halil Efendi'dir.[78]. Bir başka tamir 1840 yılında yapılmıştır. Fakat tamir için ne karda para ayrıldığı ya da harcandığı üzerinde durulmamaktadır[79].

Bu şartlar içinde enfiye üreten imalathaneye ait en son belgeye 22 Mayıs 1892 tarihini taşımaktadır. Bu belgeden imalathanenin artık atıl konuma geldiğini anlıyoruz. Bunda birçok yerde enfiye üretimine izin verilmesinin önemi büyük olmalıdır. Daha 1838 yılından itibaren enfiye imalathanelerinin sayısı arttığı gibi Avrupalı tüccarların da bu işi yapmalarına müsaade edilmiştir. Bu kararın alınmasında muhtemelen 1838 İngiltere ile yapılan Balta Limanı antlaşmasının etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amerika Kıtası'nın keşfi ile başlayan tütünün serencamı günümüze kadar değişik aşamalar geçirmiştir. Bu aşamalardan bir tanesi tütünün içilmesinin dışında toz haline getirilerek buruna çekilmesi şeklindedir. Bir nevi ilaç olarak başlayan enfiye serüveni ise 18. yüzyılda çılgınlık derecesinde yaygınlık kazanmış, müptelaları onu elde etmek için gayret sarf etmişlerdir. Osmanlı Devleti de bu yaygınlığın dışında kalamamıştır. Enfiyeden vergi alınmaya başlanması iltizama verilmesi ve mukataa haline getirilmesi ile sonuçlanmıştır Önce ithal edilen enfiye sonra yurt içinde üretilmeye başlanmıştır.. Enfiye imali için iki yer tespit edilmiştir ki, Üsküdar bunlardan bir tanesidir. Üsküdar'da Ayazma Sarayı arazisi üzerinde imalathanenin kurulması sağlanmıştır. Üsküdar enfiye imalathanesinin ne zaman kurulduğunu tam olarak tespit edilememekle birlikte neredeyse 100 yıl faaliyette bulunmuştur. Burada imal edilen değişik türdeki enfiyelerin ülkenin birçok yerine gönderilmiş ve halkın tüketimine sunulmuştur. Enfiye üretim ve satışı işinde genellikle gayrimüslimlerin çalıştığı imalathaneden günümüze sadece bir sokağın adı kalmıştır.

77 BOA. C. ML 283/11618 (29 Ağustos 1792).
78 BOA. AE. SSLM III 298/17416 (9 Eylül 1796).
79 BOA. TSMA.e. 1142/60 (4 Mart 1840).

XVIII. Yüzyıl Sonundan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Üsküdar'daki Sıbyan Mektepleri

ÖĞR. GÖR. DR. MUSTAFA MESUT ÖZEKMEKÇİ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Giriş*

Bu çalışmanın esas amacı bir asırdan fazla bir zaman diliminde Üsküdar'daki sıbyan mektepleri ve öğrenci sayılarını ortaya koymaktadır. Sıbyan mektebi ismi dışında bu okulların taş mektep, mahalle mektebi, darü's-sıbyan ve mektebi iptidaiye gibi isimlerle anıldığı da bilinmektedir. Bununla beraber çalışmada bu okullar sıbyan mektebi olarak tabir edilecektir.

Osmanlı eğitim sistemi ve dolayısıyla sıbyan mektepleriyle ilgili geniş bir literatür mevcuttur[1]. Vakıflar tarafından kurulup, idare edilen ve dolayısıyla merkezî bir denetimin bulunmadığı bu mekteplerde yapılan dersler kurucularının isteklerivle belirlenmekte olup, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu okullarda resmi bir müfredat mevcut değildir[2]. Bu çerçevede sıbyan mekteplerinde ağırlıklı olarak dini konularla ilgili eğitim yapıldığı ayrıca dilbilgisi, yazı, dinler tarihi, aritmetik gibi derslerin okutulduğu ve eğitimin de kız-erkek karışık olarak yapıldığı söylenmektedir[3]. Buna karşın mekteplerdeki dersler ve işleyişle ilgili yakın zamanda

---

* II. Mahmut devri sıbyan mektepleri şu çalışmamızda ayrıntılı olarak ele alınmıştır; Mustafa Mesut Özekmekçi, "II. Mahmut Döneminde İstanbul'daki Sıbyan Mektepleri ve Öğrenci Sayıları", *Osmanlı Araştırmaları,* LX (2022), 139-178.

1 Konuyla ilgili bazı çalışmalar için bkz: Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İstanbul 2010; İsmail Kara- Ali Birinci (haz.), *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar-Yorumlar- Tetkikler,* İstanbul 2017, Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1999, Mefail Hızlı, "Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 6 (2008); Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2000.

2 İsmail Kara, "Sunuş", s.12-16.

3 Hızlı, a.g.m., s.87

Atik Valide Mektebi

yapılmış olan yeni bir değerlendirmede sıbyan mekteplerinin aslî görevinin fakir ailelerin çocuklarına dini bilgiler vermek olduğu ve istisnalar haricinde buralarda başka bir eğitim-öğretim yapılmadığı, okulların karma olup olmadığının da bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiği belirtilmektedir[4].

Sıbyan mekteplerinin genel olarak zamanımızdaki ilkokullar gibi bir fonksiyonu olduğu düşünülmekle birlikte[5] özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu

4 İsmail Erünsal, *Yirmi İki Mürekkep Damlası, Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi Üzerine Sohbetler,* İstanbul, 2021, s. 261-262 ve 269-270.
5 Akyüz, *a.g.e*, s.31.

okulların *günümüzdekiler* gibi olduğunu söylemek pek mümkün değildir.[6] Ancak bu kurumların çocuklar için pek çok konuda bir *ilk* olduğu ve bu ilklerin çoğu zaman öğrencilerin okullarda karşılaşabileceği durumlar içerdiği de açıktır. Misalen, kişilikleri yeni yeni oluşmaya başlayan dört, beş vb. yaştaki çocukların, ebeveynleri dışında, üzerlerinde otorite oluşturabilecek görevli/yetişkinlerle (hoca, kalfa vb.) aynı ortamı paylaşmaları, bu esnada düzen, disiplin hatta zaman zaman korku, ceza ve de ödüllendirilme vb. duygularla –kendilerini güvende hissettikleri evlerinin dışında- ilk kez karşılaşmaları olasıdır. Ayrıca mektebe gönderilenler için mahallelerde tertiplenen törenler (bed-i besmele, âmin alayı vb.), çocukların akranlarıyla beraber zaman geçirmeleri bu vesileyle oyunlar oynamaları, mesirelere götürülmeleri vb. faaliyetlerle sosyalleşmeleri noktasında sıbyan mekteplerinin bir *ilkokul* vasfı taşıdığı da düşünülebilir[7].

1838'e kadar devletin eğitim konusunda resmi bir politikası olmadığı, bu durumun neredeyse 1869'a kadar sürdüğü ve sözü edilen okulların aslında vakıflar sayesinde hayat bulan ve bir nevi bağımsız kuruluşlar olduğu bilinmektedir. Ancak, III. Selim döneminde çocuklara İslamiyet'in öğretilmesi için taşraya sıbyan mekteplerinin açılması yolunda emirler gönderildiği görülür. Aynı hassasiyetin II. Mahmut iktidarında da devam ettiği anlaşılır[8]. 9 Kasım 1824 tarihinde ise başkentle sınırlı kalmakla sıbyan mekteplerine kayıt ve devam etmenin zorunlu hale getirildiği herkesin malumudur.

Literatürün sıbyan mektepleri üzerine göreceli zenginliğiyle beraber bu konuyla alakalı halen araştırılarak açığa kavuşturulması gereken hususlar olduğu muhakkaktır[9]. Mekteplerin düzen ve işleyişi dışında cevaplanması gereken bir diğer sual daha vardır. Bu da okul ve öğrenci sayılarıdır. Genel olarak Osmanlı coğrafyasında özel olaraksa başta İstanbul'da sıbyan mekteplerinin ve öğrencilerinin sayılarıyla alakalı bilgilerin özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar çok çok sınırlıdır[10]. Ancak özellikle başkentteki okullara dönemin sultanlarının çeşitli sebeplerle (sünnet, nikâh, vb.) hemen hemen her dönemde bağışlarda bulunduğu ve bu ihsanların kayıt

6 İsmail Erünsal, *a.g.e.* , s. 261.

7 Hayatlarının bir döneminde sıbyan mekteplerine devam etmiş olan pek çok kişinin okullarla alakalı anılarında bu hususlara değindikleri görülmektedir. Bir örnek olması adına bkz. Ahmet Rasim, "Mektep ve Falaka", *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar- Yorumlar- Tetkikler,* İstanbul 2017, s. 84-110.

8 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi Maarif Evrakı (C.MF), 85-4225, C. Evkaf Tasnifi (EV), 457-23103.

9 İsmail Erünsal, *a.g.e*., s.260.

10 İsmail Kara, *a.g.e*, s.16.

altına alındığı da söylenmelidir. Buradan hareketle yapılacak tespite göre payitahtta 1788'de 399[11], 1818'de 377[12], 1824'de 406[13], 1831'de 396[14], 1835'de 386 tane sıbyan mektebi olduğu düşünülebilir[15]. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise İstanbul'daki sıbyan mektebi sayısının 300-400 civarında olduğu bilinmektedir[16].

19. Yüzyıl'dan Önce Üsküdar'daki Sıbyan Mektepleri

Üsküdar'da Osmanlı dönemi boyunca toplamda 60-70 kadar sıbyan mektebi inşa edildiği söylenebilir[17]. Semtteki ilk sıbyan mektebi muhtemelen 15. Yüzyılda II. Mehmet'in ricalinden Rum Mehmet Paşa'nın külliyesiyle beraber yaptırdığıdır[18]. 16. yüzyılda ise ilçedeki mektep sayısı 15-20 civarında olup bu dönemde I. Süleyman'ın (1520-1566) kızı Mihrimah Sultan ve sadrazamı Rüstem Paşa ile III. Murat'ın (1574-1595) annesi Nurbanu Valide Sultan gibi önemli şahsiyetlerin Üsküdar'da sıbyan mektepleri inşa ettirdiği anlaşılmaktadır[19]. 17. yüzyıla tarihlenen ve bu asırda mevcut mekteplere ek olarak yeni yapıldığı söylenebilecek okul sayısıysa 4'tür[20].

18. yüzyılın hemen başında 1711'de Üsküdar'da toplam 41 adet sıbyan mektebi mevcut olup bu okullarda tahmini 1.189 öğrenci olduğu düşünülmektedir[21]. Ayrıca 1711 ile 1788 yılları arasında Üsküdar'da 9 yeni mektep daha inşa edildiği iddia edilebilir[22]. Yüzyılın sonuna doğru, 1788 yılındaysa Üsküdar'daki okul sayısının toplamının 47 olduğu görülmektedir[23].

---

11 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d) 2433-29.

12 BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT), 668/32602 ve 668/32602-A

13 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e), 465/37. Okulların 397 tanesinde öğrenci vardır. Kalan okullardaki fiziki problemlerden dolayı mektepler kullanılamaz durumdadır.

14 BOA, TSMA.e, 465/38, s.4

15 BOA, TSMA.e, 466/1, BOA, TSMA.e 465/39, BOA, TSMA.e., 672/21.

16 Kara, a.g.e, s.16-17.

17 Mehmet Cemal Öztürk, "Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar Sıbyân ve İbtidâî Mektebleri" 7. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, c. I, 2012, s. 28.

18 Erol Eyigün, "Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Sıbyan Mektepleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX,* c. III, 2016, s. 14.

19 Bu yüzyılda Üsküdar'da en az 7 yeni sıbyan mektebinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Mert Ağaoğlu, Hilal Değirmenci, "Üsküdar Sıbyan Mektepleri ve Cumhuriyet Döneminde Geçirdikleri Tamirler", *X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, ed. Coşkun Yılmaz, c. I, 2018, s. 507-511. Erol Eyigün, "Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Sıbyan Mektepleri", *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, ed. Coşkun Yılmaz, c. III, 2016, s. 15-31.

20 Bu yüzyılda Üsküdar'da en az 4 yeni sıbyan mektebinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ağaoğlu, Değirmenci, a.g.m, s.507-511.

21 Hüsnü Koyuncuoğu, "The Sıbyân Mekteps (Primary Schools) And Population in Bîlâd-ı Selâse (Three Towns: Üsküdar, Galata and Eyüp) in the Early Part of the 18th Century), *Tarih Dergisi* 60 (2014), s. 28-30.

22 Eyigün, a.g.m., s.26-31.

23 *BOA, TSMA.d, 2433/29.*

Selimiye Mektebi

19. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Üsküdar'daki Sıbyan Mektebi ve Öğrenci Sayısı

Daha önce de değinildiği üzere sıbyan mektepleri ile alakalı merkezi bir kontrol sisteminin yokluğu özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İstanbul'daki okul ve öğrenci sayılarının nihai bir şekilde tespitini zorlaştırmaktadır. Bu çerçevede örneğin 1818'de İstanbul'da sur içinde 186, sur dışındaki mahallerde (Eyüp, Galata, Kasımpaşa, Tophane, Üsküdar) 191, toplamda ise 377 mektep olduğu tespit edilse bile bu okulların başkentteki semtlere/mahallere tekil olarak dağılımı ve de öğrenci sayıları belirsizdir[24].

9 Kasım 1824'te II. Mahmud bir ferman yayınlayarak başkentteki sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirmiştir. Bu fermanın yayınlanmasından çok kısa bir süre önce, 1824'ün Haziran ayındaysa İstanbul'daki okulların tamamı hocaları

24 BOA, HAT, 668/32602-Lef. A, Ayrıca bkz. BOA, HAT, 679/33111.

ve öğrencileriyle birlikte kaydedilmiştir. 1824'e ait bu veriler İstanbul'daki mektep ve öğrenci sayısının tamamını ortaya koyabilmek adına oldukça önemlidir. Zira ilk defa bu yılda başkentte mekteplerin semtlere dağılımı, okulların isimleri ve öğrenci sayıları net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu tarihte Üsküdar ile çevresinde toplam 59 sıbyan mektebi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu okullardan 9 tanesinin kayıt esnasında *Nisvan mektebi* olarak tabir edilmesinden dolayı sadece kızların devam ettiği okullar olduğu iddia edilebilir. Okullardaki öğrenci sayısının toplamı ise 434 tanesi kız olmak üzere 2.663'tür[25]. En kalabalık 5 okulun ismi, öğrenci sayısı ve hocalarının adları tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo-1: 1824'te En Kalabalık 5 Okul

Mahal	**Okul**	**Öğrenci Sayısı**	**Hocası**
Beykoz	Gümrük Emini Merhum İshak Ağa Mektebi	94	Es-seyyid Halil Efendi
Üsküdar	Valide-i Atik Cami Şerif Mektebi	92	İbrahim Efendi
Üsküdar	Mihrimah Sultan Cami Şerif Mektebi	88	Es-seyyid Mehmet Rıfat Efendi
Beylerbeyi	Şevketmeap Efendimiz Hazretlerinin ihya buyurdukları Mektebi Şerif	85	Es-seyyid Hafız Ömer Efendi
Rum Mehmet Paşa Mahallesi	Kalınzade Elhac Ahmed Efendi Mektebi	81	Şeyh-ül Kurra Ankaravi Elhac Ali Efendi

1824'ten sonra Üsküdar'daki okul sayısına dair verilere ulaştığımız yıllar 1831 ve 1835'tir. 1831'de Üsküdar ve çevresinde toplam 62 okul mevcuttur[26]. Mekteplerin 49 tanesindeki öğrenci sayısı tespit edilebilmiştir. Bu çerçevede 18 tanesine sadece kızların devam ettiği söylenebilecek okullardaki talebe sayısı 1.011'i kız olmak üzere toplam 3.018'dir. Mekteplerdeki öğrenci sayıları değişken olduğundan 62 okulun tamamındaki talebe sayısını ortaya koymak oldukça zordur[27]. Buna karşın eldeki bilgilerden hareketle mektep başına düşen ortalama öğrenci sayısının 61 olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede 1831'de Üsküdar'da yekûn olarak 3800-4000 arasında sıbyan mektebi talebesi olması muhtemeldir[28].

25 BOA, TSMA.e, 465/37, s. 4.

26 BOA, TSMA.e, 465/38, s. 4.

27 En az talebinin olduğu mektep devam ettiği Gülfem Hatun mektebidir. Burada 18 öğrenci vardır (BOA, TSMA.e, 107/2, s.7).

28 BOA, TSMA.e, 106/20, 107/2, 106/19'dan derlenmiştir.

Tablo-2: 1831'te En Kalabalık 5 Okul

Mahal	**Okul**	**Öğrenci Sayısı**	**Hocası**
Üsküdar	Mihrimah Mektebi Şerifi	157	Salih Efendi
Üsküdar	Ayazma Mektebi	108	
Kadıköy	Dârü's-Sa'âdeti'ş-Şerîfe Ağası Mektebi	103	
Üsküdar	Valide-i Atik Mektebi	101	
Üsküdar/Tavaşi Hasan Ağa Mah.	Ali Bey Mektebi	101	Ahmet Efendi

1835 yılında Üsküdar ve çevresindeki 46 okulun verilerine ulaşılabilmiştir. Bu okullardan 9 tanesi kız mektebidir. Toplam öğrenci sayısı 561'i kız, 2.279'dur[29]. Bu yılda okul başına düşen ortalama talebe sayısı 45'dir. Semtte 1835 yılında da 1831'deki gibi 62 okul olduğu varsayılırsa ortalama öğrenci sayısından hareketle bu yılda Üsküdar ve çevresindeki sıbyan mekteplerinin talebe sayısı bir miktar düşüşle 2.800-3.000 arasında olmalıdır.

Tablo-3: 1835'te En Kalabalık 5 Okul

Mahal	**Okul**	**Öğrenci Sayısı**	**Hocası**
Büyük İskele Yakınında	Mihrimah Sultan Hazretlerinin Mektebi	118	Salih Efendi
Çavuş Deresinde	Fatma Kadın Mektebi	102	Hâce Fatma Kadın
	Atik Valide Sultan Hazretlerinin Mektebi	95	
Üsküdar'da	Yeni Cami Şerif Mektebi	90	
Beylerbeyi Cami Şerif Yakınında	Mekteb-i Şerif	88	

29 BOA, TSMA.e, nr. 466/1.

Yeni Valide Mektebi

19. Yüzyıl'ın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Üsküdar'daki Sıbyan Mektebi ve Öğrenci Sayısı

Tanzimat Fermanı'nın (1839) Osmanlı Devleti'nin askeri, idari vb. mekanizmalarının değişimi noktasında bir mihenk taşı olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede ilk kez 1838'de sonrasında ise 1845 ve 1847 yıllarında devlet, eğitim sahasına çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Bu çerçevede sıbyan mektepleri için sınıf usulü benimsenmiş, mektepler için bir talimatname yayınlanmış ve buradaki eğitim süresi 4 yıl olarak tespit edilmiştir[30]. 1857'ye gelindiğinde Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş, 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmıştır. 1882 yılı itibariyle sıbyan mektebi tabiriyse resmi mevzuattan kaldırılmış bunun yerine bu okullara iptidai mektep denmeye başlanmıştır.[31] Bununla beraber bu

30 Mehmet Ö. Alkan (Haz.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Süresince Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, c. 6, Ankara, 2000, s.5
31 Kodaman, *a.g.e*, s.71.

okulların ahalinin gözünde her zaman sıbyan mektebi olarak ifade edilmeye devam edildiği söylenebilir.

Türk eğitim tarihi ile alakalı ilk çalışmalardan birisini yapmış Osman Nuri Ergin, Tanzimat'tan sonra İstanbul'da -öğrenci sayısı verilmeden- 360 civarında sıbyan mektebi olduğunu söylemektedir.[32] Yüzyılın ikinci yarısında 1863 yılında ise başkentte kız-erkek toplam 16.757 öğrencinin devam ettiği 280 sıbyan mektebi mevcuttur[33].

1869 yılı başta İstanbul dolayısıyla da Üsküdar'daki sıbyan mektebi ve öğrenci sayısının ortaya konulması adına oldukça önemlidir. Zira Mayıs 1869 tarihli bir belge bu konu için oldukça değerli bilgiler barındırır. Başkentte açılması düşünülen Rüşdiye mektepleri için hazırlandığı anlaşılan rapora göre bu tarihte İstanbul'un çeşitli mahallerinde (Üsküdar, Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş, Sultan Ahmet, Aksaray, Sultan Bayezid Merkez, Eyüp, Sultan Selim Merkez, Bayram Paşa Merkez, Ak Mahmutzade Merkez ve Fatih) 456 tane *sıbyan mektebi binası* bulunmaktadır. Buralardaki öğrenci sayısı 7.609'u erkek, 2.769'sı kız olmak üzere toplam 10.405'tir. Okul ve öğrenci sayıları dışında raporda mektep binalarının fiziksel durumlarına dair açıklamalar da yapılmıştır. Bu çerçevede başkentteki 456 mektepten 271'i açık, 96'sı kapalı, 89 tanesi tamire muhtaçtır ve bunlardan sadece 3 tanesi Rüşdiye yapılmaya elverişlidir[34].

Rapora göre bu tarihte Üsküdar'la çevresinde 67 adet sıbyan mektebi binası bulunmaktadır. Bunlardan 24 tanesi mekteplerin fiziksel/yapısal problemlerine bağlı olarak kullanılamaz haldedir. Bazı hocalar –sayısı belli olmayan- talebelerine kendi evlerinde ders vermektedir. Bu bağlamda Üsküdar ile çevresinde açık ve öğrencisi mevcut okul sayısı 43'tür. 43 okuldaki toplam öğrenci sayısı 2.103'tür. Öğrencilerin 1.338'i erkek, 765'i kızdır. Bu durumda Üsküdar ve çevresinde okula devam eden talebelerin %64'ü erkek, %36'sı kızdır.

32 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, s. 89.

33 Alkan, *a.g.e*, s. 18.

34 BOA, Şûrâ-yı Devlet Tasnifi (ŞD), nr. 205/7.

Tablo-4: 1869'da En Kalabalık 5 Okul

Mahal	**Okul**	**Öğrenci Sayısı**	**Binanın Durumu**	**Binanın Malzemesi**
Fıstıklı	Hatice Sultan Mektebi	259	Açık ve Mamur	Ahşap
Doğancılar	Elhac Numan Ağa Mektebi	128	Açık, Tamire Muhtaç	-
Selimiye	Merkez Mektebi	104	Açık, Az Tamire Muhtaç	Yarım Kargir
	Atik Valide Sultan Mektebi	90	Açık ve Tamire Muhtaç	Kargir
	Evliye Hâce Mektebi	85	Açık ve Tamire Muhtaç	Ahşap

1883 yılında İstanbul'da 133 tanesi erkek, 112 tanesi kız mektebi olan toplam 245 mektep mevcuttur. Üsküdar'daysa 14'ü erkek, 19'u kız okulu olan 33 sıbyan mektebi vardır. Öğrenci sayısının toplamı ise 1.119'u erkek, 960'ı kız 2.079'dur. 1886 yılına gelindiğinde İstanbul'daki sıbyan mektebi sayısı 302'dir. Öğrencilerin 9.062'si erkek, 5.132'si kız toplam 14.194 talebe vardır. Üsküdar'daki sıbyan mektebi sayısı ise bu yılda 35'e yükselmiş buna karşın öğrenci sayısının toplamı 999'u erkek, 700'ü kız olarak 1.699'a gerilemiştir[35].

20. yüzyılın ilk çeyreğinde 1903 yılında Üsküdar'daki sıbyan mektebi sayısı 34'tür.Buna karşın mekteplere devam eden öğrenci sayısı tespit edilememiştir[36]. 1913 yılındaysa İstanbul'daki sıbyan mektebi sayısının tespiti için yapılan bir teftişe göre Üsküdar'da 4 tanesi kullanılmayan 18 tane sıbyan mektebi vardır. Bu okullardaki öğrenci sayısı ise 1.000'den fazladır[37].

Sonuç

Günümüzde eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde problemler olduğu ve bunun çözülmesi adına pek çok sosyal sorumluluk projelerinin yapıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede 19. yüzyıl boyunca Üsküdar'daki kız öğrencilerin çokluğu oldukça dikkat çekicidir. Zira yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'daki kızlara mahsus mekteplerdeki çocukların sayısından hareketle semtteki talebelerin %15-

35 Kodaman, a.g.e., s.75-76.

36 Filiz Ünal, *Maarif Salnamelerine Göre İstanbul'da Eğitim-Öğretim (1898-1903)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 61.

37 Pınar Yavuztürk, "Bir Müfettiş Defterinden Üsküdar Sıbyan Mektepleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI,* c. II, 2008, s. 553-568.

Ayazma Mektebi

20'nin kız olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca bazı okullarda karma eğitim yapıldığı ve buralarda da bir miktar kız talebe olduğu düşünüldüğünde sıbyan mekteplerine devam eden kız çocuklarının oranının daha yüksek olduğu söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Üsküdar'daki kız talebelerin oranı tüm öğrenciler içerisinde neredeyse %40'a yükselmiştir. Kadının sosyal hayattaki konumunun halen tam olarak belirlenemediği bir yüzyılda takdir edilmelidir ki oldukça yüksektir.

Metinde ortaya konulmaya çalışıldığı üzere İstanbul'un çeşitli mahallelerindeki farklı yıllara ait okul ve öğrenci sayılardan hareketle Üsküdar sakinlerinin hemen hemen her dönemde çocuklarının tahsiline başkentteki diğer semtlere nazaran daha fazla önem vermiş olduğunu düşündürmektedir. Zira 18. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Üsküdar'ın neredeyse her mahallesinde en az 1 sıbyan mektebinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle daha net verilere sahip olduğumuz 19. yüzyılın ikinci yarısında iyice açıktır. Bu bağlamda 1869, 1880 ve 1883'te başkentte en fazla mektep ve talebenin olduğu semt Üsküdar'dır.

II. Mahmud
Mektebi

Çalışmada sadece İstanbul'daki sıbyan mektebi ve öğrencilerinin sayısının ortaya konulmasının zorluğuna değinilmiştir. Buna karşın yakın zamanda İstanbul'daki sıbyan mektepleriyle ilgili ve farklı yüzyıllara tarihlenmiş daha nitelikli verilere ulaşılması mümkün görünmektedir. Ayrıca başkentte mektep çağında olan nüfusun nihai olarak tespiti de olasıdır. Bunlardan hareketle ilerleyen dönemde İstanbul'un farklı mahallerindeki sıbyan mektebi ve öğrenci sayılarının karşılaştırılması da yapılabilecek ve konuyla ilgili daha fazla söz söyleme imkânı doğacaktır. Bununla beraber eldeki verilerden hareketle –en azından, şimdilik- Üsküdar'ın özellikle 19. yüzyılda sıbyan mektebi ve öğrenci sayısı bakımından başkentin en mümtaz yerlerinden birisi olduğunu düşünmemek için bir sebep de yoktur.

Ek-1: 1824'te Üsküdar'daki Sıbyan Mektepleri

Sayı	Okul Adı	Öğrenci sayısı
1	Ayazma Cami Şerif Mektebi	68
2	Valide-i Atik Cami Şerif Mektebi	92
3	Mihrimah Sultan Cami Şerif Mektebi	88
4	Selimiye Cami Şerif Mektebi	80
5	Rum Mehmet Paşa Mahallesinde vaki Kalınzade Elhac Ahmet Efendi Mektebi	81
6	Sinan Paşa Mahallesi Mektebi	21
7	Mirahur Mahallesi Mektebi	70
8	Doğancılar Meydanı Mahallesi Mektebi	57
9	İhsaniye Mahallesinde Fıstıklı Mektebi	32
10	Karacaahmette Taş Mektep	11
11	Selami Ali Efendi Mahallesi Mektebi	44
12	Gülfem Hatun Mahallesi Mektebi	24
13	Solak Sinan Mahallesi Mektebi	53
14	Kapı Ağası Mektebi	61
15	Darüssade-üş-şerif Ağası Çeşmesi kurbunda Hayrettin Çavuş Mektebi	55
16	Ahmediye Cami Şerif Mektebi	57
17	Eski Hamamda Miftah Ağası Mektebi	24
18	Arasta Kapısında Mektep	8
19	Kefçe Mahallesinde Süleyman Paşa Mektebi	32
20	Tenbel Mehmet Mahallesinde Elhac Selim Ağa Mektebi	61
21	Hacı Hesna Hatun Mahallesi Mektebi	35
22	Süleyman Ağa Mahallesinde Dükkân Mektebi	48
23	Debbağlar Mahallesi Mektebi	38
24	Arakiyeci Elhac Cafer Mahallesi Mektebi	7
25	Hasan Ağa Mahallesi Mektebi	66
26	Hacı Hesna Hatun Mahallesinde Mescid-i Şerif Mektebi	11
27	İbrahim Ağa Zaviyesi Mektebi	14
28	Çavuş Deresinde Bostan Karşısında (Nisvan Mektebi)	59
29	Anadiye kurbunda (Nisvan Mektebi)	44
30	Kasım Çeşmesinde (Nisvan Mektebi)	25
31	Acı Çeşme kurbunda Ümmü Gülsüm Hatun Mektebi	71
32	Hayrettin Çavuş Mahallesinde (Nisvan Mektebi)	54
33	Davut Paşa Mahallesinde (Nisvan Mektebi)	26

34	Çinili Cami Şerif kurbunda Külhan Sokağında Günüç Kızı (?) Mektebi	39
35	Valide-i Atik Mahallesinde Abacılar Sokağında Kartallı Mektebi	56
36	Süleyman Ağa Mahallesinde Şeyh Cami kurbunda Hatice Hatun Mektebi	60
37	Kadıköy'de Çarşı Cami Şerifi Mektebi	47
38	Karye-i mezburda Cennetmekân Firdevsi Aşiyan Sultan Mustafa Han Hazretleri Mektebi	52
39	Karye-i mezburda Elhac Cafer Ağa Mahallesinde Hatun Mektebi	15
40	Beylerbeyi Karyesinde vaki şevketmeap Efendimiz Hazretlerinin İhya buyurdukları Mektebi Şerif	85
41	İstavroz Karyesinde Hafız Mehmet Necib Efendi Mektebi	44
42	İstavroz Karyesinde Hâce Zeyneb Hatun Mektebi	32
43	Çengel Karyesinde Elhac Ömer Efendi Mektebi	75
44	Çengel Karyesinde Kapı Ağası Ahmet Ağa Mektebi	34
45	Vani Karyesinde Hâce Osman Efendi Mektebi	16
46	Kandilli Karyesinde Hâce Elhac Mehmet Efendi Mektebi	41
47	Anadolu Hisarı Karyesinde Muhaşşi Sinan Efendi Mektebi	44
48	Kanlıca Karyesinde Merhum İskender Paşa Mektebi	29
49	Anadolu Hisarı Karyesinde Cami Kebir Mektebi	40
50	Kanlıca Karyesinde İmhan Hatun Mektebi	32
51	İncir Karyesi Mektebi	21
52	Beykoz Kasabasında Gümrük Emini Merhum İshak Ağa Mektebi	94
53	Anadolu Kavağı Mektebi	40
54	Anadolu Kavağında Şerife Hafize Hatun Mektebi	42
55	Yuşa nam Mahalde Kale Mektebi	46
56	Bulgurlu Karyesinde Mektep	63
57	Dudullu Karyesinde Beşir Ağa Mektebi	25
58	Poyraz Kalesi Mektebi	38
59	Anadolu Feneri Mektebi	36
Toplam		**2.663**

Ek-2: 1869'da Üsküdar'daki Sıbyan Mektepleri

No	Yer	Okul İsmi	Erkek	Kız	Binanın Durumu	Malzeme
1	Selimiye	Merkez Mektebi	64	40	Açık, Az Tamire Muhtaç	Yarım Kargir
2	Kadıköy	Sultan Mustafa	45	15	Açık, Tamire Gerek Yok	Yarım Kargir
3	Kadıköy	Osman Ağa Mektebi	10	14	Açık, Büyük Tamire Muhtaç	
4	Bulgurlu	Haydar Paşa Mektebi	25	15	Açık, Tamire Gerek Yok	
5	Fıstıklı	Şakir Paşa Mektebi	15	5	Açık, Tamire Gerek Yok	Ahşap
6	Fıstıklı	Hacı Ahmet Paşa	0	0	Açık ve Tamire Muhtaç	Ahşap
7		Tophanelioğlu Altunzade İsmail Efendi Mektebi	20	13	Açık	Yarım Kargir
8	Harem İskelesinde	Tahir Efendi Mektebi	13	11	Açık, Büyük Tamire Muhtaç	Ahşap
9	Fıstıklı	Hatice Sultan Mektebi	216	43	Açık ve Mamur	Ahşap
10	Doğancılar	Elhac Numan Ağa Mektebi	93	35	Açık, Tamire Muhtaç	
11	Mirahurda	Rüstem Paşa Mektebi	3	1	Açık, Tamire Muhtaç	Yarım Kargir
12	Ayazma	Sultan Mustafa Mektebi	30	18	Açık ve Yeni Tamir Edilmiş	
13		Rum Mehmet Paşa Mektebi	65	22	Açık, Tamire Muhtaç Değil	Kargir
14	Karacaahmet	Fethi Paşa Mektebi	16	15	Açık, Tamire Muhtaç Değil	Ahşap
15		Valide-i Cedid Mektebi	28	2	Açık, Tamire Muhtaç	Kargir
16	Anadiye	Tavaşi Hasan Ağa Mektebi	48	20	Açık, Tamire Muhtaç	Kargir
17		Mihrimah Sultan Mektebi	30	20	Açık, Tamire Muhtaç Değil	Kargir
18		Dükkân Mektebi demekle maruf Miftah Ağası Mektebi	0	0	Açık	Ahşap

19		Yoğurtçu Osman Ağa Mektebi	45	10	Açık, Tamire Muhtaç	Ahşap
20	Toygarda	Mehmet Efendi Mektebi	0	0	Açık, Tamire Muhtaç Değil	Ahşap
21		Solak Sinan Mektebi	30	30	Açık, Az Tamire Muhtaç	Ahşap
22	Tekke Kapısında	Selami Ali Efendi Mektebi	13	10	Açık, Az Tamire Muhtaç	Ahşap
23		Atik Valide Sultan Mektebi	55	35	Açık ve Tamire Muhtaç	Kargir
24		Çinili Kösem Valide Mektebi	22	10	Açık, Az Tamire Muhtaç	Kargir
25		Kapı Ağası Yakup Ağa Mektebi	30	32	Açık, Az Tamire Muhtaç	Kargir
26	Debbağlar	Hacı Ebubekir Ağa Mektebi	25	25	Açık, Tamire Muhtaç Değil	Ahşap
27		Evliya Hâce Mektebi	50	35	Açık ve Tamire Muhtaç	Ahşap
28	Hace Hesna Hatun Mahallesinde	Mumcu Ahmet Ağa Mektebi	25	5	Açık, Az Tamire Muhtaç	Ahşap
29	Aziz Mahmud Ağa Dergâhı Civarında	Debbağ Mahmud Ağa Mektebi	7	65	Açık, Yeni	Ahşap
30	İstavroz	Tavaşi Abdullah Ağa Mektebi	40	30	Açık ve Tamirde	
31	Beylerbeyinde	Sultan Hamid Mektebi	50	30	Açık ve Mamur	Kargir
32	Çengelköy	Süleyman Ağa Mektebi	30	6	Açık	Ahşap
33	Çengelköy	Darüssade Ağası Mektebi	20	8	Açık ve Tamire Muhtaç	Ahşap
34	Vani	Mektep	15	10		
35		Kandilli Mektebi	13	10	Açık ve Tamire Muhtaç	Ahşap
36	Anadolu Hisarında	Yasemin Hatun Mektebi	25	17	Açık ve Tamire Muhtaç	Yarım Kargir
37	Anadolu Hisarında	Muhaşşi Sinan Ağa Mektebi	20	20	Açık ve Tamire Muhtaç	Ahşap
38	Kanlıca	İskender Paşa Mektebi	35	25	Açık, Tamire Muhtaç Değil	Yarım Kargir
39	İncir Karyesinde	Sinan Ağa Mektebi	17	15	Açık ve Yeni	Yarım Kargir

40	Paşabahçe'sinde	Sultan Mustafa Mektebi	2	1	Açık ve Tamire Muhtaç	Ahşap
41	Yalı Karyesinde	Hacı Beşir Ağa Mektebi	7	7	Açık ve Tamire Muhtaç	Yarım Kargir
42	Beykoz	Gümrükçü İshak Ağa Mektebi	20	15	Açık ve Tamire Muhtaç	
43	Anadolu Kavağında	Hacı Abdullah Ağa Mektebi	21	25	Açık, Tamire Muhtaç Değil	Ahşap
44	İbrahim Ağa Zaviyesinde	Mektep	0	0		
45	Beykoz	Fatma Zehra Hanım Hanesinde	0	0		
46	Üsküdar Süleyman Ağa Mahallesi	Mektep	0	0		
47	Rum Mehmet Paşa Mahallesi	Ahmet Ağa Mektebi	0	0	Mesdud ve Tamire Muhtaç	Ahşap
48	Tunus Bağında	Esma Hatun Mektebi	0	0	Mesdud ve Az Tamire Muhtaç	
49	At pazarında	Elhac İbrahim Efendi Mektebi	0	0	Yeniden yapılıyor	Yarım Kargir
50	Tekke Kapısında	Fatma Hatun Mektebi	0	0	Mesdud ve Harap	
51	Rum Mehmet Paşa Mahallesi	Miftah Ağası Süleyman Ağa Mektebi	0	0	Mesdud ve Harap	
52		Çavuşbaşı Hacı Ahmet Ağa Mektebi	0	0	Mesdud ve Gayet Harap	Yarım Kargir
53	Tenbeller Mahallesi	Matbah-ı Amire Emini […] Selim Ağa Mektebi	0	0	Mesdud, Kapısı Çatlak, Tamire Muhtaç	
54	Ahmediye Mahallesi	Mustafa Ağa Mektebi	0	0	Yanmış	
55		Mirahur Ali Ağa Mektebi	0	0	Yanmış	
56	Tenbeller Mahallesi	Hacı Ali Ağa Mektebi	0	0	Yanmış	
57		Gülfem Hatun Mektebi	0	0	Yanmış	
58		Ramazan Efendi Mektebi	0	0	Yanmış	

59		Ahmet Paşa Mektebi	0	0	Yanmış	
60	Bulgurlu Mescitte	Darüssade Ağası Mektebi	0	0	Yanmış	
61	Kör Bakkalda	Cafer Ağa Mektebi	0	0	Mesdud	Ahşap
62	Karacaahmet Civarında	Hacı Mustafa Ağa Mektebi	0	0	Mesdud	
63	Karacaahmet Civarında	Mahmud Çavuş Mektebi	0	0		
64	Kefçe Dede	Süleyman Paşa Mektebi	0	0		Ahşap
65		Süleyman Ağa Mektebi	0	0	Yanmış	
66	Öncüler Sokağında	Mektep	0	0	Yanmış	
67		Cezayirli Ahmet Paşa Mektebi	0	0	Mesdud ve Harap	Ahşap
Toplam			**1.338**	**765**		

İstanbul Boğazı'nın Son Savunma Mevzii: Nakkaş Tabyası

ARŞ. GÖR. TURGAY KOÇAK
Millî Savunma Üniversitesi

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım'ın kaybedilmesi ve akabinde Rusların Karadeniz'e dâhil olmaları üzerine Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul Boğazı üzerinde kuzeyden gelecek bir tehdit hissetmeye başlamıştı. 1792 yılında Rusya ile yapılan savaşın son bulması üzerine Sultan III. Selim döneminden itibaren İstanbul Boğazı tahkim edilmeye başlandı. Bu kale inşa faaliyetlerinin devamı ve İstanbul Boğazı savunma sisteminin bir parçası olarak da Beylerbeyi yakınlarında Nakkaş İskelesi'nde bulunan rıhtıma bir tabya inşa edilmesine karar verilmişti (1821). Nakkaş Tabyası olarak bilinen ve Karadeniz'den gelebilecek olan muhtemel bir Rus saldırısında son savunma mevzii niteliğinde olan bu tabyadan günümüze herhangi bir kalıntı maalesef ulaşmamıştır. Ayrıca İstanbul Boğazı'nın tarihsel süreçte tahkim edilmesini konu edinen çalışmalarda da Nakkaş Tabyası'nın ismine maalesef rastlanılmamaktadır. Sadece iki araştırmada ismen zikredildiği tespit edilmiş olup bu çalışmalarda tabyaya dair yeterli bilgi ortaya konulmamıştır[1]. Bu araştırmada, Nakkaş Tabyası'nın inşa, donatım ve askeri faaliyetleri arşiv belgelerine dayanarak incelenecek ve İstanbul Boğazı'nda bulunan tarihi savunma zincirinin kaybolmuş olan bu son halkasına dair bulgular gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacaktır.

---

1 Kemal Kutgün Eyüpgiller, Yeşim Yaşa, *İstanbul (Bahr-i Siyah/Karadeniz) Boğazı Kale ve Tabyaları,* İstanbul: Kitabevi, 2019, s. 275; Mustafa L. Bilge, "Kapudan-ı Derya Halil Rifat Paşa'nın Karadeniz Seyahati Jurnali 1843", *Abdülkadir Özcan'a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür,* ed. Hayrunnisa Alan (vd.), İstanbul: Kronik, 2018, s. 291.

Görsel 1: İstanbul Boğazı'nın kuzeyinde bulunan kale ve tabyaları gösteren harita. (Kaynak: Kemal Kutgün Eyüpgiller, Yeşim Yaşa, İstanbul (Bahr-i Siyah/Karadeniz) Boğazı Kale ve Tabyaları, İstanbul: Kitabevi, 2019, s. 18.)

Boğazların Savunulması

İstanbul ve Çanakkale Boğazları tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuş ve bu bölgelere hâkim olan devletler tarafından özel olarak korunmaya çalışılmıştı. Osmanlı Devleti de Rumeli'ye geçip burada yerleştikten sonra boğazların stratejik önemini anlamış ve bölgenin savunulmasına büyük özen göstermişti. Osmanlı birlikleri daha XIV. yüzyılın sonlarında İstanbul Boğazı kıyılarına vardıklarında, Yıldırım Bayezid döneminde boğaz üzerinde kontrol sağlayabilmek adına ilk olarak Anadolu Hisarı inşa edildi. Daha sonra ise 1452 yılında İstanbul'un fethi hazırlıkları çerçevesinde boğaz üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamak için Rumeli Hisarı yapıldı. Fatih Sultan Mehmed döneminde sadece İstanbul Boğazı değil Çanakkale boğazı da yapılan kaleler vesilesiyle tahkim edildi. Boğazların

savunulması adına sürdürülen inşa faaliyetleri XVII. yüzyılda da devam etti ve IV. Mehmed'in validesi olan Hatice Turhan Sultan Seddülbahir Kalesi'ni yaptırarak Çanakkale Boğazı'nın savunmasını güçlendirdi. Hem İstanbul hem de Çanakkale boğazlarında kurulan bu savunma sistemi sayesinde Marmara Denizi ve Karadeniz Osmanlı Devleti için tam anlamıyla güvenle seyrüsefer yapılabilecek bir bölge oldu.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla, o güne kadar Osmanlılar için bir iç deniz hüviyetine sahip olan Karadeniz, artık Rus ticaret gemilerinin serbest bir şekilde seyir yapabildikleri sulara dönüştü. Ayrıca Kerç, Yenikale ve Kılburun kalelerinin de terkedilmesiyle Karadeniz'de Osmanlı Devleti ile Rusya kıyıdaş oldu[2]. Anlaşmanın akabinde Rusya'nın 1783'te Kırım'ı ilhak etmesiyle yeni bir savaş başladı. Avusturya'nın da Rusya yanında savaşa dâhil olması üzerine Osmanlı Devleti oldukça zor şartlar altında iki cepheli bir mücadele sürdürmeye çalıştı. Ancak bu zorlu mücadeleye devam edemeyen Osmanlı Devleti, Avusturya ile Ziştovi (1791) ve Rusya ile Yaş antlaşmalarını (1792) imzalamak zorunda kaldı. Böylece Rusların Kırım ilhakını tanımak ve Karadeniz'deki varlığını da kabul etmek mecburiyetinde kaldı[3].

Rusların Karadeniz'e girmeleri Osmanlı Devleti'nin başkentini kuzeyden gelebilecek saldırılara açık hale getirdi. Karadeniz kıyıları, daha XVII. yüzyılda Ukrayna Kazaklarının akınlarına maruz kalmış ve Rumeli Hisarı'na kadar akınları ulaşmıştı. İşte bu dönemden itibaren boğazın kuzeyini tahkim etmeye çalışan Osmanlı Devleti, çok daha ciddi bir tehdit olan Rusya karşısında boğazı savunabilmek adına tedbirler geliştirmeye çalıştı[4]. (Görsel 1)

Bu yıllarda tehdit sadece Karadeniz'den gelmemekteydi. 1800'lü yılların başında Osmanlı Devleti'nin Fransa'yla oldukça yakın ilişkilere sahip olması İngiltere'yi rahatsız etmiş ve bu sebeple İngilizler Ruslarla ittifak kurarak Osmanlı'yı Fransa'ya karşı oluşturdukları koalisyona dâhil etmek için Çanakkale Boğazı'na bir

2 Cemal Tukin, *Boğazlar* Meselesi, İstanbul 1999, s. 75-76; İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1787", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, 2. Baskı, İstanbul 2008, s. 288-289; Murat Fidan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 2002, s. 50-51; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA),* XXVI, s. 526.

3 Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *DİA,* XLIII, s. 347.

4 XVIII. yüzyılın ikinci yarısında itibaren İstanbul Boğazı üzerinde hissedilen Rus tehdidi ve Osmanlıların bu tehdide karşı almış oldukları tedbirlere dair yapılmış olan en son çalışma için bkz. Hümeyra Bostan, *Defending the Ottoman Capital Against the Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of Istanbul,* İstanbul Şehir Üniversitesi & École Pratique des Hautes Études Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi) 2020, s. 267-269.

harekât gerçekleştirmeyi planlamıştı[5]. 18 Şubat 1807'de harekete geçen İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'ndaki Osmanlı savunmasını zorlanmadan geçti ve İstanbul önlerine geldi. Burada Fransızların da desteğiyle oluşturulan yeni savunma mevzileri sayesinde ve filoda piyade askeri olmaması sebebiyle 1 Mart 1807'de İstanbul önünden demir alarak çekilmek zorunda kaldı[6].

Karadeniz'den gelecek olası bir saldırıya karşı, daha önce Çanakkale'de İngilizlere karşı yapıldığı gibi, sandalların birbirine zincirleyerek ve üzerlerine top koyarak deniz üzerinde atış platformları oluşturma, eski gemiler ve ticaret gemilerinden de faydalanarak bir savunma hattı tesis etme fikri gündeme geldi. Ancak güçlü rüzgâr ve akıntılar sebebiyle bu sandalların dağıldığı, sandalların ebatlarından ötürü üzerlerine küçük toplar konulması mecburiyetinden dolayı düşmanın top menziline girmeden bu sandalları ateş altına aldığı, ticaret gemilerinin İngiliz gemilerine oranla çok küçük olduğu ve bunların karşısında mukavemet edemeyecekleri görülmüştü. Ayrıca Çanakkale'de İngilizlere karşı alınan bu tedbirlerin İstanbul Boğazı için uygun olmadığı ve düşmanın karaya asker çıkarma ihtimali bulunmasından ötürü bu düşünceden vazgeçildi. Bunun üzerine İstanbul Boğazı'nın kuzeyinde bulunan tabyalara ilaveten, boğazın iç kesimlerine doğru, Selviburnu, Yeniköy, Baltalimanı ve diğer bazı münasip yerlere tabya yapılmasının daha isabetli olacağına karar verildi[7]. Böylece olası bir Rus saldırısı karşısında boğazın iç kesimlerine doğru savunma derinliğinin de arttırılması sağlanmış olacaktı.

Karadeniz'den gelmesi muhtemel bir Rus saldırısı sebebiyle İstanbul Boğazı'nın savunması için yeni tabyalar tesis edilmesi kararı alındıktan sonra yeri önceden tespit edilmiş olan Selviburnu, Yeniköy ve Baltalimanı gibi tabyaların inşasının yanı sıra yeri keşifler sonucunda tespit edilmiş olan tabyaların da yapımına başlandı. Bu çerçevede yapılan keşif çalışmaları neticesinde Beylerbeyi yakınında deniz kenarında Nakkaş adı verilen bölgenin tabya için uygun olduğu tespit edildi ve inşasına başlamak için Gümrük Emini Ahmed Ağa'ya görev verildi[8].

5 Fatih Yeşil, "İngiltere'nin İstanbul Harekâtı: 1807", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim I*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, II s. 81.

6 Fatih Yeşil, "a.g.m.", s. 87.

7 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (=HAT) 1081/44064.

8 BOA, HAT. 1339/52356. Nakkaş Tabyası'nın inşası için uygun görülen yerin tespiti ve Ahmed Ağa'nın tabya inşası için görevlendirilmesine dair telhis üzerine hatt-ı hümayun için bkz. (EK-1).

Nakkaş Tabyasının Konumu

Arşiv belgelerinde tabya için uygun bulunan konum "*Nakkaş nam mahalde*", "*Beylerbeyi kurbunda Nakkaş nam mevkide*" ve "*Nakkaş İskelesinde*" olarak geçmektedir. Tabyanın inşa edileceği konum hakkında "*Beylerbeyi kurbunda*" olduğuna dair ifade, günümüzde 15 Temmuz Şehitleri Köprüsü'nün Asya yakasındaki ayağının hemen yanında bulunan ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı Beylerbeyi Kışla Gazinosu'nun bulunduğu bölgeyi akla getirmekteydi. Ayrıca buranın günümüzde dahi askeri tesislere ev sahipliği yapıyor olması ilk etapta bu ihtimali güçlendirir mahiyetteydi. Çalışmamızı destekleyebilecek görsel kaynak ve harita araştırmaları sırasında Nakkaş Tabyası'na ait maalesef yeterli veriye ulaşmak mümkün olmadı. Ancak

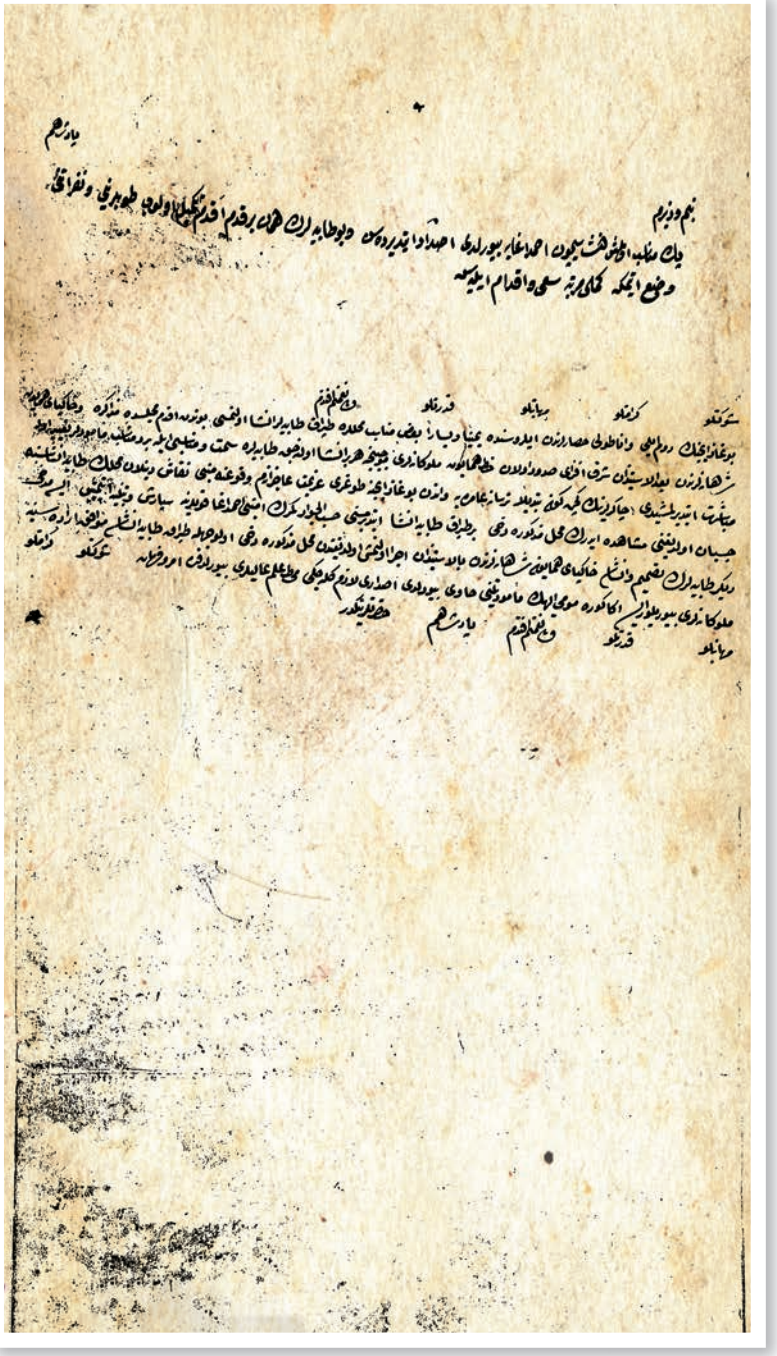

Nakkaş Tabyasının inşası için uygun görülen yerin tespiti ve Gümrük Emini Ahmed Ağa'nın tabya inşası için görevlendirilmesine dair telhis üzerine hatt-ı hümayun (HAT. 1339/52356)

Görsel 2: 1845 yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn öğrencileri tarafından çizilmiş olan haritada Nakkaş Tabyasının konumu. (Kaynak: Coşkun Yılmaz, 'Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u', Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi I: İstanbul'un Emperyal Dönüşümleri Dünya Ölçeğinde İstanbul Topoğrafya ve Yerleşim, ed. Coşkun Yılmaz İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2015, s. 569)

1845 tarihinde Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun öğrencileri tarafından çizilmiş bir harita hem tabyanın gerçek konumunu tespit hem de görsel materyal eksiğini giderme noktasında bu araştırmaya ciddi katkı sağladı[9] (Görsel 2).

1845 tarihli haritaya göre Nakkaş Tabyası'nın kurulduğu bölge, Kuzguncuk İskelesi'nin yaklaşık 300 metre kuzeydoğusunda bulunan bir araziye tekabül ediyordu. Nakkaştepe Mezarlığı'nın hemen yamacından başlayarak deniz kenarına kadar devam eden bu düz arazi bölgede tabyanın inşa edilmesi en muhtemel yer olarak göze çarpmaktadır (Görsel 3). Bir arşiv belgesinde tabya cephanesinin "mezarlık içerisinde" bulunduğunun ifade edilmesi[10] bölgede bulunan Nakkaştepe Mezarlığı'nı akla getirmektedir. Bu bilgi de tabyanın konumuna dair düşüncemizi güçlendirmektedir. Ayrıca bölgede bulunan ancak nasıl bir yapıya ait olduğu kesin olarak tespit edilemeyen bazı taş temel ve duvar kalıntıları tabyanın burada kurulmuş olma ihtimalini tahkim etmektedir. Hem harita hem de arazi yapısı ve arşiv belgelerindeki bilgiler tabyanın yukarıda ifade edilen bölgede kurulmuş olduğu düşüncesini teyit eder niteliktedir (Görsel 4).

9 Coşkun Yılmaz, "Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi I: İstanbul'un Emperyal* Dönüşümleri Dünya Ölçeğinde İstanbul Topoğrafya ve Yerleşim, ed. Coşkun Yılmaz İstanbul 2015, s. 562-584.

10 BOA, Cevdet-Askeriye (C.AS.) 213/9121 (23 Zilhicce 1240/8 Ağustos 1825).

Nakkaş Tabyası'nın Tesis Edilmesi ve İnşa Faaliyetleri

Gümrük Emini Ahmed Ağa'nın mübaşeretiyle inşa faaliyetleri başladı ve 1821 yılında Nakkaş Tabyası'nın önemli bir kısmı tamamlandı. Bu ilk etap çalışmalar kapsamında bir tabya için temel hafriyat ve bina ihtiyaçları yapıldı. Öncelikli olarak arazinin doldurulması ve gerekli düzeltmelerin yapılması sağlandı. Akabinde rıhtım da doldurularak tabyanın inşası için ihtiyaç duyulan alan kazanılmış oldu.

Tabyanın asli görevini icra edebilmesi amacıyla toprak dolgulu altı adet top mazgalı inşa edildi. Ayrıca topların yerleştirileceği top döşemeleri de konularak tabya boğazı korumaya hazır hale getirildi. Tabyanın ihtiyacı olan cephanenin muhafaza edilebilmesi için bir cephane binası da yapıldı. Tabyanın çevresi muhafaza duvarlarıyla çevrilerek giriş çıkış yapılabilecek demir kapılar konuldu ve hayvanlar için de bir ahır yapıldı. Görevli askerlere için kerevetlerin de inşa edildiği bu ilk etap inşa faaliyetlerinin toplam maliyeti 1.416.807 akçe/11.806,5 kuruş oldu[11].

6 adet mazgal (top siperi)	272.160 akçe
Top döşemesi	201.600 akçe
Kâgir muhafaza duvarı inşası	140.760 akçe
Demir kapılar	24.000 akçe
Frengî kaldırım ferşi	19.020 akçe
Rıhtımın doldurulması	155.520 akçe
Arazinin toprak doldurularak düzenlenmesi	123..120 akçe
Cebehane inşası	189.000 akçe
Ahır inşası	204.000 akçe
Kerevetler inşası	20.160 akçe
Nakliye, aletler vs. masraf	67.467 akçe
YEKÛN	1.416.807 akçe / 11.806,5 kuruş

Tablo 1: 1821 yılında Nakkaş Tabyası'nın tesisi ve ilk olarak inşa edilen binalar. (D.BŞM.BNE.d 16286, s. 26 [3 Ramazan 1236/4 Haziran 1821])

Nakkaş Tabyası 1821 yılından itibaren hizmete girmiş ve İstanbul Boğazı'ndaki savunma zincirinin son halkası olmuştu. Ancak kalenin tesisine dair verilen emirde ayrıca bir de kışla binası inşasına dair bir emrin verilmemesi sebebiyle, özellikle kış aylarında tabyada vazifeli askerler hava şartlarından dolayı zor şartlar altında görev ifa etmek durumunda kalmaktaydı[12]. Bunun üzerine Nakkaş

11 BOA, *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Bina Eminliği Defterleri (D.BŞM.BNE.d.)* 16286, s. 26 (3 Ramazan 1236/4 Haziran 1821).

12 BOA, C.AS. 41/1864-2.

Tabyası ile beraber İstanbul Boğazı'nda mevcut altı tabyada görevli Bostancı Ocağı'na mensup neferler için tabyalarda otuz askerin konaklayabileceği kışla yapılmasına karar verildi. Ayrıca nöbet ve karakol görevlerinin de ifa edilebilmesi için bir karakolhane inşası da kararlaştırıldı[13]. Diğer masraflarla beraber bu ikinci etap inşa faaliyetinin maliyeti 973.104 akçe/ 8109,2 kuruş oldu.[14]

Kâgir ocaklı ve mutfaklı kışlak inşası	840.000 akçe
Saçak inşası	23.040 akçe
Karakolhane inşası	21.600 akçe
Nakliye, aletler vs. masraf	88.464 akçe
YEKÛN	973.104 akçe / 8109,2 kuruş

Tablo 2: 1821 yılındaki inşa faaliyetleri (D.BŞM.BNE.d 16299, s. 5)

Nakkaş Tabyasındaki en kapsamlı inşa faaliyeti ise 1822 yılına gelindiğinde gerçekleştirildi. Tabyada görevli asker sayısının arttırılması neticesinde mevcut tabya kışlası askerlerin barınma ihtiyacının karşılanmasında yetersiz kalmaktaydı. Bu duruma çözüm olarak yeni bir kışla binasının yapılması uygun bulundu. Yeni kışla binasının tabyanın yakınında bulunan ve Köprülüzade vakfına ait olan bir bahçe üzerine yapılması planlandı. Yüz nefer ve zabitanın konaklamasına imkân verecek şekilde yapılması tasarlanan kışla inşa edilirken keşiflerdeki plandan farklı olarak daha büyük yapılmış ve hesaplanandan fazla masraf çıkması üzerine bu durum sadrazama bir tezkireyle bildirilmişti.[15] Bunun yanı sıra yapıları boğazın dalgalarından korumak için muhafaza duvarları da inşa edildi. Ayrıca tabyayı genişletme ve görevli personelin günlük ihtiyaçlarını karşılayabilme adına kagir mutfak, kiler ve tuvaletler de inşa edildi[16].

Askerin ihtiyaçlarının görülmesinin yanı sıra tabyanın asayiş fonksiyonuna sahip olduğunun bir göstergesi olarak bir adet karakolhane ve iki adet hapishane odası inşa edildi. Tabyanın girişine de üzerinde padişah tuğrasının bulunduğu bir mermer kapı yapıldı, iskele yeniden tesis edildi ve tabyanın içerisindeki alan düzenlenerek kaldırımlar döşendi. Böylece 1822 yılında yapılan genişletme ve düzenleme çalışmalarının maliyeti 7.494.631 akçe/62.455,95 kuruşa erişti.

13 BOA, *D.BŞM.BNE.d* 16299, s. 2 (19 Muharrem 1237/16 Ekim 1821).

14 BOA, *D.BŞM.BNE.d* 16299, s. 5.

15 BOA, *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Defterleri (D.BŞM.d.)* 8865, s. 5/1.

16 BOA, *D.BŞM.d.* 8865, s. 2-3 (16 Şaban 1237/8 Mayıs 1822).

Görsel 3: Nakkaş Tabyası'nın günümüz haritası üzerinde tesis edilmesi muhtemel konumu. (Kaynak: Yandex Haritalar [12.10.2021 tarihinde erişildi.])

Kışlak binaları inşası	4.578.750 akçe
Dalgalardan muhafaza için kâgir duvar inşası	646.560 akçe
Saçak inşası	69.300 akçe
Kitabe saçak inşası	79.200 akçe
Muhafaza duvarı inşası	259.400 akçe
Karakolhane inşası	60.050 akçe
Kitabe saçak inşası	10.080 akçe
Kâgir mutfak ocağı inşası	180.000 akçe
Üç adet memşa inşası	52.800 akçe
Sair masraf	594.014 akçe
YEKÛN	6.530.154 akçe / 54.417,95 kuruş
İki adet hapishane odası	241.875 akçe
Toprak nakli	156.000 akçe
Frengî kaldırım inşası	33.060 akçe
Siyah taştan merdiven inşası	7.200 akçe
Tuğra-yı Osmanîli mermer kapı inşası	102.000 akçe
Elvan boyalı saçak inşası	34.000 akçe
Sahanlık döşemesi inşası	15.300 akçe
Elvan boyalı neşimen (ikamet/oturma alanı) inşası	6.700 akçe

Dökmecikârî pirinçten masnu' baba vaz'ı	5.760 akçe
Tecdiden iskele tamiri	5.940 akçe
Önü basamaklı döşeme inşası	44.100 akçe
Koğuş tahtasından kapı inşası	3.600 akçe
Kiler mahalli inşası	7.200 akçe
Siperlerin düzenlenmesi için toprak nakli	38.280 akçe
Cebehanenin dalgalardan korunması için döşeme inşası	61.200 akçe
Nakliye, alet vs. masraf	87.782 akçe
Yekûn	964.477 akçe / 8038 kuruş

Tablo 3: 1822 yılındaki inşa faaliyetleri (D.BŞM.d 8865, s. 2-5 [16 Şaban 1237/8 Mayıs 1822])

1822 yılındaki inşa faaliyetinden sonra da Nakkaş Tabyası'nda ihtiyaca binaen bazı bakım onarım işleri yapıldı. 1825 yılında tabyanın mezarlık içinde bulunan cephanesi şiddetli soğuk ve güneş ısısının derzlerini bozması sebebiyle çatısına harçla eğim verilerek kiremit döşenmesi kararlaştırıldı. Ayrıca mevcut iskele yeniden tamir edilerek bir miktar daha rıhtım inşa edildi. Frengî kaldırım döşeme işlemi de uygulanarak rıhtımın çevre düzenlemesi tamamlandı. Bu yıl içerisinde yapılan düzenlemelerin toplam maliyeti 1.497 kuruş olarak hesaplandı[17].

Yıllar içerisinde tabyanın cephanesi eskimiş ve yağmurlarda içerisinde saklanan mühimmat zarar görmeye başlamıştı. Ayrıca cephanenin sancak kulesinin altında saklanıyor olması ve sancak çekilmesi gerektiğinde görevli askerlerin buraya girip çıkması da güvenlik açısından ciddi bir zafiyet oluşturmaktaydı. Bunun üzerine 1847 yılında tabyanın cephanesinin kâgir olarak yeniden inşa edilmesi gündeme geldi[18]. Yapılan keşifler neticesinde masrafının 15.800 kuruş tutacağı ve ücretin uygun olması üzerine cephanenin yenilenmesine irade buyruldu[19]. İradenin çıkması üzerine gereğini yapması için konu Serasker Paşa'ya havale edildi[20] ve gerekli bütçenin çıkarılması için Maliye Nazırı'na da ferman gönderildi[21].

1857 yılında ise mevcut sancak kulesinin tamirine lüzum görülmüş ve Serasker Paşa'nın tezkiresi üzerine Haydarpaşa Hastanesi'nin mutfak ocaklarıyla beraber Nakkaş Tabyası'nın sancak kulesinin de tamirine karar verilerek gerekli bütçenin

17 BOA, C.AS. 213/9121 (23 Zilhicce 1240/8 Ağustos 1825).

18 BOA, İrade-Meclis-i Vala (İ.MVL.) 94/1949-1 (gurre-i Şubat 1262/13 Şubat 1847).

19 BOA, İ.MVL. 94/1949-4 (8 Cemaziyyelevvel 1263/24 Nisan 1847).

20 BOA, Sadaret-Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.) 8/84 (13 Cemaziyyelevvel 1263/29 Nisan 1847).

21 BOA, Sadaret-Mektubî Kalemi Evrakı (A.MKT.) 79/84 (16 Cemaziyyelevvel 1263/2 Mayıs 1847).

çıkarılması için konu Maliye Nezareti'ne bildirilmişti[22]. 1858 yılında ise Nakkaş Tabyası'na yeni bir sancak sütunu yapılmasına karar verildi. Bunun üzerine sütunun inşasını ve sütunla birlikte Gülhane Kışlası'nın ve Çengelköy Karakolu'nun tamirini de müteahhit olarak Anastaş Kalfa üstlendi[23]. Gerekli keşif ve maliyet çalışmalarından sonra 11 Temmuz 1858 tarihinde inşaat faaliyetlerinin başlanması için emir verildi[24].

Nakkaş Tabyası'ndaki binalar günün ihtiyaçlarına göre daima yenilenmiş ve tabya her zaman olası bir çatışma durumuna hazır halde tutulmaya gayret gösterilmişti. Binaların yanı sıra silahların da dönemin ihtiyaçlarına uygun şekilde bulundurulmasına gayret gösterilmekteydi. Tabya kurulduğu dönemde ağızdan dolma altı adet topla teçhiz edilmişti. İlerleyen yıllarda silah teknolojisinin gelişmesi üzerine mevcut toplar, 1884 tarihinde 4 poundluk kundaklı toplarla değiştirildi[25]. Buraya kadarki inşa ve donatım faaliyetleri göstermektedir ki Nakkaş Tabyası hem tesisleri hem de teçhizatı bakımından daima en iyi şekilde tahkim ediliyor ve harbe hazır olması sağlanıyordu.

Nakkaş Tabyası'ndaki Askerî, Resmî ve Sosyal Faaliyetler

Tesis edildiği günden itibaren İstanbul Boğazı savunma zincirinin bir parçası olan Nakkaş Tabyası'nın binalarının ve teçhizatının nizamına gösterilen özen tabyada görevli askeri personele de gösterilmekteydi. Bu minvalde tabyadaki neferlerin konforu için yaşam mahalli iyi bir şekilde düzenlenmiş ve askerlerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak sosyal tesisler inşa edilmişti. Askerî kabiliyetlerini korumak ve geliştirmek adına da top eğitimleri mutat olarak yapılmaktaydı. Örneğin 1837 yılında Beşiktaş Tabyası ve Yalıköşkü sahasındaki kuvvetlerle beraber, *Asâkir-i Hassa-i Hazret-i Şâhâne* birliklerinin görev yaptığı Nakkaş Tabyası'na askerlerin ateşli talimleri için cebe ambarından seksen varil siyah barut verilmesine dair irade çıkmıştı[26]. Yine aynı tabyalarla birlikte Nakkaş Tabyası'nda görevli askerlerin atış eğitimi yapması için lüzum görülen siyah barut miktarın yüz varil olduğu tespit edilmiş ve gerekli miktarın da itasına dair irade verilmişti.[27]

22 BOA, Sadaret-Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.) No. 118/98 (29 Safer 1274/19 Ekim 1857).

23 BOA, İ.MVL. 397/17304-1 (9 Zilkade 1274/21 Haziran 1858).

24 BOA, İ.MVL. 397/17304-3 (29 Zilkade 1274/11 Temmuz 1858).

25 BOA, Yıldız-Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.) No. 15/29 (28 Şevval 1301/11 Ağustos 1884).

26 BOA, C.AS. 971/42297 (28 Cemaziyelahir 1253/29 Eylül 1837).

27 BOA, C.AS. 736/30859 (21 Safer 1254/16 Mayıs 1838).

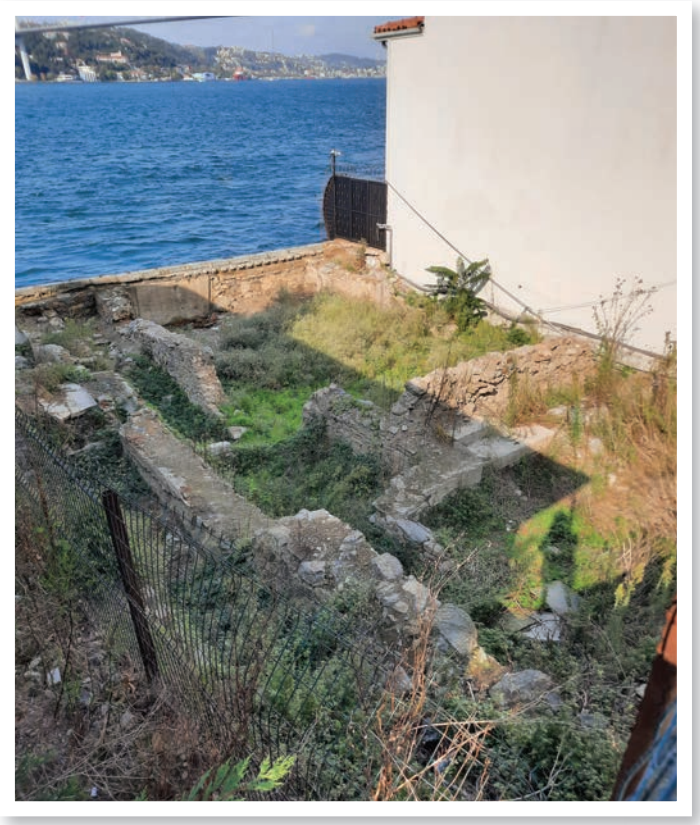

Görsel 4: Nakkaş Tabyası'nın kurulmuş olması muhtemel olan konumda bulunan, ancak hangi yapıya ait olduğu tespit edilememiş bazı taş temel ve duvar kalıntıları. (Kaynak: Turgay Koçak, 14.10.2021 tarihinde çekilmiştir.)

Nakkaş Tabyası askeri faaliyetlerin yanı sıra teşrifata dair faaliyetlerin yapıldığı bir yapı olarak da karşımıza çıkmaktaydı. Padişahın doğum günü ve Ramazan ile Kurban bayramları münasebetiyle atılmış olan toplar için on beş varil barutun *Cebehâne-i Âmire*'den verilmesine dair kayıtlar, Nakkaş Tabyası'nda yapılan atışların sadece talim amaçlı olmadığını göstermekteydi[28]. Padişahın tahta çıkışının yıldönümü münasebetiyle de Nakkaş Tabyası'nda bulunan karakoldan top atışı gerçekleştirilmişti[29]. Teşrifat görevine dair bir ilginç örnek ise İran Şahı'nın İstanbul ziyafeti sırasında Nakkaş Tabyası'na verilen görevdi. Bu görev çerçevesinde, 1900 yılında İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştiren İran Şahı'nı Bakırköy'den Ortaköy'e getiren İzzettin Vapuru görüldüğü anda Nakkaş Tabyası'na top atılarak selamlama merasimi gerçekleştirilmesi emredilmekteydi[30]. Son olarak talim ve teşrifatın yanı sıra kolluk görevi çerçevesinde de tabyadan atışlar gerçekleştirilmekteydi. Bir yangın gözlem istasyonu vazifesi de bulunan Nakkaş Tabyası'ndan yangın durumunda da atışlar yapılmaktaydı[31].

28 BOA, C.AS. 994/43458 (9 Rebiülevvel 1241/22 Ekim 1825); BOA, Yıldız-Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.) 71/91 (27 Zilkade 1321/14 Şubat 1904).

29 BOA, Y.MTV. 249/152 (30 Cemaziyelevvel 1321/24 Ağustos 1903).

30 BOA, Y.MTV. 207/11 (3 Cemaziyelahir 1318/28 Eylül 1900).

31 Yangın durumunda ateşlenecek topların tabyaya nakline dair bkz. BOA, Yıldız-Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.) 155/71 (3 Receb 1317/7 Kasım 1899).

Nakkaş Tabyası 1821 yılından itibaren boğaz savunmasının bir parçası olan ve yaklaşık yüz yıla yakın bir süre zarfında görev yapmıştı. Fakat 1900'lü yıllara kadar faal olduğu ve görevler üstlendiği görülen Nakkaş Tabyası'nın ne zaman ortadan kalktığı mevcut belgeler ışığında tespit edilememiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın neticesinde dönemin şartları çerçevesinde terk edildiği ve ortadan kalktığı düşünülebilir.

Ekler

EK-1: Nakkaş Tabyasının inşası için uygun görülen yerin tespiti ve Gümrük Emini Ahmed Ağa'nın tabya inşası için görevlendirilmesine dair telhis üzerine hatt-ı hümayun (HAT. 1339/52356)

Benim vezirim,

Pek münâsib olmuştur inşasıçün Ahmed Ağa'ya buyruldu ısdâr ettirdesin ve bu tabyaların hemân bir kadem akdem tekmil olup toplarını ve neferâtını vaz' etmeğe kemâl mertebe sa'y ve ikdâm eyleyesin.

Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velini'metim efendim pâdişâhım

Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu hisârlarından ilerisinde yeminen ve yesâren ba'zı münâsib mahallere toprak tabyalar inşâ olunması bundan akdem meclisde müzâkere ve hâkipây-ı hümâyûn-ı şâhânelerinden ba'de'l-istîzân şeref-efzâ-yı sudûr olan hatt-ı hümâyûn-i mülükâneleri mûcebince her bir inşâ olunacak tabyalara semt ve münâsibi ile bir ve münâsib memurlar ta'yîn olunup(?) mübâşeret ettirilmişdi çâkerlerinin geçen gün tebdilen Tersâne-i Âmire'ye ve ondan Boğaziçi'ne doğru azîmet-i âcizânem vuku'una mebnî Nakkaş denilen mahallin tabya inşâsına cesbân olduğunu müşâhede ederek mahall-i mezkûra dahî bir toprak tabya inşâ ettirmesini hasbe'l-civâr Gümrük Emini Ahmed Ağa kullarına sipâriş ve tenbîh etmiş isem dahî diğer tabyaların tasmîm ve inşâsı hâkipây-ı hümâyûn-ı şâhânelerinden bi'l-istîzân icrâ olunmuş olduğundan mahall-i mezkûra dahî ol vechile toprak tabya inşâsı muvâfık irâde-i seniyye-i mülükâneleri buyrulur ise ona göre mumaileyhin me'mûriyetini hâvî buyruldu ısdârı lâzım geleceği muhât-ı ilm-i âlîleri buyruldukda emr ü fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velin'imetim pâdişâhım hazretlerinindir.

1845 Yılı Üsküdar ve Mecra-yı Ticaret Gemileri Faciası

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH GÜRCAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Giriş

İmparatorluğun idarî merkezi olması yanı sıra, Akdeniz dünyasının en önemli ticaret merkezlerinden biri olan İstanbul, deniz taşımacılığı konusunda önemli bir şehirdi. Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz ticaretini canlı kılmak ve uluslararası ticaret yollarının Atlantik'e kaymasını önlemek amacıyla, Fatih Sultan Mehmed dönenimden itibaren müste'min tüccarların İstanbul'a gelmesini teşvik etmişti[1]. İlk dönemlerde Venedik ve Cenevizlerin ticaretteki üstünlüğü İstanbul'daki deniz ticaretine yansımıştı. Bu iki İtalyan şehir devletinin zayıflamasıyla beraber Britanya, Fransa ve Hollandalılar gerek Osmanlı limanları genelinde gerekse de İstanbul'daki limanların kullanımında ön plana çıkmışlardı. Ticaret alanında bu ülkeleri Venedik şehrine hâkim olduktan sonra denizcilik faaliyetleri artan Avusturya ile Rusya izlemekteydi.

İstanbul'un semtlerinin, Boğaziçi, Haliç gibi suyolları ile birbirinden ayrılması, şehir içi ulaşımda, deniz araçlarının kullanılması zarurî ve önemli kılmaktaydı. Üsküdar ile İstanbul arasındaki bağlantı da, deniz araçları ile sağlanmaktaydı. Bu taşımacılığın sandal ve kayık boyutundaki az yolculu unsurlarında Müslümanlar kadar, özellikle de Yahudilerin rol aldığı bilinmektedir[2]. Olayın iç ticaret boyutunda ise, Müslüman ve Yahudi nakliyecilerin sayısı daha azdı. İstanbul'a getirilen

1 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 55-56, İstanbul 2005.

2 Semavi Eyice, "Haliç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (*DİA)*, XV, 265-280.

Boğaz'da seyr ü sefer, William A. Duckett

ve gönderilen mamullerin, Anadolu ev Rumeli'ye nakli meselesi ile Rumlar ilgilenmekteydi.

19. yüzyıla gelindiğinde yabancı ülkelerin bayrağıyla Osmanlı topraklarında ticaret yapan müste'min tüccarlar bulunmaktaydı. Ayrıca esasen Osmanlı tebaasından oldukları halde, başka devletlerin himayesinde ticaret yapan çok sayıda gayrımüslim bulunmaktaydı. Kapitülasyonların etkisiyle, bu tüccarlar ve gemiler hukukî bir dokunulmazlık içerisindeydi. Osmanlı devlet adamları kendi sınırları dâhilinde yer alan bu kimselerin denetimini yapamamakta, sadece herhangi bir adlî vaka meydana gelirse, İstanbul'da bulunan Avrupalı devletlerin büyükelçilikleri vasıtasıyla duruma müdahale edilmeye çalışılmaktaydı. Bu durum Osmanlı karasuları dâhilindeki seyrüsefer güvenliğini risk altına sokmaktaydı. Bu denetimsizliğin neticesinde, İstanbul Boğazı'nda ve çevresinde çeşitli kazalar

meydana gelmekteydi. Çalışmamızda 1845 yılında İstanbul açıklarında gerçekleşen Scutari (Üsküdar) Mecra-i Ticaret gemilerinin kazası incelenecektir.

19. Yüzyılın Başında İstanbul'da Deniz Ulaşımı

İstanbul tarihsel olarak önemli bir liman şehridir. Şehrin tarihsel olarak, etkin limanları bulunmaktaydı. Haliç, imparatorluk tersanesi olarak Osmanlı donanmasının ana yükünü çekmekteydi ama şehrin bir suyolu üzerine kurulmuş olması İstanbul'u liman zengini bir şehir haline getirmişti. Suriçi İstanbul'un ticarî limanı Sirkeci'ydi. Galata bölgesinin en majör iskelesi Bahriye Nezareti'nin de bulunduğu, Kasımpaşa'ydı. Bu liman, bitişinde yer alan Tersane-i Amire ile entegre

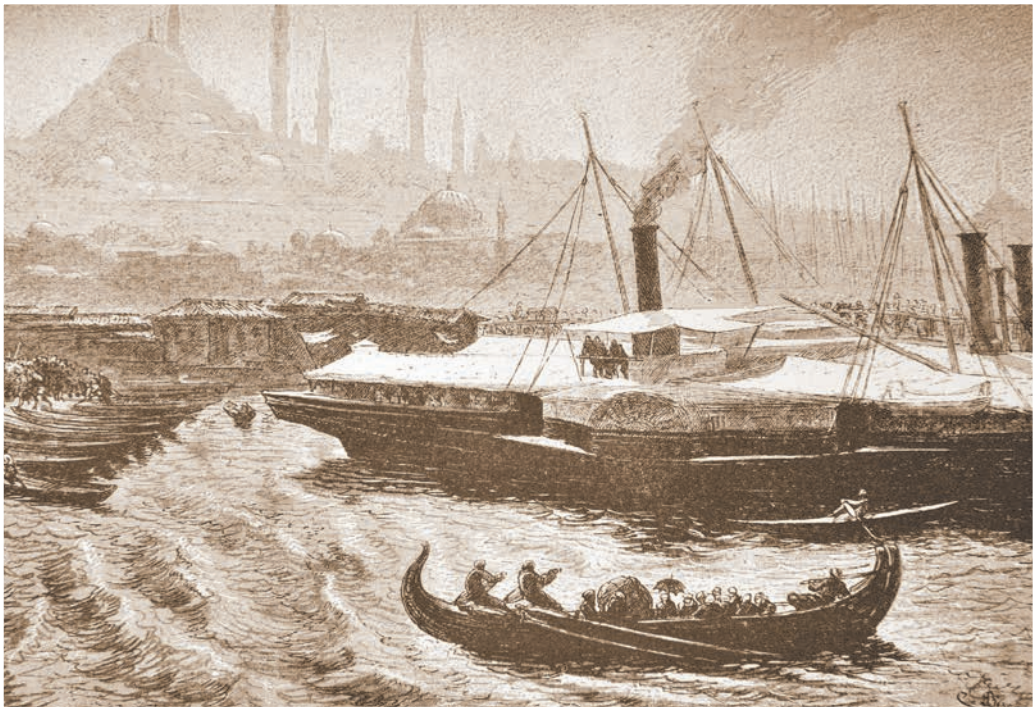

Boğaz'da gemiler, Edmonda de Amicis

şekilde çalışmaktaydı[3]. Anadolu yakasında ise Üsküdar İskelesi en büyük liman konumundaydı. Üsküdar'ın kendisi esasen bir kıyı yerleşimi olduğu için, semtin temel sivil mimari yapıları iskelenin çevresinde toplanmıştı. Nitekim Mihrimah Sultan'ın adına yapılan Camii, İskele Camii olarak da anılmaktaydı. Bu üç ana iskele dışında, Avrupa yakasında Balat, Unkapanı, Karaköy ve Beşiktaş Anadolu yakasında ise Kadıköy, Beykoz, Paşa Limanı (Öküz Limanı) ve Beylerbeyi gibi görece daha küçük iskeleler bulunmaktaydı[4].

Dünyada buharlı gemilerin keşfi, sanayi inkılâbı ile eş zamanlı olarak 18. yüzyılın ikinci yarısına tesadüf eder. Amerikalı mühendis Josiah Hornblower 1753'te buharlı gemilerin ilk prototiplerinden birini geliştirmiş ancak bu tür gemilerin fizibil araçlar haline gelerek yaygınlaşması ancak 18. yüzyılın sonunda gerçekleşmişti[5]. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ilk buharlı taşıt 1827'de İngiltere'den

3 Bu bağlamda Kasımpaşa derelerinin temizlenmesinden de .Tersane-i Amire mesuldü (BOA, İ.DH., 98/4937)

4 Özellikle Anadolu'ya getirilecek tahıl ürünleri Kasımpaşa'dan Üsküdar veya Paşalimanı'na getirilerek buralardaki ambarlara nakledilmekteydi (BOA, C.DH. 2/79). Paşalimanı'ndan yapılan nakliyat öküz arabaları ile gerçekleştiğinden bu bölge Öküz Limanı olarak da anılmaktaydı.

5 Basil Clark, *Steamboat Evolution A Short History*, s. 19-23, Morrisville 2007.

satın alınan Swift isimli gemiydi. 1828'de İstanbul'a gelen bu gemiye "Sürat" adı verilmişti. Halk bu gemiyi, "buğ gemisi" olarak adlandırmıştı. Yelkenliden buharlı gemiye geçiş süreci hızlı olmuş, Amerikalı Foster Rhodes'un sahip olduğu, ilk yerli üretim buharlı gemisi 1837'de inşa edilmişti[6]. Buharlı gemilerin sayısının artmasıyla beraber, İstanbul'da seyr-ü sefer halinde bulunan yelkenli gemilerinde de bir miktar azalma olmuştu. Zira buharlı gemiler sadece daha hızlı değil, aynı zamanda yük taşıma kapasitesi bakımından yelkenlilerden çok daha üstündüler.

Mecra-yı Ticaret ve Üsküdar Gemileri

Mecra-yı Ticaret gemisi İngiltere'den ithal edilmiş bir gemidir. Bu gemi, küçük orta boyutlu deniz taşıtı sınıfında olup, 26 kişilik mürettebattan müteşekkildi[7]. Geminin ilk ismi Peyk-i Ticaret'tir. Gemi Osmanlı İmparatorluğu'nun, Britanya'dan talebi üzerine inşa edildiği için iki taraf arasındaki yazışmalar, Osmanlı Hariciye Nezareti ile Britanya Foreign Office arasında gerçekleşmişti. Britanya Dışişleri Bakanı 29 Mayıs 1843 tarihli mektubunda, İstanbul'a gönderilecek olan Peyk-i Ticaret adlı geminin, Britanya halkının emeğinin ve azminin bir meyvesi olduğunu belirmekteydi. Gelecekte Tanzimat dönemine damga vuracak isimlerden biri olan ve dönemin Londra büyükelçisi Âli Paşa'ya yazılan bu mektup vasıtasıyla, durum İstanbul'a bildirilmişti[8]. Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'in Londra'daki Osmanlı büyükelçiliğine yazdığı 7 Haziran 1843 tarihli ikinci mektupta ise, geminin İstanbul'a hareket etmeye hazır durumda olduğu dile getirilmekteydi[9].

Gemi, Osmanlı bayrağını sancağına çekmiş ve Kaptan Thomas Farmer (Farmir?) kumandasında İstanbul'a 1 Temmuz 1843'te ulaştı. Bu dönem çok yaygın olan, gemilerin sürekli ismini değiştirme alışkanlığı Peyk-i Ticaret'e de isabet etmişti. Geminin adı İstanbul'a gelir gelmez Mecra-yı Ticaret olarak değiştirilmişti[10]. Bu tavır genel olarak ilginç gelse de, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki 10 yıllık dönemde devletin neredeyse bütün kurumları birleşip ayrılmış ve birçoğunun isim ve işlevlerinin değişmişti. Böyle bir konjonktürde gemilerin isimlerinin de değişmesi doğal gözükmektedir. Osmanlılar bu dönemde, isim değişiminin,

6 Engin Kırlı, "Osmanlı Mülkünde İnşa Olunan İlk Zırhlı Vapur", *OTAM,* 46, 2019, s. 236-238.

7 Ali İhsan Gencer, "Marine a vapeur et charbon turc du XIXe siecle" Revue Des Mondes Musulmans et de la Mediterranee, s. 107-112.

8 BOA, HR. SFR.3 4/81. Lord Aberdeen'in Londra büyükelçisi Âli Paşa'ya 29 Mayıs 1843 tarihli mektubu.

9 BOA, HR. SFR.3 4/86. Lord Aberdeen'in Londra büyükelçisi Âli Paşa'ya 7 Haziran 1843 tarihli mektubu

10 BOA, D.DRB. İ. 8/41. 3 Cemaziyelahir 1259 tarihli Darphane-i Amire kaydı.

işlerin daha iyi gideceğine vesile olacağına dair umut beslemişlerdi. Karadeniz'de ve İstanbul Boğazı'nda güzergâhında görev yapan bu gemi, Trabzon ve Samsun limanlarına uğramaktaydı.

Kazanın bir diğer aktörü olan Üsküdar (Scutari) gemisi ise, daha eski bir vapurdu. Üsküdar da Mecra-yı Ticaret ile aynı güzergâh üzerinde hareket etmekteydi. Kaza öncesi dönemde bu gemi hakkında, daha az kayıt bulunmaktadır. Bu vapurla alakalı 21 Ocak 1843/ H.19 Zilhicce 1258 tarihli bir kayıtta, Trabzon'a hattında hizmet vermekte olan Ereğli Vapuru tamir ettirileceğinden ötürü bu hatta sadece Üsküdar Vapuru'nun çalışacağı bildirilmekteydi. Bölgede çalışan tüccar ve görevlilerin sıkıntı yaşamaması için Üsküdar Vapuru'nun kendi kapasitesini aldıktan sonra, geri kalan yolcu ve eşyanın taşınması için Avusturya gemisinden faydalanması hususunda Trabzon valiliğine bir mektup yazılmıştı[11].

Kaza Öncesi Genel Durum

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım ekonomisine dayalı bir devlet olması ve devletin iaşecilik (provisyonist) ekonomik politikası gereğince[12], ihracata soğuk, ithalata sıcak basması, imparatorluk genelinde Türk ve Müslüman unsurların ya devlette istihdam edilmesine veya tarımla uğraşmasına sebep olmuştu. Bu boşluğu Zimmîler ve özellikle yabancı ülkelerin pasaportunu taşıyan müste'min tüccarlar doldurmaktaydılar.

Osmanlılar'ın, Levant ticaretini canlı tutmak için tatbik ettikleri kapitülasyonlar, yabancı tüccarlara çok büyük bir dokunulmazlık tanıdığından, devletin denetim görevi aksamaktaydı. Osmanlı karasularının güvenliğini riske eden durumlarda dahi, yabancı bandıralı gemiler, konsoloslukların izni olmadan aranamıyor, suç işleyenler kamu güvenliğini tehdit edenler elçiliklerin izni olmaksızın tevkif edilemiyordu. Bu durum, tüccarların güvenlik önemlerine karşı lakayıt davranmalarına ve seyrüsefer güvenliğinin risk altına girmesine sebep olmaktaydı. Nitekim kazadan kısa bir süre önce, Kaptan Paşa'ya yazılan bir takrirde İstanbul'a gelen yabancı gemilerin istedikleri yere demir attıkları ve bu durumun seyrüsefer güvenliğini tehdit ettiği belirtilmekteydi[13].

---

11 BOA, C.İKTS, 29/1440, Trabzon Valiliğine 19 Zilhicce 1258 tarihli talimat.

12 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 59-62, İstanbul 2002.

13 BOA, C. HR. 39-1904. " Kaptan Paşa Hazretleri'ne Dersaadet'te vürud etmekte olan düvel-i ecnebiye vapur ve yelken sefineleri diledikleri mahale temur endehatıyla…"

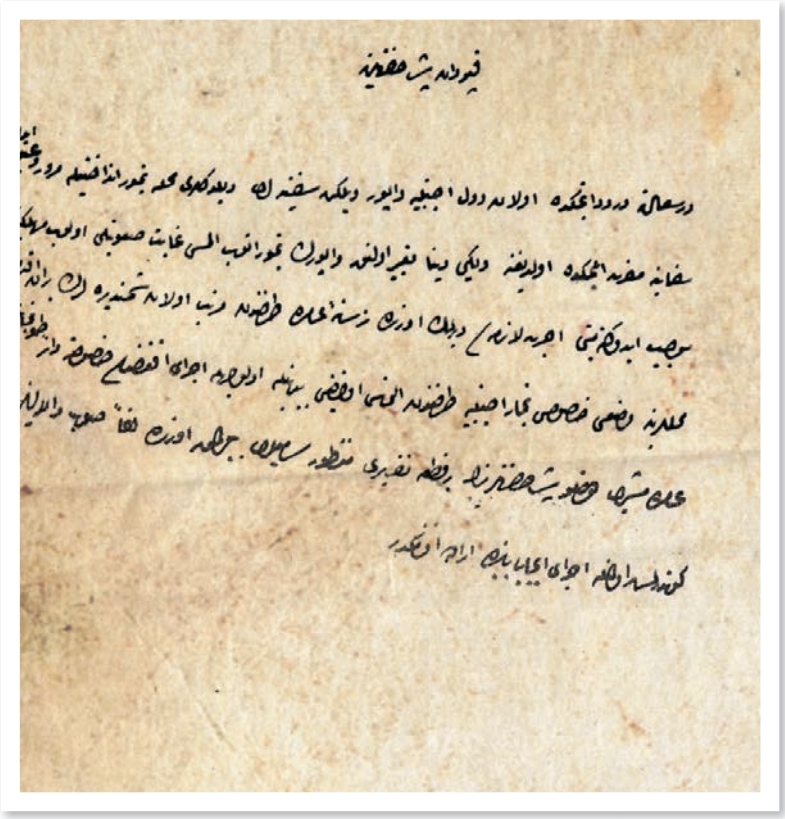

Yabancı gemilerin diledikleri yere demir atmalarından dolayı oluşan riskler, BOA CHR 39/1904

Kazadan yalnızca bir ay önce yaşanan adlî bir olay, kapitülasyonlardan dolayı yaşanan bu güvenlik açığının, ne kadar ileri bir noktada olduğunu ortaya koymaktaydı. Mecra-yı Ticaret gemisinin mürettebatına mensup ve bir bahriye neferi olan Trabzonlu Şakir, bir Avusturyalı tarafından boğazı kesilerek öldürülmüştü[14]. Bu dramatik olayın bir diğer yönü ise ortada çok net bir cürüm olmasına rağmen kapitülasyonlar nedeniyle Avusturyalı zanlının, Osmanlı makamlarınca doğrudan yargılanamamasıydı. Katil zanlısının yargılanabilmesi için Tophane-i Âmire müdüründen, Avusturya elçiliği ile ilgili haberleşmenin yapılması için izin istenmekteydi. Yabancı denizcilerin taşkınlarına çok sık rastlanılmaktaydı. Mesela kazadan sadece üç ay evvel 24 Mart 1845'te Sinop'a gelen ve bu şehirde olay çıkaran Rus denizcileri tedbiren gözaltına alınmıştılar[15].

Kazaya karışan gemilerden, Mecra-yı Ticaret de, Üsküdar da, İstanbul ile Trabzon arasında yük taşımaktaydılar. Gümüşhane Maden-i Hümayunu'na bağlı İseli madeninden[16] bakır taşınmaktaydı[17]. Mecra-yı Ticaret yeni bir gemi olmasına

14 BOA, A.KMT. 27/74.

15 BOA, AKMT, 14/48.

16 İseli madeni krom madeninin Osmanlı topraklarında çıktığı nadir noktalardan biri olup, bakırla beraber buradan krom da getirilmiş olma ihtimali de yüksektir. Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X- 1, s.138-155, İstanbul 2008.

17 TS.MA. e. 1213/69. "Maruz-ı bendelerindir ki, Elli Sekiz Senesi Maadin-i Hümayun mülhakatından olmak üzere bu defa dahi nakli nemika-ı çaker, Mecra-yı Ticaret vapuruyla irsal olunan üç yüz yirmi kıtaatının, üç yüz iki vukiye tutar ve yüz kırk kıta iki bin sekiz yüz nuhasın cem'an dokuz bin yüz altmış vukiyye nuhasın Darphane-i Amire mahzenlerine teslimi lazım gelen ilm-i vukufunun itası hususunda müsaade-i aliyye- asafaneleri buyrulduğu der-kenar buyrulmak babında emr-i irade velinimetim efendimiz hazretlerinindir. Fi 29 Recep 260".

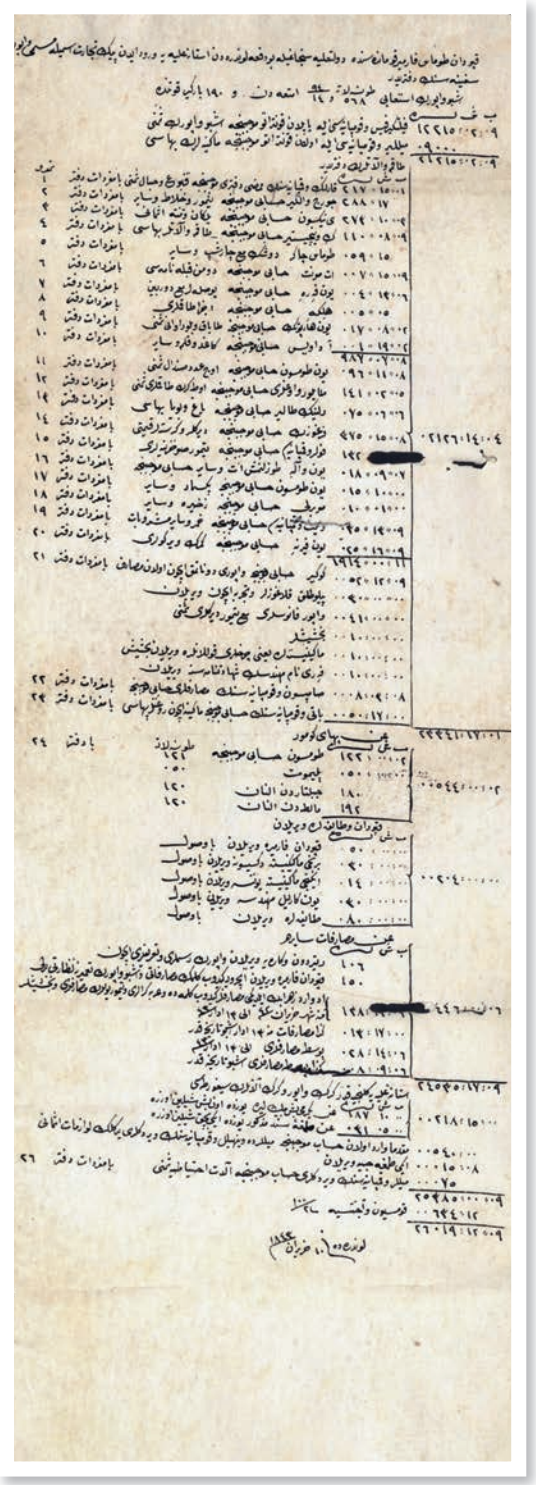

Peyk-i ticaret gemisinin Londra'dan İstanbul'a gelmesi ve Mecra-i Ticaret ismini alması, BOA, D.DRB.İ. /8 - 41

rağmen 1843'de bir de kazaya karışmış ve bir İngiliz ticaret gemisinin batmasına sebep olmuştu. Tazminatın nasıl ödeneceği ve İngiliz teklifine nasıl cevap verileceği Darphane-i Amire ile İngiliz elçiliğinde bir müzakere konusu olmuştu[18].

Kazanın Gelişimi ve Britanya Basını'na Yansıması

Scutari (Üsküdar) gemisi ile Mecra-yı ticaret gemilerinin çarpışmaları kazandan yaklaşık 3 hafta sonra Britanya basınında kendine yer bulmuştur. Konu ile ilgili en tafsilatlı haberler kaptanların İngiliz olması nedeniyle bu ülkenin basınında yer almıştı. Haberin ilk çıktığı gazete, denizcilik meseleleri hakkında bir ihtisas yayını olan *Shipping and Mercantile Gazette* idi. 2 Ağustos 1845 Cumartesi günü bu gazetede yayınlanan haber, neredeyse noktasına virgülüne dokunulmadan 2-9 Ağustos 1845 haftasında, Britanya basınındaki birçok gazetede yayınlanmıştı. Kazanın gelişim şeklini Britanya gazetelerini şu şekilde aktarmışlardı[19]:

18 BOA, A. MKT. MHS 1-12.

19 2 Ağustos 1845 tarihli *Shipping and Mercantile Gazette*, s. 4, 3 Ağustos 1845 tarihli *Sunday*, s. 12., 3 Ağustos 1845 tarihli *Lloyd's Weekly Newspaper*, s. 12, 4 Ağustos 1845 tarihli *Morning Advertiser* s. 4, 5 Ağustos 1845 tarihli *Essex Herald*, s. 2, 6 Ağustos 1845 tarihli *Cork Examiner*, 6 Ağustos 1845 tarihli *Bury and Norwich Post* s. 1, 8 Ağustos 1845 tarihli Hull Advertiser and Exchange Gazette, s. 7, 9 Ağustos 1845 tarihli *Arbroath Guide*, s. 4., 9 Ağustos 1845 tarihli *Oxford University and City Herald* s. 4.

Vapurların Çarpışması:—Yüz Otuz Beş Can Kaybı—Konstantinopolis: 11 Temmuz gecesi, Karadeniz'de, İstanbul Boğazı'nın yaklaşık kırk mil doğusunda, çok bir korkunç felaket gerçekleşmiştir. Biri Trabzon'dan (İstanbul'a) gelen, diğeri ise Trabzon'a gitmekte olan iki Türk bandıralı gemi aniden çarpışmıştır. Vapurlardan biri (Mecra-yı Ticaret) mürettebatının büyük bir kısmı ve yolcularıyla birlikte batmıştır.

Kazaya karışan gemiler, Bay Dobbins komutasındaki Scutari (Üsküdar) ve Bay Lambert komutasındaki Mecra-yı Ticaret buharlısıdır. Her iki geminin de kaptanı, diğer geminin varlığından, bu korkunç olay gerçekleşmeden tam yirmi dakika önce haberdardılar. Ancak kaptanların kıyıya yaklaşımları birbirinden tamamen farkındaydı. Başlangıçtaki iki gemi arasındaki mesafeye nedeniyle, görünürde hiçbir tehlike bulunmamaktaydı. Ancak Kaptan Lambert, önünde bir Avusturya gemisi olduğunu düşünerek, Avusturya deniz hizmetlerinin kurallarına uymak için, gemisinin dümenini sancak (sağ) tarafına koyarken, Üsküdar gemisinin kaptanı Dobbins ise İngiliz deniz servisinin kuralını izleyerek, dümenini iskeleye (sol) tarafa doğru kırdı. Böylece birinci gemi, ikinci geminin dümen suyuna girdi ve bu ortamda çarpışma kaçınılmaz hale geldi. Her iki kaptan da, dümenlerini liman tarafına doğru kırmış olsalardı, herhangi bir çarpışma olmayacaktı.

Mehtaplı bir gece olmasına rağmen, epeyce sis vardı, bu yüzden yapılan hata, korkunç sonuçtan kaçınmanın artık imkânsız olduğu ana kadar keşfedilemedi. Mecra-yı Ticaret, çapa ile motor arasına çarptı. Yaşanan şok muazzamdı. Her iki gemide de başta Türkler ve İtalyanlar olmak üzere çok sayıda yolcu bulunmaktaydı ve çarpışma sonrasında tarif edilemez bir dehşet ve şaşkınlık sahnesi baş gösterdi. İlk başta, vapurlardan hangisinin ölümcül hasar aldığı bilinmiyordu. Scutari (Üsküdar) eski bir gemi olduğundan ve büyük ölçüde tamir görmemiş olduğundan, en çok hasarı onun aldığı düşünülüyordu, ancak durumun tam tersi olduğu ortaya çıktı. Bununla birlikte, kazada uğranılan zararın henüz net belli olmadığı sırada bir güvenlik tedbiri olarak, gemilerden birinin denize açılmaya elverişli olmadığı veya enkaz halinde olması ihtimaline karşı, gemilerin birbirine bağlanması veya birinin diğeri tarafından yedeğe alınmasını önerildi. Böylece sağlam olan gemi, batma riski olan geminin mürettebatı ve yolcularını kurtarabilirdi. Bu öneri ne yazık ki reddedildi. Gemilerin ayrı ayrı hareket etmesi kararlaştırıldı.

Mecra-yı Ticaret kazadan sonra yaklaşık bir mil geriye düştü ve çeyrek saatten daha kısa bir süre içinde, hızla batmakta olduğu anlaşıldı. Hafif hasar almış olan Üsküdar gemisi, daha sonra onun yardımına gitti; ama yetişebilmek için artık çok geçti. Mevcut yolculara nispetle çok az kişi kurtarılabildi. Batan geminin kayıklarıyla, kaçmak için çılgınca bir hevesle çabalayanlar o kadar kalabalıktılar ki hepsi bir anda battılar. Ancak yetmiş kadarı yüzerek ve halatlara tutunarak Üsküdar gemisine ulaştılar. Burada kürek kutularının etrafında toplanarak içeri alındılar. Kaptan Lambert ve bir mühendis, Üsküdarın bir teknesi tarafından kurtarıldı. Geri kalan her şey, tüm canlar yitip gittiler. Yaşanan süreç kısaydı ama dramatik derecede etkileyiciydi.

Üsküdar gemisi, Mecra-yı Ticaret'in enkazına yaklaşırken, (güvertedeki insanlar, adeta çılgınlar gibi koşuşturuyor ve bu durum ay ışığında görülebiliyorlardı) denizin gemi batışında oluşturduğu anafor, neredeyse Üsküdar'ı da döndürüyordu. Bu büyük devinim ile birlikte, tam bir korku çığlığı yükseldi. Bu aslında bir son bir çığlıktı. Bu çığlığı duyanlar, bu sesi asla unutmayacaktırlar. Belki bundan daha da etkileyici olanı, Türklerin pasif tavırları ve teslimiyetleriydi. Dualarını mırıldanarak, kıpırdamadan oturdular; ne ağlayarak ne de el kol hareketleriyle herhangi bir başkaldırı göstermediler! Kaderciler (Türkler), umutsuzluk içindeki Hıristiyanların çığlıklarının tam ortasında, kayıtsız bir sessizlik içinde kendi korkunç akıbetleriyle karşılaştılar.

İlk çarpışmadan, geminin batmasına kadar, yarım saatten fazla zaman geçmedi. İki geminin kaptanı da İngiliz'di; mühendisleri de İngiliz'di. Bu nedenle, İngiliz denizciliği ve mühendisleri üzerinde, bu korkunç kazanın dünyanın bu bölgesinde büyük bir itibarsızlık yaratması muhtemel gözükmektedir. Gerçekten de, her hesaplamalara bakılınca, sonra durumum nasıl açıklanacağını bilinmemektedir. Açık alandaki iki gemi, birbirlerinin varlıklarından haberdar oldukları halde birbirleriyle çarpışmışlar, bir geminin mürettebatının ve yolcularının tamamına yakını vefat etmiştir. Mahkeme heyeti, denizcilik meselelerinden o kadar habersizdirler ki, olayla ilgili net bir açıklama ortaya çıkmamıştır. Esasen yedi yıldır İngiliz kaptanların idaresinde ve İngiliz mühendisler tarafından çalıştırılan bu Türk vapurları, yedi yüz seferden sadece üç kez kazayla karşılaşmışlardır. Bu gerçekten düşük bir rakam olup yukarıda anlatılan korkunç olaya karşı, bir güvence teminatı olarak telakki edilebilir.

Kazanın Değerlendirilmesi

Mecra-yı Ticaret ve Üsküdar vapurları arasındaki kaza ile ilgili anlatımı Osmanlı arşiv kaynaklarındaki bildirimlere göre çok daha detaylıdır. Ancak 11 Temmuz 1845'te gerçekleşen bu kazayı sadece İngiliz gazetelerinin, anlatımı üzerinden değerlendirmek eksik ve hatalı bir anlatıma neden olacaktır. Öncelikle değerlendirilmesi gereken husus, kazanın tam olarak nerede gerçekleştiğidir. İngiliz gazeteleri hemen hemen tüm anlatımı aynı metin üzerinden oluştursalar da, kazanın İstanbul'a mesafesi konusunda anlaşamamışlardır[20]. Bazı gazeteler mesafeyi 40 mil olarak tanımlarken bazıları 46 mil olarak göstermişlerdir. Bu farklılığın temel nedeni kara mili deniz mili ayrımıdır. Zira 40 deniz mili, takriben 46 kara miline tekabül etmektedir. Bazı gazeteler burada karasal hesaplamayı bazıları ise deniz bazlı hesaplamayı benimsemişlerdir.

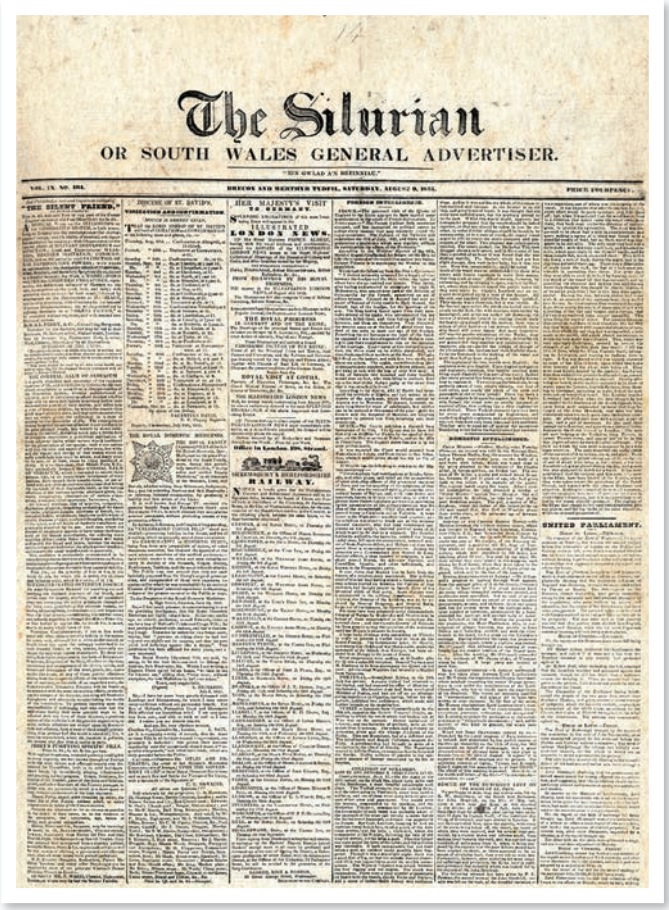
The Silurian
OR SOUTH WALES GENERAL ADVERTISER.

Kaza haberinin yer aldığı 9 Ağustos 1845 Tarihli The Silurian Gazetesi

Burada ikinci önemli husus, Boğaz'ın Başlangıç noktasının neresi olduğudur. Her ne kadar, teknik anlamda Rumeli Feneri Boğaz'ın fiziki başlangıç noktasını oluştursa da, İngiliz gazetelerinin Tarabya'yı merkez alması muhtemel gözükmedir. Zira o dönemde, Tarabya'nın kuzeyinde sadece çok küçük yerleşimli köyler bulunmaktaydı. Ama bundan da önemlisi Britanya'nın yazlık sarayı Tarabya'da bulunmaktaydı. Gazetelerin tarifi doğrultusunda, yazlık saray nirengi noktası alınarak doğuya doğru uzanan bir çizgide kaza notasının Karadeniz'de Ağva açıkları

20 Mesela 9 Ağustos 1845 tarihili *Warwick and Warwickshire Advertiser Gazetesi*, kaza noktasının İstanbul'a mesafesinin 46 mil olduğunu söylerken, yine 9 Ağutos 1845'te yayımlanan *Silurian, Cardiff, Merthyr, and Brecon Mercury, and South Wales General Advertiser* gazetesi bu mesafeyi 40 mil olarak göstermektedir.

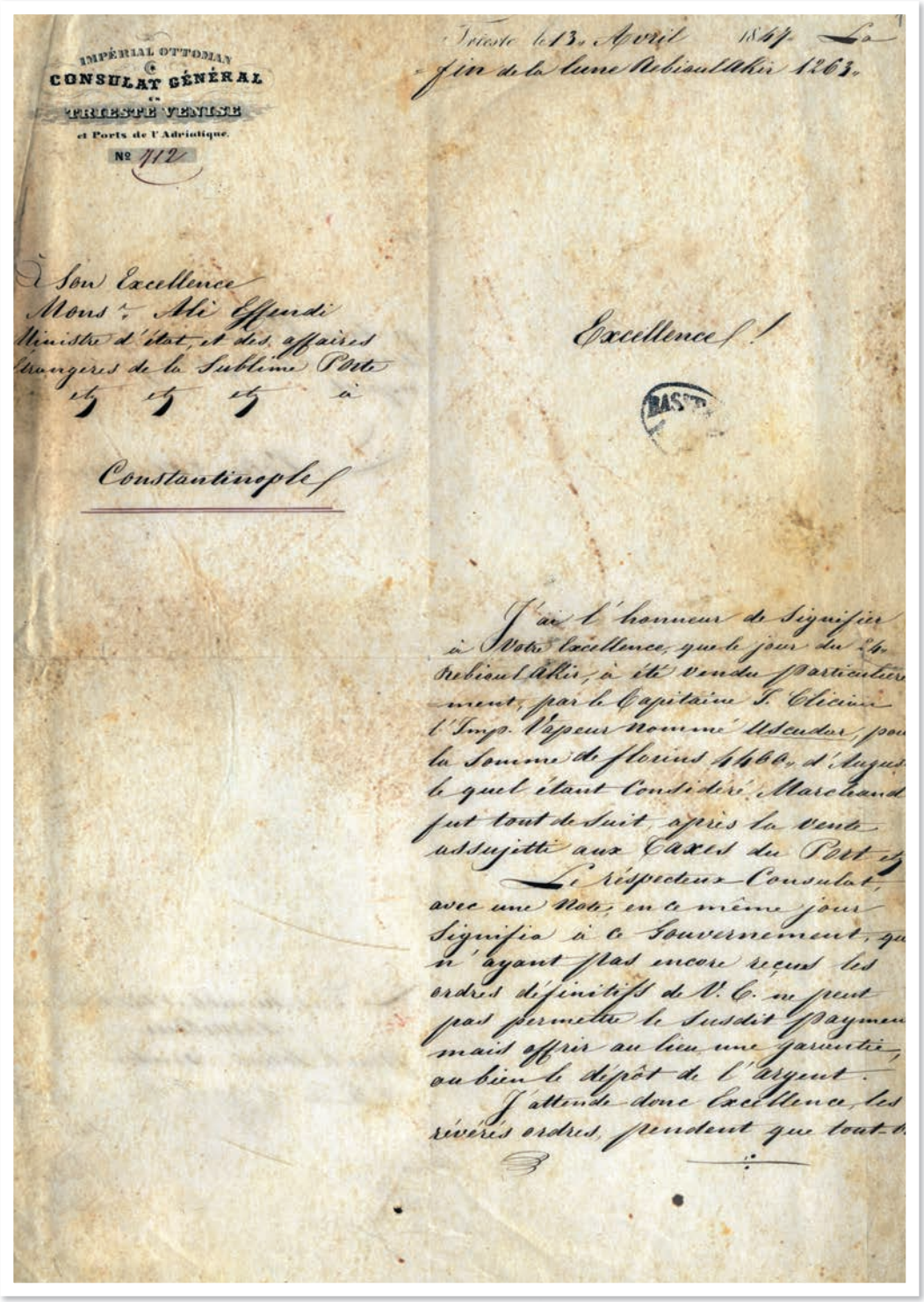

IMPÉRIAL OTTOMAN
CONSULAT GÉNÉRAL
TRIESTE VENISE
et Ports de l'Adriatique.
Nº 712

Trieste le 13. Avril 1847. La fin de la lune Rebioul Akir 1263.

À Son Excellence
Mons.r Ali Effendi
Ministre d'état, et des affaires étrangères de la Sublime Porte
etc etc etc à
Constantinople

Excellence!

J'ai l'honneur de signifier à Votre Excellence, que le jour du 24. Rebioul Akir, a été vendu particulièrement, par le Capitaine T. Clician l'Imp. Vapeur nommé Uscudar, pour la somme de florins 4460. d'Augus. le quel étant considéré Marchand fut tout de suit, après la vente assujetti aux Taxes du Port etc.

Le respecteux Consulat, avec une Note, en ce même jour signifia à ce Gouvernement, qu'n'ayant pas encore reçus les ordres définitifs de V. E. ne peut pas permettre le susdit payment mais offrir au lieu une garantie, ou bien le dépôt de l'argent.

J'attende donc Excellence, les révérés ordres, pendent que tout-

Üsküdar Gemisi'nin yenileme maliyeti ile alakalı Venedik'teki Osmanlı Konsolosu'nun bilgilendirme yazısı, HR. TO. 567-45

olduğu düşünülmektedir. Ağva kıyıları, deniz taşımacılığında daha önce ve daha sonraları da kazaya sahne olmuştur.

Ağva'da ilk kazaya uğrayan İbrail tarafına gitmekteyken batan mühimmat yüklü bir gemidir. Hotin muhafızı Vezir Hüsameddin Paşa'nın ihtiyacı olan topları taşıyan bu gemi, Ağva Boğazı yakınlarında batmış bu olay 11 Nisan 1798'de kayıtlara geçmişti[21]. Yine Ağva'da ama bu kez Mecra-yı Ticaret kazasından 43 yıl sonra, 24 Temmuz 1888'de Kaptan Çakır Mahmud'un idaresindeki Bakkal Vasil'in gemisi batmış ve 32 kişilik mürettebattan yalnızca 6 tanesi kurtarılabilmiş diğer görevliler hayatlarını kaybetmiştiler. Bu vahim olay Şile'de bulunan Topçu Kolağalığı vasıtasıyla Yıldız Sarayı'na haber edilmişti[22].

Bu iki örnekten görüleceği üzere kazanın gerçekleştiği bölge deniz ulaşımı bakımından bir kör noktaydı ve kaza riskinin yüksek olduğu bir mevkiiydi. Ağva, Boğaz'a geçişte bir bekleme alanı olup ve dip akıntının mevcut olduğu bir liman konumundaydı. Bu bağlamda, olayın sadece iskeleye yanaşma meselesi olmadığı aynı zamanda görüş açısının zayıflığı ile alakalı olduğu aşikârdır. Bunun yanında İngiliz gazetelerinin iki gemi arasında 20 dakikalık mesafe olduğunu söylemesi kaza öncesi mesafenin tespiti bakımından oldukça faydalıdır. Dönemin buharlıları 10 deniz mili hıza çıkmakla beraber genelde yaklaşık 8 deniz mili ile hızla hareket etmekteydiler[23]. 20 dakikalık süre, iki gemi arasındaki mesafenin yaklaşık 2,7 deniz mili veya yaklaşık 4,5 kilometrelik olduğunu ortaya koymaktadır ki, bu mesafe güvenlik bakımından fazlasıyla yeterlidir. Bu bağlamda kazanın yüksek hız nedeniyle gerçekleştiğini söylemek pek mümkün değildir.

İngiliz gazetelerin en sondaki eleştirisi ise, sübjektif bir yorumdur. Osmanlı Devleti'nin kaza olduğu tarihe kadar ve hatta sonrasında Britanya'ya yönelik doğrudan bir suçlaması olmamıştır. İngiliz kaptanların, Osmanlı gemilerini sürerken, kapitülasyonların getirdiği denetimsiz ortam neticesinde, kaza yapmasına tepki duyulması ve olayın mahkemelerce tetkik edilmesi doğal bir durumdur.

Kaza sonrasında, Üsküdar vapuru da hasar aldığından bir süre, kullanım dışı kalmıştır. Bu güzergâhta oluşan boşluğu doldura bilmek amacıyla, Tair-i Bahri gemisi Trabzon-İstanbul istikametine görevlendirilmiştir[24]. Üsküdar gemisinin

21 BOA. C..AS. 77-3638.

22 BOA, Y..PRK.ASK. 47-93.

23 Crosbie Simith, *Coal, Steam and Ships: Engineering, Enterprise and Empire on the Nineteenth*, s. 134. Cambridge 2018.

24 BOA C..BH., 235-10927.

yeniden hizmete alınabilmesi için renöve edilmesi gerekmekteydi. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Âli Paşa Venedik'teki Osmanlı konsolosluğu ile iletişime geçerek geminin renövasyonunun maliyetinin ne olacağını öğrenilmesini istemişti. Mahir ve yetenekli bir konsolos olan Fecabi[25] bu tamirin maliyetinin 4400 Florin tutacağını dile getirmekteydi[26]. Fiyat üzerinde anlaşılması üzerine 1847'de Üsküdar gemisi, o dönem Avusturya'ya bağlı olan Trieste'ye gönderilmiş ve ilgili tamirat gerçekleştikten sonra dönemin modasına uyularak geminin adı değiştirilmişti. Artık Savt-ı Bâri ismiyle anılan Üsküdar, Osmanlı sularında hizmet etmeye devam etmişti[27].

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu, temelde bir tarım ülkesidir. İmparatorluğun toprak merkezli ekonomik modeli, merkantilist ticarete geçişi engellemiştir. Merkantilizm ile zenginleşen Avrupalı tüccarlar ise Osmanlı toprakları üzerinde mal alıp satarak ticaret yapmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu, gerek provizyonist ekonomik anlayış nedeniyle gerekse de Levant ticaretinin devamını temin edebilmek amacıyla, Avrupalı tüccarların, Osmanlı toprakları üzerinde ticaret yapmasına izin verilmiştir.

Avrupalılar, 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Sanayi İnkılâbı sonrasında, buharlı gemilerle ticarete başlamışlar ve Sultan II. Mahmud döneminde buharlı gemiler Osmanlı topraklarında da faaliyet göstermeye başlamıştır. Buharlı gemilerin deniz ulaşımında süreyi kısaltması ve teknoloji transferinin Osmanlı topraklarına ulaşması bakımından faydalı olduğu bir hakikattir. Ancak, buharlı gemilerin ya yabancılar tarafından işletilmesi, Türk bandıralı gemilerin ise kaptanlarının çoğunlukla yabancı kökenli olması, bu gemiler üzerindeki Osmanlı denetimine engel olmuştur. Kapitülasyonlar nedeniyle yabancı ülkelerin vatandaşlarının bir tür dokunulmazlığa sahip olmaları, bu gemilerin başı buyruk davranmalarına ve Osmanlı karasularının seyr-ü sefer güvenliğinin tehdit altına girmesine neden olmaktaydı.

---

25 Trieste Konsolosu Fecabi 1848'e kadar yaşamış ve vefatına kadar bu görevde kalmıştı (BOA İ..HR. 44-2082). Kendisine görevi sırasındaki azmi ve başarılarından ötürü bir nişan verilmişti (BOA HR. MKT. 19-37).

26 BOA, HR.TO. 567-45.

27 BOA, D..DRB.İ., 23-22.

Boğazdaki gemilerin tek bir merkezden kontrol edilmemesinin ve yeknesak bir uygulama yerine Avusturya ve İngiliz limana yanaşma sistemlerinin uygulanmasının bir sonucu olan Mecra-yı Ticaret gemisi ile Üsküdar gemileri arasında gerçekleşen çarpışma onlarca insanın vefatına ve Mecra-yı Ticaret gemisinin batmasına neden olmuştur. Olayın gerçekleştiği nokta daha önce ve daha sonra kaza yaşanan bir yerdir ve bu durum ilgili kazadan sonra yeterli önlemlerin alınmadığı açıkça ortaya koymaktadır.

Buharlı gemiler ticaret ve ulaşımda büyük kolaylıklar sağlamakla beraber Osmanlı Devleti bu kazadan sonra, kapitülasyonların getirdiği sınırlamalar nedeniyle, kendi karasularında seyr-ü sefer güvenliğini sağlamakta zorluk çekmiştir. Türk karasularında ancak kapitülasyonların kaldırılmasından sonra yeknesak bir denetim mekanizmasıyla deniz ulaşım güvenliği temin edilebilmiştir.

Kuzguncuk Rumlarının Dini, Eğitim ve Sosyal Durumları (19. yy)

DOÇ. DR. AHMET TÜRKAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Kuzguncuk'ta Rumlar

Kuzguncuk isminin hem Müslüman hem Yahudi hem de Rumların tarihi geçmişi ile ilgili olduğuna dair rivayetler vardır. Rumlara dayandırılan rivayette Kuzguncuk, buranın eski ismi olan Kosinitza'nın bozuk bir şeklini ifade etmektedir[1]. Kuzguncuk ismi ile ilgili diğer bir görüş Yunanca bir kelime olan Chrysokeramus'tan türediğidir. Buna göre, Bizans İmparatoru II. Justiniaus (685-711), altın kiremitle kaplı bir kilise yaptırmış ve dolayısıyla buraya Kuzguncuk denilmiştir[2].

İstanbul'da 1500 ve 1600'lü yıllarda Rumların en çok yaşadığı yerler Haliç kıyılarıdır. Fener civarında zengin tüccarlar, burjuva takımı ve Osmanlı'da görev yapan resmi tercümanlar yaşamaktadır. Bunun yanında Samatya, Kumkapı, Balat, Galata ve Yeniköy'de önemli miktarda Rum nüfus bulunup, Asya kısmında ise Üsküdar bünyesinde önemli miktarda Rum barındırmakta ve bu nüfusun geneli ise Kuzguncuk, Çengelköy ve Beylerbeyi'nde yaşamaktadır. Rumların ibadet yerleri bağlamında İstanbul genelinde otuz tane kiliseleri vardır[3].

Kuzguncuk, Rumların yaşadığı önemli mekanlardan olmasına karşın genel anlamda nüfus yoğunluğu Yahudilere aittir. Hatta sayılarının çokluğundan dolayı

---

1 *İstanbul'un Semt ve İlçe İsimleri*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2006, s. 100.

2 Harika Karavin, "Translating Kuzguncuk: A site of Tolerance and Solidarity", *International Journal of Science Culture and Sport*, 459.

3 Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1991, s. 50; Hanefi Bostan, "Üsküdar'ın Sınırları ve Demografik Yapısı (XV-XIX. Yüzyıl)", *Üsküdar Sempozyumu X*, C I, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2018, s. 125-126, 128, 134.

Dolmabahçe sırtlarından Üsküdar ve Kuzguncuk, Pertusier

Kömürcüyan hatıratında burayı bir Yahudi Köyü olarak isimlendirir. Yine Kömürcüyan Kuzguncuk'ta Rumların bir kilisesi ile bir tatlı su ayazmasından ve yine onlara ait iki büyük bostanlıktan bahseder[4]. Rum ve Yahudilerin sayısı 1561 yılı itibariyle 1450 kişiden meydana gelmekte olup, Beylerbeyi'ndekiler de bu sayının içerisindedir[5].

Kuzguncuk'ta 18. yüzyıldan itibaren Ermenilerin varlığı dikkat çekmektedir. İnciciyan'a göre 18. yüzyılda bu semtte Rumlar, Yahudiler ve az miktarda da Ermeniler vardır. 19. yüzyılda Ermenilerin sayısı oldukça artmış ve 1835 yılında

4 Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*, çev. Hırand D. Andreasyan, İstanbul 1988, s. 47.

5 Hanefi Bostan, "Üsküdar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (=DİA),* 42, İstanbul 2012, 365.

bir kiliseye sahip olmuşlardır[6]. Rumların Aziz Pantaleimon isimli kilisesi ile ayazmaları vardır. Ayrıca Kadıköy metropolitinin makamı da Kuzguncuk'tadır. Zengin olan Yahudilerin evleri sahilde olup, kara kısmında ise Rum ve diğer Yahudiler oturmaktadır[7].

Kuzguncuk'un dikkat çeken diğer yanı Kadıköy metropolitliği gibi Ortodoks kiliselerinde önemli kurumsal yapılardan olan bir makamın yanında Yahudilerin

6 Eremya Çelebi Kömürcüyan, *a.g.e.*, s. 277; Elmon Hançer, "Üsküdar Ermeni Tarihinde Bir Gezinti", *Üsküdar Sempozyumu I*, ed. Zekeriya Kurşun vd., İstanbul 2003, s. 154-155; Rahşan Kaynak, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 58-59.

7 P. Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. Hırant D. Andreasyan, İstanbul 1956, s. 107; Nevzat Erkan, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri –Şeriyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, s. 275.

hahambaşısının evinin de burada olmasıdır. Yahudiler için Kuzguncuk'un Kudüs toprağına bitişik bir yer olarak kabulü burayı kutsallaştırmış, dolayısıyla ölülerini buraya mezarlığa defnetmeyi tercih etmişlerdir[8]. Ermeni Patriği Ormanyan da Kuzguncuk'taki kilisenin özel ayin gününde (yevm-i mahsusa) Kuzguncuk'a gelmekte ve ayinden sonra Ermeni Dikran Efendi'nin yalısında misafir olmaktadır[9]. Bu anlamda Kuzguncuk, 19. yüzyılda gayrimüslim cemaat liderlerinin sık sık ziyaret ettiği önemli mekânlardan biridir.

Demografik ve Sosyo-Ekonomik Durum

19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda hem alt yapı ve mimari hem de demografik açıdan büyük değişiklikler yaşandı. Tarihi yarımadanın ötesindeki pek çok yerde düzgün bir kentleşme görülürken diğer yandan şehre gelen göçlerle sosyo-ekonomik açıdan birbirinden farklı halk kitleleri ortaya çıktı. Şehirde yaşayan Rumlar bu değişimden en çok etkilenen gruplardan biriydi. İstanbul'un fethiyle birlikte kısa bir dönem Rumların sayılarında bir azalma gözükse de yine de şehirdeki varlıklarını hep korudular. 16. yüzyılda şehir nüfusunun yüzde 15 gibi önemli bir oranını teşkil eden Rum Ortodokslar, 19. yüzyılda yüzde 20'lik bir nüfus oranına sahip oldular. Bu anlamda yaklaşık bir milyona yakın bir nüfusa ev sahipliği yapan İstanbul'un 200.000 kişilik nüfusunu Rumlar teşkil etti. Bu oranının artmasında göçlerin önemli payı vardı. İstanbul'un yükselen ekonomik yapısından faydalanmak isteyen Rum Ortodokslar, 19. yüzyılda bu büyük şehre Anadolu'nun yanı sıra Ege adaları ve Yunanistan anakarasından geldiler[10].

Kuzguncuk, 19. yüzyılda farklı yerlerden gelen Rum göçlerle demografik yapısında önemli değişiklikler yaşamışsa da öncesinden de bunu tecrübe etmiş olan bir yerdir. 18. yüzyılda Rumeli'den bahçıvanlık yapmak üzere Kuzguncuk'a geçici olarak gelen ancak zamanla burada sürekli oturmaya başlayan Rumlar da zamanla yerleşik hale geldiler[11]. Hatta bu durum Rumlar içerisinde tartışmalara da

8 P. Ğ. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 108, Ahmet Türkan, "Üsküdar Alyans (Alliance) Okulları (XIX. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X,* ed. Coşkun Yılmaz, I, İstanbul 2018, 440-442.

9 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB), 27/103; Y. PRK. ZB 28/7; Y. PRK. ZB 28/10; Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK) 128/62; Y. PRK. ASK 170/80.

10 Ayşe Özil, "Greek Orthodox Communities and the Formation of an Urban Landscape in Late Ottoman Istanbul", *The Economies of Urban Diversity The Ruhr Area and Istanbul*, ed. Darja Reuschke, Monika Salzbrunn, and Korinna Schönhörl, Palgrave Macmillian, USA 2013, 145-146, 149, 163.

11 Hanefi Bostan, "Üsküdar", *DİA,* 42, İstanbul 2012, 366; Hanefi Bostan, "XV-XVIII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadi Hayat", *Üsküdar Sempozyumu VI*, 2, 373; Saadet Muzaffarova, *Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'iye Sicili Defteri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 123.

yol açtı. Örneğin dışarıdan Üsküdar'a gelip burada çalışan yağcı ve bahçıvanların cenazelerinin nereye gömüleceği tartışma haline gelmişti. Kuzguncuk'un yerli Rumları mezarlarının kendilerine yetmediğini gerekçe göstererek Üsküdar'daki yağcı ve bahçıvanların ölülerinin Kuzguncuk'a gömülmesine karşı çıktılar. Konu yerlilerle dışarıdan gelenler arasında bir çatışmaya dönüşünce bakkal, yağcı ve bahçıvanlardan oluşan esnaf grubu durumu mahkemeye taşıdı. Mahkeme, yeni mezar yapımının uygun olmadığını ve adı geçen esnaf grubunun eskiden olduğu gibi Kuzguncuk Rum mezarlığına gömülmesi gerektiğini belirtir[12].

19. yy'ın ikinci yarısında köy statüsünden çıkan Kuzguncuk, artık İstanbul'un otuz dokuz mahallesinden biridir[13]. Bu dönemde Kuzguncuk'ta iki tür Osmanlı Rum'undan bahsedilebilir. Bunlardan ilki Osmanlı'nın İstanbul'u almasından itibaren Osmanlı tebaası olan Rumlar, diğeri ise 19. yüzyıl itibarıyla Yunan vatandaşlığı olan Kuzguncuklu Rumlardır. 1845 yılında sadece erkeklerin olduğu nüfus sayımına bakıldığında Kuzguncuk'ta 756 erkek vardır[14]. Sabi çocukların da sayıldığı bu nüfus oranı kadar kadınlar da ilave edildiğinde erkek ve kadın toplam 1500 civarında Rumun Kuzguncuk'ta yaşadığı söylenebilir. 1900'lü yılların başlarında Kuzguncuk'taki Rum nüfusunun iki bin civarında olduğu belgelerde geçmektedir[15]. Kuzguncuk'taki toplam nüfusun 7624 kişinin olduğu (1894 yılı itibariyle)[16] dikkate alındığında üçte bire yakın nüfusun Rumlardan oluştuğu anlaşılır. Diğer yandan İstanbul'daki % 20'lik genel Rum nüfus oranı ile karşılaştırıldığında Kuzguncuk'taki Rumların oranı kümeleşme ve yayılım anlamında önemli bir veri teşkil etmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük artış gösteren Rum nüfusunun 20. yüzyılın ilk çeyreğinde azalışa geçtiği belirtilmektedir. 1914 yılında 1600 Ermeni ve 400 Yahudi'ye hanesine karşılık Kuzguncuk'ta 250 Rum hanesi bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin dışında Müslümanlardan 70, yabancılardan ise 4 hane mevcuttur[17].

19. yüzyılda Kuzguncuk Rumlarının menşeine bakıldığında çoğunluğu İstanbul'un yerlisi olanların yanında farklı şehirlerden gelip buraya yerleşenlerin bulunduğu da dikkati çeker. Kayseri, Nevşehir, Sakız, Midilli, Mayros, Silivri, Kesriye, Mardin

12 Nevzat Erkan, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri –Şeriyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, s. 289.

13 Hanefi Bostan, "Üsküdar", s. 366.

14 BOA, Nüfus Defteri (NFS.d) 261.

15 BOA, Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 2785/82; İradeler Adliye ve Mezahib (İ. AZN) 94/14.

16 Hanefi Bostan, "Üsküdar", s. 367.

17 Nur Akın, "Kuzguncuk", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 145-146.

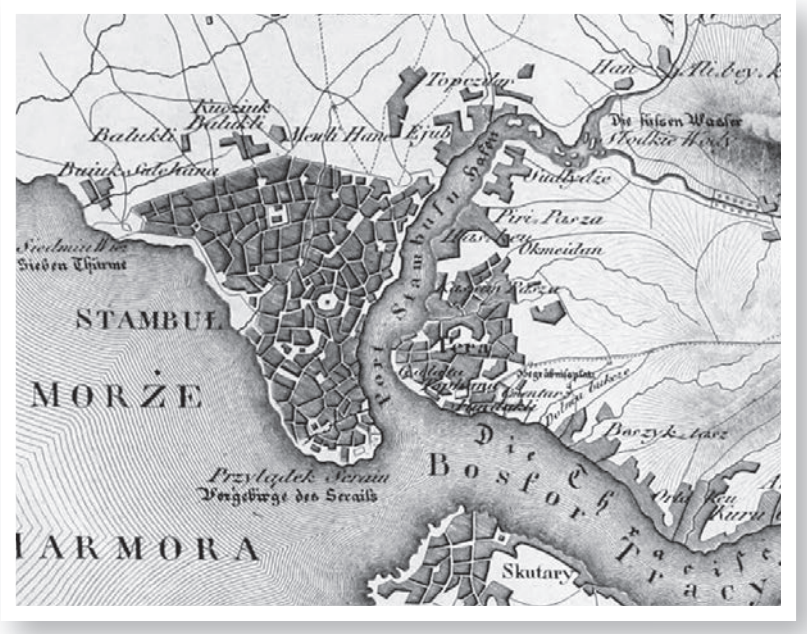

İstanbul, Üsküdar ve Boğaziçi Planı, Malerische Reise in Einigen Provinzen

gibi daha pek çok farklı şehirden gelenler olmuştur[18]. Meslekler ise başpapaz, papaz, diyakoz, kilise hizmetkârı, zangoç, muallim gibi din ve maarifi ilgilendiren hizmet sektörünün yanında, kunduracı, eskici, meyveci, çufacı, meyhaneci, kahveci, kayıkçı, tüccar, terzi, silmci, bahçıvan, attar, berber, basmacı, duvarcı gibi farklı meslek kollarında çalışanlar da vardır[19]. Genel fiziki yapıya bakıldığında nüfusun kahir ekseriyeti uzun boyludur[20].

Kuzguncuk'ta Yunan Tebaalılar

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kuzguncuklu Rumlardan Yunan tebaalı olanların faaliyetleri daha çok devletin dikkat kesildiği bir alan olurken,[21] aynı yüzyılın son çeyreğinde ise Ermenilerin faaliyetleri devlet tarafından takip edilmiştir[22]. Osmanlı arşiv belgelerinin içeriğine bakıldığında devletin bu yaklaşımının daha çok siyasi gelişmelerin bir sonucu olduğu görülür. Yahudiler bu dönemde nispeten sakin bir topluluk olarak yaşamlarını sürdürürler. Bunun yanında Osmanlı Devleti Rusya'daki pogromdan kaçan Yahudilere ev sahipliği yapmakta ve onların İstanbul şehir yaşamına uyum sağlamaları için Kuzguncuk'un yanında İstanbul'un daha başka pek çok semtinde çaba harcamaktadır[23].

18 BOA, NFS.d 261.

19 BOA, NFS.d 261; İrade Divan-ı Ahkam-ı Adliye (İ. DA.), 9/240; ŞD 2668/9.

20 BOA, NFS.d 261.

21 BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB) 2/79; Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN..THR) 9/18; Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH) 147/22.

22 BOA, Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat (DH.TMIK.M) 20/26; Y. PRK. ZB 7/7; Y. PRK. ZB 19/21; ZB 80/106; DH.TMIK.M 168/29.

23 Ahmet Türkan, "Üsküdar Alyans (Alliance) Okulları (XIX. Yüzyıl)", 433-436.

1829 yılında Yunanistan'ın Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız bir devlet olması bazı Osmanlı Rumlarının Yunan vatandaşlığına geçişlerini güdülemiştir. Bu süreçte Yunan konsolosluklarının etkin rol oynadığı dikkati çeker. İki kategoride Yunan tabiiyetinde olanlar vardır. Birincisi, vatandaşlıktan ziyade Yunan devletinin korumasına girerek vergi ve mahkemelerden fayda sağlama

24 Aralık 1868 Tarihi İtibariyle Kuzguncuk'ta Bulunan Yunan Tebaalı Rumların Listesi[24]
Vapur iskelesinde gazinocu Lionidi
Müskirat fabrikacısı Todori
Todorinin çocukları (2 kişi)
Müskirat fabrikacısı Corci
Müskirat fabrikacısı Kiryako'nun kardeşi
Müskirat fabrikacısı Panayot
Dest-gâh-dâr (Tezgahtar) Kostandi'nin kardeşi
Kaptan Yani
Kaptan Yani'nin oğlu Nikola
Kaptan Yani'nin diğer oğlu Alako
Fıçıcı damadı merkum Kaptan Yani'nin hanesinde oturan Mihail
Hacı Kosti'nin fabrikasında çalışan Papa
Köseleci Istamat
Köseleci Pavli
Köseleci Pavli'nin kardeşi
Papaz Panatu
Rum milleti gazinocusu Panayot
Başpapazın akrabasından Kuyumcu Vasil
Kocabaşıoğlu Dimitraki Kalfa
Yahudi milletinden Tenekeci İshak
Yani damadı bakkal pazarcısı Aristidi
Yaldizci Hanesinde kirada oturan Kosti
Eğripont hanesinde oturan İstiraki
Perikli Hoca
Eğripont damadı Andon
Kunduracı Vasil (Dükkanı Üsküdar'da)
Kunduracı diğer Vasil (Kuzguncuk'ta)
Köseleci Simo

24 BOA, ZB 2/79.

Köseleci Simo'nun oğlu Köseleci Istamat
Kayıkçı Pande'nin evinde kiracı
Kunduracı Yakomi (Dükkanı Üsküdar'da)
Bakkal hanesinde oturan Kunduracı Nikomi
İcadiye Caddesi'nde duhancı Hristo
Hacı Pandeli'nin oğlu Pavli
İcadiye Caddesi'nde Vanci hanesinde kiracı olan Gazinocu Leotiri
Adı geçen Leotiri'nin oğlu Corci
Kuyumcu Kosti'nin eniştesi Nikolaki
Papazoğlu'nun damadı Ligori
Terzi Mosko
Terzi Mosko'nun kardeşi Nikola
Dellal topal Istamat
Atinalı Panayotaki
Atinalı Panayotaki'nin eşi
Marangoz Istati
Marangoz Istati'nin kardeşi
Kuzguncuk Caddesi'nde Bakkal Yorgi
Destgahtarı Vasil
Sabık Destgahtarı Kosti
Çırağı Nikola
Müskirat fabrikacısı Kosti
Hacı Kosti damadı Kunduracı Petro
Eskici Koli
Kayıkçı Toma
İskemleci Yani
İskemleci Yani'nin damadı Haci
Sabık Mektep Hocası Nikola
Bakkal çırafı Hıristo
İcadiye Caddesi'nde bakkal Foti
Yunan tercümanı Hristo Fruni'nin kardeşi dellal Toma
Bahçıvan Yani'nin kiracısı dellal Nikola
Tahsin Efendi'nin hanesinde kiracı terzi Mihail
Terzi Mihail'in kardeşi kitapçı
Debbağ Nikola'nın hanesinde kiracı değirmenci Mike
Refiki diğer değirmenci Apostol
Abacı Bulgar İstefani'nin hanesinde kiracı terzi Marki

Meyhaneci Vasil'in oğlu Kosti
Esteban Ağa'nın hanesinde kiracı Revalaki
Revelaki'nin oğlu ve uşakları (4 kişi)
Tüccar Dimitri'nin bacanağı dellal Antaş
Meyhaneci Hacı Kosti'nin oğlu Corci
Damadı Yazıcı Vangeli
Hacı Yani oğlu Andon

gibi pragmatik bir takım yaklaşım içerisinde olan Rumlar, ikincisi Osmanlı topraklarına çalışmak için gelen gerçek Yunan tabiiyetinde olanlardır[25].

Osmanlı'daki Yunan tebaalı olan Rumların resmi işlerinin görülmesinde zaman zaman karışıklıkların yaşandığı dikkati çekmektedir. Bununla ilgili mahkemeye intikal etmiş olan pek çok dava Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır. Örneğin, Dokuzuncu Belediye Dairesi çavuşlarından olan Mıgırdıç Ağa ile Kuzguncuk'ta bakkallık yapan ve Yunan vatandaşlığı olan Dimitri arasında çıkan anlaşmazlıkta devlet metodolojik olarak bir usul bulma arayışına girmiş ve davanın hangi mahkemede yapılması gerektiğine dair devlet daireleri arasında yazışmalar gerçekleşmiştir[26]. Bazen de Yunan vatandaşlığı ile ilgili konunun çözümü Tabiiyet Müdürlüğünün beyan ettiği görüş üzerinden sürdürülmüştür[27]. Örneğin, Kuzguncuklu Andon oğlu Kostantin ile Yani oğlu Hristo kendilerinin Yunan tebaalı olduğunu öne sürmüşler, onların bu iddiaları tabiiyet Tabiiyet Müdürlüğü tarafından Üsküdar Mutasarrıflığı Nüfus Müdürlüğü'ne sorulmuş ve ilgili müdürlüğün incelemeleri sonucunda hem eski hem de yeni nüfus sicilinde böyle bir kaydın olmadığı belirtilmiştir[28].

1868 yılı itibariyle Üsküdar'a yakın bölgelerdeki Yunan tebaalı Rum vatandaşların listesinin Zaptiye Nezareti tarafından gizli bir araştırma sonucunda düzenlendiği görülür. Buna göre, Selimiye Kışlası'nın bulunduğu bölgede 8 kişi, Yeni Mahalle ve Selamsız'da 87 kişi, Kadıköy'de 70 kişi, Üsküdar Çarşısı'nda 54 kişi, Beykoz ve Anadolu Kavağı'nda 61 kişi, Çengelköy'de 36 kişi ve Kuzguncuk'ta 85 kişi bulunmaktadır. Dolayısıyla Üsküdar idaresindeki yerlerde toplam 401 Yunan tebaalı Osmanlı Rum'u yaşamakta olup, bunlardan 85 kişi ile Kuzguncuk,

25 Ayşe Özil, "Ayşe Özil İle 'Anadolu Rumları' Üzerine" *Toplumsal Tarih*, Söyleşi: Elçin Macar, 27 Ağustos 2016, s. 78.

26 BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO) 171/43.

27 BOA, DH.SN.THR 9/18.

28 BOA, DH.SN.THR 9/18.

Üsküdar'ın diğer semtlerine göre, bünyesinde önemli miktarda Yunan tebaalı Rum barındırmaktadır[29]. Tüm Üsküdar geneline kıyasla Yunan vatandaşlığı bulunanların beşte biri Kuzguncuk'ta oturmaktadır. Ancak Yunan vatandaşlığı olmayan diğer Kuzguncuklu Rumlara oranla bu sayının çok da fazla olduğu söylenemez. Kuzguncuk'ta toplam 2.000 Rum Ortodoks'un yaşadığı düşünüldüğünde Yunan vatandaşlığı bulunan Rumların oranı ancak % 5'e yakın bir oranı teşkil etmektedir.

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonrasında İstanbul Rumlarının toplu olarak Yunan vatandaşlığına geçme girişimlerinde büyük artış yaşanmıştır. İstanbul'daki pek çok kilise gibi Kuzguncuk'taki kilise de bu türden bir girişim içerisindedir. İstanbul Emniyet Müdürlüğünün Dâhiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu yazıya göre, 16 Mart 1919 tarihinde Kuzguncuk Rum Kilisesi'nde Rumların Osmanlı vatandaşlığından çıkarak Yunan tabiiyetini kabul etmek için harekete geçmişler ve nüfus tezkirelerini toplayarak ilgili makama vermeleri konuşulmuştur. Ayrıca bu dönemde İstanbul'un pek çok yerindeki kiliselerde Yunan bayrağının da asıldığı belgelerde zikredilmektedir[30].

Cemaatler Arası İlişkiler

Kuzguncuk Rumlarının diğer din ve mezhep mensupları ile ilişkilerine bakıldığında Müslümanlarla olan ilişkilerde güzel münasebetlerin yanında farklı türden olumsuz ilişkilerin ve mahkeme süreçlerinin yaşandığı görülür[31]. Bu süreç aynı şekilde Ermenilerle,[32] Yahudilerle ve Rumların kendi cemaatlerindeki bireysel ilişkilerinde de söz konusudur[33]. Alışveriş, vakıf, kefil, miras gibi gündelik hayata ilişkin konuların yanında ölüm ve yaralanma gibi suç teşkil eden ve mahkemeye yansıyan olayların yaşandığı da görülür. Örneğin, Kuzguncuk sakinlerinden Sakızlı Kunduracı Andon'un, Eskici Yorgi'yi Arapzade Bağı isimli yerde para meselesinden dolayı öldürür. Bir müddet hapis yatan Andon taammüden işlemiş olduğu suç nedeniyle idamla yargılanır, daha sonra cezası küreğe çev-

29 BOA, ZB 2/79.

30 BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (DH. KMS) 49/3.

31 BOA, Meclis-i Vala (MVL) 838/16.

32 BOA, Hariciye Nezareti Siyası (HR. SYS) 1674/67.

33 Şükran Çeker Çetin, *762 Nolu Üsküdar Şeriye Siciline Göre H. 1317-1318/1899-1900 Yılları Arasında Üsküdar Kazasında Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 236, 270-271, 396.

rilir[34]. Bunun yanında Kuzguncuk'ta düzenlenen panayırlarda da zaman zaman çeşitli yaralama ve katl olayları yaşanmış,[35] dolayısıyla güvenlik kuvvetleri panayırlarda teyakkuz halinde olmuşlardır.

Rum Papaz, Costumes L'empıre Turc

18. yüzyılda da Rum Ortodoksların diğer din mensuplarıyla alışveriş, arazi satış, ferağ, borçlanma, rehin bırakma, kefalet ve ihtida sonucunda ortaya çıkan miras problemleri gibi ticari, mali ve medeni ilişkilerin yanında darp ve yaralama gibi suç teşkil eden olayların yaşandığı görülür[36]. Bazen de dini bir konu mali problemlere sebebiyet vermiştir. Örneğin, Kuzguncuklu Panayot oğlu Nikola'nın büyük oğlu, babasının ölümünden sonra Müslüman olur ve Mustafa ismini alır. Mustafa diğer bir varis olan annesi Despino ile birlikte babasından miras kalan Rum Kilisesi'ndeki iskemleyi Dimitri oğlu Yani'ye 15 kuruşa satar. Ancak bu satış Kuzguncuklu Rumlar arasında tartışmaya sebebiyet verir ve Kasap Manol adındaki Rum iskemlenin kendine ait olduğunu söyler. Ancak Yani, iskemleyi mühtedi Mustafa'dan satın aldığını söyleyerek geri vermez ve kendi mülkiyetine alır[37].

34 BOA, İ. DA., 9/240.

35 BOA, MVL., 861/47.

36 Nevzat Erkan, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri –Şeriyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, s. 36, 38, 58-59, 101-102, 118, 142, 173-174; Erdal Kılıç, *1158-1159 (1745-1746) Tarihli Üsküdar Sicili*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 139; Ahmet Tabakoğlu, s. 127; Ayşe Uygun, 7*61 No'lu Üsküdar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

37 Nevzat Erkan, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri –Şeriyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, s. 161; Erdal Kılıç, *1158-1159 (1745-1746) Tarihli Üsküdar Sicili*, s. 69; Saadet Muzaffarova, *Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'iye Sicili Defteri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 46, 164.

Yahudi tüccar, Costumes L'empıre Turc

Yahudi Rum İlişkileri

Kuzguncuk Rumlarının 19. yüzyılın son çeyreğinde Yahudilerle ilişkileri genel anlamda olumlu olup hatta Fransız menşeli bir Yahudi eğitim kurumu olan Kuzguncuk Alyans Okulu'nda dört Rum çocuğu eğitim görmektedir[38]. Kuzguncuk'un yakınındaki Kadıköy'de Yahudilerle Rumlar arasında gergin bir süreç yaşanırken, Kuzguncuk bu noktada daha sakindir. Özellikle Rusya'daki zorunlu göç (pogrom) dolayısıyla Kadıköy'e gelip geçici ikamet eden Yahudiler, Rumların tepkilerini üzerlerine çekmekte ve zaman zaman asayişi tehdit edecek noktaya varan asayiş sorunları ortaya çıkmaktadır[39].

1875 yılı öncesine bakıldığında Kuzguncuk'ta Yahudilerle Rumlar arasında bireysel bir takım iyi/kötü ilişkilerin yanında,[40] geçmişi eskilere dayanan ve dini-siyasi temelli bir kızgınlığın sonucu olan kitlesel asayiş sorunları yaşanmıştır. Kan iftirası (Blood libel) denilen bu sorun aslında 19. yüzyılda Osmanlı'nın pek çok yerinde yaşanmaktadır. Halep, Beyrut, Şam, Kudüs, Kahire, İskenderiye, Edirne, İzmir, Balkanlar ve Rodos gibi daha pek çok Osmanlı bölgesinde yaşanan kan iftirası nedeniyle çıkan hadiseler[41] İstanbul'un da farklı semtlerinde dikkati çekmektedir.

38 Aron Rodrige, *The Alliance Israelite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925*, Indiana University Press, 1990, s. 112, Kuzguncuk'taki Alyans Okulunda Rumların yanında ayrıca sekiz de Ermeni çocuğu vardır.

39 BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV) 49/41; İrade Dâhiliye (İ. DH) 1222/95676; Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT) 1981/116.

40 BOA, Y. MTV 10/39.

41 Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, çev. Süheyla Kaya, İstanbul 1999, s. 41; *Takvim-i Vekayi*, 30 Receb 1256/27 Eylül 1840; BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM) 563/11.

Bu türden hadiseler Balat ve Hasköy[42] gibi semtlerde sıklıkla yaşanırken, Büyükdere ve Eyüp'te aralıklarla ortaya çıkmaktadır[43]. Tekrar sıklığına bakıldığında İstanbul'un diğer semtlerine nazaran Kuzguncuk'ta bu hadiselerin az olduğu ve yaşanan hadiselerin de kısa zaman içerisinde sonlandırıldığı görülmektedir.

Yahudilerin hamursuz bayramı (fısıh) için hazırladıkları hamursuz ekmeklerine kan kattıklarına dair eski bir inanç bir takım Hıristiyanlar tarafından dile getirilmiştir. Avram Galanti'ye göre; Hıristiyanların bu inancı batıl olup, Eski Ahit'te kanın Yahudiler için mekruh olduğu pek çok kez dile getirilmiştir. Osmanlı'da ilk defa Kanuni Sultan Süleyman zamanında rastlanan kan iftirası aralıklarla devam etmiş ve bunlardan biri de 1865 yılında Kuzguncuk'ta yaşanmıştır[44]. Buna göre, Kuzguncuk Rumları 12 yaşındaki çocuklarını Yahudilerin kaçırdıklarını söylerler ve konu alevlenerek büyük tartışmalara ve kanlı çatışmalara kadar varır. İstanbul Hahambaşısı Yakir Giron hükümete müracaat ederek Yahudiler için bir ferman çıkartır. Bu ferman aslında 1840 yılında Şam olayları sebebiyle Sultan Abdülmecit zamanında çıkarılan fermanın yenilenmesinden ibarettir[45]. Fermanın içeriğine göre; "her sene Hamursuz Bayramı geldiğinde ekmeklerine insan kanı karıştırdıklarına dair Yahudiler hakkında suizanda bulunulmaktadır. Bunun engellenmesi için daha önce verilmiş olan fermanın yenilenmesine dair Hahambaşı kaymakamı tarafından istekte bulunulmuştur. Konu Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye'de görüşülmüş ve Hahambaşılığın isteği doğrultusunda fermanın yenilenmesine karar verilmiştir. Fermanda uzmanların verdikleri bilgiler doğrultusunda Yahudilerin insan kanı kullanmak bir yana diğer hayvanların kanlarını kullanmalarının bile yasak olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla Yahudilerin gerek ibadetlerini yerine getirme, gerekse de emniyetleri hususunda hiçbir şekilde onlara taarruzda bulunulmayacaktır"[46].Avram Galanti'nin zikrettiği fermanın içeriğine bakıldığında Yahudilerin lehine diğer milletlere uyarılarda bulunulmakta ve Yahudi uzman kişilerin görüşlerine de atıf yapılarak Yahudi dini hukukundaki referanslar kullanılmaktadır.

---

42 *Basiret*, 11 Şaban 1291/23 Eylül 1874; *Vakay-i Zabtiye*, 27 Cemazeyilevvel 1291/12 Temmuz 1874; *Takvim-i Vekayi*, 25 Zilkade 1286/26 Şubat 1870; BOA, Y. PRK. ZB 1/82.

43 Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, s. 41.

44 Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Basımı*, İstanbul 1928, s. 24-28.

45 Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, s. 77; Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 28.

46 Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 28-29.

1865 yılında Kuzguncuk'ta yaşanan hadise kısa zaman içerisinde sükûnete kavuşturulmuş olsa da devletin kararlılığı bağlamında 25 yıl önceki fermanın tecdidine de sebebiyet vermiştir. Ancak bu olayın üzerinden 10 yıl geçmeden Kuzguncuk'ta yine Yahudi ve Rum toplumunu kitlesel olarak karşı karşıya getiren bir hadise yaşanmıştır. Bu defa öncekinin tersine Yahudilerden Rumlara karşı toplu bir sataşma söz konusudur. Şark Gazetesi'nin Kuzguncuklu Rumlardan birinden almış olduğu haberine göre, Kuzguncuk Rumları, 14 Mart 1874 tarihinde cumartesi akşamı kadimden beri gelen adetleri üzere vefat edenlerin ruhlarını hatırlamak için kilisede bir araya gelirler. Vefat edenlerin ayin isimlerini zikretmenin yanında cemaate un ve şekerden yapılmış olan bir yiyeceği ölenlerin ruhları için dağıtmak isterler. Bu yiyecekler kiliseye getirilirken o bölgedeki Yahudiler, Rumların dinlerine hakaret eder ve daha sonra durum Rumlar tarafından Yahudilerin ileri gelenlerine aktarılır. Ancak Yahudilerin ileri gelenleri kendi cemaat mensuplarını uyarmak bir yana daha da kışkırtırlar ve dolayısıyla durum Rumlar ve Yahudiler arasında büyük bir münazaaya yol açar. Büyük bir kargaşanın önüne geçmek için zaptiye ikinci taburunun beşinci bölüğünde onbaşı olan Hamit Ağa hemen bölgeye intikal eder ve sükûneti sağlar[47].

Kuzguncuk Kiliselerinin İç İşleyişleri

Kuzguncuk'taki kilise papazlarının seçimine bakıldığında Osmanlı genelinde Rum cemaatinin merkez-taşra hiyerarşisinin devam ettiği görülür. Bir papaz ölüm, görevden alma vb. gibi nedenlerle görevi bittiğinde yeni bir papazın seçiminde o bölgenin ileri gelenlerinin isteği ve ilgili metropolitin onayı etkili olurdu. Örneğin, 1858 yılında Kuzguncuk Ayios Panteleimon Rum Ortodoks Kilisesi'nin papazı Sofranyoz ölmüş, onun yerine yeni bir papaz seçim süreci başlamıştı. Bu süreçte uzun zamandır ahali tarafından tanınan ve iyi haline şahitlik yapılan Kuzguncuklu Yerasimos'un atanması Kadıköy Metropolitliği'nden talep edilmektedir. Ahalinin Yerasimos'la ilgili şehadetnamesinde kullandığı sıfatlar papazın, "dirayet, emniyet, ehliyet ve liyakat" sahibi olmasıdır. Bu sıfatları taşıdığı öne sürülen papazla ilgili ahaliden 44 kişi imzaladıkları şehadetnameyi Kadıköy metropolitliğine verirler ve yazı oradan Rum Patrikhanesi'ne iletilir[48].

47 *Şark*, 1 Safer 1291/20 Mart 1874.

48 BOA, Sadaret Divan Kalem Evrakı (A.}DVN) 131/67.

Dolmabahçe'den Üsküdar, Charles Colville Frankland

Osmanlı'da Rum cemaatinin devletle iletişimi ya patrik tarafından yazılan bir yazı ile ya da patrikhane tarafından görevlendirilen bir kişi vasıtasıyla yapılmaktadır. Örneğin, Rum Patriği Krilos, Kuzguncuk'taki Rum Ortodoks kilisesinin papazı ile ilgili yaptığı değerlendirmesinde, ahali tarafından seçilen papazın mesuliyetinin Kadıköy Metropolitliği'ne ait olduğunu ve ilgili metropolitlik tarafından gerekli tahkikat yapılarak şahadetnamesinin verildiğini belirtmekte ve Yerasimos'un atanmasını devletten talep etmektedir[49]. Kısacası Kuzguncuk despotu marifetiyle ahali tarafından Yerasimos'un papazlığa yetkin olduğuna dair şahadetname düzenlenmekte, Kadıköy metropolitinin uygunluğuyla Patrikhaneye atama isteği

49 BOA, A.}DVN 131/67.

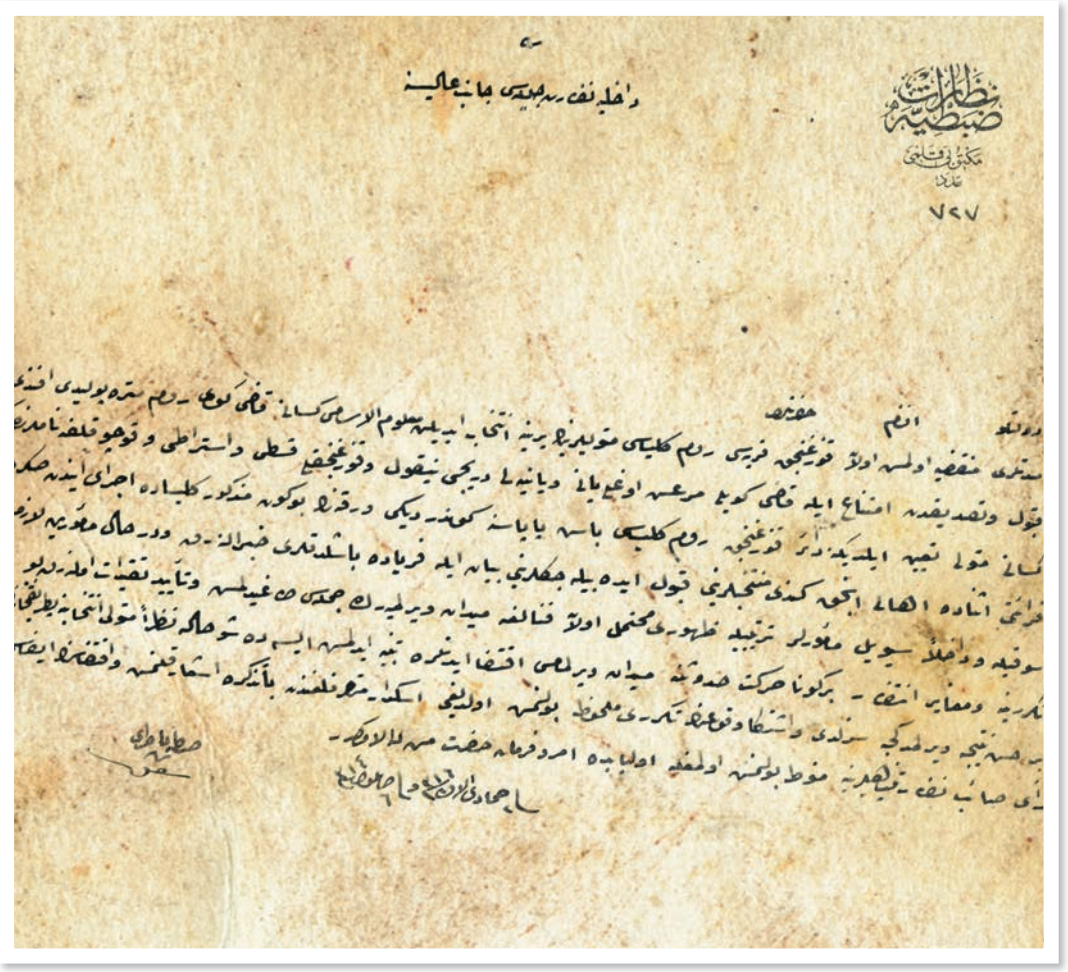

Kuzguncuk Rum Kilisesi mütevellileri ile metropolitlik arasındaki tartışmalara dair belge, BOA, DH.TMIK.M 60/25

iletilmekte, Patrikhaneden gelen yazı doğrultusunda da devlet tarafından uygun bulunduğunda atama gerçekleştirilmektedir[50].

Osmanlı Devleti tarafından ahali, metropolitlik ve patrikhanenin onayına rağmen zaman zaman papazlarla ilgili şikâyetler söz konusu olmakta ve atanan din adamının görevden alınması istenilmektedir. Örneğin, 1858 yılında ataması yapılan Kuzguncuk papazı Yerasimos hakkında göreve başlamasından kısa süre sonra kilisenin hademesi ile Kuzguncuk esnafı tarafından devlete bir arzuhal gönderilmiş ve papazın görevden alınması istenilmiştir[51].

50 BOA, A.}DVN 131/90; Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (HR. MKT) 235/90.

51 BOA, HR. MKT 237/13; 242/48.

Kuzguncuk'taki olay da hayli ilginçtir. Yerasimos papaz olarak seçilmesinin üzerinden daha bir ay geçmeden Kuzguncuk'ta bakkal, yağcı ve bahçıvan esnafı olduklarını söyleyen kişiler 3 Haziran 1858 tarihinde devlete bir arzuhal gönderirler. Yazılarında, yeni seçilmiş olan Papaz Yerasimos'un cahil ve güvenilir olmadığını gerekçe göstererek azledilmesini ve yerine başkasının atanmasını isterler. Onlara göre, papaz görevine devam ederse ahali kiliseyi tamamıyla terk edecek ve cemaat dağılacaktır. Esnaflar bir anlamda cemaatin dağılmasının hem patrikhanenin dini işleyişini hem de Osmanlı'nın kamu düzenini tehdit edeceği kaygısıyla sorunun çözümüne işaret etmekte ve buna dair devlet tarafından patrikhaneye bir yazı gönderilmesi istenilmektedir[52].

Kuzguncuk'ta yaşayan esnafın şikâyeti hükümet tarafından patrikhaneye iletilir. Rum Patriği Krilos, 22 Haziran 1858 tarihinde göndermiş olduğu yazısında şikâyeti yapan kişileri haksız bulmakta ve Papaz Yerasimos'u savunmaktadır. Patriğe göre Yerasimos, Kuzguncuk'un ileri gelenlerinden itibar sahibi kişilerin imzasıyla papazlığa uygun görülmüş ve Kadıköy metropolitinden atanması istenilmiştir. Metropolit tarafından Yerasimos'la ilgili gerekli tahkikat yapılmış ve şimdiye kadar görev yaptığı kiliselerin hiçbirinde rahip hakkında bir şikâyet söz konusu olmamış ve tüm ahali onun dürüst bir kişi olduğu hakkında şahitlik etmiştir. Papaz aleyhine insanları kışkırtan kilise yazıcısı ve kabzımalı patrikhaneye çağrılarak olayın sebebi irdelenmiştir. Biri Avusturyalı diğeri Yunanlı olan bu kişiler usule aykırı bulunduğundan yazıcılık ve kabzımallık görevinden alınmışlardır. Bundan dolayı kendilerine arkadaş bularak rahip hakkında iftiraları içeren yazıyı Hükümete göndermişlerdir. Dolayısıyla patriğe göre Kuzguncuk Kilisesi'nin papazı edep sahibi ve göreve layık bir kişidir[53].

Patriğin şahitliği ile birlikte yapılan tahkikatlar doğrultusunda Başpapaz Yerasimos'un göreve layık ve güvenilir bir kişi olduğu hükümet kanadına da yansımıştır. Ancak şikâyetlerin üzerinden çok bir zaman geçmeden bir yıl içinde papazın hayatını kaybettiği ve bu görevi fazla sürdürmediği görülmektedir[54].

Rum Patrikhanesi'nin itibar sahibi kişilerin Papaz Yerasimos'u istediklerini söylemesi ve şikâyeti yapan bakkal, yağcı ve bahçıvan esnaf takımını haksız bulması Kuzguncuk'ta yerli ve göçmen Rum çatışmasını akla getirmektedir. Çünkü bir

52 BOA, MVL 809/55.

53 BOA, MVL 809/55.

54 BOA, HR. MKT 272/73.

önceki yüzyılda şehre gelen bu esnaf takımı yerliler tarafından Kuzguncuk mezarlığına gömülmek istenmemiş ve konu mahkemelik olmuştur.

Kuzguncuk Rum Cemaatinde İhtilaflar

Osmanlı'da Hıristiyan cemaatler arasında çeşitli ihtilaflar yaşanmıştır. Ermenilerden Protestan veya Katoliklik'e geçme gibi mezhepsel ve doktrinel ihtilaflar bir yana[55], diğer taraftan Bulgarların, Rum Patrikhanesi'nden ayrı bir dini yapı oluşturmaları ve kilise paylaşımları gibi daha çok kurumsal ve yapısal ihtilaflar da yaşanmıştır[56]. Rumların kendi iç mekanizmalarında da bir takım problemler olmuştur. Problemler kimi zaman patrik seçiminde kimi zaman ise patrikhanedeki yetkili kurullarla Rum cemaati arasında yaşanır[57]. Kilise ve mekteplerin idaresindeki anlaşmazlıklar da önemli ihtilaflardandır. Rum Ortodoks Kilisesi, dikey düzlemde Balkanlarda Bulgarlarla ve farklı etnik gruptan gelen diğer Ortodoks gruplarla problemler yaşarken, yatay düzlemde ise kendi kurumsal yapısı içerisinde mücadele vermiştir. Söz konusu tartışmalara dair arşiv vesikalarında ve dönemin gazetelerinde pek çok belge bulunmaktadır[58]. Örneğin, Üsküdar Rum Okulları için bir piyango düzenlenmesi bir girişimde bulunulmuş ancak Üsküdar Ortodoks Kilisesi mütevellilerinin istifası nedeniyle yeni heyet seçilinceye kadar piyango ertelenmiştir[59].

1891 yılında Kadıköy metropolitinin Yeni Mahalle Rum Kilisesi azasıyla yaşamış olduğu problem ise konuyla ilgili diğer bir örnektir. Kadıköy Metropoliti Yovakim, kilise ve mektep problemi nedeniyle Yeni Mahalle Rum Kilisesi cismani azasıyla bir problem yaşar. Ortada dolaşan dedikodular ve fitne ortamından dolayı cismani heyet başkanı Maraş oğlu Minya ile üyesi Manolaki istifa eder. Kilisenin cismani üyelerinden bir kısmının istifasının yanında diğerlerinin görevlerini sürdürmesi bir takım dedikodulara sebebiyet verir. Bu süreçte Kadıköy metropoliti devreye girer ve Yeni Mahalle Rum Kilisesi'ne giderek boşalan yerlere yeni üyelerin atandığını belirtir. Dini bir meselenin asayiş sorununa dönüşmemesi

55 BOA, HR. SYS 1351/47 HR. MKT 168/38; 262/7; 150/25; Cevdet Adliye (C. ADL), 19/1154.

56 BOA, Rumeli Müfettişliği Konsolosluk Evrakı (TFR.I..KNS) 9/821; Bâbıâli Evrak Odası Evrakı (BEO) 332/24837; *Sabah*, 1 Şaban 1307/23 Mart 1890.

57 *Sabah*, 25 Rebiülevvel 1309/29 Ekim 1891.

58 *Sabah*, 14 Şevval 1309/12 Mayıs 1892.

59 BOA, ZB 340/32.

için devletin yetkili birimleri harekete geçer ve Üsküdar Mutasarrıflığı kanalıyla Zaptiye Nezareti'ne konu iletilerek gerekli önlemler alınır[60].

Kadıköy metropolitinin Yeni Mahalle Kilisesi'nin yönetimiyle yaşadığı problem, yeni Rum patriğinin seçim aşamasındayken gerçekleşir. Hatta bu dönemde farklı çevrelerde kulis faaliyetleri yapılmakta, Rum Patrikhanesi kaymakamı ve aynı zamanda Berat metropoliti olan Derunyeus(?) yanına patrikhane yasakçısını da alarak Ortodoks tandanslı olan devletlerin İstanbul'daki elçiliklerini ziyaret etmektedir. Belgelere yansıdığı kadarıyla metropolitin amacı sadece bir tebrik amacı taşımayıp, boş olan Rum patrikliğine akrabası olan Erikli metropolitini seçtirmektir. Berat metropoliti elçiliklerin yardımını talep etmeye yönelik bu ziyaretlerini gerçekleştiği zaman diliminde patrikhanedeki önemli görevi olan meclis başkanlığını da terk etmiştir[61].

Üsküdar'ın Kuzguncuk tarafında da Rumların 19. yüzyılda zaman zaman dini-kurumsal problemleri dikkati çeker. Kuzguncuk'taki kilise yapılanması hiyerarşik anlamda Kadıköy Metropolitliğine bağlı olup, Kuzguncuk kiliseleri kendi iç işleyişini seçtikleri üyeler vasıtasıyla yürütmektedir. Ancak 20. yüzyılın başlarında Kuzguncuk Rum Kilisesi mütevellilerinin Kadıköy Rum Metropoliti tarafından tasdik edilmemesi ve bunun yerine metropolit tarafından başkalarının atanması cemaat içeresinde meydana getirir. Arşiv belgelerine bakıldığında Kuzguncuk Rum Kilisesi mütevellileri ile metropolitlik arasındaki tartışmaların iki aydan fazla sürdüğü görülür[62].

Zaptiye Nazırı Ahmet Şefik Paşa, Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan gelen bilgiler doğrultusunda Dâhiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu 18 Eylül 1898 tarihli yazısında Kuzguncuk Rum Kilisesi'nde yaşanan gelişmeleri şöyle özetlemektedir: "Görev süreleri bitmiş olan Kuzguncuk Rum Kilisesi mütevellilerinin yerine seçilen kişileri Kadıköy Rum metropoliti tasdik etmekten kaçınmaktadır. Bunun yerine metropolit tarafından Kadıköylü Maraş Oğlu Yani, Yanyalı Derici Nikola, Kuzguncuklu Kosti, İstrati ve Koço Kalfa isimlerindeki kişiler tayin edilir. Metropolit, seçmiş olduğu bu kişilerin isimlerini Kuzguncuk Rum Kilisesi başpapazına gönderir ve başpapaz tarafından yeni mütevellilerin isimleri kilisedeki ayinden sonra okunur. Bu arada kilisedeki ahali ancak kendi seçtikleri kişileri kabul edebileceklerini söyleyerek

60 BOA, Y. PRK.ZB 9/14.

61 BOA, Y. PRK.ZB 9/14.

62 BOA, DH.TMIK.M 60/25, 1. varak.

Ermeni erkek, Costumes L'empıre Turc

feryat ederler. Bunun üzerine kargaşayı önlemek için kilise çevresine resmi memurlar ve içeride herhangi bir fenalığın meydana gelme ihtimaline karşı da sivil memurlar (polisler) görevlendirilir ve sonrasında içerideki kalabalık dağıtılır. Gereken kişilere de bir daha böyle uygunsuz hareketlerin meydana gelmemesi için de resmi yetkililer tarafından uyarılarda bulunulur."[63]

Zaptiye Nazırı olayın sıcaklığı ile yazmış olduğu yazısında durumu ana hatlarıyla özetlemenin yanında problemin hala çözülemediğini ve konunun patrikhanenin çabalarıyla bir neticeye varabileceğini belirtmektedir. Sonraki yazışmalara bakıldığında Zaptiye Nezareti'nin verdiği bilgilerin ham bir seviyede olduğu, ilerleyen süreçte durumun daha da netlik kazandığı ve süreçte farklı parametrelerin etkili olduğu dikkati çeker. Dolayısıyla konu din ve mezhep işlerini ilgilendirdiğinden Dâhiliye Nezareti tarafından Adliye ve Mezahip Nezaretine bir yazı gönderilir. "Ahval-i gayr-i marziye vukuuna meydan kalmamak üzere Patrikhaneye tebligat-ı lâzime ifası hususunun…" ibareleriyle patrikhaneye bir yazı gönderilmesi Adliye ve Mezahib Nezareti'nden talep edilir[64].

Adliye ve Mezahib Nezareti'nin yazısı doğrultusunda İstanbul Rum Patrikhanesi yetkilileri süreci daha yakından takip eder. Patrikhane kapı kethüdası, Zaptiye Nazırının yanına giderek sorunun Kuzguncuk'ta mütevelli üyeliğinden çıkarılan kişilerden kaynaklandığını belirtir. Kapı kethüda, bu kişilerin faaliyetlerinin

63 BOA, DH.TMIK.M 60/25.

64 BOA, DH.TMIK.M b 60/25, 2. varak.

zabıta tarafından engellendiği takdirde sorunun biteceğini patrik adına ifade eder. Zaptiye nazırı, Patrikhane kapı kethüdasının ifadeleri doğrultusunda gelişmeleri Üsküdar mutasarrıfına tebliğ eder. Konuyla ilgilenen mutasarrıf, mütevellilikten çıkarılanlardan bazısını yanına çağırır ve onları dinler, daha sonra gelişmeleri cevabi yazısında Zaptiye Nezareti'ne aktarır. Üsküdar mutasarrıfının yazısına göre, mütevellilikten azledilen kişiler kendilerinin Kuzguncuk Rum ahalisi tarafından tekrar seçildiklerini, henüz hesaplarının görülmediğini, para aşırmak gibi kötü bir hallerinin bulunmadığını, ama buna rağmen metropolit tarafından görevden el çektirildiklerini ve yeni atanan kişilerin de Kuzguncuk halkı tarafından kabul görmediğini belirtir. Onlara göre, konu sadece dini meseleyle sınırlı kalmayıp maarife de yansımaktadır. Çünkü Kadıköy metropolitliği tarafından görevinden azledilen Kuzguncuk Rum Okuluna muallim tayin edilememiş ve bu durum çocukların sokakta kalmasına yol açmıştır[65].

Patrikhanenin Görüşleri

Kilise mütevelli azalığı meselesi uzadığından Üsküdar mutasarrıfının görüşleri doğrultusunda süreç din ve mezhep hususlarını içerdiğinden konu tekrar Adliye ve Mezahib Nezaretine iletilir. Adliye ve Mezahib Nezareti'nin Patrikhane ile yazışmaları sonrasında Rum Patrikhanesi de konuyu yine Kadıköy Metropolitliği ile görüşür ve 31 Ekim 1898 tarihinde tekrar ilgili Nezarete cevabi yazıyı gönderir. Patrikhaneden Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen yazının içeriğine bakıldığında, Kuzguncuk'ta azledilen mütevelli üyelerin tartışmayı farklı bir boyuttan aktardıkları görülmektedir. Patrikhaneye göre, Kuzguncuk Kilisesi mütevellilerinden bazı kişiler mali hesapları sunmaları için Kadıköy Metropolitliği'ne davet edilir ancak bu çağrı mütevelliler tarafından dikkate alınmaz. Kilisede mütevelli üyelik müddetleri biten kişilerin yerine başkaları seçileceği sırada hesap vermeyenlerin seçimden istisna edilmesi metropolitlik tarafından Kuzguncuk'taki cemaate bildirilir. Ancak metropolitliğin istemediği kişiler her nasılsa meşru olmayan bir şekilde tekrar seçilirler. Kuzguncuk'un aklı başında olan kişilerin müracaatı üzerine Kadıköy Metropolitliği Muhtelit Meclisi konuyu görüşür ve seçimin tekrarlanmasına karar verir. Muhtelit Meclis ayrıca hesap vermeyenlerin seçime girmemeleri gerektiğini kati bir şekilde tembihler. Ancak mali

65 BOA, DH.TMIK.M 60/25, 3. varak.

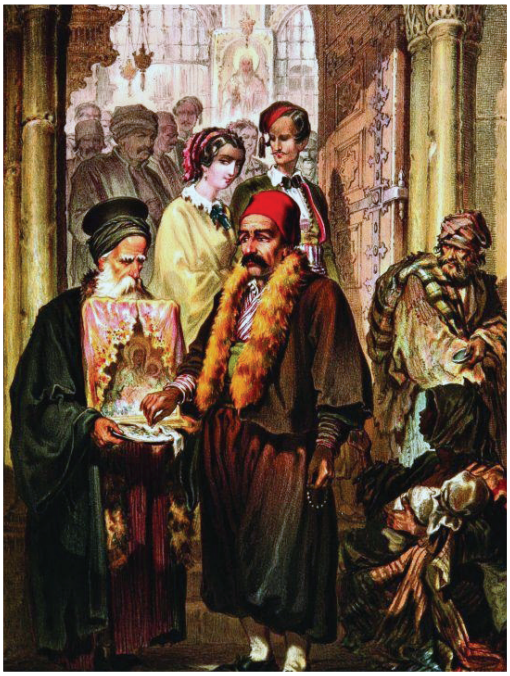

Istanbullu Rumlar, Preziosi

hesapları sunmak istemeyen kişiler bir şekilde yine seçilmeye muvaffak olduklarından Kadıköy Metropolitliği Karma Meclisi seçimi fesheder ve yetkisini kullanarak uygun gördüğü kişileri doğrudan atar. Tayin edilen kişilerin isimleri usulüne uygun olarak kilisede okundukları sırada hesap vermeyen mütevelli üyeleri papaza hücum ederler ve tehdit ederek kötü sözler söylerler. Bu işe ön ayak olan kişiler metropolitlik tarafından Üsküdar Mutasarrıflığı'na bildirilir ancak bundan olumlu bir sonuç çıkmaz, hatta bu kişiler daha da şımarır. Dolayısıyla kilise malını yiyerek hesap vermeyenlerin mütevelli olarak kalması kilisece uygun değildir[66].

Rum Patriği V. Konstantin (1897-1901) durumu bu şekilde özetledikten sonra gelişmelerin hem Osmanlı devletinin nizamına hem de kiliselerinin ruhani işlerine sekte vurduğunu belirtmekte ve kilise işleyişini bozan kişilerin şiddetli bir şekilde uyarılmasını ve cezalandırılmasını talep etmektedir[67].

Patrikhaneden gelen yazının içeriğine bakıldığında, Kuzguncuk'taki problemli kişilerle ilgili kararlı bir tutum takınmadığına ve süreci iyi yönetemediğine dair Üsküdar Mutasarrıflığı hakkında bir serzenişin bulunduğu dikkati çeker. Kuzguncuk mutasarrıfının gönderdiği yazının içeriğine bakıldığında ise, Kuzguncuk kilise mütevellileri ile ilgili yapılan görüşmelerde orta bir yolun bulunmaya çalışıldığı veya metropolitliğe muhalif kesimin mutasarrıflığı bir şekilde ikna ettiği ihtimallerinin yüksek olduğu görülür. Ancak Rum Ortodoks Patrikhanesi, Osmanlı Devleti'nin de tanımış olduğu kilise iç idari hukukunu göstererek bu konuda taviz vermeyeceğini üstü kapalı olarak belirtmektedir.

66 BOA, DH.TMIK.M 60/25, 5. varak.

67 BOA, DH.TMIK.M 60/25, 5. varak.

19. yüzyılda Kadıköy metropolitiyle yerel cemaat arasında yaşanan problemlerin benzerinin farklı içerikte olsa da önceki yüzyıllarda da yaşandığı görülmektedir. Örneğin Kadıköy Metropoliti Gavril yapmış olduğu zulüm neticesinde Rum Patriği'nin arzıyla Avrat Adası'na sürgün edilmiş ve yerine Panikiyos isimli diğer bir rahip atanmıştır. Yeni metropolitin iyi hal üzere olduğuna dair Kuzguncuk'un da içeresinde bulunduğu Üsküdar çevresinde yaşayan papazlar ve bazı Rumlar Panikiyos ile ilgili yazı göndermişlerdir[68].

Rum kadın, Costumes L'empıre Turc

Kuzguncuk'ta Rum Ortodoks Kiliseleri

Günümüzde Gayrimüslimler olarak Kuzguncuk'ta Ermenilerin bir kilisesi, Yahudilerin bir sinagogu ve Rumların da iki kilisesi vardır. Kuzguncuk'un eski kiliselerinden olan ve Kuzguncuk sahilinden İcadiye'ye çıkan İcadiye Caddesi üzerinde yer alan Ayios Panteleimon Rum Ortodoks Kilisesi'nin uzun bir geçmişi vardır. 1587 yılında inşa edildiği söylenen kilisenin eski yerinde Bizans'tan beri bir kilise mevcuttur[69]. 15 Ekim 1699 tarihli belgeye göre kilisenin bir tamiratı söz konusudur[70]. 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise kilisenin sıfırdan bir yapımı gerçekleşir. Kuzguncuk'ta oturan Rum sakinleri Babıali'ye takdim ettikleri arzuhallerinde kendilerinin daha önce bu mahalde bulunan kiliselerinin yanmış olduğunu, dolayısıyla bir kiliseye şiddetle

68 Nevzat Erkan, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri –Şeriyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, s. 277.

69 Alidost Ertuğrul, *XIX. Yüzyıl İstanbul Kentsel Dönüşümünde Üsküdar Ve Koruma Sorunları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 164.

70 BOA, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.{DVNSMHM.d) 111/428.

ihtiyaç duyduklarını belirtirler. Bunun için Mimar Ağa kulları vasıtasıyla bir keşif ve muayene yapılarak önceki gibi bir kilise inşa edilmesini isterler. Rumların istekleri Sadrazam tarafından padişaha iletilir ve Sultan Mahmut 7 Ekim 1820 tarihli Hattı Hümayununda şu sözleriyle konunun fetva makamına sorulmasını istemiştir: *"Kuzguncuk karyesinin ekser sekenesi Yehûd (Yahudi) taifesi olub Rum taifesine mahsus keniseye (kilise) muhtaç olacak kadar kesret üzere olduklarını bilmiyorum. Fil hakika kesret üzere olub keniseye muhtaç iseler canib-i şeri* şerifden *mesâg-i şer'i var ise ifade eyleyesin."*[71]

19. yüzyılın başlarında Kuzguncuk'ta önemli miktarda Rum Ortodoks nüfus bulunmaktadır. Ancak Sultan Mahmut'un hattı hümayununda bir kiliseye ihtiyaç duyacak kadar Rum nüfus var mıdır? diye sorması Kömürcüyan'ın "Bir Yahudi Köyü" diye nitelediği bu semtin devlet nezdinde de bu şekilde algılandığını düşündürmektedir. Sultanın fermanı sonrası gerekli incelemelerden sonra Kuzguncuk'ta Pantaleimon Kilisesi inşa edilmiştir. Pantaleimon Kilisesi inşa edildikten sonra 1831 yılında tekrar yanmış ve 1836'da tekrar inşa edilmiştir. 1872 yılındaki yangından sonra 1889 yılında inşa faaliyeti için girişimlerde bulunulmuş[72] ve uzun soluklu bir süreç sonrasında 1892 yılında kilise tekrar inşa edilmiştir.

Aziz Pantaleimon, Ortodokslarca şifacı büyük şehitlerden olduğu kabul edilir. Kendisi Roma'da paralı asker olmayan bir doktordur. İznik'te Hıristiyanlık uğruna İmparator Maximian'ın yönetimi altında idam edilmiştir. Rum ve Slavlar arasında halen hekim bir aziz olarak saygınlığını devam ettirmektedir.[73] Aziz Pantaleimon Kilisesi'nin bitişiğinde aynı adla anılan bir de ayazma bulunmaktadır. Aziz Pantaleimon'un şifacı bir hekim olma özelliğinden dolayı hastalıktan kurtulmak için ayazmanın suyunu kullananların olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kilisenin ve ayazmanın isim günü Aziz Pantaleimon'a atfen 27 Temmuzda kutlanmaktadır[74].

Kuzguncuk'un eski kiliselerinden olan Ayios Yeorgios Kilisesi de günümüzde ibadete açık olarak faaliyetini sürdürmektedir. İcadiye Caddesi üzerinde Beth Yaakov Sinegogu'nun yanındaki bu kilise de eski bir Bizans kilisesi üzerine bina

71 BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT) 1294/50247.

72 BOA, İ. AZN 94/14.

73 Michael Prokurat vd., *Historical Dictionary of The Orthodox*, London 1996, s. 252.

74 Demet Kılınç Çimen, *Halk İnançları Açısından İstanbul'daki Kilise ve Ayazmalar,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 59, 156; Sami Patacı - Ergün Laflı, "Üsküdar Kiliseleri", *Arkeoloji ve Sanat*, sayı 157 (Ocak-Nisan 2018), s. 151.

edilmiştir. Anonim bir mimarisi olan kilisenin yapımı ile ilgili bilgiler de kısıtlıdır. Kuzguncuk'taki Ayios Yeorgios Kilisesi'nin de Aziz Pantaleimon anısına yapıldığı söylenir[75].

Çan Kulesi İlavesi

Osmanlı'nın son döneminde pek çok yerde kiliselerin yanlarında çan kulelerinin inşa edildiği görülür[76]. Bunlardan biri de Kuzguncuk'taki Ayios Panteleimon Kilisesi'nin yanına inşa edilmiştir. Çan kulesinin inşası 11 Mayıs 1909 tarihinde Rum Patrikhanesi tarafından Adliye ve Mezahib Nezaretine sunulan istek doğrultusunda başlamış ve konu Divan-ı Hümayun Kalemi, Şuray-ı Devlet, İstanbul Vilayeti Vekâleti, Şehremaneti ve Mülkiye dairesi gibi pek çok devletin biriminde görüşülerek bir karar altına alınmıştır[77]. Çan kulesinin inşasında mühendislik boyutundan, masrafların nasıl karşılanacağı ve vakıf arazisi içerisinde olması gibi daha pek çok nedenden ötürü izin meselesi bir yıl kadar bir vakit almıştır[78]. Sonuçta istenilen boyutlarda çan kulesinin inşasında herhangi bir problem olmadığı ve bölgenin Bostancıbaşı Abdullah Ağa vakfından olduğu için kilisenin arsası için karar-ı mahsusuna uygun olarak mevcut kıymetinin binde onu nispetinde vakfı adına icare-i zemin tahsis olunmak üzere çanın inşası uygun görülmüştür[79]. Andon Hüdaverdioğlu tarafından yapılan Çan kulesinin inşası 1911 yılında bitmiştir. Mermerden yapılmış iki katlı olan kulenin bir kubbesi vardır[80].

Kuzguncuk'ta hem kilise hem de çan kulesinin inşasında sık sık Abdullah Ağa Vakfı ibaresi gündeme gelmektedir. Abdullah Ağa Vakfı diye ifade edilen yerler II. Beyazıt'ın bostancıbaşısı Abdullah Ağa'ya temlik edilmiş ve daha sonra vakıf özelliği kılınmış arazi olup, Kuzguncuk sırtlarından başlayarak Beylerbeyi'nin üstlerinden Kısıklı eteklerine kadar uzanan geniş bir bölgeyi içine almaktadır[81].

75 Alidost Ertuğrul, *XIX. Yüzyıl İstanbul Kentsel Dönüşümü'nde Üsküdar Ve Koruma Sorunları*, s. 167.

76 BOA, ŞD 723/3; DH.MKT 1065/66; 2511/74.

77 BOA, İ. AZN 94/14.

78 BOA, İ. AZN 94/14.

79 BOA, İ. AZN 94/14.

80 Sami Patacı - Ergün Laflı, "Üsküdar Kiliseleri", s. 150.

81 Nevzat Erkan, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri* –Şeriyye *Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, s. 138.

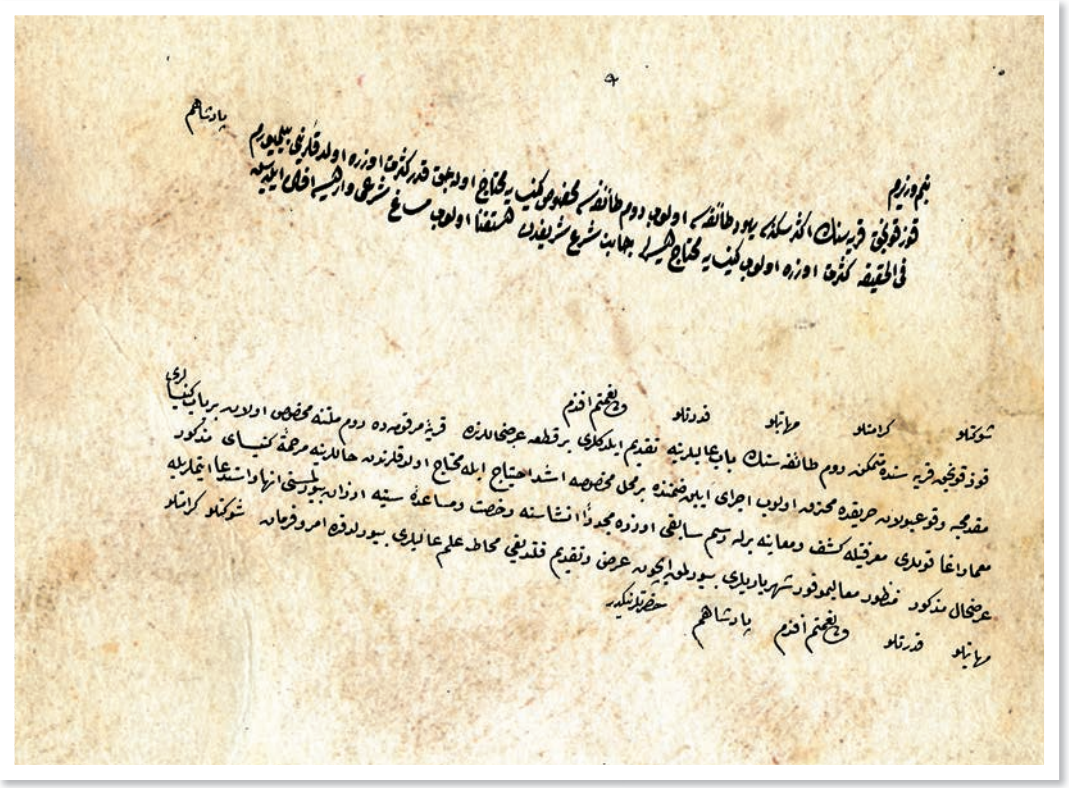

Kuzguncuk Rumları'nın daha önce yanan kilisesinin yeniden yaptırılmasına izin verilmesi, BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT) 1294/50247

Kilise Yardım Kampanyaları

Kuzguncuk'taki Ortodoks Rum Kiliseleri daha çok cemaat yardımlarıyla ayakta durmaktadır. Bazen yaşanan maddi sıkıntılar kiliseyi bir takım faaliyetler içerisine de sevk etmiş ve panayırlar düzenlenerek bir gelir elde edilmeye çalışılmıştır. Devletten alınan izinlerle gerçekleşen bu faaliyetlerde Üsküdar'daki emniyet yetkilileri gerekli önlemleri alarak huzur ve sükûneti sağlamaya çalışmışlardır[82]. Panayırların genelde üç gün sürdüğü ve Kuzguncuk'taki Ortodoks kilisesinin isim gününe denk gelen bir zamanda yapıldığı dikkati çekmektedir[83].

Kuzguncuk Rum kilisesi öncülüğünde genel ihtiyaçların yanında fakir olan Rumlar için de bir takım yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Kuzguncuk'taki Ayios Panteleimon Rum Ortodoks Kilisesinin yetkilileri bu yardıma öncülük etmişlerdir. Kilise mütevellilerinden Yanko'nun resmi makamlara gönderdiği yazının

82 BOA, Y. PRK. ZB 28/133; 28/117.

83 BOA, Y..PRK.ASK 172/57.

içeriğine bakıldığında 26 Temmuz 1908 tarihinde Şirket-i Hayriye vapurlarından kiralanacak bir araçla Beykoz'a bir gezi düzenlenecektir. Yardım yapılacak kitle ise Kuzguncuk'taki Rum Kilisesinin idaresinde bulunan Arapzade, İstavroz ve Beylerbeyi mahallelerindeki ihtiyaç sahipleridir. Yanko yardım amacıyla on bin liralık bilet basılacağını belirtmekte ve bunun için gerekli iznin verilmesini talep etmektedir[84]. Yanko'nun talebini değerlendiren Zaptiye Nezareti yetkilileri tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, daha önceden bu türden yardımların yapıldığını belirterek gerekli iznin verilmesini uygun olduğunu dile getirmektedir[85]. Konu ilgili nezaret tarafından uygun bulunduktan sonra Matbuat idaresine sevk edilmiştir. Rum yetkililerden sadece on bin liralık bir bilet basılacağına dair senet alındıktan sonra yardım gezisinin yapılması resmi yetkililer tarafından uygun bulunmuştur[86]. Hükümet konuya ayrıca güvenlik ve asayiş noktasından da yaklaşarak istenmeyen bir olay meydana gelmemesi için gemide bir sivil memurun bulundurulmasının uygun olacağını belirtmiştir[87].

Kilise Yardım Kutuları

Kuzguncuk'taki Rum kilisesine gelir getiren çeşitli kalemler vardır. Bunlardan biri de kilise yardım kutularıdır. Kilisenin belli bir bedelle sattığı bu kutularla yardım toplanır ve gelir elde edilirdi[88]. Arşiv Belgelerine bakıldığında İstanbul'un farklı semtlerinde dolaştırılan bu yardım kutuları bir sektör haline gelmiş ve gerekli prosedürler uygulanmadığında devletin tepkisini çekmiştir. Yardım kutularının mühürsüz olması devletin tepkisini çeken en başlıca konulardandır. Böyle mühürsüz bir yardım kutusu olayı Kuzguncuk'taki Ayios Panteleimon Rum Ortodoks Kilisesi için söz konusu olmuştur. Örneğin, Tatavla sakinlerinden ve Yunan tebaasından olan Dimitri isimli bir kişi Ayios Panteleimon kilisesinden aldığını söylediği bir yardım sandığıyla Samatya civarında dolaşmaktadır. Zaptiye yetkililerinin dikkatini çeken bu olay daha sonra bir soruşturmaya söz konusu olur. Dimitri aylık 200 kuruş bedelle sandığı aldığını ve belirtilen yardımın üzerinde bir meblağ ortaya çıktığında bunun kendisinde kalacağını belirtmektedir. Zaptiye nazırının yazısına

84 BOA, DH.TMIK.M 272/36.
85 BOA, DH.TMIK.M 272/36.
86 BOA, DH.TMIK.M 272/36.
87 BOA, ZB 323/129.
88 BOA, ZB 596/91; 594/13; Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 115/104.

göre, Patrikhanenin menfaati için mühürlü ve kapalı olan sandıkları gezdirip para toplamak öteden beri gelen bir adettir. Ancak sandığa ödenen paranın üstünün toplayanda kalması ve buradan şahsi bir menfaat sağlanması uygun değildir. Hatta bunun için Zaptiye Nezaretinden Adliye ve Mezahib Nezaretine gönderilen yazıda kiliselerin ihtiyacının dışında şahsi menfaatler için yardım toplanmaması için Rum Patrikhanesine münasip bir dille yazı bir yazı gönderilmesi istenilmiştir[89].

Kuzguncuk'ta Rumların Eğitimi

Tanzimat'tan sonra yaşanan pek çok alandaki değişiklik eğitim alanında da kendini hissettirmiştir. Devlet okullarının yanında Gayrimüslim cemaat okullarının ve yabancı okullarının sayılarında yıldan yıla artışlar yaşanmıştır. Bu durum Üsküdar özelinde de geçerlidir. Üsküdar'da Robert kolejinin muadili olan ve Amerikalı misyonerlere ait olan kız koleji bulunmaktadır[90]. Bu kolejde Ermeni ve Katoliklerin yanında Rum kökenli öğrenciler de eğitim görmektedir. Kuzguncuk'ta ise Ermenilerin ve Yahudilerin cemaat okulları vardır. Yahudi Talmud Tora eğitim kurumları daha sonra Fransız merkezli Alyans okullarına dönüşerek Kuzguncuk'ta önemli eğitim faaliyetleri gerçekleştirmiş, bu okulda Yahudilerin yanında az sayıda da olsa Rum ve Ermenilerin çocukları okumuştur[91].

İstanbul'daki Ortodoks Rumların eğitimi Osmanlı'nın yapmış olduğu reformlarla daha da kurumsal bir yapıya bürünmüştür. 1862 yılındaki nizamname ile Rum Patrikliğinde farklı meclisler oluşturulmuş ve cemaatin dini, eğitim ve vakıf işleri kurullar aracılığıyla yürütülmüştür. Rum Patrikhanesi diğer Gayrimüslim cemaatlere göre, kilise ve eğitim kurumlarında önemli oranda etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir. 1893 yılı itibariyle İstanbul'da Rum okullarının sayısı 160'tır. Bunlardan 10'u idadi, 59'u rüştiye ve 91'i ibtidadidir. Öğrenci sayısı 19.073 erkek ve 10.777 kız olmak üzere toplam 29.850'dir[92].

Kuzguncuk'taki kız ve erkek Rum okullarına bakıldığında İcadiye Caddesi'ndeki Kuzguncuk Erkek Okulunda 1902 yılı itibariyle tümü Osmanlı vatandaşı olan 90 öğrenci vardır. Beş sınıftan oluşan 90 kişi içerisinde Müslüman öğrenci yoktur.

89 BOA, DH.TMIK.M 44/46.

90 BOA, Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı (Y. PRK. DH) 10/58.

91 Aron Rodrige, *The Alliance Israelite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925*, s. 112

92 Nikolaos Liazos, "Batılaşma döneminde İstanbul'da Rum Cemaatinin Eğitimi", *Humanitas*, sayı 9/17, s. 301-320, s. 310.

Beylerbeyi, Anadolu Hisarı ve Boğaziçi, Melling

Kız Okulunda ise 130 öğrenci okumakta olup, Şirket-i Hayriye biletçisi İsmail Efendi'nin Müslüman olan kızı da aynı okulda eğitim görmektedir[93].

19. yüzyılda İstanbul'da açılan Rum okulları üç ana grupta ele alınabilir. Bunlar; her bir bölgedeki Rum Ortodoks cemaatinin eğitim meclisi tarafından yönetilen cemaat okulları, vakıf okulları ve Rum Ortodoks bireyler tarafından kurulan özel Rum Okullarıdır.[94] Bu kategori içerisinde Kuzguncuk'taki kız ve erkek okulu, hemen hemen İstanbul'un her mahallesinde bulunan ibtidai cemaat okulu grubuna girmektedir. Okulun idari mekanizmasına bakıldığında, en üst tepede hiyerarşik olarak Rum Patrikhanesinin yer aldığı, Kadıköy Metropolitliğinin gözetimi altında ve Kuzguncuk Ortodoks Cemaatinin icracı olduğu bir sistemin çalıştığı görülür.

93 BOA, Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT) 624/42; 242/16.

94 Ayşe Özil, "Running the Greek Orthodox Schools: Law and Administration in Late Ottoman and Republican Education in Turkey", W*hen Greeks and Turks Meet Interdisciplinary Perspectives on the Relationship Since 1923*, ed. Vally Lytra, USA 2014, s. 276.

ΑΥΞ. ΑΡΙΘΜ.
ΑΓΡΟΤΙΚΗ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΕΚΔΡΟΜΗ
ΕΙΣ ΒΕΗΚΟΣ ΤΟΥ ΒΟΣΠΟΡΟΥ
ΔΙΟΡΓΑΝΩΘΕΙΣΑ ΠΡΟΣ ΟΦΕΛΟΣ
τοῦ ἐν Κουσγουντζουκίῳ Ἱεροῦ ναοῦ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ
διὰ τὴν Κυριακὴν 13 Ἰουλίου 1908.
ΤΙΜΗ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΥ ΓΡ. 20

ΑΥΞ. ΑΡΙΘΜ.
ΑΓΡΟΤΙΚΗ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΕΚΔΡΟΜΗ
ΕΙΣ ΒΕΗΚΟΣ ΤΟΥ ΑΝΩ ΒΟΣΠΟΡΟΥ
ΜΕΤΑ ΑΝΑΠΛΟΥ ΜΕΧΡΙ ΚΑΒΑΚΙΟΝ
ΔΙΟΡΓΑΝΩΘΕΙΣΑ ΠΡΟΣ ΟΦΕΛΟΣ
ΤΟΥ ΕΝ ΚΟΥΣΓΟΥΝΤΖΟΥΚΙΩ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ
διὰ τὴν Κυριακὴν 13 Ἰουλίου 1908.
ΤΙΜΗ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΥ ΜΕΤ' ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ ΓΡ. 20
ΙΣΧΥΟΝΤΟΣ ΔΙ' ΕΝΑ ΚΥΡΙΟΝ

ΑΥΞ. ΑΡΙΘΜ.
ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΝ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Rum Kilisesinin idaresinde bulunan Arapzade, İstavroz ve Beylerbeyi mahallelerindeki ihtiyaç sahiplerine yardım için satılan gezi bileti, BOA, DH.TMIK.M 272/36-1

Müslüman öğrencilerin yabancı veya Gayrimüslim okullarında eğitim görmesi Osmanlı Devleti tarafından hoş görülmeyen bir durumdur. Bununla ilgili olarak Hükümet tarafından Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerine uyarı niteliğinde yazılar gönderilmiş ve yöneticilerden gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir[95]. Aynı durum Kuzguncuk'taki Rum Okulu için de söz konusudur. Mekâtib-i Rumiye Müfettişi Salih Bey, 17 Nisan 1902 tarihinde Maarif Nezaretine göndermiş olduğu yazısında, Padişah iradesiyle Müslüman talebenin Hıristiyan Okullarına devam etmelerinin yasak olduğunu belirtmekte ve biletçi İsmail Efendi'nin kızının okuldan çıkarılması için Zaptiye Nezaretine bir yazı gönderilmesini talep etmektedir. Sürece bakıldığında Maarif tarafından Zaptiye Nezaretine istenen yazının gönderildiği ve kızın babasına gerekli uyarıların yapılmasının istendiği dikkati çekmektedir[96].

Okullarda Teftişler

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde yabancı müdahalelerin artması, Bulgaristan prensliğinin kurulmasıyla birlikte içeride farklı

95 BOA, Y. MTV 185/80; Yıldız Esas Sadrıazam Kâmil Paşa Evrakı (Y..EE..KP) 8/798; Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrâkı (DH.ŞFR) 324/113.
96 BOA, MF. MKT 624/42.

milletlerden olan unsurların ayrılıkçı anlayışların artması ve bu doğrultuda Ermeni hadiselerinin tırmanışa geçmesi devletin güvenlik politikasını da üst seviyelere getirmiştir. Maarif de bu alanlardan biridir. Gayrimüslim ve Ecnebi Müfettişliğinin kurulması ile birlikte incelemeler daha yakından takip edilmiştir. Bu dönemde farklı devlet yetkililerinin yabancı ve gayrimüslim okullarının törenlerine katıldıkları dikkati çekmektedir. Bir Katolik okulu olduğunda daha çok Fransız resmi yetkililer dikkati çekerken, [97] Protestan okulunda İngiliz ve Amerikan,[98] Rum Okulunda ise daha çok Rus ve Yunanlı yabancı misyon yetkilileri dikkat çekmektedir[99]. Okullarda yaşanan diğer bir sorun ise devletin ilgili kurumlarının bilgilendirilmeden çeşitli törenlerin yapılmasıdır. Örneğin, 15 Nisan 1894 tarihinde Pazar günü Beyoğlu'ndaki kız okulunda imtihan yapılmış ve okuldaki törene Rusya ve Yunan maslahatgüzarı ile ileri gelenlerden pek çok kişi katılmıştır. Okul müdiresinin de konuşma yaptığı toplantının haberi İstanbul'da yayınlanan gazetelerden biri vasıtasıyla Maarif Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Gayrimüslim ve Ecnebi Müfettişliğine tesadüfen ulaşmıştır. İlgili müfettişlik konuyu değerlendirmiş ve mütalaasında, Gayrimüslim okullarının mükâfat ve imtihan törenlerinde Maarif Nezaretine bilgi verilmesinin gerekliliğini ve bu doğrultuda olumsuz bir durumun yaşanmaması için bir memur gönderilmesinin zorunluluğunu vurgulamıştır. İlgili müfettişliğin yazısının sonunda, "*Mekteb-i mezkûr idaresi tarafından memurin-i ecnebiyeye kadar resm-i mezkûre davet olunup da bu babda nezaret-i celile-i fehimânelerine haber verilmemesi gayr-i caiz bulunmuştur.*" denilerek serzenişler dile getirilmiş ve usulüne uygun hareket edilmesi için Rum Patrikhanesine bilgi verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir[100]. Gayrimüslim ve Ecnebi Müfettişliğinin işaretleri doğrultusunda kısa zaman içerisinde Maarif Nezareti tarafından Rum Patrikliğine yazı gönderilerek usulüne uygun davranılması istenilmiştir[101].

Maarif Nezaretinin Beyoğlu'ndaki Kız Okulu ile ilgili Rum Patrikhanesine göndermiş olduğu yazının üzerinden bir ay geçmeden bu defa Kuzguncuk'taki Rum Okulu ile ilgili bir uyarı yazısı dikkati çekmektedir. Gayrimüslim ve Ecnebi

97 Ahmet Türkan, "Osmanlı'da Yabancı Eğitim Konusu: Süleyman Nazif'in Diyarbakır'daki Hıristiyan Eğitim Kurumlarına Dair Layihası Üzerine Değerlendirme", *Talim*, sayı 5/1 (2021), s. 83.

98 BOA, HR. TH 164/79; İrade Hususi (İ. HUS) 73/103.

99 BOA, MF. MKT 201/26.

100 BOA, MF. MKT 201/26.

101 BOA, MF. MKT 201/26.

Müfettişliğinin yazısına göre, "Beyoğlu'ndaki Rum Kız Okulundaki istenilmeyen durum nedeniyle böyle bir hadisenin tekrar yaşanmaması için yakın zaman önce Rum Patrikhanesine bilgi verilmişti. Ancak bu defa Kuzguncuk Rum Kız Okulunda devlete haber verilmeden nutuklar irat edildiği havadislerde geçmektedir." Gayrimüslim ve Ecnebi Müfettişliği mütalaalarından sonra yazısını Maarif Nezaretine sevk eder. Maarif Nezareti konu ile ilgili olarak Adliye ve Mezahib Nezaretine göndermiş olduğu yazısında ilgili müfettişliğin yazısını özetler ve hatta daha önce böyle bir yazı yazıldığı halde niçin ikinci bir defa tekrarlandığına dair cevap verilmesini talep eder[102].

Beyoğlu ve Kuzguncuk'taki Rum Okullarında yaşanan benzer hadiseler Osmanlı coğrafyasındaki pek çok diğer okullarında da yaşanmakta ve zaman zaman konu ile ilgili uyarı niteliğindeki yazılar, sadece Rum Patrikhanesine değil, Apostolik Ermeni, Katolik Ermeni ve Bulgar Eksarhlığına da gönderilmektedir[103]. Ancak genele bakıldığında okutulacak kitapların ve programların denetimi, öğretmenlerin diplomalarının tasdiki gibi konularda Osmanlı Hükümetinin genel olarak Rum Patrikliği ile daha fazla çatışma yaşadığı dikkati çeker. Konu, dönemin arşiv belgeleri yanında gazetelerin sütunlarında da sıklıkla yer tutmaktadır[104].

Eğitimle İlgili Yardım Kampanyaları

Kuzguncuk'taki Rum Ortodoks mütevellilerinin gayretleriyle faaliyetlerini sürdüren eğitim kurumları çeşitli sebeplerle zaman zaman mali zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu zorlukları aşmak için farklı konseptleri içeren yardım faaliyetlerine girişilmektedir. Piyango, tiyatro, gezi ve sergiler bunların başta gelenleridir.

Kuzguncuk'ta Ermeni,[105] Yahudi[106] ve Rumların[107] kendilerine ait olan okullarında zaman zaman yardım amacıyla piyangoların düzenlendiği görülür. Piyangoların hem adet hem de yıl bazında düzenlenme sıklığına bakıldığında Rumların ve sonrasında Yahudilerin ön plana çıktığı dikkat çeker. Rumların hem kız hem de erkek okullarında çeşitli gereksinim nedeniyle farklı zamanlarda yardımlar

102 BOA, MF. MKT 201/26.

103 BOA, MF. MKT 201/26.

104 BOA, HR. SYS 1770/2; Yıldız Perâkende Evrâkı Sadâret Marûzâtı (Y. PRK. A) 6/2; *Sabah Gazetesi*, 7 Şaban/1307/29 Mart1890.

105 BOA, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı (A.}MKT.MHM) 494/71.

106 BOA, MV 14/1.

107 BOA, MF.MKT 307/21.

düzenlenmiştir. Örneğin, 24 Şubat 1894 tarihinde Rumların kız ve erkek okulunun yararına Kuzguncuk Tiyatrosunda bir balo düzenlemek için Hükümete yazı yazılmıştır. Hükümet gelen yazıyı değerlendirmiş ve uygun bulmuştur[108]. Yine 30 Ekim 1907 tarihinde okulun 8.000 kuruşluk bütçe açığını kapatmak için öğrencilerin el işlerinden ve 45 adet olan eşya için 10.000 kuruşlu bir bilet basılması için devletten izin istenilmektedir. Ancak Yako imzalı bu dilekçe devlet tarafından değerlendirilmiş ve masraf miktarınca yani 8.000 liralık biletin basılmasının uygun olduğu kararına varılmıştır[109]. Bazen de çeşitli sebeplerle piyango çekilişi iptal edilmiştir[110].

Kuzguncuk'taki Rum yetkililerin verdiği bilgiye göre Kuzguncuk Rum Erkek ve Kız Okulları Yararına Verilen Balonun Geliri[111]			
Masraf türü	**Adet**	**Ücret**	**Toplam Ücret**
Biletlerden	200	40	8000
Biletlerden	50	54	2700
Büfe gelirinden			540
Karıların eğlence piyangosundan			1051
Çiçeklerden			600
İaneden (Yardımlardan)			80
GENEL GELİR TOPLAMI			**12971**

Kuzguncuk'taki Rum yetkililerin verdiği bilgiye göre Kuzguncuk Rum Erkek ve Kız Okulları Yararına Verilen Balonun Masrafı			
Masraf türü	**Adet/Aylık**	**Ücret (kuruş)**	**Toplam Ücret (kuruş)**
Balonun tüm masrafı			2665
Maarif Memurluğuna geri verilen bilet	24 adet	40	960
Maarif Memurluğuna geri verilen bilet	11 adet	54	594
Gazetelere ücretsiz verilen bilet	3 adet	40	120
Erkek okulunun başmuallime verilen maaş	3 aylık	750	2250

108 BOA, MF. MKT 242/16.

109 BOA, ZB 29/136; 29/159.

110 BOA, ZB 82/94.

111 BOA, MF. MKT 86/30.

Erkek okulunun İkinci muallime verilen maaş	3 aylık	432	1296
Erkek okulunun üçüncü muallime verilen maaş	3 aylık	250	750
Hizmetlilerin maaşı	3 aylık	80	240
Kız okulunun başmuallimine verilen maaş	2 aylık	625	1250
Kız okulunun ikinci muallimine verilen maaş	3 aylık	297	891
Kız okulunun üçüncü muallimine verilen maaş	3 aylık	270	810
Yardımcılara verilen maaş	3 aylık	130	390
Hizmetlilere verilen maaş	3 aylık	80	240
Mektep masrafı			100
Ara Toplam			12556
Kız okulunun başmuallimine mah-ı kanunisaninin aylığına bedel			415
GENEL TOPLAM			**12971**

Kuzguncuk Rumlarının maarif ve dini kurumlarının gelirlerinden biri de gazinolardır. Zaman zaman bu mekânın gece geç saatlere kadar açık olması bir takım şikâyetleri de beraberinde getirmiştir. Üsküdar mutasarrıflığının almış olduğu önleme karşılık Rumların ileri gelenleri de mali bir kayba uğrayacaklarına dair kaygılarını belirtmişlerdir. Örneğin, 18 Mayıs 1893 tarihli yazıda Kuzguncuk'taki Rum okullarının akarından olan gazino gece ikide kapattırılmak istenmekte ve bu durum hasılatı azaltacağından Kuzguncuk Rumlarının şikâyetine söz konusu olmaktadır[112].

Kuzguncuklu Rumların Bayramları ve Yortuları

Rumların Bayram ve yortuları iki kategoride ele alınabilir. Bunlardan ilki Noel, Paskalya ve Epifani (ilkay-ı salib) gibi İsa ile ilgili olanlar, diğeri Meryem ve

112 BOA, DH. MKT 41/28; BEO, 325/24313.

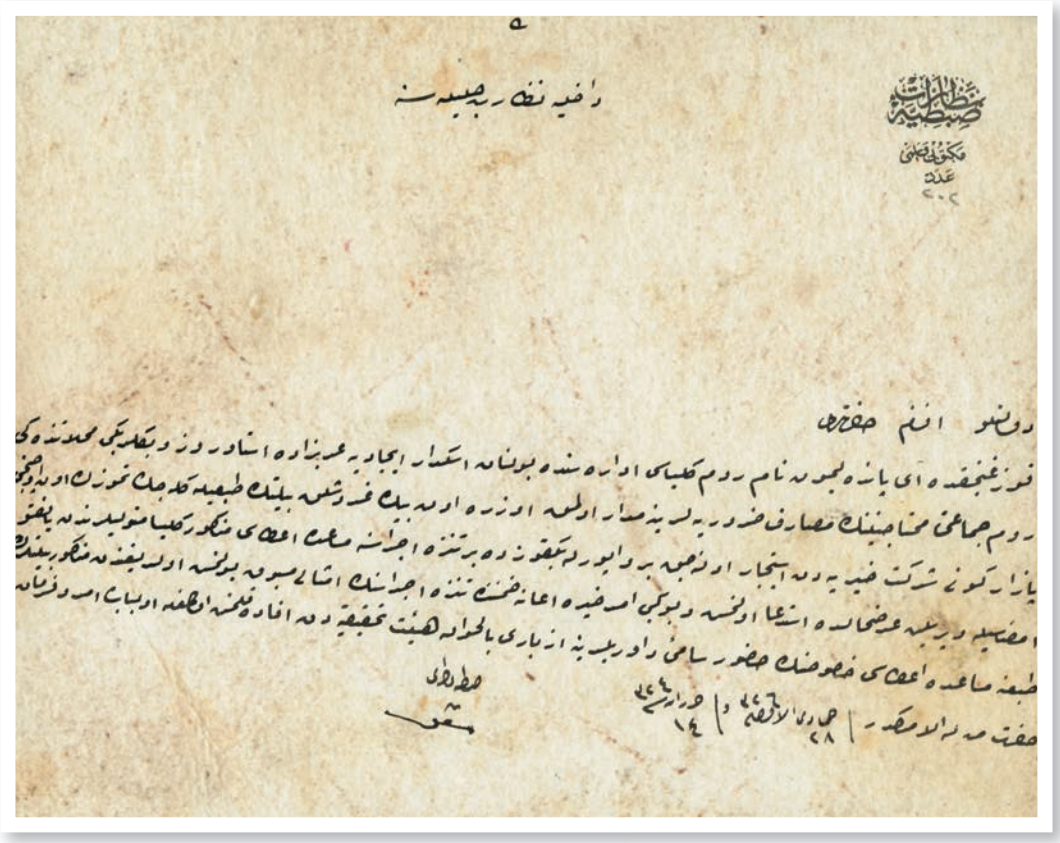

Rum Kilisesinin idaresinde bulunan Arapzade, İstavroz ve Beylerbeyi mahallelerindeki ihtiyaç sahipleri için yardım düzenlenmesine izin talebi, BOA, DH.TMIK.M 272/36

azizlerle[113] ilgili olanlardır. Dolayısıyla Rum Ortodoks Hıristiyanları senenin pek çok gününü yortularla geçirmektedir. Rumların senenin farklı zamanlarına yayılmış olan ayinlerinin çeşitliliği İstanbul'la ilgili gözlemlerini aktaran pek çok diplomat ve şarkiyatçının hatıratında da dikkati çekmektedir[114]. Arşiv Belgelerine yansıdığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nin Paskalya ve Epifani günleriyle daha çok ilgilendiği ve bu günlerde kilise ve çevrelerinde kalabalıkların olacağı öngörülerek önceden tedbirlerin alındığı görülmektedir[115]. Bunun da en büyük sebebi büyük kalabalıklar şeklinde kutlanan yortu günlerini Hıristiyanların huzurlu bir şekilde geçirmeleri ve herhangi bir asayişsizliğin ortaya çıkmasına engel

113 BOA, Y. PRK. ZB 17/8.

114 *Esir Bir Rus Diplomatının Gözünden İstanbul (Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları 1763-1771*, çev. İlyas Kemalov, İstanbul 2018, s. 99-122; Antoine Galland, İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar 1672-1673, I, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1998, s. 88, 99-102; İngiliz Büyükelçisi *Sir James Porter ve Sir George Larpen'tin Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı 1747-1850*, çev. Esma Selçuk Demir, İstanbul 2013. s. 145-147; Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler 1553-1673*, İstanbul 2012, s. 427-449.

115 BOA, ZB 473/1; ZB., 473/2.

Ermeni kadın, Costumes L'empıre Turc

olunmasıdır. Paskalya günlerinde Rumlar yapılan ayinlerden sonra İstanbul'da kalabalıklar halinde kortejler düzenlemekte, bunun yanında kiliselerinden çeşitli tasvirleri çıkarıp İstanbul sokaklarında kalabalıklar halinde gezip tekrar kiliselerine dönmektedirler[116]. Paskalya günlerinde devlet tarafından Rum Patrikhanesine atiyye-i seniyye verilmesinin yanında,[117] silah atılmaması,[118] Yahudilerle iyi geçinilmesi ve Yahudileri tasvir eden kıyafet yapılıp şehir içinde gezdirilmemesi[119] konusunda uyarılarda bulunulurken,[120] 6 Ocak'ta kutlanan epifanide[121] ise daha çok haçın denize atılması dikkati çekmektedir. İstanbul özelinde Epifani yortusunu Ermeni ve Bulgarların[122] da toplu halde kutladıkları dikkati çekerken Rumların farklı yönü denize haçı atma bağlamında daha da sokağa taşan bir boyutunun bulunmasıdır. Dolayısıyla bugün de hala devam eden bu geleneğin uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Günümüzde Fener Rum Ortodoks patriğinin denize haçı atması ve Rum Ortodokslardan birinin haçı bularak getirmesi şeklinde gerçekleşen ve Hıristiyanlığa göre Ürdün Nehri'nde İsa'nın vaftizini hatırlatan

116 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzâtı (Y. PRK. ŞH) 13/62.

117 BOA, BEO 9/623; İ. HUS 10/44.

118 BOA, Y. PRK. ŞH 13/1.

119 BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A. MKT. NZD) 1137/39.

120 BOA, Y. PRK. AZN 18/46.

121 Epifani, Osmanlı Arşivinde "denize haç atma", "haçı suya ilka", "ilka-ı salib", "ilkâ-yı salib fi'l mâ" ve "ta'mid-i İsa" gibi terkiplerle ifade edilmektedir. (BOA, TFR. I. KV 81/8062; Y. PRK. ZB 7/17; Y. PRK. ZB 7/19).

122 BOA, Y. PRK. ZB 10/111; Y. PRK. ZB 24/21.

bu tören bir buçuk asra yakın bir zaman öncesinde Fener Rum Patrikhanesinin bulunduğu Haliç'in kenarındaki Balat'ın yanı sıra Kâğıthane ve Kemerburgaz'da, Boğaz kenarındaki Arnavutköy, Kadıköy, Üsküdar ve Kuzguncuk Rumları tarafından da gerçekleştirilmiştir[123]. Örneğin, Zaptiye Nazırının 13 Ocak 1891 tarihli yazısına göre, İlka-ı Salib yortusu Rum, Ermeni ve Bulgarlar tarafından İstanbul'un farklı mahallerinde canlılıkla kutlanmıştır. Yortu için Ermeni kiliseleri gece saat sekizde, Rum kiliseleri ve Fener'deki Bulgar kilisesi ise gece saat on bir civarında kiliselerini açmışlar ve Meryem Ana'nın resmini çıkararak bazı kiliselerde haçlar suya, bazılarında ise bulundukları yerdeki denize atılmış ve sonrasında çıkarılmıştır. Bu esnada Padişaha dua edilmiştir. Bunlardan biri de Kuzguncuk Rumlarıdır. Ortodoks Rum Kilisesi cemaati Kuzguncuk karakolu önünde toplanmış ve kilise cemaatinden Çukuroğlu Kostaki Efendi tarafından "Padişahım çok yaşa!" denilmiş ve Sultana dua edilmiştir[124].

1893 yılında da Kuzguncuk'ta bir Epifani yortusunun olduğu dikkat çeker. Kuzguncuğun da yer aldığı Üsküdar civarındaki kiliseler gece açılmış ve sabahleyin Rum kiliselerinden haçlar çıkarılarak Üsküdar, Kuzguncuk ve Kadıköy sahilinde denize atılmıştır. Diğer yerlerde olduğu gibi Kuzguncuk iskelesinden de padişaha dua edilerek kiliselere dönülmüştür. Epifani yortusunun yapıldığı zaman diliminde güvenlik güçlerinin haç yortusunun yapıldığı bir gün öncesi gecesinden yortunun bittiği güne kadar teyakkuz içinde olduğu dikkati çekmektedir[125]. Kuzguncuk sakinlerinden ve kilise cemiyeti azalarından olan Kostaki Efendi yapmış olduğu konuşmasında, "Sultan Abdülhamid hanın cülusundan beri her sınıf tebaaya özellikle de Rumlara yapılan inayet ve lütuflar hiçbir asırda olmamıştır. Adil padişahımız tarafından bize sağlanan bunca lütuflara ne kadar teşekkür etsek azdır." cümlelerini sarf etmiştir[126].

1898 yılındaki epifani töreninde de Rum ve Ermeni kiliseleri geceden açılmıştır. Sabah da Rum kiliselerinden haçlar çıkarılarak Üsküdar sahilinde ayinle birlikte haç suya atılmıştır. Aynı şekilde Kadıköy sahilinde ve Kuzguncuk iskelesinde de denize haç atma törenleri yapılmıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Kadıköy

123 BOA, Y. PRK. ASK 68/97; Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y. A. HUS 289/22). (Haliç'i besleyen derelerde yapılan haç atma yortuları bazen yaşanan hastalıklar nedeniyle sıhhate uygun olmadığından konu ile ilgili Rum Patrikhanesi bilgilendirilmiş ve özellikle bu bölgeye bakan Tarabya Metropolitliğine gerekli uyarılar yapılmıştır. Bkz. BOA, Y. A. HUS 289/22.

124 BOA, Y. PRK. ZB 7/19.

125 BOA, Y. PRK. ZB 11/115.

126 BOA, Y. PRK. ZB 7/19.

sahilindeki ayine katılan Rum ruhban heyetinin Boğaz'ın Asya yakasının diğer sahil kenarındaki semtlere göre daha kalabalık olduğu anlaşılmaktadır[127].

6 Nisan 1906 tarihli Üsküdar Sahil Kumandanının verdiği bilgiye göre, Paskalya yortuları nedeniyle Kadıköy, Selamsız, Yeni Mahalle ve Kuzguncuk'taki kiliseler gece saat dokuzda kiliseler açılmış ve saat üçe kadar kiliselerde ayin yapmışlar ve daha sonra dağılmışlardır. İnzibat askerleri ilgili kilise yakınlarına gönderilerek her hangi bir olay olmaması için görevlendirilmişlerdir[128].

Kuzguncuk Yangınları ve Rumlar

Ağustos 1872'de Kuzguncuk Yangınında Yanan Hane, Dükkân ve Dini yapılar	
Milleti[129]	**Adet**
Rum Kilisesi	2
Rum Hanesi	200
Rum Dükkanı	64
Ermeni Hanesi	41
Ermeni Dükkani	14
Yahudi Sinagoğu	2
Yahudi Hanesi	101
Yahudi Dükkanı	56
TOPLAM	**530**

19. yy'da İstanbul'un farklı bölgelerinde zaman zaman çıkan yangınların Kuzguncuk'ta da olduğu görülür[130]. Örneğin, 1854 yılında Kuzguncuk'ta önemli miktarda mekân yanmış[131], ancak 1872 yangını diğerlerine göre daha fazla etki bırakmıştır. Bu tarihteki yangında Ermeni, Rumların ve Yahudilerin toplam 530 binası yok olmuştur. Sadaretten yazılan belgeye bakıldığında Kuzguncuğun sosyal ve ekonomik yaşamında yangının önemli etkiler bıraktığı görülür. Yangının hemen akabinde halkın iaşeleri karşılanmaya çalışılmış ve nan-ı aziz tayin edilmiştir. Ancak sorunun daha derinlerde olduğu Zaptiye müşirinin işaretinden anlaşılmaktadır. Kurulan 260 çadırla günlük biner çift ekmek ihtiyaç sahiplerine verilmektedir. Ancak Müşire göre bu yardımlar kısa sürede bir katkı sağlasa da

127 BOA, Y. PRK. ZB 20/65.

128 BOA, Y. PRK. ASK 178/78; 238/93.

129 BOA, İ. DH 655/45552.

130 BOA, İ. MVL 316/13364; Çevdet Belediye (C. BLD) 1/33.

131 BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.}MKT. MVL) 68/57; İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL) 316/13364; İ. DH 667/ 46457; 658/45766.

sürdürülebilir değildir, çünkü mahalle halkı zaten fakir olduğundan yangın onların ihtiyacını daha da arttırmıştır. Dolayısıyla en çok muhtaç kişilere dağıtılmak üzere nakdi olarak 150.000 kuruş atiyye-i seniyye verilmesi uygun olacaktır[132].

Zaptiye müşirinin işaretleri doğrultusunda konu Sadrazam tarafından Sultana iletilir ve Sultan Abdülaziz'in iradesiyle istenen miktar paranın ihtiyaç sahiplerine dağıtılması uygun görülür[133].

1884 yılında meydana gelen yangında da önemli miktarda hasar meydana gelmiştir. Yangın dolayısıyla Kuzguncuk'taki pek çok yapının yanında su terazisi de bozulmuştur[134]. Bu tarihte çıkan yangından Kuzguncuk'taki eğitim kurumları da zarar görmüştür. Belgelere yansıdığı kadarıyla yanan Kız Rum Okulu'nun inşası ile ilgili 1884 yılından itibaren Rum Patrikhanesi tarafından isteklerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Sürecin Şehremaneti, Adliye ve Mezahib Nezareti ve Maarif Nezaretine bakan tarafları görüşüldükten sonra inşa sürecine girişilmiştir. İşin mühendislik kısmının yanında bürokratik bir takım süreçlerin de olduğu dikkati çekmektedir. Buna göre, Rum Patrikhanesinden mektep yapımı ile ilgili isteğin Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından görülmesi gerekmektedir. Buradan çıkarılacak uygunluk yazısı doğrultusunda konu Sadaret'e intikal edecek ve sadrazamın buyruldusu doğrultusunda Maarif Nezareti kanalıyla süreç devam edecektir[135].

Kuzguncuk'taki Rum Kız Okulu'nun yapılışı sürecinde ilgili yazı Maarif nazırı tarafından Maarif komisyonuna havale edilmiş ve inşasında her hangi bir problem olmadığı belirtilen okulun hususi okullarla ilgili Maarif Nizamnamesinin 129. maddesi gereğince sürecin işletileceği belirtilmiştir. Buna göre, inşası talep edilen okul hususi okullardan sayılacağından padişah iradesinin de buna göre verilmesi gerektiği belirtilir[136]. 129. maddeye göre, yeniden inşa edilecek olan özel okullar için eğitim görülecek derslerin bir cetveli, kitapların ve öğretmenlik yapacak olanların ellerine yeniden bir şehadetname verilmesi veya şehadetnamelerini tasdik etmek için maarif dairesine gitmeleri gereklidir[137].

---

132 BOA, İ. DH 655/45552.

133 BOA, İ. DH 655/45552.

134 BOA, İrade Şuray-ı Devlet (İ. ŞD) 67/3937; 706/5; MF. MKT 85/89.

135 BOA, MF. MKT 85/89.

136 BOA, MF. MKT 85/89.

137 BOA, MF. MKT 86/30; MF. MKT 86/30.

Yapılan yazışmalar sonucunda Kuzguncuk'ta eski kilise arsası üzerine kargir bir yapıda uzunluğu yirmi, genişliğinin on üç zira olan bir binanın yapımı 3 Şubat 1885 tarihli padişah iradesiyle uygun bulunmuştur[138].

Kilise Yangını ve Yeniden İnşa Süreci

Ağustos 1872'de yanmış olan Ayios Panteleimon Kilisesinin[139] tekrar inşa edilmesi için Kuzguncuk Rumları 1888 yılında harekete geçerler[140]. Rumların Kuzguncuk'ta yanan kiliselerinin yerine yenisini yapmaları belli şartların yerine getirilmesi sonrasında gerçekleşir. Tekrar inşa isteği 29 Aralık 1888 tarihinde Kuzguncuk'taki Rum yetkililer tarafından Şehremanetine iletilir ve cemaatten para toplanarak eski yerine bir kilise yapılacağı belirtilir. Şehremaneti Mühendishane Kalemi, gelen yazı üzerine Kuzguncuk'taki yanan kilise bölgesine mühendisini gönderir ve bunu raporlar. Buna göre, 1871 yılındaki büyük yangında yanan kilisenin dört duvarı sağlamdır ve ebatları 33 arşın 8 parmak uzunluğunda ve 21 arşın 9 parmak genişliğindedir. Kilisenin gerek tamiri gerekse yeniden inşası konusunda bir padişah iradesine ihtiyaç vardır. Ancak yapılan tahkikat sonucunda kilisenin yapımına dair padişah fermanının izine rastlanamamıştır. Kilisede inceleme yapan Mühendis İzzet, Kadıköylü Yuvan ve Fenerli Prodromoz kalfalar verdikleri raporda bunları ifade etmişlerdir. 9. Belediye Dairesi'nden gelen raporla birlikte durumu özetleyen Şehremaneti Mühendishane Kalemi ilgili kiliseye ruhsatın verilmesine dair görüşlerini beyan eder ve konu Şehremaneti meclisine havale edilir.[141] Şehremanetinin farklı birimlerinde konu görüşüldükten sonra Şehremini Ahmet Mazhar Paşa Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 23 Mayıs 1889 tarihli yazısında kilisenin yapım süreci ile ilgili yukarıdaki bilgilerin benzerini söyler ve ilave olarak Meclis-i Emanetten bir karar çıkmasının beklendiğini belirtir. Konu daha sonra Dâhiliye Nezaretinin tezkeresi doğrultusunda Divan-ı Hümayun'da görüşülür, ancak mabedin hangi cemaate ait olduğu belirtilmediğinden bu noktanın tashih edilmesi gerektiği söylenir ve konu ile ilgili Adliye ve Mezahib Nezareti'nin de mütalaalarının gerekli olduğu vurgulanır[142].

138 BOA, İ. DH 940/74457.

139 BOA, İ. DH 1164/90991; 655/45552.

140 BOA, DH. MKT 1645/76; DH. MKT 1648/150.

141 BOA, İ. DH 1164/90991.

142 BOA, İ. DH 1164/90991; DH. MKT 1634/57.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Mütalaaları

Rum erkek, Costumes L'empıre Turc

Kuzguncuk Rumlarının Aralık 1888 tarihinde vermiş olduğu dilekçe üzerine başlatılan süreçte Adliye ve Mezahib Nezareti konuya yedi ay gibi uzun bir süreçten sonra müdahil olmuştur. Durum daha çok mühendislik ve padişahın iradesi gibi konular çerçevesinde ele alındığından dini boyutunun geri planda tutulduğu dikkati çekmektedir. Oysaki bu tür din ve mezhep işleri ile ilgili konularda Adliye ve Mezahib Nezareti'nin daha erken bir süreçte işin içinde olması beklenirdi. Divan-ı Hümayunda konu görüşülürken böyle bir karar vermede Adliye ve Mezahib Nezaretinin mütalaalarının gerekli olduğu vurgulanarak bir anlamda yaşanan gecikmişliğe işaret edilir. Kilisenin hangi mezhebe ait olduğuna dair Dâhiliye Nezaretinden Adliye ve Mezahib'e soru yöneltildiğinde Ahmet Cevdet Paşa'nın bir muhakkik edasıyla yazdığı satırlarla karşılaşılır. Adliye ve Mezahib Ahmet Cevdet Paşa 9 Temmuz 1889 tarihinde Şehremanetine göndermiş olduğu yazısında kilisenin yenilenmesi veya yeniden inşası sürecinde gerekli tahkikatların yapılmasının gerekli olduğunu vurgulayarak şu soruların yanıtını beklemektedir[143].

1. Söz konusu edilen mabet hangi cemaate aittir?

2. Kayıp olduğu beyan edilen emr-i alinin tarihi nedir?

3. Arsası hangi tür arazi sınıfına girmektedir?

143 BOA, İ. DH 1164/90991.

4. Eski duvarları kullanılacak mıdır, yoksa yeniden mi yapılacaktır?

5. Cemaatin oradaki nüfusu ne kadardır?

6. Başka mabetleri yok mudur ve bunda diğer cemaatlerin alakası ve iştiraki var mıdır?

7. Kuzguncuk'taki bu kilisenin inşasında mahal ve mevkice herhangi bir şekilde mahzuru ve bir kimseye zararı yok mudur?

8. İnşaat masrafının ahali tarafından karşılanacağı arzuhalde beyan edilmişse de bunun sahihliği nedir?

9. Arzuhaldeki mühür okunamadığından mühür kime aittir?

Adliye ve mezahib Nezareti bu soruların ortadan kalkması için gereken incelemenin yapılmasını ve kendisine bilgi verilmesini istemektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yazısının üzerinden iki buçuk aya yakın bir zaman geçtikten sonra Şehremanetinden gerekli tahkikatın yapıldığına dair bir yazının geldiği dikkati çekmektedir. Yazının içeriğinde sorulan soruların pek çoğunun cevabı Şehremaneti ile 9. Belediye Dairesi arasında yapılan yazışmaların sonucunda verilmiştir. Buna göre,

1. Söz konusu edilen mabet Rum cemaatine aittir.

2. Arazi Sultan Abdülmecit'in evkaf-ı mülhakatından merhum Abdullah Ağa Vakfındandır.

3. Mabedin duvarlarına bir zarar gelmemiş olup, inşaat yanan duvarlarının üzerine yapılacaktır.

4. Kuzguncuk'ta Rum Cemaatinin iki bin kadar nüfusu vardır.

5. Mabedin üç yüz arşın mesafesinden başka bir mabedi varsa da bunun küçük olması nedeniyle iki yüz kadar kişiyi içine alacak kapasiteye sahiptir.

6. Kilisenin inşasıyla ilgili kaybolduğu söylenen padişah iradesinin tarihi hicri 1240 yılı olup, 7 Ağustos 1872 tarihinde meydana gelen büyük yangında yandığı anlaşılmıştır.

7. Bu kilisenin yapımında diğer cemaatlerin iştirak ve alakası yoktur.

8. İnşaat masrafı Kuzguncuk ahalisi tarafından karşılanacaktır.

9. Arzuhaldeki mührün küçük kilisenin mührü olduğu anlaşıldığından sureti halin cevaben arz ve işarı meclis-i mezkûrden ifade edilmiştir.

Şehremanetinden gelen bilgi doğrultusunda Adliye ve Mezahib Nazırı Ahmet Cevdet Paşa, 3 Ekim 1889 tarihli yazısında, kilisenin yapılmasında bir mahzurun olmadığının anlaşıldığını belirtmekte ancak kilise arsasının Abdullah Ağa vakfından olduğu için arazinin mukataaya birleştirilmesiyle ruhsatın verilebileceğini belirtmektedir[144].

Ahmet Cevdet Paşa'nın yazısından sonra konu daha sonra Dâhiliye Nezaretinden Sadarete ve oradan da II. Abdülhamit'e iletilir. Sultan Abdülhamid de Sadaretin yazısı doğrultusunda vermiş olduğu 13 Aralık 1889 tarihli iradesinde kilisenin yapılacak yardımlarla eski temelleri üzerinde inşa edilmesinde bir mahzur olmadığı belirtilmiş ve kilise arsası Abdullah Ağa Vakfından olduğu için vakıfla ilgili meselenin hallinin de Evkaf Nezaretine havalesi uygun görülmüştür[145].

Kuzguncuk'taki kilisenin yapımında yardım toplanılmasına izin verilmekle birlikte, düzenlenecek yardımlarda gerekli resmi prosedürün de takip edilmesi devlet tarafından beklenen bir husustur. Örneğin, 1888 yılında Rumlar bilet basıp bir yardım kampanyası düzenlemişlerdir. Ancak biletler devletten izin alınmadan basıldığından bu yardım kampanyasına resmi izin verilmemiştir[146].

Sonuç

Kömürcüyan'ın ifadesiyle "Yahudi Köyü" olarak algılanan Kuzguncuk, mevcut Rumlara ek olarak gelen yeni göçlerle ve sonradan eklemlenen Ermenilerle 19. yüzyılda artık Gayrimüslimlerin her birinin kendi ağırlığıyla yaşadığı bir mekân olmuştur. 19. yüzyılda Anadolu'dan, Ege Adalarından ve Yunanistan'dan gelen Rum göçleriyle bu sayı daha da artmıştır. Kuzguncuk bu anlamda hem Osmanlı vatandaşı olan Rumların hem de Yunanistan vatandaşı olan Rumların yaşadığı bir semttir. Başpapazından muallimine, bahçıvanından bakkalına, berberinden attarına kadar pek çok meslek erbabı Üsküdar'ın Kuzguncuk mahallesinde yaşamaktadır. Eğitim alanında Yahudilerin modern Alliance Israelite Universelle gibi okulları olmasa

144 BOA, İ. DH 1164/90991; DH. MKT 1668/94.

145 BOA, İ. DH 1164/90991.

146 DH. MKT 1648/150.

Yahudi kadın, Costumes L'empıre Turc

da Rum Patrikhanesinin himayesinde, yerel cemaatin yardımlarıyla faaliyet gösteren ve belli bir müfredata sahip hem kız hem de erkek olmak üzere iki ayrı ibtidai okulları vardır. Kuzguncuk'taki kız okulundaki sayı erkek okulundan hayli fazladır. Zaman zaman bu okulların ihtiyaçları ortaya çıkmakta ve okul mütevellileri piyango, tiyatro, sergi ve gezi gibi farklı etkinliklerle okulun gelirlerini arttırmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde kilise gelirleri için de farklı alanlarda yardım faaliyetleri gösterilmektedir. Dini yortularında kiliselerinde buluşan Rumların zaman zaman kilise yönetiminde ve seçimlerinde ihtilafa düştükleri dikkati çekmektedir. Sorun bir noktadan sonra Kuzguncuk'tan çıkıp Üsküdar mutasarrıfı başta olmak üzere farklı makamlardaki Osmanlı devlet adamlarının müdahil olmasına varmaktadır. Kuzguncuğun yerel cemaati, Kadıköy Metropolitliği ve Rum Patrikhanesi ile yapılan görüşmeler neticesinde devlet tarafından soruna bir çözüm aranmaktadır. 18. yüzyılda Rumeli'den Kuzguncuğa gelen ve bakkal, bahçıvan ve yağcı esnaflığı yapan göçmen Rumların yerlilerle uyum sağlayamadığı ve geçen uzun zamana rağmen bir oryantasyon sorunu olduğu dikkati çekmektedir. 18. yüzyılda yerli Kuzguncuklularla mezarlık sorunu yaşayan bu grup, 19. yüzyılda artık mahalle yaşamında daha etkindir ve zaman zaman da kilise işlerine müdahil olmaktadır.

Günümüz Kuzguncuğunda ibadete açık olan iki kilise 19. yüzyılda da faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak çıkan yangınlar sonucunda kiliselerin aralıklarla tekraren inşaları söz konusudur. Kuzguncuklu Rumların farklı din ve mezhepten kişilerle olumlu/olumsuz anlamda ilişkileri olmuştur. Bunlardan en dikkat çekeni Yahudi-Rum münasebetleridir. 1875 yılından önce dini-siyasi temelli kan iftirasının sonucu olarak kitlesel anlamda Kuzguncuk'ta bir Rum-Yahudi çatışması vardır. Hatta bu çatışma Sultan Abdülmecit zamanında çıkarılan fermanın tekrarına neden olacak kadar ses getirmiştir. Ancak İstanbul'da Yahudi ve Rumların birbirlerine yakın olarak yaşadığı Hasköy, Balat, Galata, Büyükdere ve Kadıköy gibi yerlere bakıldığında Kuzguncuk'taki yaşanan olayların sıklığı daha azdır. Diğer yandan 19. yüzyılın son çeyreğinde bu kitlesel çatışmalar durmuş, hatta az sayıda da olsa Rumların çocukları Yahudi Alyans okulunda eğitim görmüştür. Kutsallıklar bağlamında da Kuzguncuk, Yahudi ve Rumlar açısından önemlidir. Yahudiler için Kudüs'e açılan bir kapı, Rumlar içinse şifacı Aziz Pantaleimon kilisesinin ayazmasında şifa aranan bir mekândır. Sonuç olarak Kuzguncuk, İstanbul'un diğer pek çok semtine göre birlikte yaşama kültürü anlamında üç farklı din mensuplarının asgari müştereklerle ortak paydada buluştuğu bir mekândır. Ancak belgelerin diliyle konuşulduğunda her şeyin sütliman olduğunu söylemek de abartı olacaktır.

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi Raporlarına Göre Üsküdar ve Çevresinde Âsâyiş (1919-1921)

PROF. DR. HAMİT PEHLİVANLI
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Giriş

Günlük hayatımızda "güvenlik"(emniyet), "âsâyiş" çok sık rastlanan kavramlar arasındadır. Güvenlik kavramının karşılığı olarak "emniyet", "amme emniyeti" veya "emniyet ve âsâyiş" terimleri de kullanılmaktadır. Emniyet ve âsâyiş kavramları iç içe geçmiş gibidir. Âsâyiş, sükûn ve istikrarın bulunması, kargaşalığın, karmaşanın olmaması demektir[1]. Genel anlamıyla güvenlik umumî veya umuma açık yerlerde kişilerin can ve mallarının saldırılara ve kazalara karşı korunması, kişilerin de bu anlamda saldırı tehdit ve tehlikelerin bulunmadığı inancına sahip olmasıdır. Bir başka ifadeyle " *kişilerin umum ve umuma açık yerlerde saldırıya, zorlamaya, itilip kakılmaya, kazaya ve engellemeye (durdurulma, bekletilme, alıkonulma) uğramadan dolaşmaları veya bulunmaları, can ve malları için hiçbir zaman endişe duymamaları ve bu yönde inanç ve kanaat sahibi olmalarıdır.*" Güvenlik kavramı kamu düzeninin bir parçasıdır ve genel idarî kolluğun ve bazı özel kolluk kuvvetlerinin amaçlarından birisidir. Millî güvenlik kavramı ile güvenlik kavramı aynı şeyi ifade etmemektedir[2]. Devlet güvenliği (millî güvenlik) âsâyiş hizmetinin çok ötesinde güvenliğin en üst yapısını oluşturmakta ve toplam güvenliğin bir şemsiyesi durumundadır."[3]

1Ünal Acar-Ömer Urhal, *Devlet-Güvenlik-İstihbarat-Terörizm*, Ankara 2007, s. 78.

2 Ender Ethem Atay, *İdare Hukuku*, Ankara 2009, s. 630.

3 Acar, *a.g.e.*, s. 77.

Âsâyiş (güvenlik) kelimesi Osmanlı resmî belgelerinde Tanzimat'ın ilânından sonra çok sık kullanılan bir kelimedir. Bu kelimenin kullanım amacı kamu düzenini ifade etmektedir[4]. Kāmûs-ı Türkî'de kelimenin karşılığında şu açıklamaları görüyoruz: " Rahat, huzur, emniyet-i umûmiye, sulh, refah-ı umûmi, hıfz-ı âsâyiş."[5] Günümüzde kaleme alınan bazı sözlüklerde ise kelimenin karşılığı olarak "sükûn, sulh, nizâm, kanuna uygunluk, korkusuzluk, emniyet-i umûmi, refah-ı umûmi, âsûdelik" şeklinde açıklamalar bulunmaktadır[6].

İstanbul'un güvenlik/âsâyiş meselesi, fethedildiği günden itibaren Osmanlı yönetimi tarafından önem verilen bir husustur. Değişik uygulamalardan sonra modernleşme döneminde de bu önemini korumuş ve Avrupaî tarzda bazı usûller denenmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra İhtisap Nezâreti kaldırılarak yerine 1845'te Zaptiye Müşirliği kurulmuştur[7]. Türk Polis Teşkilatı Nizamnâmesi Polis Meclisi tarafından 11 Rebi'ü'l-evvel 1261 (21 Mart 1845 Cuma) tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir[8].

Polisin kurumsallaşması ve taşrada teşkilatlanması büyük ölçüde Sultan II. Abdülhamit devrinde olmuştur. Sultan, polis reformu ve polis teşkilatının yenilenmesi konusunda en kararlı adımları atmıştır[9]. O'nun döneminde 1907'ye kadar İstanbul'un dışında 30 civarında polis teşkilatı kurulmuştur. Modern polis teşkilatının temeli 18 Nisan 1907 nizamnâmesi ile atılmıştır. Bu nizamnâme ile polisin görev tanımı, merkez ve taşra teşkilatlanması belirlenmiştir. 18 Nisan 1907 (5 Rebi'ü'l-evvel 1325) tarihli Polis Nizamnâmesinin birinci maddesinde "*Polis Emniyet-i umûmiyeyi muhafaza ve* âsâyiş*in devam ve istikrarını temin vazifesiyle mükelleftir*"[10] hükmü yer almaktadır.

---

4 Noémi Lévy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda Âsâyiş-1879-1909-*, İstanbul 2017, s. 59.

5 Şemseddin Sami, *Kāmûs-ı Türkî*, Dersaâdet 1317, s.33.

6 *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul 1978, s.97.

7 Remzi Fındıklı, "Osmanlı Devleti'nde Güvenlik ve Polis", *Osmanlı*, 6. Cilt, Ankara 1999, s. 300.

8 *Belgelerle Türk Polis Tarihi-1*, Ankara 2012, s. XV. (Bu eserde teşkilat nizamnâmesinin tarihi 20 Mart 1845 olarak belirtilmektedir. Ancak, "*Tarih Çevirme Kılavuzu*" adlı eserin V. Cilt, 133. sayfasında bu çeviri 21 Mart 1845 olarak gösterilmektedir. Doğru olan çeviri de budur. Bazı kaynaklarda bu tarih Hicri tarihleri Miladi tarihe çevirmede yapılan hatalardan dolayı 10 Nisan 1845 olarak belirtilmektedir. İsmail Metin , "Polis Örgütünün Görevleri ve Yapısı", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yay., , c. 6, s. 1638; Fikret Toksöz, "Kolluk Kuvvetleri", *a.g.e*, s. 1627.)

9 Noémi Lévy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda* Âsâyiş*-1879-1909-*, İstanbul 2017, s.403.

10 *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA*), İ.KAN.,5-5. (18 Nisan 1907 (5 Rebi'ü'l-evvel 1325) tarihli Polis Nizamnâmesinde polisin görevleri şöyle sıralanmıştır: "1. Madde: Polis emniyet-i umumiyeyi muhafaza ve asayişin devam ve istikrarını temin vazifesiyle mükelleftir. 2.Madde: Polisin vezâif-i umumiyesi (zabıtâ-ı idâriye), (zabıta-i mülkiye) ve (zabıta-i adliye) namıyla üç kısımdır. 3. Madde: zâbıta-i idare memleketin muhafaza-i emniyet ve asayişi ile beraber istirahat-i umûmiyenin istihsali ve bilcümle cerâimin men ve vukuu zımnında idareten vaz ve ittihaz olunan kavaide tevfikan tedâbir-i lâzimeyi icra etmektir. 4. madde: Her türlü cerâimi siyâsiyenin vukuunu men için ittihaz olunan tedâbir-i mahsûsa-i inzibâtiyeyi ifa ile beraber buna sebep olabilecek eşhası ve ahvali mütemadiyen ve hafiyyen tecessüs eylemektir. 5.madde. zâbıta-i adliye kavânin-i adliyede muharrer olduğu üzre cerâim-i taharri ve faillerini derdest ile müteallik oldukları mehâkime teslim etmektir.")

Çengelköyü Karakolhanesi, Yıldız Albümleri

4 Ağustos 1909'da "*Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin Teşkilâtına Dair Kanun*" çıkarılmıştır. Bu kanunla Zaptiye Nezâreti kaldırılarak yerine Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olmak üzere Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti kurulmuştur. İstanbul'un emniyeti valiliğin emrinde olmak üzere İstanbul Vilâyeti Polis Müdüriyeti'ne verilmiştir[11]. Yeni teşkil edilen ve Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olan Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'ne Miralay Galib Bey tayin edilmiştir[12]. İstanbul Polis Müdüriyeti ile alakalı olarak Sadâret makamı, değişiklik yapma lüzumu hissederek bazı teşebbüslerde bulunmuştur. 25 Ağustos 1911 (12 Ağustos 327) tarihinde İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi adıyla bir daire kurulmasına karar verilmiştir[13]. 9 Aralık 1913'te "*Dâhiliye Nezâreti Teşkilat Nizamnâmesi*" çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar iç güvenlik ve âsâyişi Umum Jandarma Kumandanlığı ve Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti ile İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi sağlamıştır. İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi 24 Şubat 1923'te kaldırılmıştır[14].

İstanbul, modernleşme sonucu gelişen ulaşım ve iletişim imkânları sonucu Avrupa şehirlerine benzer bir gelişme göstermiştir. Kapalı Osmanlı mahalleri dışarıya açılmış, sokak kültürü, halkı mahallenin dışına taşımıştır. Özellikle Avrupa kültürünün daha yaygın olduğu ve yaşantıyı etkilediği yerlerden Galata ve Beyoğlu, mahalle denetiminden uzak bir çevrenin oluşmasına sebep olmuş ve İstanbulluları kendine çekmiştir. Bu da Osmanlı Zaptiye teşkilatının Avrupaî tarzda polise dönüşmesine sebep olmuştur[15]. Bu çerçevede Zaptiye Nezâreti kaldırılarak yukarıda gelişimi izah

11 *BOA*, DH.EUM.MEM., 132-64; *BOA*, DH.MUİ., 21-17. (17 Receb 1327-22 Temmuz 1325-4 Ağustos 1909) 4. Madde Zaptiye Nezāreti ilga olunarak Memâlik-i Osmaniye'nin idâre-i umumiye-i zabıtasıyla mükellef ve bilumum polis müdüriyetlerine nezareti şâmil olmak ve doğrudan doğruya Dâhiliye Nezâreti'ne merbut bulunmak üzere Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti teşkil ve İstanbul Vilâyeti'nin vezâif-i zabıtası ve vilâyet dahilindeki vesâit ve müessesat-ı umumiyenin umûr-ı inzibâtiyesi İstanbul Valisi'nin taht-ı emir ve idaresinde olmak üzere İstanbul Vilâyeti Polis Müdüriyetine tevdi edilmiştir. 5. Madde Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti yeni bir nizamnâme tanzim edilinceye kadar elyevm mer'i olan Polis Nizamnâmesi ahkâmına tevfikan ifayı vazife edecektir. (İşbu kanun tertib-i sâni Düstûrun birinci cildinin 410. sahifesinde münderiçtir.) (İsmail Metin 22 Temmuz 1325 tarihini milâdî tarihe aynen kabul ederek çevirmiştir. Ancak bunun doğru çevirisi 4 Ağustos 1909 olacaktır.)

12 *BOA*, DH.MUİ., 21-17.

13 *BOA*, BEO., 3897-292246.

14 İsmail Metin, "Polis Örgütünün Görevleri ve Yapısı", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 6, s. 1638.

15 Zafer Toprak, "Osmanlı'nın Son Döneminde İstanbul Sokaklarında Marjinaller: Hırsızlar, Dolandırıcılar, Yankesiciler", İstanbul Üniversitesi

Üsküdar Paşa Limanı Karakolhanesi

edildiği üzere emniyet teşkilatı kurulmuştur. Osmanlı yönetimi batıdan özellikle Fransa'yı örnek alarak polis ve jandarma teşkilatlarını hızla geliştirme yoluna gitmiştir. Batıda şehirlerde ortaya çıkan ileri tekniklerle donanmış muhtelif suçluların benzerleri İstanbul'da da ortaya çıkmakta gecikmeyecektir. Hırsızlar, yankesiciler, dolandırıcılar vs. gibi profesyonel suçlular başta Galata ve Beyoğlu olmak üzere başka semtlerde de ortaya çıkacaktır. Osmanlı Devleti'nde suç oranı, Batıya yaklaştığı oranda artış göstermiştir. İstanbul, 19. asrın ikinci yarısında batıdan suç işlemek üzere gelenlerin hedefi haline gelmiştir[16]. Bu gelişmelerden İstanbul'un sadece Avrupa yakası etkilenmemiştir. Anadolu yakası aynı derecede olmasa da bu olumsuzluklardan etkilenmiştir. Mütâreke yıllarında İstanbul'da suç işlemeye sebep olan birçok etken bulunmaktadır[17]. Bütün İstanbul'u suç ve suçlar konusunda incelemek bu çalışmanın hacminin çok üstündedir. Dolayısıyla sadece Üsküdar ve bağlı yerlerdeki âsâyişi ilgilendiren konular İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi raporlarına göre incelenmiştir.

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin Günlük Raporlarının Mahiyeti

Polis teşkilatının çok sayıda birimi bulunmakta ve her biri ayrı ayrı meselelerle ilgilenmektedir. Tebliğde sadece âsâyiş şubesinin günlük olaylarla ilgili tuttuğu

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, sayı 38 (Mart 2008), s. 275-276.

16 Toprak, *a. g. e.* , s.276-278.

17 Cüneyt Akdeniz, "Polis Mecmuası'nın 1919-1923 Yazılarına Göre İstanbul'da İşlenen Suç Çeşitleri", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi,* IX, S.1 (Temmuz 2020), s. 98.

defter-raporlar incelenmiştir. Tebliğ çerçevesinde bir birimin faaliyetlerinin üç yıl gibi bir süresi ele alınmıştır. Burada da bütün İstanbul'un değil, sadece Üsküdar Livasının âsâyiş durumu ele alınmıştır.

İstanbul'da âsâyiş ile ilgili daha önce yazılan raporlarda genellikle "âsâyiş *berkemal*" olduğu yazılmaktadır. Meşrutiyet öncesi raporlarda (1310'dan itibaren) genellikle "Üsküdar'da âsâyiş*in devam ettiği*" şeklinde raporlara rastlanmaktadır[18]. Meşrutiyet öncesi gönderilen "âsâyiş *berkemal*" raporlarının aksine 15 Temmuz 1909 (2 Temmuz 1325) tarihli Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan Zaptiye Nezâreti'ne gönderilen yazıda ise âsâyiş bozulabileceği öngörüsünde bulunulmaktadır[19]. Temmuz'da ilan edilen ve politik suçların yanında adî suçtan hapishanede olanların da yararlanarak dışarıya çıkması bu öngörünün isabetli olduğunu ortaya koymuştur. Gergeon'un İkdam Gazetesi'nden aktardığı habere göre İstanbul "*arı gibi işleyen*" suçluların, hırsızların, yankesicilerin elindeydi artık[20]. Yani mutasarrıflık haklı çıkmıştı.

Meşrutiyet'in ilanından sonra polis istatistiklerinin zaman içerisinde geliştiğini ve belli bir standarda ulaştığını söyleyebiliriz. Daha önceki dönemlerde genellikle "âsâyiş *berkemal*" olduğunu yazan raporlar yerine yirmi dört saat içerisinde meydana gelen hadiselerin kaydedildiğini görüyoruz. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tutulan kayıtlarda zaman, yer, şartlar, olayın failleri vs. gibi konuların kayda geçirilmesi istenmektedir. Ayrıca raporların on beş günlük hazırlanması ve burada katl, sirkat, cerh, gibi hadiselerin kaydedilmesi talep edilmektedir[21]. İncelediğimiz 1919-1921 yıllarında her gün Dâhiliye Nezâreti'ne bir gün sonrasının tarihiyle düzenli raporlar verilmektedir. Bu tarihlerden önce 15 günlük olarak

---

18 Bazı misaller için bk. *BOA*., Y.PRK.ZB,14-81 (yıl:1312);14-107 (yıl:1312); 14-119 (yıl:1312);18-99 (yıl:1314); 19-16 (yıl:1315); 20-19 (yıl:1315); 20-23 (yıl:1315); 20-27 (yıl:1315); 21-48 (yıl:1316); 22-113 (yıl:1317); 25-113 (yıl:1318); 26-104/yıl:1319); 32-62 (yıl:1320); 33-30 (yıl:1321); 34-56 (yıl:1322); 36-22 (yıl:1323).

19*BOA*, 335.36.1 ("Zaptiye Nezâreti Âliyesi"ne gönderilen yazı aynen şöyledir: "Sa'âdetlü efendim hazretleri. *Malumu* â*li-i nez*â*rethaneleridir ki ilanı Meşrutiyeti müteakip nüfuzu hükümetin sükûtuyla Dersa*âd*et ve vilay*â*tta cer*âimin *tekrar ve ta'addi-i esb*âb*ından biri dimekle birincisi cer*âi*mi-i adiye eshabının affiyla hapishane-i um*ûmiyenin *tahliyesi maddesi idi. Müesses*ât-ı *daiye ve tic*âriyeden *mahrumiyeti cümle memleketimizde erb*âb-ı namus bile bin türlü *müşkilât ile iş bulmakta iken beşeriyetin tabaka-i sefilesine mensup bir* çok *erbabı cürm ve cinayetin işsiz güçsüz hayat-ı um*ûmiyeye *karışmaları emniyet-i um*ûmiyey-*i selb etmekle de kalmayarak enz*âr-ı *um*ûmiyenin *ve bilhassa şube-i irfanı d*ûn *mertebede bulunan halk nazarında Meşrutiyetin hük*ûmetsizlik *suretinde bir su-i tel*âkkiye *hedef olmasını intaç eylemektedir. Tekevvün eden hadis*âtı-ı *irticaiyenin henüz mahakematı neticelenmeden 10 Temmuz yevm-i meclisi vesilesiyle hukuku um*ûmiye müc*rimlerin affi cihetine gitmek İdare-i Meşrutiyemizi yeniden tehlikeye ilga eylemekle beraber tev*âli *eden muafiyetten erb*âb-ı *cer*âimin şımararak *tezyid-i cüret eyleyecekleri ve her halde safiyet ve nezahatı meşrutiyetimize bu suretle bir leke sürülmüş olacağı cihetle gazetelerde müs*âdif *nazar-ı endişe olan havadis doğru ise hasbel meslek evliyayı em*ûre *arz-ı hakikat olunması muktezayı şahsiye-i himmetperveriden olmağla ol babta emrü irade efendim hazretlerinindir. Üsküdar Mutasarrıfı Erkân Memuru Hamid Cemil*")

20 François Gergeon, "1908 Jöntürk Devrimi Sonrasında İstanbul'da Ortaya Çıkan Birkaç Vaka Üzerine", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18-20 Yüzyıllar*, (derleyenler: Noémi Lévy – Alexandre Toumarkine), İstanbul 2008, s. 158.

21 Noémi Lévy-Aksu, *a. g. e.* , s.130.

verilen raporlar, 1919 (1335)'dan sonra günlük olarak düzenli bir şekilde Nezârete gönderilmektedir. Bazı günler için Üsküdar'a dair tutulan rapor-defterlerin tamamına rastlanmamıştır. Tespit edilemeyen raporların arşive intikal etmemiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte bazı günler bu çevrede olay meydana gelmediği için günlük raporlarda Üsküdar ve çevresi belirtilmemiştir. Dolayısıyla aylık raporların her gününde Üsküdar ve çevresine dair bilgi verilmediği anlaşılmaktadır. Bu ihtimal daha ağır basmaktadır. Dikkat çeken bir husus ise 1921'den sonraki raporlar, günlük yerine birkaç gün biriktirilerek Nezârete arz edilmektedir. Mesela 7 Kānūn-ı Sāni 1338 tarihli rapor "*kırk sekiz saat zarfında tahaddüs eden cerâimin nev'i*"[22] şeklinde Nezârete arz edilmiştir. 8 Ağustos 1338 tarihli bir başka rapor ise " *Ağustos'un dördüncü gününden sekizinci gününe kadar*"[23] cereyan eden olayları Nezârete bildirmektedir. Bu raporlar incelendiğinde eskilere göre daha basit tarzda hazırlandıkları görülmektedir. Muhtemelen işgalin genişleyerek ağırlaşması, bazı devlet dairelerinin bahanelerle işgal edilmesi ve kontrole alınması bu hizmetleri aksatmıştır.

Üsküdar, 1919-1921 yıllarındaki raporlarda "Üsküdar Livası" veya "*merkez-i liva*" şeklinde geçmektedir. Arşivde "İstanbul Polis Müdüriyet-i *Umûmiyesi'ne Bağlı Yerlerde Meydana Gelen Cerâimi* Gösterir Liste"[24] başlığı altında tanzim edilmiş raporlara/defterlere rastlanmaktadır. Raporların sonundaki " *son yirmi dört saat zarfında tahaddüs eden cerâime dair bir kıta defter bi't-tanzim takdim kılınıyor efendim*"[25] cümlesinden de hazırlanan evrakın defter/rapor şeklinde Nezârete gönderildiği anlaşılıyor. Bu raporlarda Üsküdar ile birlikte bağlı olan yerler teferruatlı bir şekilde gösterilmektedir. Üsküdar, Kadıköy, Haydarpaşa, Erenköy, Çengelköy, Beykoz, Çinili, Kızıltoprak gibi semtler veya mahalleler ayrı ayrı belirtilerek bilgi verilmektedir. Kırsal kesimdeki olaylar ise jandarma raporlarında yer almaktadır. Kırsaldaki yerleşim alanları ise "Şile Kazası", "*Kartal Kazası*", "*Gebze Kazası*", "Ömerli Kazası" şeklinde jandarma raporlarında kayıtlıdır[26]. Bu çalışmada jandarma teşkilatının âsâyiş ile ilgili raporları kullanılmamıştır. Jandarma âsâyiş raporları mahiyeti itibariyle farklı bir konu olduğundan başka bir çalışmada ele alınmak üzere bırakılmıştır. Tebliğ yazılırken 1919 (140 adet), 1920 (133 adet)

22 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. , 58-78.
23 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. , 62-70.
24 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. , 7-40.
25 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. , 30-93.
26*BOA,* DH. .EUM. AYŞ. ,69-29.

ve 1921(26 adet) yıllarına ait toplam 299 adet defter/rapor incelenmiştir. Defterler bir üst kapak ile iki veya üç-dört sayfadan oluşmaktadır. Zaman zaman üç, zaman zaman da dört sayfadan ibarettir. Dolayısıyla incelenen belge sayısı 299'dan daha fazladır. Raporlar İstanbul Vilâyeti'nin âsâyiş durumunun tamamına aittir. Bunların içerisinden Üsküdar Livası'na ait olanlar seçilerek incelenmiştir.

Aylara Göre Günlük Rapor Sayıları

1919 Yılı

1919 (1335) yılına ait rapor günleri 1. Tabloda gösterilmiştir: Bu yılda Üsküdar ve çevresi ile ilgili toplam 140 rapor/defter mevcuttur. En çok rapor Ağustos ayına (27 adet) aittir. En az rapor da Kasım (3 adet) ayına aittir.

Tablo:1

Günler	1335 (1919) Yılı Aylara Göre Günlük Rapor Sayısı												
	K. Sani	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	T. Evvel	T. Sani	K. Evvel	Yıllık Toplam
1					X			X		X			
2				X					X			X	
3				X				X		X			
4					X			X	X	X	X		
5				X						X	X		
6				X				X		X		X	
7				X				X	X				
8								X	X	X		X	
9				X		X		X	X			X	
10				X		X		X	X	X		X	
11				X	X	X		X	X				
12				X	X	X	X	X	X	X		X	
13				X	X		X	X	X	X		X	
14				X	X		X	X	X	X		X	
15					X		X	X		X			
16					X		X	X	X			X	
17						X	X	X	X	X		X	
18					X	X		X	X			X	
19					X			X	X				
20					X	X							

21							X	X	X			X	
22					X		X	X	X	X		X	
23								X		X			
24					X		X	X	X	X		X	
25					X			X	X	X		X	
26					X	X	X	X	X				
27						X		X		X		X	
28						X	X			X			
29					X	X		X	X	X	X	X	
30				X			X	X	X	X		X	
31								X					
Aylık Toplam				**12**	**16**	**11**	**12**	**27**	**21**	**20**	**3**	**18**	**140**

1920 Yılı

1920 (1336) yılına ait rapor günleri 2. Tabloda gösterilmiştir: 1920 yılında Üsküdar ve çevresi ile ilgili toplam 133 rapor/defter mevcuttur. En çok rapor Kânūn-ı evvel ayına (24 adet) aittir. En az rapor da Haziran (1 adet) ayına aittir.

Tablo:2

Günler	**1336 (1920) Yılı Aylara Göre Günlük Rapor Sayısı**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Evvel**	**Yıllık Toplam**
1			X					X				X	
2				X									
3	X			X			X		X			X	
4			X	X			X					X	
5			X	X			X	X	X			X	
6	X		X	X	X							X	
7	X			X			X		X			X	
8	X						X		X				
9	X						X		X		X		
10	X			X				X				X	
11	X							X				X	
12				X					X		X	X	
13	X			X			X	X			X	X	
14				X	(X/		X					X	

15	X	X		X	X)X		X	X			X	X	
16		X		X				X			X		
17		X		X							X	X	
18		X			X							X	
19		X		X	X		X		X		X	X	
20	X			X			X				X	X	
21	X	X	X	X			X				X	X	
22		X	X	X			X				X	X	
23		X	X		X		X				X		
24		X	X	X			X				X	X	
25		X		X	X		X					X	
26		X	X				X				X	X	
27											X	X	
28			X								X	X	
29					X	(X/						X	
30						X)		X					
31			X					X					
Aylık Toplam	**11**	**11**	**11**	**19**	**8**	**1**	**17**	**9**	**7**		**15**	**24**	**133**

1921 Yılı

1921 (1337) yılına ait rapor günleri 3. Tabloda gösterilmiştir: 1921 yılında Üsküdar ve çevresi ile ilgili toplam 26 rapor/defter mevcuttur. En çok rapor Kānūn-ı sānî ayına (22 adet) aittir. En az rapor da Şubat (3 adet) ayına aittir. Diğer aylarla ilgili raporlara rastlanamamıştır. Bunun sebebi rapor tutulmamış olabileceği gibi arşive intikal etmemiş de olabilir.

Tablo:3

Günler	**1337 (1921) Yılı Aylara Göre Günlük Rapor Sayısı**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Evvel**	**Yıllık Toplam**
1	X	X											
2	X												
3	X												
4	X	X											
5	X												
6													

7	X												
8	X												
9													
10	X												
11	X												
12	X												
13													
14	X												
15													
16	X												
17	X												
18	X												
19	X												
20													
21	X	X											
22	X												
23	X												
24													
25	X												
26	X												
27													
28	X												
29													
30	X												
31												X	
Aylık Toplam	**22**	**3**										**1**	**26**

Rapor/Defterlerin Muhtevası

Bu tebliğde 1919-1921 yıllarına ait günlük olayları gösteren istatistiki bilgileri ihtiva eden defter/listeler kullanılmıştır. Çizelgelerde "*merkez*", "*mahall-i vukuu*", "*nevi*", "*sebebi*", "*tarih-i vukuu*", "*mağdur*", "*maznun*" ve "*mülâhaza*t" kısımları bulunmaktadır. 1335 yılına ait çizelgelerde merkez olarak "Üsküdar Müdüriyeti" ve "Üsküdar" diye belirtilmektedir. 1335 yılının belli bir tarihten sonraki raporlarında ve 1336, 1337 yıllarına ait çizelgelerde ise merkez olarak "Üsküdar", "*Kadıköy*", "*Kızıltoprak*", "*Beykoz*" gibi daha teferruata inildiği görülmektedir. Olayların sonucu hakkında pek tabii polis raporlarında teferruatlı bilgi bulmak

Tophaneden Üsküdar

mümkün olmamaktadır. Günlük vukuat defterleri polis araştırması aşamasında tutulduğundan kesin neticeleri öğrenmek oldukça zordur. Yani mesele mahkemeye mi aksetti veya polis nezdinde uzlaşma ile mi sonuçlandı, bunu defterlerden tespit etmek mümkün olmamaktadır. Olayların mahkemeye aksettirilmesi veya tarafların barıştırılması ve dosyanın kapatılması da mümkündür. Polis görevi gereği suçluyu yakalamakta ve gerekli mercilere sevkini yapmaktadır. Olayla ilgili açıklamalarda örneğin *"Mumaileyhin sâhilhânesinden* eşya vesaire sirkat edilmiş olmakla fail hakkında *taharriyat icra edilmektedir*"[27] şeklinde açıklamalar yapılmaktadır. Bazen de sadece "*bu babda tahkikat icra edilmektedir*" diye not düşülmektedir[28]. Ayrıca polisin görevi kanunda "*cerāim-i taharri ve faillerini derdest ile müteallik oldukları mahākime teslim etmektir*"[29] şeklinde ifade edilmektedir.

27 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 3-70.
28 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-2.
29 *BOA,*, İ.KAN.,5-5.

Polis Raporlarındaki Bilgiler

Suç ve Olay Yerleri-Semtler

Genel olarak suç işlenen mahaller raporlarda şu şekilde yer almaktadır: Hane, sokak, meyhane, ahır, dükkân, kahvehane, sahilhâne (yalı), köşk, kulüp, karakol, vapur-vapur iskelesi, mahalle, fabrika-fabrika rıhtımı, istasyon, evin penceresi, deniz-deniz kenarı, bahçe, oda, mağaza, cadde, taş ocakları, kavaklar, apartman dairesi, cami, fırın, liman, birahane, arsa, bakkal, pansiyon, depo, gazino, umumhane, belediye binası, mektep, cisr (köprü), çiftlik, nezaret, çamaşırlık odası, cami-avlusu, mesire mahallinde, bina, rıhtım, bostan, tarla, maşatlık, kabristan, sinema, bağ, kamp, tiyatro gibi. Bazen raporlarda suç işlenen yerlerin adları da açıkça yazılmaktadır. Bu yerler şu şekilde belirtilmektedir: Çavuş Deresi, Karaca Ahmet Türbesi önü, Kız Kulesi, Bostancı İstasyonu, Haydarpaşa İstasyonu, Cadde Bostan İskelesi, Beylerbeyi Camii, Uzunçayır'da, Palas Gazinosunda, Tüccarbaşı Camii, Paşabahçe, karakol gibi.

Suç ve Olay Çeşitleri

Raporlarda suçların çeşitleri şu şekilde ifade edilmektedir: Darp, cerh, sirkat (hırsızlık), intihar, intihara teşebbüs, ıskat-ı cenin (çocuk düşürme), gasp, tecavüz, kız kaçırmak, fiil-i şenî (cinsel taciz), teşhir-i silah (silah göstermek), memurin-i zabıtayı darp-hakaret, hakaret, dolandırıcılık, tehdit, ölümle tehdit, darp ve cerh, izale-i bikr, ahz-ı gasp, silah atmak, cebren livataya teşebbüs, cam kırmak, taarruz, kalpazanlık, sarhoşluk, yangın, ruhsatsız müskirat satışı, darp ile ölüme sebep olmak, memur süsü vermek, yasak silah taşımak, sarkıntılık yapmak, küfretmek, haneye tecavüz, kazaen ölüme sebep olmak, cebren dağa kaldırmak, karmanyolacılık[30], öldürmek kastıyla silah atmak, yol kesme, fuhuş, emniyeti suiistimal, kazaen yaralama, kömür çalmak, rüşvet vermek, emre muhalif hareket etmek, denizde boğulmak, ev taşlamak, kapı kırmak. Buradan da anlaşılacağı gibi elli çeşidin üzerinde suç bulunmaktadır.

30 Sözlüklerde bu kavram şöyle açıklanmaktadır: Karmanyola: İtalyanca bir deyim. Ölümle tehdit edilerek yapılan şehir içi soygunu. Karmanyolacı: Şehir içi soyguncusu. Karmanyolacılık: Şehir içinde adam tehdit ederek soygun yapma işi.

Suç İşleme Sebepleri

Raporlarda suç işleme sebepleri olarak aşağıdaki hususlar yazılmıştır: Münazaa (tartışma), iğbirar (kırılma-gücenme), zevc-zevce uyuşmazlığı, hastalık yüzünden, menfaat temini, saikayı sekr (kendini kaybetme-sarhoşluk), şüphecilik, sevda-aşk yüzünden, adem-i imtizaç (mizaç uyuşmazlığı), kazaen, dağa kız kaldırma yüzünden, kadın meselesi yüzünden, denizde nefesi yetmeyerek boğulmak, hane tahliye meselesinden, bilet parası yüzünden, şehvet, hırs ve şöhret yüzünden, nakliye parası uyuşmazlığı, sarkıntılık, tehevvür, izdivaç vaadiyle tecavüz, kazaen ölüm, çocuk yüzünden münazaa, teessür (üzüntü) yüzünden, zamparalık, sarhoşluk, dikkatsizlik, ahlaksızlık, şehvet (harhari).

Suç İşleyen ve Mağdurların Meslek ve Sosyal Statüleri

Suça karışanların meslekleri ve sosyal durumları şu şekilde kaydedilmiştir: Arabacı, asker, subay (binbaşı, yüzbaşı, mülâzım-ı evvel, başçavuş), polis, şoför, İngiliz Hint askerleri, komisyoncu, , müezzin, kunduracı, hizmetçi, manav, kahveci, bekçi, sandalcı, hamal, bakkal, turşucu, pişirici(fırın), sıvacı, kasap, sobacı, şimendifer kondüktörü, inzibat bölük kumandanı, bahçıvan, boyacı, komisyoncu.

Suç İşleyen veya Mağdur Olan Gayrimüslimler

Çok sayıda gayrimüslim Osmanlı vatandaşı ve bazı yabancı uyruklu olanlar da suça karışmış veya mağdur olmuştur. Polis raporlarında yazılan isimlerden anlaşıldığına göre kadın, erkek Rum, Ermeni ve Yahudiler de suç işleyen veya mağdur olan durumundadır. Yunan, İranlı, İngiliz Hint askerleri gibi yabancı uyruklular da suçlu veya mağdur durumunda raporlarda kaydedilmektedir.

Suç aletleri

Raporlarda suç aleti olarak bıçak, ustura, sopa, tabanca, tüfek kaydı bulunmaktadır. Bunun dışında fiziki güç kullanarak rakiplerine zarar vermektedirler.

Suçların Semtlere Göre Yıllık Dağılımı

Üsküdar Livası için 1919'da yılda toplam 140 rapor tanzim edilmiştir. Buna göre Üsküdar ve çevresinde toplam 369 adet suç kaydı bulunmaktadır. (Tablo:4) Raporlara göre yılda 90 adet suç ile Üsküdar birinci sıradadır. Kadıköy 81 adet ile ikinci ve 63 adet ile Çinili üçüncü sıradadır. Tabloda diğer semtlerdeki suç adetleri de gösterilmiştir. Suçlar arasında 104 adet ile hırsızlık (sirkat) birinci sıradadır. En çok hırsızlık ev, cami gibi mekânlardan çalınan eşyalardan oluşmaktadır. Bunlar arasında muhtelif ev eşyası, ziynet eşyası, halı, kilim vs. bulunmaktadır. Dükkân ve depodan yapılan hırsızlık ise 37 adet ile evlerden yapılanlardan hemen sonra gelmektedir. Bunlardan başka hayvan hırsızlığı (7 adet), sokakta yapılan hırsızlık (5 adet), bağ ve bahçelerden yapılan hırsızlıklar (2 adet), gasp (4 adet), hem darp hem de gasp (3 adet) suçları yer almaktadır. Haydarpaşa Tren İstasyonu'ndan ise daha çok kömür, un ve yağ gibi maddeler çalınmaktadır. Hırsızlığın dışında 38 adet ile darp (dövme-vurma), 32 adet ile cerh (yaralama), hem darp hem yaralama (17 adet) ve kazaen yaralama (4 adet) gibi suçlar gelmektedir. Yaygın bir şekilde memurin-i zabıtaya saldırı suçu (18 adet) işlenmektedir. Bu suç olay mahalline gelen görevlilere karşı işlendiği gibi, karakol binasında da bu suçu işlemekten çekinmemektedirler. Bahaneleri de sekr (kendinden geçme-sarhoşluk) halinde saldırmak olarak izah edilmektedir. Diğer bir suç ise silah göstermek (10 adet), silahla tehdit (4 adet) suçudur. Ayrıca uygun olmayan mekânlarda silah atılmak suretiyle de (9 adet) suç işlenmiştir. Tehdit suçu da (6 adet) işlenen önemli suçlar arasındadır. Bu fiil bazen evde, bazen de sokakta işlenmektedir. Bir başka suç ise ev veya işyerine saldırmak (10 adet) ve saldırı sırasında cam kırmak (6 adet) şeklinde işlenmektedir. İşlenen suçların teferruatı (tablo: 4)'te gösterilmiştir.

1920 yılında toplam 133 adet rapor tanzim edilmiş olup suç adedi 499'dur. Bu senede suç işleme sayısında 171 adet ile Kadıköy ilk sırada yer almaktadır. Üsküdar 95 adet ile ikinci, Kızıltoprak 78 adet suç ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bunları Çinili (67 adet), Çengelköy (36 adet), Beykoz (24 adet), Erenköy (22 adet) ve Haydarpaşa (6 adet) takip etmektedir. 1920'de de ev ve camide yapılan sirkat (hırsızlık) ilk sırayı (155 adet) almaktadır. Ayrıca dükkânlardan yapılan sirkat (40 adet), hayvan hırsızlığı (7 adet), sokakta-vapurda (15 adet), tarla-bağ-bahçeden yapılan hırsızlık (16 adet) takip etmektedir. Un ve buğday torbası (2 adet) hırsızlığı da söz konusudur. İşlenen suçlar arasında muhtelif sirkat toplam 255 adet ile ilk sırada yer almaktadır. Suçlar, hırsızlıktan sonra cerh (yaralama) (49 adet), darp (36 adet), hem darp hem cerh (21 adet), memurin-i zabıtaya hakaret-darp ve küfür (17

Koşuyolu Karakolhanesi

adet), gasp (14 adet), teşhir-i silah (13 adet), yangın çıkarma (7 adet), ıskat-ı cenin (5 adet), haneye saldırı (6 adet), cam kırmak (7 adet), silahla tehdit (4 adet), kazaen yaralama (5 adet) şeklinde devam etmektedir Bunların dışında daha az sayıda olmak üzere birçok suç işlenmiş ve konu polise aksetmiştir. Farklı olarak bu yılda İngiliz beygirlerini yaralamak ve İngiliz karargâhından şeker çalmak gibi suçlara rastlamaktayız. Yine bu yılda suçlar arasında hükümet aleyhinde bulunmak (5 adet) gibi siyasi bir suçun da raporlara girdiği görülmektedir. İntihar (5 adet) ve intihara teşebbüs (8 adet) suçlarının da arttığı müşahede edilmektedir. Cinsel saldırı, livataya zorlamak, yasak içki vs satmak da işlenen suçlar arasındadır. 1920 yılına ait suçlar ve teferruatına tablodan bakılabilir (Tablo:5).

1921 yılına ait rapor sayısı önceki yıllara göre daha az gözükmektedir. Toplamda 26 adet rapor tespit edilebilmiştir. Bu senede toplam 173 adet suç işlenmiş durumdadır (Tablo:6). Kadıköy 78 adet suç ile birinci sırada yer almaktadır. Üsküdar 39 adet suçla ikinci, Çengelköy (15 adet) üçüncü, Kızıltoprak (13 adet) dördüncü, Erenköy (12 adet) beşinci, Çinili (9 adet) altıncı ve Beykoz (7 adet) yedinci sırada yer almaktadır. Bu senede de evler ve camiden yapılan sirkat ilk sırada (33 adet) yer almaktadır. Dükkân (12 adet), sokakta-vapurda (6 adet), tarla-bağ-bahçe (2 adet) den toplam 53 adet hırsızlık yapılmıştır. Dolayısıyla hırsızlığın çeşitleri birinci sırada yer almaktadır. Darp ve gasp (38 adet), gasp (12 adet), cerh (12 adet), darp ve cerh (10 adet), cam kırmak (7 adet), haneye saldırı (6 adet), Karmanyolacılık (4 adet), silah atmak (3 adet), dolandırıcılık (3 adet) gibi suçlar işlenmiştir. İzale-i bikr (3 adet), kötü kadınla evlenmek-ahlaksızlık (1 adet) gibi ahlaki konuları

Karakolhane, Yıldız Albümleri

ilgilendiren suçlara da rastlanmaktadır.

Üç yılın genel bir değerlendirmesini yaptığımızda en çok işlenen suçun sirkat (hırsızlık) olduğu dikkat çekmektedir. Üç yılda polis raporlarına giren hırsızlık suçu 463 vaka ile birinci sırada yer almaktadır. Üsküdar ve çevresinde suç işleme miktarı en çok olan yerler arasında Kadıköy 330 vaka ile birinci, Üsküdar 224 vaka ile ikinci, Çinili 139 vaka ile üçüncü ve 137 vaka ile Kızıltoprak dördüncü sıradadır. Ayrıca semtlerde suç işleyenlerin isimlerinden oranın etnik yapısı hakkında da bir kanaat edinilmektedir. Çinili bu anlamda dikkat çekmektedir.

Tablo:4 (1335-1919)

Suçlar	**Üsküdar Livasında Suçların Semtlere Göre Yıllık Dağılımı (1335-1919)**								**Suçların Çeşitlerine Göre Yıllık Toplamı**
	Üsküdar	**Kadıköy**	**Kızıltoprak**	**Beykoz**	**Çengelköy**	**Çinili**	**Erenköy**	**Haydarpaşa**	
Katl		1	1						**2**
Cerh ve Darp	2		5	4	2	4			**17**
Sirkat- Dükkân	13	16		5		1		2	**37**
Sirkat-Ev-cami	29	31	15	5	8	13		3	**104**
Sirkat-Hayvan	3		1	1	1	1			**7**
Sirkat sokakta	1	2		1				1	**5**

Sirkat tarla-bahçe		1	1						**2**
Kömür Çalmak								3	**3**
Un Torbası Çalmak								3	**3**
Yağ Çalmak								1	**1**
Yasak silah taşımak		1							**1**
Ahz ve Gasp	1					3			**4**
Harik				1		2			**3**
Emniyeti suistimal								1	**1**
Harfendazlık (laf atma)			1						**1**
Kundakçılık	1								**1**
Fiil-i Şeni-livata		1		1		1			**3**
Teşhir-i Silah	3	1	1	3	1	1			**10**
Eser-i kaza neticesi vefat	1		2					1	**4**
Memurin-i zabıtaya hakaret-darp	2	3	4	2	3	4			**18**
Hükümet aleyhinde bulunmak		1				1			**2**
İntihar	1		1	1					**3**
Yankesicilik	1	2		1				4	**8**
Kız kaçır. Serserilik		1							**1**
Vefat	1	1				1			**3**
Kaçakçılık								1	**1**
Taarruz-ev	2	2	1	1		4			**10**
Cam kırmak	3	1		1		1			**6**
Irza tasallut						1			**1**
Cerh	9	7	5	2	1	4		4	**32**
Silah atmak		1	2			4		2	**9**
Silahla tehdit	1	1				2			**4**
Rüşvet Almak								1	**1**
Darp ve işkence	1								**1**
Dolandırıcılık	1							1	**2**

İntihara teşebbüs	1		1			1			**3**
Cerh Kazaen	2		2						**4**
Darp ve gasp	3								**3**
Tehdit-ev-sokak	3		1		1	1			**6**
İzale-i bikr			1						**1**
Cebren Dağa Kaldırma				1					**1**
Darp	4	7	1	11	2	12		1	**38**
Ev taşlamak	1					1			**2**
Semtlerin Yıllık Suç Toplamı	**90**	**81**	**46**	**41**	**19**	**63**		**29**	**369**

Tablo:5 (1336-1920)

Suçlar	**Üsküdar Livasında Suçların Semtlere Göre Yıllık Dağılımı (1336-1920)**								**Suçların Çeşitlerine Göre Yıllık Toplamı**
	Üsküdar	**Kadıköy**	**Kızıltoprak**	**Beykoz**	**Çengelköy**	**Çinili**	**Erenköy**	**Haydarpaşa**	
Katl	1			2					**3**
Cerh ve Darp	6	7	2	2	1	1	1	1	**21**
Sirkat- Dükkân	11	18	5	2	2	2			**40**
Sirkat-Ev-cami	24	62	24	4	9	28	4		**155**
Sirkat-Hayvan			3	1		1	2		**7**
Sirkat sokak-ta-vapur	3	5	2	1	3	1			**15**
Sirkat tarla-bahçe	3	1	8	2		2			**16**
Un-buğ. Torb. Çalmak								2	**2**
Yasak silah taşımak	1								**1**
Ahz ve Gasp	1	4	4	1	1	2	1		**14**
Harik		4	1	1		1			**7**
Emniyeti suistimal			1						**1**
Hane tahliyesi			1						**1**
Sahtekarlık			1						**1**
Fiil-i Şeni-livata	2				1				**3**
Kuttai Tarik-Gasp		1							**1**

Teşhir-i Silah	4	4	2			3			**13**
Eser-i kaza neti. Vefat						1			**1**
İskat-ı cenin	2	1			1	1			**5**
Mem. Zab. hakaret-d.	5	8		1		2	1		**17**
Hükümet aley-hinde b.		1	1		1		2		**5**
İntihar	2	1	1			1			**5**
Sarkıntılık	1								**1**
Yankesicilik			1						**1**
İng.beygirl. yaralama			1						**1**
İng.Kh.şeker çalma			1						**1**
Vefat			1		1				**2**
Kalpazanlık	1								**1**
Taarruz-ev	3			1		2			**6**
Cam kırmak	2	3				2			**7**
Cerh	9	18	4	4		10	4		**49**
Silah atmak	2	2	2		2	2	1		**11**
Silahla tehdit		2			2				**4**
Darp ve işkence	1								**1**
Dolandırıcılık	3		1						**4**
İntihara teşebbüs		4	1		1	2			**8**
Karmanyola-cılık		3							**3**
Cerh Kazaen	1	1	1					2	**5**
Fuhuş/Kumar Oynm.			1			1			**2**
Darp ve gasp	1	1							**2**
Tehdit-ev-sokak		5			1	1			**7**
İzale-i bikr		1	1		2		1		**5**
Cebren Dağ. Kaldırma	1				1				**2**
Darp	2	14	6	2	6	1	5		**36**
Sarhoşluk-izns. müsk.s	3		1		1			1	**6**
Semtlerin Yıllık Suç Toplamı	**95**	**171**	**78**	**24**	**36**	**67**	**22**	**6**	**499**

Tablo:6 (1337-1921)

Suçlar	Üsküdar Livası'nda Suçların Semtlere Göre Yıllık Dağılımı (1337-1921)								Suçların Çeşitlerine Göre Yıllık Toplamı
	Üskü-dar	Kadı-köy	Kızıl-toprak	Bey-koz	Çengel-köy	Çi-nili	Eren-köy	Hay-darpaşa	
Cerh ve Darp	1	3	2		2	1	1		**10**
Sirkat- Dükkân	4	4	1	2		1			**12**
Sirkat-Ev-cami	4	20	5		2	1	1		**33**
Sirkat sokakta-va-pur	2	2			2				**6**
Sirkat tarla-bahçe		1					1		**2**
Ahz ve Gasp		8	2				2		**12**
Harik		2		1					**3**
Emniyeti suistimal		1							**1**
Kundakçılık							1		**1**
Mezar.ağ.kesme	1								**1**
İskat-ı cenin	1								**1**
Teşhir-i Silah		2							**2**
Mem. Zab. haka-ret-d.				1	1	1			**3**
İntihar		2							**2**
Yankesicilik		1		1					**2**
Taarruz-ev	3	2				1			**6**
Cam kırmak	3	3				1			**7**
Kötü kad.ev.ahlak-sız.					1				**1**
Cerh	1	6	1			2	2		**12**
Silah atmak	2	1							**3**
Dolandırıcılık	1	2							**3**
Karmanyolacılık	2	1	1						**4**
Cerh Kazaen	1								**1**
Darp ve gasp	10	15	1	2	6		4		**38**
Tehdit-ev-sokak	1	1				1			**3**
İzale-i bikr	1	1			1				**3**
Memura rüşvet verme	1								**1**
Semtlerin Yıllık Suç Toplamı	**39**	**78**	**13**	**7**	**15**	**9**	**12**		**173**

Aylara Göre Üsküdar Livası'nda Suç Dağılımı

Tebliğde 1919, 1920 ve 1921 yıllarına ait günlük raporlar içinden Üsküdar ve çevresine ait bilgiler seçilerek tablo haline getirilmiştir. Üsküdar liva merkezi ve bağlı yerler ayrı ayrı çizelgelerde gösterilmiştir. Bunlar Üsküdar, Kadıköy, Haydarpaşa, Erenköy, Çengelköy, Çinili, Kızıltoprak, Beykoz gibi yerleşim yerleridir. Tablolarda raporların hangi yıla, yılın hangi ayına ait olduğu ve suçların çeşitleri ile miktarları ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Konu ile ilgili merak edilen istatistiki bilgiler (suç türleri-hangi ayda kaç adet olduğu-aylık suç toplamı ve yıllık suç toplamı) aşağıdaki tablolardan takip edilebilir.(Tablo:7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28). Tablolarda, suçların her birine dipnot numarası verilerek arşiv künye bilgisine ulaşım da sağlanmıştır.

Tablo:7

Suçlar	**Beykoz'da Aylara Göre Suç Dağılımı (1335-1919)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[31]							1	1	2				**4**
Sirkat-Dükkan[32]						1	2		1	1			**5**
Sirkat-Ev-cami[33]								3	1	1			**5**
Sirkat-Hayvan[34]												1	**1**
Sirkat sokakta[35]										1			**1**
Harik[36]								1					**1**
Fiil-i Şeni-Livata[37]									1				**1**

31 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 17-80; 21-1; 22-24; 16-95

32 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 15-62; 16-122; 23-12; 11-124; 24-5.

33 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 17-80; 24-57; 18-116; 20-13; 21-56.

34 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-10.

35 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-5.

36 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-66.

37 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 23-38.

Teşhir-i Silah[38]						2				1			**3**
Memurin-i zabıtaya haka-ret-darp[39]									1	1			**2**
İntihar[40]								1					**1**
Yankesici-lik[41]					1								**1**
taarruz[42]									1				**1**
Cam kır-mak[43]										1			**1**
Cerh[44]					1			1					**2**
Cebren dağa Kal-dırmak[45]								1					**1**
Darp[46]					1	2		2	2	2		2	**11**
YEKÜN (Aylık)					**3**	**5**	**3**	**10**	**9**	**8**		**3**	**41**

Tablo:8

Suçlar	**Beykoz'da Aylara Göre Suç Dağılımı (1336-1920)**												
	K.Sa-ni	**Şu-bat**	**Mart**	**Ni-san**	**Ma-yıs**	**Hazi-ran**	**Tem-muz**	**Ağus-tos**	**Ey-lül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Ye-kün (Yıl)**
Katl[47]											2		**2**
Cerh ve Darp[48]								1				1	**2**

38 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-24; 12-6; 13-13.

39 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 23-12; 24-24.

40 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 20-52.

41 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 10-6.

42 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 21-3.

43 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 25-3.

44 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-4; 9-21.

45 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-4.

46 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 10-6; 21-1; 24-24; 29-38; 12-6; 13-13; 17-46; 17-68; 21-100; 24-5; 27-75.

47 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-3; 48-18.

48 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-64; 45-63.

Sirkat-Dükkan[49]			1									1	**2**
Sir-kat-Ev-ca-mi[50]		1									1	2	**4**
Sir-kat-Hay-van[51]									1				**1**
Sirkat tarla, bahçe[52]											2		**2**
Ahz ve Gasp[53]												1	**1**
Harik[54]				1									**1**
Sirkat-Va-purda[55]	1												**1**
Memu-rin-i zabıtaya haka-ret-darp[56]												1	**1**
taarruz[57]												1	**1**
Cerh[58]			1	1							2		**4**
Darp[59]									1			1	**2**
YEKÜN (Aylık)	**1**	**1**	**2**	**2**				**1**	**2**		**7**	**8**	**24**

49 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 36-44; 48-64.
50 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-62; 48-50; 35-39; 48-61.
51 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 45-49.
52 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 47-32.
53 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-2.
54 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 38-33.
55 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-114.
56 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-64.
57 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-5.
58 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 36-15; 37-2; 48-3; 48-18.
59 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-5; 45-61.

Tablo:9

Suçlar	Beykoz'da Aylara Göre Suç Dağılımı (1337-1921)												
	K. Sani	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	T. Evvel	T. Sani	K. Sani	Yekün (Yıl)
Sirkat-Dükkan[60]	2												2
Harik[61]	1												1
Memurin-i zabıtaya haka-ret-darp[62]	1												1
Yankesicilik[63]		1											1
Darp[64]	2												2
YEKÜN (Aylık)	6	1											7

Tablo:10

Suçlar	Çengelköy'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1335-1919)												
	K. Sani	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	T. Evvel	T. Sani	K. Sani	Yekün (Yıl)
Cerh ve Darp[65]							1	1					2
Sirkat-Ev cami[66]					1	1	2	2	1			1	8
Sirkat-Hayvan[67]					1								1

60 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-47; 49-54.

61 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-12.

62 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-12.

63 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 51-21.

64 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-12.

65 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 15-118; 18-27.

66 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-51; 18-61; 28-42; 8-71; 14-4; 15-13; 21-40.

67 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 8-71;16-37.

Teşhir-i Silah[68]								1					**1**
Memurin-i zabıtaya hakaret-darp[69]								2	1				**3**
Cerh[70]								1					**1**
Tehdit-ev[71]										1			**1**
Darp[72]							1		1				**2**
YEKÜN (Aylık)					**2**	**1**	**4**	**7**	**3**	**1**		**1**	**19**

Tablo:11

Suçlar	Çengelköy'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1336-1920)												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[73]							1						**1**
Sirkat-Dükkan[74]				2									**2**
Sirkat-Ev-cami[75]		1	1	2	1			2	1			1	**9**

68 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 17-69.

69 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-90; 19-96; 22-64.

70 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-61.

71 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-5.

72 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 23-12; 15-101.

73 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-62.

74 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 38-25;37-2.

75 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 32-61; 36-51; 49-41; 38-36; 40-61; 48-2; 46-25;45-61.

Sirkat sokak-iskele[76]								1				2	**3**
Sirkat tarla, bahçe[77]												1	**1**
Ahz ve Gasp[78]									1				**1**
Fiil-i Şeni-Livata[79]				1									**1**
İskat**-ı cenin**[80]							1						**1**
Vefat[81]												1	**1**
Silah atmak[82]									1			1	**2**
Silahla tehdit -saldırı[83]	1											1	**2**
İntihara teşebbüs[84]							1						**1**
Tehdit-ev-dükkan[85]												1	**1**
İzale-i **bikr**[86]							1					1	**2**
Cebren dağKaldır[87]	1												**1**
Darp[88]	1						1	1				3	**6**

76 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-27; 48-2; 49-48.

77 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-10.

78 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 55-59.

79 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 37-2.

80 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-7.

81 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-10.

82 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 45-50; 49-48.

83 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-48; 29-100.

84 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-33.

85 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-41.

86 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-33; 49-27.

87 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-100.

88 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-10; 49-10; 48-2; 49-48; 29-100.

Kanuna muhalefet[89]								1					**1**
Ruhsatsız müsk sa[90]												1	**1**
YEKÜN (Aylık)	**3**	**1**	**1**	**5**	**1**		**5**	**5**	**3**			**13**	**37**

Tablo:12

Suçlar	**Çengelköy'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1337-1921)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[91]	1	1											**2**
Sirkat-Ev-cami[92]	1	1											**2**
Sirkat sokakta[93]	2												**2**
Kötü Kadınla evlenm-ahlaksızlık[94]	1												**1**
Memurin-i zabıtaya haka-ret-darp[95]	1												**1**
İzale-i **bikr[96]**	1												**1**
Darp[97]	6												**6**
YEKÜN(Aylık)	**13**	**2**											**15**

89 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-2.
90 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-10.
91 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-28; 50-68.
92 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-62; 50-68.
93 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-12.
94 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-53.
95 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-36.
96 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-39.
97 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-53; 50-5; 50-12; 50-36; 50-50.

Tablo:13

Suçlar	Çinili'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1335-1919)												
	K. Sani	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	T. Evvel	T. Sani	K. Sani	Yekün (Yıl)
Cerh ve Darp[98]							1	1	1			1	**4**
Sirkat-Dükkan[99]								1					**1**
Sirkat-Ev-cami[100]				2	1	4	1	4		1			**13**
Sirkat-Hayvan[101]								1					**1**
Ahz ve Gasp[102]								2		1			**3**
Harik[103]								2					**2**
Fiil-i Şeni Livata[104]									1				**1**
Teşhir-i Silah[105]								1					**1**
Memurin-i zabıta-ya hak darp[106]								1	2	1			**4**
Hüküm. aleyhinde bulun-mak[107]							1						**1**
Vefat[108]									1				**1**
Taar-ruz-ev[109]						1			1	1	1		**4**
Cam kır-mak[110]									1				**1**

98 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 21-19; 27-99; 15-45;19-96.

99 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-77.

100 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 7-40; 24-99; 7-40; 9-21.1; 11-124; 13-81; 13-13; 15-85; 18-66;20-13;20-57.

101 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-116.

102 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 19-14;19-49.

103 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 19-74;19-96.

104 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 22-16.

105 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-77.

106 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 19-90; 23-95; 21-76.

107 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 16-45.

108 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 23-2.

109 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 21-19; 23-84; 26-5; 13-81.

110 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 20-84.

Irza tasallut[111]											1		**1**
Cerh[112]							1	2	1				**4**
Silah atmak[113]					1		1		2				**4**
Silahla tehdit [114]								1	1				**2**
İntihara teşebbüs[115]										1			**1**
Tehdit-ev-sokak[116]								1					**1**
Darp[117]							2	6	3	1			**12**
Ev taşlamak[118]									1				**1**
YEKÜN (Aylık)				**2**	**2**	**5**	**7**	**23**	**15**	**6**	**2**	**1**	**63**

Tablo:14

Suçlar	**Çinili'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1336-1920)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[119]								1					**1**
Sirkat-Dükkan[120]					1							1	**2**
Sirkat-Ev-cami[121]	2	1	1	4		1	1	2			12	4	**28**

111 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 26-5.

112 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 21-1;15-45;18-90; 18-116.

113 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 9-21.1; 15-45;22-86.

114 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 17-46;23-46.

115 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-102.

116 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 19-5.

117 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 25-20; 15-85; 16-37; 18-77;18-99;19-40; 19-96;21-40;21-56; 21-76.

118 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 20-84.

119 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-89.

120 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 41-27; 48-62.

121 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 42-50; 44-22; 49-11; 30-93; 31-1; 33-51; 39-19; 48-9; 48-30; 48-38; 49-10; 49-27;34-42; 37-2; 38-15; 44-89; 46-44.

Sir-kat-Hay-van[122]									1				**1**
Sirkat sokakta[123]									1				**1**
Sirkat tar-la, bahçe[124]					1							1	**2**
Ahz ve Gasp[125]							1					1	**2**
Harik[126]							1						**1**
Kumaroy-namak[127]											1		**1**
Teşhir-i Silah[128]				1			1	1					**3**
Eser-i kaza neticesi Vefat[129]							1						**1**
İskat**-ı cenin[130]**							1						**1**
Memurin-i zab.hak. darp[131]												2	**2**
İntihar[132]	1												**1**
taarruz[133]				2									**2**
Cam kır-mak[134]				1								1	**2**
Cerh[135]	1		1								2	6	**10**
Silah atmak[136]	1							1					**2**

122 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 45-49.
123 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 45-48.
124 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 40-16; 49-27.
125 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-27; 38-15.
126 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-30.
127 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-24.
128 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 38-29;38-15;46-44.
129 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-67.
130 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-30.
131 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-27.
132 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-1.
133 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 37-2;37-11.
134 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-19;37-11.
135 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 36-16; 48-62; 49-11; 48-30; 48-47; 49-27; 49-31; 48-5.
136 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-85; 30-93.

İntihara **teşeb.**[137]		1										1	**2**
Teh-dit-ev[138]									1				**1**
Darp[139]		1											**1**
YEKÜN (Aylık)	**5**	**3**	**2**	**8**	**2**	**1**	**6**	**5**	**3**		**15**	**17**	**67**

Tablo:15

Suçlar	**Çinili'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1337-1921)**												
	K. Sani	**Şu-bat**	**Mart**	**Ni-san**	**Ma-yıs**	**Ha-ziran**	**Tem-muz**	**Ağus-tos**	**Ey-lül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[140]	1												**1**
Sirkat-Dükkan[141]	1												**1**
Sir-kat-Ev-ca-mi[142]												1	**1**
Sirkat tar-la, bahçe[143]												1	**1**
Memurin-i zabıtaya haka-ret-darp[144]		1											**1**
Taarruz[145]	1												**1**
Cam kır-mak[146]	1												**1**

137 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-62; 33-51.
138 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 45-49.
139 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 32-54.
140 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-28.
141 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-12.
142 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-19.
143 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-10.
144 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-57.
145 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-66.
146 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-69.

Cerh[147]	2												**2**
Teh-dit-ev[148]	1												**1**
YEKÜN (Aylık)	**7**	**1**										**2**	**10**

Tablo:16

Suçlar	**Erenköy'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1336-1920)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[149]												1	**1**
Sirkat-Ev[150]**-cami**[151]											3	1	**4**
Sirkat-Hayvan[152]											1	1	**2**
Ahz ve Gasp[153]												1	**1**
Memurin-i zabıtaya hakaret- darp-cerh[154]												1	**1**
Hükümet aleyhinde konuşmak-[155]**Peyg.küfr**								2					**2**
Cerh[156]								1			1	2	**4**

147 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-62.

148 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-66.

149 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-36.

150 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-50;. 48-17; 48-9.

151 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-24.

152 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-9; 49-41.

153 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-5.

154 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-36.

155 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-2.

156 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-50; 48-62;48-2;48-61.

Silah atmak[157]								1					**1**
Tehdit[158]-ev												1	**1**
Darp[159]								1	1			3	**5**
YEKÜN (Aylık)								**5**	**1**		**5**	**11**	**22**

Tablo:17

Suçlar	**Erenköy'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1337-1921)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[160]	1												**1**
Sirkat-Ev-cami[161]												1	**1**
Sirkat tarla, bahçe[162]	1												**1**
Ahz ve Gasp[163]	2												**2**
Kundakçılık[164]	1												**1**
Cerh[165]	2												**2**
Darp[166]	3											1	**4**
YEKÜN (Aylık)	**10**											**2**	**12**

157 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-89.
158 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-5.
159 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-31; 49-27; 49-5; 55-59;45-61.
160 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-23.
161 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-23; 50-10.
162 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-7.
163 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-53; 49-69.
164 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-23.
165 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-47; 49-69.
166 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-53; 50-23; 50-10.

Tablo:18

Suçlar	Haydarpaşa'da Aylara Göre Suç Dağılımı (1335-1919)												
	K. Sani	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	T. Evvel	T. Sani	K. Sani	Yekün (Yıl)
Sirkat- Dükkan[167]					1						1		**2**
Sirkat-Ev-cami[168]										1	1	1	**3**
Sirkat sokakta[169]										1			**1**
Kömür Çalmak[170]								1		1		1	**3**
Un torbası çalmak[171]								1	1		1		**3**
Yağ çalmak[172]									1				**1**
Emniyeti Suistimal[173]							1						**1**
Eser-i kaza neticesi Vefat[174]												1	**1**
Yankesicilik[175]								2	1	1			**4**
Kaçakçılık[176]												1	**1**
Cerh[177]					1			2		1			**4**
Silah atmak[178]					1			1					**2**

167 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 25-60; 8-59;
168 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-57; 26-5; 27-75.
169 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-65.
170 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-102; 17-69; 27-75.
171 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 26-5; 20-13; 22-64.
172 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 22-64.
173 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 15-118.
174 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-10.
175 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 22-24; 24-65; 17-68; 20-57.
176 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 27-149.
177 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-4; 23-84; 8-8; 19-90.
178 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 8-8; 17-68.

Rüşvet almak[179]										1			**1**
Dolandırıcılık[180]					1								**1**
Darp[181]											1		**1**
YEKÜN (Aylık)					**4**		**1**	**7**	**3**	**6**	**4**	**4**	**29**

Tablo:19

Suçlar	**Haydarpaşa'da Aylara Göre Suç Dağılımı (1336-1920)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[182]		1											**1**
Un torbası çalmak[183]	1												**1**
Buğday çalmak[184]	1												**1**
Esrar taşımak[185]		1											**1**
Cerh -Kazaen[186]	1		1										**2**
YEKÜN (Aylık)	**3**	**2**	**1**										**6**

179 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-102.
180 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 8-68.
181 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 25-60.
182 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 1-5.
183 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-1.
184 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-100.
185 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-7.
186 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-1; 34-42.

Tablo:20

Suçlar	Kadıköy'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1335-1919)												
	K. Sani	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	T. Evvel	T. Sani	K. Sani	Yekün (Yıl)
Katl[187]										1			**1**
Sirkat- Dükkan[188]									8	2		6	**16**
Sirkat- Ev-cami[189]					3	3			7	5	4	9	**31**
Sirkat sokakta[190]										1	1		**2**
Sirkat tarla, bahçe[191]											1		**1**
Yasak Silah taş.[192]												1	**1**
Fiil-i Şeni-Livata[193]										1			**1**
Teşhir-i Silah[194]										1			**1**
Memurin-i zabıtaya hakaret-darp[195]					1			1				1	**3**
İntihar[196]							1						**1**
Yankesicilik[197]					1						1		**2**
Kız kaçırmak[198] **Serserilik**												1	**1**
Vefat[199]									1				**1**

187 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 23-84.

188 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 21-19; 22-24; 22-16; 24-8; 24-24; 25-26; 27-51; 27-142; 28-28; 28-75; 21-40; 28-39.

189 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 42-41; 17-36; 22-73; 22-24; 22-16; 22-46; 24-65; 24-99; 25-20; 25-25; 25-26; 27-51; 27-99; 28-42; 28-75; 29-14; 29-28; 8-8; 8-71; 8-68.

190 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-24.

191 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 27-141.

192 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 28-75.

193 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 25-17.

194 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 25-20.

195 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-38; 27-142; 8-59.

196 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 15-62.

197 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 26-5; 8-8.

198 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 28-75.

199 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 21-19.

taarruz[200]									1	1			**2**
Cam kırmak[201]												1	**1**
Cerh[202]					1		1	1	1	2		1	**7**
Silah atmak[203]												1	**1**
Silahla tehdit [204]											1		**1**
Darp ve gasp[205]												1	**1**
Darp[206]								1	2	1	1	2	**7**
YEKÜN(Aylık)					**6**	**3**	**2**	**3**	**20**	**15**	**9**	**24**	**82**

Tablo:21

Suçlar	**Kadıköy'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1336-1920)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[207]			2	1					2			2	**7**
Sirkat- Dükkan[208]	1	2		3		2	1					9	**18**
Sirkat-Ev[209]	4	12	6	2	6	1	4	2	1		2	21	**61**
Sirkat sokakta[210]	1						2					2	**5**
Sirkat tarla bah.[211]					1								**1**
Ahz ve Gasp[212]	1		1									2	**4**
Harik[213]							1	1				2	**4**

200 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-8; 25-3.

201 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 28-75.

202 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 15-62; 18-38; 21-1; 23-84; 24-102; 9-21.1; 28-39.

203 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 28-75.

204 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 28-42.

205 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 28-42.

206 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 19-57; 22-16; 22-63;. 24-65; 27-141; 29-14; 29-51.

207 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 34-35; 36-44; 39-32;. 45-52; 49-3; 49-31.

208 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 33-41; 39-36; 41-32; 43-5; 48-64; 49-41; 29-68; 39-1; 49-3; 49-7; 49-10; 49-27; 49-31; 1-5; 38-15.

209 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-78; 30-24; 32-40; 32-61; 33-41; 33-47; 34-35; 36-11; 36-35; 36-51; 40-16; 41-33; 41-17; 41-27; 41-32; 42-63; 44-30; 44-33; 44-85; 48-24; 48-62; 48-64; 49-11; 31-1; 32-62; 33-28; 33-51; 55-59; 45-50; 48-32; 48-47; 48-50; 48-56; 49-3; 49-7; 49-10; 49-10; 49-68; 49-27; 49-36; 1-5;38-49; 29-100.

210 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 42-63; 42-65; 49-41; 29-68; 49-5.

211 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 40-16.

212 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-78. 36-20; 49-59; 49-36.

213 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-51; 49-11; 55-59; 49-10.

Camide sirkat[214]												1	**1**
Kuttai Tarik gasp[215]				1									**1**
Teşhir-i Silah[216]				1			1					2	**4**
İskat-ı cenin[217]											1		**1**
Memurin-i zab. hakdarp[218]		1	1		1							5	**8**
İntihar[219]			1										**1**
Hükümet aleyhine konuşma[220]	1												**1**
Cam kırmak[221]		2										1	**3**
Cerh[222]		2		2			2					12	**18**
Silah atmak[223]				1								1	**2**
Silahla tehdit[224]				1								1	**2**
İntiharateşebbüs[225]		1	1	1								1	**4**
Karmanyolacılık[226]							1					2	**3**
Cerh Kazaen[227]	1												**1**
Darp ve gasp[228]					1								**1**
Tehdit-ev-sokak[229]												5	**5**

214 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-11.

215 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 37-49.

216 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-14; 37-15; 49-10; 49-36.

217 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-38.

218 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 33-47; 36-11; 41-32; 48-62; 49-2; 49-41; 49-10; 49-31.

219 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 36-51.

220 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-100.

221 *BOA,* DH. EUM. 32-61; 33-51; 49-5.

222 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 33-47; 39-9; 39-32; 43-14;44-22; 48-24; 48-62; 49-2; 33-51; 48-56; 49-5; 49-7; 49-10; 49 31.

223 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 38-33; 49-27.

224 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 37-15; 49-10.

225 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 36-16; 49-41; 1-5;38-49.

226 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-14; 48-62; 49-41.

227 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-2; 43-14.

228 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 41-32.

229 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-11; 49-7; 49-68

İzale-i bikr[230]		1											**1**
Darp[231]	1	2	1	3			1		1		1	4	**14**
YEKÜN (Aylık)	**10**	**23**	**13**	**16**	**9**	**3**	**13**	**3**	**4**		**4**	**73**	**171**

Tablo:22

Suçlar	**Kadıköy'de Aylara Göre Suç Dağılımı (1337-1921)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[232]	2	1											**3**
Sirkat- Dükkan[233]	4												**4**
Sirkat-Ev-cami[234]	19	1											**20**
Sirkat sokakta arabada[235]	2												**2**
Sirkat tarla, bahçe[236]	1												**1**
Ahz ve Gasp[237]	6	2											**8**
Harik[238]	2												**2**
Teşhir-i Silah[239]	2												**2**
İntihar[240]	2												**2**
Yankesicilik[241]	1												**1**
Taarruz[242]	2												**2**

230 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 1-8.

231 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-78; 34-35; 37-22; 38-25; 38-33; 45-52; 49-41; 32-62; 33-51; 48-7; 49-10; 49-36.

232 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-69; 50-69; 51-21.

233 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-66; 49-69; 50-36; 50-62.

234 *BOA*, DH. EUM. AYŞ. 49-47;49-53; 49-60; 49-69; 50-1; 50-7; 50-19; 50-23; 50-36; 50-39; 50-62; 50-68; 50-47.

235 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-7; 50-36.

236 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-1.

237 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-47; 50-1; 50-12; 50-19; 50-23; 50-68; 51-21.

238 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-12; 50-71.

239 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-1; 50-50.

240 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-1; 50-71.

241 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-12.

242 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-55; 50-36.

Cam kırmak[243]	3												**3**
Cerh[244]	5	1											**6**
Silah atmak[245]	1												**1**
Dolandırıcılık[246]	2												**2**
Karmanyolacılık[247]	1												**1**
Tehdit-ev[248]		1											**1**
İzale-i bikr[249]	1												**1**
Emniyeti suistimal[250]	1												**1**
Darp[251]	13	2											**15**
YEKÜN (Aylık)	**70**	**8**											**78**

Tablo:23

Suçlar	**Kızıltoprak'ta Aylara Göre Suç Dağılımı (1335-1919)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Katl[252]					1								**1**
Cerh ve Darp[253]					1	1		1	2				**5**
Sirkat-Ev-cami[254]					4	3	3	1	1	2		1	**15**
Sirkat-Hayvan[255]					1								**1**

243 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-66; 50-7.

244 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-53; 50-1; 50-36; 50-39; 50-57.

245 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-69.

246 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-53; 49-66

247 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-39.

248 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 51-21.

249 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-66

250 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-1.

251 *BOA*, DH. EUM. AYŞ. 49-53; 49-55; 49-69; 50-1; 50-7; 50-12; 50-23; 50-62; 50-57; 51-21;50-47.

252 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 8-59.

253 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 22-73; 8-8; 11-124;18-77; 20-110.

254 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 15-62; 23-84; 25-3; 29-28; 8-8; 8-71; 9-21.1; 12-6;13-81; 16-95;19-40; 21-100.

255 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 8-68.

Sirkat tarla, bahçe[256]					1								**1**
Harfendazlık(laf atma)[257]					1								**1**
Teşhir-i Silah[258]						1							**1**
Eser-i kaza neticesi Vefat[259]							1	1					**2**
Memurin-i zabıtaya hakaret-darp[260]						2		1			1		**4**
İntihar[261]								1					**1**
Taarruz[262]						1							**1**
Cerh[263]						2	1	2					**5**
Silah atmak[264]						2							**2**
İntihara teşebbüs[265]									1				**1**
Cerh -Kazaen[266]								2					**2**
Tehdit-ev[267]										1			**1**
İzale-i bikr[268]									1				**1**
Darp[269]					1								**1**
YEKÜN (Aylık)					**10**	**12**	**5**	**9**	**5**	**3**	**1**	**1**	**46**

256 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 9-21.1
257 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 9-21.1
258 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 27-149; 13-81.
259 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 17-36; 19-96.
260 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 42-41; 27-141; 13-13;18-99.
261 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-4.
262 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 13-81.
263 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 42-41; 14-15; 15-45;19-40; 20-57.
264 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 13-81;13-13.
265 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 22-86.
266 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 17-69; 20-57.
267 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 23-84.
268 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 21-76.
269 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 8-8.

Tablo:24

Suçlar	Kızıltoprak'ta Aylara Göre Suç Dağılımı (1336-1920)												
	K. Sani	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	T. Evvel	T. Sani	K. Sani	Yekün (Yıl)
Cerh ve Darp[270]								1				1	**2**
SirkatDükkan[271]					1		1					3	**5**
Sirkat-Ev cami[272]	1	2	4	4	1		5	3	2			2	**24**
Sirkat Hayvan[273]			2	1									**3**
Sirkat sok. iskele[274]												2	**2**
Sirkat tarla,bahçe[275]							2		2		3	1	**8**
EmniyetiSuistimal[276]	1												**1**
Ahz ve Gasp[277]							1				1	2	**4**
Harik[278]	1												**1**
Hükümet aley[279]		1											**1**
Sahtekarlık[280]				1									**1**
Hane tahliyesi[281]		1											**1**
Teşhir-i Silah[282]							1					1	**2**
İntihar[283]							1						**1**
Yankesicilik[284]				1									**1**
İngiliz. ait beygir yaralanması[285]				1									**1**

270 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-85; 48-56.

271 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 40-16; 49-68; 49-36; 44-32.

272 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-24; 33-41; 36-35; 36-44; 36-51; 39-32; 43-51; 44-33; 43-34; 44-7; 45-50; 49-3; 1-8; 34-42;37-11; 44-57; 44-89.

273 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 34-35; 36-51; 38-33.

274 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-5; 49-31.

275 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-30; 45-48; 45-50; 47-32; 48-7; 48-30; 49-36.

276 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-14.

277 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-34; 48-50; 49-68; 48-18.

278 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-14.

279 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 33-41.

280 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 38-15.

281 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 1-5.

282 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-51; 48-50.

283 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-30.

284 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 39-13.

285 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 38-40.

İngiliz Kh. şeker çalmak[286]				1									**1**
Vefat[287]	1												**1**
Cerh[288]		1		2			1						**4**
Silah atm-tehdit[289]			1					1					**2**
Fuhuş[290]			1										**1**
Dolandırıcılık[291]		1											**1**
İntiharateşebbüs[292]				1									**1**
Cerh -Kazaen[293]					1								**1**
İzale-i **bikr**[294]												1	**1**
Darp[295]		1		1	2							2	**6**
Sarhoşluk [296]								1					**1**
YEKÜN (Aylık)	**4**	**7**	**8**	**13**	**5**		**12**	**6**	**4**		**4**	**15**	**78**

Tablo:25

Suçlar	**Kızıltoprak'ta Aylara Göre Suç Dağılımı (1337-1921)**												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[297]	2												**2**
Sirkat- Dükkan[298]	1												**1**
Sirkat-Ev-cami[299]	4	1											**5**

286 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 38-49.
287 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-7.
288 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 37-49; 43-51; 39-13.
289 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 36-20;33-51; 44-89.
290 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 36-20.
291 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 33-51.
292 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 39-32.
293 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 41-17.
294 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-27.
295 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-14; 38-25; 41-27; 49-41; 49-5; 1-5; 41-45;
296 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-85.
297 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-69; 50-1.
298 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-62.
299 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-47; 49-69; 50-69; 50-62; 50-68.

Ahz ve Gasp[300]	2												**2**
Cerh[301]	1												**1**
Karmanyolacılık[302]	1												**1**
Darp[303]	1												**1**
YEKÜN (Aylık)	**12**	**1**											**13**

Tablo:26

Suçlar	Üsküdar'da Aylara Göre Suç Dağılımı (1335-1919)												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Cerh ve Darp[304]				2									**2**
SirkatDükkan[305]				8		1	2	2					**13**
Sirkat-Ev[306]				8	1	5	2	4	3	2		4	**29**
SirkatHayvan[307]				1		1			1				**3**
Sirkat sokakta[308]												1	**1**
Ahz ve Gasp[309]										1			**1**
Kundakçılık[310]										1			**1**
Teşhir-i Silah[311]									2	1			**3**

300 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-19; 50-28.

301 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-47.

302 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-36.

303 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-28.

304 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 7-40.

305 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 3-70; 4-7-1/3; 4-43-1; 11-136; 15-118; 17-97; 18-4.

306 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 3-57; 3-70; 4-7-1/3; 4-43-1; 7-40; 8-110; 8-110; DH. EUM. 3.Şube. 13-32; AYŞ.42-41; 14-2; 14-57; 15-118; 17-36; DH. EUM. 3. Şube. 18-15; DH. EUM. AYŞ.18-23; 18-38; 21-1; 23-12; 24-8; 25-17; 27-149; 28-28; 28-71; 29-28; 7-40.

307 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 3-57; 7-1; 20-90; 23-12.

308 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-46.

309 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-5.

310 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-5.

311 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 22-35; DH. EUM. AYŞ. 24-5.

Eser-i kaza neticesi Vefat[312]								1					**1**
Memurin-i zab.hak. darp[313]						1				1			**2**
İntihar[314]									1				**1**
Yankesicilik[315]								1					**1**
Vefat[316]							1						**1**
Taarruz[317]				1				1					**2**
Cam kırmak[318]				1						2			**3**
Cerh[319]				1			3	1	2	2			**9**
Silahla tehdit[320]					1								**1**
Darp ve işkce[321]									1				**1**
Dolandırıcılık[322]										1			**1**
İntihara teşebbüs[323]										1			**1**
Cerh Kazaen[324]								1			1		**2**
Darp ve gasp[325]							2		1				**3**
Tehdit-ev[326]							2	1					**3**
Darp[327]						1	3						**4**

312 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-61.
313 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 11-136
314 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 22-46; DH. EUM. AYŞ. 24-5.
315 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-38.
316 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 17-36.
317 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 3-70; 18-38.
318 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 3-70; 24-51; DH. EUM. AYŞ. 24-5.
319 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 3-70;15-62; 20-32; 22-35; 23-38; 23-66; 25-17.
320 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 10-6.
321 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 23-38;
322 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-57.
323 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 24-107.
324 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 18-38; 25-60.
325 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 15-62; 17-36; 23-95.
326 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 15-118; 17-36; 18-38
327 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 14-57; 17-36.

Ev taşlamak[328]								1					**1**
YEKÜN (Aylık)				**22**	**2**	**9**	**15**	**13**	**11**	**12**	**1**	**5**	**90**

Tablo:27

Suçlar	Üsküdar'da Aylara Göre Suç Dağılımı (1336-1920)												
	K. Sani	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Ağustos**	**Eylül**	**T. Evvel**	**T. Sani**	**K. Sani**	**Yekün (Yıl)**
Katl[329]		1											**1**
Cerh ve Darp[330]	1											5	**6**
Sirkat- Dükkan[331]	1	2						2			5	1	**11**
Sirkat-Ev[332]	3	2	3		1	2	3				2	8	**24**
Sirkat sokakta[333]											2	1	**3**
Sirkat tarlabahçe[334]											1	2	**3**
Yasak Silah taş.[335]												1	**1**
Ahz ve Gasp[336]							1						**1**
Fiil-i Şeni-Livata[337]	1											1	**2**
Teşhir-i Silah[338]			1								2	1	**4**
İskat-ı cenin[339]							2						**2**

328 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 17-80.

329 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 33-51.

330 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-24; 49-68; 49-19; 49-27.

331 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 29-114; 48-62; 32-54; 33-28; 47-32; 48-7; 48-32; 48-33; 48-38; 48-47; 49-5; 45-66.

332 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 32-40; 48-62; 30-93; 31-1; 32-54; 36-15; 43-34; 43-62; 48-28;. 48-33; 48-50; 49-3; 49-5; 49-19; 49-31; 42-41; 44-45;40-61

333 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 47-32; 48-7; 49-27; 49-38.

334 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-33; 48-47; 49-31.

335 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-3.

336 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-37.

337 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-14; 49-27.

338 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-9; 48-38; 49-68; 34-29.

339 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-9.

Memurin-i zab. hk-darp[340]								1			1	3	**5**
Sarkıntılık[341]												1	**1**
Kalpazanlık[342]												1	**1**
Taarruz[343]							1				1	1	**3**
Cam kırmak[344]												2	**2**
Cerh[345]	1	2					2		1		2	1	**9**
Silah atmak[346]		1					1						**2**
Darp ve işken-ce[347]							1						**1**
Dolandırıcı-lık[348]				1			1					1	**3**
Cerh -Kaza-en[349]											1		**1**
Cebren dağa Kaldırmak[350]							1						**1**
Darp[351]											2		**2**
İntihar[352]				1								1	**2**
Gasp[353]							1						**1**
Sarhoşluk [354]												3	**3**
YEKÜN(Aylık)	**7**	**8**	**4**	**2**	**1**	**2**	**14**	**3**	**1**		**19**	**34**	**95**

340 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-62; 48-9; 48-47; 44-66.
341 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-56.
342 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-19; 44-20.
343 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-9; 49-3.
344 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-56; 49-68.
345 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 30-14; 33-28; 43-34; 44-7; 45-48; 48-7; 48-17; 1-5; 49-48.
346 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 32-47; 43-67.
347 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-62.
348 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 37-15; 49-36; 44-40.
349 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-30.
350 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 43-62.
351 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 48-62; 47-32; 48-7;
352 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 38-29, 49-18.
353 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 44-37.
354 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-7;. 49-10; 49-19.

Tablo:28

Suçlar	Üsküdar'da Aylara Göre Suç Dağılımı (1337-1921)												
	K. Sani	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	T. Evvel	T. Sani	K. Sani	Yekün (Yıl)
Cerh ve Darp[355]	1												**1**
Sirkat- Dükkan[356]	4												**4**
Sirkat-Ev-cami[357]	4												**4**
Sirkat sokakta[358]	2												**2**
Mezarlıkta Ağaç Kesmek[359]	1												**1**
İskat**-ı cenin**[360]	1												**1**
Taarruz[361]	1	1										1	**3**
Cam kırmak-ev-dükkan[362]	1	2											**3**
Cerh[363]	1												**1**
Silah atmak[364]	2												**2**
Dolandırıcılık[365]	1												**1**
Karmanyolacılık[366]	2												**2**
Cerh -Kazaen[367]	1												**1**

355 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-7.
356 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-62; 50-19; 50-28.
357 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-71; 50-12; 50-36; 50-50.
358 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-66; 50-36.
359 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 49-69.
360 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-69.
361 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-10; 50-57;50-50.
362 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 51-21; 50-1.
363 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-71.
364 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-39; 50-50.
365 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-28.
366 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-47; 50-5.
367 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-62; 50-69.

Darp-Tehdit-ev[368]	1												**1**
İzale-i **bikr**[369]	1												**1**
Memura rüşvet[370]	1												**1**
Darp-gasp[371]	8	2											**10**
YEKÜN (Aylık)	**33**	**5**										**1**	**39**

Sonuç

Tebliğde, Üsküdar'ın Mondros Mütârekesi'nden sonraki İstanbul Polis Müdürlüğü Âsâyiş Şubesi polis kayıtları incelenmiştir. İncelemede üç yıl gibi kısa bir zaman ele alınmıştır. Tebliğimizin başında âsâyiş kavramı lügatlere ve idare hukuku kitaplarına göre incelenmiştir. Raporları hazırlayan İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin kuruluşuna kadar geçen sürede polis teşkilatının gelişim seyri kısaca açıklanmıştır. Üç yılı kapsayan raporlar incelenerek hangi aylarda suç işlendiği, aylık raporlara göre suçların dağılımı, Üsküdar Livası'nın yıllık suç dağılımı konularında tablolar oluşturulmuştur. Tablolara raporlarda geçen olaylar tamamen aktarılmıştır. Defterlerde geçen hadiselerin neticelerini tespit elbette zordur. Polis raporlarındaki suçluların akıbetlerini başka kaynaklarla birlikte incelemek gerekmektedir. Mesela mahkemeye akseden olaylarla karşılaştırılabilir. Dolayısıyla çok uzun soluklu ve teferruatlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Birçok devlet kurumunun görevleri gereği (adliye-polis, jandarma vs.) yaptıkları icraatın karşılaştırılması sonucu devlet mekanizmasının işleme şeklini, kanun ve yönetmeliklerin uygulamadaki yerini, bunun toplum hayatına olumlu-olumsuz katkılarını, netice itibariyle kamu düzeninin ve âsâyişin ne derece temin edildiğinin tespiti mümkündür. Bu ise elbette bir tebliğin hacmini kat kat aşan bir durumdur. Ayrıca tebliğde jandarma teşkilatı tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen kırsal kesimle alakalı raporlar kullanılmamıştır. Başka bir çalışmada şehir merkezleri ve kırsal kesim raporları karşılaştırmalı olarak incelenerek daha kapsamlı neticelere ulaşılabilir.

368 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-62.

369 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-50.

370 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-12.

371 *BOA,* DH. EUM. AYŞ. 50-68; 50-57; 49-55; 50-1;50-12; 50-19; 50-23; 50-36; 50-50.

Şemsi Paşa Karakolhanesi

Polis kayıtlarında suçlu ve mağdurların isim ve şöhretleri, bazen meslekleri kayıt altın alınmış durumdadır. Diğer taraftan olayların sebepleri (tartışma, tehdit, sarhoşluk vs.), oluş şekli hakkında bilgiler verilmektedir. Faillerin yakalanıp yakalanmadığı, suçüstü yapıldığı veya faili meçhul kaldığı gibi bilgilere ulaşılmaktadır. Suçluların bir kısmı bilinçli olarak suç işlemeyi meslek haline getiren profesyonellerdir. Bazıları sarhoş olarak veya kendini kaybederek muhataplarına saldırmak suretiyle suç işlemektedir. Bir kısmı işi daha da ileriye götürerek görevli devlet memurlarına, polislere saldırma cüretini göstermektedir. Hatta karakolda hakkında işlem yapılırken bile saldırabilmektedir. Bazıları ise dışarıda veya karakolda polisi darp ederek yaralayabilmektedir. Silah göstererek tehdit edene, muhatabını kurşunla yaralayana, hasmını vurarak öldürene bu raporlarda rastlanmaktadır. En çok rastlanan suç ise hırsızlıktır. Hırsızlar evlere girerek para, altın, vesair mücevherat ve daha başka eşyaları çalıp kaçmaktadır. Genellikle de yakalanan azdır. Raporlarda suçlu olay sırasında yakalanmamışsa "*hakkında araştırma yapılmaktadır*" kaydı düşülmektedir. Dolayısıyla hadisenin sonucu hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Dükkânlardan eşya çalma işi de en az evden yapılan hırsızlık kadar yaygın durumdadır. Diğer taraftan suçlar arasında ahlaksız fiillere de rastlanmaktadır. Aile içi şiddete dayalı olarak darp, yaralama, hakaret olaylarına rastlanmaktadır. Darp sonucu evde veya sokakta çocuk düşürülmesi rastlanan olaylardandır. İntihar veya intihara teşebbüs sebepleri arasında eşler arasındaki geçimsizlik, sevda ve hastalıktan dolayı umutsuzluğa düşme gibi sebepler polis kayıtlarına geçmiştir. Suç işleyenler arasında Müslümanların yanında Rum, Ermeni ve Yahudiler de bulunmaktadır. Hatta bazı suç şebekelerinin hem Müslüman, hem de Ermeni, Rum, Yahudi gibi azınlıklardan teşekkül

ettiği görülmektedir. Suç işlerken menfaatleri ortak olduğundan aralarında uyum sağlamakta zorlanmadıkları anlaşılmaktadır. Komşu evlerine, dükkânlarına saldırarak cam kırmak vs. gibi hadiseler de polis kayıtlarına girmiş durumdadır. Az da olsa kalpazanlık, içmesi yasak olan içeceklerin ticaretini yapmak gibi kanunsuzluklara da rastlanmaktadır. Şehir magandaları o zaman da varlıklarını sokakta gelişigüzel silah sıkarak göstermektedirler.

Selamsız Karakolhanesi

Şehrin suç haritası, suçluların cinsiyetleri, suçların çeşitleri, hangi suçların daha çok işlendiği, ahlaki durum vs gibi hususlar da çalışma yapacaklara; bu raporların ışık tutacağı şüphesizdir. Daha geniş bir zaman dilimini ele alan ve İstanbul'un diğer kaza, semt ve mahallerini de içine alan karşılaştırmalı akademik çalışmaların bu raporlardan istifade ile yapılması mümkündür. Raporlardan suçluların meslekleri, suç işleme sebepleri gibi konularda da bilgi edinilebilmektedir. Kanun ve nizamların uygulanmasında yabancı işgalinden dolayı sıkıntılar olması muhtemeldir. Polis raporlarına intikal eden olaylar arasında en çok adi suçlarla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Siyasî, askerî olaylar bu raporlara aksetmemiştir. Sadece az sayıda işgal güçlerine mensup askerlerin bazı suçlara karışmaları ile ilgili birkaç hadise söz konusudur. Bu çalışmanın 20. Yüzyıl başlarında ve işgal altında olan bir şehirdeki âsâyiş durumuna, dolayısıyla sosyal yapıya bir nebze de olsa ışık tutacağı düşünülmektedir. Polis rapor/defterlerindeki bu kayıtların Osmanlı Arşivi'nde bulunan diğer evrak ile birlikte yapılacak yeni yeni çalışmalara katkıda bulunacağını rahatça söyleyebiliriz. Bu verilerden son dönem Osmanlı sosyal tarihi ve polis tarihi ile ilgili çalışacakların faydalanacakları muhakkaktır.

Arşiv Belgelerine Göre Kandilli Âdile Sultan Kasrı ve Kız Mektebine Tahsisi

DOÇ. DR. NEVZAT SAĞLAM
Karabük Üniversitesi

Giriş

Sultan II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan 15 Şevval 1241/23 Mayıs 1826 tarihinde Topkapı Sarayı'nda doğmuştur[1]. Babası Sultan II. Mahmud'un Adlî lakabına istinaden kendisine Âdile adı verilmiştir. On üç yaşında iken babasının vefat etmesi üzerine ağabeyi Abdülmecid'in himayesinde yetişmiştir[2]. 1845 senesinde Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa ile evlenmiştir[3]. Evlendikten sonra Fındıklı'da Mimar Sinan Üniversitesi'nin bulunduğu yerdeki Neşetâbâd Sarayı, Âdile Sultan'a tahsis edilmiştir. Bununla beraber Kuruçeşme'de Esma Sultan'dan kalan yalıda, Kâğıthane, Çırağan, Validebağı ve Kandilli'deki saraylarda da oturmuştur[4].

Âdile Sultan 12 Şubat 1899 tarihinde vefat etmiştir[5]. Hazırlanan resmi vefat ilanında bir süredir yakalandığı hastalıktan kurtulamayıp vefat ettiği belirtilmiş ve vefat haberi gazetelerde ilan edilmiştir. Naaşı Eyüp Sultan Mezarlığı'nda Hüsrev Paşa türbesinde 1869'da vefat eden eşi Damat Mehmed Ali Paşa'nın yanına defnedilmiştir[6].

---

1 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e), 690/4; Âdile Sultan'ın hayatı için ayrıca bk. İ. Hakkı Konyalı, *Âbideleriyle ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, II, 155-156; Necdet Sakaoğlu, "Âdile Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, ed. ,İstanbul 1993, I, 79-82.

2 Nihat Azamat, "Âdile Sultan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988, I, 382-383; Nail Bayraktar, *Adile Sultan*, İstanbul 1994, s. 6.

3 BOA, Hatt-ı Hümâyun (HAT) 1642/9 14 Rebîulevvel 1261/23 Mart 1845.

4 BOA, İrâde Dahiliye (İ. DH) 175/9428 16 Receb 1264/18 Haziran 1848; BOA, Hazine-i Hâssa Defterleri (HH. d), 13290 10 Zilhicce 1272/12 Ağustos 1856; BOA, Hazine-i Hâssa İrâdeler (HH. İ), 12/10 15 Zilhicce 1276; Nihat Azamat, a.g.m., 1, 382-383.

5 Bahçe girişindeki panoda verilen bilgiye göre ise, Âdile Sultan 1901'de sarayı Milli Eğitime bağışlayarak vefat etmiştir.

6 BOA, İrâde Hususi (İ. HUS), 73/1 12 Şubat 1899; BOA. Maliye Nezâreti Emlâk-i Emîriyye Müdüriyeti (ML. EEM), 1352/2-13 7 Kasım 1912; İ. Hakkı Konyalı, a.g.e., II, 156; Nihat Azamat, a.g.m., 1, 382-383; Yıldız Demiriz, "Âdile Sultan Türbesi," Nuri Akbayar vd. (ed.), *a.g.e.*, 1, 84.

Âdile Sultan'ın eşi Mehmed Ali Paşa'nın vefatından sonra Alibeyköy'de bulunan Silahtarağa Çiftliği bütün müştemilatıyla Âdile Sultan'a verilmiştir[7]. Âdile Sultan'ın kızı Hayriye Sultan da kendisinden önce vefat etmiş, geride evlat bırakmamıştır[8]. Dindar ve hayırsever bir kişiliğe sahip olan Âdile Sultan 1851-1892 yılları arasında on dört vakıf kurmuştur. Fındıklı'daki sarayı, âlim ve şeyhlerin toplanıp sohbet ettikleri, ihtiyaç sahipleri ve fakirlerin daima başvurduğu bir yer olmuştur[9]. Kandilli'deki sarayı ise 17 Şubat 1909 tarihinde Kandilli Âdile Sultan Înâs Sultânî Mektebi olarak hizmet vermek üzere Maarif Nezâreti'ne tahsis edilmiştir[10].

Bu çalışmada Âdile Sultan'ın ikâmetine tahsis edilen Kandilli'deki sarayın inşası, tamiri ve vefatından sonra mektebe tahsis edilmesiyle bu süreçte yaşanan olaylar arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

7 BOA, İ. DH, 579/40355 28 R. 1285; İ. DH, 581/40459; BOA, Sadaret Mektubi Kalemi (A. MKT. MHM), 417/50 5 Ca. 1285.

8 BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 3892/291828 4 Mayıs 1911; Nihat Azamat, a.g.m., 1, 382-383.

9 Nihat Azamat, a.g.m., 1, 382-383.

10 BOA, ML. EEM, 1352/2-13.

Sarayın İnşası Meselesi

Âdile Sultan Sarayı, Üsküdar Kandilli'de Akıntıburnu denilen yerde boğaza hâkim bir tepede bulunmaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) kız kardeşi Âdile Sultan adına Tophane Müşiri Halil Rıfat Paşa'dan (1827-1901) satın aldığı konağın yerine Sultan Abdülaziz (1861-1876) tarafından 1876'da Serkis Balyan'a saray inşa ettirilmiştir[11]. Sarayın bahçesine girişte yer alan panodaki bilgiye göre, Sultan Abdülmecid 1856 yılında buradaki konağı satın almış, çok sevdiği kız kardeşi Âdile Sultan'a yazlık ikâmetgâh olarak vermek istemiştir. Ancak buna ömrü vefa etmemiş, Sultan Abdülaziz 1861'de buradaki konağı yıktırarak Serkis Balyan'a sarayı inşa ettirmiştir.

Arşiv belgelerine bakıldığında sarayın inşa edildiği Halil Rıfat Paşa'ya ait olan sahilhâne 1856 senesinde Âdile Sultan tarafından satın alınmıştır[12]. Aynı tarihli (5 Ağustos 1856) başka bir belgede Âdile Sultan'ın Kandilli'de inşa edilmekte olan sarayı için bir haftalık masraf listesine göre 37.500 kuruş harcama yapılmıştır[13]. 1 Mart 1870 tarihinde ise saraya yol yapımı sırasında kullanılan dinamitten Fransız Mösyö David Andovani evinin zarar gördüğünü belirterek, zararının karşılanmasını talep etmiştir[14].

14 Ocak 1870 tarihli belgede ise Âdile Sultan Kuruçeşme'deki sarayı bırakıp, yazlık olarak Kandilli'deki sarayı kullanacağı belirtilerek, eksiklerin tespit edilmesi ve tamamlanması istenmiştir. Bunun üzerine Kalfa Serkis Efendi tarafından yapılan keşifte tahmini masrafın 12.000 kese[15] olacağı öngörülmüştür. Ancak işe başlandığında yeni masrafların ortaya çıkmasıyla, ayrılan para yetmemiştir[16]. Masrafların keşifte tespit edilenden üç bin kese fazla çıkacağı öngörülerek ilk etapta on bin kese akçe tahsis edilmiştir[17].

---

11 İ. Hakkı Konyalı, a.g.e., II, 157; Afife Batur, "Âdile Sultan Sarayı", ed. Nuri Akbayar vd., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 83-84.

12 Halil Paşa merhumun Kandilli'de bulunup, Âdile Sultan tarafından satın alınmış olan sahilhâne binasından dolayı inşa eden kalfa ile verese arasında meydana gelen anlaşmazlık üzerine gerekli keşif yarınki salı günü yapılacağından verese tarafından adam bulunmadığı takdirde oraya bir memur gönderilmesi Ziver Efendi'den istenmiştir, bk. BOA, Sadaret Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD), 190/94.

13 BOA, HH. d., 20754 5 Ağustos 1856. Bu belgede Âdile Sultan'ın yanı sıra Hanım Sultan'ın Arnavutköy'deki yalısı, Göksu ve Nüzhetiye köşklerinin yollarına yapılan masraflar da yer aldığından malzeme ve işçilik ücretleri birlikte zikredilmekte, dolayısıyla Kandilli Âdile Sultan sarayına yapılan masrafların tamamının tespiti mümkün olmamaktadır.

14 BOA, Hâriciye Mektubî (HR. MKT), 679/33 24 Şubat 1870.

15 Kese tabirinin ifade ettiği para miktarı yüzyıllara göre miktarı değişmekle birlikte, 1872 senesinde 500 kîse-i Rûmî/Esedî kuruş, 60.000 kîse-i Dîvânî akçe karşılığı idi, bk. Baki Çakır, "Kese", *DİA*, Ankara 2019, Ek II, 42-43.

16 BOA, İ. DH, 605/42154 14 Ocak 1870. BEO, 3815/286099.

17 BOA, İ. DH, 650/45246 14 Mayıs 1872. Saray bahçesi girişinde 1868'den sonra Âdile Sultan'ın sarayı terk ettiği belirtilmektedir.

Diğer taraftan 1876 senesinde öncekilerle kıyaslanmayacak derecede saraya harcama yapılmıştır. 1876 yılında Âdile Sultan Sarayı'nın eksiklerinin tamamlanması için beş milyon kuruş tahsis edilmiştir. Ancak keşif sırasında belirtilen işlerin dışında bazı ilavelerle masraf bir milyon kuruş kadar daha artmıştır. Hazineden masraflara karşılık 6.250.000 kuruş gönderilmiştir. Bunun 6.182.724 kuruşu sarayın binasına, 483.500 kuruşu mefruşatına harcanmıştır. Saray müştemilatından olan Vaniköy'de yeniden inşa edilen ağalar dairesine 52.593 kuruş 30 para, altı dükkân için 37.291, kabristan duvarına 11.785 kuruş 20 para ve bahçenin tanzimi için 19.515 kuruş 30 para olmak üzere toplam 121.186 harcama yapılmıştır. Ayrıca Mâbeyn-i Hümâyûn Müşiri Ferid Paşa ile yapılan mukavele gereği, Mösyö Galvani'nin saraya terk ettiği 1.500 arşına[18] yakın arsaya karşılık, Mösyö Galvani'nin bağına çifte pistonlu Frenk tulumbası ile bağdan evine kadar 13.378 kuruş harcanarak kurşun boru döşenmiştir. Böylece toplam harcama 6.800.788 kuruşa ulaşmıştır. Hazineden gönderilen 6.250.000 kuruş yeterli gelmemiştir. Bütün harcamalardan 475.250 kuruş iskonto yapıldıktan sonra toplam harcama miktarı 6.725.250 kuruş olmuştur. Bu durumda hazineden 75.538 kuruş daha gönderilmesi gerektiği anlaşılmıştır. İnşaat işleri Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Mahmud Paşa tarafından yürütülmüştür[19].

Fransızların Sarayın Bitişiğine Mektep İnşası

Âdile Sultan'ın köşkü civarında Fransızlar tarafından bir mektep inşasına başlandığı haber alınması üzerine doğruluğunun tahkiki, doğruysa ruhsat almadan mektep inşasına nasıl kalkıştıklarının araştırılması şehremanetine bildirilmiştir[20]. Yapılan araştırmada, Kandilli'de Rum mezarlığı karşısında beş yüz zira'[21] (379 m^2) ortak oldukları arsaya apartman inşası için Beyoğlu'nda Tünel civarında bulunan Fransız İnas Mektebi Müdiresi Madam De Viev ile ortağı Fransız vatandaşı ve tüccar Mösyö Roper Şafter'in ruhsat talebinde bulundukları anlaşılmıştır. Müdire hanım yazları öğrencilerini eğlendirmek, aynı zamanda ikametgâh olarak kullanmak üzere burada üç katlı bina inşaatına başlamıştır. Binanın ileride mabet, hastane veya mektep olarak kullanılamayacağına dair sahiplerinden senet ve kefil alınarak

18 Bir diğer adı zira' olan arşın 75,8 cm uzunluğunda idi, bk. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s. 19. Buna göre 1.500 arşın yaklaşık 113.70 m^2 dir.

19 BOA, İ. DH, 730/50912 16 Eylül 1876. BEO, 3815/286099.

20 BOA, İrâde Hususi (İ. HUS), 76/79; BEO, 1353/101429; DH. MKT, 2231/12 9 Ağustos 1899.

21 Bir diğer adı arşın olan zira' 75,8 cm uzunluğunda bir ölçü birimiydi, bk. Midhat Sertoğlu, a.g.e., s. 19.

Rumeli Hisarı ve Kandilli

ruhsat verilmiş ise de planından mektep olarak yapıldığı anlaşıldığından inşaat durdurulmuştur[22]. Bunun üzerine arsa sahipleri, gelir elde etmek üzere on dört odalı apartman inşa ettiklerini, kesinlikle hastane, mabet veya mektep yapmayacaklarını buna dair teminat/senet verdiklerini, kanunlara aykırı hareket etmeyi düşünmediklerini, söylentilerin iftiradan ibaret olduğunu dile getirerek, inşaatın yapımına izin verilmesini talep etmişlerdir. İzin verilmemesi halinde yağmurdan ve yaklaşan kış sebebiyle binanın harap olacağını belirtmişlerdir[23].

Sarayın Mektebe Tahsisi

Saray 17 Şubat 1909 tarihli iradeyle[24] mektebe tahsis edilmiş ve Âdile Sultan İnâs Sultânisi (Âdile Sultan Kız Lisesi) adını almıştır. Bu durumun Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne bildirilmesi istenmiştir[25]. Mektebe tahsis edilmesinden sonra Ser-mimar Vedat Bey'in gözetiminde bina tadilattan geçirilmiştir.

22 BOA, İ. HUS, 76/79; BEO, 1387/104021 21 Eylül 1899. Yıldız Zabtiye Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. ZB), 22/115.

23 BOA, BEO, 1387/104021 11 Eylül 1899. DH. MKT, 2249/26; DH. MKT, 2259/126.

24 BOA, ML. EEM, 731/45 17 Şubat 1909.

25 BOA, İ. HUS, 173/31; BEO, 3492/261874 16 Şubat 1909. Hazine-i Hassa İrâdelere (HH. İ), 198/40.

Sarayda Tadilat Yapılması

Saray mektep Meclis-i Mebusan başkanı Ahmet Rıza Bey tamir/tadilat masraflarının sarayların tamirat bütçesinden karşılanmasını istemiştir. Ancak tamirat için gerekli malzemelerin bir kısmı saray harcamalarına ait kalemden karşılanmışsa da tamamının bu bütçeden karşılanabilmesi için emir olması gerektiği saray-ı hümâyunlar tamirat müdürü tarafından maliyeye bildirilmiştir[26].

Maarife devredilen Âdile Sultan Sarayı'na su getirilmesi/isalesi için Kadıköy su kumpanyasına 3.984 kuruş yirmi beş santim ödeme yapılmıştır. İstanbul Ayazma'da 510 numaralı dükkânda Heci Buğdasar Değirmenciyan ve Mahdumları İnşaat Malzemeleri mağazasından 14.320 kuruşluk malzeme alınmıştır. Ayrıca 8.036 kuruş da ameleye yevmiye bedeli ödenmiş,[27] yapılan harcamaların bir kısmı hazîne-i hâssa tarafından karşılanmıştır[28].

Âdile Sultan İnâs Sultânisi'nde bulunan üç adet alaturka hamam kullanılabilecek durumda olmadığından yatılı talebeler sıcak su taşımak suretiyle yıkanmak zorunda kalmışlar, soğuktan hastalanmışlardır. Bu hamamlardan birinin tamir edilerek kullanılabilir hale getirilmesi için de 23.100 kuruş harcama yapılması öngörülmüştür[29]. Ayrıca mektebin zamanla bozulan dış duvarlarıyla çatısın da tamir ettirilmiştir[30].

Saraydaki Eşyalar

Âdile Sultan Sarayının kız mektebine tahsis edilmesi üzerine sarayda bulunan eşyalar bir deftere kaydedilmiştir. Defterde kayıtlı 210 parça eşyanın önce hazîne-i hâssada muhafazası düşünülmüş, fakat eski ve ufak-tefek şeylerden ibaret oldukları gerekçesiyle korunmasının bir anlamı olmayacağına, nakli için de masrafa ve uğraşmaya değmeyeceğine kanaat getirilmiştir. Bu yüzden eşyaların da sarayla beraber devredilmesi hazîne-i hâssa nâzırı tarafından daha uygun görülmüştür. Gerçekten aşağıdaki listeden de anlaşılacağı üzere defterde kayıtlı eşyaların kanepe, sandalye, yastık, minder, ayna, dolap gibi basit şeylerden ibaret olduğu

26 BOA, ML. EEM, 1373/77 27 Ekim 1909.

27 BOA, ML. EEM, 1373/77 4 Kasım 1909.

28 BOA, ML. EEM, 1373/77 4 Kasım 1909. BOA. ML. EEM, 1352/2-8.

29 BOA, ML. EEM, 1365/14-1-6 4 Ocak 1922.

30 BOA, ML. EEM, 1365/30 17 Temmuz 1922.

görülmektedir. Ancak padişahın emri gereği eşyaların her halükârda hazîne-i hâssaya teslim edilmesine karar verilmiştir[31].

Saraydaki Eşyalar[32]

Üst katta Bebek cihetine bakan sofada bulunanlar	
Adet	Eşyanın nevi/ismi
2	Yaldızlı beyaz mermer taşlı yarım konsol
2	Çerçeveli som yaldızlı ayna
8	Yaldızlı ve fersude kumaş kaplı maa pûşide sandalye
Göksu Kasrına bakan odada bulunanlar	
1	Pamuk dolu sedir minderi, üçü birbirine bağlı
2	Pamuk dolu köşe minderi
4	Güvez Kumaş kaplı köşe minderi
8	Güvez Kumaş yastıklar
4	Güvez Kumaş balin (istirahat yastığı)
1	Güvez zemin sarı çiçekli kumaş kaplı köye minderi
5	Güvez zemin sarı duvar yastığı
1	Köşe yastığı
4	Mezkûr kumaş kaplı balin (istirahat yastığı)
2	Bila yüz köşe yastığı
Büyük salonda bulunanlar	
4	Darca mevzun ayna
4	Kebirce ayna
4	Mezkûr ayna altında somaki taşlı yarım konsol
3	Arslan ayaklı orta masası
2	Güvez zemin kendinden çiçekli orta masası
2	Koltuk
3	Sandalye
20	Üçer kollu ile fanus paraçol
Vaniköy'e nazır odada bulunanlar	
1	Çerçevesi som yaldızlı ayna
1	Beyaz mermer taşlı yaldızlı yarım konsol
Mezkûr odanın bitişiğinde küçük odada bulunanlar	
68	**Nakl-i Yekûn**
1	Çerçevesi yaldızlı dört köşe vasat ayna

31 BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 313/115 17 Eylül 1909.

32 BOA, Y. MTV, 313/115 23 Şubat 1909.

1	Beyaz mermer taşlı maun ağacından konsol
1	Köhne kanepe
4	Koltuk sandalyesi, birisi büyükçe
1	Kumaş kaplı sandalye
Merdiven başı bitişiğindeki odada bulunan	
1	Köhne sarı kumaş kaplı minder
1	Köhne sarı kumaş kaplı şilte
2	Köhne sarı kumaş kaplı duvar yastığı
1	Köhne sarı kumaş kaplı yüz yastığı
1	Koltuk sandalyesi
1	Sandalye
1	Sarı donanmalı ayak ortası saksılı maun ağacından masa
Bitişiğindeki odada bulunanlar	
1	Beyaz kumaş kaplı döşeme minderi
1	Beyaz kumaş kaplı arka yastığı
1	Beyaz kumaş kaplı koltuk yastığı
1	Beyaz kumaş kaplı yüz yastığı
1	Balin/dinlenme yastığı
1	Sarı köhne kumaş kaplı minder
3	1 Arka yastığı/1 baş yastığı/1 balin
Karşısındaki odana bulunanlar	
2	Sarı ve mavi sopalı kumaş kaplı şilte
6	2 Duvar yastığı/3 koltuk yastığı/1 yüz yastığı
4	3 Sarı kumaş kaplı duvar yastığı/1 yüz yastığı
5	Gezdirme simit minder
131	
5	Yüzsüz duvar yastığı
1	Yüzsüz yüz yastığı
1	Beyaz mermer taşlı yaldızlı yarım konsol
Salonda bulunanlar	
1	Billur habbeli maden avize
1	Beyaz mermer taşlı orta masası
3	1 Kebir ayna/2 vasat ayna
6	Üçer kollu ile fanus paraçol
1	Mor sopalı kumaş kaplı kanepe
2	Mor sopalı kumaş kaplı koltuk
6	Sandalye

4	Maun koltuk
Kandilli'ye bakan iki pencereli odada bulunan	
1	Vasat kıta ayna
1	Bitişiğindeki odada ayna
Kandilli'ye bakan iki pencereli diğer odada bulunanlar	
4	Hurda madeni avize/küfe içinde fanusları altında sayılmaz
1	Açıkta bulunan diğer hürde madeni avize
Alt katta Vaniköy'e bakan odada bulunan	
2	Yüzsüz döşeme minderi
4	Yüzsüz duvar yastığı
1	Siyah mermer taşlı maun konsol
1	Vasat ayna
Alt kat salonda bulunan	
1	Siyah mermer taşlı orta masası
1	Kebir dört köşe ayna
Alt katta Kandilli'ye bakan yüklü odada	
179	**Nakl-i yekûn**
1	Bir arşın eninde ve iki buçuk metre boyunda ayna
1	Beyaz mermer taşlı maun ağacından yarım konsol
Sofada bulunan	
1	Yangın tulumbası ile boru
12	Yangın kancası
10	Yangın kovası
2	Hortum
Ağalar dairesinde bekçi ağaların ikamet ettiği odada	
1	Yüzsüz köhne kanepe
Bitişiğindeki odada	
2	2 Vasat ayna/1 duhan dolabı
Alt katta bodrumda	
1	Kırık ayna
210	**Toplam eşya**

Eşyanın nakline başlanacağı sırada daha önce Maarif Nezâreti'ne tahsis edilmiş olan saray, bu karar değiştirilerek Meclis-i Ayân reisi Ahmet Rıza Bey'in başında bulunduğu Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriyesi'ne tahsis edilmiştir. Bu kara istinaden sarayın söz konusu cemiyetin idare heyetine teslim edilmesi üzerine eşyanın nakline imkân bulunamamıştır. Emlâk-i emiriyye idaresine verilen defterde kayıtlı 210 parçadan oluşan eşyanın da görevli memurun hatırında

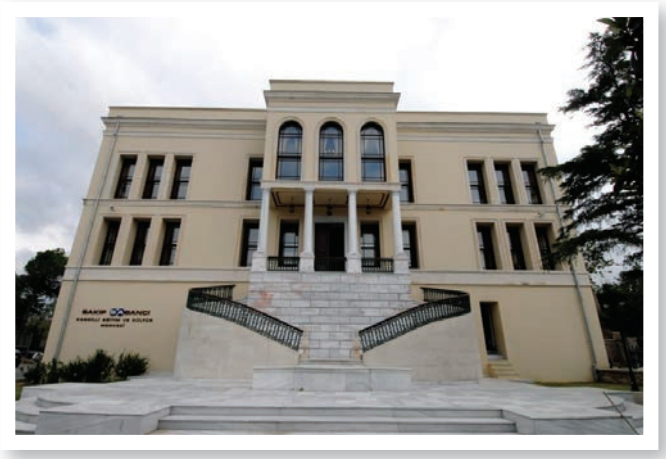

Sarayın restore edilmis hali

kalanlardan ibaret olup, saraydaki eşyaların tamamı olmadığı bildirilmiştir.[33] Bu durum "Yağma Hasan'ın Böreği"[34] başlığıyla bir gazete yazısında da ele alındığı üzere sarayda bulunan değerli eserlerin ve eşyaların birilerinin eline geçtiği ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca sarayların büyük paralar harcanarak tefriş edildiği bilinmektedir. Mesela Âdile Sultan ile Fatma Sultan'a ait sarayların mefruşatı için on yük iki yüz otuz üç bin dokuz yüz kuruş harcama yapılmıştır[35].

Sarayın Tapusunun Düzenlenmesi

Âdile Sultan Sarayı 17 Şubat 1909 tarihli iradeyle[36] müştemilatıyla beraber kız mektebi/İnâs Mekteb-i Sultânîsi yapılmak üzere Maarif Nezâreti'ne bağışlanmıştır. Bu tahsis üzerine Meclis-i Mebusan tarafından sarayın tapu ve tasarruf senetleri talep edilmiştir. Ancak Âdile Sultan'dan intikal eden emlak ve arazilerin bir kısmı padişah adına kaydedilerek senetleri tanzim edilmiş iken, bazı problemler sebebiyle sarayın da dahil olduğu bazı emlakin tapuları alınamamıştır. Bununla beraber padişahın iradesiyle sarayın müştemilatıyla mektebe tahsisi gerçekleşmiş olup, öteden beri bu nevi hizmetlere tahsis edilen yerler padişahın uhdesinde kaldığından tasarruf senedi düzenlenmesine gerek görülmemiştir[37]. Böylece ne hazîne-i hâssa ne Âdile Sultan adına tapusu olmadan saray Âdile Sultan tarafından senelerce kullanılmıştır. Onun vefatından sonra da hazîne-i hâssa tarafından korumaya alınmıştır. Emlâk-i hakâniden sayılan saray ve kasırlarla müştemilatının çoğu için sened-i hakânî alın-

33 BOA, ML. EEM, 1352/2-8 17 Mart 1913.
34 BOA, ML. EEM, 1352/2-10.
35 BOA, TS. MA. e. 572/75 23 Aralık 1856.
36 BOA, ML. EEM, 731/45 17 Şubat 1909.
37 BOA, ML. EEM, 731/45 17 Şubat 1909.

mamıştır. Ancak sarayın sened-i hakânîsinin tanzimi padişahın emri olduğundan Maliye hazinesinden 10 bin kese verilerek, Âdile Sultan'a tahsis edilmiştir. O tarihten bu yana da 42 sene zarfında kimse tarafından sarayla ilgili bir talep veya iddiada bulunulmamıştır. Kaldı ki hak talebinde bulunulsa da zamanaşımı/mürûr-i zaman sebebiyle dikkate alınmayacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte emlâk-i hakânîden olan sarayda hak iddiasında bulunanlar çıkarsa bunların mahkemeye müracaat edebilecekleri belirtilmiştir.[38] Nitekim Halil Rıfat Paşa'nın varislerinden Fatma Server Hanım ile Server Bey tarafından Beyoğlu 2. Hukuk Mahkemesi'nde hazine aleyhine dava açılmıştır. Sarayın emlâk-i hakâniyeye ait olduğunda şüphe bulunmadığı ve Maarife tahsis edildiğinden dolayı da Hazine-i hâssanın sarayla alakası kalmadığı belirtilerek davaya müdahale etmemesi gerektiği bildirilmiştir[39].

Meclis-i Mebusan riyasetinin Maarif adına tasarruf senedinin tanzim edilmesinde ve haritasıyla mevcut eşya defterinin gönderilmesinde ısrar etmesi[40] üzerine Maarif adına tapunun düzenlenmesi istenmiştir[41]. Bunun üzerine saray ve müştemilatının geçmişine ilişkin kayıtlarının incelenmesi zarureti ortaya çıkmıştır.

Defter-i hakâni kayıtlarından sarayın Kaptanıderya Damat Halil Rıfat Paşa uhdesine kayıtlı olduğu anlaşılmıştır[42]. Ayrıca sarayın hazîne-i hâssa tarafından tasarrufuna dair başka kayıt bulunup bulunmadığının araştırılması gerekmiştir[43].

Saray ve Müştemilatına Ait Yerlerin Vakıf Olduğu

Sarayın Kaptanıderya Halil Rıfat Paşa uhdesinde olması başka ihtimalleri akla getirmiştir. Bunlardan biri de sarayın Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti zamanında satın alınarak bedelinin maliye hazinesi tarafından ödenmiş olabileceği ihtimalidir. Fakat bunun ilgili bir kayıt bulunamamıştır[44].

Diğer taraftan yapılan incelemelerde sarayın Sultan I. Mahmud Han vakfıyla Şeyhülislam Vânî Mehmed Efendi vakfına ait yedi parçadan oluşan ev, berber, bağ, bahçeyle hallaç, kasap ve duhan dükkânlarıyla dolap mahallini ve geniş bir

38 BOA, BEO, 3815/286099 26 Ekim 1910.

39 BOA, BEO, 3687/276457 6 Ocak 1910.

40 BOA, BEO, 3514/263502 18 Mart 1909; Maarif Mektubi (MF. MKT), 1110/37.

41 BOA, İ. HUS, 174/36; BEO, 3515/263583. 19 Mart 1909; BEO, 3823/286689.

42 BOA, BEO, 3526/264388 31 Mart 1909.

43 BOA, BEO, 3526/264388 31 Mart 1909.

44 BOA, BEO, 3812/285866 13 Ekim 1910; BEO, 3815/286099.

arsayla üç adet bağ yerini içine aldığı anlaşılmıştır. 14 Temmuz 1828 tarihinden 4 Temmuz 1842 tarihine kadar muhtelif tarihlerde icareteyn[45] şeklinde Kaptanıderya Halil Rıfat Paşa uhdesinde görünmektedir[46]. Damat Celaleddin Paşa'nın oğlu Ahmed Lütfullah Bey ile Server Paşa'nın kızı Fatma Hanım büyük babaları Halil Rıfat Paşa'dan kendilerine intikali talebiyle sarayda hak iddiasında bulunmuşlardır. Buna karşılık 60-70 seneden beri Âdile Sultan adına tasarruf ve idare edilen ve saray olarak kullanılmakta bulunan mahalde hak ve tasarruf iddiası konusunda mahkemeye müracaat etmeleri gerektiği kendilerine tebliğ edilmiştir. Ayrıca takdir edilecek kıymet üzerinden binde on kuruş hesabıyla vakıfları için yeniden mukataaya[47] bağlanması, vakıf mahallerinin ve hali hazırdaki sınırlarının belirlenerek, Maarif adına tapusunun tanzim edilmesi gerektiği belirtilmiştir[48].

Buna göre yapılan hesaplamada takdir edilen kıymet üzerinden ödenmesi gereken harç ve diğer vergiler 44.107 kuruş olarak hesaplanmıştır. Mektep idaresinin bu parayı ödeme imkânı bulunmadığını bildirmesi üzerine Saint Antuan Kilisesi'ne ait arsaların harç alınmaksızın kilise adına kaydedildiği gibi sarayla ilgili işlemlerden de harç ve vergi alınmaması teklif edilmiştir. Ancak vergiden muaf tutulan arsaların zaten kiliseye ait olduğu belirtilerek sarayla ilgili işlemin buna kıyas edilemeyeceği bildirilmiş ise de Meclis-i Ayân ve Mebusân tarafından söz konusu harç ve verginin affedilmesi uygun görülmüştür[49]. Sarayın mektebe devrinden ve mektep adına tapusinin tanziminden harç ve vergi alınmaması Padişahın da onayıyla hükme bağlanmıştır[50].

---

45 İcâreteyen: Biri peşin, diğeri her ay veya yıl sonunda ödenmek üzere vakıf akarlarda uygulanan çift kira bedelli uzun süreli kira akdidir. Geniş bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, "İcâreteyn", *DİA*, İstanbul 2000, 21, 389-391.

46 Saray ve müştemilatına ait yerlerin söz konusu vakıf emlaki içinde bulunduğu arşiv belgelerinde ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur, bk. BOA, BEO, 3812/285866-9; Sultan I. Mahmud Hân vakfından Kandilli'de aylık 100 akçe kira getirisi olan tulen 34 arzen 28 zira ki dört taraftan 1.759 zira arsaya sahip bir ev Kaptanıderya Halil Rıfat Paşa 1 Muharrem 1244/14 Temmuz 1828 tarihiyle uhdesinde olduğu belirtilmektedir. Yine aynı vakfa ait aylık 150 akçe kira getirisi olan 2.292 zira arsaya sahip yer bir kasap dükkânı, hallaç, duhan dükkanlarıyla bahçe ve arsa, dolap mahalli Halil Rıfat Paşa 25 Cemâziyelevvel 1258/4 Temmuz 1842 tarihiyle uhdesindedir. Yine aynı vakfa ait Kandilli'de aylık 440 akçe kira geliri olan 53.145 zira arsa Halil Rıfat Paşa'nın 21 Safer 1253/27 Mayıs 1837 tarihinde uhdesindedir. Yine Evkaf-ı hümâyuna ait Şeyhülislam Vânî Mehmed Efendi'nin Vânî köyünde bina eylediği cami ve sair hayratı vakfından Vânî köyünde senelik 48 akçe kira getirisi olan bağ Halil Rıfat Paşa'nın 21 Cemâziyelâhır 1247/27 Kasım 1831 ve 21 Zilhicce 1250/20 Nisan 1835 tarihleriyle uhdesindedir. Yine adı geçen vakıftan Vâni köyünde 30 akçe kira getirisi olan bir buçuk parça bağ 21 Cemâziyelâhır 1247/27 Kasım 1831 tarihiyle Halil Rıfat Paşa uhdesindedir. Yine adı geçen vakfa ait Vânî köyünde aylık 30 akçe kirası olan tahminen beş dönüm bağ Halil Rıfat Paşa'nın 21 Cemâziyelâhır 1247/27 Kasım 1831 tarihiyle uhdesindedir. Yine adı geçen vakıftan aynı köyde bir tarafı Kaptanıderya Mehmed Halil Paşa'nın bağı bir tarafı Alenko Hristiyan'ın bahçesi bir tarafı Nesime Hanım tarlası ve bir tarafı umumi yol ile çevrili senelik üç kuruş (yanlışlık olmalı) kira getirisi olan on dönüm bağ, Mehmed Halil Rıfat Paşa'nın 11 Safer 1248/10 Temmuz 1832 tarihiyle uhdesindedir.

47 Mukataa: Mülkiyeti devlete veya vakıflara ait arazi ve arsalardan ifraz edilerek şahıslara veya kurumlara kiralanan parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmektedir. Aynı zamanda vergi mükellefinden alınması gereken öşür, haraç gibi vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması anlamına da geliyordu. Geniş bilgi için bk. Mehmet Genç, "Mukātaa", *DİA*, İstanbul 2006, 31, 129-132.

48 BOA, BEO, 3812/285866 10 Ekim 1910.

49 BOA, BEO, 3840/287926 29 Aralık 1910; BEO, 3844/288270; BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 147/22; 148/22.

50 Kandilli'de bulunan Âdile Sultan adına olup, irade-i seniyye gereği inâs mektebi yapılmak üzere terk ve teberru edilen sarayın adı geçen mektep namına muamele-i ferağiyyesi harç ve rüsum ödenmeksizin icra olunacaktır. Meclis-i Ayân ve mebusânda kabul olunan bu lâyihanın

Öte yandan Maarife bağışlandığı için tasarruf senedi ve tapusu Maarif adına düzenlenmesi gerekirken Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey tasarruf senedinin Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriye'si adına düzenlenmesini istemiştir. Ahmet Rıza Bey'in talebi üzerine saray ve müştemilatına ait tasarruf senedi Cemiyet-i Hayriye adına verilmesi kararlaştırılmıştır[51].

Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriye'sine Tahsisi

17 Şubat 1909 tarihinde Maarif Nezâreti'ne devri kararlaştırılmış iken, bilahare saray ve müştemilatına ait tasarruf hakkının Ahmet Rıza Bey'in[52] kurduğu ve başında bulunduğu Cemiyet-i Hayriye'ye verilmesiyle birtakım yolsuzluk ve usulsüzlük iddiaları ortaya atılmıştır.

Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriye'sinin Tasarrufları

Meclis-i Ayân reisi Ahmet Rıza Bey, saraya ait bir kısım yerlerin tasarruf hakkını Cemiyet-i Hayriye adına düzenlettirdikten sonra saray müştemilatı içinde bulunan yalıya/köşke yerleşmiştir. Yine saraya ait on dokuz emlakten on üçü, Ahmet Rıza Bey, Esad Bey ve Çengelköy Muhtarı Nuri Efendi'den oluşan inâs sultânisi komisyonu tarafından kiraya verilmiştir. Nuri Efendi tarafından makbuzsuz tahsil edilen aylık bin kuruşa varan kira gelirleri hazineye verilmesi gerektiği halde verilmemiştir. Saray bahçesindeki ağaçlar halk tarafından kesilmiş, sarayın setlerine barakalar yapılmıştır[53].

Sarayla ilgili keyfi tasarruflara ilişkin dile getirilen hususlar arasında Âdile Sultan Sarayı'nın sahip olduğu birçok nadide eşya ve kıymetli eserin akıbeti de bulunmaktadır. Zira saraydaki eşyalara ilişkin gönderilen yazılara cevap verilmemiştir.

Diğer taraftan saraya ait Vaniköy'deki yalı ve kayıkhane keyfi olarak kullanılmaktadır. Mektep yararına düzenlenen ve önemli miktarda gelir elde edildiği iddia

---

kanuniyeti ve kavânin-i devlete ilavesini irade ederim. Mehmed Reşad. 14 Safer 1329/14 Şubat 1911. BOA, İrâde Meclis-i Umûmi (İ. MLU), 4/5; BEO, 3859/289378.

51 BOA, MV, 146/14. 27 Ekim 1910; BEO, İrâde Maliye (İ. ML), 88/4 16 Kasım 1910.

52 Ahmed Rızâ Bey Jön Türk hareketi liderlerinden ve Türk siyaset adamıdır. Babası, devrin İngiliz kıyafeti modasına uygun giyindiği için "İngiliz" lakabıyla tanınmış Şûrâ-yı Devlet ve Âyan Meclisi üyelerinden Ali Bey, annesi ise ihtida etmiş Avusturyalı asil bir ailenin kızıdır, bk. Ziyad Ebuzziya, "Ahmed Rızâ Bey", *DİA*, İstanbul 1989, II,124-127.

53 BOA, BEO, 4350/326249 11. Ocak 1915; BOA, ML. EEM, 1352/2-23, 25, 29.

edilen piyangoda toplanan paranın akıbetinin belli olmadığı dile getirilmiştir. Mektebin açılış masraflarının karşılanması için 60 bin liralık piyango çekilişine izin verilmiştir[54]. Sarayda göstermelik yapılan tamiratın hangi emre istinaden yapıldığı sorgulanmakta, saraya ait emlakin kiralama işlemine ve düzenlenen piyangoya ilişkin bir kayıt ve bilgi bulunamadığı vurgulanmaktadır. Sarayla ilgili yolsuzluk ve usulsüzlük söylentileri gazetelerde yer almaya başlamıştır[55]. Ayrıca Yıldız'da bulunmuş olan bir adet taç ile gerdanlık, Kandilli İnas Sultâni Mektebi idare heyeti tarafından satılarak parasının mektebin ihtiyaçlarına harcanmasına müsaade edilmiştir[56]. Bu iddialar karşısında Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyeti Reisi Ahmet Rıza Bey bazı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre, inas mektebine/kız mektebine tahsis edilen sarayın Maarife tahsis işlemi gerçekleşmemiştir. Mektep idaresi vükela-yı devlet, ayân ve mebusan ve rüesa-yı memurinden oluşan kırka yakın kişiye verilmiş ve mektebe ilişkin işler bunlar arasından seçilen bir komisyona havale edilmiştir. Saraydaki eşyalar idare heyeti tarafından hazîne-i hâssa memuruna teslim edilmiştir. Tamirat ve inşaat işleri resmi izinle yapılmıştır. Mektep yararına düzenlenen piyango gelirleri ise tamirat için Osmanlı Bankası'ndan avans olarak alınan beş bin liranın ödemesinde kullanılmıştır. Saray müştemilatından emlak bu konuda yetkili olan idare heyeti kararıyla kiraya verilmiştir. Tahsil edilen kira bedelleri de mektebin kasasına gelir olarak kaydedilerek, gerektiğinde harcanmıştır. Ahmet Rıza Bey bu hususların mekteb-i sultâni inâs cemiyetinin hukuk ve yetkisi dahilinde bulunduğunu belirterek mektebin başarılı olması için çalıştıklarını, hususi bir mektep olması itibarıyla yalnız Maarifin teftiş ve denetimine tabi olduğuna dikkat çekmiştir[57]. Ancak mektep beş seneyi aşkın bir süre zarfında -bazı kaynaklarda Balkan savaşları ve bazı sebeplerle- açılamamış, ancak 1916 senesinde açılabilmiştir[58].

Ahmet Rıza Bey'in açıklamalarına Hazîne-i hâssanın cevabı ise, anlatılanların esaslı bir malumatı içermediği/gerçeği yansıtmadığı yönündedir. Saraydaki eşyanın sayımı ve devir-teslim işlemlerinin usulüne uygun yapılmadığı, defterde kayıtlı eşyanın görevli memurun hatırında kalanlardan ibaret olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bütün bu işlemler, mektep idare heyeti tarafından hazineye bilgi veril-

54 BOA, BEO, 3929/294603 11 Ağustos 1911.

55 BOA, ML. EEM, 1352/2.

56 BOA, BEO, 4043/303176 22 Mayıs 1912.

57 BOA, BEO, 4350/326249 28 Aralık 1914; BOA, ML. EEM, 1352/2-17.

58 Sinan Yılmaz, *Üsküdar Kitabı*, İstanbul 2017, 1088-1090. Saray bahçesinin girişindeki panoda da okulun 1916'da açıldığı belirtilmektedir.

Kandilli'den Boğaziçi

meksizin yapılmıştır. Bu durumda ya mektebin idare heyeti adına verilmiş olan senedinin geçerli sayılması ya da daha önce sadır olan irade gereği saray Maarife devredildiğinden kaydının hazine adına düzeltilmesi/tashihi gerekmektedir. Şu hâlde mektebin idari işleri ve hesabı idare heyetini oluşturan şahıslara verildiğinden, idari işlere ilişkin hazine tarafından yapılacak bir işlem kalmamıştır. Sadece sarayda mevcut eşyanın hazîne-i hâssaya nakli hususuna açıklık getirilmesi gerektiği, Maliye Nezâreti emlak müdüriyeti tarafından Sadarete yazılmıştır[59].

Diğer taraftan beş seneden fazla bir zaman geçtiği halde Cemiyet-i Hayriye tarafından mektebin açılışı konusunda bir faaliyette bulunulmaması sebebiyle saray ve müştemilatının tekrar Maarif adına kaydının yapılması zarureti ortayı çıkmıştır[60]. Bunun üzerine saray, İstanbul Defterdarlığı'na devredilerek hazine adına tapu senedi düzenlenmiştir[61]. Cemiyet-i Hayriye'ye tahsisinden bu yana geçen

59 BOA, BEO, 4350/326249 28 Aralık 1914; BOA, ML. EEM, 1352/2-17.

60 BOA, ML. EEM, 1352/2-33 22 Nisan 1915.

61 BOA, ML. EEM, 1352/2-38

beş senelik hesabın da ya Maarif ya da doğrudan Maliye tarafından tetkik edilmesi gerektiği bildirilmiştir[62]. Ayrıca Çengelköy muhtarı Nuri'nin tahsil ettiği kira bedelinin hazine tarafından talebi, Ahmet Rıza Bey'den de işgal ettiği köşkün/yalının kirasının alınması gündeme getirilmiş,[63] aynı zamanda köşkü boşaltmadığı için Üsküdar Bidayet Mahkemesinde hakkında dava açılmıştır[64]. Davanın sonuçlanmasından sonra saray ile müştemilatında bulunan mutfak, arabalık, hane, dükkanlar, yalı/sahilhâne arsası, kahve dükkanları ve oda ile kayıkhane ve tarlaların hazine adına sened-i hakânîsinin/tapusunun tanzim edilmesi irade buyurulmuştur[65]. Sadece saray değil, aynı zamanda hükumete ait kuruluşların uhdesinde bulunan bütün gayrimenkullerin tapularının hazine adına tanzimine karar verilmiştir[66].

Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriye Üyeleri

Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriye Üyeleri[67]	
Ahmed Rıza Bey	İstanbul Mebusu ve Meclis-i Mebusân Reisi (el-yevm e'âlîden)
Ahmed Midhat Efendi	Meclis-i Umûr-i Sıhıye Riyâsetinden emekli, Dârülfünûn muallimi
Ahmed Müfid Bey	İzmit Mebusu ve Meclis-i Mebusân Kâtibi, "sâbık"
İbrahim Bey	Selanik Valisi "el-yevm İstanbul Valisi"
Arslan Efendi	Nâfia Nezâreti Turuk ve Meâbir Müdüriyetinden mütekâid
Esad Bey	Göz tabibi ve Tıp Fakültesi emrâz-ı ayniye muallimi
İsmail Hakkı Efendi	Ayândan
Agob Boyacıyan Efendi	Tekfurdağ Mebusu, "sâbık"
Emrullah Efendi	Kırkkilise Mebusu ve Maarif Nâzırı, "sâbık"
Ohannes Bey	Barutçubaşı-zâde
Besim Bey	Meclis-i Sıhıye-i Mülkiye ve Tıp Fakültesi muallimi
Celal Bey	Erzurum Valisi, "Aydın sâbık valisi"
Cemil Paşa	Tıp Fakültesi Reisi "el-yevm Şehremini"
Hasan Fehmi Paşa	"Ayândan, vefat etmiştir"
Hasan Hilmi Paşa	Sadr-ı esbak ayândan
Halid Bey	Damad-ı Hazret-i Şehriyârî

62 BOA, ML. EEM, 1352/2-37

63 BOA, ML. EEM, 1352/2-23, 26, 28.

64 BOA, ML. EEM, 1352/2-40 19 Kasım 1916.

65 BOA, ML. EEM, 1352/2 3 Ocak 1922.

66 BOA, ML. EEM, 1352/2-42.

67 BOA, ML. EEM, 1352/2-7.

Halid Ziya Bey	Ser-kâtib-i Şehriyârî, "sâbık"
Halis Efendi	Ders Vekili, "sâbık"
Halil Bey	Müze-i Hümâyun Müdürü
Said Halim Paşa	Ayândan
Said Bey	Maarif Nezâreti Müşteşarı "el-yevm Maarif Nâzırı"
Ârif Hikmet Paşa	Damad-ı Hazret-i Şehriyârî
Abdurrahman Bey	Ayândan, vakanüvis
İzzet Paşa	Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Frankiba Efendi	Nâfia Nezâreti müdürü, "el-yevm nezâret-i müşârun ileyhâ müşaviri"
Ferid Paşa	Damad-ı Hazret-i Şehriyârî
Kemaleddin Bey	Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti inşaat müdür-i umumisi
Nasufet Bey	Ayândan
Mustafa Âsım Efendi	İstanbul Mebusu, "Meclis-i Kebir-i Maarif Azâsından"
Musa Kâzım Efendi	Şeyhülislam-ı esbak, ayândan
Minas Hiraz Efendi	Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Cismânî Reisi
Nâil Bey	Canik Mebusu, "el-yevm ayândan"
Verad Bey	Ser-mimar-ı Hazret-i Şehriyârî
Yusufyan (?) Efendi	Meclis-i Maarif azâsından ve Dârülfünun muallimlerinden
İdare Heyeti	
Reis-i Evvel	Ahmed Rıza Bey
Reis-i Sâni	Ahmed Midhat Efendi
Kâtib-i Umumi	Ahmed Müfid Bey
Azâ	Ferahi Efendi
Azâ	Vedad Bey
Azâ	Boyacıyan Efendi
Azâ	Frankiba Efendi

Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriye üyelerinin isimlerine unvan ve görevlerine bakıldığında önemli devlet ricalinden ve nüfuzlu şahıslardan oluştuğu görülmektedir. Binaenaleyh sarayın inâs mektebi yapılmak üzere Maarife devri kararlaştırıldıktan sonra bütün müştemilatıyla sultânî-i inâs mektebi idare heyetine resmi olarak devredilmesinin hikmeti de anlaşılmaktadır. Üstelik aslı vakıf arazisi olan saray ve müştemilatı hiçbir harç ve vergi alınmaksızın Cemiyet-i Hayriye'ye bağlı sultâni inâs mektebi namına tahsis edilmiştir. Mektebin idari işleri devlet vekilleri, ayân, mebus, rüesâ-yı memurinden olmak üzere kırka ya-

Arnavutköy, Küçüksu, Kandilli Burnu ve Vaniköy

kın kişiden oluşan cemiyet üyelerinden seçilen idare meclisine bırakılmıştır[68]. Resmiyette böyle olmasına rağmen hem Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriye üyelerinin başkanı hem idare meclisi üyelerinin başkanı olarak söz sahibi kişinin Ahmet Rıza Bey olduğu ortadadır.

Yağma Hasan'ın Böreği

Maliye Nezâreti'nin dikkatine sunulmak üzere "Yağma Hasan'ın Böreği" başlığı ile kaleme alınan bir gazete yazısında sarayın mektebe devrinde yaşanan usulsüzlükler bütün çıplaklığıyla ortaya konulmaktadır. Söz konusu yazıda konu şöyle anlatılmaktadır:

Kandilli'de bulunan Âdile Sultan Sarayı İnâs Sultânî Mektebi yapılmak üzere -Ahmed Rıza Bey'in istirhamı üzerine- Abdülhamid tarafından bahş olunmuş idi. Vatan evlatlarının ilim tahsili ve kemalâtına tahsis edilen bu saray, birçok nadide

68 BOA, ML. EEM, 1352/2-4.

eşyayı ve tarihi değer taşıyan kıymetli eseri ihtiva ettiği halde Ahmed Rıza Bey tarafından zaptedilmiş, geniş bahçe, koru, orman ve saray müştemilatından olan Vaniköy'deki yalı onun tasarrufundadır. Kayıkhanesi, dükkân arsaları, deniz hamamı, arabalık da kiraya verilmektedir. Sahipsiz bedbaht memlekette herkes istediği gibi at oynatıyor. Yağma Hasan'ın böreği. Mektep vesilesiyle bir de piyango tertip edilmiş ve büyük miktarda para çekilmiştir. Bu paralar ne oldu, bilmeyiz. Sorulan sorulara sükuttan başka cevap yoktur. Sarayın bazı kısımları göz boyama nevinden telvin ve termim ettirilmiş ise de bu kimin emri ve hangi komisyonun kararıyladır bilemeyiz. Yalnız bir parçası bin liraya alındığı bizce mütehhakkak eski eserler ile kadim ve kıymetli eşyanın deftere kaydedilip edilmediğini de bilmiyoruz. Diğer eşyanın yani mebusan reisine mahsus konak eşyasının hesabı sorulmadan hayhaycılar kapatmaya, milletin malını aşırttırmaya çalıştılar idi. Bu ne olacak? Şimdi hesabını kim arayıp soracak? Şimdiye kadar alınan kiralar, toplanan yardımlar nerede kalacak? Millet ayıptan kuşağa indi. Vatanın her gün bir direği çalınarak yıkılmak derecesine geldi. Hala insaf yok. Merhamet yok, millette de arayıp soran yok. Soranlara ehemmiyet veren yok. Haya yok, millete sahip yok. Vaktiyle milletin malına el koymalı, icar hesaplarını, piyango paralarını sormalı. Abdurrahman Bey Efendi bunu da ehemmiyetle nazarınıza getiriyor. Sonra sizden de hesap sorulacağını unutmayın. Zira gaflette bulunan ve müsamaha gösterenler de ihanete ortak olur[69].

Saray Müştemilatından İşgalcilerin Çıkarılması

Âdile Sultan Sarayı'nın Kandilli İnas Sultânisi yapılmak üzere Maarif Nezâreti'ne tahsis edilmesi üzerine buradaki personel başka yerlerde görevlendirilmişlerdir[70]. Ancak saray müştemilatında kalanlardan bazıları çıkmak istememişlerdir.

Marangoz Panayot koru içinde oturduğu evi boşaltmış, fakat eşyasını kapı önüne yığarak saray bahçesinde kalmaya devam etmiştir. Tabur İmamı Şamlı Mehmet Efendi Vaniköy Caddesi'ndeki mutfak dairesinde işgal ettiği üç odayı tahliye etmemiştir. Yine Selanik muhacirlerinden Naime Hanım isimli bir kadın kaldığı odayı, kayıkhane civarında mutfağa bitişik beş küçük haneden biri ise yangına maruz kalmış bir kadın tarafından işgal edilmiştir. Meclis-i Ayân üyelerinden

69 BOA, ML. EEM, 1352/2-10.

70 BOA, Mâbeyn-i Hümâyun İrâdeleri (MB. İ), 163/19.

Ahmet Rıza Bey de bir daireyi işgal etmiş, boşaltmamıştır. Saray müştemilatında işgalci durumunda olanların polis marifetiyle derhal çıkarılması istenmiştir[71].

Öte yandan işgalci durumunda olanlar arasında Yani isimli şahsın durumu dikkat çekicidir. Bu şahsın kimliği bilinmeyen bazı şahıslarla ve bilhassa Fransız, İngiliz ailelerle temas halinde olduğu ve sarayda daha önce yaşanan ve faili meçhul kalan hırsızlık olayında şüpheli olduğu belirtilmektedir[72]. Saray müştemilatındaki işgalcilerin çıkarılması için polis harekete geçmiş marangoz Panayot ile tabur imamı Mehmet Efendi işgal ettikleri odaları tahliye etmişlerdir. Ancak Selanik muhacirlerinden Naime Hanım asker ailesine mensup kimsesiz bir kadın olduğundan, kendisine kalacak yer de temin edilemediğinden çıkarılamamıştır. Diğer beş küçük haneyle kayıkhane ise mektep müdürlüğü tarafından bir yıllığına balıkçı Mehmet Reis'e kiraya verilmiştir. Meclis-i Mebusan başkanı Ahmet Rıza Bey, makam-mevki sahibi olduğundan polis müdahalede bulunmamış ve işgal ettiği mahalli tahliye etmemiş, kendisine tebligat yapıldığında yazılı cevap vereceği bildirilmiştir[73].

Mektebin Hizmete Girmesi

1909 senesinde mektebe tahsis edilen Âdile Sultan Sarayı Kandilli Âdile Sultan İnas Sultanisi Mektebi adıyla 1916'da açılmış, müdire olarak Alman vatandaşı Yuhan Groma Hanım tayin edilmiştir[74]. Her ne kadar bazı kaynaklarda Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında Kuleli Okulu öğrencilerinden bir kısmının buraya yerleştirilmesi[75] sebebiyle mektebin faaliyete geçirilemediği belirtiliyorsa da Ahmet Rıza Bey'in başkanı olduğu Mekteb-i Sultânî İnâs Hayriye Cemiyeti'nin beş seneyi aşkın burada mektebi faaliyete geçirecek adımlar atmamasının şüphesiz etkisi olmuştur. Zira saray ve müştemilatı, söz konusu cemiyete 1909 senesinde tahsis edilmiştir.

Öte yandan sarayın mektep olarak tahsis edilmesi düşüncesinin II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan başkanlığı yapan İngiliz Ali Bey'in oğlu Ahmet

71 BOA, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM. 3. Şb), 15/64 28 Ağustos 1916.

72 BOA, DH. EUM. 3. Şb. 15/6. 25 Nisan 1916.

73 BOA, DH. EUM. 3. Şb. 15/64 30 Ağustos 1916.

74 BOA, MV, 246/4. 19 Kasım 1916; BEO, 4441/333004; Sinan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 1090.

75 Sinan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 1088-1090.

Rıza Bey'den çıktığı belirtiliyorsa da[76] kendisinin mektebi faaliyete geçirdiğine dair bir bilgi bulunmadığı gibi arşiv belgelerinde Hayriye Cemiyeti'ne tahsis edildiği beş seneyi aşkın zaman zarfında bir şey yapılmadığı kaydedilmektedir. Kaldı ki Ahmet Rıza Bey'in adı dönemin gazetelerinde de yer alan birtakım yolsuzluk iddialarına konu olmuştur.

Bilahare okulun adı Kandilli Kız Lisesi olarak değiştirilmiş, saray bahçesine yeni bir okul inşa edilerek, 1969'dan itibaren eğitim burada devam etmiş, saray binası ise yatılı öğrencilerin pansiyonu olarak kullanılmıştır. Ancak 1986'da çıkan bir yangında sarayın tamamen yanması üzerine aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır. Günümüzde kongre merkezi olarak kullanılmaktadır[77]. Saray bahçesinin girişindeki tabelada sarayın bugün "örnek bir kültür ve sanat merkezi" olarak kullanıldığı, 5.625 metrekare kullanım alanına sahip olan ve aslına uygun restore edilen sarayda 500 kişilik toplantı/ziyafet salonu, 200 kişilik toplantı salonu, kokteyl ve sergiler için 1.300 metrekarelik salon, 20 adet seminer odası, müze, 150 kişilik restoran, 60 kişilik kafeterya bulunduğu belirtilmektedir. Sarayın adı Sakıp Sabancı Eğitim ve Kültür Merkezi olup, özel toplantıların ve düğünler yapılmaktadır.

Günümüzde eğitim-öğretim faaliyeti ise, bahçe içinde Kandilli Kız Lisesi olarak kullanılan bir binada yapılmaktadır. Bu binanı biraz yukarısında da yatılı öğrencilerin kaldığı bir yurt binası bulunmaktadır.

Sonuç

Âdile Sultan Sarayı, Üsküdar Kandilli'de Akıntıburnu denilen yerde boğaza hâkim bir tepede bulunmaktadır. Kaptanıderya Halil Rıfat Paşa'ya ait olan sahilhane/konak, Sultan Abdülmecid tarafından satın alınmış, bilahare Sultan Abdülaziz zamanında yıktırılarak, 1876 tarihinde yerine saray yapılmıştır. 1856 tarihinden itibaren Âdile Sultan uhdesinde bulunan söz konusu konağın, bakım ve onarımı için bazı harcamalar yapılmıştır. Ancak Âdile Sultan'ın ikametgâh olarak kullanacağı belirtilerek, özellikle 1870 ve 1876 senelerinde önemli miktarlarda tahsisat ve harcamalar yapılmıştır. Her ne kadar sarayın inşa tarihini kesin olarak ortaya koyan belgelere ulaşamamış olsak da bu yıllardaki tahsisat ve harcamalar sarayın 1870 yılında yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

76 Sinan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 1088-1090.

77 Nail Bayraktar, *Adile Sultan*, İstanbul 1994, s. 11; Sinan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 1090.

Rumeli Hisarı
ve Kandilli

Diğer taraftan Âdile Sultan'ın vefatından (1899) sonra saray 1909'da kız mektebi yapılmak üzere müştemilatıyla Maarif Nezareti'ne bağışlanmıştır. Saray müştemilatında barınanlar tahliyede zorluklar çıkarmışlar, hırsızlık olayları yaşanmıştır. Bu problemler emniyet güçlerinin müdahalesiyle çözülmeye çalışılmıştır. Maarif Nezareti'ne devri kararlaştırıldıktan sonra Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey devlet nezdindeki nüfuzunu kullanarak, sarayın kendisinin başında bulunduğu, Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriyye isimli müesseseye devrini sağlamıştır. Sarayın devri sırasında saraya ait eşyaların usulüne uygun tespiti yapılmamıştır. Saray ve müştemilatıyla ilgili bütün tasarruflarda beş yıl boyunca cemiyet adına Ahmet Rıza Bey söz sahibi olmuştur. Saray müştemilatı içinde bulunan yalıyı kendisi kullanılmıştır.

Geçen beş yıllık süre zarfında saray mektep olarak açılamamıştır. Savaş ve bazı gerekçelerle açılması geciktiği belirtilmekle birlikte, ancak 1916 senesinde açılabilmiştir. Saraya ait nadide ve kıymetli eşyalar başta olmak üzere cemiyetin mektep adına düzenlediği piyango gelirleri, Yıldız Sarayında bulunan bir taç ve

gerdanlığın satışından elde edilen para, saraya ait yalı, dükkân, bağ ve bahçe gibi toplam 13 adet gayrimenkulün kira gelirlerinin nereye gittiği anlaşılamamış, yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarına konu olmuştur. Dönemin gazetelerinden birinde bu iddialar "Yağma Hasan'ın Böreği" isimli bir makalede ele alınmıştır.

Mekteb-i Sultânî İnâs Cemiyet-i Hayriyye isimli müessesenin beş sene zarfında mektebi hizmete geçirememeleri üzerine sarayın tasarruf yetkisi tekrar Maarif Nezareti'ne verilmiştir. Saraya ilişkin kayıtların incelenmesinden saray ve müştemilatının bulunduğu yerlerin Sultan I. Mahmud Han vakfıyla Şeyhülislam Vânî Mehmed Efendi vakfına ait olup, Kaptanıderya Halil Rıfat Paşa uhdesinde olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine Halil Rıfat Paşa'nın varisleri de sarayda hak iddiasıyla mahkemeye başvurmuşlarsa da bir hak elde edememişlerdir.

Bütün bu hadiselerden sonra 1916 senesinde Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultânîsi Mektebi adıyla açılan okulun müdürlüğüne Alman vatandaşı olan Yuhan Groma Hanım tayin edilmiştir. Yıllarca mektep olarak hizmet veren sarayın 1986'da çıkan yangında tamamen yanması üzerine yeniden yapılmıştır. Sarayın bahçesinin girişinde yer alan tanıtım bilgilerine göre, sarayın günümüzde örnek bir kültür ve sanat merkezi olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Yine 5.625 metrekare kullanım alanına sahip olan sarayın aslına uygun restore edildiği, 500 kişilik toplantı/ziyafet salonu, 200 kişilik toplantı salonu, kokteyl ve sergiler için 1.300 metrekarelik salon, 20 adet seminer odası, müze, 150 kişilik restoran, 60 kişilik kafeteryaya sahip olduğu ifade edilmektedir.

Günümüzde eğitim-öğretim faaliyeti ise saray bahçesinde bulunan ve Kandilli Kız Lisesi olarak faaliyet gösteren binada yapılmaktadır. Aynı bahçede yatılı öğrencilerin kaldığı bir de yurt binası bulunmaktadır.

1908 Üsküdar Tevkifhanesi İsyanı ve Mutasarrıf Hamdi Bey

ÖĞR. GÖR. EBUBEKİR AL
Üsküdar Üniversitesi

"Üsküdar'da mahbûs olan kimselerin el-ân tahliye edilmediği haber alındı. Acaba sebebi nedir?"[1]

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda yoğun bir şekilde reformların yapıldığı dönem olup, bu dönüşümden yüzyılın sonuna doğru hapishaneler de çeşitli düzenlemeler ile etkilendi[2].

23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) II. Meşrutiyet'in ilânını ertesi gün gazetelerde okuyanlar şaşkınlık içerisinde kaldı[3]. Halk beklenmedik bir anda yeni bir dönem içine girdi. Elbette yurt dışından da birtakım olumlu olumsuz tepkiler geldi. İngiliz gazeteleri parlamenter sistem teşebbüsünü gülünç buldu. Alman basını anayasal sisteme geçildiği takdirde Mısır ve Hindistan'ın da anayasa isteyeceklerini kaleme aldı. Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan olumlu bir şekilde karşılarken, Avusturya ise Türkiye'nin güçlenmesini kendi aleyhine olarak gördü[4].

Meşrutiyet'in ilânının akabinde devlet tarafından bir dizi kararlar alındı. Öncelikle Rumeli'deki siyasî suçlular için af çıkarıldı. Zira oradaki karışıklıklara hâkim olunamayacağı düşünüldü. Bölgedeki karışıklıktan istifade eden tüm suçlular bir

1 2 Ağustos 1908, *Tanin*, s. 4.

2 Detaylı bilgi için bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne, Osmanlı Hapishânelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul 2012.

3 Gazanfer İbar, *Meşrutiyet'i Çok Sevmiştik*, İstanbul 2019.

4 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1967, s. 65.

yolunu bulup hapishanelerden firar ettiler. Bu durum Anadolu'ya da yayılmaya başladığından devlet önce askerî kuvvetle önüne bir süre geçebildi[5]. Ardından kolluk kuvvetlerinin yetersiz olacağından bahisle 27 Temmuz'da siyasî suçlular ve 28 Temmuz'da ise umumi af ile tüm suçlular affedildi[6]. Bu vesile ile hapishanelerdeki mahkûmlar serbest bırakılmaya başlandı.[7] Elbette bu durumun özel şartları vardı. Mesela adi suçlardan biriyle mahkûm olup ceza sürelerinin üçte birini tamamlayanlar ile müebbet kürek cezasına çarptırılıp 15 senedir mahpus olanların tahliyeleri uygun görülenler arasındaydı[8]. 31 Temmuz'da ise hafiyelik kaldırıldı[9].

Yaşanan bu umumi af ilanı II. Abdülhamid döneminde bir ilk değildi. II. Meşrutiyet'in ilânından önce, 1907'de yine umumi af ilan edilmiş ve bu af ile çok sayıda mahkûm affedilmişti[10]. Meşrutiyet'in ilânında kısa bir zaman önce Edirne'de bir af daha çıkarılmıştı. 1908 Şubatı'nda müslim-gayrımüslim toplam 89 mahkûm bağışlanmıştı[11].

Meşrutiyet'i müteakip gerçekleşen bu umumi af ilanı pek çok hatırata da yansıdı. Yazılanlara göre tabii ilk iş olarak halk hapishanelerdeki yakınlarını kurtarma derdine düştü. Bir müddet sonra da hapishaneler boşaldı. Kâzım Karabekir bu konuyu şu şekilde anlatır: "*Halkın durumu: Herkes ilk iş olarak hapishanelerdeki yakınlarını kurtarmaya koyuldu. 15 Temmuzda mücrimlerin affı kararı üzerine hapishaneler boşaldı.*"[12]

---

5 "***Kırşehir'de Bulunan Mahbûsîn:*** *Kırşehir'de bulunan bilcümle mahbûsîn ve bîçâregân i'lân olunan afv-ı umûmîden dolayı kendilerinin dahi salıverilmesini taleb ve ısrârda bulunmuşlarsa da derhâl memûrîn-i mahalliye tarafından müdâhale olunarak askere ateş ettirildiğini ve mahbûsînden biri mecrûh ve biri de maktûl düşerek seslerini kesmeye mecbûr olduklarını Ankara Vâlisi Reşîd Bey Dâhiliye Nezâreti'ne bildiriyor.*" 13 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 2; "***Rodos Hapishânesi'ndeki*** *cerâim-i âdiye mahbûsîni tahliye sebîl iddiâsıyla gürültü çıkarmışlardır. Mücrimînin zinhâr firârlarına meydân verilmemesi makâm-ı Sadâret'ten lâzım gelenlere tebliğ edilmiştir.*" 15 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 3; "***Müsâdeme: Isparta Hapishânesi'ndeki*** *mevkûfînin firâra tasaddî eylemeleri üzerine isti'mâl-i silâha mecbûriyet görülerek tarafeynden birkaç vefeyât olduğu i'şâr-ı mahallîden anlaşılmıştır.*" 4 Eylül 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 3; "***Trablusşam Hapishânesi'nde*** *tahliye talebinde ta'annüd eden mahbûsîn haklarında istimâl-i silâh ile dördü maktûl ve birkaç kişi mecrûh olmuştur.*" 28 Eylül 1908, *Tanin*, s. 8; Mehmed Sa'îd Paşa'nın hâtırâtından hapishane isyanları hakkındaki ilgili kısım: "*16 Temmuz Çarşamba: Saraya celbim. Akîb-i inkılabda Rumeli'ndeki mahbeslerde bulunan erbâb-ı cerâim hapishânelerden cebren çıkıp firar ettiler. Bu hal Anadolu'ya da sirayet ettiyse de Sadâret'ten Dâhiliye Nâzırı'na verilen emir üzerine Anadolu'daki mahbuslar kuvve-i müsellaha ile men' olundular.*", *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtırâtı*, 2-3. cilt, haz. Mustafa Gündüz, İstanbul 2019, s. 677-678.

6 Umûmî af süreci için bkz. Hasan Ali Polat, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasî Sürgünler, (1908-1918)*, Ankara 2020, s. 61-69; Sacit Kutlu, *Didâr-ı Hürriyet, Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet, 1908-1913*, İstanbul 2004, s. 118; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, I/2*, Ankara 1983, s. 68.

7 Kibar İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Hapishaneleri*, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2019, s. 61-63.

8 "*Cerâim-i âdiye ile mahbûs olup da sülüsân müddet-i cezâiyelerini ikmâl edenlerle müebbet kürek cezâsıyla mahkûm olup on beş sene mahbûs kalanların da tahliyeleri ta'mîmen i'şâr olunmuştur.*" 6 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 2.

9 Emrullah Tekin, "Hafiye", *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, cilt: 15, İstanbul 1997, s. 116.

10 Mahkûmların müslim, gayrımüslim ve suçlarına göre sınıflandırıldıkları tablolar için bkz. Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s. 78-83.

11 Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, s. 83.

12 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 1896-1909, İstanbul 1993, s. 398.

Dönemin matbuatına da hapishanelerdeki mahkûmların bırakıldığı hakkında çok sayıda haberler yansıdı. Hatta bizzat valiler tarafından gönderilen ve siyasî suçluların kesinlikle içeride kalmadığından bahseden yazılar yayınlandı. Bir örnek olarak Aydın Vâlisi Faik Bey adıyla yayınlanan bu haberi gösterebilirim: "*İzmir Hapishânesi'nde cerâim-i siyâsiye erbâbının cümlesi tahliye edilip kimse kalmadığı İstinâf Müdde-i Umûmîliği'nden ifâde edilmiş ve evvel ve âhir vâki' olan emir ve i'şâr-ı âlîleri üzerine mülhakâta dahi teblîgât-ı lâzıme ve seriâ bi'l-icrâ îfâ-yı îcâbânına müsâraat olunduğu ba'zı mahallerden alınan cevâblarda bildirilmiş ve diğer mülhakâttan gelecek cevâblar üzerine arz-ı ma'lûmât edilmek tabi'i bulunmuş olduğu ma'rûzdur. 23 Temmuz sene 324, Aydın Vâlisi Fâik.*"[13]

Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in 1324/1908-1909 tarihli "Beyân-ı Hakikat" isimli hâtırâtı.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte uygulamaya geçen "*afv-ı umûmî*" hapishanelerde karışıklığın çıkmasına neden oldu. Bu süreçte Hapishane-i Umûmî'deki önce siyasi sonra adi suçlardan mahkumların serbest bırakılması, imparatorluğun diğer yerlerine de sirayet etti. Muhtemelen yaşanan haberleşme probleminden dolayı merkezde alınan kararlar diğer bölgelere ulaşmadığı veya geç ulaştığı için mahkûmlar İstanbul'daki gibi derhâl salıverilmedi. Bununla birlikte her mahkûm bu haklardan nasiplenmedi. İsyanı anlatırken de göreceğimiz

13 7 Ağustos 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 4.

üzere Üsküdar Tevkifhanesi'ndeki mahkûmlar affa dâhil edilmedi. Bu da bir diğer problemdi. Gördüğüm kadarıyla devlet de tam olarak ne yapacağını bilemiyordu. umumi affın ilânından bir ay sonraki bir gazete haberi olayı izah etmektedir. Habere göre Van'da siyasî mahkûmların durumları hakkında yapılan araştırmada tamamının bırakıldıkları tespit edildi. Ama adi suçluların ise henüz salınmadığı anlaşılmaktadır: "*Van'daki Mahkûmîn: Van'da cerâim-i siyâsiye sebebiyle mevkûf ve mahbûs bulunan kimselerin tahliye edilmediği haberi ortada ısrâr ile dönüyor. Hakîkat-i hâli tahkîk ettik. Cerâim-i siyâsiye mahkûmlarının kâmilen bırakıldığını anladık. Şu hâlde mesele cerâim-i âdiye mahkûmlarını da onlar gibi afv-ı umûmîde müstefîd etmek maksadından neşet ettiği anlaşılıyor.*"[14]

Devlet kurumlarının haberleşmesi geç olsa bile resmî ya da gayrıresmî şekilde serbest kalan mahkûmlar tutukluların haberdar olmasında ve halkın da bir fısıltı gazetesi işlevi görmesiyle serbest kalamayan mahkûmların isyan etmelerinde etkileri oldu. Neticede bunu kendilerine hak olarak gördüler. Meselâ buna örnek olarak İstanbul Hapishanesi'nde umumi af ile serbest kalarak İzmid'e gelen 20 mahkûmun İzmid Hapishanesi'ndeki mahkûmları teşvik ederek kapıları kırmalarına ve firarlarına neden olmalarını gösterebilirim: "*… ve İzmid Hapishânesi'nde bulunan iki yüzü mütecâviz cerâim erbâbının da Der-saâdet Hapishânesi'nden çıkıp şimendüferle giden yirmi kadar şahsın teşvîkiyle kapıları kırarak firâra yol buldukları hakkında İzmid Mutasarrıflığı'ndan vârid olan telgrafnâmesi …* "[15] Bu isyanlar sadece İstanbul ve çevresinde değil, Konya, Edirne, Halep, Niğde, Samsun, Isparta, Rodos, Kırşehir, Trablus gibi pek çok yerlerde de yaşandı.

Siyasî suçluların affını müteakip kendilerinin de affını bir hak olarak gören adi suçlular imparatorluğun dört bir yanındaki hapishanelerinde isyan etmeye başladılar ama bu süreç bir yandan da bir isyanın özünden olduğu gibi son derece

---

14 23 Ağustos 1908, *Tanin*, s. 4; Bir diğeri haber için bkz: "*Sinop Hapishânesi'nde: Kânûn-ı Esâsî'nin tatbîki üzerine afv-ı umûmî i'lân edilmiş ve her tarafta bulunan cerâim-i siyâsiye ashâbının tahliyesi lâzım gelmiş olduğu hâlde Sinop Hapishânesi'nde yalnız yetmiş seksen kişi tahliye edilerek mütebâkî mahkûmîn-i siyâsiyenin el-yevm hapishânede kaldığı matbaamıza ihbâr edilmesi üzerine keyfiyet mutasarrıflıktan telgraf ile sorulmuş, fakat el-ân bir cevâb alınamamıştır. Bu bâbdaki mürâcaatlar tevâlî etmekte olduğundan keyfiyeti Dâhiliye Nezâreti'nin nazar-ı dikkatine arz eder ve hilâf-ı kânûn olan bu muâmele hakkında Sinop Mutasarrıflığı'ndan îzâhât taleb edilmesi lâzım geldiğini beyân eyleriz.*" 5 Ağustos 1908, *İkdam*, s. 3.

15 BOA. DH. MKT. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi), nr. 1274/30-5; Hapishane-i Umûmî'den serbest kalanlar için bkz: "***Afv ve Tahliye**: Cürm-i siyâsî ile mahkûm ve mevkûf olanların tahliye edildikleri yazılmışidi. Dün dahi cerâim-i âdiye ve cinâiye ile mahkûm olanlar hakkında vukû' bulan arz üzerine bunların da afvına irâde-i seniyye şeref-sâdır olmasıyla celb olunan imam, papas ve hahamların vaktiyle her birerleri ayrı ayrı ba'dema iş ve güçleriyle meşgûl olup Kânûn-ı Esâsi dâiresinde vatana hidmet edeceklerine dair yemîn ettirilmiş ve ba'de tahliye olunmuşlardır. Mahbûsînden 962'si zükûr ve 27'si inâsdan ibârettir. Mahkûmînin dördü ziyâdesiyle ağır hasta olup Hapishâne-i Umûmî Hastahânesi'nde yatmakta olduklarından onların da âilesinin vürûdunda teslîm edilecekleri gibi âilesi olmayanların dahi münâsib hastahânelere yatırılması mukarrerdir. İşbu afv ve tahliyenin taşralara dahi teşmîl edilmesi Dâhiliye Nezâreti'nden vilâyâta bâ-telgraf iş'âr edilmiştir.*" 30 Temmuz 1908, *İkdam*, s. 3.

vurdulu kırdılı oldu. Mevkuflar ve mahkûmlar hapishanelerin dam, çatı ve kapılarını kırarak cebren firar etmeye çalıştılar. Yaşanan müsademeler esnasında hem mahkûmlardan hem de devlet görevlilerinden yaralananlar da oldu. Basında bunlar hakkında haberler de ziyadesiyle yer aldı[16].

Hülâsa alınan kararlar ile birlikte hapishaneler zaman içerisinde ıssız birer mekân haline geldi. Bu çalışmamda 23 Temmuz'da II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip Üsküdar'da yapılan kutlamalar, Üsküdar Tevkifhanesi'nde yaşanan isyan ve akabinde artan asayiş olaylarına birincil kaynak olan dönemin arşiv vesikaları ile gazetelerinden bir serencam çizmeye çalıştım. 17 Aralık'ta Meclis-i Mebûsân açılarak Türkiye tarihinde yepyeni bir dönem başladı. Bu çalışmada 23 Temmuz ile 17 Aralık tarihleri arasındaki gazeteleri inceledim. Arşiv evrakının bir ay daha ileriye doğru gidip seneyi devirdiğini söyleyebilirim.

Tevkifhane İsyanı öncesinde değinilmesi gereken bir diğer konu ise Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in 23 Temmuz'daki II. Meşrutiyet'in ilanı ile 30 Temmuz'daki Tevkifhane İsyanı arasındaki günlerde yaşadıklarıdır.

Meşrutiyet'in İlânı Sonrası ve Tevkifhane İsyanı Öncesi Mutasarrıf Hamdi Bey

Mutasarrıf kelimesi, Osmanlı idarî teşkilâtında, "*herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden*"ler için kullanıp, XVII. yüzyılın başlarından itibaren ise "*sancağa veya livâya gönderilen idareci*" anlamını kazandı. 1871'de İstanbul'a bağlı olmak kaydıyla hususî bir idareye sahip olarak

16 "***Edirne'den:*** *Evvelki pazar günü geceden mezkûr vilâyet hapishânesinde bulunan mahbûsîn kapıları kırarak ... (okunamadı) havlısında toplandıklarından ve bunların hâricen taht-ı inzibâta alınmışlar ise de yedi yüz ... (okunamadı) mahbûsînin muhâfazası kâbil olamadığından gündüzün saat dört raddelerinde cümlesi firâr etmişlerdir.*" 6 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 4; "***Halep Hapishânesi'nde*** *cinâyet ile mahkûm kırk bir kişi firâr etmiştir. Bunların firârında bir dest-i mel'anetin dahli olduğu rivâyet olunmaktadır.*" 5 Kasım 1908, *İkdam*, s. 4; "***Niğde Hapishânesi'ndeki*** *mevkûfîn dün hapishânenin cümle kapısına hücûm ve sakfı delerek firâra teşebbüs etmeleri ve icrâ olunan vesâyâyı ısgâ etmemeleri üzerine nizâmı vechle isti'mâl-i silâh ile i'dâma mahkûm birinin telef ve on beşer seneye mahkûm iki neferin mecrûh olarak teskîn-i sûriş edildiği ve hapishânenin 'adem-i rasâneti hasebiyle içinden sâi'-i bilfesâd olan üç beş neferi merkez vilâyete aldırmadıkça ahvâl-i mümâselenin tekerrürü muhtemel olduğu iş'âr olunmasına mebnî ön ayak olanlardan hükümleri musaddak beş şahsın mahfûzen vilâyet hapishânesine i'zâmları ve emr-i muhâfazalarına lâ-bakî vechle i'tinâ olunarak mahbûsînin firârına meydân verilmemesi cevâben yazıldığı ma'rûzdur. Fî 19 Teşrin-i Evvel sene [1]324, Vâli: Nâzım.*" 6 Kasım 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 3; 6 Kasım 1908, *Tanin*, s. 4; "***Samsun'dan:*** *Geçen gün Samsun mahbûsîni pencere demirlerini keserek boşanmalarına az bir zaman kalmış iken haber alınarak men' edilmişlerdir. Hapishânelerde büyük bir emniyetsizlik hüküm-fermâdır. Bakalım millet meclisi hiç olmazsa tenzîl-i cezâ ederek müsâvâtsızlık, daha doğrusu hatâ-yı hükûmet yüzünden ileri gelen bu ihtilâfları ref' etmek ister mi?*" 6 Kasım 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 3; Küçük Mehmed Sa'îd Paşa'nın hâtırâtından hapishane isyanları hakkında ilgili kısım: "*16 Temmuz Çarşamba: Saraya celbim. Akîb-i inkılabda Rumeli'ndeki mahbeslerde bulunan erbâb-ı cerâim hapishânelerden cebren çıkıp firar ettiler. Bu hal Anadolu'ya da sirayet ettiyse de Sadâret'ten Dâhiliye Nâzırı'na verilen emir üzerine Anadolu'daki mahbuslar kuvve-i müsellaha ile men' olundular. Fakat İstanbul'da cerâim-i âdiye mahkûmlarının teşebbüslerine mümâna'ât için kuvve-i cebriye isti'mâlini Harbiye Nâzırı ahvâl-i hâzıradan dolayı deruhte edemediğinden icabı hey'et-i vükelânın müzakeresine havale olundu.*", *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtırâtı*, 2-3. cilt, s. 677-678.

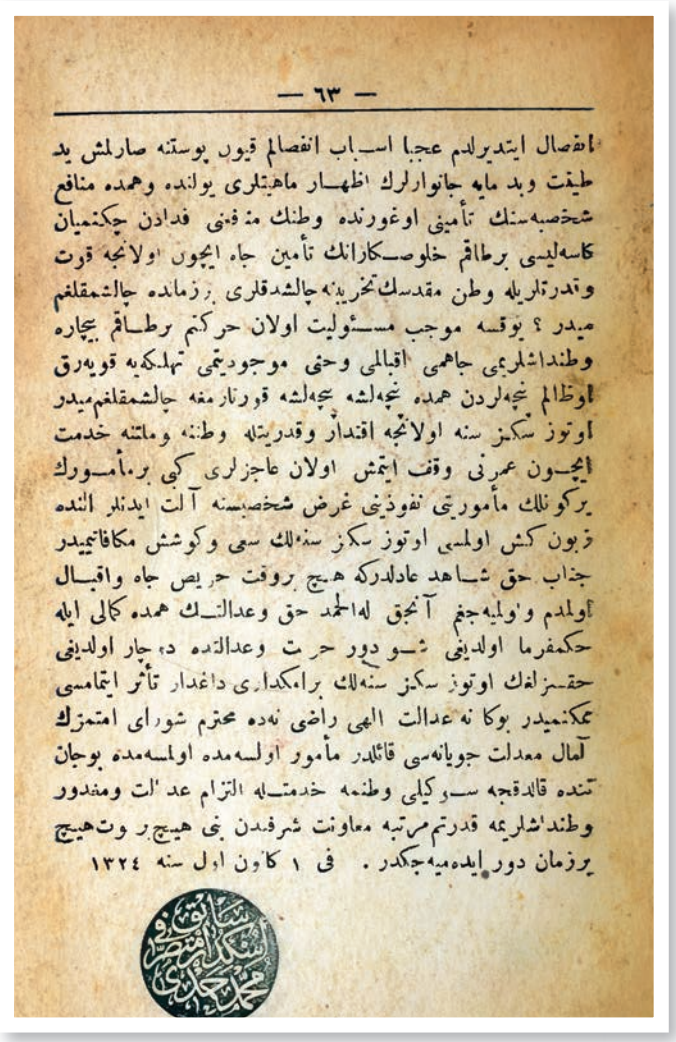

— ٦٣ —

انفصال ایتدیرلدم عجبا اسباب انفصالم قیون بوستنه صارلمش ید
طیقت وبد مایه جانوارلرك اظهار ماهیتلری یولنده وهمده منافع
شخصیه‌سنك تأمینی اوغورنده وطنك منافعنی فدادن چکنمیان
کاسه‌لیسی برطاقم خلوصکارانك تأمین جاه ایچون اولانجه قوت
وقدرتلریله وطن مقدسك تخریبنه چالشدقلری بر زمانده چالشمقلغم
میدر ؟ بوقسه موجب مسئولیت اولان حرکتم برطاقم بیچاره
وطنداشلریمی جاهمی اقبالمی وحتی موجودیتمی تهلکه‌یه قویه‌رق
اوظالم نیچه‌لردن همده نیچه‌لشه نیچه‌لشه قورنارمغه چالشمقلغم میدر
اوتوز سکز سنه اولانجه اقتدار وقدریتله وطننه وملتنه خدمت
ایچون عمرنی وقف ایتمش اولان عاجزلری کبی برمأمورك
برکونلك مأموریتی نفوذینی غرض شخصیسنه آلت ایدنلر النده
زبون کش اولمسی اوتوز سکز سنه‌لك سعی وکوشش مکافاتیمیدر
جناب حق شاهد عادلدرکه هیچ بروقت حریص جاه واقبال
اولمدم واولمیه‌جغم آنجق له‌الحمد حق وعدالتك همده کالی ایله
حکمفرما اولدیغی شو دور حریت وعدالتده دچار اولدیغی
حقسزلغك اوتوز سکز سنه‌لك برامکداری داغدار تأثر ایتمامسی
ممکنمیدر بوکا نه عدالت الهی راضی نه‌ده محترم شورای امتمزك
آمال معدلت جویانه‌سی قائلدر مأمور اولسه‌مده اولمسه‌مده بوجان
تنده قالدقجه سوکیلی وطنمه خدمتله التزام عدالت ومقدور
وطنداشلریمه قدرتم مرتبه معاونت شرفدن بنی هیچ بر وقت هیچ
برزمان دور ایده‌میه‌جکدر . فی ١ کانون اول سنه ١٣٢٤

Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in hâtırâtının son sayfası. Son satırda tarih olarak 1 Kanunevvel sene 1324 (14 Aralık 1908) yazmaktadır. Mühür: Sâbık Üsküdar Mutasarrıfı Mehmed Hamdi

Beyoğlu, Üsküdar, Çatalca ve İzmit mutasarrıflıkları teşkil edildi[17]. Böylece 1871'de Üsküdar artık bir mutasarrıflıktı. Üsküdar Mutasarrıflığı, hem son dönem haritalarına[18] hem de II. Meşrutiyet'in ilânından on sene önceki 1898-1899 tarihli İstanbul Rehberi'ne göre Doğancılar'da yer almaktaydı[19].

II. Meşrutiyet'in ilanı pek çok yerde olduğu gibi Üsküdar'da da (özellikle Beyoğlu) coşku ile kutlandı. Olayın hakikatini 24 Temmuz'da kavrayan İstanbul halkı, 25 Temmuz'da bayraklarla donanmış bir şekilde Bâbıâli'ye yürüdü. Protokol konuşmaları, marşların söylenmesi, alkışlar ve Harbiye Nezareti Bandosu'nun Hamidiye Marşı'nı çalmasıyla geçen bir gündü. Sadece İstanbul değil, imparatorluğun dört bir yanında kutlamalar düzenlendi. Kutlamalar 26-27 Temmuz'da da devam etti.

26 Temmuz'da Üsküdar'da Mutasarrıflığı'na da yakın olan Mirahûr ve Ayazma mahallerindeki ahali, saat iki buçuk raddelerinde Mirahûr Mahallesi'nde toplandılar. İmamlar, muhtarlar, bir Mevlevî şeyhi ile diğer meşâyih, Üsküdar Ravza-i

17 Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *TDVİA*, cilt: 31, İstanbul 2006, s. 377-379.

18 İBB Atatürk Kitaplığı, Haritalar Koleksiyonu, nr. 40, 978, 1111, 11244.

19 İbrahim Edhem, *Rehber-i Müsâfirîn ve Âdâb-ı Muâşeret*, Dersaadet 1316, s. 15.

Terakki-i Hamîdî ve Mirât-ı Feyz-i Hamîdî mekteplerinin müdürleri, öğretmenleri ile öğrencileri ellerinde bayraklar, üstlerinde okul üniformaları olduğu halde Üsküdar Büyük Karakolu'nun önüne geldiler. Burada hukuk müşavirlerinden Bahaeddin Beyefendi bir nutuk irat etti. Nutkunda "*Kânûn-ı Esâsî'nin mevki'-i tatbîke ve icrâya vaz'ından dolayı büyük ve küçük bütün millet-i necîbe-i Osmâniye'nin hiss eyledikleri âsâr-ı memnûniyeti izhâr*" eyledi. Sonrasında "*duâgû-yı şehîr*" Hacı Hüsnü Efendi tarafından II. Abdülhamid'in ömrünün uzunluğu ve askerin başarısı için üç defa "*Padişahım Çok Yaşa*" tezahüratları ile son bulan dualar edildi.

Ardından öğrenciler dörderli şekilde sıraya girerek İskele Karakolu'nun oraya gelindi. Orada da Mülâzım-i Evvel yani Üsteğmen Rıza Bey ile öğretmen Hüsnü Bey ve talebeden Ekrem Efendi tarafından nutuklar irat edildi. Sokaklardan gelip geçenlerin de katılmasıyla sayıları birkaç bine ulaştı. Akabinde toplanan ahali şu tezahüratlarda bulundu:

"*Yaşasın Padişahımız, Yaşasın Devlet Ve Millet,*
Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Müsâvât".

Adeta karakol karakol gezen ahalinin bir sonraki mekânı Şemsipaşa Karakolu oldu. Bu karakolun önüne gelindiğinde mektep muallimlerinden Yüzbaşı Mehmed Ali ve Râif beyler birer nutuk irat ettiler.

Akabinde heyet ve ahali Üsküdar Çarşısı'ndan Şemsipaşa tarikiyle Paşakapısı'ndaki Üsküdar Mutasarrıflığı'na geldiler. Burada Hamdi Bey tarafından istikbal edildiler. Bu ziyarette ilginç bir hâdise yaşandı. Hamdi Bey'e "*heyet-i muallimîn*" tarafından millete ve devlete iyi hizmet edeceğine, sadakatten sapmayacağına ve vazgeçmeyeceğine dair ant içtirildi: "*Ba'de ahâli Üsküdar çarşısından Şemsi Paşa tarîkiyle Paşakapısı'na gitmiş ve Üsküdar mutasarrıfı atûfetlü Hamdi Beyefendi hazretleri makâmından aşağı inerek bu mülk ve millete îfâ-yı hüsn ve hidmet edeceğine dâir yemîn eylemiştir.*"

Daha sonra heyet Selimiye Kışla-i Hümâyûnu'na gitti. Burada Üsküdar kumandanı Ferik Ahmed Muhlis Paşa ve yâverândan Abdullah Paşa ile kışla kumandan ve zabitanı ile bir bando heyeti tarafından karşılandı. "*Şâir-i şehîr*" Talat Bey tarafından bir manzume okundu ve beş bin civarında ahali ile dualar edildi.

Talat Bey'in Manzûmesi

"Yaşasın hazret-i sultan Hamîd-i sânî; Lutf edip açdı yine Meclis-i Mebûsânı
Unutulmaz âbidiyân bu büyük ihsânı; Yaşasın
Nâil-i nimet-i hürriyet olan milletler; Vatan uğrunda eder böyle güzel hidmetler
Bad'ezîn bizlere âid bu büyük himmetler; Yaşasın
Ne kadar kuvvetimiz varsa müheyyâ edelim; Hâk-i pâk-i vatan-ı akdesi ihyâ edelim Şân-ı milliyeti bir kat daha âlâ edelim.
Allah Allah ne büyük mevhibe-i sübhânî; Milletin güldü yüzü gitti bütün ahzânı
Bu duâyı okuyor elsine-i şükrânî
Yaşasın hazret-i sultan Hamîd-i sânî; Lutf edip açdı yine Meclis-i Mebûsânı"[20]

Tevkifhane'de Mahkûmların İsyan Süreci

Buradaki evrakı incelerken gün gün ve evveli ile ahirini dikkate alarak bir kronoloji çizmeye çalıştım. 30 Temmuz'da Zabtiye Nezâreti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafnamede, Üsküdar'daki mahpusların affedilmesi hususuna değinildi, onların bu afv-ı umûmîye dâhil olmadıkları bildirilerek bu emre

20 Bu sürece dair ayrıntılı bilgi için aşağıda Latin harflerine aktarılmış hâli verilen gazete haberlerini okuyabilirsiniz. Bkz. 27 Temmuz 1908, *Sabah*, s. 2: "*Dün saat iki raddelerinde Üsküdar'da Ravza-i Terakkî Mektebi şâkirdânı ellerinde râyât-ı Osmânî bulunduğu hâlde müdîr-i mekteb izzetlü Rüşdi ve muallimlerinden izzetlü Reşâd ve Hüsnü ve Mehmed Ali beyler ile birlikte Üsküdar Büyük Karakolu pîşgâhına gelerek saf-beste-i ihtirâm olmuşlar ve vükelâ-yı duâvîden İzzetli Bahâeddin Beyefendi tarafından bir nutk-ı teblîğ îrâd edilerek Kânûn-ı Esâsî'nin mevki'-i tatbîke ve icrâya vaz'ından dolayı büyük ve küçük bütün millet-i necîbe-i Osmâniye'nin his eyledikleri âsâr-ı memnûniyeti izhâr eylemiş ve muâllimîn ve şâkirdân yek-dil ve yek-zebân olarak "PADİŞAHIM ÇOK YAŞA" duâsını ref'-i ... (okunamadı) âsumân eylemiştir. Ba'de şâkirdân yine dörder dizilerek İskele Karakolu pîşgâhına gelmiş ve orada dahi asâkir-i şâhâne zâbıtânından Mülâzım-i Evvel fütûvetlü Rızâ Bey ile muallimlerinden İzzetli Hüsnü Bey ve mekteb-i mezkûr müntehî sınıfı talebesinden Ekrem Efendi tarafından birer nutuk îrâd edilmiştir. Sokaklardan gelip geçenlerle birkaç bine bâliğ olan heyet yek-dil ve yek-zebân olarak: YAŞASIN PÂDİŞÂHIMIZ, YAŞASIN DEVLET VE MİLLET, YAŞASIN HÜRRİYET, YAŞASIN MÜSÂVÂT SADÂLARINI AYYÛKA ÇIKARIYORLARDI. Şâkirdân Şemsi Paşa Karakolu önüne geldikleri sırada mekteb muallimlerinden Yüzbaşı fütûvetlü Mehmed Ali ve Râif beyler birer nutuk îrâd eylemişlerdir. Heyet Şemsi Paşa'dan Paşakapısı önüne giderek orada dahi davât-ı ...-i (okunamadı) âyât-ı hazret-i pâdişâhî ile tezyîn-i zebân-ı ubûdiyet eylemişler ve mutasarrıf atûfetlü Hamdi Beyefendi hazretleri kapının önüne inerek tertîl kılınan davât-ı hazret-i pâdişâhîye iltihâk eylemişlerdir. Heyet oradan Selimiye Kışla-i Hümâyûnu'na giderek kışla önünde Üsküdar ciheti kumandanı yâverân-ı hazret-i şehrîyârîden ferîk sa'âdetlü Muhlis Paşa hazretleriyle yâverân-ı hazret-i şehrîyârîden sa'âdetlü Abdullah Paşa ve Kışla-i Hümâyûn kumandan ve zâbıtânı ve asâkir-i şâhâne ve bir bando mûsıka tarafından istikbâl edilerek şâir-i şehîr Talat Beyefendi hazretleri tarafından âtîdeki manzûme kırâat edilmiş ve adedleri beş bine bâliğ olan huzzâr âmin duâsını ref'-i bârgâh eylemiştir.*

Diğer haber için bkz. 27 Temmuz 1908, *Sabah*, s. 2; "*Üsküdar Cihetinde: Üsküdar cihetinde Mîrâhûr, Ayazma mahallâtında bulunan ahâli dün sabah saat iki buçuk karârlarında Mîrâhûr Mahallesi'nde tecemmu' ederek eimme ve muhtârân ve civâr-ı mezkûr Mevlevî şeyhi efendi ve sâir meşâyih hâzır oldukları hâlde Ravza-i Terakkî-i Hamîdî Mektebi'ne gitmiştir. Talebe-i mevcûde mekteb üniformalarını lâbîs olarak Büyük Karakol önünde ahz-ı mevki' etmiş idi. Burada hukûk müşâvirlerinden İzzetlü Bahâ Bey tarafından bir nutuk îrâd ve kırâat olunmuş ve duâgû-yı şehîr fazîletlü Hacı Hüsnü Efendi tarafından temâdî-i eyyâm-i ömr ü şevket-i hümâyûnu ve asâkir-i mülûkânelerinin tezâyüd-i terakkîyât ve nusretini mutazammın bir duâ-yı beliğ bilkırâa cümle huzzâr tarafından üç def'a (Padişahım Çok Yaşa) duâsı ref-i bârgâh-ı cenâb-ı rabb-i kibriyâ kılınmıştır. Ba'de ahâli Üsküdar çarşısından Şemsi Paşa tarîkiyle Paşakapısı'na gitmiş ve Üsküdar mutasarrıfı atûfetlü Hamdi Beyefendi hazretleri makâmından aşağı inerek bu mülk ve millete îfâ-yı hüsn ve hidmet edeceğine dâir yemîn eylemiştir. Oradan Üsküdar ciheti kumandanı ferîkân-ı kirâmdan sa'âdetlü Ahmed Muhlis Paşa hazretlerine gidilip davât-efzâyiş-i ömr ü iclâl-i cenâb-ı pâdişâhî burada dahi tekrâr kılınmıştır.*";

Bir diğer haber: "*Üsküdar Ravza-i Terakkî-i Hamîdî ve Mirât-ı Feyz-i Hamîdî mekteb muallim ve talebeleri birlikte olarak Üsküdar mutasarrıfiyet-i aliyyesine gelerek mutasarrıf atûfetlü Hamdi Beyefendi hazretleri heyet-i mektebi istikbâl edip heyet muallimîni tarafından mutasarrıf-ı müşârünileyh milletine, devletine sadâkatinden inhirâf etmeyeceğine dâir tahlîf edilmiştir.*" Haberin devamı için bkz. 27 Temmuz 1908, *İkdam*, s. 2.

uymalarının mahkûm ve mevkûflar hakkında daha doğru olacağı ve cüzi bir hâdise bile olmamasına dikkat edilmesi emredildi[21].

Bu emre rağmen yine aynı gün Zabtiye Nezâreti'nden hem Sadâret'e hem de Üsküdar Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafnamede, Üsküdar Tevkifhanesi'nde bulunan tutukluların demirden yapılmış bir kapıyı kırdıklarının ve mahkûmların tevkifhane meydanında toplandıklarının Üsküdar Komiserliği'nden iletildiği söylendi. Mahkûmların afv-ı umûmîye dâhil olmadıklarına dair gönderilen emrin okunarak izah edilmesi emredildi[22].

30 Temmuz tarihli diğer bir vesikaya göre ise olaylar biraz daha heyecanlı bir hâl aldı. Zira İstanbul'da yaşananlardan haberdar olmayan Hamdi Bey bir dakika bile kaybetmemek için telgraf başına bizâtihi gelerek hemen bilgi almak için telgraf çektirdi. Üsküdar'daki mahkûm ve mevkûfların İstanbul'daki mahkûm ve mevkûfların tahliye edildiğini haber aldıklarını, kendileri tahliye edilmedikleri için sızlandıklarını, bu işin doğru olup olmadığını öğrenmek istediğini sordu. Hamdi Bey ise olaylara hâkim olması, kimseyi salmaması ve "*sızladı ettirilmemesi*" konularında tembih edildi[23].

Hamdi Bey'in merak ettiği bu durum, yani Hapishane-i Umûmî'deki tevkiflerin durumu ne idi? Hapishane-i Umûmî'de bulunanlar tahliye edildi. Hatta Zabtiye Hapishanesi'nde bulunanların tahliye edilmemesi üzerine, Zabtiye Nâzırı Hamdi Bey onların da tahliye edilmelerini Sadâret'e bildireceğini söylemek üzere Bâbıâli'ye gitti. O esnada beş on dakika geçmeden mevkûflar hücum ederek kapıyı kırdılar ve hapishaneden kaçtılar. Zabtiye Nâzırı Hamdi Bey'in hem Sadâret'ten dönüşte bu durumu duyması hem de görevinden azlini haber alması üzerine

---

21 "*17 Temmuz sene [1]324 telgrafnâmeye zeyldir. Üsküdar'daki mahbûsînin emsâli haklarında vâki' olan afv-ı âlî-i hazret-i hilâfet-penâhîye hisse-mend olmadığı atebe-i seniyye-i mülûkâneye arz-ı manzûr olduğundan sudûr-ı irâde-i seniyyeye intizâr eylemeleri haklarında ... (okunamadı) olacağının mahbûsîn-i merkûmeye bittefhîm cüz'i bir hâdisenin bile vukû' bulmamasına ve âsâyiş ve emniyetin tamâmî-i muhâfazasına i'tinâ eylemesinin ve aksi ahvâlde mûcib-i mesûliyet olunacağının Üsküdar Mutasarrıflığı'na hemen teblîği emir ve irâde buyurulmağla teblîğ keyfiyete müsâraat ...*" BOA. ZB. (Zabtiye Nezâreti), nr. 620/70. (Evrak nr. 792.) (17 Temmuz 1324/30 Temmuz 1908).

22 "*Üsküdar Mutasarrıflığı'na; Üsküdar Tevkîfhânesi'nde bulunan mevkûfîn timurdan ma'mûl kapıyı şikest ederek tevkîfhâne meydânında bulundurulmakta olduğu Üsküdar Komiserliği'nden i'şâr olunuyor. Evvelce de verilen istidâ-yı ... (okunamadı) üzerine taraf-ı sâmî-i sadâret-penâhîden alınan cevâb-ı telgrafî taraf-ı âlîlerine teblîğ olunmuşidi. Bu kerre keyfiyet tekîden yazıldı. Alınacak emir intizâr eylemelerinin mevkûfîne hüsn-i sûretle tefhîm edilerek idâre-i maslahat edilmesi ...*" BOA. ZB. nr. 620/71. (Evrak nr. 795.) (17 Temmuz 1324/30 Temmuz 1908); Aynı içerikli yazı Zabtiye Nezâreti'nden Sadâret'e de yazılmıştır. Bkz. BOA. ZB. nr. 620/72. (Evrak nr. 796.) (17 Temmuz 1324/30 Temmuz 1908).

23 "*Taraf-ı Sâmî-i Sadâret-pehânîye: Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi şimdi telgraf başına gelerek o cihetteki mevkûfînin İstanbul cihetindeki mahkûmîn ve mevkûfînin tahliye edildiğini haber alarak sızlandıklarını beyân ve sahîh olunup olmadığını istifsâr ediyor. Vâki' olan istîzâh üzerine bir polis katleden bir jandarmanın cinâyetle ve on üç kişi dâire-i istintâkdan cünha ile mevkûf ve cünha ile yirmi dört mahkûm bulunduğunu söyledi. Bugün burada cereyân eden hâle göre kendisine biraz intizâr eylemesi ve sızladı ettirilmemesi ihtâr olunduğundan irâde-i aliyye-i sadâret-penâhîleri istîzân olunur. Fermân. Zabtiye Nâzırı Vekîli Râgıb, Bâb-ı Âlî muhâfızı ve sadâret-i uzmâ ser-yâveri Cemal.*" BOA. BEO. (Bâb-ı Âli Evrak Odası), nr. 3364/252247-2. (17 Temmuz 1324/30 Temmuz 1908).

çaresizlik içinde "*ne tarafa gideceğini temîn edemeyerek*" Ahırkapı tarafına gittiği bilinmektedir[24].

31 Temmuz'daki bir gazete haberine göre ise Hamdi Bey'in sorusuna bir çeşit cevap verildi. Habere göre Hapishane-i Umûmî'den 985 ve Zabtiye Hapishanesi'nden 84 kişi olmak üzere toplam 1.069 mahkûm ve mevkûf 30 Temmuz'da tahliye edildi: "*Dün Hapishâne-i Umûmî'den mevkûf bulunan 985 mücrimînin sebîlleri tahliye edilmiştir. Zabtiye Hapishânesi'nde bulunan (84) kişi dahi dün hapishâneden çıkmıştır.*"[25]

Mahkûm ve mevkûfların bu tür haber alma hâdisesine başka yerlerde de rastlanılmaktaydı. Meselâ İzmid Hapishanesi'nde bulunan 200'den fazla suçlunun Hapishane-i Umûmî'den çıkarak trenle İzmid'e giden 20 civarında şahsın teşvik etmesiyle kapıları kırarak firar ettikleri İzmid Mutasarrıflığı'ndan bildirildi.[26] Muhtemelen İzmid Hapishanesi de afv-ı umûmîye dâhil değildi veya henüz af ilanı kendilerine bildirilmemişti.

31 Temmuz tarihli bir diğer vesikaya göre olaylara halk da dâhil oldu. Mahkûmlar hapishane meydanına toplandıklarında kargaşa çıkarıp "padişahım çok yaşa" diye bağırmaya başladılar ve bu sesler üzerine bölge ahalisi de toplandı. Mahkum ve mahpus olanlara olduğu gibi bölge halkına da "*vesâyâ-yı müessire îfâ edildiği*" ve yine mevkûfların hâlâ içeri girmediklerinden muhafazalarına dikkat edildiği Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan Zabtiye Nezâreti'ne iletildi[27].

31 Temmuz tarihli belgelerde ise hapishane kapısını kırarak meydanda toplananların ana kapıyı da kırdıkları ve böylece 33 kişinin kaçtığından bahsedilmektedir. Zabtiye Nezâreti'nden Sadâret'e gönderilen telgrafta: "*Üsküdar Tevkîfhânesi'nde*

---

24 "*Hapishâne-i Umûmî'de mahbûs bulunanların dün tahliye edilmeleri üzerine mevkûfen tevkîfhânede bulunanlar dahi tahliye edilmelerini iddiâ etmeye başlamaları üzerine Zabtiye nâzır-ı sâbıkı Hamdi Bey tevkîfhâneye giderek onların da tahliye edileceklerini ve makâm-ı Sadâret'e arz edeceğini söylemiş ve Bâb-ı Âlî'ye gitmiştir. Henüz beş on dakika geçmeden mevkûfîn Zabtiye Nâzırı'nın şu vaadine kanâat hâsıl edemedikleri cihetle hepsi birden parmaklıklara hücûm ederek kırmışlar ve kapıları da kırarak cebren tevkîfhâneden çıkmışlardır. Zabtiye nâzırı avdetinde şu hâli işittiği gibi nâzırlığından da azledildiği haber verilmekle artık duramayarak hemen arabasına atlamış ve ne tarafa gideceğini temîn edemeyerek arabasını Divanyolu cihetine sürdürmüş ve Ahırkapı tarafına gitmiştir.*" 30 Temmuz 1908, *İkdam*, s. 3.

25 31 Temmuz 1908, *Sabah*, s. 4.

26 "*... ve İzmid Hapishânesi'nde bulunan iki yüzü mütecâviz cerâim erbâbının da Der-saâdet Hapishânesi'nden çıkıp şimendüferle giden yirmi kadar şahsın teşvîkiyle kapıları kırarak firâra yol buldukları hakkında İzmid Mutasarrıflığı'ndan vârid olan telgrafnâmesi ...*" BOA. DH. MKT. nr. 1274/30-5.

27 "*Huzûr-ı sâmî-i sadâret-penâhîye: 17 Temmuz [1]324 târîhli telgrafnâme-i sâmî-i cenâb-ı sadâret-penâhîlerinde emir ve irâde buyurulduğu vechle Üsküdar Hapishânesi'ndeki mahbûsîne Üsküdar Mutasarrıflığı vâsıtasıyla tenbîhât ve ... (okunamadı) icrâ olunarak cümlesi tarafından bülend-endâz ile pâdişâhım çok yaşa duâsı tekrâr ve tekrâr ... (okunamadı) üzerine civâr mahalle ahâlisinden ba'zıları toplanmış ise de bunlara da vesâyâ-yı müessire îfâ edildiği ve mevkûfîn-i merkûme el-ân içeriye girmemekte ve muhafazalarına dikkat olunmakta olduğu mutasarrıfiyyet-i müşârünileyhâdan şimdi alınan telgrafnâme-i cevâbîde izbâr kılındığı ma'rûzdur.*" Bkz. BOA. ZB. nr. 620/75. (18 Temmuz 1324/31 Temmuz 1908).

bulunan mevkûfîne her ne kadar tenbîhât ve vesâyâ-yı lâzıme îfâ kılınmış ise de ısgâ etmeyip mahkûm ve gayr-ı mahkûm otuz üç kişinin kapıları şikestle dışarıya çıkarak padişahım çok yaşa duâ-yı vâcibü'l-edâsını yâd ve tekrâr ettikleri şimdi Üsküdar Merkez Komiserliği'nden alınan telgrafnâmede bildirilmiş olmağla ol bâbda. Fî 18 Temmuz 1324. Zabtiye Nâzırı Ziver." denilerek Üsküdar Merkez Komiserliği'nden alınan telgrafnâme bildirildi[28].

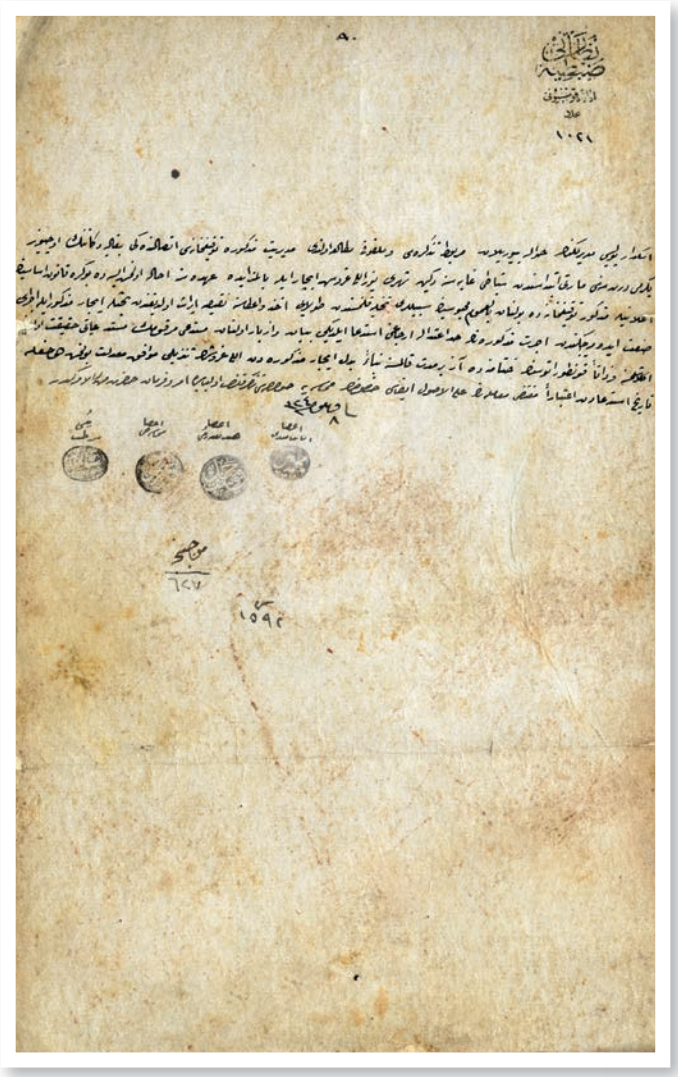

Üsküdar Tevkifhanesi'nin boşalması üzerine işleri azalan Bakkal Ahran Keles'in kirasında indirime gidilmesi hakkında yaptığı başvuru neticesinde, kirasında 3'te 1 oranında indirim yapılması hakkında Zabtiye Nezareti İdare Komisyonu'nun kararı. BOA.ZB. nr. 83-46, 2 (21 Eylül 1908)

31 Temmuz Cuma günü (selamlık günü) Zabtiye Nezâreti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafnamede de Üsküdar Merkez Komiserliği'nden alınan haber doğrultusunda 33 mahkûmun kaçtığından bahsedildi. Sonrasında ise "*Bunların muhâfazalarına i'tinâ olunması hakkında taraf-ı sâmî-i sadâret-penâhîden verilip makâm-ı âcizîye teblîğ edilen emir ne için icrâ edilmemiştir. Firâr eden mevkûf ve mahbûslar kaç kişidir ve bunların ne kadarı mahkûm ne kadarı gayr-ı mahkûmdur. Mahkûm olanların nev'-i cürümleri, müddet-i*

28 BOA. BEO. nr. 3364/252245-2. Zabtiye Nezâreti'nden Sadâret ile Dâhiliye Nezâreti'ne çekilen telgrafnâme için bkz. "*Huzûr-ı sâmî-i sadâret-penâhîye ve Dâhiliye Nezâret-i celîlesine: Üsküdar Tevkîfhânesi'nde bulunan mevkûfine her ne kadar tenbîhât ve vesâyâ-yı lâzıme îfâ kılınmış ise de ısgâ etmeyip mahkûm ve gayr-ı mahkûm otuz üç kişinin kapıları şikestle dışarıya çıkarak pâdişâhım çok yaşa duâ-yı vâcibü'l-edâsını yâd ve tekrâr ile firâr ettikleri şimdi Üsküdar Merkez Komiserliği'nden alınan telgrafnâmede bildirilmiş olmağla ol bâbda.*" Bkz. BOA. ZB. nr. 620/78. (Evrak nr. 809.) (18 Temmuz 1324/31 Temmuz 1908).

cezâiyeleri nedir? Târîh-i hükümle târîh-i firâr arasında ne kadar müddet vardır? Gayr-ı mahkûm olanlar ne nev' cürüm ile taht-ı tevkîfe alınmışlardır? Tedkîki ile i'şârı ve firâr edenlerin ta'kîbleriyle mahall-i inzibât … (okunamadı) bulunmamaları esbâbının istihsâli bâ-emr-i sâmî beyân olunur."[29] şeklinde birtakım sorular sorularak cevapları istendi.

31 Temmuz tarihli Zabtiye Nezâreti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na çekilen başka bir telgrafnâmede, birkaç saate kadar icap etmesi gereken sükûnet durumunun tebliği ve o âna dek hapishaneye geri dönerek serkeşâne hareketten kaçınmalarının kaçan 33 kişi hakkında daha hayırlı olacağının bildirilmesi istendi[30].

1 Ağustos tarihli bir vesikaya göre ise olaylardan haberdar olan kadın mahkûmlar da sızlanmaya başladı. Üsküdar Müdde-i Umûmîliği'nden (Savcılığı'ndan) Zabtiye Nezâreti'ne Üsküdar Tevkifhanesi'nde "*cünha-i hafîfe*"den mahkûm olan beş altı kadın mahpusun, diğer mahpûsların çıktıklarını öğrendikleri ve kendilerinin hâlâ mahkûm bulunduklarından sızlandıkları bildirildi. Bu ihbar üzerine Zabtiye Nezâreti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafta gereken tedbirlerin alınıp, "*sızladı vukû'una meydân verilmemesi*" emredildi.[31]

Kaçan 33 kişinin hâricinde içeride kaçamayanlar olmuş olmalı ki, bunlara örnek olarak kadın mahkûmlar verilebilir, 2 Ağustos'ta, *Tanin* gazetesinde iki cümlelik bir yazı çıkar: "*Üsküdar'da mahbûs olan kimselerin el-ân tahliye edilmediği haber alındı. Acaba sebebi nedir?*"[32] Tanin bu iki cümleye sütunlarında yer vererek mahkûmların haklarını almalarını istedi. Ama kafa karıştırıcı durum da şu ki, af Üsküdar Tevkifhane'sindeki mahkûm ve mevkûfları kapsamıyordu. O takdirde basın da bu isyana bir çeşit destek mi veriyordu? Bu tartışmalı soru ve üretilecek başka bir yana Üsküdar Tevkifhanesi'ndeki isyan ile ilgili arşivden çıkan birkaç günlük belgelerin meramı burada bitmektedir.

---

29 "*Üsküdar Mutasarrıflığı'na: Üsküdar Hapishânesi'ndeki otuz üç mevkûfun firâr ettikleri Merkez Komiserliği'nden alınan telgrafnâmede bildiriliyor. Bunların muhâfazalarına i'tinâ olunması hakkında taraf-ı sâmî-i sadâret-penâhîden verilip makâm-ı âciziye tebliğ edilen emir ne için icrâ edilmemiştir. Firâr eden mevkûf ve mahbûslar kaç kişidir ve bunların ne kadarı mahkûm ne kadarı gayr-ı mahkûmdur. Mahkûm olanların nev'-i cürümleri, müddet-i cezâiyeleri nedir? Târîh-i hükümle târîh-i firâr arasında ne kadar müddet vardır? Gayr-ı mahkûm olanlar ne nev' cürüm ile taht-ı tevkîfe alınmışlardır? Tedkîki ile i'şârı ve firâr edenlerin ta'kîbleriyle mahall-i inzibât ... (okunamadı) bulunmamaları esbâbının istihsâli bâ-emr-i sâmî beyân olunur.*" Bkz. BOA. ZB. nr. 620/80. (Evrak nr. 811.) (18 Temmuz 1324/31 Temmuz 1908).

30 "*Üsküdar Mutasarrıflığı'na: 17 Temmuz [1]324 [târîhli] mevkûflar hakkında yazılan telgrafnâme-i çâkerî üzerine birkaç saate kadar îcâb-ı hâlin teblîğ olunmasının ol vakte kadar hapishâneye avdet ederek serkeşâne hareketten fâriğ olmaları haklarında hayırlı olacağının kendilerine teblîği taraf-ı sâmî-i sadâret-penâhîye şimdi alınan telgrafnâmede emir ve irâde izbâr buyurulmuş olmağla îcâbının müsâraaten îfâsı.*" Bkz. BOA. ZB. nr. 620/76. (Evrak nr. 806.) (18 Temmuz 1324/31 Temmuz 1908).

31 BOA. ZB. nr. 620/82 (19 Temmuz 1324/1 Ağustos 1908).

32 2 Ağustos 1908, *Tanin*, s. 4.

Hülâsa edecek olursak, Hapishane-i Umûmî'deki salıvermenin akabinde bu durum onları kapsamasa da Üsküdar'daki erkek-kadın mahkûm ve mevkûfları da hareketlendirdi. 33 erkek kapıları kırarak kaçarken, kadınlar da erkekler gibi çıkmak isteyerek huzursuzluk çıkardılar. Kadınların en son tahlilde çıkarılmadıkları görülmektedir. Serbest kaldıklarına dair bir vesikaya rastlamadım.

Hamdi Bey'in Azlinin Gündeme Gelmesi

31 Temmuz'da Sadâret'ten Zabtiye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta[33] mevkûfların muhafaza edilmeleri gerektiğinin daha önce bildirildiğinden bahsedilerek kaçan 33 kişinin ne kadarının mahkûm ya da gayrımahkûm olduğunun, mahkûmların suçlarının, ceza müddetlerinin, hüküm tarihleri ile firar tarihleri arasındaki sürelerin, gayrımahkûm olanların hangi cezaları işlediğinin ve tutuklanma tarihlerinin Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilmesi istendi. Burada en kritik durum ise yaşanan olaylardan dolayı Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in, azli yahut var ise makbul bir mazeretinin olup olmadığının sorulması oldu:

"*Üsküdar Mutasarrıflığı bu emri niçin icrâ etmemiştir. Bu hâl üzerine kendisinin azli veya ma'zereti makbûl olup da îfâsı hakkında rey-i vâlâları ne merkezdedir.*"

Kurumlar arasında bu tür yazışmalar gerçekleşirken 31 Temmuz'da olan diğer bir hâdise Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in Resm-i Âlî'ye gitmesidir. Cuma Selamlığı demek olan Resm-i Âlî, bu dönemde Yıldız Hamidiye Câmi'nde yapılırdı. Hamdi Bey'in yolculuğu şu şekilde gerçekleşti: Üsküdar'da bulunan Tophanelioğlu'ndaki köşkünden[34] Üsküdar İskelesi'ne indi. İskeleye vardığından şiddetli bir şekilde ahali tarafından "*yuha nidâsıyla tahkîr*" edildi. Akabinde karşı kıyıya geçerek selamlığa katıldı. Dönüşte ise bu protestoların daha fazla olacağı düşüncesiyle Üsküdar İskelesi'ne gelmedi. Haydarpaşa tarikiyle hanesine yani Tophanelioğlu'ndaki köşküne geçti. Olay basına şu şekilde yansıdı: "***Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey:*** *Dün sabâh Üsküdar Mutasarrıfı selâm-ı resm-i âlîsine gitmek üzere Tophanelioğlu'ndaki köşkünden çıkarak Üsküdar İskelesi'ne vürûdunda*

33 "*Mevkûfînin muhâfazalarına i'tinâ olunması vekâlet-i behiyyelerine telgrafla teblîğ olunmuşidi. Üsküdar Mutasarrıflığı bu emri niçin icrâ etmemiştir. Bu hâl üzerine kendisinin azli veya ma'zereti makbûl olup da îfâsı hakkında rey-i vâlâları ne merkezdedir. Otuz üç kişinin ne kadarı mahkûm ve ne kadarı gayr-ı mahkûmdur. Mahkûm olanların nev'-i cürümleri, müddet-i cezâiyeleri nedir. Târîh-i hükümle târîh-i firâr arasında ne kadar müddet vardır. Gayr-ı mahkûm olanlar ne nev' cerâim ile taht-ı tevkîfe alınmışlardır. Tedkîki ile Dâhiliye Nezâreti'ne i'şârı ve firâr edenlerin ta'kibleri ile mahall-i inzibât[ın] o[l] havâl[i]de bulunmamaları esbâbının istihsâli tavsiye olunur.*" BOA. BEO. nr. 3364/252245-1.

34 Hamdi Bey'in köşkü için bkz. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, cilt: 3, İstanbul 2001, s. 1438-1439.

ahâli tarafından gâyet dehşetli sûrette tahkîr edilmiştir. Mutasarrıf Hamdi Bey, avdette Üsküdar İskelesi'ne çıkmayıp başka taraftan gitmeye mecbûr olmuştur."[35]

Mutasarrıfların Görevden Alınmaları

Hamdi Bey'in azlinden önce bu dönemde imparatorluğun çeşitli coğrafyalarındaki mutasarrıfların da istifaları ve azilleri söz konusudur. Matbuâta yansıyan birkaç haberde mutasarrıfların istifası ve azillerine tesadüf ettim.

Meselâ İzmid Mutasarrıfı Kâzım Bey, kötü hal ve hareketlerinden dolayı şikâyet edildi ve işinden el çektirilerek yani mutasarrıflıktan azledilerek İstanbul'a getirildi[36]. "*Ahâli tarafından vukû' bulan şikâyâtın tevâlîsi*" üzerine görevde kalması câiz görülmeyerek, istifa etmesi mecbur bırakılan bir diğer mutasarrıf ise Saruhan Mutasarrıfı Gâlip Bey oldu[37]. Azledilerek veya istifa ederek İstanbul'a gelen mutasarrıfların isimleri ve tercüme-i hâlleri bir süre sonra Sadâret'e takdim edildi[38].

Hamdi Bey'in Azli ve Yeni Mutasarrıf Tayini

Yukarıda bahsedilen istifalar ve aziller Hamdi Bey'in azlinden sonraki günlerde oldu. Hamdi Bey II. Meşrutiyet'in ilânından sonra görevden alınan ilk mutasarrıflardan birisidir. Bu çerçevede Tevkifhane İsyanı'nın etkisi fevkalâdedir.

1 Ağustos'ta Zabtiye Nezâreti'nden Sadâret'e gönderilen evrakta, emniyet işlerinin "*temîn-i hüsn-i cereyânı için*" Üsküdar ve Beyoğlu mutasarrıflıkları ile İstanbul Polis Müdürlüğü'nde güzel ahlak sahibi ve görevini hakkıyla yerine getirebilecek me-

---

35 1 Ağustos 1908, *İkdam*, s. 2; Bir diğer gazete haberi: "*Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey dün arkasına bir süvârî komiseri ile süvâri jandarma bulunduğu hâlde Üsküdar İskelesi'ne takarrübü esnâsında kahvehânede bulunan ahâli tarafından yuha nidâsıyla tahkîr edilmiştir. Hamdi Bey bu tahkîrâtın avdetinde daha ziyâde olacağını kestirdiğinden dönerken Haydarpaşa tarîkiyle hânesine kaçmıştır.*" 1 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 3; Buna benzer başka protesto hâdiseleri de yaşanmıştı. Meselâ 29 Temmuz'da Umûm Askerî Mektepler Müdürü ve Tophane Müşîri Zeki Paşa, Harbiye Mektebi'ne gittiği zaman öğrencileri tarafından protesto edildi ve hakarete uğradı. Harbiye Mektebi'nden çıkıp Bâbıâli'ye giderken de bu defa halk tarafından aynı tepkiye maruz kaldı. Bu ve diğer başka protestolar için bkz. *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı, (23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909)*, İstanbul 2008, s. 36; Bir başka kaynaktaki bilgi için bkz: "*Halkın bütün gözleri ricâl-i istibdada dönmüştü. Onların hepsinin muhakeme edilmelerini, cezalandırılmalarını istiyorlardı. Bir gün bir kafile tarafından Mabeyn İkinci Kâtibi Arap İzzet Paşa'nın Yıldız civarındaki konağı abluka ediliyor, bir başka kafile de Başkâtip Tahsin Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağına gidiyor, üçüncü bir kafile de Tophane Müşiri Zeki Paşa'yı, Kabasakal Mehmed Paşa'yı çıkarıp yüzüne tükürüyordu.*" Bkz. Süleyman Tevfik (Özzorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, haz. Tahsin Yıldırım-Şaban Özdemir, İstanbul 2011, s. 245-246.

36 "*İzmid Mutasarrıfı Kâzım Bey'in seyyiât ahvâline binâen vukû' bulan şikâyât-ı adîde hasebiyle işten el çektirilerek Der-saâdet'e celb olunmuş mutasarrıflık vekâletine de Cemal Paşa ta'yîn edilmiştir.*" 9 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 4.

37 "*Saruhan Mutasarrıfı: Saruhan Mutasarrıfı Gâlip Bey hakkında ahâli tarafından vukû' bulan şikâyâtın tevâlîsine ve bekâ-yı memûrîni câiz olamayacağına mebnî bilistifâ memûriyetinden çekilmeye mecbûr olmuştur.*" 24 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 3; Bir diğer haber: "*Niğde Sancağı Mutasarrıfı Şükrü Paşa istifâ etmiştir.*" 26 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 4.

38 "*Ma'zûlen Der-saâdet'te bulunan bilumûm mutasarrıfların esâmîsini hâvî bir defterle tercüme-i hâl evrâkının lüzûm-ı irsâli makâm-ı Sadâret'ten dâire-i âidesine emir ve teblîğ olunduğu istihbâr olunmuştur.*"16 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 2.

murlar bulundurulması zamanının gelip çattığından dem vurularak diğerleri ile birlikte Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey görevden alındı. Kendisiyle beraber azledilen İstanbul Polis Müdürü Mazhar Bey ile ikisinin hem ahlak hem de idarî bakımdan yetersiz olduklarının ortada olduğuna dayanılarak görevden el çektirildiler: "*Üsküdar Mutasarrıfı ve İstanbul Polis Müdürü Hamdi ve Mazhar beylerin gerek ahlâk ve gerek idâre cihetiyle kifâyetsizlikleri bedîhî olmak …*"[39]

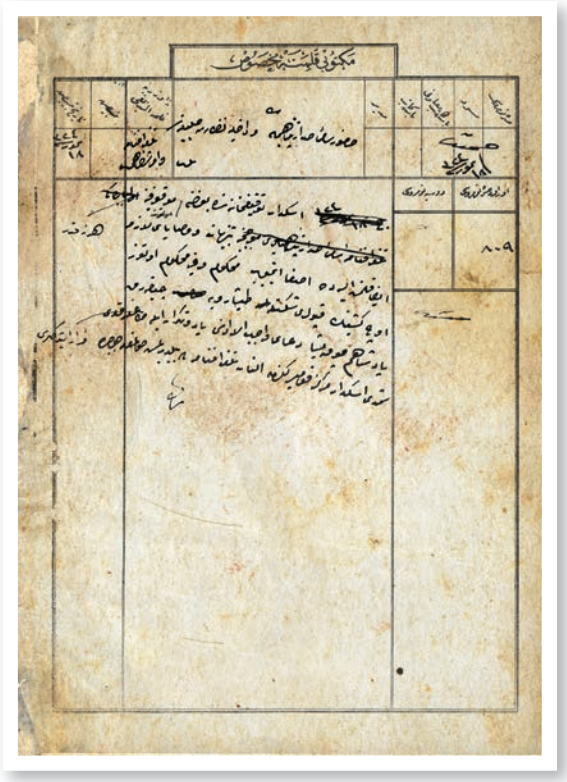

Üsküdar Tevkifhanesi İsyanı hakkındaki bilgileri Zabtiye Nezâreti'nden Sadâret ile Dâhiliye Nezâreti'ne bildiren telgrafnâme, BOA. ZB. nr. 620-78. (31 Temmuz 1908)

Görevden alınma durumu Hamdi Bey'e hitâben yazılan şu yazı ile bildirildi: "*Üsküdar mutasarrıf-ı sâbıkı atûfetlü Hamdi Beyefendi hazretlerine: Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan infisâliniz vukû' bulduğundan mahall-i memûriyetinizden infikâkınız lâzım gelir.*"[40]

Bu azil bildirisinden Hamdi Bey, hatırâtı ve hatta müdâfaanâmesi diyebileceğimiz "*Beyân-ı Hakîkat*" isimli eserinde şu şekilde bahsetmiştir:

"*Ziyâ Bey'in celb ve icrâ-yı vesâyâ ve nasîhat olunmasından büsbütün âcizlerine muğber olan Ziver Bey ilk icrâât olarak "İnfisâliniz vukû' bulduğundan memûriyetinizden hemen infikâkınız lâzım gelir." ibâresiyle bâ-telgraf infisâl ettirildim.*"[41]

Hamdi Bey'in azlinden sonra elbette yeni bir mutasarrıf tayini gündeme alındı. Emniyet işlerinin "*muâmelât-ı inzibâtiyenin temîn-i hüsn-i cereyânı zımnında*"

39 Zabtiye Nezâreti'nden "*Huzûr-ı sâmî-i sadâret-penâhîye: Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki; Muâmelât-ı inzibâtiyenin temîn-i hüsn-i cereyânı için Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıklarıyla İstanbul Polis Müdürlüğü'nde mehâsin-i ahlâk ashâbından ve erbâb-ı iktidârdan memûrlar bulundurulmak zamânı hulûl etmesiyle ve Üsküdar Mutasarrıfı ve İstanbul Polis Müdürü Hamdi ve Mazhar beylerin gerek ahlâk ve gerek idâre cihetiyle kifâyetsizlikleri bedîhî olmak ve Beyoğlu zaten münhal bulunmak hasebiyle Hamdi ve Mazhar beylerin de bittebdîl …*" Bkz. BOA. ZB. nr. 352/111. (19 Temmuz 1324/1 Ağustos 1908).

40 BOA. ZB. nr. 620/93. (Evrak nr. 824.) (19 Temmuz 1324/1 Ağustos 1908).

41 Mehmed Hamdi, *Beyân-ı Hakîkat, Meclis-i Mebûsâna ve Her Sâhib-i Vicdâna Mahsûs*, İstanbul 1324, s. 62-63.

Üsküdar ve Beyoğlu Mutasarrıflığı ile İstanbul Polis Müdürlüğü'ne tayinler yapıldı. Bu çerçevede Üsküdar Mutasarrıflığı'na 19 Mayıs 1909'da İstanbul Polis Müdürü olacak ve 1908'de Umûr-ı Cezâiye Müdürü olarak görev yapan Azmi Bey[42] getirildi[43].

Hamdi Bey'e Yapılan Devr-i Sâbık Uygulamaları

Hamdi Bey'in azlinden sonra bir devr-i sabık yapıldığı aşikârdır. Posta ve Telgraf Nezâreti'nde kurulan bir komisyon geçmişe yönelik yapılan harcamaları mercek altına alarak tahkikatta bulundu. Yapılan incelemeler neticesinde Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan çekilen bazı telgrafların acil olmadığına kanaat getirilerek, kamuda oluşan bu zarara Üsküdar eski mutasarrıfı Hamdi Bey'in sebebiyet verdiğine vurgu yapıldı ve telgrafların ücretinin kendisinden tazmin edilmesi gerektiği kararına varıldı[44].

Hamdi Bey'in suçlandığı bir diğer hâdise ise Fransa tebasından Mehmed Efendi'nin tutuklanması, sürülmesi ve evindeki paralara el konulmasıdır[45]. Tüm bu hâdiselerin zanlısı da sâbık mutasarrıf Hamdi Bey ile Polis Komiseri İbrahim Bey'di. Lâkin yapılan tahkikat sonucu Hamdi Bey hakkında alınan kararda taht-ı muhakemeye gerek görülmediği kanaatine varıldı. Zira vesikada yazıldığına göre Hamdi Bey "*yalnız nezâretten verilen emri icrâ*" etti[46]. Netice olarak bu davadan Hamdi Bey'in aleyhine bir netice çıkmadı.

---

42 Azmi Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Cemal Tepe, "İttihatçıların Polis Müdürü Azmi Bey'den ve Polis Mecmuası'ndan: Mahmut Şevket Paşa Suikastı", *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu (25 Kasım 2014, Ankara)*, cilt: 2, Ankara 2015, s. 47-87.

43 Sadâret'ten Dâhiliye Nezâreti'ne: "*Dâhiliye Nezâreti vekâlet-i behiyyesine: Atûfetlü efendim hazretleri; Muâmelât-ı inzibâtiyenin temîn-i hüsn-i cereyânı zımnında Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıklarıyla İstanbul Polis Müdürlüğü'nde hüsn-i ahlâk ashâbından ve erbâb-ı iktidârdan memûrlar bulundurulması muktezî olduğundan Beyoğlu Mutasarrıflığı'na Üsküdar Bidâyet Mahkemesi Cezâ Dâiresi Reisi sa'âdetlü Ali Haydar ve Üsküdar Mutasarrıflığı'na Umûr-ı Cezâiye Müdürü Azmi ve İstanbul Polis Müdürlüğü'ne Mahkeme-i İstinâf Ticâret Kısmı Âzâsı'ndan Ali Rüşdü efendilerin beşer bin guruş ma'âşla ta'yînleri lüzûmu Zabtiye Nezâret-i behiyyesinden iş'âr olunup ...*" BOA. DH. MKT. nr. 1279/44. (27 Temmuz 1324/9 Ağustos 1908); "*Beyoğlu Mutasarrıflığı'na Üsküdar Bidâyet Mahkemesi Cezâ Dâiresi Reisi sa'âdetlü Ali Haydar ve Üsküdar Mutasarrıflığı'na Umûr-ı Cezâiye Müdiri Azmi ve İstanbul Polis Müdürlüğü'ne Mahkeme-i İstinâf Ticâret Kısmı Âzâsı'ndan Ali Rüşdi efendilerin beşer bin guruş ma'âşla ta'yînleri ...*" BOA. ZB. nr. 24/41; Bu tayinlerin yazışmaları hakkındaki diğer evrak için bkz. BOA. BEO. nr. 3371/252753; BOA. BEO. nr. 3387/253969; BOA. BEO. nr. 3420/256465.

44 "*Posta ve Telgraf nezâret-i aliyyesine: Üsküdar Mutasarrıflığı'yla Adalar Polis Müdiriyeti'nden keşîde olunup mevâdd-ı müsta'cileden olmadığı anlaşılmasına binâen ücûrâtın da tahsîli iş'âr buyurulan telgrafnâmelerin keşîdesine Üsküdar mutasarrıf-ı sâbıkı Hamdi Bey'in sebebiyet vermiş olması hasebiyle ücûrâtını da onun tazmîn etmesi lâzım geleceği nezâret idâre komisyonundan bâ-mazbata ifâde olunmuş ve meblağ-ı mezbûrun tesviye ettirilmesi ...*" Bkz. BOA. ZB. nr. 351/62. (16 Ağustos 1324/29 Ağustos 1908).

45 Belgenin hülâsa kısmı: "*Fransa teb'asından Mehmed Efendi'yi tevkîf ve nefy ile hânesindeki nükûdu gasb ettiği iddiâ olunan Üsküdar mutasarrıf-ı sâbıkı Hamdi Bey [ile] Polis Komiseri İbrahim Efendi hakkında.*" BOA. BEO. nr. 3531/264817-1. (23 Mart 1325/5 Nisan 1909).

46 "*... mazbata-i mezkûrede de muharrer olduğu üzere Mehmed Efendi'nin hânesinin taharrîsine ve kendisinin memûrede terfîkan dâire-i nezârete gönderilmesine dâir Zabtiye Nezâreti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na verilen emir, polis komiseri Edhem Efendi tarafından doğrudan doğruya nezârete verilen jurnale müstenid olarak bu meselede Hamdi Bey'in yalnız nezâretten verilen emri icrâ ettiği mezkûr jurnal zahrında yazılan der-kenârdan anlaşıldığından müşârünileyhin bu maddeden dolayı taht-ı muhâkemeye alınmasına lüzûm olmayıp ...*" BOA. BEO. nr. 3531/264817-2. (17 Şubat 1325/30 Mart 1909); Konu hakkındaki diğer yazışmalar için bkz. BOA. DH. MKT. nr. 2798/53.

"*Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi'nin Deyni*" başlıklı bir haber Hamdi Bey'in yakasının bırakılmadığını göstermektedir. Yasal ve yasal olmayan her türlü hâdise inceden inceye tetkik edilmekteydi. Altunizade Mahallesi'ndeki Çamlıca Caddesi'nde Hamdi Bey'in inşa ettirdiği bir köşkün ve Üsküdar'da Çöp İskelesi'nin yanında bulunan büyük bir mağazanın tezkire harcını ödemediği tespit edildi. Bu borcun belediye tarafından tahsil edilmesi kararlaştırıldı[47]. Borcun tahsiline başlandığı da basına yansıdı. On gün sonraki habere göre borcun bir miktarı tahsil edildi ve kalanı ise taksite bağlandı[48]. Yasal bir süreç olsa dahi bunun basına yansımasının ne kadar etik olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur.Bir yandan da başka davalar açıldı. Meselâ Kadayıfçı Ahmed Ağa isminde bir vatandaş "*ahz u gasp*" noktasında Hamdi Bey'e dava açtı. Dava hakkında kanuni takibat yapıldığı basına yansıyan haberler arasında yerini aldı: "*Üsküdar Mutasarrıf-ı Esbakı: Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey aleyhinde Kadayıfçı Ahmed Ağa tarafından ikâme olunan ahz u gasp davâsı üzerine cüreti sâbit olduğundan hakkında ta'kîbât-ı kânûniye icrâ edilmekte bulunulmuştur.*"[49]

Hamdi Bey ile Sabri Bey Arasındaki Husumet

Bu iki kişi arasında yaşananlara başlamadan önce şunu ifade etmeliyiz ki, bu dönemde gazetelerde çok sayıda hem ismi belirsiz hem de yazıyı gazeteye verenin ikamet ettiği bölgenin bir temsilcisi gibi davranıp semt ahalisinin adına yazdığını iddia edilen yazılar yayınlandı. Meselâ 18 Kasım 1908'de Hukûk-ı Umûmiye gazetesinde kimliği belirsiz kişiler tarafından gönderilen ve kendilerini Üsküdar halkının temsilcisi olarak belirttikleri bir mektup gazetede neşredildi.[50]

Benzer hâdise Üsküdar Tevkifhanesi İsyanı'nının olduğu günlerde de oldu. Kendisini "*Umûm Üsküdar ahâlisi nâmına Sabri*" olarak tanımlayan Sabri'nin mektubu, 31 Temmuz 1908 tarihli Sabah gazetesinde yayınlandı:

---

47 "*Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi'nin Deyni: Üsküdar'da Altunizâde Mahallesi'nden Çamlıca Caddesi'nde sâbık Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi'nin bilâ-tezkire inşâ ettirdiği köşkün enbiyesinden ve Üsküdar'da Çöp İskelesi'nde muttasıl kârgîr kebîr mağazadan dolayı tezkire harcı olarak beş bin dokuz yüz seksen dokuz guruşun dâire-i belediye cânibinden tahsîline teşebbüs olunmuştur.*" 9 Eylül 1908, *Sabah*, s. 3.

48 "*Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in dahi belediyeye olan deyninden bir mikdârı tahsîl edilmiş ve mütebâkîsi taksîte rabt olunmuştur.*" 19 Eylül 1908, *Sabah* s. 4.

49 28 Ağustos 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 2.

50 "*Umûm Üsküdar ahâlisi nâmına aldığımız bir varakada ba'zı yolsuz ahvâlinden dolayı Terkos Su Kumpanyası'ndan iştikâ ve makâm-ı istişhâdda o cihet ahâlisinden bir zâtın hânesinde patlayan bir su borusunun icrâ-yı ta'mîri için derhâl mezkûr kumpanya merkezine mürâcaat eden zâta ta'mîr için işçi olmadığı cevâbı verildiği de ayrıca beyân olunuyor. Su Kumpanyası'nın nazar-ı dikkatini celb eder ve ahâlinin böyle zarar-dîde edilmemesini taleb ederiz.*" 18 Kasım 1908, *Hukûk-ı Umûmiye*, s. 4.

Üsküdar Tevkifhanesi'ndeki kadın mahkumların kendilerinin de salıverilmesi hakkındaki "sızladı"larına müsaade edilmemesi hakkında Zabtiye Nezâreti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf. BOA. ZB. nr. 620/82 (1 Ağustos 1908)

"Rûh-ı devlet-i vesâit-i icrâiye-i hükûmet olan zâbıta heyeti hakkında her gün birer sûretle ıslâhât icrâ kılındığı hâlde Üsküdar İstanbul'dan müstesnâ imiş gibi tathîrât ve tanzîfâttan nasîbedâr olmuyor. El-yevm Üsküdar Mutasarrıflığı'nda bulunan ve hırsızların en büyüklerinden ve binlerce hân-mân yıkmışların pek ileri gidenlerinden Hamdi Bey nâmında bir …in[51] *hâlâ öyle nâzik bir noktada bekâsı şâyân-ı teessüftür. Hükümsüz, irâdesiz, kânûnsuz, nizâmsız aylarca bu insâniyet düşmanının iftirâ-yı mel'anetkârîsiyle hapishânelerde kalmış iken elhamdülillâh-ı teâlâ yeni kurtulduk. İstihdâm eylediği eşkıyâ çeteleriyle el-yevm Üsküdar ciheti nûr-ı adâletten mahrûm ve emniyet-i umûmiye münselibtir. İrtikâb ve irtişâsı denâet-i şekâvet-kârânesini cüret-i hûnhârânesini bilmedik kimse yoktur. Eğer kendisinde velev cüz'i nâmûs hissediyorsa ebvâb-ı adâletten evsâf-ı meşhûresini îzâh ve nazar-ı âlemde derecesini isbât edeyim. Mazlûmînin tercümân-ı efkârı olan cerîde-i ferîdeleriyle bunun devâm-ı memûriyeti hakkındaki maksadın istîzâhına delâlet buyurulmasını istirhâm eylerim. Umûm Üsküdar ahâlisi nâmına Sabri."*[52]

İçinde muhtemelen gazetenin sansürlediği bir küfür de bulunan bu yazı Hamdi Bey'in aleyhine kaleme alınmış son derece ağır ve hakaret dolu bir metindir. Bu

51 Burası gazetede üç nokta ile sansürlenmiştir.

52 31 Temmuz 1908, *Sabah*, s. 4.

yazının yayınlandığı gün Hamdi Bey, Üsküdar Mutasarrıfı idi ve Resm-i Âlî'ye katılmak üzere Üsküdar'dan ayrılarak Beşiktaş'a gitti. Demek oluyor ki, görevde olan üst düzey bir devlet memuru hakkında bile gazeteler özgürlük ortamı adı altında her türlü yazıyı yayınlamayı kendilerinde bir matbuât hakkı olarak görüyorlardı.

Metni incelediğimizde, yazı Zâbıta müessesesine bir övgü ile başlar. Üsküdar'ın neden ayrı tutularak temizlikten nasip alamadığını söyleyince bir an olsa sanki bir çevresel probleme değindiğini düşündürür. Lâkin durum hiç de öyle değildir. Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'i hırsızların en büyüklerinden ve binlerce ev yıkmışların da en önde gelenlerinden olarak niteler ve Üsküdar Mutasarrıflığı gibi müstesna bir görevde bulunmasını şayan-ı teessüf olarak değerlendirir. Hamdi Bey'in kanunsuz idaresinden dolayı iftira neticesinde hapishanede kaldığını ve çıkarılan afv-ı umumi ile serbest kaldığını söyler. Hamdi Bey'in adamları yüzünden Üsküdar'ın adaletten mahrum kaldığını, rüşvet gibi ahlaksız işlerin gerçekleştiğini bilmeyen kimsenin olmadığını ifade eder. Sonrasında oklar Hamdi Bey'e hitaben döner. Sabri Bey, Hamdi Bey'in namusuna dahi dil uzatır ve adalet dairesinde Hamdi Bey'in ne olduğunu ispat etmek ister. Üsküdar'da zulme uğrayanların tercümanı olduklarını ve Hamdi Bey'in hâlâ neden görevde kaldığının izahını istirham eyler. Son cümle olarak ise kendini de ifşa eder: "*Umûm Üsküdar ahâlisi nâmına Sabri.*"

Sabri'nin Kimliği

Üsküdar halkının temsilcisi olarak kendini konumlandıran Sabri'nin kim olduğu hakkında arşivde yaptığım incelemelerde bazı vesikalara ulaştım.

13 Nisan 1909'da Meclis-i Mebûsân'dan Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan tezkireye göre yetkili mercilere istidânâme veren Sabri, Hamdi Bey'in kendisini hususî garazından dolayı tutuklattırıp, mahkeme kararı olmadan kaydını sildirdiği ve memuriyetten uzaklaştırdığını iddia eder. Meclis-i Mebûsân'a yaptığı başvuru neticesinde istidânâmesi Dâhiliye Nezâreti'ne takdim edildi[53]. 18 Nisan tarihli

53 "*Üsküdar mutasarrıf-ı esbakı Hamdi Bey'in ağrâz-ı şahsiye ve azviyyâtına binâen tevkîf ve bilâ-mahkeme ve hüküm kaydı terkîn edilmiş olduğundan ve muahharan iâde-i memûriyeti zımnında merâci-i âidesine vukû' bulan mürâca'âtı semeresiz kaldığından bahisle bilimtihân memûriyet-i sâbıkası olan polis komiserliğine ta'yîni ve münhal vukû'una kadar emsâli gibi hakk-ı ma'zûliyetten müstefîd olması istirhâmını mutazammın Üsküdar'da müsteciren sâkin polis komiserliğinden mahreç Mustafa Sabri imzâsıyla verilen istid'ânâmenin nezâret-i celîlelerine teblîğine arzuhâl-i encümence karâr verilmiş ve mezkûr istid'ânâme ba'de i'âde olunmak üzere merbûtetiyle birlikte leffen takdîm kılınmış olmağla muktezâsının îfâ ve netîcesinin ibnâ buyurulması bâbında emir ve fermân hazret-i men-lehülemrindir.*" BOA. DH. MKT. nr. 2796/85-1. (31 Mart 1325/13 Nisan 1909).

bir vesikadan anlaşıldığına göre mevcut durum Dâhiliye Nezâreti'nden Zabtiye Nezâreti'ne bildirildi[54]. Bu evraktaki mevzubahis Polis Komiseri Mustafa Sabri, Hamdi Bey'in görevden aldığı Üsküdarlı Sabri'dir. Nitekim belgede de kendisinin bu duruma düşmesinin sebebi olarak Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'i gösterir.

29 Mayıs 1910 tarihli diğer bir vesikada ise yine açık bir şekilde kendisini Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in görevden aldığını Sadâret'e sunduğu arzuhalde şu cümleler ile belirtir: "*Erkân-ı istibdâddan Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi'nin âmâl-i hasîse ve makâsıd-ı ma'lûme-i menfûresine hidmet-i münâsib vicdân ve hamiyet olmadığını derk ve tefehhümle tekâlif-i nâ-meşrû'asına inkiyâd etmediğinden nâşi hakk-ı âcizânemde tertîb ve tazyî' ettirdiği bir iktirânın kurbân-ı felâketi olarak …*"[55]

Dört evladıyla zor şartlarda hayatına devam ettiğini ve adalet aradığını, bu adaleti de "*şems-i tâbân-ı hürriyetten müstefîd*" yani "*hürriyetin parlak ışığından istifade etmek*" hususunda meşrutiyetin ilânını müteakip memûriyetinin iâdesi veya azledildiği görevi gibi bir görevden istifadesini defalarca istidâ ile talep eylediğini belirtir. Lâkin bunların hiçbirinin gerçekleşmediğini ve bu süreç içinde ise ailesinin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığını, mecburen 12 senelik memuriyetinin tazminatı talep etti. Bu talebin üzerinden uzun zaman geçmiş olmasına rağmen bir ödeme yapılmadı. İki sene boyunca beklemek zorunda kaldı. İşte Sabri bu dipnotta yer alan ve Sadâret'e yazılan istidâsında adetâ haksızlığa uğramasına isyan etmektedir[56].

Aslında Sabri'ye müracaatı üzerine kayıtlardaki hizmet süresine göre kendisine bir tazminat olarak 7.040 kuruşluk bir ödeme yapıldı[57]. Sabri Bey kendisine verilen bu tazminatı yeter ve adil görmediği için yukarıda detaylıca bahsettiğimiz istidâsını kaleme aldı.

Hülâsa bu iki vesika gazetedeki "***Umûm Üsküdar ahâlisi nâmına Sabri***"nin Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey tarafından görevinden alınan Polis Komiseri Sabri olduğunu ispat etmektedir. Demek oluyor ki yukarıda metnini naklettiğim, üslupça son derece hakaret dolu ve küfür içeren gazetedeki yazının sebebi de Sabri'nin bir kuyruk acısının olmasıdır. Peki Hamdi Bey bu duruma sessiz kaldı mı?

54 BOA. DH. MKT. nr. 2796/85-2. (5 Nisan 1325/18 Nisan 1909).

55 BOA. DH. EUM. MH. (Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiye, Muhasebe Kalemi), nr. 264/14-1. (16 Mayıs 1326/29 Mayıs 1910).

56 BOA. DH. EUM. MH. nr. 264/14-1. (16 Mayıs 1326/29 Mayıs 1910).

57 BOA. DH. EUM. MH. nr. 264/14-2. (2 Mayıs 1326/15 Mayıs 1910).

Hamdi Bey'in Hâtırâtı: Beyân-ı Hakîkat

1 Kânûn-ı Evvel 1324/14 Aralık 1908 tarihli ve "*Sâbık Üsküdar Mutasarrıfı Muhammed Hamdi*" mührüyle nihâyete erdirdiği, "*Beyân-ı Hakîkat, Meclis-i Mebûsâna ve Her Sâhib-i Vicdâna Mahsûs*" isimli eseri Hamdi Bey'in bir çeşit hatıratı ve aynı zamanda kendini savunduğu müdâfaanâmesidir[58].

Eser 63 sayfa olup, iç-dış kapak ve boş sayfayı çıkardığımızda net metin olarak 60 sayfadır. Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kataloğu ile Toronto Üniversitesi Kütüphanesi'nde birer nüshası mevcuttur.

Eserine bir buçuk sayfalık girizgâh ile başlayan Hamdi Bey, sözü çok uzatmadan maksadına getirir ve Sabri ile onunla iş birliği yapanlardan bahseder.

Hamdi Bey'in eserinde bahsettiği kişiler, "*Üsküdar'da kaçakçılık ve cerh gibi ef'âli irtikâbdan hâlî kalmayan Debbâğ Ahmed ve rüfekâsı Sabri ve Şükrü ve Mahmûd*"dur. Bu kişilerin yaptığı hukuksuz bir durumu anlatır anlatmaz kendisine dair gazetede yayınlanan yazıya değinir ve der ki: "*… ve hafiyelikle mutasarrıflığa irtikâ eylemiş diye aleyhimde müfteriyâtta bulundu ve bu bâbda "Umûm Üsküdar Ahâlisi Vekîli Sabri" imzâlı bir varaka-i tezviriye neşretti.*"

Sonrasında Sabri'nin kötü hareketlerinden dolayı polislikten atıldığını ve Debbâğ Ahmed gibi Sabri'nin de suçlarından dolayı ömrünün üçte birini hapiste geçirdiğini ve bu durumu bütün Üsküdar ahalisinin bildiğini ifade eder[59].

Akabinde Sabri ve arkadaşlarının milleti para için tehdit ettiklerini, jurnallerini de Mehmed ve Vasıf paşalar aracılığıyla Tahsin Paşa'ya verdiklerini, kimseye danışmadan kendi başlarına evlerde arama yaptıklarını ve hatta akşam son seferini yapan vapurdan inerek Bülbülderesi üzerinden Selamsız ve civarındaki evlerine gitmeye çalışan bazı esnafın karşılarına dikilip, isimlerini sorduklarını, kendilerini polis merkezine götürmekle uyardıklarını ve bu tehdit ile birer ikişer mecidiyelerini aldıklarından bahseder[60].

Hamdi Bey Sabri'nin yaptığı birkaç olayı ve onu tutuklatma sebebini de şu şekilde anlatır: "*… ve bir sütçünün de hânesinden sokağa çağırılarak böyle desâyisle*

58 Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in hatıralarını içeren bu kıymetli ve nadir eser tarafımdan yayına hazırlanmakta olup, 2022 senesinde yayınlanacaktır.

59 "*Bu Sabri harekât-ı seyyiyesinden dolayı polisten matrûd ve yukarıda hüviyeti mezkûr Ahmed gibi bunun da ef'âl-i cürmiyesinden dolayı müddet-i ömrünün sülüsânını mabhesde geçirdiği bütün Üsküdar ahâlisince ma'lûm ve meşhûddur.*" Mehmed Hamdi, *Beyân-ı Hakîkat*, s. 5.

60 Mehmed Hamdi, *Beyân-ı Hakîkat*, s. 5-6.

dolandırıldığı işitildiği esnâda Kilise Yazıcısı Kaloset Efendi'nin de ba'zı eşhâs tarafından para için tehdîd edildiği rivâyeti Serkiz ve Minas efendiler gibi iki mu'teber zâttan istimâ' olunmasıyla Kaloset Efendi celb ile istîzâh olundukda eşhâs-ı mütecâvizeden birinin ismi Sabri olduğunu Berberler Kethüdâsı'ndan anladığını ve birinin de Enkâzcı Mehmed idüğini ve en sonra kendisini bir dükkâna celb eden Mehmed'in ceybinden çıkardığı Sabri imzâlı jurnali irâe ile üç dört arkadaş bulunduklarını ve âna göre para verilmezse Selamsız Mahallesi muhtarı Dikran ve Cerrâh Kigorak gibi Trabzon'da nefes alacağını söylemesi ve kendisi de Dikran ve Kigorak ile hiç münâsebeti ve bir kabâhati olmadığını beyân eylemesi üzerine "onların da bulundukları sokağın kaldırımlarını ta'mîr için mahalle ahâlisinden dâire-i belediyenin ma'lûmâtı tahtında birkaç guruş toplamalarından başka ne kabâhati var idi."

İşte Sabri bu para Ermeni komitesi için toplanıyor diye yazdı. Onlar da "Trabzon'a gitti" diyerek jurnali ceybine koyup ve sana üç gün mühlet deyip gittiğini beyân etti.

Filhakîka Muhtar Dikran ve Cerrâh Kigorak'ı bir gece Beşiktaş memûrları hânelerinden alarak götürmüş ve bir tarafa te'bîd edilmiş ve bir müddet sonra Selamsız'da sâkin taşçı Kirgor ve Agop'un ve daha sonra Belçikalı Piyer ve Yeni Mahalleli Fotoğrafçı Karabet'in Beşiktaş'a götürülmüş oldukları işitilmiş ve bunu Avrupa gazeteleri de yazmış idi.

Ol vakit karşıda bu gibi işlere bakan İstînâf Müdde-i Umûmîsi Necmeddin ve Müstantık Sâmi beyler olduğundan Necmeddin Bey'den Zabtiye Nezâreti'nde komisyonda Mehmed Paşa hafiyelerinin her taraftaki hârekât-ı mel'ûnânelerini Üsküdar cihetinde de tatbîke başladıklarından bahisle gece hânelerinden alınıp götürülen taşçıların cürümlerini suâl ettim.

Güyâ İcâdiye Tepesi'nden Yıldız'a humbara atacaklar imiş diyerek bunların bî-günâh olduklarını arz ile kendi vicdânını muhâfazadan başka bir şey yapmadığını söylemişti.

Merkûmûndan Sabri, Mehmed, Cemal'ı ve Kemal'ı derdest ettirdim."[61]

Bu açıklamaların ardından Sabri'nin üzerinden "*muhbir-i Ermeni milletinden*" ibaresini içeren, Dikran ve Kigorak'ın Ermeni fesat komitesi için para toplama işinden Selamsız Kilisesi Yazıcısı Kaloset ile ortak olduklarından bahseden jurnal bulundu.

61 Mehmed Hamdi, *Beyân-ı Hakîkat*, s. 6-7.

Hamdi Bey bu tür iftiralarla millete zulüm eden Sabri ve arkadaşlarının durumu itiraf ettiklerini söylese de hangisinin itiraf ettiğini yazmaz. Sabri ve hakkında senelerden bu yana adlî makamlarda bulunan 20 civarında ceza evrakı var ise de hiçbiri hakkında bir muamele yapılmadığından dem vuran Hamdi Bey, tüm bunları ve ifade ile itirafları ilgili makamlara bildirir.

Sürecin detayları uzun olmakla birlikte konudan sapmamak için Sabri odağında kaldığımızda, Sabri ile arkadaşlarının ceza almalarından şöyle bahseder: "*Bunların başkaca cürümlerinden dolayı haklarında iki üç mâh habse mahkûmiyetlerine dâir i'lâmâtta bulunduğundan kırk elli gün mevkûf kalıp Kanûn-ı Esâsî'nin i'lânında çıkmışlardır.*"[62] Bu cümleden sonra ise Hamdi Bey'in isyan edervâri bir cümlesi vardır ki şudur: "*Böyle Sabri gibi bir denî nasıl umûm Üsküdar ahâlisinin vekîli olabilir.*"

Akabinde Sabri'nin salıverildikten bir müddet sonra tekrar hapishaneye girdiğinden bahseden Hamdi Bey sonrasında ise matbuâttan şikâyetçidir ve bu şâkîliğini şu şekilde kaleme alır:

"*Sebebsiz bir âdem Hapishâne-i Umûmî'de tevkîf olunur mu:*

Bunun türrehâttan ibâret olduğu tarz-ı tahrîrinden bile nümâyân olan varakasını derç eden bir gazete tekzîbi ve hakîkat hâli hâvî müte'addid imzâ ile aldığı varakaları derç etmemek bî-taraflık mesleğini ihlâl ve binâenaleyh hukûk-ı matbû'âtı pâmâl etmez mi;

Bir kimse tahkîr-âmîz neşriyâttan dolayı gerek bu misillü eşhâs ve gerek gazeteci aleyhine ikâme-i davâ etse ve hak kazansa ve neşriyât-ı garazkârânede bulunan gazete dahi o kimsenin bî-günâh olduğunu muahharan yazsa ve hattâ o da müfterî cezâsını görse, gerçi kuvve-i kânûniyeden muntazır olan adâlet yerini bulur ve mağdûr için de teskîn olma medâr olursa da "cezâsın bulsa gaddâr onulmaz açdığı yara" mısrâ'ı müfâdınca ne kazanabilir. Zirâ bir gazete dünyânın her köşesine gider okunur ihtimâl ki evvelki gazeteyi okuyanlar sonrakini okumaz. Hülâsa bu gibi neşriyât-ı kâzibe ile tahkîr eylemek o kimsenin hayât-ı maneviyesine sûikasd demektir. Bu da büyük bir töhmettir ki adâlete, insâniyete, diyânete külliyen menâfî ve fesâd-ı ahlâka bâdî olacağı derkârdır.

Bir gazete mesâil-i hayâtiye, hükûmetten olan âsâyiş ve ahlâka hâdim olacak yerde hâdim olursa teessüf edilmez mi."[63]

---

62 Mehmed Hamdi, *Beyân-ı Hakîkat*, s. 9.

63 Mehmed Hamdi, *Beyân-ı Hakîkat*, s. 9-10.

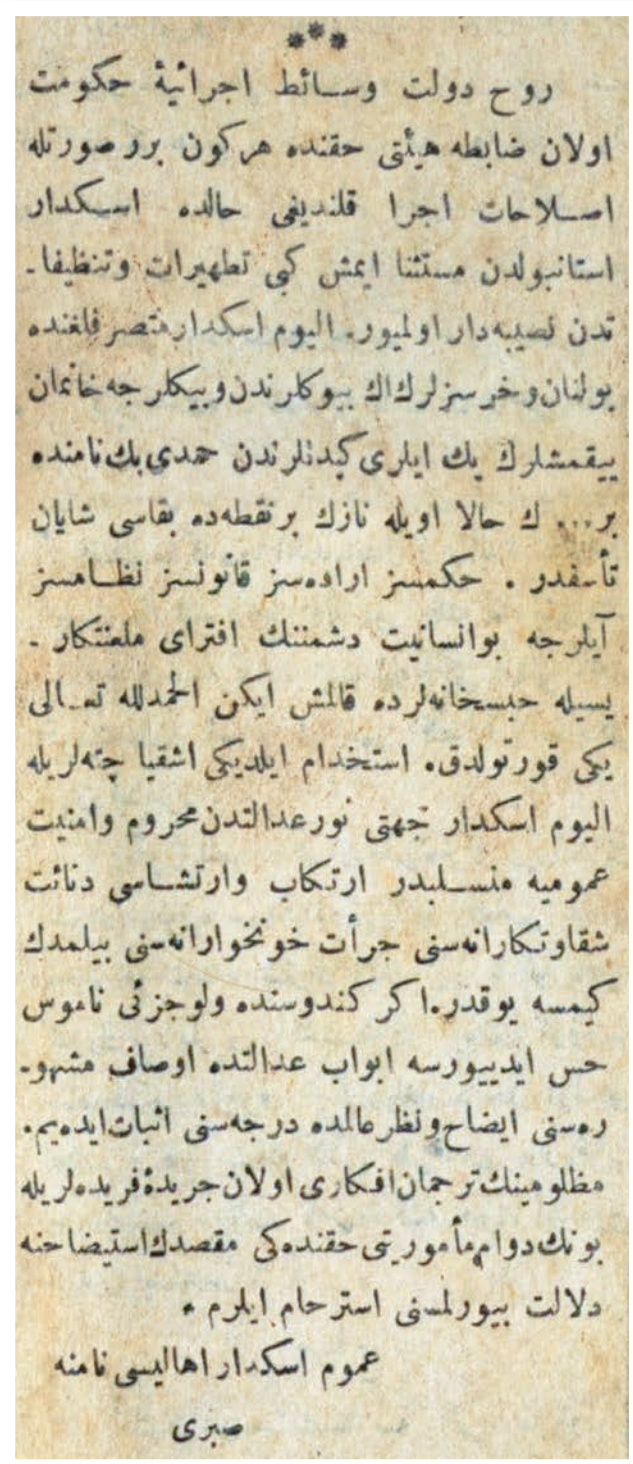

***

روح دولت وسائط اجرائیۀ حکومت
اولان ضابطه هیئتی حقنده هرکون برر صورتله
اصلاحات اجرا قلندیغی حالده اسکدار
استانبولدن مستثنا ایمش کبی تطهیرات وتنظیفا-
تدن نصیبه‌دار اولمیور. الیوم اسکدار منتصر قلغنده
بولنان وخرسزلرك بیوکلرندن وبیکلرجه خانمان
بیقمشلرك یك ایلری کیدنلرندن حمدی بك نامنده
بر... ك حالا اویله نازك برنقطه‌ده بقاسی شایان
تأسفدر . حکمسز اراده‌سز قانونسز نظامسز
آیلرجه بوانسانیت دشمننك افترای ملعنتکار-
یسیله حبسخانه‌لرده قالمش ایکن الحمدلله تعالی
یکی قورتولدق. استخدام ایلدیکی اشقیا چته‌لریله
الیوم اسکدار جهتی نورعدالتدن محروم وامنیت
عمومیه منسلبدر ارتکاب وارتشامی دنائت
شقاوتکارانه‌سنی جرأت خونخوارانه‌سنی بیلمدك
کیمسه یوقدر. اکر کندوسنده ولوجزئی ناموس
حس ایدییورسه ابواب عدالتده اوصاف مشهو-
ره‌سنی ایضاح ونظر عالمده درجه‌سنی اثبات ایده‌یم.
مظلومینك ترجمان افکاری اولان جریدۀ فریده‌لریله
بونك دوام مأموریتی حقنده‌کی مقصدك استیضاحنه
دلالت بیورلمسنی استرحام ایلرم .
عموم اسکدار اهالیسی نامنه
صبری

"Umûm Üsküdar Ahâlisi nâmına Sabri" ismiyle Hamdi Bey'in aleyhine yayınlanmış son derece ağır bir yazı. "31 Temmuz 1908, Sabah, s. 4."

İşte Sabri Bey ile Hamdi Bey arasındaki husumet bu şekilde olup, dönemin basınına ve hatırât vesilesiyle kitap dünyasına da yansıdı.

Güvenlik Zafiyeti

II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip ortaya çıkan güvensizlik ortamına örnek olarak silâh dükkanlarının "*arı kovanı*" gibi çoğalması gösterilebilir.[64] Yine aynı şekilde şehirde *yankesiciler* de çoğaldı: "*Yankesiciler: Afv-ı umûmîden sonra çekirge gibi, pire gibi İstanbul'un bütün mahallâtına yayılan, günde bin kişinin canını yakan yankesicilerin bu haşerât-ı mûziyenin yine rahat durmadıkları …*"[65]

64 İlgili haberin bir kısmı: "*Silâh Atmak: Şehir içinde silâh atmak her memlekette memnû'dur. Bu memnû'iyet yine her yerde bir kânûn-ı mahsûs ile mahfüzdur. Hattâ memâlik-i mütemeddinede silâh taşıyanlardan hükûmet bir resm alır. Silâh taşıyana da bu resm mukâbilinde mezûniyeti hâvî bir tezkire verilir. Halbuki bizde i'lân-ı meşrûtiyeti müteâkib silâhçı dükkânları arı kovanı gibi işledi. Çoktan beri devâm eden memnû'iyet sebebiyle halk yollarda sahrâlarda günlerce susuz kalanların suya saldırışları gibi silâhçı dükkânlarına hücûm etti.*" 5 Kasım 1908, *İkdam*, s. 3.

65 "*Yankesiciler ve Serseriler: Şu günlerde Galata'da, Beyoğlu'nda birçok sirkatler vukû'a geldiği anlaşılmış ve Zabtiye nezâret-i celîlesince verilen emir üzerine bu gibi sirkatlere cüret eden yankesici ve serserilerin hemen toplattırılması memûrîn-i âidesine tebliğ edilmiştir.*" 30 Ağustos 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 4; "*Yankesiciler: Afv-ı umûmîden sonra çekirge gibi, pire gibi İs-*

Afv-ı Umûmî'den istifade ederek çıkanlardan kundakçılık yapanlar da mevcuttu. Nitekim bu durum basına da yansıdı: "*Kundakçılar: […] Netîce-i tahkîkât şudur: Merkûm üç sene evvel bir katl maddesinden dolayı on beş seneye mahkûm olmuş ve bu defaki afv-ı umumi sırasında tahliye edilmiş.*"[66]

1 Ağustos 1908'de Hüseyin Kâzım Kadri ve Tevfik Fikret ile Tanin gazetesini çıkarmaya başlayan Hüseyin Cahit Yalçın, "*Siyasal Anılar*" isimli eserinde İstanbul'daki güvenlik zafiyetini şu şekilde açıklar: "*İstanbul'da da hükümet ve polis güçleri felce uğramış bir durumda girişim yeteneğini halka bırakmıştı. Gazeteler çoğalmaya başlayınca, halkı kışkırtıcı yazılar etkilerini gösteriyordu. İstanbul'da güvenlik ve düzeni koruma amacıyla hükümet dışında kuvvetler ve girişimler görülmeye başlamıştı.*"[67]

Mabeyn kâtiplerinden Zorluzâde Hacı Aziz Hüsnü Bey'in oğlu, aynı zamanda II. Abdülhamid döneminde Meclis-i Kebîr-i Maârif üyesi olan, Cumhuriyet döneminde gazeteler ile dergilerde çeşitli konularda yazılar kaleme alan ve 1939'da vefat eden Süleyman Tevfik Bey afv-ı umûmîden bahsederken hatıratında o dönemi şu şekilde anlatır: "*Hamdi Bey'in, Zaptiye Nezareti'ne gelir gelmez genel tutsaklık (umumî hapishane) kapılarını arkasına kadar açtırarak bütün katil, şakî, hırsız ve yan kesici gürûhunu başıboş bırakması, hatta Malumatçı Baba Tahir'in hapishaneden çıkar çıkmaz Sultanahmet Meydanı'nda başına topladığı yüzlerce serseri ile "Padişahım çok yaşa" diye bağırarak nümayişçilere karışması, halkın hürriyet namına yaptıkları nümayişlerin aksine olarak istibdat lehine tezahürata kalkışması birçoklarının dikkat nazarını çekmişti. Bunun, Hamdi Bey tarafından, Meşrutiyet'i lekelemek, boğmak için kurulmuş bir dolap olduğunu düşünenler de vardı.*"[68]

Beyazıt'ta Yakup Ağa Mahallesi'ndeki bir sirkat haberinin sonunda yer alan şu cümleler, vakaların nasıl arttığının basına bir tezahürüdür: "*Evvelce de yazmış*

---

tanbul'un bütün mahallâtına yayılan, günde bin kişinin canını yakan yankesicilerin bu haşerât-ı müziyenin yine rahat durmadıkları, habs ve cezâdan ... (okunamadı) olarak bir meslek-i meşrû' tutmadıkları anlaşılması ve her taraftan yağmur gibi şikâyet yağması üzerine Zabtiye Nezâreti bir tedbîr-i mühim ittihâz etmiş ve en muktedir memûrîn-i zâbıtadan on iki polis efendiyi bunların ta'kîb ve derdestine memûr ta'yîn eylemiştir. Yankesicileri elde etmeye memûr olan bu polis efendiler geceyi gündüze katarak çalışmışlar ve öteden beri icrâ-yı sanatta teferrüd etmiş bulunan yankesicileri birer birer toplamışlardır. Zâbıtaca ittihâz olunan bu tedbîrden dolayı şu bir iki gün zarfında yankesicilik vukû'âtı gereği gibi azalmıştır. Sıra şimdi kasa hırsızlarıyla gelip geçen belli başlı hırsızlara geldiğinden onlar hakkında da îcâb-ı hâlin îfâsı temenni olunur." 5 Kasım 1908, *İkdam*, s. 4; Yankesiciler hakkında Sabah gazetesinden Ahmed Rasim'in "*muktedir*" bir polis memuru ile yaptığı uzun röportaj için bkz. "Yankesicilere Dair", 5 Kasım 1908, *Sabah*, s. 3.

66 28 Ağustos 1908, *İttifâk*, s. 2.

67 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul 2000, s. 52.

68 Süleyman Tevfik (Özzorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, s. 240.

olduğumuz vech ile sirkatler ta'addüd ediyor. Zabtiye Nezâreti bu bâbda tedâbîr-i makbûle ittihâz etmelidir."[69]

Ortalıkta polis bile bulmanın zor olduğu bir durum söz konusuydu: "*Dün saât sekiz buçuk dokuz raddelerinde Üsküdar'da iskele başında bir çocuğu araba çiğnemiş ve civârdaki eczâhâneye nakil edilerek tedâvisine bakılmıştır. Garibî şu ki o esnâda orada hiçbir polis memûru bulunmuyordu.*"[70]

Bu durumu son vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi şu şekilde izah etmektedir: "*Hâmisen, i'lân-ı meşrûtiyetle beraber İstanbul'da kuvve-i zâbıta bir anda muhtel oluvermiş çünkü polislerin ve bi'l-umûm me'mûrîn-i inzibâtiyyenin jurnalcilik töhmeti ve hüddâm-ı istîbdâdî olmak kabâhatiyle hizmetlerinden tard ve ihrâcında bilâ-teenni acele edildiğinden ve halk dahi alenen bunları tahkire âğâz eylediğinden zabt ü rabtın fevkalâde gevşemesi hasebiyle İstanbul'da emniyet ve asâyiş nâmına bir şey kalmamış idi. Geceleri sokağa çıkmak tehlikeli olduğu gibi, birkaç mahallede sabah namazından çıkan eimme ve müezzinân ve cemâ'at efrâdını yollarda hırsızlar soymuş ve bir sabah Galata'da Yüksek Kaldırım Caddesi'nde dükkanını açmağa gelen bir esnâf dahi aynu mu'âmeleye düçâr olmuş idi. Tenha yollarda güpe gündüz adam soyulduğu tevâtür derecesinde şâyi' idi. Hatta üzerinde otuzbeş guruş çıkmayan kimselerin hırsızlar kulaklarını kesmekle tehdîd eyledikleri dahi herkesin ağzında yayılmış idi. Binâenaleyh İstanbul'a her tarafdan sârik ve yağmagîr birçok serseri toplanmış idi ki, Zabtiyye Nâzırı Sâmi Paşa adedlerini onbeşbin kadar tahmîn eyliyor idi. Hergün esnâ-yı râhda bir takım kılıksız ve yabancı sîmâlı heriflere tesâdüf olunduğundan halkın havf ve tevahhuşu artmakda ve elde bir kânun olmadığı cihetle bu serserilerin ref' ve teb'îdine hükûmetçe bir vâsıta-i meşrû'a bulunmuyor idi. Öyle bir zamanda yaşanıyor idi ki zâbit beş on serseriyi tevkîf veya ihrâca teşebbüs eylese Hukûk-ı Umûmiyye, Serbesti ve Volkan gibi gazeteler bu memleketde hürriyet yok mudur, kânûn nerede, herkes istediği yerde oturamaz mı? deyü kıyâmet koparmağa hâzır idi.*"[71]

Yaşanan bu asayişsizlik durumu uzun müddet devam etti. Bu ahval hakkında mebuslara seslenen Derviş Vahdeti, Volkan'da şunları kaleme aldı: "*Mebûsân-ı kirâm, umûr-ı feriyyeden evvel umûr-ı asliye ile iştigâl eder. Âsâyişin temîn-i devâmına*

---

69 6 Ekim 1908, *Hukûk-ı Umûmiye*, s. 4.

70 3 Eylül 1908, *Tanin*, s. 4.

71 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Ankara 1996, s. 171-172.

himmet etmesi üzerlerine farz-ı ayndır. Bugün Basra'da, Bağdad'da, Musul'da, Van'da, Bitlis'te, Diyarbakır'da, Mamûratülaziz'de, Haleb'de -hele evvelki iki vilâyette hiç yok a!- kuvve-i zâbıta numûnelik olarak teşkîl edilmiştir."[72]

II. Abdülhamid yönetiminin sürgüne gönderdiği veya sürgüne gitmekten kurtulup firar edenlerin kurduğu Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organı olan Hukûk-ı Umûmiye'nin bir isyanı söz konusudur. Haberde ortalıkta ne hükümetin olduğu ne bir icranın yapıldığı ne polisin ne de belediye memurunun görüldüğünden bahis vardır. Gazeteye göre her şey şu sözlerle açıklanabilir: "*Yine âmiyâne ve fakat doğru bir söz ile eski tas eski hamam.*"[73]

Bu hâdiselerin varlığından hem devrin hem de imparatorluğun son vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi şu şekilde bahsetmektedir: "*İâde-i meşrûtiyyetden sonra İstanbul nüfusu fevk-al-had çoğalmış idi. Menfîler avdet edip ekserisi işsiz ve medâr-ı mâişet tedârikiyle müştegil idi. On beş bin kadar serseri nikât-ı muhtelifeden payitahta toplanıp gündüzleri sokaklarda adam soymakda ve hükûmet kendileriyle başa çıkamamakda idi.*"[74]

Hapishane'den Çıkanların ve Kaçanların Matbuâta Yansıması

Tevkifhane İsyanı ve Hamdi Bey ile Sabri arasındaki yaşananlardan sonra bahsedilmesi gereken bir diğer konu da asayiş olaylarıdır. Zira isyanla birlikte hapishaneden firar eden mahkûmlar ile kuvvetle muhtemel dışarıda bulunan hırsızların, yankesicilerin vesairenin faaliyetlerine hız verdiği arşiv vesikaları hâricinde matbuata da yansıyan bir gerçektir.

Şehirde yaşanan pek çok olayın haberlerinde, hâdiselere katılanların afv-ı umumi neticesinde serbest kaldıkları da vurgulandı. Meselâ bir vatandaşın yaralanması ve öldürülmesi haberi verildikten sonra katilin aftan yararlanıp çıktığı yazıldı:

---

72 Vahdetî, "Altı Aylık Meşrutiyetimiz Böyle mi Olacaktı?", *Volkan*, sayı: 34, 4 Şubat 1909, s. 1.

73 "*Bir kere payitahtta, şehrimizde ortalığa bir bakılsın. Ne hükûmet var, ne icrâ var; ne polis, ne de belediye memûru görüyoruz. Yine âmiyâne ve fakat doğru bir söz ile eski tas eski hamam.*" 26 Eylül 1908, *Hukûk-ı Umûmiye*, s. 3; Hukûk-ı Umûmiye hakkında: "*3 Eylül 1908'de Necip Nadir bu gazeteyi yayınlamış ve sürgünden dönen Mevlanzâde Rıfat bu gazetenin başına geçmiştir. Fedakâran-ı Millet derneğinin bir yayın organıdır.*" Bkz. Teoman Alpaslan, *31 Mart Ayaklanması*, İstanbul 2013, s. 151.

74 "*İâde-i meşrûtiyyetden sonra İstanbul nüfusu fevk-al-had çoğalmış idi. Menfîler avdet edip ekserisi işsiz ve medâr-ı mâişet tedârikiyle müştegil idi. On beş bin kadar serseri nikât-ı muhtelifeden payitahta toplanıp gündüzleri sokaklarda adam soymakda ve hükûmet kendileriyle başa çıkamamakda idi. Devr-i Hamîdî'de güyâ ulemânın celb-i kalbi maksadiyle kur'a imtihanları lağv olunduğundan medâris birçok kur'a kaçağı ev baş ile dolmuş ve harf bilmediği hâlde başına bir sarık saran hazele talebe-i ulûm meyânına sokulmuş idi. Bu kirli galabalıkdan mâ'adâ konferansları, mitingleri, nümâyişleri görüp eğlenmek için teb'adan ve ecânibden bir takım seyirciler ve erbâb-ı merâk ve muhibbân-ı hürriyyet dahi İstanbul'a koşuştuklarından otellerde ve lokantalarda yatacak ve ta'am edecek yer kalmamış idi.*", *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, s. 17.

"*Kâtil on beş sene kürek cezâsıyla mahkûm olup bu kerre hapishâneden çıkanlardan imiş. Cümlesi sâbıkalı ve esrârkeş eşhâs-ı şerîredendir.*"[75]

Yine gazetelerdeki haberlerin ilgili yerlerinden birkaç örnek vereyim: "*Cerâim-i Âdiye ashâbından iken geçenlerde umûm ile birlikte sebîle tahliye edilen İsmâil isminde biri …*"[76]; "*Bodrum Hapishânesi'nden çıkarılmış olan on beş seneye mahkûm Alaçatılı Kiryako Karabacak ve diğer refîki Çeşme Kazâsı'nın Böğü Karyesi'ndeki kahvehâneleri …*"[77]

Sadece afv-ı umûmîden yararlananların değil hapishanelerden kaçanların da belirtildiği oluyordu: "*İstanbul Gazetesi hapishâne kaçkını ba'zı eşhâsın her sabâh alafranga saat altı ile dokuz raddelerinde ve akşam dört ile altı arasında …*"[78]

Üsküdar'daki Suçlara Dair Bazı Örnekler

Yukarıda verilen genel örneklerden sonra değinilmesi gereken diğer bir konu da Üsküdar'da artan asayişsizlik olaylarının matbuata yansımasıdır.

Özellikle aynı gün, satırı satırına aynı şekilde yer alan ve dönemin önemli üç gazetesi olan Tanin, Sabah ve Tercüman-ı Hakikat'te yayınlanan gazete haberini genel bir perspektif çizmesi açısından kıymetli olduğundan aynen aktarıyorum:

"*Üsküdar ve Beykoz'da ba'zı zevâtın ikâmetgâhlarına şunun bunun tarafından tecâvüzâtta bulunulacağı haber verilmesiyle oralara memûrlar gönderilerek bir tecâvüz vukû'una katiyyen meydân ve imkân verilmemesi ve tecâvüze teşebbüs eden olursa derhâl tevkîf olunması îcâb edenlere tefhîm olunmuş ve o yolda bir şey zuhûr etmediğinden bunun ekâzîbden olmadığı anlaşılmıştır. Zabtiye Nezâreti'nden umûm merâkize tekîden icrâ olunan teblîgâtta ba'zı münâsebetsizlerin mahalle aralarında nârâ atmak gibi rezâletlere cüret ettiklerinden bu gibilerin hemen derdestiyle nezârete i'zâmları bildirilmiştir.*"[79]

---

75 Haberin evvelki kısmı: "*Cinâyet: Dün gece saat iki buçukta Yeni Câmi'de sâbıkalı gürûhundan esrârkeş Selîm Hoca ve refîki Şerefeddin Çavuş ve Çarkçı Seyfeddin ve yine esrârkeş gürûhundan Kahveci Çırağı Zenci Murad yek-diğerleriyle münâzaa ederek merkûmûndan Selim Hoca bıçakla Murad'ı beş yerinden cerh ve katl eylemiş ve derdest edilmiştir.*" 26 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 4.

76 31 Ağustos 1908, *Tanin*, s. 4.

77 25 Kasım 1908, *Tanin*, s. 3.

78 13 Eylül 1908, *Tanin*, s. 4.

79 19 Ağustos 1908, *Tanin*, s. 4; 19 Ağustos 1908, *Sabah*, s. 2; 19 Ağustos 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 3.

Kronolojik olarak incelediğim ve rastladığım diğer haberleri sırayla inceleyelim. Üsküdar'da Kerim Paşa'nın sahilhanesinin hademe dairesinde kiracı olan Aşçı Ahmed'in evine sabıkalılardan Minav Sabri, Arap Ali ve Arabacı Ali Osman ile dört arkadaşı saldırdı. Bunlardan birkaçı kapıyı kırarak içeride bulunan Aşçı Ahmed Ağa'nın üstüne hücum ve kendisini tehdit ettiler. Eşini zorla sokağa çıkararak sürüklemeye başladılar. Kuvvetle muhtemel kaçıracaklardı. Lâkin civarda bulunan Polis Komiseri Ömer Efendi yetişerek bîçare kadını kurtardı. Zâbıtanın devreye girmesiyle saldırganlar derdest edildi[80].

Çeşitli yangınlar da çıkarıldı. Meselâ Üsküdar'da Evliya Hoca mahalle ve caddesinde celep esnafından Hasan Ağa'nın boş bulunan evinin bodrumundaki kerestelerin arasına kundak konuldu ve yangın çıkarıldı[81]. Bu olayın olduğu gün olan 30 Ağustos'ta aynı hâdise tam da aynı bölgede bir kere daha oldu. Habere göre uzun boylu ve sarı bıyıklı biri Üsküdar'da Tavukçubakkal'da Evliya Hoca Caddesi'nde Osman Ağa'nın hanesine girerek kundak kurdu. Tam firar ederken bölge ahalisi tarafından görüldü, takip edildi ve derdest edildi[82].

Bunlardan başka Abdülgani Paşa'nın evine hırsız girdi ve bazı eşyalarını çaldı. [83] Yine Üsküdar'da Paşalimânı'nda ikamet eden Ferîk Bahri Paşa'nın sâhilhanesine bayramın ikinci gecesi hırsızlar girerek mücevherat çaldılar.[84] Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesi'nde sâkin olan Komisyoncu Henry Kokma'nın evine de hırsız girdi ve bazı eşyalarını çaldı.[85]

Haneler haricinde çarşı-pazarlarda da hırsızlık oluyordu: "*Üsküdar'da sâbıkalı gürûhundan Kel Hüseyin Batpazarı'nda eşyâ-yı mesrûka ile derdest edilmiştir.*"[86]

---

80 "*Üsküdar'da Kerîm Paşa sâhilhânesinin hademe dâiresinde müsteciren sâkin aşçı Ahmed'in hânesine dün gece sâbıkalı takımından Minav Sabri, Arab Ali ve Arabacı Ali Osman ile dört refîki tarafından ta'arruz olunmuş ve bunlardan ba'zısı kapıyı kırarak içeride Ahmed Ağa'nın üzerine hücûm ile tehdîde ve diğer bir kısmı da zavallının zevcesini cebren sokağa çıkarıp sürüklemeye başlamış ise de civârda bulunan Polis Komiseri Ömer Efendi yetişerek biçâre kadını bu habîslerin elinden kurtarmıştır. Zâbıtaca icrâ olunan tahkîkât ve ta'kîbât netîcesinde merkûmlar kâffeten derdest olunmuştur.*" 16 Ağustos 1908, *Tanin*, s. 4.

81 "*Üsküdar'da Evliyâ Hoca mahalle ve caddesinde celeb esnâfından Hasan Ağa'nın tehî hânesinde bodrum katında bulunan kerestelerin arasına kundak vaz' edilmesinden dün saat beş raddelerinde bir harîk vukû'a gelmiş ise de etrâftan yetişilerek itfâ edilmiştir.*" 31 Ağustos 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 3.

82 "*Uzunca boylu sarı bıyıklı bir şahıs dün saat dört raddelerinde Üsküdar'da Tavukçubakkal'da Evliyâ Hoca Caddesi'nde Osman Ağa'nın hânesine girerek kundak vaz' ile firâr ederken ahâli tarafından görülerek ta'kîb ve derdest edilmiştir. Kundak konulan hâne tutuşmuş ise de söndürülmüştür.*" 31 Ağustos 1908, *İkdam*, s. 2.

83 "*Üsküdar'da Abdülganî Paşa'nın hânesine sârik dühûl ederek ba'zı eşyâ sirkat eylemiştir.*" 28 Eylül 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 3.

84 "*Üsküdar'da Paşalimânı'nda mukîm Ferîk Bahri Paşa'nın sâhilhânesine bayramın ikinci gecesi hırsızlar girerek yüz altmış dokuz buçuk liralık mücevherât çalmışlardır.*" 30 Ekim 1908, *İkdam*, s. 4.

85 "*Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesi'nde sâkin ve Havuzlu Han'da komisyoncu Henry Kokma'nın hânesine sârik dühûl ederek ba'zı eşyâ sirkat etmiştir.*" 5 Kasım 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 4.

86 30 Kasım 1908, *İkdam*, s. 4.

Bir yandan da yankesiciler her yanı sarstı. Bunun artışı matbuata da yansıdı. Bu konuda içinde diyalog geçen bir haberi aynen aktarmanın yerinde olacağı kanaatindeyim: "*Üsküdar Polis Meclisi reis-i sâbıkı Şakir Bey dün saat altıda İstanbul cihetine geçmek üzere köprüden Haliç vapuruna binerken yankesicilerden biri para kesesini çarpmıştır. Adamcağız etrâfı araştırmış ise de mürâcaat edecek bir zâbıta memûru bulamamış ve nihâyet bilet memûruna vak'ayı anlatarak ondan da: "Efendi sen ne söylüyorsun. Sabahtan beri bu üçüncü oluyor." cevâbını almıştır.*"[87]

Yollarda sarhoş ve ellerinde bıçakla gezenler de tevkif edildi: "*Üsküdar'da Tulumbacı İbrâhim ve refîki Haydarpaşa'da amele Süleyman İhsâniye Mahallesi'nde sâkin Arabacı Mustafa sarhoş oldukları hâlde bıçaklarla mahallât arasında gezmekteler iken derdest olunmuşlardır.*"[88]

Hırsızlık, yaralama, yankesicilik, kundak hâricinde cinâyetler de oluyordu. "*Cinâyet: Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda sâkin Topçu Kolağalarından Veysel Efendi'yi evvelki gece on dokuz yaşlarında Hasan ve Sâmi isminde iki delikanlı katlederek kaçmışlardır.*"[89]

Üsküdar'a bağlı olan Kadıköy'de de çok sayıda âsâyişsizlik vukû buluyordu. Gece vakti silâh atanlar, hâne taşlayanlar oluyordu: "*Kadıköyü'nün ba'zı mahallelerinde gece vakti silâh atmak, hâne taşlamak gibi vukû'ât oluyor. Memûrîn-i zâbıta silâh sesine gelmiyor. Bekçiler gezmiyor. Çoluk çocuk dûçâr-ı havf ve hirâs oluyor…*"[90]

Bohça ile hırsızlık yapanlar da oldu: "*Şehr-i hâl-i Rûmî'nin yirmi üçüncü gecesi (5 Kasım) Üsküdar'da Vâlidebağı cihetlerinde iki şahsın arkalarında boğça vesâir eşyâ-yı beytiyye ile koruluk cihetinden gitmekte oldukları o civârda keşt ü güzâr eden polis memûru ile bekçi taraflarından görülerek edilen şüphe üzerine derdestlerine teşebbüs edildiği esnâda merkûmân otuz parçayı mütecâviz zenneye mahsûs eşyâ terk ile savuşmuş ve eşyâ-yı mezkûre Üsküdar Mutasarrıflığı dâiresinde hıfz edilmiş olduğundan sâhiblerinin dâire-i mezkûreye mürâcaat eylemeleri i'lân olunur.*"[91]

8 Kasım'da Zabtiye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan tezkire devletin en üst makamlarının bu yaşanan hırsızlıklara karşı nasıl mücadele ettiği noktasında önemli bir vesikadır. Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan bildirildiğine göre

87 23 Ekim 1908, *İkdam*, s. 4.

88 31 Ekim 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 3.

89 6 Kasım 1908, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 4.

90 2 Ekim 1908, *Hukûk-ı Umûmiye*, s. 4.

91 11 Kasım 1908, *Takvîm-i Vekâyi'*, s. 4.

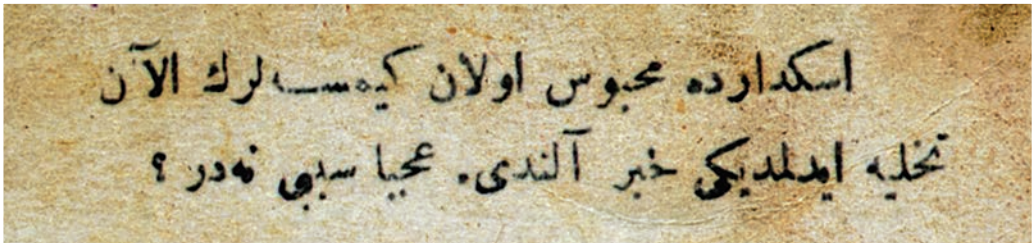
اسکدارده محبوس اولان کیمسه‌لرك الآن
تخلیه ایدلدیکی خبر آلندی. عجبا سببی نه‌در؟

"Üsküdar'da mahbûs olan kimselerin el-ân tahliye edilmediği haber alındı. Acaba sebebi nedir?" 2 Ağustos 1908, Tanin, s. 4.

Üsküdar'a bağlı Kadıköy ve civarında hırsızlar ile çaldıkları eşyaların bulunabilmesi için icap eden yerlere gerekli tayinler yapıldı. Bölgedeki zabıta memurlarına "*teblîgât-ı lâzıme ve ihtârât-ı şedîde*"de bulunuldu. Merhûm Zühdü Paşa'nın hanesinden çalınan eşyaları bulunarak ailesine teslim edildi. Yapılan uzun tahkikatlar neticesinde bu işlerin bir "sârik kumpanyası" tarafından gerçekleştirildiği şüphesi üzerine birtakım kişiler derdest edildi. Ihlamurlu mevkiindeki komiser ile maiyeti değiştirilerek yerlerine özellikle "*muktedir ve müsta'id* " memurların tayin edildiği bildirildi. Yine gece ve gündüz devam eden devriyeler de arttırıldı. Bu dakika itibariyle de bir daha bu tür vukuatın bir daha asla olmaması için gereken merkez komiserliklerine şiddetli tembihlerde bulunuldu[92].

Hane soyma öyle bir boyuta geldi ki, Erenköyü'nde Osman Bey'in hanesine girerek uyurken saldırmışlar ve "*Paraların yerini çabuk haber ver. Yoksa seni keseceğiz*" diye bıçakla gırtlağına dayanmışlardır. Vakayı anlatan haberin devamında ise bir serzeniş vardır. Bu serzeniş, bölgedeki karakol yetersizliğinden dem vurmaktadır. Sahrâ-yı Cedîd'deki karakolda ise eski polis memurlarından birkaç tanesi olup, hiçbirinin bölgeye bir faydası olmadığı yazılır. Bir polis memuru ise eleştiri alarak bölgedeki birkaç eşrafa selam verip, görevi esnasında başka bir şey yapmamaktadır. Habere göre bölgede "*kuvve-i zâbıta*" hissedilmemektedir. Nihâyetinde ise Zabtiye Nezâreti eleştirilir: "*Acaba Zabtiye Nezâreti büyük bir cinâyet vukû'a gelmezden mukaddem o cihetlere bir kere atf-ı nigâh eylemez mi …*"[93]

92 "*Kadıköy cihetlerinde vukû' bulan sirkatlerin mütecâsirleri ile eşyâ-yı mesrûkanın zâhire ihrâcı zımnında îcâb eden mahallere memûriyet-i mahsûsa ta'yîn ve i'zâm ve mahallî memûriyet-i zâbıtasına da teblîgât-ı lâzıme ve ihtârât-ı şedîde icrâ olunarak Zühdi Paşa merhûmun hânesinden sirkat olunan eşyâ bu kerre elde edilerek kendilerine teslîm edilmiş ve şu sirkatlerin bir sârik kumpanyası tarafından vukû'u melhûz olmasıyla şübhe üzerine ba'zı eşhâs derdest olunarak ta'mîk-i tahkîkât edilmekte bulunmuş olduğu ve Ihlamurlu mevki'i komiser ve heyeti derhâl oradan tebdîl ve yerlerine muktedir ve müsta'id memûrlar ta'yîn ve o cihetlerde gece ve gündüz öteden beri keşt ü güzâr ettirilmekte olan devriyelerde bu kere ilâveten tezyîd edildiği ve ba'demâ bu gibi vukû'âtın tekerrürüne kat'iyen meydân ve imkân verilmemesi hakkında îcâb eden merâkiz komiserlerine tenbîhât-ı şedîde ve teblîgât-ı ekîde îfâ kılındığı sebk eden iş'âra cevâben Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan izbâr kılınmış olmağla ol bâbda emir ve fermân hazret-i men-lehülemrindir.*" BOA. DH. MKT. nr. 2660/17-1. (26 Teşrin-i Evvel 1324/8 Kasım 1908) Zabtiye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bu evrakın müsveddesi için bkz. BOA. ZB. nr. 327/126.

93 "*Erenköyü'ne Şakî Hırsızların Hücûmu: Meşrûtiyet'in i'lânından beri Göztepe, Erenköyü, Bostancı cihetlerinde hemen her gün hırsız vukû'âtı eksik olmuyor. Kiracıların nakliyle hâsıl olan tenhâlıktan, gece kış havasının yardımından istifâde ederek şunun bunun köşküne girip*

Bu süreçte Erenköy'deki haberlerin basına yansıması ve tabii olarak bölgeden gelen şikâyetler üzerine devlet harekete geçti. 1 Aralık 1908 tarihli bir vesika Üsküdar'daki bazı köşklere hırsız girdiği haberlerinin Zabtiye Nezâreti'nin dikkatini çekmeyi başardığını göstermektedir. Bu konunun tahkikatın yapılması Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan istendi[94].

Vakaların bu kadar artması üzerine öncesinde Dâhiliye Nezâreti ile Zabtiye Nezâreti arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre Erenköy ile Göztepe taraflarında bir aydan beri, ki bu evrakın tarihi 20 Aralık olduğuna göre Kasım'ın sonlarından beri demek istiyor, günlük normal hâdiselerden başka bir şey olmadığı gururla söylendi ve emniyet ile güvenliğinin bir kat daha arttırılması için yukarıdaki bölgelere 50 kadar piyade ve süvari polis ile jandarma tayin edildi. Yine Sahrâ-yı Cedîd'de bir nizamiye karakolhanesi inşası da düşünüldü ve "*bir nizâmiye karakolhânesi ihdâs edilmedikçe bu gibi şikâyâtın eksik olmayacağı*" Üsküdar Mutasarrıflığı tarafından gönderilen yazıda bildirildi[95].

Vukûât Cetvelleri

Bu dönemde tutulan vukûât cetvelleri vakaların tespiti konusunda bize veriler vermektedir. Meselâ 12 Ocak-13 Ocak 1909 Çarşamba günü akşamına kadar 24 saat zarfındaki vukûât cetveline göre Üsküdar'da herhangi bir yaralama meydana gelmemişken Üsküdar'ın Ümraniye Karyesi'nde ise bir tane sirkat vakası tespit edildi.

Vukûât Cetvellerine Bir Örnek[96]

Sirkat		**Cerh**				
Beyoğlu'nda	2	Galata'da	1			
Galata'da	1	Büyükdere'de	1			
Eyüp'te	1	Süleymâniye'de	1			
Fener'de	1	Muradpaşa'da	1			
Ayasofya'da	1	Uzunçarşı'da	1			

çıkmağa, buldukları eşyâyı s…m (okunamadı) taşımağa başladılar. Para hissettikleri kimseleri yatağında bastırıp soymaya teşebbüsleri de eksik değildir." Haberin tamamı için bkz. 28 Kasım 1908, *Sabah*, s. 4.

94 "*Üsküdar Mutasarrıf-ı behiyyesine; Erenköyü'nde dün gece ba'zı köşklere hırsız girdiği haber verildiğinden tâhkîkiyle beyânı. 18 Teşrîn-i Sânî sene [1]324.*" Bkz. BOA. ZB. nr. 395/6. (Evrak nr. 806.) (18 Teşrin-i Sâni 1324/1 Aralık 1908).

95 BOA. DH. MKT. nr. 2692/72-1. (7 Kânûn-ı Evvel 1324/20 Aralık 1908); Bu konudaki diğer arşiv vesikaları için bkz. BOA. ZB. nr. 329/22; Zabtiye Nezâreti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf için bkz. BOA. ZB. nr. 395/2.

96 BOA. ZB. nr. 308/84.

Parmakkapı'da	1					
Üsküdar'da Ümrâniye Karyesi'nde	1					
Sekiz Sirkat		**8**		**Beş Cerh**		**5**

10 Aralık 1908 - 17 Ocak 1909 Arası Vukûât Cetvellerinde Üsküdar

Tarih ve Künye Bilgisi	Yer Bilgisi	Sirkat	Cerh	Katl
10-11 Aralık 1908 (BOA. ZB. nr. 493/72)	Bülbülderesi'nde	1		
11-12 Aralık 1908 (BOA. ZB. nr. 493/77)	Bülbülderesi'nde		1	
20-21 Aralık 1908 (BOA. ZB. nr. 493/89)	Üsküdar'da		1	
27-28 Aralık 1908 (BOA. ZB. nr. 493/97)	Üsküdar İskelesi'nde; Kadıköyü'nde		2	
28-29 Aralık 1908 (BOA. ZB. nr. 493/98)	Üsküdar'da	1		
1-2 Ocak 1909 (BOA. ZB. nr. 493/102)	Üsküdar Çarşısı'nda	1		
2-3 Ocak 1909 (BOA. ZB. nr. 493/103)	Üsküdar'da	1		
4-5 Ocak 1909 (BOA. ZB. nr. 493/105)	Üsküdar'da	1	1	
7-8 Ocak 1909 (BOA. ZB. nr. 493/108)	Kuzguncuk ve Kadıköy		2	
10-11 Ocak 1909 (BOA. ZB. nr. 493/111)	Üsküdar'da ve Kadıköyü'nde	2	2	
11-12 Ocak 1909 (BOA. ZB. nr. 493/112)	Üsküdar Yeldeğirmeni'nde	1		1: Üsküdar Altunizâde Mahallesi'nde
15-16 Ocak 1909 (BOA. ZB. nr. 493/116)	Üsküdar'da		3	
16-17 Ocak 1909 (BOA. ZB. nr. 493/117)	Üsküdar'da	1	4	

Hukûk-ı Umûmiye'nin Üsküdar'daki Hırsızlık Olaylarına İsyanı

Dönemin önemli yayın organlarından olan Hukûk-ı Umûmiye 4 Ekim'de âdeta isyan eder ve üçüncü sayfasından şu metni yayınlar:

"*Üsküdar cihetinde sâriklerin hâne ve köşkleri sıkça ziyârete tasaddî ettiklerinden bu hâlin zâbıtaca icâbına bakılarak huzûr ve âsâyişin hallden vikâyesi husûsu gazetelerden birinde görülmüştü.*

Buna rağmen şu aralık sârikleri muhit-i seyr ve seyâhati ol kadar tevsî' etmiştir ki hemen girdikleri köşklerde emvâl-i menkûle; kemâl-i serbestî ile ahşamdan dolaşarak mal müşterisi gibi tasarruf etmekte ve hattâ iki üç gece evvel âb ve havâsından hoşlanarak epeyce zamandan beri ikâmet etmekte olduğu Küçük Çamlıca civârında Vâlide Kethüdâsı Saîd Efendi'nin köşkünü akşam ile yatsı arasında ziyâretle oradan yüz bulamadığından Acıbâdem'de İkinci Fırka Kumandanı Şevket Paşa'nın köşkü de dâhil olmuş ve orada bekçi sıfatıyla hâzır bulunan çavuşu rövolver endahtıyla göğsünden cerh ederek savuşmuş olduğu gibi bundan evvel de yine o tavırda Şurâ-yı Devlet Âzâsı'ndan Vahîd ve Direktörzâde Ali beylerin köşklerine girerek derûnunda kendileri de bulundukları hâlde haylice eşyâ sirkate cüret-yâb olmuş oldukları muhakkaktır.

Doğrudan doğruya emniyet ve âsâyiş-i umûmiyeye ta'alluk eden bu gibi vekâyi'in bir an evvel önü alınarak idâme-i inzibâta himmet buyurulmasını Zabtiye Nezâreti memûrlarından kemâl-i ehemmiyetle temenni ederiz."[97]

Hukûk-ı Umûmiye'nin yazısını ilgili resmî makamlar da okudu ve inceledi. Nitekim 13 Ekim tarihli Takvîm-i Vekâyi'de şu metne yer verilerek Hukûk-ı Umûmiye'ye cevap verildi ve durumun hakikati devletçe şu şekilde zikredildi:

"*Hukûk-ı Umûmiye gazetesinin 21 Eylül sene 324 târîhli nüshasında Üsküdar cihetinde sâriklerin hâne ve köşkleri sıkça ziyârete tasaddî ettikleri ve bu cümleden olarak Küçük Çamlıca civârında Vâlide Kethüdâsı Saîd Efendi'nin ve Acıbâdem cihetinde İkinci Fırka-i Hümâyûn Kumandanı Şevket Paşa'nın köşküne de dühûl ile bekçi bulunan çavuş rövolverle cerh ve Şurâ-yı Devlet Âzâsı'ndan Vahîd ve Direktörzâde Ali beylerin köşklerine de dühûl edip bir hayli eşyâ sirkat ettikleri muharrer ise de ledettahkîk mezkûr köşklerde o gibi vukû'âtın asıl ve esâsı olmadığı*

97 4 Ekim 1908, *Hukûk-ı Umûmiye*, s. 3.

anlaşılmış ve yalnız Vahîd Bey'in köşkünden sirkat vukû'u ihbâr olunup onunda uşağı Tenodori'den şüphesi bulunmasıyla ol bâbdaki evrâkıyla cihet-i adliyeye teslîm edilmiş olduğu Üsküdar Polis Müdürlüğü'nün i'şârı üzerine Zabtiye Nezâret-i behiyyesinden bildirilmiştir."[98]

Son olarak şunu da belirtmek istiyorum. Hırsızlık vakalarının artması gazetelerdeki karikatürlere de yansıdı. Hacivat ile Karagöz arasında geçen ve birinin evin penceresinden içeri merdiven üzerinde girerken, diğerinin de ağaca yaslanmış öbürünü izlerken çizilen karikatüründeki diyalog şu şekildedir:

"*- Âlemin penceresine niye çıkıyorsun?*
- İşim var.
- Yoksa sirkat mi edeceksin?
- Halt ediyorsun. Ben merâklı bir adamım. İçeride ne yapıldığına bakacağım."[99]

Tevkifhane'nin Boşalmasının Ticâri Hayata Etkisine Bir Örnek

13 Eylül 1908 tarihli bir vesika isyanın ekonomik hayata olan etkisine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Üsküdar Polis Müdürü Lütfi tarafından Zabtiye Nezâreti'ne gönderilen tezkireye göre Üsküdar Tevkifhanesi'nin yanında bakkal dükkânı sahibi olan Ahran Keles Üsküdar Polis Müdürlüğü'ne (eskiden Mutasarrıflıktı) bir arzuhal ile başvurdu. Arzuhalinde kiraladığı bakkal dükkânının aylık 150 guruş olan kirâsını ödeyemeyeceğini bildirdi.

Buna sebep olarak ise "*Kânûn-ı Esâsi'nin i'lânıyla mezkûr hapishânede bulunan bilumûm mahbûsînin sebîlleri tahliye kılınmasından dolayı ahz ve i'tâsına nakîsa (azalmasına) îrâs*" etmesini gösterdi. Bakkal Ahran Keles sözleşmede yazan kira ile bu dükkânı işletmeye devam edemeyeceğinden bahsederek çözüm olarak kiranın daha makul bir seviyeye çekilmesini istedi[100].

21 Eylül 1908 tarihli vesikaya göre Zabtiye Nezâreti Bakkal Ahran Keles'in Üsküdar Polis Müdürlüğü'ne yaptığı başvurusunu değerlendirdi. Bakkalın gelirinin düştüğünün "*hakîkat olduğu anlaşılmış ve zâten kontoratosunun hitâmına da az*

98 13 Ekim 1908, *Takvim-i Vekâyi'*, s. 2.

99 5 Eylül 1908, *Tasvîr-i Hayâl*, s. 4; II. Meşrutiyet'in ilânının akabinde çeşitli gazete ve mecmualarda çok sayıda II. Abdülhamid ve dönem karikatürü de çizilmiştir. Bkz. Turgut Çeviker, *Burun, Abdülhamit Karikatürleri Antolojisi*, İstanbul 1988; Turgut Çeviker, *İbret Albümü 1908*, İstanbul 1991.

100 BOA. ZB. nr. 83/46-1. (31 Ağustos 1324/13 Eylül 1908).

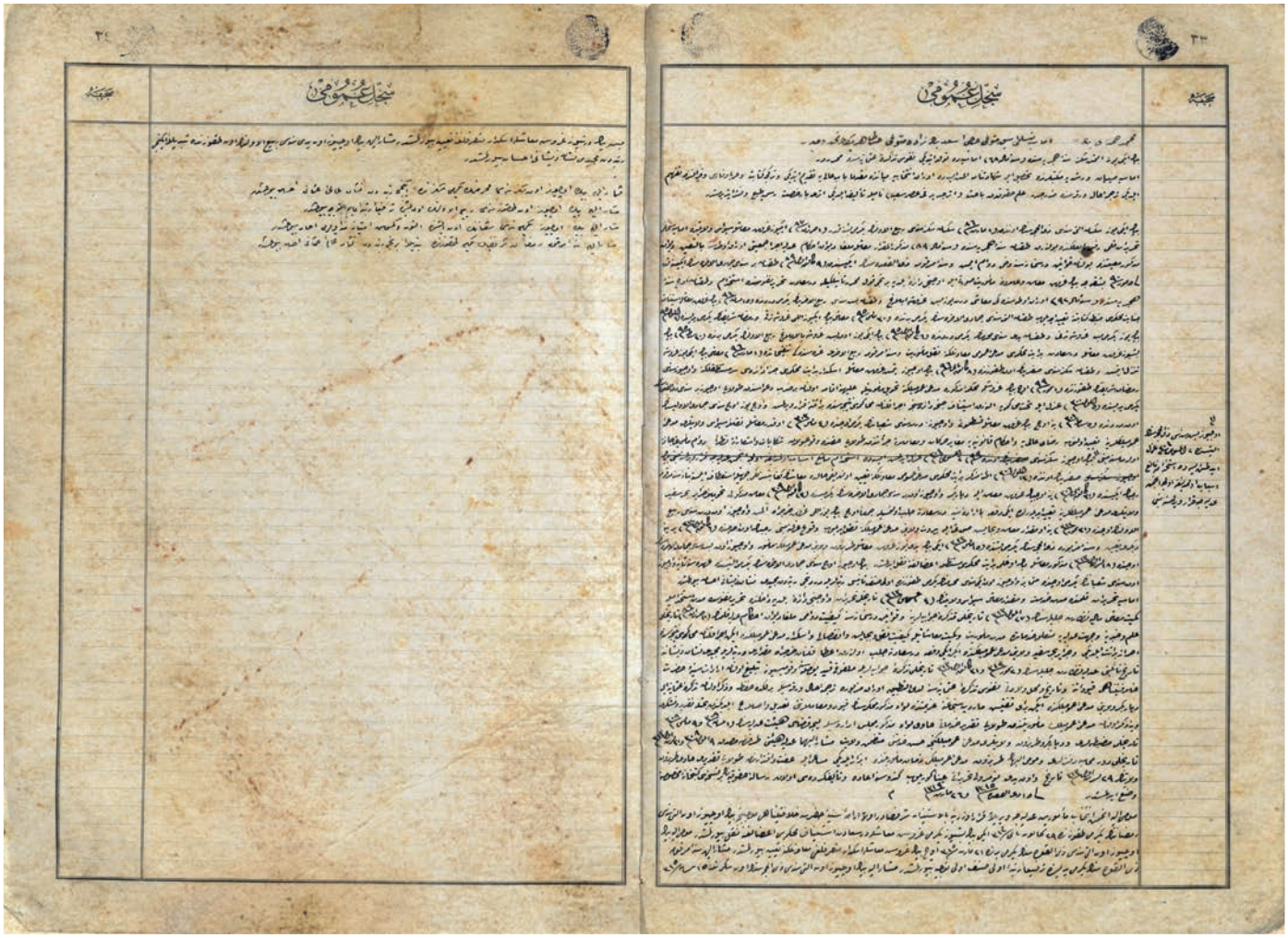

Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in Sicill-i Ahval Kaydı. BOA. DH.SAİD. d. 76, s. 33-34.

bir müddet kalmasına binâen bedel-i îcâr-ı mezkûreden elli guruşun tenzîli muvâfık-ı ma'delet" olarak görüldü. Bakkalın verdiği istidânın tarihinden itibaren gereğinin yapılması istendi[101].

Böylece bakkalın kirasında üçte bir oranında bir indirime gidildi. Bu iki vesika afv-ı umumi ile Meşrutiyet'in ilânının bir bakkalın yaşamına ve bir şehrin ticarî hayatına etkisini göstermektedir.

101 BOA. ZB. nr. 83/46-2. (8 Eylül 1324/21 Eylül 1908).

Sonuç

Meşrutiyet'i müteakip çıkarılan siyasî affın akabinde bir mecburiyet hâlinde ilan edilen ve âdi suçluları kapsayan umumi affın Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in görevden alınmasına nasıl sürüklediğini, Üsküdar Mutasarrıfı ile eski bir polis komiseri olan Sabri'nin irtibatına ve bunun basın ile hatırâta yansımasına, Üsküdar'da ve yine Üsküdar'a bağlı olan Kadıköy ile Erenköy'de hapishaneden kaçan/çıkan kişilerin sebep oldukları artan hırsızlık, yankesicilik, kundakçılık vesâir vakalarına ve hapishanenin boşalmasının özelde bir Üsküdarlı bakkalın hayatına olan etkisine değinmeye, hayallerde o dönemin Üsküdar'ında yaşananları canlandırmaya çalıştım.

Son söz olarak ise Nişantaşı'nda bir hâneye giren hırsızların Meşrutiyet'e bakış açılarını gösteren bu haberi olduğu gibi yayınlıyorum:

"***Okuryazar Hırsızlar:*** *Nişantaşı'da sâkin Göztabîbi Şükrü Bey'in dört seneden beri tehî bulunan hânesine evvelki gece sârik girmiş ve haylice eşyâ çalınmıştır. Sârikler matbah duvarlarına şu ibâreyi yazarak kaçmışlardır: Efendiler! Ayıp görmeyiniz. Yokluk belâsıdır. Hürriyet, adâlet, müsâvât demek, olmayanlar olanlardan geçinecek demektir. İşte biz dört fakîr sâyenizde mükemmel bir şükür bayramı yaptık.*"[102]

102 30 Ekim 1908, *İkdam*, s. 4.

Üsküdar'da Kasa Hırsızlığından Cinayete Acemi Bir Suç Çetesi

Çİğdem Ülker
Araştırmacı

Giriş

Üsküdar konumu itibariyle Anadolu ile İstanbul'u birbirine bağlayan bir köprü konumundadır. Bu konum şehrin ticaretinden ulaşım ağına kadar Üsküdar'a coğrafi bir özelliğin yanı sıra sosyal bir hareketlilik de kazandırmıştır. Mahmut Karaman'a göre Anadolu'ya giriş kapılarından biri Malazgirt ise diğeri Üsküdar'dır. Üsküdar sadece Anadolu'nun değil, Arap'ın, Acem'in, Hint'in, Çin'in ve tüm Asya'nın kapısıdır. Dolayısıyla hangi amaçla seyahat ediliyor ve nereye varılmak isteniyorsa yolculuk ya Üsküdar'da sonlanır ya da yol bu semtten geçerdi[1]. Üsküdar bu konumu nedeniyle daha iyi bir yaşam ve kazanç için Anadolu'dan yatağını yorganını, heybesini yüklenip İstanbul'a gelen yoksulların hayat mücadelesine de sahne olmuştur. Semt bu yönüyle Galata ve Beyoğlu'nun aksine bünyesinde daha çok Müslüman göçmenleri barındırmıştır. Bu göçmenler zamanla Üsküdar'da kendi yaşam alanlarını oluşturmuş özellikle bekâr göçmenlerin konaklaması için Balaban İskelesi çevresinde bekâr odaları[2] ve hanlar inşa edilmiştir. Bu hanlar ve bekâr odaları; işsiz güçsüz başıboş kimselerin veya seyyar satıcı, kayıkçı ve hamal gibi herhangi bir uzmanlık gerektirmeyen işlerle uğraşan kişilerin konakladığı yerler olmuştur. Bu gibi mekânların bulunduğu cadde ve

1 Mahmut Karaman, "Üsküdar'ın Türkiye Kimliği: Üsküdar Anadolu", Üsküdar Sempozyumu, 23-25 Mayıs *2003*, C.1, Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, İstanbul 2004, s.232-233, (213-242).

2 Bekâr Odaları için bkz. Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân 1789-1839*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016; Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Toplumunda Mahallenin Dışındakiler: Bekâr Odaları ve Bekârlar", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 19, 2015.

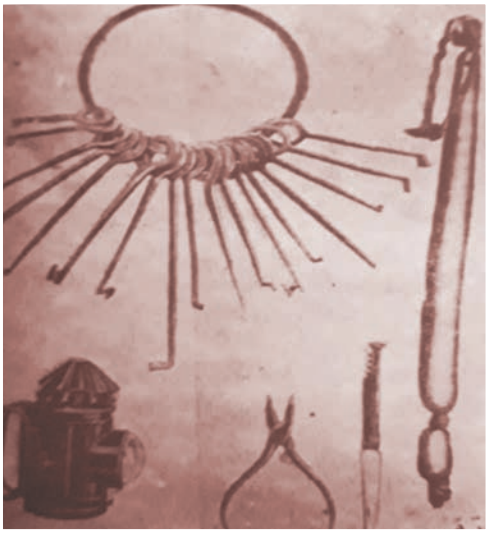

Kasa hırsızlarının eski usul kasaları kırmak için kullandıkları alet ve edevatlar. *(İbrahim Feridun, a.g.e., s. 114-115.)*

sokaklar Üsküdar'ın güvenliğini ve huzurunu bozan hırsızlık, yankesicilik, taciz-tecavüz ve cinayet gibi suçlarla anılmıştır.

Üsküdar'ın suç profilini etkileyen faktörlerden biri de her yıl Mekke ve Medine'ye gidecek hacı adaylarının oluşturduğu Surre-i Hümâyûn'un[3] törenlerle buradan uğurlanmasıdır. Bu törenler Üsküdar'da festival gibi gerçekleşirken İstanbulluların büyük bir çoğunluğu surre kafilesini izlemeye Üsküdar'a gelirdi. İşte bu kalabalık tören, hırsızların ve yankesicilerin işlerini kolaylaştırırdı. O gün birçok ev ve dükkân soyulur, kalabalığı fırsata çeviren hırsızlar, dalgın izleyicilerin cüzdan ve değerli eşyalarını kolaylıkla çalarlardı[4]. *İstanbul İhsaiyat Mecmuası*'nın 1914 yılı verilerine göre İstanbul'un semtlerinde meydana gelen hırsızlık vakalarını içeren istatistik tablosunda Beyoğlu'ndan sonra en çok hırsızlık, üç yüz seksen beş vakayla Üsküdar'da gerçekleşmiştir[5].

Çalışmamıza konu olan vaka ise 1917 yılının mart ayında kayıtlara "Üsküdar Cinayeti" olarak geçmiştir. Katiller Üsküdar'da sefil bir hayat süren ve hiçbir işle

3 Surre-i Hümâyûn için ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1972; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991; Tufan Buzpınar, "Surre", *Türkiye Diyanet Vakfı* İslam Ansiklopedisi *(DİA)*, C. 37, İstanbul 2009, s. 567-569.

4 Deniz Mazlum, "Üsküdar" İstanbul Ansiklopedisi, C. 7, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 345-346; Zafer Toprak, "Osmanlı'nın Son Döneminde, İstanbul Sokaklarında Marjinaller: Hırsızlar, Dolandırıcılar, Yankesiciler", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Derg*isi*, sayı 38 (Mart 2008), s. 277. İstanbul'da Ermeni bir fırıncı olan Hagop Mintzuri, "İstanbul Anıları" adlı eserinde Üsküdar'da surre alayını izlerken hırsızın ortağı olmakla suçlandığı anısından bahsetmektedir. Bu anı için bkz. Hagop Mintzuri, İstanbul *Anıları*, *1897-1940*, İstanbul 2002, s. 38.

5 *İstanbul İhsaiyat Mecmuası*, *7. Fasıl Umur-ı Zabıta*, İstanbul 1914, s. 208.

Selim Ağa'nın katillerinden Konyalı Rıza. *(Polis Mecmuası, sayı 89, (1 Mayıs 1917), (sayfa no yok). Bundan sonra adı geçen dergi a.g.d., olarak verilecektir.)*

uğraşmayıp fahişelerle zaman geçiren Konyalı Rıza ve Rıza'nın arkadaşlarından Üsküdar'da ikâmet eden Tatar Şerif'in oğlu Necip, Sütçü Mehmet'in oğlu Rıfat ve Arap Yaşar'dır. Bu dört arkadaş bir akşam Balaban İskelesi yakınlarındaki Yeni Cami'nin karşısındaki şekerci dükkânının kasasını soymaya karar verirler. Ancak bu dört acemi hırsız kasayı kırmayı başaramayınca arkalarında iz bırakmamak için şekerci dükkânında tezgâhtarlık yapan Selim Ağa'yı katlederler. Katiller cinayetten kısa süre sonra yakalanmışlar ve işledikleri cinayeti itiraf etmişlerdi.

Genel Hatlarıyla Osmanlı Devleti'nde Kasa Hırsızlığı

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da yaşanan güvenlik ve asayiş sorunları birçok suç çeşidinde olduğu gibi kasa hırsızlığı suçunda da önemli bir artışa neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kasa hırsızlığı suçunu işleyenlerin çoğu Yunanlı olup içlerinde İtalyan, Fransız ve Avusturyalılar da vardı. Bu ecnebi hırsızlar, Beyoğlu, Tatavla, Yenişehir ve Galata semtlerinde vakit geçirir, buralardaki kahve, kıraathane, meyhane gibi mekânlarda soyacakları kasanın planını yaparlardı. Ecnebi kasa hırsızlarının dışında bu suçu işleyen Müslüman hırsızlar da vardı ki içlerinde en yetenekli ve çevikleri bunlardı. Müslüman kasa hırsızları Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu Kasımpaşa, Tophane, Fatih, Topkapı, Şehremini ve Üsküdar gibi semtlerde vakit geçirirlerdi. Hırsızların geneli hanlara, mağazalara, paralı kasaların haberini aldıkları büyük saray ve konaklara girerlerdi. Hırsızlar, soyacakları

evin ya da konağın hizmetkârı veya uşağıyla yakın temas kurarak bu yerler ile ilgili bilgi toplar ve iş bitirilince bu kişilere de çaldıkları paranın bir miktarını vereceklerine dair sözleşirlerdi. Kasa hırsızları çaldıkları altın veya gümüşleri tanıdıkları kuyumcularda eritir ve zabıtanın şüphesini çekmeyecek kişilere bu eşyaları saklamalarını tembih ederlerdi. Bu hırsızların hükümetin çeşitli makamlarında birçok tanıdığı olduğu için haklarında yapılacak araştırmadan hemen haberdar olup gerekirse yabancı memleketlere kaçıp değerli eşyalarını orada satıp, saklanırlardı[6].

Kasa hırsızları ve hane hırsızları yapacakları bazı soygunlarda teknolojinin imkânlarından de yararlanmışlardır. Özellikle hırsızlar, dönemin teknolojik aleti olarak değerlendirilen telefonu tercih etmişlerdir. Hırsızlar, telefonu soyacakları evlerde veya iş yerlerinde kimsenin olup olmadığını; yani evin veya iş yerinin soygun için müsaitlik durumunu teyit etmek için kullanmışlardı[7]. Dolayısıyla telefon, yapılacak olan hırsızlığın zamanını ve mekânını belirlemede hırsızların işini oldukça kolaylaştırmıştır. Tüm bunların yanında kasa hırsızlarının soygun sırasındaki performansını belirleyen en önemli etken kasanın cinsiydi. Özellikle eski usulde üretilmiş kasalar, hırsızları uğraştırmayan birkaç basit hamleyle açılabilen kasalardı. Bu tür kasalar hırsızları hem zaman bakımından oyalamaz hem de alet ve edevat bakımından zora sokmazdı. Dolayısıyla eski usulde imal edilmiş kasalar yenilere göre daha basit bir yapıya sahipti. Eski kasalar içten ve dıştan iki çelik levhadan ibaret olup bu levhalar arasında mukavemeti arttıran çelik çubuklar bulunmazdı. Bu kasaların iç kısımları tahta ile kaplıydı. Bu tür kasaları açmak için bir çekiç, bir iki tornavida ve iskarpeladan başka bir alet ve edevata ihtiyaç duyulmazdı[8].

Kasa hırsızları kasaları olay mahallinde kırıp açmaktansa zaman zaman daha sessiz ve güvenlikli bir yere götürerek orada açmayı tercih ederlerdi. Çünkü olay yerinde kasayı kırarken türlü sesler çıkacak, bu da tüm dikkatleri olay mahalline çekecektir. Bu nedenle hırsızlar kasayı başka bir mekâna taşırken zaman zaman araba gibi taşıtların yardımına ihtiyaç duyarlardı. Eğer ki hırsızlar soyacakları kasanın yerinden kaldırılamayacak kadar ağır ve alet ve edevat ile kırılmayacak kadar sağlam olduğunu fark ederlerse kasayı dinamit marifetiyle infilak ettirirlerdi. Dinamit, kasanın anahtar deliğinden sokulup infilak etmesi için ya bir fitil vasıtası ile ya da elektrik cereyanı ile kasaya ateş verilirdi. Dinamitin ses ve sarsıntı yapmaması

6 İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2010, s.113-116.

7 *Polis Dergisi*, S. 27, 14 Mart 1912, s. 234-235.

8 *Polis Mecmuası*, S. 55, 28 Ekim 1915, s. 377.

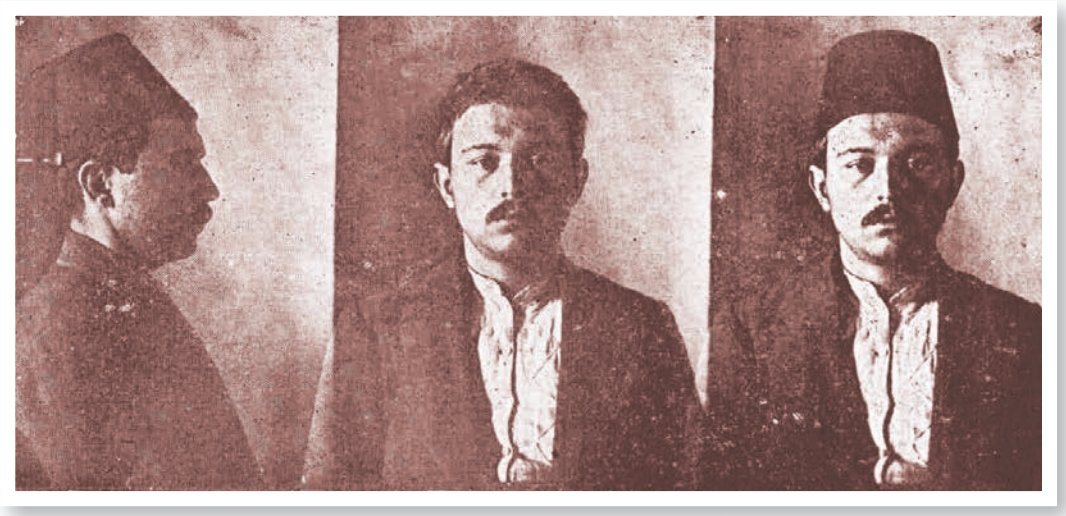

Şekerci Selim'in katillerinden Tatar Şerif'in oğlu Necip. *(A.g.d., (sayfa no yok).)*

için kasanın çevresi kilim, yorgan, döşek ve battaniye gibi eşyalar ile sarılır, bunun sonucunda ne gürültü ne sarsıntı duyulurdu. Dinamit patlayınca kasanın anahtarı kırılır, parçalanır ve kasanın içinde ne varsa çevreye saçılmış olurdu. Bir bakıma hırsızın kasayı hangi usul ile açtığı, kasayı açarken kasanın bütünlüğüne ne derece zarar verdiği olay yerine gelen polislere hırsız hakkında olukça ayrıntılı bilgi vermektedir. Örneğin hırsız kasayı kırarken kasaya ne kadar az zarar verirse ve alet ve edevatını olay yerinde bırakmazsa bu hırsızın işinde tecrübeli bir kişi olduğu anlamına gelirdi. Kasa, sahte bir anahtar uydurularak açıldıysa hırsız, büyük ihtimalle kasanın bulunduğu dükkânda çalışan veya hanenin hizmetinde bulunan bir kişidir[9]. Çünkü taklit anahtarla kasa açmak gerçek anahtara kolaylıkla ulaşmakla mümkündür. Yabancı birinin ise gerçek anahtara ulaşması kolay değildi. Son zamanlarda kasa hırsızlığında görülen artış nedeniyle kasa fabrikaları daha dayanıklı ve korunaklı kasalar imal etme yoluna gitmiştir.[10].

Üsküdar Cinayeti

13 Mart 1917 tarihinde Üsküdar'daki bir şekerci dükkânına kasa hırsızlığı için giren dört hırsız, dükkânda tezgâhtarlık yapan Selim Ağa'yı karnından ve göğsünden bıçaklayıp boğazını ustura ile keserek bu kişinin ölümüne neden olmuşlardı.

9 *Polis Mecmuası,* S. 42, 14 Nisan 1915, s. 50-52.

10 *Polis Dergisi*, sayı 27 (14 Mart 1912), s. 48-50.

Üsküdar Açık Türbe sakinlerinden Sütçü Mehmet'in oğlu Rıfat. *(A.g.d., (sayfa no yok).)*

Cinayetin ertesi günü çarşamba sabahı saat 7.30 sularında maktulü kanlar içerisinde yatarken gören şahıslar hemen Zabıta ve Adliyeye haber vermiş ve bu cinayet kayıtlara *"Üsküdar Cinayeti"* olarak geçmiştir. Yapılan araştırma sonucunda cinayete; Üsküdar'da sefil bir hayat süren ve hiçbir işle uğraşmayıp fahişelerle zaman geçiren Konyalı Rıza ve onun arkadaşlarından Tatar Şerif'in oğlu Necip'in, Üsküdar'da ikamet eden Sütçü Mehmet'in oğlu Rıfat'ın ve Arap Yaşar'ın karıştığı anlaşılmıştır. Konyalı Rıza polis sorgusunda suçunu itiraf ederken bu cinayeti nasıl işlediklerini polislere tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Olay günü Rıza arkadaşlarından Necip, Rıfat ve Arap Yaşar ile birlikte öğlen vakti Yeni Çeşme Tulumbacı Koğuşu önünde toplanmışlardı. Arap Yaşar, daha önce şekerci dükkânı çevresinde keşif yaptığı için Selim Ağa'nın tezgâhtarlık yaptığı dükkânda para kasası olduğunu ve Selim Ağa'nın yatsı namazını kılmak için Yeni Cami'ye (Yeni Valide Cami) gittiğinde dükkânın kepenklerini kapatmadığı için kolaylıkla para kasasını kırıp içini boşaltabilecekleri hakkında arkadaşlarını bilgilendirmiş ve onları bu suçu işlemeye ikna etmiştir. Rıza ve arkadaşları aynı gün yatsı namazı saatlerinde bu hırsızlık için sözleşmişlerdi. Rıza, arkadaşlarından ayrılarak bir işkembeci dükkânına uğramış oradan bir kâse işkembe çorbası alıp dostu Behice'nin yanına gitmiştir. Rıza, Behice'nin yanından saat 13.00 sularında ayrılıp Üsküdar Şerriye Mahkemesi karşısındaki Bakkal Alaattin'den 125 dirheme rakı alıp içtikten sonra tekrar Tulumbacı Koğuşu'nun önüne giderek dört arkadaşıyla buluşmuştur. Kararlaştırdıkları gibi yatsı namazı vakti Şekerci

Cemil Efendi'nin dükkânın önüne gelmişler, Selim Ağa dükkândan ayrılıp camiye gittiğinde hemen kasaya hücum etmişlerdi. Hırsızlar Necip'in getirdiği ufak lambayı yakmış, Arap Yaşar'ın getirdiği araba yayına benzer uzun ve kalın bir demir parçasıyla kasanın kapağını açmaya çalışmışlarsa da buna muvaffak olamamışlardı. Dört arkadaş dükkânda görünmek ve yakalanmak korkusuyla telaşlanmış kasayı da açamayınca iyice tedirgin olmuşlardı. Bu sefer dükkânda buldukları bir baltayla kasayı açmaya çalışmışlar fakat bunu da başaramamışlardı. Yatsı namazından dönen Selim Ağa, dükkânda ışık olduğunu görünce koşarak dükkâna girmiş, hırsızları müşteri sanarak ne istediklerini sormaya bile fırsat bulamadan kendini yerde bulmuş ve feryat figan bağırmaya çalışmıştı. Hırsızlar ilk önce Selim Ağa'dan kasanın anahtarını istemişler ancak Selim Ağa anahtarın dükkân sahibi Cemil Efendi'de olduğunu söylemiştir. Kasayı açamayacağını anlayan Arap Yaşar derhal bıçağını Selim Ağa'nın göğsüne ve karnına saplamış, kasayı açamamanın hırsını Selim Ağa'dan çıkarmıştır. Bu manzara karşısında donup kalan Rıza'ya arkadaşları: *"Biz iş görüyoruz sen ne duruyorsun?"* diyerek Rızayı da bu cinayete ortak etmişlerdir. Rıza da arkadaşlarının teşviki ile Selim Ağa'yı koyun gibi dizine yatırıp boğazından ustura ile keserek katletmiştir. Hırsız ve katiller dükkânda yapacak bir şey kalmayınca biraz şeker biraz da çikolata alıp dükkândan hızla uzaklaşmışlardı. Rıza da arkadaşlarından ayrıldıktan sonra dostu Behice'nin evine gelmiş, orada şeker ve çikolataları yedikten sonra birlikte uyumuşlardı.

Cinayetin Ortaya Çıkması

Şekerci dükkânında işlenen bu cinayet olay günün ertesinde çarşamba günü sabah 7.30 sularında anlaşılmış hemen zabıta ve adliye memurlarına haber verilerek olay hakkında tahkikat başlatılmıştır. Dükkânda inceleme yapan görevliler ilk olarak Selim Ağa'nın camekân önünde boğazından kesilmiş bir vaziyette duran cesedi ile karşılaşmışlardı. Maktule uzun süre kimse müdahale etmediğinden dükkânın zemini kana bulanmıştı. Dükkânda mevcut bulunan kasanın kapağında balta darbelerinin görülmesi, kasanın kapağının sert bir cisimle zorlanması, şeker ve çikolata çekmecelerinin açık olması, tahta çekmecenin içindeki evrakın ortalığı atılması ve dükkân kapısının üstündeki kepengin yerden yarım metreye kadar açık olduğunun görülmesi, akıllara bir hırsızlık çetesini getirmiştir.

Konyalı Rıza'nın Dostu Behice'nin İfadesi

Olay gününün ertesi sabahı (14 Mart 1917 Çarşamba günü) evden önce Rıza sonra Behice çıkmıştı. Behice çarşıda Şekerci Cemil Efendi'nin dükkânına geldiğinde dükkânın önündeki kalabalıktan bir cinayet işlendiğini anlamış, aklına Rıza'nın bu cinayette parmağının olabileceği gelmişti. Bu sırada polisler Behice'yi tutup karakola getirmişlerdi. Behice, cinayetin işlendiği gece Rıza'da gözlemlediği anormal davranışlar ile ilgili karakolda polislere bilgi vermiştir: "*Rıza o gün işkembe çorbası ile odama geldi. Birlikte çorba içerken ekmek kesmek için cebinden kahverengi ağaç saplı bir ustura çıkarttı. Rıza'nın ustura ile işi bittikten sonra usturayı tekrar cebine koydu. Rıza, alaturka saate göre 13.00 sularında dışarıya çıktı*". Behice cinayetle ilgili önemli ipuçlarını Rıza'nın gece yarısı ikinci kez odasına gelmesiyle fark etmiştir. Gece alaturka saate göre 4.00 sularında ikinci kez Behice'nin kapısı çalınmıştır. Behice kapıyı açmış ve Rıza içeriye girmiştir. Rıza'nın kan ter içinde olması ve içinde bulunduğu heyecan ve telaş, Behice'nin dikkatini çekmiş ve Rıza'ya niçin bu kadar endişeli ve telaşlı olduğunu sormuştur. Rıza, dostunun merakını giderme konusunda başarılı olamamış o anda durumu geçiştirecek bir senaryo yazmıştır: "*Belaya karışacaktım, pederimle kavga ettim. Ancak benim buraya geldiğimi gören olduysa onlara söyle de kimseye söylemesin*." Diyerek Rıza, birilerinden kaçtığını ve gizlendiğini Behice'ye sezdirmişti.

Rıza sakinleşmeye başlayıp ve üstündeki telaşı atınca cebinden dört adet hürriyet çikolatası ve beyaz kâğıda sarılı bir miktar akide şekeri çıkararak dostu Behice ile bu çikolata ve şekerleri yemiş, daha sonra uykuya dalmışlardı. Behice; Rıza'nın telaşlı durumundan, cebinden çikolata ve şeker çıkartmasından, onu görenlerin olup olmadığını sormasından şüphelenmiş, Rıza uyuyunca onu uzun uzun incelemiştir. Rıza'nın uykudayken bile oldukça tedirgin olması Behice'yi daha çok endişelendirmiştir. Behice, Rıza hakkındaki tüm bu gözlemlerini ve olup biteni polis memurlarına anlatınca Konyalı Rıza tekrar polis sorgusuna alınmış ve bu sorguda Rıza daha fazla kaçamak cevap veremediğinden işledikleri cinayeti ve Selim Ağa'nın boğazını kestiği usturayı karakolun abdesthanesindeki lağıma attığını itiraf etmek zorunda kalmıştır. Polis memurlarının uzun uğraşlarından sonra lağım çukurundan suç aleti çıkarılmış ve Rıza'nın suç arkadaşları yakalanıp karakola getirilince cinayetle ilgili tüm sır perdesi aralanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Üsküdar Bidayet Mahkemesi tarafından cinayeti araştırmak üzere Mazhar Bey atanmıştır. Mazhar Bey, cinayet faillerinin tekrar şekerci dük-

kânına götürülerek cinayeti nasıl işlediklerini olay yerinde anlatmalarını istemiştir. Şekerci dükkânında yapılan bu tahkikat ve incelemeler sonrasında katiller mahkemeye sevk edilmişlerdi[11].

Selim Ağa'nın katillerinden Arap Yaşar. *(A.g.d., (sayfa no yok).)*

Sonuç

Rıza ve arkadaşları hakkında yapılan araştırma sonucunda bu kişilerin daha önce bir hırsızlık suçuna karışmadıkları dolayısıyla planladıkları hırsızlığı gerçekleştiremeyince heyecana kapılarak arkalarında iz bırakmamak amacıyla Selim Ağa'yı öldürdükleri anlaşılmıştır. Üsküdar Cinayetini ve benzer vakaları gündeme taşıyan Polis Mecmuasına göre hırsızlığı meslek olarak kabul etmek gerekirse bu meslek yolunda faaliyet gösteren ve bu yolda ihtisas sahibi hırsızlar katiyen cinayet işlemezlerdi. Ancak acemi hırsızlar hırsızlık yaparken başka suçlara karışabilirlerdi. İşte bu yüzden acemi hırsızlar işinin erbabı olan hırsızlardan çok daha tehlikeliydiler.

Üsküdar Cinayeti'nin aydınlatılması hususunda suçluların fotoğraflarının çekilip kayıtlara işlenmesi, polislerin olay yerinde tahkikat yapması ve suçluların mahkemeye sevk edilmeden önce şekerci dükkânına götürülerek cinayeti nasıl işlediklerini olay yerinde anlatmaları emniyet teşkilatının görevlerini modern usullere göre icra ettiklerinin göstergesidir.

11 *Polis Mecmuası*, sayı 89 (1 Mayıs 1917), s. 62-65. Yukarıda "*Üsküdar Cinayeti*" olarak bahsi geçen vaka Polis Mecmuasının 89. sayısının 62-65 sayfa aralığından alıntılanmıştır.

Üsküdar Jandarma Taburu'nun Yeniden Teşkili Meselesi ile İlgili Yeni Belgeler (1920-1921)

ARŞ. GÖR. SAFA FURKAN KARACAKAYA
Üsküdar Üniversitesi

Giriş

Milli Mücadele döneminde asayiş meselesi, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günden itibaren, önce Osmanlı ardından ise Ankara hükümetlerinin üzerinde durduğu en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın da Anadolu'ya geçme sebeplerinden birisi olan asayiş meselesi, sadece Anadolu'da değil, aynı zamanda İstanbul'a bağlı yerlerde de İstanbul Hükümeti'nin güç ve yetkisi azaldıkça önemli bir sorun haline gelmeye başlamıştır.

Temeli Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı ordusunun terhisi ve asker sayısının İtilaf Devletleri tarafından oldukça kısıtlanmasına dayanan asayiş meselesi, Milli Mücadele dönemi boyunca ülkenin her tarafında yetkilileri endişelendiren durumlar ortaya çıkarmıştır[1]. İstanbul'a bağlı Üsküdar Mutasarrıflığı, gerek Anadolu'ya yakınlığı gerekse nüfusunun Müslüman-gayrimüslim olarak çeşitlilik göstermesi açısından asayiş sorununun en çok görüldüğü yerlerden birisi olmuştur. Mütarekeden sonra Osmanlı jandarmasının sayısının azalması, ortaya çıkan Rum-Laz çetelerin faaliyetlerine müdahale etme olasılığını neredeyse sıfıra indirmiş, bölge halkı bu çetelerin insafına terk edilmiştir. 1920 yılının Temmuz ayında İtilaf Devletleri'nin, İstanbul'un Anadolu yakasında Osmanlı jandarmasına artık gerek kalmadığını ve tamamının Avrupa yakasına geçmesi gerektiğini bildiren bir notası gereğince, Üsküdar Jandarma Taburu lağvedilmiştir.

---

1 Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı ordusunun durumu ile ilgili bkz. Zekeriya Türkmen, "*Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),* Ankara 2001.

Üsküdar

Osmanlı jandarmalarının bölgeyi terk etmesi üzerine, Üsküdar Mutasarrıflığı'na bağlı bazı bölgelerin asayişinin sağlanmasını İngiliz, bazılarınınkini ise Yunan işgal kuvvetleri üzerine almıştır. Özellikle Yunan işgal kuvvetlerinin bulunduğu bölgelerde artan Rum çetelerinin faaliyetleri bu çalışmamıza konu olan Üsküdar Jandarma Taburu'nun yeniden teşkili meselesini gündeme getirmiştir. Daha önce bu konu, Milli Mücadele ile ilgili bilimsel çalışmalarda, özellikle de asayiş meselesi ile ilgili olanlarda yer bulmuş olsa da jandarma taburunun yeniden teşkili meselesinde Hariciye Nezareti'nin girişimlerine değinilmemiştir[2].

2 Bu konudaki en önemli çalışma Murat Aydoğdu'nun yüksek lisans tezidir (Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul'un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009). Diğer çalışmalardan bazıları şöyledir: Ali Dikici, "Milli Mücadele Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:23, Sayı: 67-68-69, 2007, s. 339-382; Fahri Yetim, " Milli Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:7, Sayı: 13, Bahar 2011, s. 54-69; Mehmet Temel, "*İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998; Mustafa Budak, *Misak-ı Milli'den Lozan'a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, Küre Yayınları, İstanbul 2014; Ali Üzmez, *Milli Mücadele'de Servetiye Cephesi*, Kocaeli Belediyesi Kültür Yayınları, 2011 Kocaeli; Can Erdem, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt:21, Sayı: 62, 2005, s. 677-694.

Bu çalışmada daha önceki çalışmalardan farklı olarak, Üsküdar Jandarma Taburu'nun yeniden teşkili ile ilgili Osmanlı Arşivi'ndeki Hariciye Nezareti kataloğundaki belgeler kullanılacaktır. Daha önce herhangi bir çalışmada kullanılmamış olan bu belgeler, konu ile ilgili Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri nezdinde yaptığı girişimleri ve Jandarma Taburu'nun yeniden teşkili ve bölgeden uzaklaştırılmış olan Osmanlı jandarmasının yeniden bölgeye girebilmeleri için ne gibi argümanlar kullandığını ortaya koyması açısından önemli bilgiler içermektedir.

Bütün bunların yanı sıra bu belgeler, Osmanlı hükümetlerinin dönem şartları itibarıyla içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin hem Doğu'da hem Güney'de hem de Batı'da işgaller ile mücadele ettiği bir ortamda, başkente oldukça yakın Üsküdar'da asayişi sağlama noktasında İtilaf Devletleri'ne karşı takınmış olduğu tutum ve bölgenin Yunan işgal kuvvetlerine teslim edilmesi karşısındaki tepkisizlikleri daha net ortaya konulacaktır.

Milli Mücadele Döneminde Üsküdar Mutasarrıflığı Bölgesi, Buraya Bağlı Olan Kazalar ve Nüfus Yapısı

Mütareke Döneminde Üsküdar Mutasarrıflığı Ömerli, Kartal, Şile ve Gebze kazalarından oluşan bir idari birim olup, İstanbul Vilayeti'ne bağlıydı. Özellikle Şile, Kartal ve Gebze gibi merkeze uzak kazalar, çete faaliyetlerine uygun, coğrafi koşullarında etkisiyle asayiş sorunundan en çok etkilenen bölgelerdir. Bölgenin birçok tepeden oluşan engebeli arazisi, Karadeniz'e doğru gidildikçe artan sık ormanlar, özellikle Yeniköy Rumları'nın faaliyetlerini kolaylaştıran ve takibini zorlaştıran en önemli etmenlerdir. Yine Beykoz civarında etrafı ormanlarla kaplı çiftlik arazileri ve Alemdağ ormanları çeteciler için takipten kurtulmak adına en uygun yerlerdir[3].

Mütareke döneminde İstanbul'un nüfusu hakkında yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu istatistiklerde şehirdeki Müslüman sayısı 550.000 ila 580.000 arasında değişirken Rum sayısı ise 230.000 ila 390.000 arasında gösterilmektedir. Üsküdar Mutasarrıflığı'nda Müslümanlar ağırlıklı olarak bulunsa da önemli bir Rum nüfus da yaşamıştır. Rumların yoğun olarak yaşadığı yerler Şile ve Kartal kazalardır. Ayrıca Gebze ve Darıca'da da Rum nüfus vardı[4].

3 Aydoğdu, *a. g. t*, s.86.

4 Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, Ankara 2014, s. 228-229; 1921 yılında Üsküdar mutasarrıflığı

Mondros Mütarekesi ve Osmanlı Devleti'nde Ortaya Çıkan Asayiş Sorunu

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı başlangıcında hiçbir taraf tarafından ciddi bir müttefik olarak kabul edilmemiştir. Buna rağmen savaşa katıldıktan sonra, çeşitli cephelerde başarılar elde etmiş, Rusya'da ihtilal olması ile beraber Doğu Anadolu'da kaybettiği toprakları geri alarak Kafkasya üzerine de yürümüştür. Savaşın sonuna doğru Filistin ve Irak cephesindeki mağlubiyetler sonucu Anadolu'ya geri çekilmiştir. Bu sırada Bulgaristan'ın savaştan çekilerek ateşkes imzalaması, Osmanlı Devleti'nin de aynı yolu izlemesine neden olmuştur.

Almanya ile kara bağlantısı kesilen Osmanlı Devleti'nde Talat Paşa hükümeti istifa etmiştir. 14 Ekim 1918'de yeni hükümeti kuran Ahmet İzzet Paşa, mütareke imzalamak için girişimlere başlamıştır[5]. Hükümet, Kut'ül Amare'de esir düşmüş olan General Townsend aracılığı ile İngiltere'ye mütareke teklifinde bulunmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne mütareke karşılığında kabul ettirmek isteyeceği muhtemel şartları içeren bir taslağı hazırladıktan sonra bu teklife olumlu cevap vermiştir[6].

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nde oldukça muğlak ifadeler içeren maddeler vardı. Mütareke dönemi boyunca İtilaf Devletleri bu maddeleri kendi çıkarları doğrultusunda ele almışlardır. Mütarekenin hiçbir maddesinde geçmemesine rağmen, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen İtilaf filosunun, karaya asker çıkartarak işgale başlaması bu keyfi uygulamaların başlangıcı olmuştur[7]. Mütarekenin imzalanmasının ardından ülkenin birçok bölgesinde baş göstermeye başlayan asayişsizliğin Osmanlı hükümetlerini rahatsız ettiği ve çözüm arayışı içerisinde olduklarını gösteren en önemli olay Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas, Van, Trabzon ve Erzurum Vilayetleri ve Samsun Sancağını içeren

---

dahil edilmeden hazırlanan bir istatistiğe göre İstanbul'da 581.677 Müslüman, 193.285 Rum vardı. Gebze, Ömerli, Kartal ve Şile bu sayıma dahil edilmediğinden bu bölgelerde yaşayan Müslüman ve Rumların sayısı hakkında kesin bir sayı yoktur. Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara 2006, s.21,22; Nur Bilge Criss, *Istanbul Under Allied Occupation (1918-1923)*, Brill, Leiden 1999, s. 20.

5 Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt: XIII, s. 636-637.

6 Tolga Başak, "*Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim 1918-30 Kasım 1918)"*, İstanbul 2013, s. 129.

7 İşgal Dönemi'ndeki İtilaf Devletleri'nin keyfi uygulamaları için bkz. Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918- 16 Mart 1920), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt XVIII, sayı 53 (Temmuz 2002), s. 319-372; Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), *İlmi Araştırmalar*, sayı 5 (1997), s. 81-105; İtilaf Devletleri'nin keyfi uygulamaları ile ilgili yapılmış müstakil çalışmalar için bkz. Bahtiyar Dedeoğlu, Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelerden Mahkumları Tahliye Etmesi, *Tarih ve Günce*, sayı 7, s. 95-116; Mehmet Okur, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Etkileri ve Hükümetlerin Tutumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt XIX, sayı 57 (Kasım 2013); Feridun Ata, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkumları Tahliye Etmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt XX, sayı 60 (Kasım 2004), s. 727-743.

bölgedeki asayişsizliğin sebeplerini bulması ve sonlandırması amacıyla 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesi olmuştur[8]. Buna ek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gider gitmez bölgedeki jandarmanın durumu ile ilgilenmesi ve bölgedeki jandarma teşkilatını, Dahiliye Nezareti'nden kendi yetkileri altına alması da asayişin sağlanması noktasında jandarma teşkilatının önemini ortaya koymuştur[9].

Üsküdar Mutasarrıflığı Bölgesinde Asayiş

İtilaf Devletleri, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a çıkarma yaptıktan sonra şehrin kontrolünü ellerine almaya yönelik çabalara girişmişlerdir. Öncelikle İngiliz General Wilson Osmanlı zabıtasının kontrolünü kendi üzerine almış ve bunun İstanbul'daki İtilaf Devletleri askerlerini korumaya yönelik bir adım olduğunu ilan etmiştir.

Daha sonra İtilaf Devletleri, İstanbul'daki Osmanlı zabıtası üzerindeki kontrolü ele geçirmek, kendi aralarında yaşanan anlaşmazlıkları gidermek, bir hiyerarşi oluşturmak ve koordinasyon sağlamak amacıyla İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisi ile 26 Şubat 1919'da bir anlaşma yapmıştır. 14 maddeden oluşan bu anlaşmaya göre İstanbul Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar olarak üçe bölünmüştür. Her bölüm için bir Osmanlı müfettişi ve bir İtilaf subayı tayin edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca her bölüm iki alt kısma ayrılarak toplam altı mıntıka oluşturulmuştur. Her mıntıkada bütün işgal kuvvetlerinden polis olması kararlaştırılmış, Üsküdar bölümünün kumandanı İtalyan Miralay Kaprini olarak belirlenmiştir[10].

Müterakenin imzalanmasının ardından Üsküdar Mutasarrıflığı bölgesinde Rumlar faaliyetlerini giderek artırmışlar, çete teşkil etmek suretiyle asayişi bozmuş ve Müslümanları sindirmeye çalışmışlardır. Asayişi bozan Rumların yoğunlaştığı bölgelerin başında Paşaköy gelmekteydi. Kartal Kazası'na bağlı olan Paşaköy'den çıkan Milto, Milti Kaptan gibi Rum çeteleri faaliyetlerini Anadolu Hisarı'na kadar genişletmişlerdir[11].

---

8 Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul 2011, s. 84.

9 Gökbilgin, *a. g. e*, s. 89.

10 Süleyman Beyoğlu, «I. Dünya Savaşı›nda ve Milli Mücadele Yıllarında Üsküdar (1915-1922)", *IV. Üsküdar Sempozyumu, (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul 2007, s. 286; Aydoğdu, *a. g. t*, s. 67-68.

11 Temel, *a. g. e*, s. 193-194; Toker, *a. g. e*, s. 171.

Rumların en çok faaliyet gösterdiği bölgelerden bir diğeri ise Şile olmuştur. Buradaki asayişsizliğin sebebi Yeniköy'deki Rumlar olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında tamamı Rum olan Yeniköy ahalisi zorunlu sevk ve iskana tâbi tutulmuş, 1917 yılından itibaren ise geri dönmelerine izin verilmiştir[12]. Mütarekenin ardından geri dönenler vakit kaybetmeden çete faaliyetlerine girişmiştir. 1.500 haneli büyük bir yerleşim olan Yeniköy'ün etrafı sık ormanlarla çevriliydi. Yeniköy'de bulunan jandarma karakolu 20 Ocak 1919'da Rumlar tarafından kuşatılmıştır. Olayı, Kadıköy metropoliti tarafından metropolit vekili olarak gönderilen Papaz Yanko'nun organize ettiği yaklaşık 250 Rum gerçekleştirmiştir[13].

Bu olaydan sonra faaliyetlerini artırarak sürdüren kalabalık Rum çeteleri Gebze ve Kartal'ın köylerine doğru faaliyet sahalarını genişletmiştir. 1919 yılı Mart'ı itibarıyla Şile ve çevresinde son derece aktif olan Yeniköylü Rumlardan oluşan çetelere karşı Fransız binbaşı Lakarnik aracılığıyla teslim olmaları çağrısı yapıldı. 23 Mart'ta Yeniköy'e gelen İngiliz ve Fransız komutanlar Rumları silahlarını teslim etmeye ve af talep etmeye ikna ettiler. Rumların bu isteği kabul edilip af çıksa da Rumlar çete faaliyetlerini tamamen terk etmemiş ve bölgedeki asayişsizlik devam etmiştir[14].

Milli Mücadele'de önemli görevler üstlenecek olan Karakol Cemiyeti'nin 1919 yılının yaz ayları sonuna doğru bölgede teşkilatını kurması ve silahlı grupları kendi bünyesine katarak koordine etmesi ile Rumların faaliyetlerinin duraksaması sağlanmıştır. Hem Üsküdar Jandarma Kumandanı Remzi Bey hem de Kuva-yı Milliye güçlerinin 1919 yılı boyunca mücadeleleri Rum çetecilerinin faaliyetlerini yıl sonuna doğru oldukça sınırlandırdı[15].

Üsküdar Jandarma Taburunun Lağvedilmesine Giden Süreç

1920 yılının Nisan ayında San Remo'da toplanan konferansta Osmanlı Devleti'ne sunulan barış anlaşması şartlarını ağır bularak hemen kabul etmeyen Tevfik Paşa ülkesine geri dönmüştür. Karar için İstanbul'da görüşmeler sürerken İngilizler,

12 Mutlu, *a. g. e*, s. 54-55; Mümin Yıldıztaş, Şile›nin Kurtuluşu: Birinci Dünya Harbi ve Mütareke Dönemlerinde Şile, İstanbul 2018, s. 26-30, 40.

13 Sabahattin Özel, "Milli Mücadele Döneminde Kuzey Marmara Havzasında Rum ve Ermeni Çetelerin Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* sayı 36, s. 427-428; Beyoğlu, a. g. m, s. 286.

14 Özel, a. g. m, s. 428-430; Beyoğlu, a. g. m, s. 287-288; Yıldıztaş, *a. g. e,* s. 46-47.

15 Bu dönemde Kuva-yı Milliye'ye bağlı kuvvetlerin faaliyetleri için bkz. Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921*, Ankara 1994; Beyoğlu, a. g. m, s. 288-290; Yıldıztaş, *a. g. e*, s. 51.

Selimiye Kışlası'nda talim yapan askerler

Osmanlı yetkililerini barış anlaşmasını kabule zorlamak hem de kendi askeri pozisyonunu güçlendirmek için Yunan kuvvetlerini harekete geçirmiştir. 22 Haziran'da Milne hattını geçen Yunanlar Akhisar, Salihli, Soma, Kırkağaç, Balıkesir, Bursa'yı işgalin yanında İngilizlerin kendilerini askeri açıdan yetersiz hissettikleri İzmit'e de takviye kuvvet göndermişlerdir. Kocaeli bölgesine gelen 11. Yunan Tümeni İngilizlerin kontrolünde önemli bölgeleri işgal etmiştir[16].

Bu takviyelerle Şile, Gebze ve Ömerli'yi işgal edip Beykoz ve Kartal'a kadar yaklaşan Milli Mücadele kuvvetlerine karşı harekete geçen İngilizler, 13 Temmuz'da Gebze'ye saldırmıştır. İngiliz-Yunan ortak harekatı genişledikçe Ömerli, Şile gibi bölgelere yayılmış ve bunun sonucunda Kuva-yı Milliye birlikleri geri çekilmiştir.

16 Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli,* Ankara 2006, s. 120-122.

Kuva-yı Milliye birliklerinin geri çekilmesinin ardından işgalci Yunan ordusundan da destek alan Rum çetelerinin faaliyetleri tekrar artmıştır. Bütün bunlar olurken 22 Temmuz'da toplanan Saltanat Şurası San Remo'da kararlaştırılan şartları kabul etmiş ve 10 Ağustos'ta da Sevres anlaşması imzalanmıştır[17].

Bu süreçte Üsküdar Mutasarrıfı Ziver Bey göreve geldiği günden itibaren Üsküdar Jandarma Taburu ve buna bağlı birliklere güvenmediğini belirtmiş ve Kuva-yı Milliye'nin bölgede gücünün artması ve jandarmaların gruplar halinde firar etmesinin sorumluluğunu jandarmaya yüklemiştir. 31 Mayıs 1920 tarihinde Üsküdar'daki asayiş sorunları ile ilgili bir rapor yazan Ziver Bey, Üsküdar Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Bey'in teşkilatlar kurarak halka silah dağıttığını ve Kuva-yı Milliye'ye yardım ettiğini belirtmiştir. Firarlar yüzünden Üsküdar Jandarma Taburu kadrosunun dörtte birine düştüğünü, kalan jandarmaların sadece karakol ve telgraf binalarını korumakla yetindiğini söyleyen Ziver Bey, polis kadrosunun da yeterli olmasına rağmen kendisine karşı sorumlu olmayıp üzerine düşenleri de yapmamasından dolayı asayişin sağlanamadığını bildirmiştir. Ziver Bey, Üsküdar Mutasarrıflığı bölgesinde asayişin sağlanması için kendisine daha fazla yetki verecek önerilerde bulunmuştur[18].

30 Haziran 1920 günü Umum Jandarma Müfettişi Foulon'un da katıldığı bir toplantıda Ziver Bey'in önerileri tartışılmıştır. Bu toplantıda Ziver Bey'in önerileri kabul edilmediği gibi kendisinin jandarma hakkında takındığı tutum da eleştirilmiş ve buna son vermesi istenmiştir[19].

Bu uyarı Ziver Bey'in tutumunun daha da sertleşmesi sonucunu doğurmuş ve 1 Temmuz 1920'de yazdığı raporunda bölgede Kuva-yı Milliye'nin hakim olmasında jandarmanın tepeden tırnağa suçlu olduğunu dile getirmiştir. Üsküdar Jandarma Taburu'nun bir süre için alay merkezine alınmasını öneren Ziver Bey bu sayede Kuva-yı Milliye'nin geriletilebileceğini söylemiştir[20].

Ziver Bey'in bu uyarısına uygun olarak 8 Temmuz'da Harbiye Nezareti tarafından Birinci Fırka Kumandanlığına yapılan bildiride jandarma birliklerinin tamamen Avrupa tarafına geçecekleri bildirilmiş, Temmuz ayı içerisinde jandarmalar Üsküdar bölgesini tamamen boşaltmıştır. Bundan sonra Üsküdar liva merkezi,

17 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde*, s. 394, 397-398.

18 Beyoğlu, a. g. m, s. 290-292.

19 Beyoğlu, a. g. m, s, 296-297

20 Beyoğlu, a. g. m, s. 297-299.

Ömerli ve Kartal'ın asayişinden İngiliz 84. Livası, Beykoz, Gebze ve Şile'nin asayişinden ise Yunan birlikleri sorumlu olmuştur[21].

Üsküdar Jandarma Taburu'nun Yeniden Teşkili İçin Girişimlere Başlanması

Üsküdar Jandarma Taburu ilga edildikten sonra mutasarrıflığa bağlı polislerin asayişi sağlama noktasında yetersiz kalacakları ortada olmasına rağmen, İngilizler izin verdikçe polis teşkilatına takviyeler yapılmıştır. Üsküdar'dan jandarmalar ayrıldıktan sonra Yunan askerlerinin ve Rum çetelerinin mezalimine karşı, İngilizlere şikayette bulunmaktan başka bir şey yapamayan idari ve mülki yöneticiler de görevlerini yerine getirememiş, yaşananlar karşısında sadece raporlar hazırlayıp, bunların listelerini Dahiliye Nezareti'ne iletmişlerdir. Dahiliye Nezareti ise bu raporları yapacağı girişimlere dayanak oluşturması için Hariciye Nezareti'ne düzenli olarak göndermiştir.

Kasım ayında başlayan girişimlerde Hariciye Nezareti önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Fakat altı aydan fazla sürecek olan bu müracaatlar, İtilaf Devletlerinin henüz bu fikre sıcak bakmayıp Yunan işgal birliklerini asayişin sağlanması noktasında yeterli görmesi nedeniyle ilk aşamada başarılı olamamıştır[22].

Dahiliye Nezareti, Üsküdar Jandarma Taburu'na ihtiyacını daha net ortaya koymak adına yaşanan somut asayişsizlik olaylarını Hariciye Nezareti'ne iletmeye devam etmiş ve İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde girişimlerin durdurulmamasını istemiştir. 26 Aralık 1920'de Riva'ya 15 kişilik silahlı bir Laz çetesi gelmiş ve Kumköy-Yazla çiftlikleri tarafına doğru giderken arkalarından 70 kişinin daha gelmekte olduğu haberini yaymıştır. Yapılan tahkikatlar sonucunda, bu çetenin Arnavutköy ve civarına saldıracağı anlaşılmış fakat Üsküdar Jandarma Taburu yeniden kurulmadıkça bu gibi olayları engellemenin mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır[23].

Osmanlı jandarmalarının çekildiği kazalarda asayişsizliğin ulaştığı boyutları göstermesi açısından önemli bir örnek de 12 Ocak 1921 tarihinde Gebze'nin Taşköprü

21 Aydoğdu, *a. g. t*, s. 253-255.

22 İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinin Hariciye Nezareti'ne 8 Mart 1921 tarihinde verdikleri nota. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Tasnifi Evrakı (HR. SYS), 2609/1-1.

23 Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Asayiş Şubesinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Kanun-ı Sani 337/ 18 Ocak 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-1); Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 22 Kanun-ı Sani 337/ 22 Ocak 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-3).

Dolmabahçe Sarayı ve Üsküdar

nahiyesi müdürü Ali Rıza Efendi'nin nahiye merkezinde katledilmesi ve bununla ilgili ilk anda soruşturma bile yapılamamış olmasıdır. Üsküdar Jandarma Taburu'nun faaliyetlerinin durduğu günden itibaren, bu gibi olaylar sık sık yaşanmaya başlamıştır. Bunu engellemenin yolu olarak taburu tekrar kurma fikri ön plana çıktığından bununla ilgili girişimlere hız verilmiştir. Ali Rıza Efendi'nin katledilmesi meselesinde ise olaydan çok sonra gerekli tahkikatlar yapılarak katiller tespit edilmesine rağmen, bölgede bu kişileri yakalayacak Osmanlı kolluk kuvveti bulunmaması Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından çok dramatik bir durum ortaya çıkarmıştır.

Bu mesele ile ilgili ilginç noktalardan birisi de katiller tespit edildikten sonra bu kişilerin yakalanması adına Yunan işgal kuvvetlerine müracaat edilmesi olmuş-

tur. Osmanlı yönetiminin bölgede hiçbir yetki ve otoritesi kalmadığı anlamına gelen bu durumda Yunan komutan köylerin uzaklığını bahane ederek bu kişileri takip ettirmek istememiştir. Bölge halkı asayişsizliğin ulaştığı boyutlara tepkilerini, yaşadıkları bölgeyi terk edip, göç etmeye başlayarak göstermiştir. Halkın yoğun olarak göç etmeye başlaması yöneticileri telaşa düşürmüş ve Osmanlı inzibat kuvvetlerinin bir an önce bölgeye sevk edilmesi gerektiği yönündeki ısrarlarını artırmışlardır[24].

Üsküdar Mutasarrıflığı bölgesinde yaşanan asayişsizliğin diğer boyutunu oluşturan ve Milli Mücadele'ye bağlı grupların baskısı sonucu bir nebze duraklamış olan Rum çeteler de Jandarma Taburu'nun lağvedilmesinin ardından bölgedeki faaliyetlerini artırmıştır. Rum çetelerin ilk hedefi Ümranlı ve Teke karyeleri olmuştur. Köy ahalisinden iki kişinin katledilmesi ve bir kişinin de yaralanması üzerine büyük bir korku yaşayan bölge ahalisinin yardımına hiçbir kolluk kuvveti gönderilememiştir. Sadece yaşananları araştırması için bir tahkik memuru gönderilebilmiş, bu ise halkın korkularını yatıştırma noktasında yetersiz kalmıştır. Osmanlı yetkililerinin bu noktada başvurdukları çözüm yolu halkın durumunu düzeltmek adına yapılabilecek tek şeyin İngilizlere müracaat ederek, Osmanlı jandarmalarının bölgeye dönmesine izin verilmesini istemek olmuştur[25].

Şile Kaymakamlığı 26 Ocak 1921 tarihinde kendi bölgesindeki asayişsizliğin artması üzerine bir rapor hazırlamış ve yakın zamanda meydana gelmiş olayları listelemiştir[26].

Bu dönemde Rum çeteleri Müslüman halk üzerinde büyük bir baskı oluşturmuşlar, istedikleri gibi hareket ederek, para gasp edip insan katletmişlerdir. Bunu engellemek için Dahiliye Nezareti, kazalardan gelen raporları da ek olarak Hariciye Nezareti'ne iletmiş ve İngilizler nezdinde yapacakları teşebbüsleri hızlandırmak

24 Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Şubat 337/ 8 Şubat 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-5); Dahiliye Nezaret-i Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Şubesinden Sadaret'e gönderilen 13 Şubat 337/ 13 Şubat 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-8); Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Şubat 337/ 14 Şubat 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-9).

25 Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Şubat 337/ 9 Şubat 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-6); Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Şubat 337/ 12 Şubat 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-7).

26 Şile Kaymakamlığından alınan 26 Kanun-ı Sani 337/ 26 Ocak 1921 tarihli ve 22 Numaralı tahrirat suretidir. Raporda Rum çeteciler tarafından basılan köyler, ahaliden katledilen ve yaralananların isimleri ile birlikte çetecilerin fidye istekleri yer almıştır (BOA. HR. SYS. 2608/8-10); Şile'de Yunan askeri elbiseleri giymiş olan Rum çetelerin mezalimine dair başka bir rapor için bkz. İstanbul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Mart 337/ 30 Mart 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/08-17); Yine Üsküdar Mutasarrıflığı bölgesinde bulunan Ömerli kazasında yaşanan benzer olayları anlatan başka raporlar için bkz. Üsküdar Livasına tabi Ömerli ve mülhakatında çeteler tarafından ibkah edilen mezalimden bir kısmını havi listedir. Tarihsiz (BOA. HR. SYS. 2608/8-16); Dahiliye Nezaret-i İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen 30 Mart 337/ 30 Mart 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/08-18).

istemiştir[27]. Üsküdar bölgesinin her tarafına yayılmış olan bu asayişsizlik Gebze Kaymakamlığı'nın 16 Mart 1921 tarihli raporunda da yer almaktadır. 6 Mart 1921 tarihinde Ovacık karyesi civarında hayvan otlatmakta olan Emin Çavuşoğlu Hasan üzerinde Yunan elbisesi olan, silahlı 9 kişiden oluşan Yeniköy Rum eşkıyası tarafından alıkonulmuş ve darp edilmiştir. Hasan'ın ayaklarındaki çarıkları gasp eden eşkıyalar köyde silah bulunup bulunmadığı yolunda sorular sormuştur. Bunun ardından hayvanları da gasp eden eşkıyalar Hasan'ı serbest bırakmışlardır[28].

23 Mart 1921 tarihinde fiilen Yunan birlikleri işgalinde olan Gebze'de asayişsizliğin nedenlerini araştırmak üzere bir müfettiş gönderilmiştir. Polis müdüriyeti tarafından Gebze'ye bir ikinci komiser, üç komiser yardımcısı ve 20 polis memurunun gönderilmiş olmasına rağmen, bunların çoğu birer bahane ile İstanbul'a geri dönüp bir daha da görev yerlerine gitmemiştir. Ayrıca yeterli kolluk kuvveti olmamasından ve Yunan işgal birliklerinin Osmanlı memurları ve halkına karşı olan tutumlarından dolayı bölge ahalisi İstanbul'a ve başka yerlere göç etmeye başlamıştır. Göç edenlerin geri döndürülmesi için bölgeye fazladan 27 piyade ve süvari polis memurunun gönderilmesini isteyen müfettiş, ayrıca Yunan işgal birliklerinin de bu görevlileri geri göndermemelerinin garanti altına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumun ancak İtilaf Devletleri subayları yardımıyla sağlanabileceği ön görülmüş, İtilaf Devletleri temsilcilerinin Yunan kumandanlığına bir tebligatla durumu bildirmeleri için girişimde bulunulması gerektiğini de eklemiştir.

Gebze'de Yunan askerleri ve Rum çeteleri tarafından halkın uğradığı mezalim ve tahkirata, orada görev yapmakta bulunan polis memurları da aynı şekilde maruz kalmıştır. Yunan resmi heyetine karşı oradaki polislerin hiçbir nüfuzu olmamış, zaten yeterli olmayan personelin sayısı artırılsa bile düzenli Yunan birlikleri ta-

27 Dahiliye Nezareti İdareyi Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Mart 337/ 1 Mart 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-11).

28 Gebze Kaymakamlığının 16 Mart 337/ 16 Mart 1921 tarihli tahriratı sureti (BOA. HR. SYS. 2608/8-12).; Yine Gezbe Kaymakamlığı bölgesinde meydana gelen eşkıya faaliyetlerine dair bir raporda 18 Mart 1921'de Yunan birliklerin Gebze'de halka akşam sokağa çıkma yasağı getirdikleri ve kazayı topa tutmakla tehdit ettikleri belirtilmiştir. Yine kazada devriye gezen Yunan birliklerinin halkı darp ve taciz ettiği, kazada bulunan karakola gelen telefon hattının 8 yerinden kesilmesi ve kazada yaşayan bazı Hıristiyan ailelerin kazayı terk etmeleri üzerine Müslümanların büyük korku içine düştükleri vurgulanmıştır. Raporu kaleme alan kaymakam bu noktadan sonra Yunan birliklerinin ahaliye karşı bu şekilde bir tutum almasının sebebinin Arslan ve Kaplan çetesine yardım etmeleri olduğunu belirterek, bu noktaya dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Osmanlı hükümetleriyle milli mücadele ve işgal kuvvetleri arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından oldukça önemli olan bu raporda, Milli Mücadeleye bağlı olarak faaliyet gösteren Arslan ve Kaplan çetelerinin Gebze'deki faaliyetlerinin Yunan birliklerinin halka zulmetmesine sebep olduğu vurgulanmıştır. Buna rağmen Yunan işgali altındaki Gebze'de hiçbir Osmanlı kolluk kuvveti bulunmadığından, fiilen Yunan olan bir bölgede sadece bir kaymakam vasıtasıyla varlık gösterebilen Osmanlı hükümetlerinin, bu işgale karşı savaşmakta olan Ankara Hükümeti'ne karşı Yunan birliklerinin davranışlarını savunması da içinde bulundukları durumu oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır. Gebze Kaymakamlığından alınan 21 Mart 37/21 Mart 1921 tarihli telgrafname sureti (BOA. HR. SYS. 2608/8-13).

rafından korunan Rum çetecilerin faaliyetlerini engellemek oldukça zor görünmüştür. Bölgede asayişi sağlamanın tek yolunun bölgeye jandarma kuvveti ya da jandarma tarzında silahlandırılmış polis birlikleri göndermek olduğu tekrar ortaya çıkmıştır.

Müfettiş, Yunan kumandanlığının bu yeni oluşturulacak kuvvete karışmaması ve faaliyetlerine müsaade etmesi gerektiğini belirtse de, işgal kuvvetlerinin genel tutumu tamamen bunun zıddı olmuştur. Yunan işgal kuvvetlerinden 100 kişilik bir birlik 19 Mart 1921 tarihinde Reşadiye köyüne gelerek burayı abluka altına almış ve ancak İngilizlerin gelmesi üzerine, ablukayı kaldırıp kendi yerleştikleri bölgeye geri dönmüştür. Fakat İngilizler de karyeye geldikten sonra ahaliden Terbezoğlu Hüseyin, İsmail ve Anadolulu Salih ile emekli doktor binbaşı Mustafa Bey'i Milli Mücadele'ye yardım ettikleri gerekçesiyle kurşuna dizmiş ve Yunanlardan aşağı kalır bir tutum sergilememiştir.

Bu meselede oldukça üzücü olan nokta ise Osmanlı yetkililerinin, bölgede bilgi alacak herhangi bir kaynakları olmadığından, bu kişilerin gerçekten Milli Mücadele'ye yardım edip etmediklerini tespit edememeleri olmuştur. Konu hakkında İçerenköy'deki İngiliz askeri kumandanı General Semeri'ye müracaat edilmiş fakat Semeri inzibattan sorumlu bulunmadığını beyan etmiştir. Buna rağmen görüşmede Anadolu Hisarı'ndan başlayarak Polonez, Reşadiye, Hüseyinli, Muratlı, Tepeönü gibi bazı bölgelere Osmanlı jandarmalarının geri döndürülmesine kumandanın müsaade edebileceğinin anlaşılmıştır. Görüşmenin olumlu bir havada geçmesi bu sıralarda resmi olarak İtilaf temsilcilerine yapılacak müracaatlardan jandarma taburunun yeniden teşkili konusunda bir sonuç alınabileceği ortaya çıkmıştır.

Laz köyü olarak anılan Reşadiye'ye Yunan birliklerinin gelmesi üzerine ahali pek müteessir olmuş ve Dudullu, Kısıklı gibi yerlere göç etmiştir. Yine 21 Şubat 1921 tarihli bir raporda Yunan birliklerinin yerli Rum çetelere nasıl yardım ettikleri ve birlikte Müslüman ahaliye ne zulümler yaptıkları anlatılmıştır. Bölgenin Yunan işgali altında bulunmasından dolayı halk, yaşanan olayları hükümete bildirmek noktasında çekingen davranmıştır. Jandarmaların bölgeden çekilmesinden itibaren yaşanan mezalim, katl-i nüfus ve gaspların büyük bir bölümü Yeniköy Rumları tarafından icra edilmiş, bunlar bölgede Osmanlı kuvvetlerinin olmamasından ve Yunan birliklerinin bulunmasından istifade ederek silahlı bir şekilde

köyleri basarak halka zulmetmiştir. Büyük korku içinde yaşayan bölgedeki ahali evlerini terk edip çeşitli yerlere göç etmeye başlamış, bunu engellemek ve asayişi sağlamak için jandarmaların bölgeye dönmesine kadar en az 40 süvari polis memurunun bölgeye gönderilmesi ilk adım olarak düşünülmüştür.

22 Mart 1921 tarihli başka bir raporda, Beykoz kazası içinde benzer durumlar tekrar edilmiştir. 21 Mart pazartesi günü bir bölük Yunan askeri Yüzhane köyüne gelerek bütün ahaliyi camide toplayıp para talep etmiştir. Daha sonra camiden birer birer çıkardıklarını katlederek, ailelerin namuslarına tecavüz edip, köyü de yağmaladıktan sonra bögledeki diğer köylere de aynısını yapacaklarını ilan etmiştir. Bunun üzerine köy ahalisi köyde görev yapmak üzere 8-10 nefer polis ile bir takip müfrezesi talep etse de bir karşılık alamamıştır.

Beykoz kazasında asayişsizlik yüzünden korku içinde bulunan ve göç etmek zorunda kalanlar sadece Müslümanlar olmamış, Beykoz civarında ara sıra gözükmekte olan Laz çeteleri, bu bölgede yaşayan Rumlara korku saldıklarından, Rumlar her akşam kayıklarla Rumeli tarafına gidip, sabahları Beykoz'a geri dönmeye başlamıştır. Her akşam bölge ahalisinin böyle çoluk çocuk hicret etmesini kabul edilebilecek bir durum olarak görmeyen yetkililer 20 jandarma göndererek ahaliyi bir miktar teskin etseler de gönderilen bu jandarmaların 2 gün sonra tekrar geri çekilmesi ile korku yine artmıştır. Bölgede bir an önce asayişin sağlanması ve ahalinin göç etmesinin önüne geçilebilmesi için bir müfreze jandarmaya ihtiyaç duyulmuş, Hariciye Nezareti'nin, tutanaklar ile birlikte ısrarla sürdürdüğü girişimler bu dönemdeki İtilaf Devletleri politikası buna uygun olmadığından sonuca ulaşamamıştır[29].

Osmanlı yetkilileri İngiliz general ile yapılan görüşmeyi, Üsküdar Mutasarrıflığı bölgesine Osmanlı jandarmalarının geri dönmesi konusunda yapılacak teşebbüsler için iyi bir fırsat olarak görmüştür. Ahalinin bölgeden göç etmesini önlemek ve bir an önce asayişi sağlayıp halkın can güvenliğini temin edebilmek için yeni girişimlerde bulunulmuştur[30]. Üsküdar Mutasarrıflığı bölgesinde, bir taraftan Yunan birliklerinin ve Rum çetelerin mezalimi devam edip, Müslüman ahali göçe zorlanırken, diğer taraftan hükümetin İtilaf Devletleri nezdindeki girişimleri sıklaşmıştır[31]. Dahiliye Nezareti tarafından, Hariciye Nezareti'ne iletilen birçok

29 Beykoz Merkez Memuru Galip'in 19 Mayıs 337 / 19 Mayıs 1921 tarihli tezkiresinin sureti (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-21); Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen 23 Mayıs 337/ 23 Mayıs 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-22).

30 Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen 23 Mart 337/ 23 Mart 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-14-3); Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 24 Mart 337/ 24 Mart 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-15).

31 Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Nisan 337/ 2 Nisan 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-20); 24 Mayıs 34/ 24 Mayıs

Anadolu Hisarı ve Küçüksu

rapora ve durumun ne kadar vahim olduğunun açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, Hariciye Nezareti'nin İtilaf Devletleri ve İngilizler nezdindeki girişimleri uzun bir süre konunun incelenmekte olduğu cevabı ile geçiştirilmiş ve sonuçsuz kalmıştır[32].

Hariciye Nezareti 21 Mart 1921 tarihinde Sadaret'e ve Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, o ana dek kendisine ulaşan bütün raporları ve yazıları da

1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-23); Üsküdar Jandarma Taburu'nun yeniden kurulması talebini içeren bir başka rapor için bkz. Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Mart 337/ 17 Mart 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-25); Bölgede yeterince kolluk kuvveti bulunmamasından dolayı çete faaliyetleri karşısında halkın korku içinde bulunduğu ve İstanbul'a göç etmeye hazırlandıkları ile ilgili Dudullu nahiyesi müdürünün raporu için bkz. Dahiliye Nezaret-i İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 31 Mart 337/ 31 Mart 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/08-26).

32 Dahiliye Nezareti'ne henüz girişimlerden bir sonuç alınamadığını bildiren tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-19).

gerektiği şekilde kullanarak, İtilaf Devletleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunulduğunu bildirmiştir. İtilaf Devletleri komiserliklerinden gelen cevapta ise, Beykoz'da bulunan Yunan birlikleri kumandanının, daha önce gönderdiği birliğin asayişi sağlama konusunda başarı kazanmasının ardından, aynı birlikleri Arnavutköy-Riva havalisinde bulunan çetelerin dağıtılması için görevlendirdiği belirtilmiştir. Üsküdar Jandarmasının yeniden teşkili konusu halen görüşülse de, henüz olumlu bir netice ortaya çıkmadığından, Hariciye Nezareti bu konuyla ilgili alınan cevaptan sonra daha fazla girişimde bulunmak için bir sebep kalmadığını belirterek daha fazla uğraşmayacağını vurgulamıştır[33]. Yukarıda birçok örnekte bahsedildiği üzere, Yunan birliklerinden yardım gören, Yunan asker elbiseleri içinde faaliyetlerini sürdüren Rum çetelerin dağıtılması için, Beykoz'da bulunan Yunan işgal kuvvetlerinin yeterli görülmesi, Osmanlı Devleti açısından, durumun vehametini gösteren, çok önemli bir örnektir.

Hariciye Nezareti'nin Üsküdar Jandarma Taburu'nun yeniden teşkilinden ümidini kestiği bir sırada İtilaf Devletleri'nin tutumu değişmeye başlamıştır. İngilizlerin tutumunda değişikliğe neden olan önemli etmenlerden biri Üsküdar'dan Riva'ya kadar olan bölgede eşkıya faaliyetlerinin artması sonucu Riva, Dudullu, Reşadiye'deki Ermeni ve Laz köyleri ahalisinin göç etmeye başlamalarıydı. Osmanlı inzibat kuvvetlerinin Anadolu yakasına geçmesi konusunda bir yumuşama gösteren İngilizler 30 Mart 1921'de iki atlı piyade bölüğünün Alemdar'a kadar faaliyet göstermesine müsaade ettiler. Çeteleri bundan ilerisinde takip edemeyen inzibat kuvvetlerinin bunlara karşı başarılı olması mümkün olmamıştır. Harbiye Nezareti'nin 2 Nisan 1921 tarihinde bu durumu İngiliz Askeri Temsilciliği'ne bildirmesinin ardından İngilizlerde bölgede Osmanlı inzibat kuvvetlerinin yeniden bulunmasına itirazlarını giderek yumuşatmış ve sonunda da izin vermişlerdir[34].

İtilaf Devletleri, Mart ayında Yunan işgal birliklerini çetelerin takip edilmesi ve dağıtılması konularında yeterli görürken, Mayıs ayına doğru, Osmanlı jandarmasının bölgeye geri dönmesine daha sıcak bakmaya başlamıştır[35]. Hariciye Nezareti'nin aylar boyunca asayiş raporlarıyla yaptığı müracaatlardan bir sonuç

33 Hariciye Nezareti'nden Sadaret ve Dahiliye Nezaretine gönderilen 21 Mart 37/ 21 Mart 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/08-24-1, 2).

34 Aydoğdu, *a. g. t*, s. 278-279.

35 Bu durumda I. ve II. İnönü Savaşları'nda Yunanların beklenen başarıyı göstererek Milli Mücadele hareketine son verememesi, Sovyetler Birliği ile Ankara Hükümeti arasında 21 Mart 1921 tarihinde Moskova Anlaşması'nın imzalanması ve I. İnönü Savaşı'nın ardından Fransa'nın Ankara ile görüşmek üzere Franklin Bouillion'u görevlendirerek İtilaf Devletleri arasında görüş farklılıklarını bariz bir şekilde ortaya dökmesi gibi nedenler etkili olmuştur.

alınamamışken hem halkın göçe başlaması, hem de Ankara hükümeti lehine dönen siyasi ortam, İtilaf Devletlerinin fikrinin değişmesine neden olmuştur. Uzun süre, konunun incelemeye devam ettiğini belirterek Osmanlı yetkililerini oyalayan İtilaf temsilcileri, Ankara hükümetine bağlı birliklerin Kuzeybatı Anadolu'da ilerlemeye başlaması üzerine Ankara ile İstanbul hükümetlerini karşı karşıya getirmek için jandarma taburunun yeniden faaliyete geçmesine izin vermiştir.

Buna rağmen jandarmanın yeniden teşkili sorunsuz olmamış, Umum Jandarma Kumandanlığı, Hariciye Nezareti'nden İtilaf Devletleri tarafından izin verilmiş olmasına rağmen henüz kendilerine ulaşan resmi bir yazı olmamasından şikayet etmiştir. Kumandanlık, Üsküdar bölgesinde yaşanan olayların bir an önce önlenebilmesi adına Jandarma Taburu'nun kurulması için gerekli resmi yazıların bir önce temin edilmesi gerektiğinden Nezaretin ısrarla girişimlerini sürdürmesini istemiştir[36]. Aynı gün Sadarete gönderilen bir başka raporda Gebze'nin 50-60 kişilik Arslan ve Kaplan çeteleri tarafından basıldığı ve İngiliz askeri kumandanlığına bilgi verilmesine rağmen, çetelerin takibi konusunda bir yardım görülemediğinden, yeniden kurulmasına karar verilen jandarma taburunun hemen o gün faaliyete geçmesini istemiştir[37]. Buna rağmen taburun faaliyete geçmesi kolay olmamış, İtilaf Devletleri tarafından teşkiline izin verilen jandarma taburunun görev bölgesine intikali birçok kez engellenmiştir.

İngiliz Başkomiseri General Harrington'un Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'ya Üsküdar Jandarma Taburunun yeniden teşkiline müsaade edildiğini bildirmesine rağmen, Sarıyer'den Beykoz'a çetelerin takibi için nakledilen 30 kişilik jandarma müfrezesi göreve başlayamadan orada görevli İngiliz kumandanlığınca tutuklanmış ve İstanbul'a geri gönderilmiştir. Yine Şile'de bulunan jandarmalardan 50 kişilik bir müfrezenin Gebze'ye nakline de izin verilmemiştir. Dahiliye Nezareti İtilaf Devletleri tarafından yeniden teşkiline müsaade edilen Üsküdar Jandarma Taburu'nun faaliyete geçmesine bölgede görevli İngiliz komutanları tarafından izin verilmemesi üzerine Hariciye Nezareti'ne başvurmuş ve bir an önce İtilaf Devletleri temsilcileri ile iletişime geçerek bu durumun önüne geçilmesini istemiştir[38].

---

36 Dahiliye Nezareti Umum Jandarma Kumandanlığı'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Mayıs 337/ 10 Mayıs 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-27; HR. SYS. 2608/8-30 (17 Mayıs 337/ 17 Mayıs 1921)).

37 Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen 10 Mayıs 337/ 10 Mayıs 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-28)

38 Dahiliye Nezaret-i İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen 17 Mayıs 337/ 17 Mayıs 1921 tarihli tezkire (BOA.

Selimiye Kışlası

Umum Jandarma Kumandanlığı da, İtilaf Devletleri yüksek komiserleri tarafından kendilerine ulaştırılan 6 Mayıs 1921 tarihli karar gereğince, Üsküdar Jandarma Taburu'nun eski teşkilatıyla aynen faaliyete geçmesi için çalışmalara başlandığını bildirmiştir. Fakat taburun önceki kadrosuna ulaşmasının kısa sürede mümkün olmayacağını belirten kumandanlık, bunun için şimdilik tam teşkilattan vazgeçildiğini, İngiliz askeri temsilcisinin de, kendi fikrine göre oluşturulacak olan teşkilatın kadrosunu ve nasıl tertip edileceğini belirttiğini ve bunun uygulanması konusunda ısrar ettiğini vurgulamıştır. Jandarma Müfettiş-i Umumiliği'nin tespit ettiği şekil ile İngiliz askeri temsilcisinin önerdiği şekil arasındaki farklar yüzünden taraflar arasında anlaşmazlık çıkmıştır[39]. Bu anlaşmazlığın çözülmesinde Hariciye Nezareti aracı olmuş, bunlar çözüldükten sonra jandarmaların ihtiyaçları tespit edilmiş ve Dahiliye Nezareti tarafından hazırlanan listenin yine Hariciye Nezareti tarafından İtilaf Devletleri temsilcilerine iletilmesi uygun görülmüştür[40]. Bu yüzden Mayıs ayı itibariyle İngilizlerin Osmanlı jandarmasının Üsküdar bölgesine geri dönmesine izin vermesinin en önemli sebeplerinden birisi ağırlığını tekrar artırmakta olan Milli Mücadele'ye bağlı gruplarla aralarında bir tampon bölge oluşturarak bunları karşı karşıya getirmek olmuştur. Yunan işgal kuvvetleri bölgeden çekilerek, bu grupların ileri harekatı engellenmek istenmiştir.

Sonuç

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince resmen işgal edilmesinin ardından İtilaf Devletleri, İstanbul'un Anadolu yakasındaki Osmanlı güvenlik güçlerinin hareket kabiliyetini sınırlandırmış ve kontrolü bizzat ele almıştır. İngilizler, bölgedeki Osmanlı jandarmasını tamamen ihraç etmiştir. Liva merkezi ve yakın bölgeleri kendi askeri birlikleriyle kontrol etmeye başlayan İngilizler Beykoz, Şile ve Gebze'nin kontrolünü de Yunanlılara bırakmışlardır. Böylece bölgede 1920

HR. SYS. 2608/8-31); Mayıs ayında Üsküdar Jandarma Taburu'nun yeniden teşkiline izin verilmesinin ardından faaliyete geçememesi nedeniyle devam eden Rum çetelerin faaliyetleri hakkında bir rapor için bkz. Ömerli kazasına tabi Kılınçlı karyesi ahali ve heyet-i ihtiyariyesi tarafından tanzim kılınan mazbatanın suretidir. Kılınçlı 7 Mayıs 337 Cumartesi (BOA. HR. SYS. 2608/ 8-33).

39 Dahiliye Nezareti Umum Jandarma Kumandanlığı'dan Sadaret'e gönderilen 26 Mayıs 337/ 26 Mayıs 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-35).

40 Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 30 Mayıs 337/ 30 Mayıs 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-36); Hariciye Nezareti Umur-u Siyasiye Müdüriyeti Umumiyesinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Teşrin-i Sani 37/ 3 Kasım 1921 tarihli tezkire (BOA. HR. SYS. 2608/8-37).

Ağustos'undan 1921 Nisan'ına kadar devam eden dönemde Müslüman ahali en zor günlerini yaşamış ve Şile, Gebze, Beykoz'da sürekli olarak Yunan askerleri ile Rum çetelerin saldırılarına maruz kalmıştır.

Bu dönemde yaşanan asayiş sorunları Osmanlı yetkilileri tarafından tespit edilmiş ve önlenmesi adına önerdikleri çözüm jandarma taburunun yeniden kurularak bölgeye gönderilmesi olmuştur. Hariciye Nezareti bu noktada önemli bir görev üstlenmiş, Dahiliye Nezareti'nden aldığı raporları İtilaf Temsilcilerine ileterek, Osmanlı isteklerinin haklı sebeplere dayandığını delilleriyle ortaya koymuştur. Buna rağmen İtilaf Devletleri, asayiş sorunlarının çözümü için Yunan işgal kuvvetlerini görevlendirmiş ve Hariciye Nezareti'nin taleplerini geçiştirerek konunun incelenmekte olduğu cevabını vermiştir.

1920 yılının Kasım ayından 1921 yılının Mart ayına kadar düzenli olarak yaşanan asayiş bozukluklarını İtilaf temsilcilerine ileten Hariciye Nezareti, girişimlerinden bir sonuç alamadığını düşünüp pes etmiştir. Çalışmada incelediğimiz dönemde Hariciye Nezareti'nin Üsküdar Jandarma Taburu'nun yeniden teşkili için sürdürdüğü girişimler başarısız olmuş ve İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Ancak 1921 yılı başından itibaren siyasi ve askeri gelişmelerin Ankara hükümeti lehine dönmesi sonucu politika değiştirme ihtiyacı hisseden İtilaf Devletleri, Hariciye Nezareti'nin girişimleri bırakmasından kısa bir süre sonra jandarmaların geri dönmesine izin vermiştir.

İtilaf Devletlerinin tutumlarını değiştirmesine asıl neden olan, bölgedeki asayiş durumu ya da halkın kitleler halinde göç etmeye başlaması değil, Anadolu hareketinin Yunanlılar karşısında kazandığı başarı olmuştur.

1921 Mayıs ayı içerisinde Üsküdar Mutasarrıflığı sınırları, İtilaf Devletleri tarafından Anadolu'daki savaşa karşı tarafsız bölge kapsamına alınmıştır. Ankara hükümetinin Yunan ordusu karşısında Batı cephesinde kazandığı başarılar ve Kuzeybatı Anadolu'daki faaliyetlerinin de artması üzerine Üsküdar Jandarma Taburu'nun yeniden kurulmasına İngilizler tarafından izin verilmiş, bu da ancak Ankara ile İstanbul hükümetlerini karşıya getirmek amacından kaynaklanmıştır.

Mütareke Yıllarında Üsküdar'ın İşgaline Dair Notlar*

PROF. DR. AZMİ ÖZCAN
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi sonrasında verilen taahhütlere güvenerek" ordusunu terhis ve silahlarını büyük oranda teslim etmiş bir ülkenin başkenti İstanbul'u 13 Kasım 1918 de fiilen işgal işgale başladılar. Türk Milleti ve Devleti resmen kandırılmıştı. Oysa İtilaf Devletleri açısından İstanbul çok farklı anlamlar yüklü bir semboldü ve uzun tarihlerinde ilk defa böyle bir fırsat yakaladıklarını düşünüyorlardı. Onlara Göre Türkler Almanya ile beraber olup kaybetmenin bedelini İstanbul ile ödemeye başlamalılardı. Böylece hem kendilerine yönelik tarihi tehdit ebediyen ortadan kaldırılmış, hem de İslam dünyasının hala Türklere umut bağlaması sonlandırılmış olacaktı.

İşgal gerçekleşince şehir asayiş ve güvenlik bakımından üç kısma ayrıldı; Beyoğlu, Tarabya ve etrafı İngilizler, Avrupa yakası Yeşilköy'e kadar Fransızlar, Pendik'e kadar olan Üsküdar mutasarrıflığı bölgesi de İtalyanların idaresine bırakıldı. İtalyanlar Kuleli Askerî Lisesi'ni kendilerine karargâh yaptılar.

Anadolu'ya açılan bir kapı olan Üsküdar'da İtalyanların kontrolü İngiliz ve Fransız bölgelerine kıyasla daha gevşekti. Zira İtalyanlar müttefiklerinin Batı Anadolu'da Yunanlılara yol vermesine kızmışlar bu nedenle de Türklerle gizli irtibatlar

* Bundan yıllar evvel Üsküdar Sempozyumlarının ilkinde, Üsküdar'da "dost" kuvvetlerin işgalini ve bu işgalin etkilerini tebliğ olarak sunmuştum. *(Kırım Savaşında Üsküdar ve İngiliz Askerleri, 2003/I, 106-112).* 1854'teki Kırım Savaşı sırasında İngiltere, Fransa, Prusya ve İtalya gibi Avrupa devletleri Rusya'ya karşı yardım gerekçesiyle on binlerce askerlerini İstanbul'a göndermişler, bunlardan İngilizler Üsküdar'a konuşlanmışlardı. Bu defa düşman kuvvetlerin işgalini ele alarak bir mukayese imkânı düşünülmüştür. Esasen burada bahsedilecek hususlar çeşitli cepheleriyle kaynakçada bir kısmı zikredilen pek çok araştırmaya konu olmuş ve gerek Üsküdar sempozyumlarında gerekse başka yayınlarla ilim aleminin dikkatine sunulmuş durumdadır. Bu vesile ile çeşitli kaynaklar ve çalışmalarda bahsedilen gelişmelere dair genel bir bakışın kastettiğim mukayese için uygun olmasını ümid ederim.

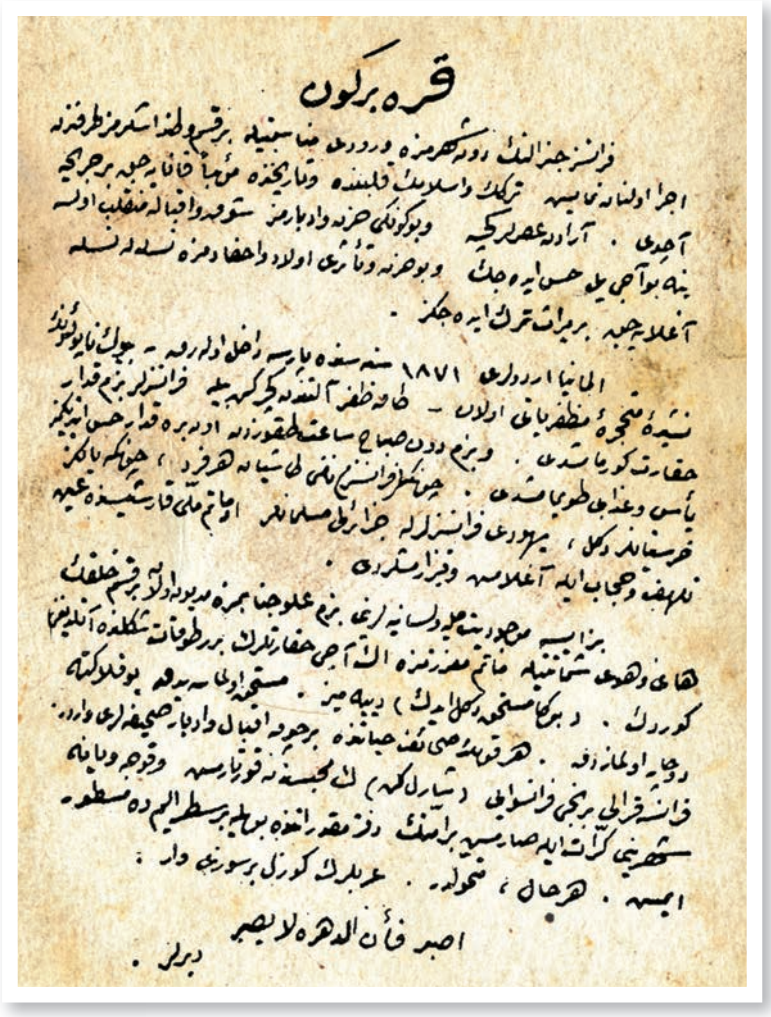

Süleyman Nazif'in 9 Subat 1335/1919 Hâdisât gazetesi'nde kaleme aldığı Kara Bir Gün yazısı

geliştirmeye yönelmişlerdi. Mütareke İstanbul'unun nüfusu 1.200.000 civarında idi. 400 bine yakını Rumlar, 120 bine yakını Ermeniler, 45 bini Yahudilerden müteşekkil olup toplam rakamın yarısını da Türkler oluşturuyordu. Ancak yaşanan uzun savaşlar nedeniyle Türk nüfus daha çok ihtiyar, kadın ve çocuk yoğunluklu idi. Bu oranlar aşağı yukarı nüfusu 300 bin civarı olan Üsküdar'da da benzer şekilde idi.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'a ayak basmaları ile İstanbul'da siyasî hava birden değişti. Yüzyıllardır Türklerle yayan yana yaşayan azınlıklar bir anda kişilik değiştirmişler işgalcileri kucaklama, alkışlamaya ve evlerine onların bayraklarını asmaya başlamışlardı. Aynı durum Fransız İşgal kuvvetleri Komutanı General Franchet d'Esperey, Galata rıhtımından Beyoğlu'na Fatih Sultan Mehmet'e telmihen beyaz bir at üzerinde törenle geçerken de yaşanmış, Süleyman Nazif de buna karşılık üstelik yasak olmasına rağmen dönemin hissiyatını aksettiren bir yazı yazmıştı. (9 Şubat 1335/1919 Hâdisât gazetesi). "Kara Bir Gün" başlıklı bu yazı çoğaltılarak elden ele dağıtıldı ve o günlere dair tarihe düşülmüş bir not olarak yerini aldı.

"Fransız generalinin dün şehrimize vürudu münasebetiyle bir kısım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümayiş, Türk'ün ve İslam'ın kalbinde ve tarihinde müebbeden kanayacak bir ceriha açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüzün ve

idbârımız şevk ve ikbale münkalib olsa yine bu acıyı hissedecek ve bu hüzün ve teessürü evlâd ve ahfâdımıza nesilden nesile ağlayacak bir miras terk edeceğiz.

Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e dahil olarak, -Büyük Napolyon'un neşide-i mütehaccire-i muzafferiyâtı olan- tâk-ı zafer altından geçerlerken bile Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişti. Ve bizim dün sabah saat dokuzdan on bire kadar hissettiğimiz ye's ve azabı duymamıştı. Çünkü (Fransız) nâmını taşıyan her ferd, çünkü yalnız Hristiyanlar değil, Yahudi Fransızlarla Cezayirli Müslümanlar, o matem-i millî karşısında aynı telehhüf ve hicab ile ağlamış ve kızarmışlardı.

Biz ise mevcudiyet-i milliye ve lisâniyelerini bizim ulûvv-ı cenabımıza medyûn olan bir kısım halkın hay u huy şemâtetiyle bu mâtem-i muazzezimize en acı hakaretlerin birer tokat şeklinde atıldığını gördük. Buna müstehak değil idik diyemeyiz. Müstehak olmasaydık, bu felakete düçâr olmazdık. Her kavmin sahâif-i hayatında birçok ikbal ve idbâr sahîfeleri vardır. Fransa Kralı Birinci Fransuva'yı (Şarlken)'in mahbesinden kurtarmış ve koca Viyana şehrini kerrât ile sarmış bir ümmetin defter-i mukadderâtında böyle bir satr-ı elîm de mestûr imiş. Her hâl muhavveldir. Arapların güzel bir sözü var:

"Isbır, fe-inne'd-dehre lâ yesbır" derler. "(Sen sabret nasıl olsa zaman sabretmez.)

Bir başka şahit, Vasıf Çinay da manzarayı şöyle aktarır:

"Mütareke imzalanıp Çanakkale Boğazı açıldıktan sonra düşman harp gemileri de İstanbul'a girdiler. Marmara'nın sakin ve mavi sathı üzerinde birbiri arkasına sıralanmış oldukları halde mütehakkim ve mağrur bir eda ile gelen bu gemileri evimizin üst katındaki penceresinden biz de seyretmiştik. Acı hâtırasını hâlâ unutamadığım bu manzara beni o gün sonsuz bir hüzün ve eleme düşürerek bir çocuk zaafiyle ağlatmaya kâfi gelmişti…"

İşgalcilerin daha ilk günden sergiledikleri menfi tutumlar, taciz, sarkıntılık ve tecavüzler, katiller, milli manevi değerler ve bunların sembollerine yapılan saygısızlıklar, halka gösterilen şiddet, hanelere baskınlar, fütursuz davranışlar, el koyma ve gasplar vb. bütün İstanbul'u nasıl günlerin beklediğinin habercisi gibiydi. Bu olaylar pek çok anılara konu olmuş ve şahit olanların dilinden kaydedilmiştir. Aynı muamelelere şüphesiz işgalcileri tasvip etmeyen diğer unsurlar da maruz kalıyorlardı.

İtilaf Devletleri işgalden sonra diğer bölgelerde olduğu gibi Üsküdar'da da bazı resmi ve özel binalara el koymaya başladılar; Üsküdar Tevkifhanesi, Sultanisi', Adliye

binası, jandarma daireler ile Üsküdar belediyesi gibi pek çok yer işgal edildi, buralara işgal kuvvetleri yerleştirildi.

Zaten uzun savaş yıllarının yükü ve yorgunluğu ile bozulan mali denge ve ekonominin yol açtığı fakrı zaruret ortamında yaşanan kaos, asayiş ve sağlık problemlerinin ütüne bir de muhacirler ve mülteciler akını başladı. Daha evvel de Balkan savaşları ve I Dünya savaşı sırasında İstanbul'a büyük bir göç dalgası gelmişti. Bunlara ilaveten İşgal döneminde de yeni bir dalga başladı. Bu zamanda gelen göçmenleri genel olarak Anadolu'daki işgal altındaki bölgelerden İstanbul'a sığınanlar ile Bolşeviklerden canlarını kurtarmak için buraya kaçan Beyaz Ruslar oluşturuyordu. Birinci guruptaki göçmenlerin sayısı zaman içerisinde 100 bine kadar ulaştı ki elbette Üsküdar da bundan hissesini aldı.

Aynı dönemde Rusya'da 1917' devriminden sonra Bolşevikler karşısında mağlup olan Çar yanlısı Beyaz Ruslar en son Kırım yarımadasına kadar çekilip orada mahsur kalmışlardı. Burada bir katliam beklenti söz konusu olunca Avrupa devletlerinin yardımıyla 1920 yılından itibaren binlerce Rus mülteci gemilerle önce İstanbul'a taşındı ki sayıları yine zaman içinde 200 bin civarına ulaşmıştı. Beyaz Ruslar İstanbul'dan başka Gelibolu gibi yerlere de yerleştirildiler, ta ki 1923 de büyük kısmı ayrılana kadar. Aynı şekilde Üsküdar civarında da çok sayıda Rus göçmen görmek mümkündü. Onlardan bazıları Üsküdar Amerikan Kız Koleji yurdunda konaklıyorlardı.

Bunların yanında bir de İstanbul'daki Rum nüfusu arttırmaya yönelik bir Yunan projesi vardı ve amacı da savaş sonrasına yatırım yapmaktı. Keza Anadolu'da Kuvayı Milliye hakimiyet alanını genişlettikçe oralardan da İstanbul'a gelen Rumlar söz konusu idi. Bütün meydanlar, istasyonlar, uygun kamu binaları, camiler göçmen ve mültecilerle hınca hınç dolmuştu ve çok zor şartlarda barınıyorlardı. İmkânı olanlar şüphesiz uygun yerler bulmaya çalışıyorlardı ama İstanbul'daki işgal kuvvetleri, Rus mültecileri evlere yerleştirebilmek için bazı Türk evlerini zorla tahliye etmeye çalışmışlardı. Ne alt yapı ne toplum ne de ekonomik şartlar ve imkanlar bu durumu kaldırabilecek vaziyette idi

Bütün bunların neden olduğu olumsuzluklar asayiş, gasp hırsızlık, fuhuş ve ahlaksızlığı ı da tetikledi, alkol ve uyuşturucu tüketimi kontrol edilemez sınırlara ulaştı. Keza yangın ve salgın gibi afetler gecikmedi, çok ciddi sağlık sorunları ortaya çıkmaya başladı. Her ne kadar bunlarla mücadele için sivil teşebbüsler oluştuysa da durumun vahameti ve kesafeti karşısında mütareke boyunca etkili adımlar atılması

Doğancılar'da İzmir'in işgalini protesto mitingi (Üsküdar Belediyesi Arşivi)

mümkün olmadı. Öyle ki sadece 1921 Üsküdar yangınında 600'dan fazla bina tahrip olmuştu. Diğer semtler de de benzer şeyler yaşanıyordu.

Salgın hastalıklar ise doğal olarak temizlik foseptik ve uygun olmayan şartlarda barınma kaynaklı idi ve yetersiz beslenme bunu tetikliyordu. En başta gelen hastalıklar tifo, kolera ve veremdi. Zührevi hastalıklar da sık görülmeye başlanmıştı ki bunun en önemli sebebi göçmenler ve yoksulluk idi.

Genel olarak İstanbul'un işgal idaresini İngilizler üstlenmişti. İngilizler pek çok yerde yeni karakollar ihdas ettiler ve buralarda yerli azınlıklardan oluşan bir kolluk oluşturdular. Ancak bu yerli azınlıkların işgalcilerden aldıkları kuvvetle İstanbul halkına davranışları katlanılır olmaktan çok uzaktı. İşgal güçleri olağanüstü yetkilerle donatılmışlardı. Diledikleri yerde diledikleri duruma müdahale edebiliyorlardı ve bu Türkler için çok rencide ediciydi. Üsküdar bölgesinde de karakollar oluşturuldu. Asayiş için sert tedbirlere yönelindi, bir de divan-ı harb kuruldu. Ateşli silahlar ve patlayıcı bulundurmak ve işgal güçlerine silahlı mukavemet divan-ı harblik eylemler olarak ilan edildi.

İşgal güçlerinin İstanbul'u terk edişi (İBB, Atatürk Kitaplığı)

İşgal Kuvvetlerinin Devletleri'nin varlığından cesaret alan bazı gayrimüslim unsurlar Türklere karşı silahlı eylemlere başlamakta gecikmediler. Bu faaliyetlerin en yoğun olduğu bölgelerden biri de stratejik konumu çok önemli olan şehrin Anadolu yakası idi. İngilizler Beykoz, Şile ve Gebze'nin kontrolünü de Yunanlılara bırakmışlardı. Böylece bölgede 1920 Ağustos'undan itibaren Türkler en zor günlerini yaşamış ve sürekli olarak Yunan askerleri ile Rum çetelerin saldırılarına maruz kalmışlardı.

Zamanla Karakol Cemiyeti'nin organize ettiği Türk gruplar dengeyi sağlamayı ve giderek bölgede hakimiyeti ele geçirmeyi başardı. İstanbul'da hem Kurtuluş Savaşı'na yardımda bulunmak hem de bölgede Müslüman Türk ahaliye sıkıntılar yaşatan Rum ve Ermeni çetelerle mücadele etmek için kurulan Türk guruplar birisi de Laz Osman gurubudur ki özellikle Üsküdar, Kısıklı, Bulgurlu ve Alemdağ bölgelerinde etkili olmuş, ayrıca Anadolu'ya silah, mermi ve yiyecek gönderme hususunda başarılı çalışmalarda bulunmuşlardır.

Üsküdar kısmen İtalyan kontrolü altında bulunması nedeniyle, Millî Mücadele sırasında Kuvâyı Milliye'ye destek için istihbarat, eleman gönderilmesi ve mühimmat temini gibi hususlarda merkez konumda olmuştur. Bunun için görev yapan gizli yapılanmalardan Eski ittihatçıların kurduğu Karakol Cemiyeti (Kasım 1919) çok önemli faaliyetlerde bulunmuştur. İstanbul genelinde faaliyet gösteren bu teşkilatın Üsküdar şubesi çeşitli yollarla temin edilen büyük miktarlardaki silah ve mühimmatların Anadolu'ya ulaştırılması için

Karakol Cemiyeti, İstanbul ile Anadolu'daki Millî Mücadeleciler arasında bağlantı sağlamak amacıyla Üsküdar'dan bir hat oluşturmuştur. Bu hatta Menzil Hattı (Menzil Teşkilatı) denmiştir. Menzil Hattı Üsküdar Sultantepe Özbekler Tekkesi'nden Geyve'ye kadar devam ediyordu. Bu yol ile Anadolu'ya geçirilenler arasında Fevzi (Çakmak) Paşa İsmet İnönü, Celal Bayar, Adnan ve Halide Edip Adıvar, İsmail Fazıl Paşa, Mehmet Akif Ersoy, Celalettin Arif Bey, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Sakallı Nurettin Paşa, Çerkez Reşit Bey ve Hüsrev (Gerede) gibi tanınmış isimlerin yanında çok sayıda subay da Anadolu'ya bulunuyordu. Bu faaliyetler sırasında özellikle iki merkez dikkat çeker ki bunlar Merdivenköy'deki Bektaşi Tekkesi ve Üsküdar Özbekler Tekkesidir. Belirli şifre ve kod isimlerle tekkelere gelen cemiyet mensupları buralarda planlanan şekilde faaliyetleri icra ederlerdi.

Ancak İstanbul'dan Anadolu'ya geçişler ve diğer faaliyetler İngilizleri ciddi olarak rahatsız ettiğinden bunu engellemek için bölgede oluşan çok sayıdaki Ermeni ve Rum çetelere silah, mühimmat ve para desteği sağlayarak onlara yol vermişlerdi. Aynı şekilde Yunanlılar da özellikle Rum çetelerin arkasında idi. Bu itibarla Menzil Teşkilatı, İstanbul-Anadolu hattı olarak bilinen Üsküdar Gebze güzergâhı üzerindeki bu çeteleri temizlenmesi hususunda da görev icra etmiştir.

Üsküdar'da daha sonra da yine aynı şekilde faaliyet gösteren ve Mim Mim Grupları olarak bilinen Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ile Müsellah Müdafaa-i Milliye Teşkilatı da ortaya çıkmıştır. Üsküdar, Başta İzmir olmak üzere Anadolu'daki "işgale karşı tertip edilen en önemli protesto mitinglerinden birinin de düzenlendiği yer idi. Doğancılar'da 20 Mayıs 1919 da Darülfünun öğrencilerinin tertip ettiği 30.000 kişinin katıldığı miting ile işgaller kararlı bir şekilde telin edildi. İstanbul ve Anadolu'nun bir anlamda kaderinin düğümlendiği Üsküdar nihayet 6 Ekim 1923'de "tıpkı geldikleri gibi giden" işgalcilerin ardından silinmez hatıralarla yeni bir döneme başladı.

Üsküdar Adliye Binası Yangını (1937)

UZM. YRD. ÜNAL TANRIVERDİ
T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi

Giriş

Dar ve çıkmaz sokakları, ahşap konut dokusu, bitişik nizam mahalleleri ile İstanbul'un tarih boyunca mücadele ettiği önemli afetlerden birisi geniş semtleri dahi ortadan kaldıran büyük yangınlardır. Bu çapta büyük yangınlara Osmanlı'nın son döneminde yaşanan 1908 Çırçır, 1911 Aksaray, 1912 Sultanahmet ve 1918 Büyük Fatih yangınları örnek olarak zikredilebilir. Öyle ki tutulan bir istatistiğe göre 1908-1928 yılları arasında 48 büyük yangın çıkmış, 21.019 bina yanmıştır[1]. Aynı yıllarda Üsküdar'da da büyük ölçekli yangınlar yaşanmıştır. 1890'da Kaptanpaşa, Rum Mehmet Paşa ve Gülfem Hatun mahalleleri, 1918'de Kefçededе ve Ahmediye mahalleleri büyük yangınlar geçirmiştir. Yine aynı yılda İngiliz askerlerinin işgali altında olan Üsküdar Belediye binası askerlerce kasten yakılmış, yangın genişleyerek Doğancılar semtinin büyük kısmını ortadan kaldırmıştır. 1921 Selamsız ve 1927 Zeynep Kâmil-Divitçiler, 1933 Açık Türbe yangınları yine zikredilmesi gereken büyük Üsküdar yangınlarıdır[2]. 1937 yılına gelindiğinde konumuzu teşkil eden Paşakapısı Üsküdar Adliye Binası yangını geniş alanlara

1 Anılcan Sıçrayık, *İstanbul'da Eski Eser Tahribi,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 84.

2 Bu yangınlardan kapsamlı olarak ele alınanlar için bkz; Nurdan Şafak, "Üsküdar Yangınları (1885-1915)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V:* 1-5 Kasım 2007 Bildiriler, ed. Coşkun Yılmaz, II, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2007, s. 679-691; Merve Cemil Keyvanoğlu, "Üsküdar'da İki Yangın Yenimahalle (1887) ve Sultantepe (Kaptanpaşa) (1889) Yangınları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, 11-13 Kasım 2016, Bildiriler, ed. Coşkun Yılmaz, I, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2017, s. 169-187; Hamit Pehlivanlı, "Üsküdar'da Vâlide-i Âtik Yangını 3 Ağustos 1927", *Uluslararası* Üsküdar Sempozyumu VII: 2-4 Kasım 2012 Bildiriler, ed. Coşkun Yılmaz, I, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2014, s. 296-309; Anılcan Sıçrayık, "9 Eylül 1933 Üsküdar Açık Türbe Yangını", *Üsküdar Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi,* sayı 9 (2019), s. 139-143.

Üsküdar adliyesine kundak sokulduğu şüphesi var
150 senelik bina neden yandı?
Kast olduğu söyleniyorsada tahkikat henüz neticelenmedi

1937.08.12
Haber Gazetesi

yayılmasa dahi bölgenin dönüşümü ve toplumda ahşap yapılara karşı oluşan tepki açısından önem taşımaktadır.

Dürrîzade Konağı'ndan Adliye Sarayı'na

Doğancılar ile Tunusbağı arasındaki Paşakapısı semtinde yer alan ve 1937 yılında çıkan yangınla kullanılamaz hale gelen adliye binası esasında ilk yapılışı I. Mahmud devrine kadar inen bir 18. yüzyıl konutunun selamlık dairesidir[3]. Sultan I. Mahmud'un şeyhülislamlarından olan Dürrî Mehmed Efendi'nin geniş bir arazi içerisinde menzil olarak tanımlayabileceğimiz birkaç ahşap yapı ve müştemilatından oluşan ikametgâhı uzun yıllar aile tarafından konut olarak kullanılmıştır[4]. Şeyhülislam Dürrî Mehmed Efendi'nin ardından "Dürrîzadeler" olarak

3 [Reşat Ekrem Koçu], "Dürrîzade Konağı", *İstanbul Ansiklopedisi*, IX, İstanbul 1968, s. 4831; Konağın inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Dürrî Mehmet Efendi'nin bu konakta 1736 yılında ölmesi sebebiyle yapımının İstanbul Kadısı olduğu dönemde (1719-1720) olduğu düşünülmektedir. Bkz. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, III, s. 1347.

4 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e*, III, s. 1347; *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi,* ed. Alim Kahraman, İstanbul 2012, s. 16-17. [Reşat Ekrem

bilinin bu aile, birkaç nesil boyunca kadılar, kazaskerler ve şeyhülislamlar çıkartmış önemli bir ulema ailesidir.[5]

Yangının Hakikî Sebebi Henüz Anlaşılmış Değildir

Kundak Sokulması Şüphesi Üzerine Kazı Yapıldı, Gece Bekçisi Zan Altına Alındı. Dosyaların Onda Dokuzu Kurtarılmıştır

Evvelki gece İstanbul ikinci bir adliye yangını faciası daha geçirdi. Üsküdar adliye binasının mühim bir kısmı yandı. "Tan,, bu hâdiseyi dünkü sayısında, diğer arkadaşlarından daha önce ve derin teessürlerile okuyuculara bildirdi. Bugün de muharrirlerimizin bizzat yangın yerinde yaptıkları tahkikat neticesin de elde ettikleri malûmatı yazıyoruz:

Yangının bilânçosu kısaca şudur: Evvelki gece saat iki buçukta görülen yangın sabaha kadar devam etti ve adliye binasının dokuz odası yandı. Bereket versin dosya ve evrak zayiatı mevcudun onda biri kadardır. Mobilya ve eşya zayiatı birkaç bin lira raddesindedir.

Kurtarılan eşya ve dosyalar dün Üsküdar kaymakamlığının bitişiğindeki 49 numaralı ahşap binaya taşınıldı.

(Arkası 10 uncuda)

Üsküdar adliye binası yandıktan sonra kurtarılan dosyaların tasnifi ile uğraşılıyor

1937.08.13
Haber Gazetesi

Kaynaklarda Sultan II. Mahmud'un bir Ramazan günü aynı aileden olan Şeyhülislamı Dürrizâde Abdullah Efendi'yi ziyareti sırasında geçen meşhur hoşaf hikâyesinin de yine bu konakta yaşandığı kaydedilmektedir. Rivayete göre; Sultan II. Mahmud bir Ramazan günü iftar vaktinde mazul durumda bulunan Şeyhülislamı Dürrizade Abdullah Efendi'yi konağında ziyarete gelmiştir. Padişahın geldiğini haber alan Dürrîzade, hiç telaş etmemiş. Kâhyasına ancak bir iki emir vermiş; "Telaş etme, telaş etme! Benim soframı efendimize (padişaha), haremin sofrasını da vükelaya çıkarın!" Hünkâr, çıkarılan yemeklerden fevkalade memnun kalmış, Abdullah Efendi'yi ve aşçısını övmüştür. Ardından gelen hoşafın da tadını beğense de kâselerin kalitesinden memnun kalmayarak imal edildiği camın cinsini sormuştur. Dürrizade Efendi: "Efendim, kulunuz lezzetini bozmasın diye buzu hoşafın içine attırmam! Buzu tamamen kâse şeklinde dondurturum. Hem hoşafı soğutur hem de avizelerden süzülen ziyayı in'ikas ettirmek suretiyle sofraya ayrı bir revnak verir."[6]

Dürrîzade ailesinin pek çok ferdi Edirnekapı ve Üsküdar Karacaahmet Mezarlıklarında bulunan hususi aile sofalarında gömülüdür.[7] Osmanlı'nın son döneminden itibaren konağın harem, selamlık, matbah ve ahırlar gibi müştemilat birimleri istimlâk edilerek çeşitli devlet kurumlarınca kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1832

Koçu], "Dürrîzade Konağı", *İstanbul Ansiklopedisi*, IX, İstanbul 1968, s. 4831.

5 Mehmet İpşirli, "Dürrîzadeler", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi),* İstanbul 1994, X, s. 38-39.

6 Alev Gözcü - Eren Akçiçek, "Osmanlı Mutfağında Kar ve Buz", *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü): 14-15 Ekim 2010 Bilecik,* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2012, s. 285.

7 Necdet İşli, "Karacaahmet Mezarlığı", *İslam Ansiklopedisi,* İstanbul 2001, XXIV, s. 377.

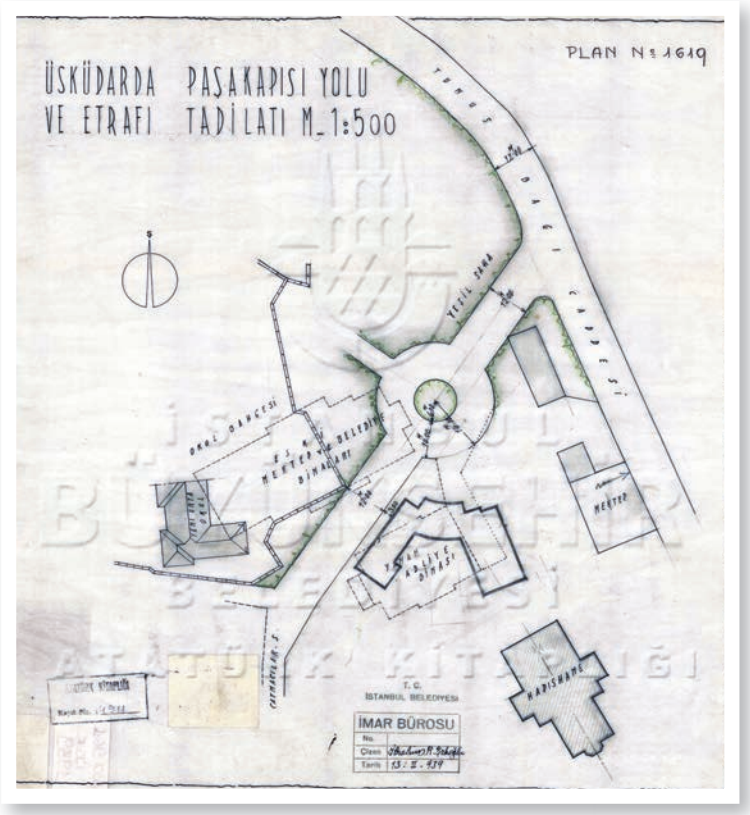

yılında konaklardan birinin içinde Müşirlik Dairesi kurulmuş, 1835'te "Anadolu Redif-i Seraskerliği" tesis edilerek 'Bab-ı Seraskeri-i Anadolu' adı verilmişti. Mutasarrıflıkların tesis edilmesiyle birlikte yine Dürrîzadelerin harem konaklarından biri Üsküdar Mutasarrıflığına, selamlık dairesi de Şer'iye Mahkemesi'ne verilmiştir. Harem dairelerinin yerleştiği Mutasarrıflık binası 1847'de tadil edilerek Paşakapısı Mekteb-i Rüşdiyesi olmuş, 1893 yılında okul Üsküdar İdadisi olarak yeniden düzenlenmiştir.[8]

I. Dünya Savaşı yıllarında hazırlanan "Alman Mavileri" haritalarında da menzilin harem dairelerinin İdadi Mektebi ve Üsküdar Belediye Dairesi'nce kullanıldığı, selamlık kısmının ise Üsküdar Adliyesine tahsis edildiği görülmektedir[9]. Çeşitli mektep binaları, Jandarma Kumandanlığı ve hapishane yapıları da eklendiğinde konağın bulunduğu semtte Osmanlı'nın son döneminden itibaren Üsküdar'ın çeşitli idari yapılarının bir arada toplandığı anlaşılmaktadır.

Üsküdar'da kıymetli bir sivil mimarlık eseri olan Dürrîzade Konağı'nın cepheden gösteren bir fotoğrafa sahip olmadığımız gibi plan şeması ve süsleme özelliklerine dair bilgilerimiz de sınırlıdır[10]. Yapı, 1937 yılına kadar çizilmiş çeşitli haritalarda sadece dikdörtgen plan yapısı ile gösterilmiştir. Ancak Pervititch'in Ağustos 1932'de hazırlayıp Mart 1934'de revize ettiği 58 numaralı harita paftası

8 M. Nermi Haskan, *a.g.e.,* III, s. 1346.

9 İrfan Dağdelen, *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, İstanbul 2006, I, Pafta D 8.

10 Reşat Ekrem Koçu da İstanbul Ansiklopedisi'nde yer verdiği Dürrîzade Konağı maddesinde eserin bir fotoğrafını elde edemediğinden yakınır. Bkz; [Reşat Ekrem Koçu], "Dürrîzade Konağı", *İstanbul Ansiklopedisi*, IX, İstanbul 1968, s. 4831.

sayesinde yapı hakkında nispeten daha detaylı bilgiye ulaşabilmekteyiz[11]. Haritada dikdörtgen planlı konak tamamen ahşap, iki buçuk katlı ve çok eski yapılar kategorisinde işaretlenmiştir. Yapının ana cepheleri olan kuzey ve güney yönlerinde iki küçük, yan cepheleri olan doğu ve batı yönlerinde ise iki büyük çıkma yer almaktadır. Doğu yönündeki çıkma üç ahşap sütunla taşınan kapalı bir sundurma-giriş mekânını oluşturmaktadır. Binanın adliye dairesi olarak kullanıldığı dönemde ana giriş bu sundurmadan yapılmaktadır. Güney cephede de binaya merdivensiz bir giriş olduğunu gösteren Pervititch, kuzey cephede ise merdivenleri eksik çizmiş ve girişi göstermemiştir. Bu nedenle bu cephedeki merdivenlerin zamanla harap olduğu ve girişin kapandığı düşünülmektedir.

Üsküdar Adliyesi kısmen yandı

Binada ateş evvelki gece sabaha karşı çıktı, müşkülâtla söndürüldü

Üsküdar Adliyesinin yangından sonra aldığı manzara ve yangından kurtarılan evrak tasnif ediliyor

Yangının neden çıktığı henüz anlaşılamadı

Gece bekçisi Ali nezaret altına alındı, tahkikata ehemmiyetle devam olunuyor

Yangın hakkında zabıt tutulurken

Evvelki gece sabaha karşı Üsküdarda Paşakapısındaki Adliye binasının, arka tarafa düşen, yarısına yakın bir kısmı yanmıştır.

Yangın, saat 2,30 da orta okul bahçesinin karşısına düşen sulh ceza ve sulh hukuk kalem odalarının bulunduğu alt katın dış kaplamalarından başlamıştır.

Alevleri gören bekçi ve polisler derhal Üsküdar itfaiyesine haber vermişlerdir.

İtfaiye yangın yerinde

Süratle vak'a mahalline gelen Üsküdar itfaiyesinin ilk karşılaştığı şey susuzluk olmuştur. Bir müddet arazözlerdeki su ile yangını karşılamağa çalışılmıştır.

Kısa bir zaman sonra Kadıköy itfaiye grupu da vak'a mahalline gelerek derhal faaliyete geçmiştir. Fakat bina eski ve ahşab olduğundan alevler bir hamlede arka kısmı sarmıştır.

İstanbul itfaiyesi de geliyor

Bu tehlikeli vaziyet derhal İtfaiye müdürlüğüne grup âmirleri tarafından bildirilmiş ve Fatih itfaiye grupu da harekete geçirilmiştir. Şirketi Hayriyenin araba vapuru Kabataş iskelesine getirilmiş ve İstanbul itfaiye grupu vapura yerleştirilerek Üsküdara geçirilmiştir.

Bu üç grupun gayretli çalışmalarından sonra yangın, binanın yan ve arka cephelerini teşkil eden sulh ceza ve sulh hukuk kısımları yandıktan sonra saat 4,15 te söndürülmüştür.

[Arkası Sa. 5 sütun 1 de]

1937.08.13 Cumhuriyet Gazetesi

Bina ile ilgili yangın fotoğrafları haricinde ulaşabildiğimiz tek görsel malzeme Üsküdar Orta Mektebi'nin (günümüzde Burhan Felek Anadolu Lisesi) devam etmekte olan inşası sırasında çekilen Temmuz 1928 tarihli fotoğraftır[12]. Fotoğrafta arka planda kısmi olarak gözüken

11 İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_000553.

12 Salt Araştırma, Mustafa Şemsettin Şeniz Arşivi, TMSSH006.

Üsküdar yangınında kasd olmadığı anlaşıldı

Adliye binasının dışarıdan tutuştuğu tesbit edilmiştir. Dün Adliye Vekili de tahkikatla meşgul oldu. Zarar azdır

Üsküdar Adliyesindeki yangından sonra enkaz arasından evrak çıkarılıyor

Üsküdar Adliye binasında evvelki gece sabaha karşı çıkan yangına dair tahkikat devam etmektedir. Tahkikatın dün akşama kadar olan safhası, yangının bir kasd eseri olmayıp o saatte sokaktan geçen bir yolcu tarafından atılan sigaranın bina yakınındaki kâğıd süprüntülerile kuru otları tutuşturmasından vukua geldiğini göstermektedir. Yangının kasden çıkarıldığına dair hiçbir delile tesadüf edilmemiştir.

[Arkası Sa. 7 sütun 3 te]

1937.08.14 Cumhuriyet Gazetesi

kütlevî yapı Üsküdar Adliyesi, yani Dürrizâde Konağı'dır. Alt ve üst katlarında 13 olmak üzere 26 odası[13] bulunduğu bilinen yapı özellikle kiremit örtülü kırma çatısı ve pencere sayısının fazlalığı ile dikkati çekmektedir. Pervititch, haritasında yüksek tavanlı olan konağın kat yüksekliklerinin 3 ila 4 metre arasında olduğunu kaydetmiştir.

1936 yılında *Son Posta* gazetesinde yer alan bir haberden bina ile ilgili bir başka ilginç ayrıntıyı öğrenebilmekteyiz. Buna göre bina iç mekânında zengin süsleme detaylarına sahipti. Özellikle alt katta Sulh Hukuk Mahkemesi salonu olarak kullanılan büyük sofada çok ince işlemeli rokoko tezyinatlı bir ahşap tavan göbeği bulunmaktaydı. Haberde bu göbek Ayazma'daki 34 numaralı yalı ile birlikte Üsküdar'daki en önemli ahşap tavan göbeği olarak ifade edilirken konağın büyük bir harabiyet içerisinde olduğu da vurgulanmaktadır[14]. Bu tavan göbeği ile ilgili ayrıntılı bilgimiz bulunmamakla birlikte Köçeoğlu ve Sadullah Paşa Yalıları gibi 18. yüzyıl evlerinde bulunan rokoko üslupta tavan göbeklerinin bir benzerinin Dürrizade Konağı'nda da olması muhtemeldir.

Şüphesiz böylesine büyük bir bina ilk inşasından 20. yüzyıla kadar çeşitli tadilatlar geçirmişti. Yapının Mütareke Dönemi'nde İngiliz askerleri tarafından işgal edildiği ve işgal sırasında hasara uğradığı, sonrasında da tamirat gördüğü

13 *Son Posta*, 13.08.1937.

14 *Son Posta*, 13.04.1936.

bilinmektedir[15]. Ancak ne kadar tadilat görürse görsün 150 yıllık olduğu tahmin edilen ahşap konak gerek adliye çevresi (evrakı) gerek mahalle açısından büyük bir risk taşıyordu. Keza zaman zaman Üsküdar Adliyesi'nin bu binada mukim olması gazetelerce de eleştirilmiştir. Özellikle 1933 yılında çıkan Sultanahmet Adliye Sarayı yangını sonrasında Üsküdar Adliyesi'nin de aynı akıbete uğramaması için Üsküdar Başsavcısı Burhanettin Bey sigara içilmesini kesinlikle yasaklamış, yangın vb. kötü durumlarda anında müdahale edilebilmesi için binaya telefon tesisatı yerleştirilmiş, adliye çalışanlarına itfaiye numaralarını ezberlettirmiştir.[16] Tedbirlerin yanı sıra adliyeye yeni bir mekân aranmasına rağmen uygun bir bina bulunamamıştır[17].

Usküdar Yangını Faciası

Binayı Kasten Yakan Yakalandı

Üsküdar Adliye binası yandıktan sonra...

(Başı 1 incide)

bir işe cüret edilmediği anlaşılmıştır.

Yangının, hariçtan ve adliyedeki dosyalarla alâkası bulunan kimselerden biri tarafından yapılması şüphesi üzerine araştırmalar yapılmış ve bu şüphe üzerine yapılan tahkikat neticesinde dolandırıcılıktan ve emniyeti suiistimalden suçlu bir mahkûm üzerinde durulmuştur. Bu adam Beylerbeyinde Çamlıca caddesinde 23 numarada oturan 324 doğumlu Reşit oğlu Nureddindir. Bu suçlu bir buçuk ay hapse mahkûm olmuş ve bu mahkûmiyet kat'iyyet kesbetmiştir. Bunun üzerine yakalanan Nureddin Üsküdar müddeiumumiliğine getirilmiş, ilk sorgusu yapıldıktan sonra Üsküdar sulh ceza hâkimliğine verilmiştir.

Orada sorgusu yapılan Nureddin, suçunu etraflıca ikrar ve itiraf etmiş, toplanan deliller tevkifine kâfi görülerek dün geç vakit tevkifaneye gönderilmiştir.

Yine verilen malûmata göre, bu adamın, hâdise esnasında sarhoş olduğu ve hakkındaki ilâmı imha maksadile Üsküdar adliye binasını yakmıya yeltendiği anlaşılmıştır. Tahkikata ehemmiyetle devam edilmektedir.

1937.08.20 Tan Gazetesi

1936 yılında *Son Posta* gazetesinde yayımlanan imzasız bir yazı, aslında kamuoyunun Üsküdar Adliyesi'nin harabiyetinin ve yangın tehlikesinin farkında olduğunu göstermesi açısından önemlidir; *"Dün bir iş için* Üsküdar Adliye*si'ne*

15 Yüksel Çelik, 'Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi'nde İşgali', *Belleten*, LXXII/264, Ankara 2008, 603-628; *Cumhuriyet*, 13.08.1937

16 *Vakit,* 08.12.1933; *Milliyet,* 24.02.1934.

17 Üsküdar Adliyesi bütün Anadolu yakasına bakan bölge adliyesi olduğu için iki büyük ilçe merkezi olan Kadıköy ile Üsküdar arasındaki Haydarpaşa'da Mekteb-i Tıbbiye yakınında kargir bir bina aranmışsa da bulunamamış, bir ara Haydarpaşa Baytar Mektebi ile Kadıköy Hal Binası'nın Adliye'ye tahvil edilmesi düşünülmüşse de netice alınamamıştır. Bkz. *Milliyet,* 24.04.1934; *Son Posta*, 04.04.1936.

gitmiştim. Burasını bilmiyordum. Uzaktan binayı gösterdikleri zaman şaşırdım. *Burası ahşap, eski, harap, yıkılmak üzere bulunan viran bir yer.* İçinde duvarlar kirli, tavanlar dökülmek üzere, odalar *perişan... Düşündüm, Üsküdar Adliyesi'ne düşen bütün kıymetli evrak burada bulunuyor..."*[18] Bu değerlendirmelerden 3 ay sonra 1936 yılı temmuz ayında yağan şiddetli bir yağmur neticesinde binayı su basmış alt katta bulunan evrak güçlükle kurtarılmıştır[19].

Gerek yılların getirdiği harabiyet gerekse son yağmur felaketinin verdiği zararın giderilmesi için konakta 1936 Ekim ayı içerisinde tadilat yapılmıştır[20]. Yapı ile ilgili tespit edebildiğimiz son tadilat olan ve büyük yangından 10 ay önce yapılan bu 4000 liralık tamiratta hangi uygulamaların yapıldığı konusunda bilgimiz bulunmamakla birlikte yangın sırasında çekilen fotoğraflardan, 1934

18 *Son Posta*, 22.04.1936.
19 *Haber*, 07.07.1936.
20 *Münakasa*, 05.08.1936; *Son Posta*, 08.10.1936.

tarihli Pervititch haritalarında üç ahşap direk ile gösterilen giriş mekânının beş ahşap direğe tahvil edilerek yenilendiği anlaşılmaktadır.

Tramvay yoluna çıkmak için, ma halle arasındaki Arnavut kaldırımı döşeli yolda ilerlerken, uzaktan bir tanıdık gördüm. Üsküdarda oturan bu eski arkadaşım da bana doğru

Yanan Üsküdar adliye binasının bu günkü hali ve şimdiki Üsküdar adliyesine giden sokakların birisinde gelip geçeni selâmlıyan, çikolata renkte iki şirin yavru.

1937.20.11
Gazete haberi

Yangın ve Dürrîzade Konağı'nın Akıbeti

Tüm eleştiri ve önlemlere rağmen Üsküdar Adliyesi acı akıbetten kaçamamış, 12 Ağustos 1937 gecesi saat 02.30 sıralarında yanmıştır. Ateş, binanın cadde tarafındaki -tavan göbeğinin de olduğunu bildiğimiz- Sulh Hukuk Mahkemeleri salonunun dış kaplamaları tarafından çıkmış ve kısa sürede yükselmiştir. Yangını gören mahalle bekçisi Latif hemen adliye odacılarını uyandırmış, itfaiyeye haber verilmiştir[21]. Kısa sürede ekipler sahaya gelerek müdahaleye başlamış, Kadıköy ve Beyoğlu itfaiye gruplarına da haber verilmiştir. Ateş binanın cadde tarafını sararken adliye dairesinin yanında bulunan hapishane dolayısıyla hem itfaiye hem polis ekipleri ayrıca önlemler almış yangının hapishaneye sıçramaması ve herhangi bir firar durumu yaşanmaması için çaba göstermişlerdir[22]. Yangına müdahale eden ekipler binayı üç kısma ayırarak söndürme ve soğutma çalışmaları yapmışlar, henüz yanmayan kısımlara sıçramaması için önleme yapmışlardır[23]. Bir taraftan söndürme çalışmaları devam ederken bir taraftan da bölgede ikamet eden adliye personelinden Mübaşir Refik, Odacı Osman ve Hatice bina içerisindeki adli emanet kasalarını, evrak dolaplarını, dosyaları, mobilyaları kısacası bulabildikleri her şeyi caddeye çıkarıp yığmaya başlamışlardır[24]. Bu sıralarda İstanbul Vali Vekili Şükrü Süerdem, Üsküdar

21 Yangın ilk başta adliyede görevli bekçiler olan Ali ve Salih'in uyumasından dolayı fark edilememiş, alevler iki metreye ulaştıktan sonra mahalle bekçisi tarafından farkına varılarak itfaiye ekiplerine bildirilmiştir. Bkz; *Akşam*, 13.08.1937; *Cumhuriyet*, 14.08.1937; *Son Posta*, 14.08.1937.

22 *Tan*, 13.08.1937.

23 *Tan*, 13.08.1937; *Cumhuriyet*, 14.08.1937.

24 Adliye personelinden Mübaşir Refik yangını şöyle anlatmıştır; *"Tunusbağı Caddesi'nde 69 numaralı evde oturduğum için evim adliyeye yakındır. Yangından haberdar edilir edilmez koştum. Mektep karşısında isabet eden sulh hukuk mahkemesinin alt kısmından birdenbire alevler yükselmişti. Bu ani çıkışına ilaveten bir de rüzgâr bulunmuş olsaydı, değil yalnız adliye binası, o civar kâmilen silinip süpürülürdü. Ateş, sulh*

Kaymakamı Lütfi, İstanbul Başsavcısı Hikmet Onat, İtfaiye müdürü İhsan ve Emniyet Müdürü Salih Kılıç da yangın sahasına gelmişlerdir[25]. Gerek itfaiyenin başarılı müdahalesi gerek rüzgârsız bir ağustos gecesi olması sebebiyle kuru bir çıra halinde olan binanın tamamının yanarak çevre binalara sıçraması engellenmiş, yangın başladıktan yaklaşık iki saat sonra 04.15'te söndürülmüştür. Yapıda sadece üst katta 5 alt katta 4 oda olmak üzere 9 oda yanmıştır[26].

Başarılı müdahale sayesinde adliye evrakı etrafa dağılmakla birlikte büyük oranda yanmaktan kurtarılmıştır[27]. Birkaç gün içerisinde yapılan tasnif neticesinde evrakların sadece %10'unun[28] zarar gördüğü

hukuk kaleminden asliye cezaya oradan kalem odasına geçmiştir. Dosyaları, evrakı, icranın kasasını ilk iş olarak kurtardık. Alev ve duman sütunları arasında tebligat odasına daldım. Esas defter olan kasa defterlini kurtardım. Tam bu tebligat odası kapısından çıkarken asliye ceza mahkemesi çöktü. Oradan emanet dairesine girdik. Burada cürüm âlâtı olarak birçok silâhlar vesaire muhafaza altında idi. Bunlardan da mühim bir kısmını kurtardık. Bu kısımda bulunan kasayı da kurtararak dışarı çıkarmakta olduğumuz sırada yaralandım ve hastahaneye kaldırıldım." Akşam, 14.08.1937.

25 *Son Posta*, 12.08.1937; *Cumhuriyet,* 13.08.1937.

26 *Akşam*, 12.08.1937; *Son Posta*, 12.08.1937; *Tan*, 12.08.1937; *Cumhuriyet*, 13.08.1937.

27 Gazetelerde yer almamakla birlikte son bölümde zikredilecek mahzenlerin de evrakın korunmasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

28 Yangın esnasında kurtarılan evrakın yaklaşık

anlaşılmıştır[29]. Gerek yangına müdahale esnasında gerek sonradan yapının tehlikeli görülen duvarları yıkılmış böylelikle yangın sonucunda 150 yıllık Dürrîzâde Konağı kullanılamayacak hale gelmiştir. Belediye Fen Heyeti, yangın sonrası yaptığı incelemede konağın yanmayan kısmında oturulmasını tehlikeli görmüş ve bina tamamen terk edilmiştir[30].

1966 tarihli hava fotoğrafı

Bu yıllarda gerek toplumdaki eski eser algısının düşüklüğü gerekse yangınların acı hafızası nedeniyle konağın ayakta kalan kısmının korunması gündeme dahi gelmemiş, yapının ayakta kalan kısımları ile yanan enkazı 27 Aralık 1937 tarihinde müzayede usulü ile 2400 lira açılış bedeli ile satışa çıkarılmıştır[31]. Ancak bu ilana talip çıkmamış olmalı ki müzayede 10 gün süre ile uzatılmıştır[32]. Uzatmaya rağmen alıcısını bulamayan enkazın açılış fiyatı 1920 liraya çekilerek 10 Mart 1938 ve 21 Nisan 1938 iki kez daha müzayedeye konulmuş fakat yine de satılamamıştır[33]. Bunun üzerine 19 Mayıs 1938'de yapılan son ihalede açılış fiyatı 750 liraya kadar düşürülmüş ve nihayetinde Dürrizâde Konağı'nın ayakta kalan son aksamı da açık artırma usulü ile 1250 liraya satılmıştır[34].

17-18 bin olduğunun belirtilmesi mühimdir. Zira bu sayede adliyede tutulan dosyaların ne derece fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Haber*, 06.12.1937.

29 Zarar gören bu evrak Sulh Ceza ve Asliye Ceza Mahkemeleri evrak dosyalarıdır. *Cumhuriyet*, 13.08.1938.

30 *Tan*, 13.08.1937.

31 *Münakasa*, 13.12.1937; *Cumhuriyet*, 20.12.1937.

32 *Cumhuriyet*, 30.12.1937.

33 İhaleye, teklif edilen bedelin sırf nakit ve peşin verilmek şartı konulmuştur. Bkz. *Kurun*, 23.02.1938; *Akşam*, 03.03.1938; *Cumhuriyet*, 07.03.1938; *Akşam*, 23.03.1938.

34 *Son Posta*, 08.05.1938; *Akşam*, 12.05.1938; *Cumhuriyet*, 16.05.1938; *Son Posta*, 21.05.1938.

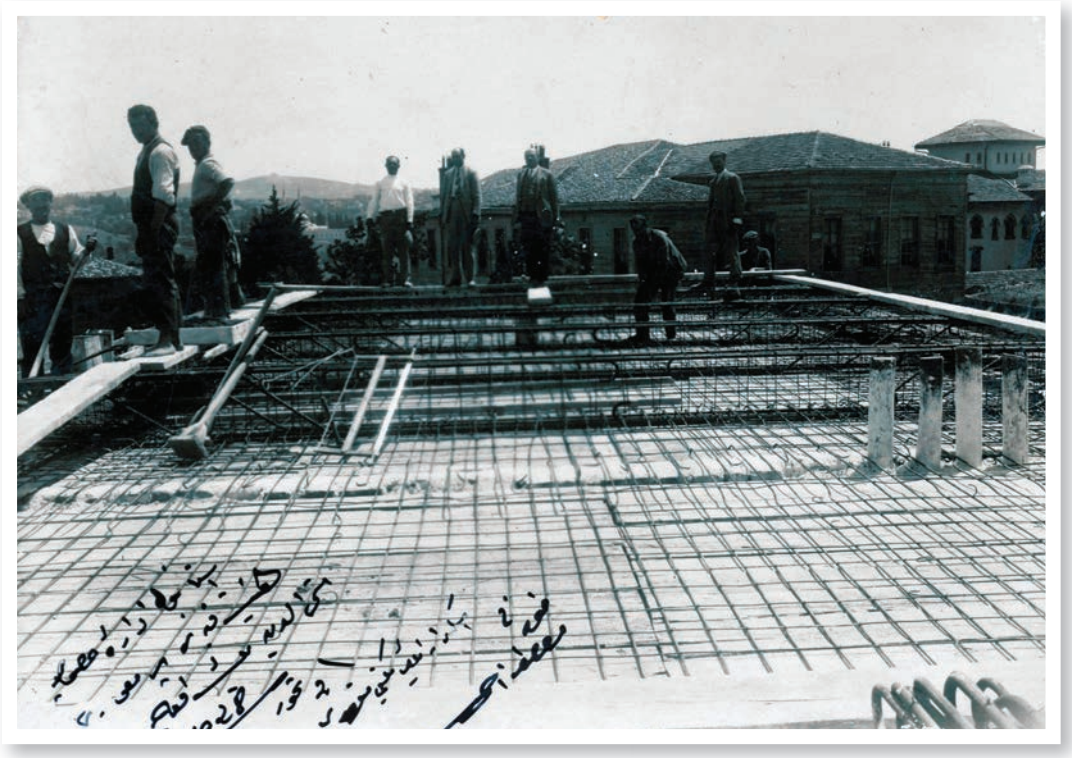

Dürrizade Konağı'nın arka plandaki görüntüsü. Salt Araştırma Mustafa Şemsettin Şeniz Arşivi TMSSH006

Yangın Sonrası Yapılan Araştırmalar ve Yargılamalar

Yangının çıkış sebebi ile ilgili yetkililer ilk olarak sönmemiş bir sigaranın kaplamaların dibindeki otları tutuşturarak yangına sebep olabileceğini düşünmüş ancak ateşin binanın dış cephesinden yükselmesi nedeniyle sabotaj ihtimalini de göz önünde tutmuşlardır. İstanbul Başsavcısı Hikmet Onat, olay yerinde basına yaptığı ilk açıklamasında: *"Yangının hariçten zuhur ettiği yapılan tahkikatla teeyyüd etmektedir. Müddeiumumîlik her ihtimali göz önünde tutarak yangının sebebini, zuhuru ve alâkalıların tespiti için son derece çalışmaktadır. İleride tecelli edecek neticelere göre hâdisenin mahiyeti anlaşılacaktır*" sözleri ile durumu izah ederek her ihtimal üzerinde çalışıldığını belirtmiştir[35].

Birkaç gün devam eden tahkikat neticesinde Üsküdar Adliyesi tarafından "emniyeti suiistimal" ve "dolandırıcılık" suçlarından 1,5 ay hapis cezasına mahkûm edilen 28 yaşındaki Nurettin isimli şahıs, dosyasını ortadan kaldırmak için adliye

35 *Cumhuriyet*, 14.08.1938; *Son Posta*, 14.08.1938.

binasını yaktığı şüphesi ile gözaltına alınmıştır[36]. Beylerbeyi Çamlıca Caddesi'nde oturan Nurettin, bir süre dişçi mektebinde okuyup ardından İlahiyat Fakültesi ikinci sınıfa kadar devam etmiştir. Daha sonra kadastro mektebini bitirmiş, iki sene de Aydın kadastro heyetinde bulunmuştur. Ardından İstanbul'a gelerek iş takibiyle hayatını kazanmaya başlamıştır[37]. Geçimini Adliyeye gelen kişilere Arapça ve Fransızca tercümanlık yapıp, evrak işlerini takip etmekle sağlayan Nurettin'in Beylerbeyi Sarayı'nın duvarlarına Arap harfleri ile "münasebetsiz bir şeyler" yazmak gibi ilginç sabıkaları da vardır[38].

Üsküdarda yeni Adliye binası

Üsküdarda Paşakapısında yanan Adliye sarayı arsasında yapılan Adliye binasının inşaatı tamamile bittiğini ve yangındanberi kısmen Üsküdar da, kısmen Kadıköyünde barınan Üsküdar Adliye teşkilâtının haziranın birinci gününden itibaren yeni binada faaliyete geçtiğini yazmıştık; resmimiz, Üsküdar Adliyesinin Paşakapısındaki yeni binasını gösteriyor.

1940.06.04 Cumhuriyet-Gazetesi

Gerek yaptığı iş takipleri gerekse mahkûmiyet kararı sebebiyle adliye memurlarının tanıdığı bir şahıs olan Nurettin, yangın sonrası birkaç kez adliyeye gelerek kendisine ait mahkûmiyet kararı evrakının yanıp yanmadığını sormuştur. Heyecanlı tavırları ile görevli memurların dikkatini çekmiş, bir memurun gece adliye binası çevresinde kendisini gördüğünü söyleyip teşhis etmesi üzerine yakalanıp sorguya alınmıştır[39]. Sorguda, yangın öncesinde bölge esnafı tarafından görüldüğünün söylenmesi üzerine durumu inkâr etmemiş, fakat gece 12'de Beylerbeyi'ndeki evine döndüğünü, yangınla ilgisi olmadığını söylemiştir. Fakat görevliler yapılan tahkikatta Nurettin'in ne o gece ne ertesi akşam evine uğramadığını bildiklerini söylemesi üzerine Nurettin yaşananlar karşısında daha fazla direnememiş ve itiraflara başlamıştır; *'Hakkımda mahkûmiyet kararı vardı. Bundan kurtulamazsam mahvolacaktım. O gün Cevher'in aşçı dükkânına gittim, alkol aldım. Birdenbire adliyeyi yakmak aklıma geldi. Rakı şişelerinin üzerindeki ince saman*

36 *Akşam*, 20.08.1937; *Cumhuriyet*, 20.08.1937; *Son Posta*, 20.08.1938; *Tan*, 20.08.1938.

37 *Ulus*, 21.08.1937.

38 *Cumhuriyet*, 21.08.1937.

39 *Ulus*, 20.08.1937; *Akşam*, 21.08.1937.

kâğıtlarını masanın altında duran filit[40] *makinesindeki gazla buladım. Cebime koydum. Ve doğru adliyeye gittim. Sol kaplamanın yanındaki deliklere soktum. Elimdeki sigarayı da arasına koyduktan sonra Kadıköy'üne indim. Geceyi Askerlik Şubesi bahçesinde geçirdim. Ertesi sabah adliyenin yandığını gördüm."* [41]

Nurettin'in yargılama süreci oldukça uzun ve karmaşık geçmiştir. Tutuklanmasının ardından ilk olarak kendisini kundaklama hadisesinin hemen öncesinde köpek ısırdığını söyleyen Nurettin, kuduz olma ihtimali bulunduğundan tedavi edilmesini istemiştir.[42] Durum üzerine Şehremini'ndeki Kuduz Hastanesi'ne sevk edilmiş ve iddiasının doğru olduğu anlaşılmış ancak yatırılmasına lüzum görülmeyerek ayakta tedavisi uygun görülmüştür.[43] Bu surette iddianamenin hazırlanması için 25 şahit dinlenmiş, tahkikat evrakı da 150 sayfayı bulmuştur.[44] 23 Kasım 1937'de, Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen davanın ilk duruşmasında Hâkim Muhlis Bey, iddianame

40 Filit: Sinek, sivrisinek, tahtakurusu, hamam böceği vb. haşerâtı öldürmek için sıkılan ilâç. Filit makinesi; bu ilacın konulduğu tulumba, bir nevi sprey sinek ilacı.

41 *Son Posta*, 20.08.1937; *Son Posta*, 21.08.1937; *Tan*, 21.08.1937; *Ulus*, 21.08.1937. Bu durumu öğrenenler "*mübarek bir buçuk ay mahkûmiyetten kurtulmak için adliye binasını ateşliyor… Maazallah bir buçuk sene yeseymiş memleketi tutuşturacakmış"* diyerek latife etmişlerdir.

42 *Haber*, 21.08.1937.

43 *Akşam*, 22.08.1937; *Akşam*, 23.08.1937.

44 *Tan,* 24.08.1937.

ile Üsküdar Adliyesi'ni kasten yakmakla suçlandığını söylemiş, Nurettin ise sorgudaki itiraflarını reddederek kendisinin hiçbir şey hatırlamadığını, o gece Beylerbeyi'nde olduğunu, istenildiği takdirde şahitler de gösterebileceğini bildirmiştir. Nurettin'in avukatı da müvekkilinin akli dengesinin yerinde olmadığını iddia ederek adli tıbba sevkini istemiştir. Mahkeme, Nurettin'i adli tıbba sevk ederken, suç aleti olarak gösterilen filit gazına bulanmış kâğıtların sigara izmariti vasıtası ile yanıp yanmayacağının tespit edilmesi için bilirkişi raporu istemiştir.[45] Nurettin, akli dengesinin yerinde olup olmadığının anlaşılması için müşahede altına almış ancak iddia edildiği gibi bir şuur bozukluğu ya da sara hastalığı olmadığına karar verilmiştir.[46] Filit gazı ile ilgili gelen bilirkişi raporunda ise kâğıtların alev alabilmesi için kibrit ateşinin gerektiği bildirilmiştir.[47] Şahitlerin dinlendiği diğer duruşmalarda Nurettin, şahitlerin kendi aleyhine olan tüm ifadelerini reddetmiştir.[48]

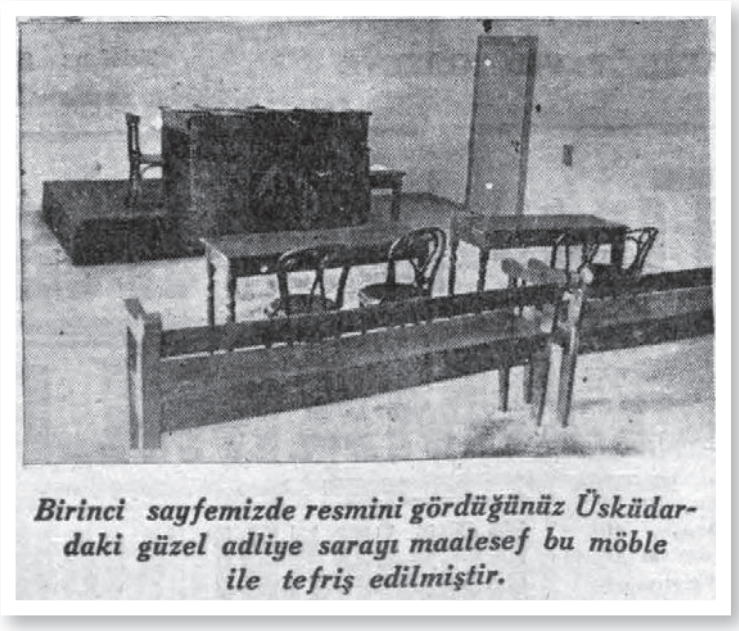

1940.06.05
Tasviri Efkar
Gazetesi

Karar öncesi duruşmada Nurettin'in avukatı, yapılan adli tıp değerlendirmesinde müvekkilinin her ne kadar akli dengesinin yerinde olduğuna dair rapor verilse de kullandığı uyuşturucunun etkisinde kalarak yapmadığı bir şeyi övünmek için etrafına yapmış gibi anlattığını ve şuur bozukluğu olduğunu iddia etmiştir. Nurettin ise savunmasında tüm iddiaları reddederek son çare olarak kemik veremi olduğundan adli tıbba sevkini istemiştir[49]. En nihayetinde 11. celsede üzerine atılı bulunan suçu işlediği sabit görülen Nurettin, 5 yıl 11 ay 6 gün hapse mahkûm olmuştur[50].

45 *Akşam,* 24.11.1937; *Cumhuriyet*, 24.11.1937; *Haber*, 24.11.1937; *Son Posta*, 24.11.1937.

46 *Cumhuriyet*, 18.12.1937; *Akşam* 26.12.1937; Cumhuriyet, 26.12.1937.

47 *Akşam*, 09.02.1938.

48 *Akşam*, 09.03.1938; *Cumhuriyet*, 09.03.1938; *Akşam*, 13.04.1938; *Cumhuriyet*, 13.04.1938; *Cumhuriyet,* 11.05.1938; *Son Posta,* 11.05.1938; *Yeni Sabah*, 15.06.1938; *Cumhuriyet*, 13.07.1938; *Son Posta,* 24.12.1938.

49 *Akşam*, 12.04.1939; *Cumhuriyet*, 12.04.1939.

50 *Akşam*, 27.04.1939; *Cumhuriyet*, 27.04.1939; *Haber*, 27.04.1939; *Son Posta*, 27.04.1939.

58
ÜSKÜDAR
SALACAK-İHSANİYE Mi
PAŞAKAPISI
PLAN D'ASSURANCES
LEVÉ ET DESSINÉ, EN AOUT 1932,
SUR BASE DE LA TRIANGULATION
OFFICIELLE
par J. PERVITITCH,
Géom.-Topographe
Revisé en Mars 1934.
Echelle 1:1,000 (Un m/m par Mètre)
(Voir Légende sur la Planche No. 57)
NORD
WEST
EST
SUD
HALK CADDESİ
Falaise abrupte de 30m environ
Vx Park
Dr KÂMİL MEHMET BEY
ÜSKÜDAR ORTA MEKTEBİ
HAPİSHANE
PAŞA-KAPISI
PARC PUBLIC
Esplanade
(547) sur Planche 58
(550) sur Pl. 59
(557) sur (la Planche 59)
(548)
(549)
(546)
(546a)
(545)
(544)
(543)
(541)
(542)
(540)
(539)
(537)
(538)
(536)
(535)
(534)
(533)
(531)
(423) sur Planche 52
(422)
(424)
(425)
(426)
LISTE des RUES de cette PLANCHE
Noms apposés en 1930.
Ahali ..... Sok. 548-544
Avci ..... » 537-423
Belediye Önü ..... » Park-533
Cit ..... » 537-424
Doğancilar Caddesi ..... » 550-543
Fistıklı Namazğah ..... » 539-540
Halk Caddesi ..... » Park
Halk Derahanesi ..... » 546-549
İhsaniye ..... » 549-423
» Iskelesi ..... » 540-422
» Camii ..... » 538-422
Murat Ağa ..... » 531-426
Salacak Iskelesi ..... » 547-550
Sultaniye ..... » 536-535
Tonus Bağı Caddesi ..... » 542-531
Toprakli ..... » 547-548
30

Üsküdar Adliye Dairesi yangını ahşap yapılara karşı kamuoyunun tepkisini göstermesi açısından da önemlidir. Yangının ardından gazetelerde çıkan yazılarda genellikle adliye gibi önemli bir kamu kurumunun çok eski bir ahşap binada yer alması eleştirilmiştir. *Akşam* gazetesinde çıkan imzasız bir yazıda durum şu sözlerle tenkit edilmiştir; *"Nasıl oldu da yandı acaba! Garip şey! Asıl garip olan şimdiye kadar nasıl mucizeyle durduğudur. Aciz bir tüccar bile birkaç yüz liralık evrakını esaslı demir kasalar içinde saklar. Her yerde evrak hususi mahzenlerde muhafaza olunur. Adalet vesikaları, tapu senetleri, yüz elli seneden beri kavlaşan bir bina içinde ve tahta dolaplarda durursa böyle olur."*[51]

Bu tarz eleştirilere yangın sırasında İstanbul'da bulunan ve yangın sahasını ziyaret eden Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu cevap vermiştir; *"Yangın vaziyeti ile yakından alakadar oldum. Çok müteessirim. Şahsen alakadar olan vatandaşların ve bir adliye binası yanmasından ıstırap duyan diğer bütün vatandaşların teessürünü tabii görürüm. Bu teessürün sevkiyle hatıra şu fikir gelir: Acaba esaslı bir çaresi bulunamaz mıydı? Türlü türlü rivayetler de çıkar: Kârgir bir bina bulunduğu halde adliye oraya nakledilmemiş de onun için bu kaza meydana gelmiş. Asıl sebep, vasıtalarımızın her ihtiyaca bir hamlede yetişmeye kâfi gelmemesidir. Yoksa Üsküdar gibi kesif bir sahanın adliye işlerine mahsus binanın böyle ahşap bir yerde kalmasına kim razıdır?"* [52]

Üsküdar Adliye Dairesi yangınının toplumda yarattığı infiali göstermesi açısından zorunlu inzivada olduğu bir dönemde Kazım Karabekir'in Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı mektubu son derece ilgi çekicidir. Erenköy'deki köşkünden yazdığı 13 Ağustos 1937 tarihli mektubunda Karabekir, Üsküdar Adliyesi gibi önemli bir kurumun bu kadar eski bir ahşap konakta tutulmasını şu sözlerle eleştirmiştir; "*…Bir yığın çıra haline gelmiş olan o köhne binanın emsalleri gibi bir gün birçok hakları ve emekleri de bağrında kül edeceğini bilmek bir keramet eseri değildir. Bu gibi binaların derhal yıktırılarak enkazının nakde tahvili dahi bir imar meselesi sayılır diye mütalaamı birkaç yıl evvel bir vesile ile zatı biraderilerime yazmıştım. Yazık ki gazetelerde ikazlarıma rağmen alakadar zatlar ihmal hastalığından hâlâ uyanamamışlar…*"

Karabekir mektubunda kızlarının Erenköy'deki okullarının da aynı acı akıbeti bekleyen çok eski bir ahşap konakta yer almasından bahsettikten sonra bu gibi

51 Akşam, 13.08.1937

52 *Tan*, 1937.08.15; *Son Posta*, 1937.08.15.

köhne ahşap binaların özel mülk dahi olsa acilen yıktırılarak yaşanabilecek facialarının önüne geçilmesi gerektiğini ve yıkılan binaların enkazlarının satışından hâsıl olacak gelirle kâr edilebileceğini vurgulamıştır[53].

Cumhuriyetin İlk Adliye Yapılarından Yeni "Üsküdar Adliyesi"

Yangın sonrası Üsküdar Adliyesi geçici olarak Doğancılar Parkı karşısında, üç katlı ahşap bir konağa taşınmıştır. Ancak bu konağın adliyenin tüm birimlerine yeterli gelmemesi üzerine Kadıköy'de de bir bina kiralanmıştır[54]. Gerek tutulan konağın oldukça küçük olması gerek adliye birimlerinin dağınık durumu dolayısıyla, tüm birimleri yeniden bir çatı altında toplayacak bir bina ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yangının hemen ardından, Üsküdar ve çevresinde satın alınmak üzere tüm mahkemeleri bir arada toplayabilecek kârgir bir bina aransa da bulunamayacağı anlaşılınca aynı arsa üzerinde modern bir bina yaptırılmasına karar verilmiştir[55].

Binanın inşaatı için arazide ilk keşif ve planlamalar İstanbul Nafia Müdürlüğü tarafından 1937 yılı eylül ayında başlatılmıştır[56]. Tasarlanan projede Üsküdar Adliyesi, evrak mahzenlerini havi bodrum kat üzerine iki kat ve 30 odalı olarak planlanmıştır. Yapı için tahmini keşif bedeli ise 50 bin lira olarak belirlenmiştir[57]. Dönemin basını inşaatın bir-iki ay içerisinde başlayacağını söylese de öncelikle Dürrizade Konağı'ndan kalan enkazın kaldırılması önemli bir müddet beklenmiştir[58]. Yukarıda zikredildiği üzere Dürrizade Konağı'nın enkazı ilk olarak müzayede usulü ile Aralık 1937'de satışa çıkarılmış, ancak talip çıkmadığından satış süreci ve arsanın temizlenmesi 1938 yılı yazına kadar uzamıştır. Bu arada projede de tadilat yapılmış, binanın cephesi geniş olarak revize edilmiş, küçük ve büyük mahkeme salonları, kalem odaları, ofisleri ve bekleme salonları ile Üsküdar'a modern bir adliye binası kazandırılması öngörülmüştür[59]. Binanın mimari proje sahibi hakkında doğrudan bilgimiz olmamakla birlikte dönemin basınında mimari projesinin İstanbul Nafia Müdürlüğü mühendisleri tarafından çizildiği yer almaktadır[60].

---

53 *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-10-0-0-45-290-51.

54 *Cumhuriyet*, 13.08.1937; *Son Posta*, 13.08.1937.

55 *Tan*, 17.08.1937; *Akşam*, 18.08.1937; *Ulus*, 18.08.1937; *Haber*, 07.09.1937; *Cumhuriyet*, 11.09.1937.

56 *Akşam*, 10.09.1937; *Tan*, 11.09.1937.

57 *Son Posta*, 16.09.1937; *Son Posta*, 10.11.1938; Akşam, 20.11.1937.

58 *Cumhuriyet*, 26.12.1937; *Son Posta,* 26.12.1937; *Tan*, 05.01.1938.

59 *Son Posta*, 16.09.1938; *Haber* 25.10.1938; *Haber*, 08.12.1938.

60 *Kurun*, 21.05.1938. Akşam Gazetesi'nin 17 Şubat 1939 tarihli nüshasında yer alan bir haberde ise "binanın plan ve inşaat işleri ile Nafia mühen-

Burhan Felek Anadolu Lisesi

Tüm bu revizeler ve ödenek tahsislerinin ardından inşaatın müteahhitlik ihalesi ancak 27 Aralık 1938'de yapılabilmiş, 54.452 lira ile başlayan açık eksiltme ihalesini 45.000 liraya Mühendis Ferruh Atav kazanmıştır[61]. Ferruh Atav, 1930-1940'lı yılların en büyük müteahhitlik firmalarından biri olan ve mühendislik bilgisi açısından rakiplerinden hayli ileride bulunan Saferha Şirketi'nin de Sadık Diri ve Halit Köprücü'yle birlikte sahibidir. Üç mühendisin birlikte kurduğu ve isimlerinin ilk hecelerinin birleşmesi ile oluşan Saferha, Türkiye'de ilk defa betonarme kazık çakma tekniği kullanarak zemin sağlamlaştırması işi yapabilen firma olarak karşımıza çıkmaktadır[62]. Bu yöntem sayesinde bu üç mühendis Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle asma köprü projeleri ile önemli başarılar kazanmıştır. 1933 yılında, Mühendis Halit'in projelendirdiği orta ayaksız tek göz 70 metre açıklıklı Körkün Köprüsü[63], 1935 yılında Nafia Vekâleti Fen Heyeti'nin projesini hazırladığı Siirt Paşur Köprüsü, Saferha'nın uygulamasını yaptığı köprüler arasındadır[64]. Ferruh Atav ayrıca ülkemizin ilk asma köprüsü olan Çanakkale Çan'daki Atav (İncesu) Köprüsü'nün de mimarıdır. İnşaat malzemesi ve kurgusu ile dönemin sanat ve mimari özelliklerini yansıtması açısından önemlidir. Müteahhitler Birliğini'nin kurucu üyelerinden olan Atav'ın Üsküdar Adliyesi haricinde tespit edebildiğimiz tek mimari müteahhitlik uygulaması ise 1932 yılında Mimar Süreyya Bey'in Afyon'daki modernist ilkmektep binası projesidir[65].

---

dislerinden Bay Muhtar meşgul olmaktadır" ifadeleri geçmektedir. Yaptığımız araştırmada ismi geçen mühendisin Ahmet Muhtar Cilli olabileceği düşünülmüşse de, Ahmet Muhtar Cilli'nin proje sahibi ya da devlet kontrolörü olarak görev yaptığına dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.

61 *Cumhuriyet*, 07.12.1938; *Tan*, 28.12.1938; *Cumhuriyet*, 08.01.1939.

62 Ayıca Saferha Şirketi, 1940'lı yıllarda Silivri, Ereğli, Şarköy, Gelibolu, Bandırma, Erdek, Karabiga ve Lâpseki İskelelerinin ihalelerini de kazanmıştır. Bkz; Eftal Şükrü Batmaz, Kudret Emiroğlu, Süha Ünsal, İnşaatçıların Tarihi Türkiye'de Müteahhitlik Hizmetlerinin Gelişimi ve Türkiye Müteahhitler Birliği, İstanbul 2006, s. 53.

63 "Körkün Köprüsü", *Arkitekt*, sayı 44 (1934), s. 233-234

64 Mühendis Halit, "Paşur Köprüsü", *Arkitekt*, sayı 33-34 (1935), s. 65-67.

65 Mimar Süreyya, "İlk Mektep Binası", *Arkitekt*, sayı 16, (1932), s. 119.

Aferin Üsküdara!
Nihayet (Adliye) sini İstanbuldan evvel yapmağa muvaffak oldu
Üsküdarda, yanan adliye dairesi tarafından bu defa inşa edilmiş olan
Yeni Adliye Dairesi

1940.06.05
Tasviri Efkar
Gazetesi

1939 yılı şubat ayı içerisinde temelleri kazılmaya başlanan yeni adliye binası için temel atma töreni yapılmamış olup 5 ay içerisinde bitirilmesi planlanmıştır. Ancak inşaat büyük ölçüde aksamıştır[66]. 11 Mayıs ve 22 Temmuz 1939 tarihli iki Bakanlar Kurulu Kararnamesi[67] ile sürveyan kadrosu tahsis edilen yapının kaba inşaatı Kasım 1939'da tamamlanmıştır[68]. Bu tarihten sonra ince işleri ve ahşap aksamları tamamlanan adliyenin tefrişi de tamamlanarak Haziran 1940'ta hizmete açılmıştır[69]. Ancak açılışından itibaren adliye, pek çok eleştiriye uğramıştır. Bunlardan ilki modern mimarlık görüntüsünün yanında tefrişatta kullanılan mobilyaların zayıflığına dairdir. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, açılış haberlerinde küçük mahkeme salonlarından birinin görüntüsünü yayınlayarak mobilyasını eleştirmiştir[70].

Üsküdar Adliye Binası, açılışının hemen akabinde olumsuz manada TBMM gündemine de gelmiştir. Cezaevleri inşası için yapılacak borçlanma kanunu görüşmelerinde söz alan Tokat Milletvekili Nâzım Poroy, bazı avukat arkadaşlarından yeni açılan binanın çok dar ve ihtiyaca gayri kâfi olduğunu duyduğunu, bu sebeple binayı incelemek için gidip gördüğünü söyler. *"Ne kadar sarf edildiğini bilmiyorum, fakat, epey külfet ve masrafla yapılan bu bina; daire-i salâhiyeti Şile hududundan, pek bilmiyorum amma, belki İzmit Vilâyetine kadar uzanan Üsküdar Adliyesi için cidden çok dar ve küçüktür. Odalar; salonlar ihtiyaca gayri kâfidir"* sözleriyle başladığı eleştirilerini salonların mahkeme salonu olmaya uygun olmadığı eleştirisi ile devam ettirir. Üsküdar'ın kalabalık nüfusu ve adli işlerin çokluğu karşısında küçük bulduğu mahkeme binasını *"Adliyemizin muvaffak bir*

66 *Akşam*, 17.02.1939; *Vakit*, 17.02.1939.

67 *BCA*, 30-18-1-2-87-42-19; *BCA* 30-18-1-2-88-72-16.

68 *Son Telgraf*, 29.10.1939; *Son Telgraf*, 27.11.1939.

69 *Tan*, 26.09.1939; *Son Telgraf*, 04.01.1940; İkdam, 25.04.1940; Son Telgraf, 03.06.1940; Cumhuriyet, 04.06.1940.

70 *Tasviri Efkar*, 05.06.1940.

binası olarak" addetmediğini söyler. Nazım Beyin eleştirdiği bir diğer konu da binanın kaloriferli olmayışıdır; *"Halka açılan yeni bir adliye dairesinde kaloriferin bulunmaması mühim bir noksandır. Soba kurulacaktır. İhtimal daha iktisadî olur. Fakat sobaların vereceği pislik ve soba borularını çıkarmak için pencerelerin bozulması ve soba borularının bina haricindeki manzarası bu yeni binanın manzarasını büsbütün ihlâl etmesi variddir."* Nazım Poroy'un eleştirilerine Adliye Vekili Fethi Okyar cevap vermiştir. Konunun kanun tasarısı ile ilgisi bulunmadığını söyleyen Okyar, *"Diyorlar ki, yapılmış olan binanın odaları dardır. İhtiyaca kâfi değildir. Ashabı mesalih sıkıntı çekiyor, çok teessüf ederim. Fakat söyledikleri bina daha evvel ikmal edilmiştir. Bundan sonraki binaları, tahsisat kifayet ettiği takdirde, daha geniş tutmağa çalışırız"* sözlerini kullanmıştır[71].

Açılışın üzerinden geçen 4 ay sonunda gazetelerde binanın temelinden su çıkmaya başladığı, evrak mahzeni olarak kullanılan bodrum katı su bastığı, bu sebeple de temellerin zarar gördüğüne dair haberler yer almıştır[72]. Üsküdar Cumhuriyet Başsavcılığı gazete haberini, evrakın ve binanın temellerinin çürümesi yönünden yalanlasa da yeni binanın teslim alınması sırasında bodrum katında su birikintisi ve su borularından sızan yağmurlardan ıslaklık görüldüğünü kabul ederek, teslim öncesinde müteahhide tamir ettirildiğini açıklamıştır[73]. Ancak bu haberlerden bir ay sonra yağan yağmurda bodrum katı yeniden su bastığı gibi binanın çatısı da akmış, bazı bölümlerde memurlar odalarında şemsiye ile oturmak zorunda kalmışlardır[74]. 1941 yılında binada bodrum kat pencerelerine demir parmaklık yapıldığı[75], 1942 Şubat ayında ise binanın maliyetinin neredeyse 4/1'i fiyatına 11.367 liralık keşif bedelli bir tamirat planlandığı[76] ancak daha sonra keşifnamede yapılan değişiklik ile bunun 4.677 liralık keşif bedelli bir tamirata dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır[77]. 1946 yılında da tamir edilen binaya sonraki yıllarda tespit edilemeyen bir tarihte 2. kat ilavesi yapılmıştır[78].

---

71 *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre: 6, Cilt: 12, İçtima: 1, 70. İnikat, 26 Haziran 1940, s. 164.

72 *Vakit*, 05.11.1940.

73 *Vakit*, 08.11.1940.

74 *Haber*, 23.12.1940; *Vakit*, 24.12.1940.

75 *Cumhuriyet*, 11.12.1940.

76 *Haber*, 25.02.1942; *Vakit*, 28.02.1942.

77 *Haber*, 01.03.1942; *Tan*, 15.03.1942.

78 *Vakit*, 22.10.1946. Bina ile ilgili Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul VI. Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi KUDEB arşivinde araştırma yapma talebimiz aynı ada parsel içerisinde bulunan Paşakapısı Cezaevi kaynaklı güvenlik gerekçeleri ile reddedilmiştir.

Yapıldığı dönem itibariyle Türkiye'nin ilk adliye binası olarak tasarlanmış yapılarından olan Üsküdar Adliye Binası 1930'lu yılların son yıllarında gelişen bezemeden uzak modernist mimari yaklaşımlara uygun olarak planlanmıştır. Son derece monumantal olarak toprağa oturan ana kütle eşit olmayan iki kola ayrılmış bu iki kol cadde cephesinde iç bükey kavisli bir kütle ile birleştirilmiştir. Sonraki yıllarda yapıya bir kat ve saçak ilavesi binanın kübik etkisini kırsa da ön cephede yer alan iç bükey kavisli kütle, mermer çift merdivenleri ve üst katta pencere dizisi ile hâlâ yapının en dikkat çekici noktası olmaya devam etmektedir.

Cephe tasarımının iç bükey-kavisli olarak tasarlanmasının bir sebebi de yapının çevresi ile olan uyumunun sağlanmasıdır. Nitekim yangının ardından Tunusbağı Caddesi'nin belediye tarafından genişletilmesi için küçük bir imar planlaması yapılmış, yeni yapılan adliye binasının önüne cephesindeki kavisle uyumlu bir kavşak yapılmıştır[79]. Bu tarz meydan-cephe tasarımı uyumu ve bina cephelerinin iç bükey ya da dış bükey olarak tasarlanması ya da kimi zaman yapı köşelerinin kavislendirilmesi uygulamaları dönemin modernist mimarisi içerisinde hem Avrupa'da hem de Türkiye'de oldukça yaygın bir uygulamadır. Ankara Ulus Meydanı'nda yer alan Alman mimar Martin Elsaesse'nin tasarladığı 1937 tarihli Sümerbank Genel Merkezi Binası bu tarz iç bükey uygulamaların Türkiye'deki öncüsü olduğu gibi Üsküdar Adliye Binası'na da örnek oluşturmuş olmalıdır.

Üsküdar Adliyesi Binası'na girişi sağlayan üçlü cam düzenlenmesinin iki gözü giriş ve çıkış için kapı olarak ayrılmış, ortada ise güvenlik noktası yer almıştır. Kavisli ana giriş mekânında alt katta oda bulunmayıp, bodrum kata, üst kata-bahçeye, iki bloğa geçişi sağlayan bir koridor şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölüme hâkim olan temel öge giriş aksının karşısına yerleştirilen merdivenlerdir. Merdivenler bahçeye açıldığı gibi üst kata çıkışı da sağlamaktadır. Üst kata çıkışta çift yöndeki merdivenler perde duvarların arkasına saklanmıştır. Birinci katta yine hâkim konumda merdivenler yer alırken kavis kısmına iki oda yerleştirilmiştir. A ve B Blok olarak adlandırılabileceğimiz kanatlardan, Burhan Felek Anadolu Lisesi tarafında olan A Blok'ta giriş ve üst kat simetrik olmak üzere koridorlar B Blok'a göre daha geniş tutulmuş sadece cadde cephesine üç memur odası konulmuştur. Mahkeme salonları ise koridorun sonunda genişleyen mekâna bırakılmıştır. Bunlar kaynaklarda büyük salon olarak anılan mahkeme salonlardır ve mahkeme

79 İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_004911.

yapısı gereği birbirine açılan odalar şeklindedir.

Burhan Felek Anadolu Lisesi

A Blok'a göre daha hacimli olan Cezaevi cephesindeki B Blok'ta yine giriş ve üst kat simetrik olmak üzere; koridorun bahçe-avlu cephesinde tuvaletler ve iki memur odası yerleştirilmiştir. Koridorun hapishane cephesinde ise kaynaklarda küçük salonlar olarak geçen iki mahkeme salonu konumlandırılmıştır. Yapılan müdahaleler ile bugün odaların tamamı orijinal niteliğinden uzaklaşmış durumdadır. Yapının iki kanada ayrılarak tasarlanması sayesinde oluşan iç avlu-bahçeye sonraki yıllarda yemekhane binası inşa edilmiştir.

Bölgede Dürrîzade Konağı'nın müştemilatı konumunda pek çok mahzen yapısı olduğu bilinmektedir. Bugün bunların bir kısmı toprak altında kalmışken toprak üstündeki bir parçası da Adliye Binası avlusunda yer almaktadır. İnce tuğla ve horosan harcı ile örülmüş olan tonoz yapının bir kısmı sonradan kapatılmış, ayrıca dışarıdan da betonla sıvanmıştır. Mahzenlerin işlevleri tam olarak bilinmemekle birlikte Surre alaylarının İstanbul'dan ayrılıp kutsal topraklara uğurlanması sırasında Üsküdar, Doğancılar yoluyla Paşakapısı'na gelinip, burada mutasarrıfın, Surre'yi makbuz karşılığında teslim aldığı ve Haydarpaşa'dan trene yükleninceye kadar burada muhafaza edildiği bilinmektedir[80]. Pervitich haritalarında da yer alan mahzenlerin Surre hediyelerinin muhafaza edildiği mekânlar olması muhtemel olduğu gibi ahşap Adliye Dairesi'nin evrak mahzeni olarak da kullanılmış olmalıdır. Nitekim 1918'de konağın mutfak mahzenlerinde bulunan evrak ve defterler rutubetten okunamaz hale gelmiş, mahzenin genişletilmesi yoluna gidilerek 1922 yılında iki oda daha ilave edilmiştir[81]. Keza bu evrak mahzenlerinden ikisinin

80 Ferda Masak, "Âdile Sultan'ın Üsküdar'da Yaşadığı Mekânlar, Vakıfları ve Bugünkü Durumları", Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler (23-25 Mayıs 2003) II, İstanbul 2004, s. 134.

81 Ali Osman Çınar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mahalli İdare Arşivleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, I, İstanbul 2002, s. 105.

Lisenin mahzeni

Mütareke döneminde İngiliz jandarmalarınca işgal edilerek ahır haline getirilmesi ve birinin de tevkifhanece mutfak olarak kullanılması üzerine Adliye'ye ait evrak, ahşap dairenin bodrumuna konulmak zorunda kalınmıştır. Bir yangın durumunda tamamının yok olma tehlikesi yüzünden en azından mahzenlerden bir tanesinin tahliye talebine İngilizler, hayvanlarını ·koyacak yer olmaması dolayısıyla boşaltamayacakları cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine mutfak olarak kullanılan diğer mahzenin tahliye edilerek adliye evrakına tahsis edilmesine karar verilmiştir[82]. Mahzenlerin Cumhuriyet döneminde de adliyenin evrak deposu olarak kullanıldığı ve yangın sırasında evrakın burada bulunmasından dolayı büyük ölçüde kurtulduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak Paşakapısı bölgesinde yer alan Dürrîzade Konağı, yerleştiği geniş saha içersinde, harem, selamlık ve müştemilat yapıları ile yaklaşık 150 yıllık bir dönemde çok farklı kişi ve kurumlara ev sahipliği yapmış ve ömrünü 1937 yılında bir yangın ile tamamlamıştır. Yerine dönemin modern mimarlık anlayışı çerçevesinde betonarme teknolojisi kullanılarak yeni bir Adliye Binası yapılmıştır. Yeni Üsküdar Adliyesi, Türkiye'nin ilk planlı adliye yapılarından biri olması dolayısıyla zaman zaman tecrübesizlikten kaynaklanan aksaklıklar da yaşamıştır. Cumhuriyet dönemi mimarlık örneği ve bugün 83. yılını doldurmuş oyan bu yapı 2012 yılına kadar adliye işlevini sürdürmüş, günümüzde okullara tahsis edilmiş durumdadır.

82 Ali Osman Çınar, *a.g.m.* s. 114.

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ